

פרשת בראשית

א א בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:

(בראשית רבה א, ו; ויקרא רבה לו, ד): בשביל התורה רש"י שנקראת "ראשית דרכו" (משלי ח, כב), ובשביל ישראל שנקראו "ראשית תבואתה" (ירמיה ב, ג), ואם באת לפרשו כפשוטו, כך פרשהו: בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחשך, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה, לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה: 'ברא את השמים' וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו, כמו: "בראשית ממלכת יהויקים" (ירמיה כז, א). "ראשית ממלכתו" (בראשית י, י). "ראשית דגנך" (דברים יח, ד). אף כאן אתה אומר: "בראשית

(א) בראשית. אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא מ"החדש הזה לכם" (שמות יב, ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה-טעם פתח ב"בראשית"? משום: "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קיא, ו), שאם יאמרו אמות העולם לישראל: לסטים אתם! שכבשתם ארצות שבעה גוים. הם אומרים להם: כלהארץ של הקדוש-ברוך-הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו: בראשית ברא. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו זכרונם לברכה

(א) יבינו המשכילים כי המכוון בתורה אינו הודעת החכמות הטבעיות, ולא ניתנה התורה אלא להישייר בני אדם בדרך צדקה ומשפט, ולקיים בלבם אמונת היחוד וההשגחה, כי לא לחכמים לבדם ניתנה תורה, אלא לכל העם; וכמו שענין ההשגחה והגמול לא נתבאר (ולא היה ראוי שיתבאר) בתורה בדרך פילוסופי, אבל דיברה תורה עליו כלשון בני אדם ('וחרה אף ה' בכם' (דברים ז' ד'), 'ויתעצב אל ליבו' (למטה ו', ו'), ורבות כאלו), כן ענין הבריאה איננו מסופר (ולא ראוי שיסופר) בתורה בדרך פילוסופי. וכמו שאמרו רז"ל להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך ראוי לתורני להוציא הכתובים ממשמעותם כדי להסכימם עם החכמות הטבעיות, גם אין ראוי לחוקר שיכחיש בתורה מן השמים, אם ימצא בספוריה דברים בלתי מסכימים עם המחקר הטבעי. אבל זה וזה ראוי להם שיתבוננו בפנימיות לבב בני אדם, ובדרכי החכמה שהטבע נוהג בהם בדברו בלבו של כל אחד ואחד, לנער על פי דרכו, ולבחור בדרך אחר, ולזקן בדרך אחר, ולחזק בדרך מיוחד, ולחלש בדרך מיוחד, ולעשיר בדרך אחר, וכן לכל כמות בני אדם, הטבע מדבר בלבם בדרך פרטי הראוי לאנשי הכת ההיא, ולא יגלה הטבע לשום אחת מהכתות האמת הערומה בלא מסוה ובלא לבוש. כן נותן התורה ית' (כי האל אשר ברא את הטבע והאל אשר נתן לנו את התורה אל אחד הוא), בדברו עם בני אדם הוצרך לדבר כפי מדרגתם ולא כפי מדרגתו ית'. והנה רצה ה' להודיע לבני אדם אחדות העולם ואחדות המין האנושי; כי הטעות בשני הענינים האלה גרמה בימי קדם רעות גדולות, כי מהעדר ידיעת אחדות העולם נמשך שהיו בני אדם מאמינים מציאות אלהים פרטיים בעלי חסרון ומדות גרועות, והיו עושים מעשים רעים כדי להיות לרצון לפניהם (עיין מה שכתבתי בפרשת יתרו בפסוק 'לא יהיה לך'). ומהעדר ידיעת אחדות המין האנושי נמשך, שהיו בני אומה אחת שונאים ומואסים בני אומה אחרת, והיו נוהגים עמיהם בכח הזרוע, ולא במשפט

"מגיד מראשית אחרית", ולא פרש: מגיד מראשית דבר אחרית דבר. אם כן, תמה על עצמך, שהרי המים קדמו, שהרי כתיב (פסוק ב): "ורוח אלהים מרחפת על פני המים", ועדין לא גלה המקרא ברית המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד, שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא למד המקרא סדר המקדמים והמאוחרים כלום: **ברא אלהים**. ולא אמר "ברא ה'" – שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, והקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין. הינו דכתיב (בראשית ב, ד): "ביום עשות ה'

רש"י ברא אלהים" וגו', כמו בראשית בראו. ודומה לו (הושע א, ב): "תחלת דבר-ה' בהושע" – כלומר, תחלת דבורו של הקדוש-ברוך-הוא בהושע – "ויאמר ה' אל-הושע" וגו'. ואם תאמר: להורות בא, שאלו תחלה נבראו, ופרושו: בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תבה אחת, כמו (איוב ג, י): "כי לא סגר דלתי בטני", ולא פרש מי הסוגר. וכמו (ישעיה ח, ד): "ישא את-חיל דמשק", ולא פרש מי ישאנו. וכמו (עמוס ו, יב): "אם-יחרוש בבקרים", ולא פרש: אם יחרוש אדם בבקרים. וכמו (ישעיה מו, י):

ובצדקה. ושני העיקרים האלה (אחדות העולם ואחדות המין האנושי) הם המכוון הכללי בסיוור מעשה בראשית, ופרטי הספר כוללים עוד כוונות אחרות כאשר יתבאר.

כתב יד:

דפוס ראשון:
בראשית ברא אלהים: כבר התעוררו רבים למה לא נזכר מאמר בבריאת השמים והארץ, ולמה לא נזכרה בריאת המלאכים, ועוד יש לתמוה, מה נשתנה יום ראשון משאר ימי הבריאה, שכל אחד מהם נתיחד לדבר פרטי, או לדברים פרטיים שהם ממין אחד או מסוג אחד, אבל היום הראשון כולל דבר פרטי שהוא בריאת האור, וכולל מלבד זה דבר כללי, שאין דבר יותר כולל ממנו, והוא בריאת השמים והארץ; וזה דבר זר מאד, והיה ראוי שיתיחד יום אחד לבריאת השמים והארץ, בלי שתשתתף עמהם ביום אחד בריאת דבר פרטי, שהוא האור. ונ"ל כי תשובה אחת תספיק לשלשת השאלות, והיא באמרנו כי השמים והארץ לא נבראו ביום ראשון, אלא קודם לכן, וזה לפי מה שאומר 'לא ניתנה תורה למלאכי השרת' (ברכות כ"ה, ע"ב), ולא בא ספור הבריאה אלא להגיד התחלת עניני העולם התחתון אשר הוא מושב בני האדם, וקצת מעניני

בראשית ברא אלהים: לא בא הכתוב הזה להורות סדר הבריאה, לומר שאלו קדמו, שהרי כיוון שהזכיר השמים והארץ לא הניח דבר שלא נכלל באלה, וא"כ מה הן הבריאות שנבראו אח"כ? גם אין לפרש (כפירוש רמב"ן ורמב"ן וריש"ר) 'את השמים ואת הארץ' חומר השמים וחומר הארץ כי העולם שלא קיבל צורתו לא יתכן לקרוא לו בשמו אשר יקרא אחר קיבול צורתו ואיך יאמר 'את השמים ואת הארץ' ועדיין לא היה לא ארץ ולא שמיים, אלא חומר המקבל כל צורות שבעולם? לפיכך אומר אני אין המקרא הזה אלא כלל שאחריו פרט וכל סיפור הבריאה מכאן ולמטה הוא פרטו של מקרא זה. ושם ראשית אע"פ שאינו דבוק לתיבה שלאחריו כמו 'מגיד מראשית אחרית' (ישעיהו מ"ה י'), מכל מקום הוא שם המצטרף, שאין ראשון ולא שני שבא אחריו, ואין ראשית אלא בבחינת מה שאח"כ (nomen relativam). אף כאן 'בראשית ברא אלהים' הוא כנגד

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

שאר הספורים שבאו בתורה, והוא הקדמה לכל התורה, כאומר המאורע הא' שבא בעולם הוא שהאלוהים ברא את העולם ואח"כ מפרש והולך כיצד. ואם תאמר: א"כ עיקר הבריאה לא נתפרש שהרי הוא אומר 'והארץ הייתה', ולא הזכיר בריאתה כן הוא, תחלת היות הברואים אין בנן אדם להבין בה לא דבר ולא חצי דבר, כמו שאמרו רז"ל להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר לפיכך סתם לך הכתוב 'בראשית ברא אלוהים'. ומלבד שאין הידיעה הזאת בכח בני האדם, גם אינה צריכה להצלחתו ולהישרתו ולהטוב, ולא הוצרך הקב"ה אלא להודיעו כי כל מה שבעולם מעשה ידיו הוא והוא אמר ויהי ואין אלוהים בלעדיו ואין כח גדול מכחו ואין דבר שלא היה הוא ברוך הוא שליט בו, וע"י זה נירא את ה' אלוקינו כי מידו הכל, הטובות והרעות. ועי"כ נעשה מה שהוא טוב לפניו ונתרחק מהרעה וזו התורה כלה. והנה רצה הקב"ה לצוות אותנו את יום השבת, כדי שזכור תמיד הבריאה, ומציאות הבורא וייחודו לא ימושו מלבנו, לפיכך לא הספיק לו להודיענו את בריאת השמים והארץ דרך כלל ורצה לחלק הבריאה לששת ימים. ואנחנו לא נדע איך היו הימים ההם אלא שעל ידי ששת ימי המעשה ושבתת היום השביעי מזכירים אותנו מעשה בראשית וייחוד הבורא. וגם לצורך אחר נכתב סדר הבריאה בפרט והוא ללמדנו איך התקין את כל מה שיש בעולם להנאתנו ולתועלתנו כאילו האדם לבדו היה המכוון בבריאה ולהזכירנו חסדו עלינו שאיחר בריאת אדם עד שברא כל מה שצריך לו שנמצא הכל מתוקן לפניו לטובתו וזכירת חסד האל היא הדרך לאהבתו ולשמור מצותיו. וכתב הרמב"ם ז"ל (מורה חלק

שד"ל

העולם העליון, מן הצד שיש לו התיחסות עם בני האדם, כלומר מצד התועלת המגעת לנו משם, ולא היה אפשר לבאר לבני אדם עניני השמים, וגם לא היה רצונו ית' להביא בני אדם להאמין שאין במציאות שום דבר אחר זולת הנראה והנודע לנו; לפיכך הגידה התורה מה נברא ונעשה בכל אחד מששת ימי הבריאה, והקדימה לספור פרטי הבריאה פסוק אחד הכולל בריאה אחרת שקדמה לששת הימים ולא נתבאר פרטיה בתורה, באמרה 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ', ולא אמרה ויאמר אלהים יהי שמים, יהי ארץ, להודיע שאין כוונתו להגיד לנו פרטי הבריאה ההיא, ושאין זה אלא מאמר סתום הכולל כמה וכמה מאמרות. והנה השמים והארץ האמורים כאן אינם ממש השמים והארץ המפורשים אח"כ ביום שני ושלישי; אבל השמים האמורים כאן כוללים כל אשר ממעל לארץ, והשמים האמורים ביום שני כוללים רק החלק מהם הידוע לבני אדם; והארץ האמורה כאן כוללת הארץ מעורבת במים, ועליה הרוח, והארץ האמורה ביום שלישי כוללת היבשה לבדה. זה הוא לדעתי עקר פשוטו של מקרא זה. ואולי יאמר אדם שזה סותר למה שבא בעשרת הדברות 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ'; אבל באמת אין משם סתירה לפירושי, כי לא אמר כי ששת ימים ברא ה' את השמים ואת הארץ, אלא כי ששת ימים עשה ה', והכוונה על עשיית הרקיע, ועל הפרשת הארץ מן המים, ותבות 'ואת כל אשר בס' האמורות בעשרת הדברות כוללות האור והמאורות ובעלי החיים שעל הארץ ובתוך המים, ובפרשת כי תשא (ל"א י"ז) קיצר ולא הזכיר רק את

שד"ל

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

ב' פ' כט) שכל מה שנזכר במעשה בראשית בתורה אינו כלו על פשוטו כפי מה שדמו ההמון, שאילו היה הענין כן לא היו מסתירים אותו אנשי החכמה ולא היו החכמים ממריצים מליצות

השמים ואת הארץ, וכלל בהם גם כל אשר במ. גם רז"ל אמרו (פסחים נ"ד ע"א) כי כסא הכבוד קדם לבריאת העולם.

בהעלימו ומניעת הספור בו בפני ההמון כי הפשוטים ההם מביאים אם להפסד דמיון גדול והרכבת דעות רעות בחק האל יתעלה או לבטול גמור וכפירה ביסוד התורה עכ"ל.

כתב יד:

דפוס ראשון:

ברא: לא נדע הוראת המילה הזאת בצמצום וכבר מצאנו בהוצאת יש מיש 'ויברא אלהים את התנינים הגדולים' (למטה פירושו בא) שנבראו מן המים 'ויברא אלהים את האדם' שנברא מן האדמה,

ברא: פעל ברא בבנין הקל ובבנין נפעל,

ובכל המקרא לא מצאנו שיקרא מעשה אדם בריאה ולא מצאנו אדם שיקרא בורא כמו שיקרא יוצר, ונראה כי לשון בריאה נופל על מה שהוא חוץ מן המונהג הטבעי; כמו 'ואם בריאה יברא ה'' (במדבר ט"ז ל'), 'אשר לא נבראו בכל הארץ' (שמות ל"ד י'), ולפיכך נמצא לשון חדוש, כמו 'ברא ד' חדשה בארץ' (ירמיהו ל"א כ"א), 'לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי' (תהילים נ"א י"ב), 'השמעתין חדשות מעתה וכו' עתה נבראו ולא מאז' (ישעיה מ"ח ז'), 'כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה' (תהילים ס"ה י"ז). וכן נראה שהזכיר לשון בריאה בתנינים הגדולים מפני גודלם, שאין כמותם, וכמו שכתב גם הרמב"ן; וכן באדם הזכיר ל' בריאה, מפני שאין כמוהו במעלה; וכן במלך צור (יחזקאל כ"ח י"ג ט"ו) אמר 'ביום הַבְּרָאָה', 'מיום הַבְּרָאָה'; אע"פ שנולד כשאר בני אדם הזכיר בו ל' בריאה כי במליצת השיר המשיל אותו לאדם הראשון, שבראו האל והניחו בגן עדן. וכמו שאמר 'בעדן גן אלהים היית' (יחזקאל שם). לפיכך אמר עליו לשון בריאה כאילו לא נוצר על ידי אב ואם, אך הוא בריאה אשר ברא ה'. ובבנין פיעל מצאנו שורש להוראת גדיעה וכריתה, ובהפעיל להבריאתם מענין בריא ושמן. ובקצת ספרים מצאנו בבנין הקל 'ולא ברא אתם לחם' (ש"ב י"ב י"ז), האל"ף במקום ה"א. וכן היא גרסת הראב"ע ולא כן גרסת רד"ק. והכלל אין בריאה אלא פעולה אלהית, ואין כערכה, וכאן הכוונה כי ה' המציא את העולם ביכלתו אשר אין לה תכלית, ופעולתו אין לה יחס עם פעולתנו ואין אליה דמיון כלל. הבריאה מן האין מצאנו מפורשת בס' שני של חשמונאים סימן ז פסוק כח. וגם השומרונים בפיוטיהם אומרים שהעולם נברא מן האין. וכן היא ג"כ אמונת הקראים. גם בעל ס' יצירה (פרק ב' פסוק ט') כתב 'נעשה אינו ישנו' אלא שאין להחליט שלבריאה מן האין ממש נתכוון שהרי אחר כן הוא אומר 'וחצב עמודים גדולים מאויר שאינו נתפס' (שם), והנה האויר אעפ"י שאינו נתפס אינו אין ויש לבעל דין לחלוק ולומר כי לחומר בלא צורה קרא בעל ספר יצירה אינו ואותו הפך האל ועשאו ישנו, כלומר עשאו בעל צורה; שאם הכוונה על האין ממש הנה האין לא יקבל פעולה ולא יתהפך ליש.

בַּהָאָרֶץ הֵיטָה תְהוֹ וְבָהּ וְחֶשֶׁד עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ

אלהים ארץ ושמים": (ב) תהו ובהו. "תהו" לשון תמה ושמוון, שאדם תוהה ומשתומם על "בהו" שבה: תהו. אישטורדישו"ן בלעז: בהו. לשון רקות וצדו: על־פני תהום. על פני המים רש"י שעל הארץ: רוח אלהים מרחפת. כסא כבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של

אלהים: אל וְאֵלֵּי לְשׁוֹן כַּח וְחֻזְקָא, וְאֵלֵּיִם ל' רַבִּים, וְהִיא נוֹהֵג אֲצֵל הָאוֹמוֹת הָעוֹבְדוֹת אֱלִילִים (כּוֹזְרֵי מֵאֲמַר ד' ס' א'), וְהִיוּ קוֹרְאִים כֵּן כָּל כַּחוֹת הַטְּבַע אֲשֶׁר הֵם סְבוֹת הַמֵּאוֹרְעוֹת בָּאָרֶץ, וְהִיוּ עוֹבְדִים אֶת כּוֹלֵם וְכָל אֶחָד מֵהֶם הִיא לֵאלֹהִים; וְאֲמַנֵּם הָעִבְרִים בְּעֲלֵי הַיְחֻד קִיִּימוּ שֵׁם זֶה בִּלְרַבִּים לְהוֹרוֹת כִּי הָאֵל אֲשֶׁר הֵם עוֹבְדִים אֵינְנוּ כַּח פְּרִטִי אַחַר כְּמוֹ שֶׁהִיוּ הַגּוֹיִם אוֹמְרִים אֱלֹהֵי הַרִים ה' וְלֹא אֱלֹהֵי עַמִּיקִים הוּא (מַלְכִים א' כ' כ"ח), אֲבָל הוּא קְבוּץ כָּל הַכַּחוֹת וְעַל הַכַּחוֹת כּוֹלֵם (וְכִיּוֹצֵא בְזֶה מֵלֵת יָמִים עֵיִן לְמִטָּה פְּסוּק י') וְכֵן קִרְאוּ אוֹתוֹ בְּשֵׁם צְבָאוֹת לֹמֵר שֶׁהוּא עֲצֻמוֹ כּוֹלֵל כַּחוֹת כָּל צְבָאוֹת הַשָּׁמַיִם שֶׁהִיוּ הַגּוֹיִם עוֹבְדִים. וְהַפִּירוּשׁ הַזֶּה מוֹכֵרַח מִפְּנֵי שֶׁמִּצָּאנוּ אֱלֹהִים צְבָאוֹת בְּלֹא סְמִיכוֹת וְכֵן ה' צְבָאוֹת וְשֵׁם הוּיָה לֹא סִמָּךְ, וְמֵה שֶׁמִּצָּאנוּ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת הוּא כְּמוֹ נֶהְרַת פֶּרֶת הַנְּהַר הַנִּקְרָא פֶּרֶת, אֲפִי כִּאֵן אֱלֹהֵי צְבָאוֹת הָאֱלֹהִים שֶׁהוּא עֲצֻמוֹ הַצְּבָאוֹת הַנִּקְרָא צְבָאוֹת (ע"ל לְמִטָּה פ' י"ד). עֵיִן פִּירוּשֵׁי בִישְׁעֵיהּ א' ט'.

את השמים ואת הארץ: דברה תורה כלשון בני אדם, וחלקה את העולם כולו ואת כל העולמות לשני חלקים, מה שהוא למעלה ומה שהוא למטה, הכל לפי ראות עיני האדם השוכן בארץ, סמה בל' ערבי כמו גבה בעברי וארע (שממנו ארעא שהוא ארץ בחילוף עיין וצדי כמו צאן, עאן, רבץ רבע וממנו ארבעה וכן עיר כינוי למלאך כמו ציר בל"ע שענינו שליח) בל' ארמית כמו 'ובתרך תקום מלכו אחרי ארעא מנך' (דניאל ב' ל"ט). ולדעת קצת (Galius et Clericus), סמא וארע מן שמים וארץ נגזרו. ונראין דברי ר' יעקב אבנדאנה, כי שמים מן שם המורה מקום רחוק, וקראו שמים למה שהוא רחוק וגבוה מכל צד שאדם פונה; אמנם מן שמיים נגזר אח"כ הפעל הערבי שענינו גבה, כי אמנם הפעלים המורים לא על פעולה אלא על תכונת הדבר כמו הפעל סמא שענינו היה גבוה, (altus fuit), לא תתכן מציאותם קודם מציאות שם דבר או שם התואר המורה על התכונה ההיא: דרך משל תחלה קראו לדם בעלי חיים דם, ואחר כך קראו אדם למה שענינה כעין דם. ואח"כ עשו הפעל ואמרו אדם, אָדָמוּ וְחִבְרִיָּהֶם. אבל אדם שהוא שם תואר לכל דבר הנמוך ייתכן שאמרוהו קודם שיקראו לאדמה ארעא.

(ב) והארץ היתה וכו': המקרא הזה מחובר לשאחריו, הארץ מתחלתה היתה כך וכך, ולפיכך ויאמר אלהים וכו' וכו'. והנה צייר לנו את הארץ שממה וחשוכה ללמדנו אח"כ כי כל אשר אנחנו רואים בה טוב ערב ומועיל, מיד ה' הוא.

תהו ובהו: ענינם שממה, כי תהא ובהא בארמית ענין השתוממות ושעמום כמו שאמרו בבראשית רבא (פרשה ב') ישב לו אותו העבד תוהא ובוהא הכוונה משתומם, וכן בלשון סורי אתבהבה ענינו נעשה משועמם. בוהבהא תמיהה ושוממות; וכמו שהמדבר נקרא שממה וישיומן, כן יקרא תהו ובהו, והכוונה שלא היו בארץ לא צמחים ולא בעלי חיים.

אֱלֹהִים מְרַחֵף עַל-פְּנֵי הַמַּיִם: ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי-אוֹר: ד וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָוֶר כִּי-טוֹב וַיְבַדֵּל אֱלֹהִים

רש"י הקדוש-ברוך-הוא ובמאמרו, כינה המרחפת על הקן, אקוביטי"ר בלעז: (ד) וירא אלהים את-האור כי-טוב ויבדל. אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה (חגיגה יב ע"א): ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים, והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו, כך פרשהו: ראהו כי טוב

שד"ל וחשך על פני תהום: גם תהום נ"ל משרש תהא כמו תהו (כן דעת רבנו סעדיה) לשון שממה ותמיהה, אלא שהונח בפרט על רבוי מים ועומקם, שאין להם סוף. והכוונה כי כל הארץ היתה תהום, כי היו המים מכסים אותה ולא היתה נראית, ועל פני התהום הזה לא היה אור, כי אם חושך, והנה זה ציור מבהיל, שממון למטה ושממון למעלה.

ורוח אלהים מרחפת על פני המים וכו': כתרגומו ורוחא מן קדם ד' מנשבא, ורוח אלהים ענינו רוח גדולה וחזק, כמו 'כי רוח ה' נשבה בו' (ישעיה מ' ד), 'ישב רוחו יזלו מים' (תהילים קמ"ז י"ח), 'נשפת ברוחך' (שמות ט"ז י') וכמו הררי אל ושלהבתיה.

מרחפת: ענין תנועה כמו 'על גוזליו ירחף' (דברים ל"ב י"א), 'רחפו כל עצמותי' (ירמיהו כ"ג ט'). ומה שלא אמר מנשבת כי לא היתה נשיבה בנוהג שבעולם, שהרוח מנשבת לצד מן הצדדים, אלא האור כלו היה מתנועע לכל צד; ויש מפרשים רוח אלהים על רצון האל וכחו והשגחתו; ומלבד שאין לשון רחוף מתישב כלפי מעלה, נכון מאוד שיהיה הפסוק כלו מדבר בציור מה שהיה מתחלה, ואח"כ יספר פעולת האל שהיא פתאום וברגע, כי אינה אלא במאמר (ויאמר אלהים יהי אור), ולא שיאמר שהיה האל או רצונו וכחו מתנועע על המים כאלו מזמן רב היה משתכל ומתעסק בדבר. וגם הציור הזה מהרוח שהיתה מרחפת מכל צד הוא מלמדנו חסד ה' שהוא 'עושה מלאכיו רוחות' (תהלים ק"ד י') ומברר נשיבתם לטובת היצורים, ולולא החקים שחקק מששת ימי בראשית היה הרוח מתנועע תמיד בחוזק מכל צד או לא היה מתנועע כלל ולא היו הבריות יכולות להתקיים.

(ג) ויאמר אלהים: לשון אמירה נאמר גם על המחשבה והרצון, כמו 'מה תאמר נפשך ואעשה לך' (שמ"א כ' ד'), או כמשמעו מצייר את האל כמלך המצוה, והכל הנה בדברו (וכן דעת ראב"ע), וכן למטה 'נעשה אדם', דברה תורה להגיד כי אין פעולת האל כפעולת אדם העושה בידי, אלא כמצוה לאחרים שיעשו, כך הטבע משועבד לבורא לעשות כל חפצו.

יהי אור: נ"ל כי לכך הקדים בריאת האור, כי היו רוב העמים עובדים את השמש, מפני עוצם פעולתו בתחתונים. ע"כ קדם להודיע כי גם קודם היות המאורות היה אור והיה יום ולילה, כי בדבר ה' היה הכל. ובאמת הכל רואים כי בלילה בלא חמה ובלא לבנה ובלא כוכבים האש מאיר, א"כ אין האור מן המאורות לבדם.

(ד) וירא וגו': מפני שראה וידע כי האור דבר טוב ומועיל, לכך הבדיל וכו'.

והנה דברה תורה בל' בני אדם, שאין ידיעתם אלא על פי הנסיון, ופעמים רבות אדם עושה

בין האזר ובין החשך: הַיְקָרָא אֱלֹהִים | לְאֹר לְיוֹם וְלַחֲשֶׁךְ

ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: (ה) יום אחד. לפי סדר [לשון] הפרשה

היה לו לכתוב "יום ראשון", כמו שכתוב בשאר הימים – "שני" "שלישי" "רביעי", למה כתב "אחד"? לפי שהיה הקדוש-ברוך-הוא יחיד

דבר בחשבו שיהיה לטובה, ואח"כ רואה שאינו כן, לפיכך התורה מגידה כי בכל מעשה שעשה שד"ל הבורא, ראה אח"כ שהוא טוב; ויבדל וגו';

ויבדל אלהים בין האור ובין החשך: לא רצה שיהיה האור משמש תמיד, כי לא תהיה מעלתו ניכרת, שאין האור ניכר אלא מתוך החשך, לפיכך התקין שיהיה האור משמש זמן מה, ובוה היה היכר והבדל בין זה לזה; ואמנם ההבדל הזה לא נעשה מיד ביום הא', אך אמר ויבדל וכו' על מה שגזר ה' שנהיה אח"כ שיהיו המאורות. ואין צורך למה שחשב דון יצחק שהיה האור ההוא הראשון [איכות מתפשטת באויר] ברצון הבורא מדה קצובה שבו היה היום והיה מסתלק ונפסק מדה קצובה שהיה לילה והיו באור ההוא הדרגות ערב ובוקר וצהרים. התקין שלא יתערבו זה עם זה, אלא כשהיה אור לא יהיה חשך, וכשהיה חשך לא יהיה אור, ואמר זה (אע"פ שלא היה צריך לאמר) מפני שלפי דעת הקדמונים אין החשך העדר האור בלבד, אבל היה גם הוא יש, כענין שנאמר 'יוצר אור ובורא חשך' (ישעיה מ"ה ז), וכן איוב ל"ח י"ט 'איזה דרך ישכן אור וחשך אי זה מקומו', ולכך היו העמים מיחסים אלוה אחד לאור ואחד לחשך; ורצה הקב"ה להודיע לעמו כי הוא ית' אדון האור והחשך, ומאתו לבדו כל חקותם.

(ה) **ויקרא אלהים לאור יום וכו':** נראין דברי Johan Clericus שאין הקריאה הזאת אלא סימן שררה וממשלה על הדבר, להגיד כי היום והלילה תלויים ברצונו של מקום, וכן שאר קריאות שבמעשה בראשית, וכן הביא הבהמות לאדם שיקרא להן שם להגיד שירדה בהן וכלן תחת ידו, וכן היה מנהג המלכים בימי קדם לקרוא שם חדש לעבדיהם, כמו פרעה ליוסף, ופרעה נכה לאליקים בן יאשיהו ונבוכדנצר למתניה אשר הסב את שמו צדקיה, וכן לדניאל ולחנניה מישאל ועזריה.

לאור יום: לזמן שהאור משמש קרא יום ולזמן שהחשך משמש קרא לילה, וגם קודם בריאת המאורות היה יום ולילה, כי היה האור משמש זמן מה ואח"כ מסתלק ונפסק זמן מה, ומשמש תחתיו החשך, גם היה אז ערב ובקר, כי היו באור ההוא מדרגות ערב ובקר וצהרים, כדעת דון יצחק.

ויהי ערב ויהי בקר: זה סיום הענין, כאומר, ובכן היה ערב והיה בקר, כלומר היה יום אחד. ולא אמר ויהי לילה ויהי יום כי עדיין לא סודרו היום והלילה, ואמר ויהי ערב ויהי בקר הכוונה שמשך הזמן כשעור ערב ובקר עד הערב השני, והוא יום התורה שהוא מערב עד ערב. ערב כולל לפעמים, (כאשר כתב רד"ק) גם הלילה הסמוך לו, וכן בקר כולל גם היום הסמוך לו, והנה כבר היה החשך קודם בריאת האור, לפיכך הזכיר הערב תחלה, וכן הוא יום התורה. וכבר היה בימי הראב"ע מי שרצה לפרש 'ויהי ערב' וכשהיה בקר יום שני אז היה יום אחד.

קָרָא לַיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רִקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לְמַיִם:

רש"י בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני. כך מפרש בבראשית רבה (ג, יא"ב): (1) יהי רקיע. יחזק הרקיע, שאף-על-פי שנבראו שמים ביום ראשון, עדין לחים היו, וקראו בשני מגערת הקדוש-ברוך-הוא באומרו: "יהי רקיע". וזהו שכתוב (איוב כו, יא): "עמודי שמים ירופפו" כל-

והראב"ע כתב נגד הסברה הזאת אגרת השבת מאמר נכבד נחלק לשלשה שערים, על שנת התורה, על חדש התורה, ועל יום התורה, (הלא היא כתובה בכרם חמד מחברת רביעית). אמנם פסוק 'מערב עד ערב תשבתו שבתכם' (ויקרא כ"ג ל"ב), הוא ראייה חותכת ואין צורך לראיות אחרות; ואע"פ כן היה אפשר לפרש (כפירוש Des Vignoles) כי תחלה נמשך זמן האור, ואח"כ בא הערב, ואחריו נמשך זמן החשך, ואח"כ היה בקר, והיה זה יום א' מימי הבריאה, אע"פ שאין זה יום התורה, אלא שלפי זה אין טעם שיזכיר הכתוב שיעור יום הבריאה, ואחר שאין זה יום התורה. ואין לומר שאין שום יחס ליום התורה עם יום הבריאה. כי הגה יום השבת הוא נסמך על הבריאה, ואם היה שבת הבריאה מבוקר עד בוקר למה תהיה שביתתנו מערב עד ערב? ע"כ הנכון כמו שפירשתי. ולדעת ר"דק ערב כולל כל הלילה אך לא מצאנו בקר שיכלול כל היום (כמו שהוא עצמו מודה) א"כ אין לפרש כאלו כתב ויהי לילה ויהי יום.

ערב: ע"ש ערבוב הדברים לעיני האדם מפני חסרון האור.

בקר: מן בקע אור, כטעם 'אזי יבקע כשחר אורך' (ישעיה נ"ח ח').

יום אחד: היה ערב והיה בקר כלומר היה יום אחד; מלת כלומר חסרה במקרא למאות ולא לפים.

יום אחד: יום שלם, הערב והבוקר זה אחר זה הם יום אחד; ואין הכוונה לומר יום ראשון אלא יום שלם; הרמב"ן כתב, כי לא אמר ראשון כי אין ראשון בלא שני, ועדיין לא היה שני; ואין זה תירוץ מספיק, כי באמת מיד בסוף היום הראשון התחיל הלילה והוא תחילת היום השני, והנה כשנשלם היום האחד כבר התחיל השני, והיה אפשר לקרוא לראשון ראשון. והנה עיקר הנחת שם יום הוא על זמן האור, ואח"כ קראו יום וגם לזמן כולל היום והלילה, כלומר כ"ד שעות, וכן בשאר לשונות מילה אחת בעצמה (Dies, jour, Tag) מורה על זמן האור וגם על משך כ"ד שעות, וזה דבר מורגל בכל הלשונות לקרוא דבר בשם אחד מחלקיו הראשיים היותר נגלה ונודע, או היותר מועיל, וכיוצא בזה, כמו vela קלע הספינה נאמר על הספינה, וכן 'רחם רחמתיים' (שופטים ה' ל') על האשה; וכן כאן קראו לכ"ד שעות יום על שם החלק העיקרי שבהם שהוא זמן האור. וכוונת התורה לומר כאן, כי חיבור הערב והבוקר, תחילה הערב ואח"כ הבוקר, נקרא יום אחד.

(1) יהי רקיע בתוך המים: רצה הקב"ה להודיע לישראל שאין השמש ולא שום דבר אחר

שליט בגשם להורידו ושלא להורידו. ע"כ סיפר מציאות המים העליונים קודם מציאות שד"ל המאורות.

רקיע: גוף מתוח כמין טס, מלשון 'לרוקע הארץ על המים' (תהלים קל"ו ו'), 'זירקעו את פחי הזהב' (שמות ל"ט ג'), ומזה 'ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא' (יחזקאל א' כ"ב). וכאן צייר את האויר שבין הארץ והעננים כגוף מרקע המבדיל בין המים שבארץ והמים שבעננים, והוא סובל המים עליו, וברצון ה' הם יורדים משם על הארץ, וכמו שאמר 'פתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו' (דברים כ"ח י"ב), ובקללה הוא אומר 'ונתתי את שמיכם כברזל' (ויקרא כ"ו י"ט), שיעכבו ירידת המים שעליהם; אבל אח"כ בימי ישעיה נראה שהיו יודעים שאין למעלה אוצרות מים ושמימי הגשמים חוזרים למעלה, שהרי הוא אומר (ישעיה נ"ה י') 'כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ', משמע שאחר שהרוה ישוב שמה. וכן ירמיה (י"ד כ"ב) אמר דרך תמיהה 'ואם השמים יתנו רבבים? משמע שאינם נותנים מאליהם, כי אין בהם אוצרות מים; וכן קראו לאידיים המתנשאים מעל הארץ בשם נשיאים, כמו 'מעלה נשיאים מקצה הארץ' (תהלים קל"ה ו'), 'זיעל נשאים מקצה הארץ' (ירמיה י' י"ג ול"א ט"ז), וכן 'נשיאים ורוח וגשם אין' (משלי כ"ה י"ד). ולא נדע מאיזה זמן התחיל השם הזה להיות נוהג, כי מזמור קל"ה איננו מיוחס לדוד, וספר משלי מסימן כ"ה ולמטה איננו ברור היותו לשלמה, ובאיוב הוא אומר (ל"ח כ"ב) 'הַבָּאֵת אֶל אֲצֻרֹת שֶׁלֵג וְאֲצֻרֹת בְּרֵד תִּרְאֶה?', וזה ראייה על קדמות הספר ההוא. ולפי ששם רקיע נוסד על אמונת המים העליונים, 'המים אשר מעל השמים' (תהלים קמ"ח ד') שהרקיע סובלם, והאמונה הזאת נתישנה ונשתכחה, נתישן ג"כ שם רקיע, ולא נמצא להורות על השמים, רק בשלושה מקומות, שניים בתהלים, 'זמעשה ידיו מגיד הרקיע' (י"ט ב'), 'הללוהו ברקיע עזו' (ק"ג א'), וזה כי נשארה מלה בלשון השיריי, כמו שהוא המנהג בכל הלשונות, שהמשוררים משתמשים במילות מיושנות; והמקום השלישי הוא בדניאל (י"ב ג'), 'זהמשפלים יזהרו כזהר הרקיע'. וגם שם היא מליצה שיריית, ועוד באיוב לשון רקיעה בשמים: 'תרקיע עמו לשחקים' (ל"ז י"ח), וגם זה אות לקדמות הספר, וסיים 'חזקים כראי מוצק', מפני שסובלים משא מים רבים, וכן אמר שלמה (משלי ה' כ"ח) 'באמצו שחקים ממעל'. והנה דברה תורה כלשון בני אדם ואמרה 'הי רקיע' לפי מחשבתם, ואמנם המכוון אינו זו מהיות אמת ויציב, והוא שהאל נתן בטבע המים להנשא למעלה ולרדת אח"כ למטה לארץ; ובתרגום הַיְנִי המיוחס לשבעים זקנים מתורגם רקיע (stereoma), ענין חוזק וכן תרגמו אח"כ בלשון רומי firmamentum, וזה נמשך להם מהוראת שרש רקיע בלשון סורי שהוא מורה חזוק, וכן רקיעה בל' סורי חזק וקשה. ויוהן קלעריקוס אומר שתרגומו כן מפני שהיתה דעת קצת הפילוסופים הקדמונים שהשמים והאויר המקיפים את הארץ מכל צד, הם מונעים אותה וכל אשר עליה מהתפרד ומהתפזר, והנה הם גורמים לארץ שתשא קשה ומדובקת בחלקיה; והוא מפרש רקיע לשון הכאה ודריכה כמו 'הכה בכפך ורקע ברגלך' (יחזקאל ו' י"א) 'ענן מחאך יד ורקעך ברגל' (שם כ"ה ו'), 'ע"ש שהשמים דורכים על הארץ ועוצרים חלקיה מהתפרד; אמנם רוב שמוש שרש רקע בל"ק אינו אלא שטיחה ומתיחה ונראה שהוראת ההכאה והדריכה אשרש רקע איננה מקרית אלא מושאלת, ומפני שהדבר הנדרך הוא נשטח תחת הרגלים, ולפיכך בשני פסוקי יחזקאל הוא סמוך

ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ וַיְבַדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת
 לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לַרְקִיעַ וַיְהִי־כֵן: ח וַיִּקְרָא
 אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:
 ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מְקוֹם

לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל מלאכה אחרת וגמרה, כפל בו "כי טוב" שתי פעמים, אחת לגמר מלאכת השני, ואחת לגמר מלאכת היום: (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. "שא מים", "שם מים", "אש ומים", שעירבן זה בזה ועשה מהם שמים: (ט) יקוו המים. [שהיו] שטוחים על פני כל-הארץ, והקוים באוקינוס, הוא הים הגדול

יום ראשון ובשני יתמהו מגערתו, כאדם שמשותמום ועומד מגערת המאים עליו: בתוך המים. באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע, כמו בין הרקיע למים שעל הארץ. הא למדת, שהם תלויים במאמרו של מלך: (י) ויעש אלהים את-הרקיע. תקנו על עמדו, והיא עשיתו, כמו (דברים כא, יב): "ועשתה את-צפרניה": מעל לרקיע. "על הרקיע" לא נאמר, אלא "מעל לרקיע", לפי שהן תלויין באויר. ומפני מה לא נאמר "כי טוב" ביום שני?

לרגל ולא ליד, וכן 'כטיט חוצות אדקם ארקעם' (שמואל ב' כ"ב מ"ג); ועוד בפסוק 'תרקיע שמו לשחקים', אם תפרש לשון מתיחה, הלשון מובן, ואם תפרש לשון דריכה, הרי לא הזכיר מה זה ידרכו השחקים מהתפרד; וכל זה רחוק מפשט הכתובים ומכל מקום נראין הדברים שתחלת הוראת שרש רקע הוא ענין דריכה והכאה, ומפני שהדבר שמכים עליו הוא נשטח ונמתח, הושאל שרש רקע להורות על המתיחה והשטיחה.

(ז) ויהי כן: שהרקיע הספיק לסבול את המים העליונים שלא יתערבו עם התחתונים.
 (ח) ויקרא: עיין למעלה פסוק ה'; והנה אמר שהאל קרא שם לשמים להגיד כי הוא המושל בהם להוריד המטר ולמנוע אותו כרצונו, ואין לאדם שום יכולת על זה.

(ט) ויאמר אלהים יקוו המים: מפני שהים דבר גדול ומבהיל, עד שקצת העמים הקדמונים יחסו לו אלוה מיוחד, גם דבר מבהיל הוא בתחלת המחשבה, שלא יצא וישטוף את הארץ, וכמו שאמר הנביא (ירמיה ה' כ"ב) 'האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתני חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו', ובאיוב (ל"ח י"א) הוא אומר 'אמר עד פה תבוא ולא תסיף וכו'', לפיכך רצה הקב"ה להודיע את ישראל, כי גם הים מעשה ידיו, כי הוא אשר ציוה למים להיקוות.

יקוו המים: שרש קוה נגזר מן קו, ולשון 'קווי' הונח על המים. לפי שעומדים בקו ובשטח ישר, מה שאין כן הגופים הבלתי נגרים, שבנפלים אלו על אלו נעשים גל; ולא נמצא לשון זה שלא על המים אלא בפסוק 'נקוו אליה כל הגוים' (ירמיה ג' י"ז), ושם היא מליצה שירית,

אֶחָד וְתִרְאֶה הַיְבֵשָׁה וַיְהִי־כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לַיְבֵשָׁה
 אָרֶץ וּלְמִקְנֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
 יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזֵּרַע זֶרַע

שבכלל-הימים: (י) קרא ימים. והלא ים אחד [מן הים] בטעם דג העולה [מן הים] רש"י
 הוא?! אלא, אינו דומה טעם דג העולה באספמיא: (יא) תדשא הארץ דשא עשב. לא

מושאלת מן המים, כמו 'ונהרו אליו כל הגוים' (ישעיה ב' ב'), שהוא מושאל ממרוצת המים
 בנהר, ולשון מקנה נראה שנגזר בלשון רומי aqua, גם aequus שענינו ישר.

מתחת השמים אל מקום אחד: יבואו ממקומם שהם מפוזרים תחת כל השמים, וילכו אל
 מקום אחד, ויעמדו שם.

אל: ברוב המקומות מורה תנועה לא מנוחה, ע"כ אני אומר כי 'יקוו' כולל גם ענין ההליכה אל
 מקום הקבוץ, לא הקבוץ לבדו; וכן 'ונקוו אליה כל הגוים' (ירמיהו ג' י"ז), יבואו אליה ויתקבצו
 בה.

מקום אחד: אחד בלבד.

ותראה: ועל ידי כך תתראה.

היבשה: שם דבר ממשקל דגוש, וכן חרבה ענינם דבר יבש, דבר חרב, כמו אַבְדָּה, גְּנְבָה, גְּזֻלָּה,
 ואיננו שם התואר אלא כמו תהו בהו.

(י) ויקרא: ע' למעלה פסוק ה'. ואמר שקרא האל שם ליבשה ולים להגיד כי הוא העוצר מי
 הים בימים שלא יצאו וישטפו את הארץ, וכשהוא רוצה ישלחם ויהפכו ארץ וישחיתו מדינות
 גדולות, עד שמה שהיה אתמול יבשה יהיה היום ים, בלי שיהיה לאדם שלטון בזה כלל.

ימים: ים אחד שכולל כל הימים (כמו שכתבתי למעלה על מילת אלהים), כי כולם נאחדים זה עם זה.

וירא אלהים כי טוב: הכוונה כי נשלם חפצו והיה מה שרצה שיהיה, ולמעלה ביום ב' לא נאמר
 כי טוב, מפני שלא נגמרה מלאכת המים (רש"י), כי לא נשלם חפץ האל בהבדל המים העליונים
 מן התחתונים, כי עקר בריאת הרקיע היה לצורך ירידת המטר לצמיחת הצמחים. והנה עד שלא
 נקוו המים ולא נראתה היבשה לא היה מקום לכל זה, כי עדיין היתה הארץ תהו ובהו מכוסה
 במים מכל צד ולא היתה ראויה לישוב; אמנם כשנקוו המים אל מקום אחד ונראתה היבשה,
 אז נגמרה מלאכת המים. כי היה מקום לירידת המטר על פני היבשה להולידה ולהצמיחה.
 ואם תאמר: א"כ למה לא נאמר 'יקוו המים' ביום שני עם 'יהי רקיע'? לא היה הסדר מתוקן
 ומהודר אם היה עוסק ביום א' בשמים ובארץ; ובהפך הנה הדבר עולה יפה מאד, שביום השני
 ברא הרקיע, וביום השלישי התקין את הארץ שתצמיח צמחיה, וכדי שיהיה זה הוצרך תחילה
 להקוות המים אל מקום אחד כדי שתיראה היבשה.

(יא) תדשא הארץ דשא: הנכון כדברי קלעריקוס שנקרא דשא העשב הקטון והרך, שאין הזרע

עץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוּ-בֹו עַל-הָאָרֶץ

נקרא "דשא" – אירבידי"ץ כלן בערבביא, וכל-שרש לעצמו נקרא "עשב": מזריע זרע. שיגדל בו זרעו, לזרוע ממנו במקום אחר: עץ פרי. שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא "ותוצא הארץ וגו' ועץ עשה-פרי" – ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עוונו נפקדה גם היא על עוונה ונתקללה: אשר זרעו

דשא לשון עשב, ולא עשב לשון דשא. ולא היה לשון המקרא לומר: "תעשיב הארץ", שמיני דשאיין מחלקין כל-אחד לעצמו נקרא "עשב פלוני", ואין לשון למדבר לומר "דשא פלוני", שלשון "דשא" הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: תדשא הארץ. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים. בלשון לעז

נראה וניכר בו (ולפיכך לא אמר דשא מזריע זרע), והעשב גדול ממנו; ור' עובדיה ספורנו אומר כי דשא מאכל בהמה, ועשב מאכל אדם, וקרובים דברי זה להיות כדברי זה; ואין דשא כולל גם העצים (כדעת המבאר לנתיבות השלום), כי מצאנוהו במקומות הרבה סמוך לעשב ולירק, ולא גם פעם אחת לעץ. ואע"פ כן תדשא הארץ כולל גם העצים, כי גם העצים בתחילת צמיחתם הם קטנים ורכים כדשאים (תלמידי אברהם חי מיינסטער). והנה תדשא כמו תצמיח. ואמר תחילה תצמיח הארץ, ואח"כ פירש דשא שהוא היותר קטון, אח"כ הוסיף עשב מזריע זרע שהוא גדול מן הדשא, ואח"כ הוסיף עץ פרי; ולפיכך נכון הוא הרביע שעל דשא, שהוא מפסיק פחות מן הזקף שעל זרע, כי דשא ועשב ענין אחד ועץ פרי ענין אחר; והפשטא שעל הארץ מפסיק יותר מהרביע שאחריו, כדרך כל רביע שאחרי פשטא, שאינו אלא שלא לכפול הפשטא שלוש פעמים רצופות, כמו 'הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתי לך לעבדים' (בראשית כ"ז ל"ז), וידוע כי היתב שתחת עשב אינו אלא במקום פשטא מפני המלה הזעירה. אבל הנוסחאות שבהן מלת דשא בזקף, אין ספק שמוטעות, והעד הנאמן בפסוק שאחרי 'ותוצא הארץ דשא' שאין דשא בזקף אלא בתלישא גדולה, ומלות 'ותוצא הארץ' בקדמא ואזלא, מה שלא יתכן אם היה דשא בזקף; ונולד השבוש בפסוק הראשון, כי קל הוא להחליף רביע בזקף, מלבד שיש לפניו פשטא, שדרכו לבא לפני הזקף, ולא נולד הטעות בפסוק השני, כי רחוק הוא להחליף תלישא בזקף, מלבד כי שם אין לפניו פשטא.

מזריע זרע: שיש בו זרע וזה אחד משימושי ההפעיל, כמו 'מקרינ מפריס' (תהלים ס"ט ל"ב) שיש לו קרנים ויש לו פרסות, 'מרבה רגלים' (ויקרא י"א מ"ב) שיש לו רגלים הרבה.

עץ פרי: אין פועל תדשא נופל בעץ, והוא מקרא קצר, ותוציא עץ פרי.

עץ פרי עושה פרי למינו: כל המפרשים שראיתי פירשו למינו חוזר לעושה פרי, ובעל הטעמים היטיב לראות מכלם, וחבר למינו עם עץ פרי ו'עושה פרי' הוא כמאמר מוסגר, כי אינו אלא תוספת ביאור לעץ פרי, ומלת למינו למינהו מליצה היא ממליצות לה"ק, וענינה ממינים הרבה, מכל מין שיהיה, כמו 'את כל ערב למינו, ואת הנץ למינהו, האנפה למינה, את הארבה למינו (ויקרא י"א ט"ו-כ"ב), שענינם העורב והנץ וכו' מכל מין שיהיו, וכן למטה 'ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים למינהם ואת כל עוף כנף למינהו' (בראשית א' כ"א), וכן 'ותוצא הארץ נפש חיה למינה, בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה' (שם כ"ד), וכן (בראשית

וַיְהִי־כֵן: יב וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זָרַע לְמִינֵהוּ
וְעֵץ עֵשֶׂה־פְרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ־בּוֹ לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים
כִּי־טוֹב: יג וַיְהִי־עָרֵב וַיְהִי־בֹקֵר יוֹם שְׁלִישִׁי: יד וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֶת בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם

רש"י "ואת הארץ" – לרבות תולדותיה: יהי מארת. חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו (תענית כז ע"ב): ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תיפול בתינוקות: להבדיל בין היום ובין הלילה. משנגזר האור הראשון, אבל בשבעת ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים יחד, בין ביום ובין בלילה: והיו לאתת. כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר (ירמיה י, ב): "מאתות השמים אל-תחתו" – בעשותכם

בו. הן גרעיני כל-פרי, שמהן האילן צומח כשנוטעין אותו: (יב) ותוצא הארץ וגו'. אף-על-פי שלא נאמר "למינהו" בדשאין בצווייהן, שמעו שנצטוו האילנות על כך, ונשאו קל וחומר בעצמן. כמפרש באגדה בשחיטת חולין (ס ע"א): (יד) יהי מארת וגו'. מיום ראשון נבראו, וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע. וכן כל-תולדות שמים וארץ – נבראו מיום ראשון, וכל-אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו. הוא שכתוב: "את השמים" – לרבות תולדותיהם,

ו' כ') 'מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו', ואב לכולם (יחזקאל מ"ז י') שד"ל 'למינה תהיה דגתם כדגת הים הגדול רבה מאד', הדגה תהיה מרובה ותהיה מכל המינים, וכן בירושלמי (שקלים פרק ו') 'מינה תהיה דגתם', למיני מינים תהיה דגתם. הפירוש הזה כתבתיו בשנת תקצ"ו, בספרי prolegomeni, עמוד 191, ומקץ עשר שנים קניתי ס' הרכסים לבקעה, ומצאתי שגם הוא פירש כן (ועיין למטה י"ג ג').

אשר זרעו בו: חוזר לעץ שיהיה בעץ כל הצריך לו לקיום מינו על הארץ.

(יב) ותוצא הארץ וגו': גם בפסוק זה הרחיק בעל הטעמים מלת 'למינהו' ממילות 'אשר זרעו בו', והסב אותה למעלה, עץ (עושה פרי) למינהו, אשר זרעו בו; כלו' ותוצא הארץ עץ למינהו, והוא עושה פרי וגם זרעו בו: וכן הרחיק למינהו מן מזריע זרע והסב אותו אל דשא ואל עשב.

(יד) יהי מארת: שורש היה כשהוא קודם הנושא איננו שומר המין והמספר, כי הוא כמו פעל סתמי (impersonale) וכמו בלשון צרפת il y a, il y aura; כגון 'יהי אנשים' (במדבר ט' ו'), 'כי יהיה נערה בתולה' (דברים כ"ב כ"ג).

מארת: נכללו בשם זה כל הכוכבים הנראין לעינינו, כי כלם מאירים לנו אם מעט ואם הרבה.

ברקיע השמים: ברקיע הנקרא שמים, ברקיע שהוא השמים לגבי דידן. וזה אחד משימושי הסמיכות, כמו 'נהר פרת' (בראשית ט"ו י"ח), הנהר הנקרא פרת; 'קרית חצות' (במדבר כ"ב ל"ט);

וּבֵין הַלַּיְלָה וְהַיּוֹם לְאַתָּת וְלַמּוֹעֲדִים וְלַיָּמִים וְשָׁנִים:

רש"י רצון הקדוש-ברוך-הוא, אין אתם צריכין לדאוג מן הפרענות: ולמועדים. על שם העתיד, שעתידיים ישראל להצטוות על המועדות, והם נמנים למולד הלבנה: ולימים. שימוש החמה

חצי יום ושימוש הלבנה חציו, הרי יום שלם: ושנים. לסוף שלש מאות וששים וחמשה ימים יגמרו מהלכתם בשנים עשר מזלות המשרתים אותם, והיא שנה. (וחזורים ומתחילים פעם שניה

שד"ל 'בתולת בת עמי' (ירמיהו י"ד י"ז), הבתולה שהיא בת עמי; 'בתולת בת ציון' (ישעיה ל"ז כ"ב) שהיא בת ציון; 'אנשי התרים' (מ"א י' ט"ו), 'אנשי בני בליעל' (שופטים י"ט כ"ב), וכן 'זרע מרעים' (ישעיה א' ד'), 'זרע ברוכי ה'" (ישעיה ס"ה כ"ג), וכן 'אלהי הצבאות' ענינו אלהים שהוא צבאות. וכן כתב ראב"ע למטה (פסוק ל"א) 'יום הששי', יום שהוא ששי, גם כאן רקיע השמים, הרקיע שהוא שמים.

להבדיל בין היום ובין הלילה: הרי שיהיו היום והלילה מסודרים ומובדלים זה מזה בזמניהם מה שבתחילה היה ברצון ה' ובלא אמצעי (כי בשלושת הימים הראשונים היה האור משמש זמן מה ואח"כ מסתלק והיה החשך ממלא מקומו, וכל זה בפעל אלהי ובמאמרו) עתה יהיה ע"י המאורות. וכל זה להודיע כי השמש וכל צבא השמים אינם אלא משרתיו עושי רצונו.

והיו לאתת: יהיו המאורות סבת אותות השמים, כלשון 'ומאותות השמים אל תחתו' (ירמיה י' ב') (ראב"ע), ובלשון רומי phenomena; וטעם אותות סימנים, ואומות העולם קראום כן מפני שהיו מאמינים שהם סימנים על מה שעתיד לבא, וכמו שאמר ירמיהו (שם שס) 'כי יחתו הגוים מהמה'.

והנה ראוי היה שיאמר תחלה והיו לימים ושנים ולמועדים ולבסוף יזכיר האותות שאינם אלא לפרקים; אלא שהקדים להזכיר האותות והחל בגדול, כמו למטה פסוק כ"א, מפני שהם עקר המכוון בחצי הפסוק הזה כי רצה הקב"ה להודיע את ישראל כי גם אותות השמים אינם אלא כמו הימים והשנים, כולם מסודרים ברצונו, כשאר חקות הטבע. וכמו היום והלילה וזרע וקציר וקר וחם, וכמו שהיום והלילה והקר והחם אין להם אלוה מיוחד, ואינם מודיעים העתיד לבא, כן גם אותות השמים. ומאחר שהאמונה באותות השמים ובלקיות חמה ולבנה ללמוד מהן העתיד היתה מפורסמת אצל האומות, ומשה (ואחרי ירמיה) מרחיק הטעות הזאת, ומודיע שהן דבר טבעי כמו הימים והשנים, נ"ל מכאן ראייה לתורה מן השמים. ואין לתמוה למה לא רצה הקב"ה לגלות לעמו שאר שבושים שהיו מורגלים בהם; כי שאר השבושים לא היו מזיקים בעיקרי האמונה ולא בתקון המדות; מה שאין כן האמונה באותות השמים כי היא מזקת באמונת הניחושים וחברותיה שאסרה תורה, כי תרפה ידי האדם בעבודתו אשר הוא עמל, ותמלא לבו אימות הבל ותסיר בטחונו מהאל.

ולמועדים: אין מועד כמו עת או זמן, אלא זמן קבוע החוזר חלילה לזמן מיועד יקרא מועד, וכן החגים נקראו מועדים ע"ש קביעותם, וכן 'עשה ירח למועדים' (תהלים ק"ד י"ט) שהוא נראה ומתכסה בזמנים קבועים, וכן כל המאורות הם סיבה למועדים ולמסיבות זמנים קבועים החוזרים חלילה, ובפרט לימים ושנים.

טו וְהָיוּ לְמֵאוֹרֹת בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאֵיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־
 בָּן: טז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאֹר
 הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת
 הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים: יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרִקְיעַ
 הַשָּׁמַיִם לְהָאֵיר עַל־הָאָרֶץ: יח וְלַמָּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה
 וְלַהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:

לסבב בגלגל כמהלכן (הראשון): (טו) והיו למאורות. עוד
 זאת ישמשו שיאירו לעולם: (טז) המארת
 הגדולים וגו'. שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על
 שקטרגה ואמרה: אי אפשר לשני מלכים
 שישתמשו בכתר אחד: ואת הכוכבים. על ידי
 שמעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס

(טו) והיו למאורות: הוסיף שיהיה אורם וזוהרם מגיע לארץ, כי היה אפשר שיראה להם אור
 בשמים ויעשה כל המעשים הנזכרים, מבלי שיאירו בארץ (נתה"ש) (הרמב"ן).
 (טז) ויעש: פירוש של ויהי כן.

את שני המאורות הגדולים: השמש והירח, כי שניהם מאירים לארץ יותר משאר כוכבים,
 ובבחינה זאת שעליה נקראו מאורות, הם גדולים מחבריהם; ואע"פ שהירח במדת גולמו קטון
 משאר הכוכבים, ואע"פ שהירח אין לו כלל אור מעצמו, לא דיברה תורה אלא בבחינת ב"א,
 והרי אנו מקבלים מן הירח אור הרבה, והוא לנו מאור גדול.

את המאור הגדול ואת המאור הקטן: אע"פ שאורם מרובה משאר כוכבים הם שונים זה מזה
 שאור האחד מרובה מאור האחר, וזה גדול וזה קטון בבחינת האורה שאנו מקבלים מהם.
 לממשלת היום, לממשלת הלילה: לא שתהיה להם ממשלה בתחתונים; אלא שיהיה היום
 תחת ממשלת השמש והלילה תחת ממשלת הירח, שיהיה אור היום מהשמש; ואור הלילה
 מהירח. וצריך עיון. גם צריך עיון כי האתנח היה ראוי תחת הלילה (תלמידי יצחק יהודה
 קלינעבערגער), ועיין למטה פסוק י"ח.

(יז) ויתן אתם אלהים ברקיע השמים וגו': קבע אותם וקבע חקותיהם באופן שיהיו מאירים
 על הארץ.

(יח) ולמשל ביום ובלילה: שרש משל נקשר עם ביל"ת, כמו 'אם משול תמשול בנו'
 (בראשית ל"ז ח'); והכוונה שהיום והלילה הם תחת ממשלת המאורות, כמו שפירשת; ולא
 שהמאורות ימשלו בתחתונים זה ביום וזה בלילה כדעת הרמב"ן; ודבר זה צריך עוד עיון
 הרבה, ואולי הדין עמו, וכן אמר המשורר (תהלים קל"ו ח' ט') 'לממשלת ביום' 'לממשלות
 בלילה'. ונראה כי לכך נתכוון בעל הטעמים בפסוק ט"ז, כי רצה לסמוך 'ואת המאור הקטן

יֵט וַיְהִי־עָרֵב וַיְהִי־בָקָר יוֹם רְבִיעִי: כַּ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שְׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי

רש"י דעתה: (ג) נפש חיה. שיש בה חיות: שרץ. כל- דבר חי שאינו גבוה מן הארץ, קרוי "שרץ", ו"בעוף" – כגון זבובים, בשקצים – כגון נמלים וחפושין ותולעים, ובבריות – כגון חלד ועכבר

שד"ל לממשלת הלילה, עם 'את הכוכבים', כמו שאמר המשורר 'את הירח וכוכבים לממשלות בלילה'.

ולהבדיל בין האור ובין החשך: שיהיו האור והחשך מסודרים ומובדלים בזמניהם.

(כ) **ישרצו המים: שרץ בכל מקום פעל עומד** (וכן נראה דעת אונקלוס), ועקר הנחתו על תנועת ומרוצת בעלי חיים שאינם גבוהים הרבה מן הארץ, אם שאין להם רגלים, ואם שיש להם רגלים. ונקרא שרץ (כדברי רש"י) כל דבר חי שאינו גבוה הרבה; בעוף כגון זבובים, ברמשים כגון נמלים ותולעים, ובבעלי ארבע רגלים כגון חלד ועכבר וחמט, וכל הדגים. ואפשר שהמלה נגזרת מן רץ, ואין טעם ישרצו המים שהמים יוציאו ויולידו אותם, אלא שהמים יראו מתנועעים ע"י תנועת השרצים המתנועעים בהם. וכן 'ושרץ היאור צפרדעים' (שמות ז' כ"ח), 'שרץ ארצם צפרדעים' (תהלים ק"ה ל'), היאור והארץ נראים כמתנועעים ע"י תנועת הצפרדעים, brulicare בלע"ז, וכן 'והיה כל נפש חיה אשר ישרץ' (יחזקאל מ"ז ט'), הנחל שורץ ע"י שריצת נפש חיה אשר בו. והמליצה הזאת כמו 'נְבֻלַת עֲלֶה' (ישעיה א' ל'), האלה נקראת נובלת מפני נבילת עליה, וכן 'רק הכסא אגדל ממך' (בראשית מ"א מ'), אהיה גדול ממך מצד הכסא, בכסא. וכן 'בהמולו את בשר ערלתו' (שם י"ז כ"ה) בבשר ערלתו.

שרץ נפש חיה: שריצת נפש חיה, כלומר רבוי נפש חיה, ואין שרץ זה ככל שאר שרץ שבמקרא שהוא שם למין השרצים, כי לא נאמר בשום מקום שרץ נפש חיה, ולא בהמה נפש חיה או עוף נפש חיה אבל ענינו שריצה ורבוי. וכן בלע"ז brulicare עניינו ג"כ רבוי, והטעם כי השרצים אפילו אחד או שנים כשהם שורצים או מתנועעים על הארץ הם נראים כמרובים, וזה לקלות תנועתם וקוצר רגליהם או העדרם, ומזה הושאל שרש שרץ להורות על הרבוי כמו 'פרו וישרצו' (שמות א' ז').

נפש חיה: מילת 'נפש' תחלת הוראתה נשימה, והמלה הפוכה מן נשף וכן מצאנו 'נפשו גחלים תלהט' (איוב מ"א י"ג), שענינו נשימתו ורוח פיו, וכן נשמה וכן רוח תחילת הוראתם שאיפת האויר והוצאתו, שהוא עיקר חיי האדם וכל החיים אשר על הארץ, וחיה הוא פירוש לנפש, כלומר עצם השואף אויר וע"י כן הוא חי; ומנהג הלשון לומר נפש סתם על האדם, כמו 'נפש כי תחטא' (ויקרא ד' ב'), ונפש חיה על שאר בעלי חיים; והדבר מובן מאליו כי אע"פ שתחלת הנחת מלת נפש על הנשימה, הושאלה גם על הדגים אע"פ שאינם שואפים האויר כלומר עצם בעל נשימה שיש בו חיות ולא יותר, כי האדם יש לו מעלות אחרות, הדיבור והשכל, ושאר תכונות שאינן בשאר בעלי חיים.

רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם: כֹּא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּיִנִּים הַגְּדֹלִים
וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה | הַרְמָשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינָהֶם
וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינָהוּ וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: כב וַיִּבְרָךְ
אֶת־הָאֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים

וחמט, וכיוצא בהם, וכל-הדגים: (כא) התנינים. שאם יפרו וירבו לא יתקים העולם בפניהם: רש"י
דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה (בבא בתרא עד ע"ב) הוא לויתן ובן זוגו, שבראם זכר ונקבה, והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, נפש החיה. שיש-בה חיות: (כב) ויברך אתם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם, הצרכו לברכה. ואף החיות הצרכו לברכה, אלא

ועוף יעופף וכו': הוא צווי אחר, יהי עוף ויעופף על הארץ; המים יתמלאו שרץ נפש חיה, והרקיע יתמלא עופות. ואין לשאול אם העוף נברא מן המים, כי באמת גם שרץ נפש חיה לא נברא מן המים, כי אין ישרצו פועל יוצא.

על פני רקיע השמים: האויר עם כל מה שלמעלה מן הארץ נקרא רקיע השמים או שמים. ונקרא פנים הצד שלנגד הרואה; והנה החלק התחתון מן השמים הוא הנראה לנו, והוא יקרא פני רקיע השמים. ואין צורך לפרש כראזענמיללער על פני כמו אל פני. ולמה חבר העוף עם הדגים ביום אחד? יש אומרים מפני שאלו ואלו מטילים ביצים, ואין להם שנים והם מִיִּשְׂרָיִם הליכתם ע"י זנבם, ואני מוסיף כי רצה לחבר בריאת האדם עם הבהמות והחיות ולא עם העופות והדגים, מפני שתכונת גוף האדם קרובה יותר לאלו ממה שהיא קרובה לאלו ועוד שהבהמות והחיות שוכנות עמו על הארץ, מה שאין כן העופות והדגים ששוכנים באויר ובמים.

(כא) ויברא אלהים את התנינים הגדלים: פתח בתנינים בעבור גדלם המשונה להודיע שגם הם מעשה ידיו ית', וע"כ הזכיר בהם לשון בריאה, וכמו שכתבתי למעלה בפסוק א' וכל בעלי חיים המשונים בגודלם החיים במים או הרומשים על הארץ נקראים תנינים, וקצת מהם לא היו הקדמונים מכירים טבעם, והיו אומרים עליהם דברי הבל, כמו שיש להם ראשים הרבה, כטעם 'שברת ראשי תנינים' (תהילים ע"ד י"ג).

הרמשת: לשון רמישה, כלומר הליכה על גחון, שהגוף כלו נוגע בארץ ורומס הקרקע.

אשר שרצו המים: ע' בפסוק הקודם.

למיניהם ולמינהו: ע' למעלה פסוק י"א.

(כב) ויברך אותם וכו': גזר להם הברכה שיפרו וירבו, כלומר קבע בטבעם שיפרו וירבו, אלה במים ואלה בארץ, והזכיר בדגים ובעופות ברכה זו, מפני שע"י שמטילים ביצים הם מתרבים יותר מן הבהמות והחיות.

וְהָעוֹף יָרֵב בְּאֶרֶץ: כַּגֹּיִה־יָעָרְב וְיִהְיֶה־בְקָר וְיִם חֲמִישִׁי:
כַּד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאֶרֶץ נַפְשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה

שפרשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון ולא הצרכו אלא להוציאם: נפש חיה. שישבה חיות: ורמש. הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ, ונראים כאלו נגררים, שאין הלוכך ניכר. כל-לשון "רמש" ו"שרץ"

מפני הנחש שעתידי לקללה, לכך לא ברכו, שלא יהא הוא בכלל: פרו. לשון פרי. כלומר, עשו פרות: ורבו. אם לא אמר אלא "פרו", היה אחד מוליד אחד, ולא יותר, ובא "ורבו" – שאחד מוליד הרבה: (כד) תוצא הארץ. הוא

רש"י

בימים: בכל מקומות מקוה המים, אף בנהרות שאינם ים אבל הם מקום מים, ככתוב 'על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם' (שמות ז' ט), וידוע כי גוף דגי הנהרות משונה בהשגחה אלהית מגוף דגי הים, והכתוב לא הבדיל ביניהם, כי לא היו ישראל מכירים זה, ואם היה מזכיר להם לא היו מבינים.

שד"ל

ירב בארץ: שאף השוכנים במים ונזונים שם מטילים ביציהם בארץ (נתה"ש).

(כד) תוצא הארץ: נראה שכן היתה אמונת הקדמונים כי האדם והבהמה נהיו מן העפר כמו שאמר אברהם 'ואנכי עפר ואפר' (בראשית י"ח כ"ז), וכן מצאנו 'שכני בתי חמר אשר בעפר יסודם' (איוב ד' י"ט), 'ואל עפר תשיבני' (שם י' ט'), 'ואדם על עפר ישוב' (שם ל"ד ט"ו) 'היודך עפר' (תהילים ל' י') 'זכור כי עפר אנחנו' (שם ק"ג י"ד) 'אל עפרם ישובו' (שם ק"ד כ"ט) ו'הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר' (קהלת ג' כ'), 'וישוב העפר על הארץ כשהיה' (שם י"ב ז). והואיל ואין אמונה זאת מזוקת, הוסיפה התורה ביאור כי האל הוא שהוציאם מן העפר, כי בדברו היו, גם הזכירה בהם עשיה ובריאה, וכן תראה לאובידיאוס (Met.I.78) שהוא מסופק ביצירת האדם אם עשה אותו יוצר הכל מזרע אלהי, ואם האדמה אשר נתפרדה מקרוב מן השמים היתה כוללת זרע שמימי. היסודות שמהם הורכב גוף בעלי החיים, רובם נמצאים באדמה, וכן הגוף המת אחר זמן מרובה נעשה עפר, והיו הקדמונים חושבים כי מאליה הוציאה האדמה האדם והבהמה; והתורה האלהית הודיעתנו, כי האדם והבהמה כלם בצווי האל היו, ולא במקרה.

נפש חיה: שם כולל, וכאן כולל בהמה ורמש וחיות.

למינה: כמו למעלה פסוק י"א.

בהמה: נ"ל תחילת הנחת השם הזה על בע"ח בעלי ארבע רגלים ואוכלי עשב, שאינם טורפים, כגון שור ושה וסוס וחמור, וזו הוראתו בפסוק זה, ובכל מקום שהוא אצל חיה; ונ"ל שעקר הוראתו הפך האכזריות אשר בחיות, כי כן מצאתי בלשון סורי שורש פָּהִם מורה רך וטוב (mitis) הפך הקושי, כמו בדברי מר אפרים (S. Ephraem) חלק שלישי עמוד תר"ד תנדי לְטִיבוּתָךְ, דְּבָהּ בְּהִמִּין נְגִדְךָ, עֵינֵנו: הלא לנו לתת תודה למדת טובך, כי בה גם היסורים שאתה מיסר אותנו מתרככים וממתקים. (וכן מתורגם בלשון רומי Gratias misericordiae tuae maximas agere debemus, quae justitiae severitatem mitigat).

וּרְמַשׁ וְחִיתוֹ-אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי-כֵן: כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-
 חַיֵּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל-רְמַשׁ
 הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים בַּיּוֹם: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים

בלשונונו קונמוברי"ש בלעז: (כה) ויעש. תקנם של הקדוש-ברוך-הוא למדנו מכאן, לפי רש"י
 בצביונם ובקומתן: (כו) נעשה אדם. ענותנותו שהאדם בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך

בהמה לכלול כל בע"ח זולתי האדם, כמו 'אדם ובהמה תושיע ד' (תהלים ל"ז ז') ולפעמים אינו שד"ל
 כולל כל בע"ח, אלא בעלי ארבע רגלים, יהיו בהמות או חיות.

ורמש: הם שרצים שהם נמוכים ורומשים על הארץ ונראין כאילו נגזרים שאין הילוכם ניכר
 (רש"י). ורמש נבדל משרץ, כי אינו כולל העוף והדגים (יוחן קלעריקוס), כי הרמש צריך שירמוש
 על הארץ, כי רמש לשון רמישה. אמנם לשון רמישה נאמר ג"כ על כל בעלי ארבע רגלים כמו
 'בו תרמוש כל חיתו יער' (תהלים ק"ד כ') (נתה"ש), ולשון זה נ"ל שנאמר על הבהמות והחיות
 בבחינת מה שפניהם פונים אל הקרקע, ולא כן האדם, ובבחינה זאת הוא נאמר גם על העוף,
 כמו 'ויגוע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל
 האדם' (בראשית ז' כ"א). והסתכל איך לא אמר ובכל האדם אלא 'וכל האדם', כי אין האדם נכלל
 בכל חיה הרומשת על הארץ רק הוא מין נפרד ונבדל מהם. וגם בעל הטעמים הבין זה, והפסיק
 באתנה קודם 'וכל האדם'. וזאת ג"כ דעת הרמב"ן שכתב, בעבור שדריכתם באדמה בכל
 גופם.

וחיתו ארץ: בע"ח אוכלים בשר וטורפים נקראו חיות ע"ש חיותם וגבורתם, כטעם 'כי חיות
 הנה' (שמות א' י"ט), ונקראו 'חית הארץ' ו'חית השדה', ומלה חיתו בוי"ו נוספת כמו 'בנו בעור'
 (במדבר כ"ד ג'), 'למענינו מים' (תהלים קי"ד ח'). ולא נמצא מלת חיתו רק בשיר, וכן בנו ומעינינו
 הם בשיר, ונראה שהיא מליצה ארמית, בנו של בעור, כמו 'הנה מטתו שלשלמה' (שה"ש ג'
 ז'), שהם על דרך שמה די אלהא' (דניאל ב' כ'). ואע"פ שאין מים לשון יחיד ולא ארץ לשון
 זכר, נשארה תוספת הוי"ו הזאת במליצת השיר גם במקום שלא היתה ראויה לבוא לפי עיקר
 גזרתה.

(כה) ויעש: פירוש של ויהי כן.

(כו) נעשה: נ"ל גם זו מליצה ישנה, ע"ד לשון הארמית, ואין הכוונה שנמלך באחרים, כגון
 המלאכים, כי אמר בצלמנו, והאדם איננו בצלם המלאכים. גם איננה מליצה דרך כבוד כדרך
 לשון המלכים אלא כן דרך לשון ארמית, כמו 'חֶלְמָא וּפְשָׁרָה נֶאֱמַר קָדָם מְלִכָא' (דניאל ב' ל"ז).
 ודניאל לא היה מדבר בלשון כבוד לעצמו בדברו עם המלך הגדול (כמו שהעיר גם הראב"ע). ודרך
 זה מצוי הרבה בתלמוד ירושלמי ובמדרשים, כגון 'אמר ליה (שמעון בן שטח לינאי) ומה נאמר
 על המזון שלא אכלנו' (ברכות פ"ו ה"ב), אף 'אנה נפתרינן על דעתהון דרבנן בבית העולמים'

נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֶמֶשׂ עַל־

במעשה בראשית: נעשה אדם. אף-על-פי שלא סייעוהו ביצירתו, ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן. ואם כתב "אעשה אדם" לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו. ותשובת המינים כתב בצדו: "ויברא אלהים את-האדם", ולא כתב "ויבראו": בצלמנו. בדפוס שלנו: כדמותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש בלשון הזה לשון רדוי ולשון ירידה, זכה – רודה

נמלך בהם. וכשהוא דן את המלכים, הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים-א כב, יט): "ראיתי את-ה' יושב על-כסאו, וכל-צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו". וכי יש ימין ושמאל לפניו? אלא, אלו מימינים לזכות, ואלו משמאלים לחובה. וכן (דניאל ד, יד): "בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא". אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות, אמר להם: יש בעליונים כדמותי, אם אין בתחתונים כדמותי – הרי יש קנאה

רש"י

(שיר השירים רבא פסוק יונתי בחגוי הסלע). וכן 'הלואי היה לי אבא ואמה דאִיקרינון דְּנִירַת גַּן עֵדֶן' (ירושלמי פאה פרק א' הלכה א'), וראו' כתב כי כן הוא מנהג לה"ק לדבר בלשון רבים על עצמו, כמו 'נפלה נא ביד ד' (שמואל ב' כ"ד י"ד), ואין זו ראייה כי לא היה דוד מדבר על עצמו בלבד, אלא על עצמו ועל עמו, וכן רחבעם באומרו 'מה אתם נועצים ונשיב דבר את העם הזה' (מלכים א' י"ב ט), שיתף עמו יועציו, וכן אבשלום באומרו 'הבו לכם עצה מה נעשה' (שמואל ב' ט"ז כ').

שד"ל

אדם: שם המין, כמו צאן ובקר, ולפיכך אמר וירדו לשון רבים. שם אדם נראה שנגזר מן אדם. לא מן אֲדָמָה, כי גם הבהמות נוצרו מן האדמה לדעת הקדמונים, אבל האדם נבדל בגופו מן הבהמות במה שאיננו מלא שער, ועורו (באקלימים הממוצעים) נוטה לאדמימות.

בצלמנו: צורת הגוף ותבנית חלקיו לא תיקרא צלם, אלא תאר או תבנית (וכמו שאמר הרמב"ם במורה ח"א פ"א), כי יאמרו 'יפה תאר' (בראשית ל"ט ו'), לא יפה צלם, ויאמרו להורות על הרכבת חלקי הגוף 'את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו' (שמות כ"ה ט'), אבל יקרא צלם כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר, כמו הציור על הנייר, העשוי לדמיון צורת אדם מיוחד, וכן כל פסל ומסכה העשויים לדמיון איזה גוף אחר, כמו שכתוב 'צלמי טחוריהם וצלמי עכבריכם' (שמואל א' ו' ה'), 'ותעשי לך צלמי זכר' (יהזקאל ט"ז י"ז), 'צלמי כשדים חקוקים בששר' (שם כ"ג י"ד). ומלת צלם נגזרת מן צל, (וכמו שכתב גם Bochart) כי כן הצל מצייר צורה אשר היא בדמיון הגוף, וממנו למדו בני אדם מלאכת הציור, וכן גם בלשון ארמית אומרים צלם דהבא וכיוצא בזה, והכוונה תמיד על דבר העשוי לדמיון דבר אחר; רק פעם אחת מצאנו בדניאל (ג' י"ט) 'וצלם אנפוהי אשתנני', על תאר האדם החי, והוא לשון מושאל ובלתי מדויק. והנה מלת בצלמנו ומליצת צלם אלהים איננה ראייה שהתורה מלמדת היות האל בעל צורה אנושית (Antropomorphismus) אמנם מה ששורה בבירור שאין הכוונה כאן על צורת הגוף, כי אמר בפסוק שאחר זה 'בצלם אלהים ברא אותו ונקבה ברא אותם', ומעולם לא שמענו בתורה

ובנביאים שיהיה למעלה זכר ונקבה, וכל דברי משה ושאר הנביאים מלמדים יחוד האל, ואם הוא יחיד ובעל צורה אנושית לא ימלט מהיותו או זכר או נקבה או אנדרוגינוס, ואם יהיה אחד משלש אלה, הנה לא יהיה האדם (שהוא כולל האישה והאיש יחדיו) בצורה אלהית. והנה התבאר כי אין הכוונה בצורת הגוף, אע"פ שבדורות האחרונים טעו בזה מחכמי ישראל והאמינו האמונה משובשת ההיא, כמו שהעיד הרמב"ם בתחלת המורה וראב"ד בהשגותיו (הלכות תשובה פרק א) והביאום לטעות בזה קצת ממאמרי רז"ל התמוהים. ועל הכל יש לתמוה על נוסח ברכת חתנים (כתובות דף ח) 'אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו', ותבנית הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף בלבד, ואין ראוי לקיימה כלל, וכמו שלמדונו הם ז"ל כל מקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד לרב (סנהדרין פ"ב, שבועות ל' ע"ב, עירובין ס"ג ע"א). והנה האדם הוא צלם אלהים, כלו שהוא בצד מה מתדמה אל הבורא. והנה לכאורה יקשה לפירושי אות הבי"ת אשר במלת 'בצלמנו', 'בצלם אלהים ברא אותנו', כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו'), כי לפירושי האדם עצמו הוא צלם אלהים, לא בצלם אלהים. ואולם היתר המבוכה הזאת איננו ממה שיקשה, כי אמנם כן מצאנו בשאר מקומות בי"ת נוספת במילה המורה על נשוא המאמר (praedicatum) כגון 'כי ברע הוא' (שמות ל"ב כ"ב), 'הנה ה' אלהים בחזק יבא' (ישעיה מ' ז), 'והוא באחד' (איוב כ"ג י"ג) 'ביה שמו' (תהלים ס"ח ה'). והבי"ת הזאת נוהגת הרבה בלשון ערבי. ונראה כי מליצת ברע, בחזק באחד, עיקר הוראתה כאילו תאמר פלוני הוא באותה תכונה שקוראים אותה בשם רע, חזק ואחד. אף כאן נעשה אדם באותה תכונה שיצדק לקראה בשם צלם אלהים. ואין להכחיש כי קצת מקדמונינו ייחסו לאל תבנית כתבנית אדם, וכן אמרו בברכת חתנים (כתובות דף ח' ע"א) אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, ותבנית ודאי הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף. ואעפ"כ לא היו קדמונינו מאמינים שהאל והמלאכים הם בעלי גוף וגויה כמונו, ובהדיא כתב רש"י (מכות דף י"ב ע"א) שאין המלאכים בשר ודם; אבל אמייתת הענין היא כי שכל פשוט בלתי גשמי כלל שאין לו שום צורה, ולא אורך ורוחב וגובה כלל, הוא ענין שאי אפשר לב"א לציירו ולא יתיישב בלבו, ואם הפילוסופים מדברים עליו סוף סוף אין להם ממנו אלא ציור שולל, לא ציור חיובי, והדת ניתנה לכל העם, והעם צריך שיוכל לצייר את אלהיו ציור חיובי לא שולל. והנה הקדמונים היו מיחסים לאל ולמלאכים ולנשמות עצם רוחני דק מכל גוף הידוע לנו, ואעפ"כ הוא בעל צורה ותבנית; ועיין ס' מלאכת מחשבת פרשת שלח.

כדמותנו: כדמיונו, שיהיה דומה לנו, אמנם באיזה ענין האדם דומה לאל, נ"ל כי כמו שהאל הוא בעל הכוחות כלם, וזו הוראת מלת אלהים, כן האדם נבדל משאר בע"ח, במה שכל אחד מהם יש לו כח והכנה למדה מיוחדת ולפעולה מיוחדת, והאדם לבדו בעל הכנה וכח לכל מדות ולכל פעולות שבעולם (ע' ס' המידות לרנה"ו חלק א' פרק א' וב'). ומזה נמשך שהוא רודה בבע"ח כלם, ולפיכך אמר מיד: **וירדו בדגת הים וכו'**, וכן דוד אומר 'ותחסרהו מעט מאלהים וכו' תמשילוהו במעשי ידיך וכו'' (תהלים ח' ו' ז). והנה באדם לא נאמר ויהי כן, כי לא נאמר יהי אדם, אלא נעשה אדם, למעלת האדם צייר כאילו היה מלאכת מחשבת, וכאילו נעשה בהשגחה והתבוננות פרטית יותר מכל שאר בע"ח, וכיוצא בזה כתב Seneca, (de beneficiis. Cogitavit L. VIII c.23): nos ante natura quam fecit, nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus excidere – Scias non esse hominem

הָאָרֶץ: כּוּ וַיִּבְרָא אֱלֹהִים | אֶת־הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצִלְמֵ אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: כח וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ

שאותו צלם המתקן לו, צלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן (בראשית ב, כא) הוא אומר: "ויקח אחת מצלעתיו" וגו' במדרש אגדה (בראשית רבה ח, א), שבראו שני פרצופים בבריאה ראשונה, ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא: כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי, ולא פרש לך כיצד ברייתו, ופרש לך במקום אחר: (כח) וכבשה. חסר וי"ו, ללמדך שהזכר

רש"י בחיות ובבהמות, לא זכה – נעשה ירוד לפניהם, והחיה מושלת בו: (כו) ויברא אלהים את־האדם בצלמו. בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידיים, שנאמר (תהלים קלט, ה): "ותשת עלי כפכה". נעשה בחותם, כמטבע העשויה על ידי רשם שקורין קוי"ן בלעז, וכן הוא אומר (איוב לח, יד): "תתהפך כחמר חותם": בצלם אלהים ברא אתו. פרש לך,

שד"ל tumultuarium et incogitatum opus. וכל זה אמנם למען נכיר, מה גָדְלוֹ חסדי ה' עלינו.

וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרמש על הארץ: הרמב"ן פירש 'ובכל הארץ' על הארץ עצמה, לעקור ולנתוץ ולחפור נחושת וברזל; ולכאורה יקשה, איך ידבר על הארץ עצמה ואח"כ יחזור וידבר על הרמש הרומש עליה? ואחד מתלמידי היה מתרץ, שהוא כלל שאחר הפרטים, כאילו אמר וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ודרך כלל ירדו בכל הארץ ובכל מה שרומש עליה, ויהיה הרמש הרומש כולל בעלי חיים כולם, וכמו שאמר בפסוק שאחר זה 'ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ'. ואני אומר, כי שאר בעלי חיים נקראים בשר הרומש על הארץ, חיה הרומשת על הארץ, אבל מליצת הרמש הרומש על הארץ לא נמצאת בשום מקום על בעלי חיים כולם, אלא על הרמשים בלבד. והנה בפסוק שאחר זה כתוב וכבשוה, על הארץ עצמה, לפיכך נראין דברי הרמב"ן, שגם כאן באמרו ובכל הארץ היתה הכוונה על כבישת הארץ עצמה, לחפור ולנטוע ולבנות בתים ולעשות בה כרצוננו, ואח"כ הזכיר הרמשים להיותם (כדברי תלמידי יוסף ירא) קרובים לקרקע, וגם דרים בתוך האדמה, ונראים כנולדים מן האדמה. לפיכך אחר שאמר שירדו בכל הארץ, הוסיף שירדו גם ברמשים הנראין כדבקים בה וכחלק ממנה, והכוונה שהאדם בעבדו את האדמה הוא מגרש ומכרית הרמשים אשר בתוכה.

(כו) ויברא: הזכיר באדם לשון בריאה להורות על מעלתו, וכמו שכתבתי בפסוק ראשון.

בצלם אלהים ברא אותו: כפל הענין לעורר הכוונה על עוצם היתרון הזה אשר לאדם (נתה"ש), ודוגמתו 'ואיש אשר ינאף את אשת איש, אשר ינאף את אשת רעהו' (ויקרא כ' י) ועיין למטה ט' ה'.

זכר ונקבה ברא אתם: זה כלל, ולמטה פירש דרך פרט בריאת הנקבה.

(כח) ויברך אתם: נתן בהם הכח וההכנה לכל זה, וגם ויאמר להם וגו', כלו' פירש להם מה

וּכְבַשְׁתָּהּ וּרְדוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיַּה
הַרְמַשְׁתַּ עַל־הָאָרֶץ: כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם
אֶת־כָּל־עֵשֶׂב | זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְאֶת־
כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בוּ פְרִי־עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָה:

רש"י כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד, וללכחית הארץ. השווה להם הכתוב בהמות רש"י
ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו
ורביה, ולא האשה: (כט-ל) לכם יהיה לאכלה. להמית בריה ולאכל בשר, אך כלי-ירק עשב

שד"ל כחם וטבעם; ולמעלה (פסוק כ"ב) אצל הדגים והעופות לא אמר ויאמר להם אלהים, כי אינם
בעלי דעה, וגנאי היה הדבר להאמר. וידוע כי גם האדם בשעת יצירתו לא היה בעל לשון כדי
שִׁדְבֵר לוֹ ויבין, אלא דברה תורה כלשון בני אדם, למען צייר לנו עוצם חסדי היוצר על מין
האדם.

פרו ורבו: ברכה היא כדברי הראב"ע, וכן למטה (ט' א') 'ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר
להם פרו ורבו ומלאו את הארץ', וגם רז"ל לא מנו אותה בכלל מצות בני נח, א"כ על כרחנו
נודה לראב"ע שהסמיכוה על הפסוק זכר לדבר ואסמכתא בעלמא. ואעפ"י שאינה מצוה
מפורשת, הנה ידענו כי כן הוא רצון היוצר שיתקימו המינים, כי 'לא תהו בראה לשבת יצרה'
(ישעיהו מ"ה מ"ח), ולא הוצרכו הנביאים לדבר על זה כי בימיהם הכל היו תאבים להרבות
זרע (ואעפ"כ מצוות הרבה יש בתורה שהמכוון בהם להרבות הזיווגים). וכשנתן תורה לישראל לא
הוצרך לצוותם על זה, כי כבר היתה הארץ מיושבת. ומכל מקום יפה עשו רז"ל שמנו פרו
ורבו בכלל המצוות, כי ודאי רצון האל הוא שהמין האנושי יפרה וירבה. ובפרט אחר חרבן
הבית. וכשנתמעטה האומה, הוצרכו לעשות חיזוק למצוה זו, וברוך שבחר בהם ובמשנתם,
שאלמלא אזהרותיהם ותקנותם היתה האומה אובדת מן העולם, כמו שאבדו ונשכחו כמה
גוים גדולים ועצומים.

וכבשוה: מיד החיות, כטעם כל לשון כבוש האמור אצל הארץ, שענינו מיד אחרים, ולפ"ז
יפה נאמר לשון זה אצל ומלאו את הארץ, כי למלאתה צריך שיכבשוה מיד החיות, וכן פירש
'ורדו וגו'.

ורדו בדגת הים ובעוף השמים: אעפ"י שאינם משתעבדים לאדם לעבוד עבודתו, הנה האדם
משתמש בהם לכל צרכיו לאכילתו ולמלאכתו.

(כט) זרע זרע: כמו 'מזריע זרע' (פסוק י"א).

אשר בו פרי עץ: לפי שאין מלת פרי פרטית לפרי האילן, כי יש פרי האדמה ופרי הבטן, וכל
דבר היוצא מדבר אחר נקרא פרי לאותו דבר, אמר 'אשר בו פרי עץ', כלומר הפרי הפרטי
לאילן.

וְלִכְלֹחַ חַיַּת הָאָרֶץ וְלִכְלֹעַ עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְלֹא | רֹמֵשׁ עַל- הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יִרְקַע עֵשָׂב לְאֹכְלָהּ

(ל) ולכל חית הארץ: כולל בהמה בכלל חיה. שד"ל

אשר בו נפש חיה: נשימה של חיות. עיין למעלה פסוק כ'.

את כל ירק עשב: ירק של עשב, כלומר עשב ירוק, כמו למטה (ג' כ"ד) 'להט החרב', חרב שהיא לוחטת; וכן 'ואכרת קומת ארזו' (ישעיהו ל"ז כ"ד) ארזיו שהם בעלי קומה, 'וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לה' (דברים י"ב י"א) נדריכם שתדרו מן המבחר, 'ורצוי לרב אחיו' (אסתר י' ג'), לאחיו המרובים.

והנה נתן לאדם כל עשב זרע זרע וכל עץ פרי, ולשאר בע"ח רק ירק עשב, הצומח בלי זריעה, והכוונה בזה כי האדם יש בו דעת לזרוע, ולא כן שאר בע"ח. ואין להוציא מזה כדעת Groetius שנאסר פרי העץ לבע"ח, ולא כדעת Clericus שלא דבר משה בדיוק, רק באמת הלשון מדוקדק מאד. כי לא השליט האל את שאר החיים על הזרעים ופרי העץ, מאחר שלא נתן בהם דעת לזרוע ולנטוע בכל מקום שירצו, כמו שנתן לאדם. והנה יש לשאול למה לא הזכיר אכילת הבשר לא אצל האדם ולא אצל החיות? וכבר האמינו רבים שלא הותרה שחיטת הבהמות קודם המבול, וזה רחוק מאוד מאחר שהאדם בטבעו ובהרכבת גופו ובצורת שיניו הוא מוכשר לאכילת העשב והבשר בשוה, ואם לא היה רצון הבורא שיאכל בשר, לא היה יוצר גופו מוכשר לכך; ונ"ל כי היתר אכילת כל בשר נכלל ברצון 'ורדו בדגת הים וכו'" כי כן לנח (ט' ב') אחר שנאמר 'ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וכו' בידכם נתנו', פירש ואמר 'כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה'. אלא שלאדם לא הוצרך לפרש יותר, ולנח מפני שהוכרח להזהיר על שפיכות דם האדם, הקדים לומר שאינו אוסר שחיטת הבהמות. ויש להוסיף, כי מאמר 'ורדו בדגת הים' הוא ראיה ברורה שהריגת בעלי חיים מותרת, כי איך ייתכן למשול בדגים בלי שיצאו מן המים וימותו? ואין לומר שהכוונה לעשות מהם אחרי מותם שמן דגים ולהשתמש בשיניהם, כי אין ירדוי וממשלה להשתמש בדבר מת אלא למשול בגוף חי, אם להעבידו אם להמיתו. ומה שאמרו (סנהדרין נ"ט ע"ב) הנהיג בעיזא ושיבוטא, ההוא מלתא דלא שכיחא. ותלמידי שלום שמעון מודינא משיב (היום כ"ג תמוז תרכ"ה), שאין מכאן ראיה גמורה להיתר אכילת הבשר לאדם, כי אמנם ייתכן, שיהיה המכוון במאמר ורדו בדגת הים וגו' שיהיה האדם רודה ומושל בבעלי חיים למנוע אותם, שלא ישלטו בו להזיקו ושהריגתם מותרת להצלת עצמנו, ולא לאכול אותם, ושגם בלי שיהיו דגים עובדים את האדם ועושים מלאכתו, הנה הוא נקרא רודה בהם, מאחר שיש בידו להתגבר עליהם לבלתי יזיקוהו. ואני אומר כי לא מצאנו שורש רדה להוראה זו, אלא להוראת השעבוד והממשלה להכריח אחרים לרצוננו ולהנאתנו, כמו 'לא תרדה בו בפרך' (ויקרא כ"ה מ"ג), 'לא ירדנו בפרך לעיניך' (ויקרא כ"ה נ"ג), 'ורדו בכם שונאיכם' (ויקרא כ"ו י"ז); וכן 'כי הוא רודה בכל עבר הנהר' (מלכים א' ה' ד'), 'וירד מים עד ים' (תהלים ע"ב ח'), ענינם שלטון לקבל מהם מס; ועתה נראה לי כי לא רצה

וַיְהִי־כֵן: ^אלֹא וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־טוֹב
מְאֹד וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי: ^בא וַיִּכְלוּ הַשָּׁמַיִם
וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: ^בוַיִּכַּל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר

יאכלו יחד כלם. וכשבאו בני נח, התיר להם
בשר, שנאמר (בראשית ט, ג): "כל־רמש אשר
הוא־חי וגו' כירק עשב" – שהתירתי לאדם
הראשון – "נתתי לכם את־כל": (לא) יום
הששי. הוסיף ה"א בששי בגמר מעשה
בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת

שיקבלו עליהם ישראל חמשה חמשי תורה. רש"י
דבר אחר: "יום הששי" – כלם תלויים ועומדים
עד יום הששי, הוא ששי בסיון המוכן למתן
תורה: (ב) ויכל אלהים ביום השביעי. רבי שמעון
אומר: בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו –
צריך להוסיף מחול על הקדש, הקדוש־ברוך־

הקב"ה לומר לאדם בפירוש, כי הרשות בידו להרוג נפש חיה, כדי שלא ללמד ידיו לשפוך דם, שד"ל
ורק אמר לו, שיהיה מושל ורודה בכל בעלי חיים, והיתר הריגתם לצורך אכילתם לאו בפירוש
איתמר, אלא מכללא איתמר; אבל אחר המבול, אחר שמלאה הארץ חמס והשחית כל בשר
את דרכו, ורבו שופכי דמים, אז פירש ה' לנח ולבניו שהרשות בידם להרוג ולאכול בעלי חיים,
אך אין להם רשות להרוג איש את אחיו, אבל יש להם להרוג הרוצחים.

(לא) וירא וכו': והנה טוב מאד: שלא היה אלא מה שרצה וכפי מה שרצה, וכל זה לקבוע
בלבנו שאין דבר נגד רצונו ית', ושאין יכולת נגד יכלתו, כי הוא אחד ואין שני. ואין הכוונה
שהכול טוב ואין רע במציאות, כי הרע נמצא בלא ספק בפרטים, אמנם הכל לפי מה שגזרה
חכמתו ית', שהמציא הרע המועט בשביל הטוב המרובה, והכול היה טוב מאד ומסכים עם
גזרת חכמתו, לא שהיה רוצה בדבר אחד ונהיה דבר אחר שלא כרצונו. והנה בהא סליק ובהא
נחית, ללמדנו יחוד האל, ואחדות הבריאה כלה, שפְּלָה מלאכה אחת ומעשה ידי יוצר אחד,
וכל חלקיה מתאימים, ואיש את רעהו יעזורו, והדבר הזה כל עוד שירבה האדם חקירה והכרה
בסתרי הטבע כן יוסיף להכיר כי אמת הוא, ודבר אלהינו יקום לעולם.

יום הששי: בה"א הידיעה להיותו האחרון לימי הבריאה, והיה משפטו היום הששי, וכמוהו
(למטה ב' ג') 'יום השביעי', 'איש הישראלי' (ויקרא כ"ד י').

(א) ויכלו: כלל שאחר הפרטים, כאומר עם זה נשלמו השמים וגו'.

וכל צבאם: הכוכבים נקראים צבא השמים, וכאן אומר צבא השמים על השמים והארץ יחדו,
כלומר כל מה שבשמים וכל מה שבארץ, ונראה שצבא ענינו קבוץ דברים המתחסיים לדבר
אחד, וכאן יורה קבוץ כלל הנמצאים המתחסיים לשמים ולארץ, וכדרך שאומרים חיל על
קבוץ אנשי המלחמה ועל כלל הרכוש.

(ב) ויכל אלהים וכו': דבק עם סוף הפסוק, הואיל וביום השביעי כבר פְּלָה כל מלאכתו, לפיכך

עֲשֵׂה: ג וַיִּבְרַךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: שני

להם עמר לגלגלת, ובששי לחם משנה. וקדשו
במן, שלא ירד בו מן כלל, והמקרא כתוב
על שם העתיד: אשר־ברא אלהים לעשות.
המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת, כפל
ועשאה בששי, כמו שמפרש בבראשית רבה

רש"י הוא שיודע עתיו ורגעיו – נכנס בו כחוט
השערה, ונראה כאלו ביום. דבר אחר:
מה־היה העולם חסר? מנוחה, באת שבת באת
מנוחה כלתה ונגמרה המלאכה: (ג) ויברך
ויקדש. ברכו במן שכל־ימות השבת היה יורד

שבת ביום השביעי. והנה ויכל הוא עבר שכבר נשלם, וכמוהו רבים, ובתרגום המיוחס לשבעים
זקנים, וכן בס"ת של כותים כתוב ביום הששי, וכבר ראה קלעריקוס שאינה אלא הגהה ותיקון,
וכמו שאמרו בתלמוד (מגלה ט' ע"א) שהרי אם היה שהיה כתוב מתחלה ויכל אלהים ביום
הששי, אין שום טעם שתעלה על דעת אדם להגיה ויכל בשביעי, ובהפך אם מתחלה היה
כתוב בשביעי, הדבר מובן שהיה הלשון קשה להמון, ועמדו והגיהו בששי, וזה כלל גדול
על דבר החילופים הנמצאים בספר הכותים, שכלם הגהות שהגיהו חכמיים במעוט בינתם
וקלות דעתם, וכמו שביאר בטוב טעם ודעת געזעניוס בספרו De Pentateuchi Samaritani
origine et indole et auctoritate, Halae 1815 וגם החכם De Rossi אע"פ שנפתה
לפעמים אחר הנסח השמרוני, ולא הבין כל מה שהבין אחריו געזעניוס, מ"מ כבר כתב דרך
כלל בדברים האלה לאמר:

Quaelibet lingua et aetas suas habet anomalias et enallages, nec omnes nec
semper grammaticae scripserunt sacri auctores. Unde non temere rejicienda
lectio anomala. Immo anomala lectio plerumque verior. Facillimum namque
est anomalis analogia a scribis substitui, analogis anomala difficillimum (Variae
lectiones, Vol. I. Proleg. Par II SS38,39).

וישבת: השביתה אין ענינה מנוחה אלא הפסק מעשיית מלאכה.

(ג) ויברך: הוסיף לו מעלה על שאר הימים.

ויקדש אותו: הבדילו והפרישו משאר הימים, והנה ידוע כי אין יום השביעי נבדל בטבע משאר
ימים, אלא ביתרון ובחסרון הלבנה, וגם אלו אינם לשבעה ימים מצומצמים, כי החדש כ"ט
י"ב תשצ"ג, לא כ"ח ימים מצומצמים כדי שיהיה רביעיתם ז' ימים, א"כ לא נאמר ענין זה
אלא כהקדמה למצות השבת, וכן כל עצמם של ששת ימי הבריאה לא נכתבו אלא לכוונה
זאת, וכמו שאמרתי למעלה (א' א').

דפוס ראשון:

כתב יד:

אשר ברא אלהים לעשות: הוא פירוש אשר ברא אלהים לעשות: אשר ברא

ד אֱלֹהִים תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת

(יא, י): (ד) אלה. האמורים למעלה: תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'. למדך, שכלם נבראו ביום ראשון. דבר אחר: "בהבראם" – בה"א בראם, שנאמר (ישעיה

כו, ד): "ביה ה' צור עולמים" – בשני אותיות רש"י הללו של השם יצר שני עולמים, ולמדך כאן, שהעולם הזה נברא בה"א, רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת, כה"א זאת שסתומה

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

מלאכתו, מה היתה מלאכתו? מה שברא אלהים לעשות, ופירוש לעשות, ברא ועשה, כמו 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה

ועשה, כלומר מבריאה וממעשה (רמב"ן ורמבמ"ן).

הזאת לעשות אותם' (דברים כ"ז כ"ו) אשר לא יקים ויעשה אותם וכן 'והמה הלכו אחרי אלהים אחרים לעבדם' (ירמיה י"א י') כמו ועבדו אותם והזכיר בריאה ועשייה כי בקצת דברים נזכר לשון בריאה ובקצת עשייה. אלהים לעשות, ומליצת ברא לעשות כמליצת 'וידבר ה' אל משה לאמר', שענינו דבר אל משה באמרו אליו כך וכך, אף כאן ברא בעשותו, והטעם כי מלת ברא אינה נאמרת אלא בבחינת הנפעל, שהוא נקרא נברא כשהוא דבר גדול ולמעלה מיכלת בני אדם, אבל בבחינת הפועל ית' הכל הוא עשייה, והנה ה' עם מעשהו כאשר יעשה אדם מעשה קל בלא שום טורח, ובמעשה שעשה המציא נמצאים גדולים ונפלאים שיברך עליהם לשון בריאה: ועי' בפסוק שלפנינו.

(ד) אלה תולדות: אלה האמורים למעלה (רש"י), זה האמור עד כאן הוא ספור תחלת הויות השמים והארץ, ותחילת ההוייה תקרא תולדות, כמו 'בטרם הרים יְלָדוֹ' (תהלים צ' ב'). וראו' ואחרים מן האחרונים (ולפניהם בעל מעשי ה') אומרים כי אלה תולדות חוזר למטה, ושובש הוא, כי למטה לא דָּבַר דבר מענין השמים, ואיך יאמר אלה תולדות השמים, והנה הפסוק הזה קושר הפרשה הזאת עם הקודמת, והוא עדות ברורה כי מי שכתב מכאן ולמטה כתב ג"כ מכאן ולמעלה, ולא כדברי האומרים כי מגלות מגלות הן שלקט משה והעתיק בספרו.

ביום עשות: הוא פירוש בהבראם, לשון בריאה נאמר בבחינת הנפעל, אבל בבחינת הפועל ית' ראוי לומר ביום עשות, ועי' בפסוק הקודם. 'ביום' ענינו בזמן (ע' למטה פסוק י"ז) כלומר כשעשה ד' אלהים וגו'.

ה' אלהים: ענינו כמו שפירשתי (א' א') בעל הכחות כלם והונח מתחלתו בעבור רבוי אלהות שהיו הגוים עובדים, ולכך נמצא פעמים רבות שהוא חול, אבל שם ארבע אותיות לא מצאנוהו אלא שם פרטי לאל יחיד שישאל עובדים; ועל גזרת השם הזה אמרו שהוא משרש היה שאומרים בארמית ולפעמים גם בלה"ק הוה, ודעת רשב"ם (שמות ג' ט"ו) שענינו יהיה כלומר הנמצא לעולם, כי הוא קורא לעצמו אֱהְיָה (שמות ג' י"ד ט"ו) ואנחנו אומרים עליו יְהְיָה או יִהְיָה; וזו בעצמה דעת רשב"ע שכתב (שמות ט"ו ב') ובעבור שמלת אהיה ידועה בלשון, הוצרך להחליף היו"ד בוי"ו בשם הנכבד, כלומר שאם היה האל נקרא בשם יְהְיָה ע"ד שם אֱהְיָה, היתה המילה

מתחלפת עם מילת יְהִיָּהּ השגורה הרבה בדבור בני אדם, וע"כ החליפו בשם הויה היו"ד בוי"ו; ואחרים אמרו שהוא מורכב מן הַיָּהּ וְהַיָּהּ, אמנם אם הוראת השם היא הנצחיות, לא יובן למה לא יפול גם על אלהים אחרים שהיו נצחיים לפי מחשבת עובדיהם, וכן למה לא נזכר בפרשת הבריאה. ול"נ כי האל נקרא אלהים בבחינת יכלתו, והיותו אדון הטבע ובעל הכחות כלם; והוא נקרא בשם בן ארבע אותיות בבחינת היותו נעבד והיות בני אדם עובדים אותו ומפני זה לא היה מקום להזכיר שם זה קודם בריאת האדם, ואמנם למה לא נקראו גם אלהים אחרים בשם זה? נ"ל כי עקר הוראת השם הזה הוא פועל הטובות והרעות כלומר שהכל בא מידו, גם הטוב גם הרע, וזה כולל ענין היחוד, שאין זולתו לא סבת הטוב ולא סבת הרע, ולפ"ז לא יפול השם הזה על שום אלוה שאינו יחידי. ואמנם מנין לשם הזה ההוראה הזאת? נ"ל שהוא מורכב משני שמות, יָהּ שענינו פועל הטובות, כי לא מצאנוהו בשום מקום לענין הרעות, ומה שכתוב 'יסור יסני יָהּ' (תהילים קי"ח י"ח), 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יָהּ' (תהילים צ"ד י"ב), גם שם הכוונה שהייסורים לטובת האדם לא לרעתו; ולדעתי מלת יָהּ או יְהוּ מתחלתה מלת הקריאה לשמחה והשתוממות על טובה גדולה, ומילת יָהּ או הַיָּהּ בהפך, קריאה וצעקה לצרה ושוד ושבר (כמו ווי Væ), ושם בן ארבע המורכב משתי המלות האלה מורה פועל הטובות והרעות, וע' מה שכתבתי בשמות ו' ב' ג'. ולענין קריאת השם הזה אין ספק כי כל ימי בית ראשון וגם בתחלת בית שני היו קוראים אותו כְּתָבוּ כי עיינו הרואות כמה שמות בני אדם מורכבים ממנו יהודע, יהונתן, יהושפט, יהורם, יהואחז, אחזיהו, חזקיהו, ישעיהו, ירמיהו ועוד אם לא היו קוראים אותו למה יכתבוהו? ונראה כי בימי בית שני התקינו חכמים שלא לקרוא אותו ככתבו, ועשו זה אולי מפני שראו שהיו העם עוברים על לא תשא, שהיו מזכירים אותו לשוא, והתקינו שיהיו קוראים תחתיו שם אדנות, ואנו רואים כי כן גם בתרגום המיוחס לשבעים זקנים הוא מתורגם בכל מקום Κύριος וכן בתרגום רומי Dominus וכן במה שנשאר בידנו ממלאכת Origenes הנקראת Hexapla שכתב בצד התרגום היוני הפסוק בלה"ק באותיות יוניות אנחנו רואים כתוב בכל מקום Ἀδωναι וכן בעלי הנקוד היו קוראים אותו באדנות, כי ראינו: א') שהדגישו את בג"ד כפ"ת שאחריו, כגון 'בַח' בְּגָדו' (הושע ה' ז') ו'וּבַה' בְּטַחְתִּי' (תהלים כ"ו א'), 'אנני אל ה' בטחתי' (תהלים ל"א ז'); ב) שנקדו אותיות וכל"ב המשמשות בראשו בפתח ולא בחירק; ג) שנקדו אות מ"ם המשמשת בראשו בצירי ולא בחירק; ד) שלא ניקדו אותו על דרך אחת בכל מקום, אלא לפעמים ניקדוהו בניקוד אֱלֹהִים, וזה כשלפניו או לאחריו שם אדנות (אדני ה' או ה' אדני), והיה טעמם כדי שלא לכפול שם א' בעצמו שתי פעמים רצופות בקריאה במקום שלא נכפל בכתוב; ואם היה בדעתם שיקרא ככתבו, אין כאן שום טעם שיחליפו נקודו. והנה רבים חקרו איך היתה קריאת השם הזה ככתבו, ומה מן הנקודות הַעֲצָמִית אליו, ולפי מה שכתבתי על גזרתו והרכבתו נ"ל כי הנקוד אשר הוא נקוד בו ברוב המקומות הוא הוא נְקוּדוּ הַעֲצָמִי, כי קמץ של יָהּ בהתרבות המלה ישתנה לשוא, וְהַעֲדָ יְהוֹנָתָן, וחבריו; ונ"ל כי זו ג"כ היתה כוונת בעלי הנקוד במה שנקדו היו"ד שוא, שאם לא נתכוונו אלא לנקוד שם אדנות, למה לא נקדו היו"ד חטף פתח, כדרך שנקדוהו חטף סגול כשקריאתו אלהים? לפיכך אומר אני כי אמת שהיתה כוונתם שְׁיִקְרָא בלשון אדנות, אבל שמרו עם זה קריאתו העצמית שהיתה ידועה להם בקבלה.

יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: הַיְכָל | שֵׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרָם
 יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרָם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר
 יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה:
 וַיֹּאד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה:

מכל-צדדים, ופתוחה למטה לרדת דרך שם: (ה) **טרם יהיה בארץ.** כל-טרם" שבמקרא, לשון 'עד לא' הוא, ואינו לשון 'קדם'. ואינו נפעל, לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח, ועוד אחר: "כי טרם תיראון" (שמות ט, ל) – עדין לא תראון. ואף זה תפרש: עדין לא היה בארץ, כשנגמרה בריאת העולם בששי קדם שנברא אדם, וכל-עשב השדה עדין לא צמח. ובשלישי שכתוב: "ותוצא הארץ" – על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי. ולמה? "כי לא המטיר."

ומה-טעם לא המטיר? לפי ש"אדם אין לעבד" את-האדמה, ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם, התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים: ה' **אלהים.** ה' – הוא שמו. אלהים – שהוא שופט ושליט על כל. וכן פרוש זה בכל-מקום לפי פשוטו – ה' שהוא אלהים: (י) **ואד יעלה.** לענין ברייתו של אדם העלה את התהום והשקה העננים לשרות העפר, ונברא אדם, כגבל זה שנתן מים ואחר כך לש את העיסה, אף כאן

(ה) **וכל שיח השדה:** קודם שהתחיל פרטי יצירת האדם שהוא העקר אמר כי אחר שאמר ה' 'תדשא הארץ דשא' וגו' (בראשית א' י"א), לא התחילו הצמחים לצמוח כדרכם ולהיות גדלים והולכים כמו שהוא עתה, אלא הוציאה הארץ שרשי כל מיני צמחים ולא היו צומחים והולכים כי לא המטיר ה' מטר עד שברא את האדם; וכל זה אמנם לרמוז כי האדם עקר הבריאה.

שיח: נראה ענינו עץ קטן, והכוונה לא היו עדיין אילנות גדולים, ואפילו קטנים, וכמו שאמר רז"ל על פתח קרקע עמדו עד יום ששי, כלומר נבראו שרשיהם ולא הצמיחו, ובלשון סורי שֻׁחַ germinavit, pullulavit, floruit שוּחַ virgultum.

טרם עדיין לא (רש"י, רמבמ"ן וגעז).

כי לא המטיר וגו' ואדם אין: לא המטיר ה' כי למה ימטיר בעוד שלא היה אדם (מנחה בלולה), וגם לא היה אדם שיעבוד את האדמה, וישקה אותה ממימי הנהרות והוי"ו הזאת כוי"ו 'מה תתן לי ואנכי הלך עירירי' (בראשית ט"ו ב'); ובלע"ז mentre. לעבוד את האדמה: כמו לעבדה ולשמרה, שנאמר קודם שיחטא האדם.

(י) **ואד:** אין ענינו כפירוש המפרשים ענן העולה באויר אלא לחלוחית העולה על שטח הארץ ומשקה פני האדמה בלחות תמידית (מלאכת מחשבת), ועי' מה שכתבתי בבה"ע תקפ"ט (עמוד 119) ושם ביארתי ג"כ הבדל ארץ ואדמה, כי שם ארץ כל עובי העולם ופנימיותו, ושם אדמה לא יכלול רק הפנים הנראים והנעבדים להוציא לחם (והחלוק הזה מצאתיו אח"כ גם בס' הרכסים לבקעה); לפיכך ברכת בורא פרי האדמה אינה כוללת פירות האילן, כי האילנות

ז וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עֶפְרָל מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח

מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ, בשני ברא רקיע לעליונים, בשלישי תראה היבשה לתחתונים, ברביעי ברא מאורות לעליונים, בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק בשישי להבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד: **לנפש חיה**. אף בהמה וחיה

רש"י "והשקה" ואחר כך "וייצר": (ז) וייצר. שתי יצירות – יצירה לעולם הזה, ויצירה לתחת המים. אבל בבהמה, שאינה עומדת לדין, לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן: **עפר מן־האדמה**. צבר עפרו מכל־האדמה מארבע רוחות, שכל־מקום שימות, שם תהא קולטתו לקבורה. דבר אחר: נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ, כא): "מזבח אדמה תעשה־לי" – אמר: הלואי תהא לו כפרה ויוכל לעמד: **ויפח באפיו**. עשאו

מעמיקים שרשיהם בתחתיות ארץ, על כן כתוב 'כל עצץ ופרי אדמתך' (דברים כ"ח מ"ב). וטעם 'ואד יעלה' וגו' לומר כי אעפ"י שלא היה מטר יורד ולא היו הצמחים צומחים, היה מהשגחת האל שתהיה הארץ לחה קצת, שלא ימותו הזרעים והשרשים, אלא יהיו קיימים עד בריאת האדם וירידת המטר.

(ז) **וייצר**: אחר שהזכיר איך היתה הארץ שממה עד שלא היה האדם, הזכיר יצירתו;

ויפח באפיו נשמת חיים: ענין נשימה ידוע בל' חכמים כגון בבראשית רבא פרשה י"ד על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס לבוראו, ובתלמוד (סוכה דף כ"ו ע"ב) שתינ נשמי, גם בל' מקרא מצאנו 'אשום ואשאף יחד' (ישעיה מ"ב י"ד), אשום (משרש נשם) מורה הוצאת האויר, ואשאף הכנסת האויר; והנה נשמה (כמו נפש ורוח) תחלת הוראתה הוצאת האויר מן הריאה, וזה טעם 'חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא' (ישעיה ב' כ"ב), וכמו שפירש רש"י אשר כל חיותו וכחו תלויים בנשמת (הראוי בנשימת) אפו: שהוא רוח פורח וכו'; ואח"כ הושאל שם נשמה להורות על העצם המשכיל החי לנצח, וקראו אותו ג"כ רוח ונפש, וזה טעם 'כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי' (שם נ"ז ט"ז), הרוח העוטף ולובש גופם (שהגוף כלבוש לנשמה) מלפני הוא, ואני הוא שעשיתי הנשמות (רד"ק דון יצחק וקלעריקוס), ולא נמצא בכל המקרא נשמות בל' רבים חוץ מפסוק זה: והנה גם בהנמות יש להן נשמת חיים, וכן כתוב (בראשית ז' כ"ב) 'כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו'. ואין שום מקום לחלק בין נשמת חיים לנשמת רוח, וכבר מצאנו (תהלים י"ח ט"ז) 'מגערתך ה' מנשמת רוח אפך', הרי מפורש כי נשמת רוח אינה אלא האויר היוצא מן האף. אבל ההבדל הגדול שהבדילה התורה בין האדם והבהמה הוא במה שאמרה כי כוח הנשימה והחיות שבאדם ניתן בו בנפחתו של הקב"ה, מה שלא נזכר כלל בבהמות, אלא 'יוצא הארץ נפש חיה למינה... ויעש אלהים את חית הארץ למינה' (בראשית א' כ"ד). והנה מהות הנשמה היא למעלה מהשגת האדם בעה"ז, על כן לא דברה בו התורה בפירוש, רק הודיעתנו כי האל הוא אשר נפח באדם נשמת חיים, וזה רמז גדול למעלת האדם ולמעלת נשמתו. וכן אתה מוצא באיוב (כ"ג ג') 'ורוח

בְּאִפּוֹ נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: ח וַיֵּטֶע יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יִצְר:

נקראו "נפש חיה", אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודיבור: (ח) מקדם. במזרחו של עדן נטע את הגן. ואם תאמר: הרי כבר כתב (בראשית א. כז): "ויברא אלהים את-

האדם" וגו'. ראיתי בבריתא של רבי אליעזר רש"י בנו של רבי יוסי הגלילי משלשים ושתים מדות שהתורה נדרשת, וזו אחת מהן: כלל שלאחריו מעשה, הוא פרטו של ראשון – "ויברא וגו'

אלוה באפי', וכן (שם ל"ב ח') 'ונשמת שדי תבינם', וכן (שם ל"ג ד') 'ונשמת שדי תחניני', הנה הוא מייחס נשימת האדם וחיותו והשכלתו לנשימת האל ולרוח אלוה. וכשאדם מת מצאנו הכתובים אומרים שהקב"ה אוסף אליו רוחו כמ"ש (שם ל"ד י"ד) 'רוחו ונשמתו אליו יאסוף', וכן (תהילים ק"ד כ"ט) 'תוסף רוחם יגועון', וכן (קהלת י"ב ז') 'והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה'.

ויהי האדם לנפש חיה: גם שאר ב"ח הם נפש חיה, אבל מעלת האדם היא שהוא היה לנפש חיה על ידי נפיתו של הקב"ה, לא ביצירה ועשייה בלבד.

באפיו: אין ענינו נחירים, אלא פנים, כמו בארמית אַפּוּן, וכן למטה (ג' י"ט) 'בזעת אפך תאכל לחם', וכן 'וישתחו אפים ארצה' (בראשית י"ט א'), שהגיעו פניו לארץ, וכן 'ותפול לאפי דוד' (ש"א כ"ה כ"ג) כמו לפני דוד, ומזה בל' חכמים פְּלַפְּי, נגזר מן פְּלַאפְּי, והנה האויר נכנס ויוצא מן הפנים, כלומר מן הפה ומן האף.

(ח) **ויטע וכו':** אחר שאמר כי קודם היות האדם לא צמחו הצמחים, הגיד כי אחר שנברא האדם הצמיח ה' מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, ושהכין למושב האדם גן בארץ עדן, ששמה מעיד עליה שהיתה ארץ מבורכת ה', ומלת ויטע אין ספק שאין ענינה כאן נטיעה ממש, אלא כמו 'כאֵהֱלִים נטע ה'' (במדבר כ"ד ו'), 'ארזי לבנון אשר נטע' (תהילים ק"ד ט"ז). ונראים דברי האומרים כי עדן הוא שם ארץ ככתוב למטה (ד' ט"ז) 'וישב בארץ נוד קדמת עדן', ושהיא הארץ הנזכרת בישעיה וביחזקאל כמו שכתוב 'ההצילו אותם אלהי הגוים אשר השחיתו אבותי את גוון ואת חרן ורצף ובני עדן אשר בתְּלָשָׁר' (ישעיה ל"ז י"ב, ומל"ב י"ט י"ב), 'חרן וכנה ועדן רוכלי שבא' (יחזקאל כ"ז כ"ג), 'ושברתי בריח דמשק והכרתי יושב מבקעת אֶן ותומך שבט מבית עדן וגלו עם ארם קיריה' (עמוס א' ה'). ודעת ההגמון Huet כי תכונת ארץ עדן ad alveum Euphratis et Tigris, ubi una fluunt infra Babyloniam Clericus שהיא חלק מארץ ארם (Siria), וכן משמע מדברי עמוס הנ"ל, אם לא נאמר שמקומות הרבה נקראו בשם זה (מה שאיננו רחוק), ועדן לחוד ובית עדן לחוד, ודעת יוחן דויד מיכאעליס שארץ עדן is tractus fuit qui hodie Armenia, Ghilan Dailem et coruan Vocatur, atque ab Euphrate, et Tigride usque ad Araxem et Oxum progredditur.

מקדם: לצד מזרח, למזרחו של עולם כנגד יושבי א"י וסביבותיה, והמדבר אשר היו בו ישראל

ט וַיִּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־עֵץ נִחְמַד לְמַרְאֵה וְטוֹב לְמֵאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֵּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרַע: י וְנָהָר יֵצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגֵּן וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבַּעַה רְאשִׁים: יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישוֹן הוּא הַסַּבֵּב אֶת

חזר וכתב (פסוק ט): "ויצר ה' אלהים מן-האדמה כל-חית השדה", כדי לפרש "ויבא אל-האדם" לקרות שם, וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: (ט) ויצמח. לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן. באמצע: (יא) פישון. הוא נילוס נהר מצרים,

את האדם" זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופרש: "ויצר ה' אלהים וגו' ויצמח לו גן עדן ויניחהו בגן עדן ויפל עליו תרדמה", השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה

רש"י

בימי משה, וידוע כי ארם נקראת קדם, להיותה למזרח א"י, גם בבל ושאר אזיאה למזרח א"י. או כדעת רש"י ואחרים למזרחו של עדן.

שד"ל

(ט) ויצמח וגו' מן האדמה: מקרקע הגן (רש"י), כי סיים 'ועץ החיים בתוך הגן', הרי שאינו מדבר על האדמה בכלל, ונראה כי המטיר ה' רק על הגן אשר הכין למושב האדם. ועץ החיים וגו' ועץ הדעת טוב ורע: כך היה שם שני העצים ההמה, לפי מה שהודיע ה' לאדם.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(י) ונהר יוצא מעדן: אין להכריע, אם הכוונה שגם עתה הוא יוצא, או אם הוא כתרגומו היה נפיק, ובימי משה לא היה כן, ויהיה כדעת קצת מן האחרונים שאומרים, כי העדן היה במקום שהוא עתה ים.

(י) ונהר יוצא מעדן: נראה כתרגומו הוה נפיק, משמע שבימי משה לא היה כן, ויש מן האחרונים שאומרים כי העדן היה במקום שהוא עתה ים.

להשקות את הגן: הזכיר זה לצייר לנו איך לא היה המקום ההוא חסר כלום כי לא היה צריך למי גשמים.

ומשם יפרד וגו': להגיד גודל הנהר, שארבעה נהרות שקצתם ידועים בגדלם היו יוצאים ממנו.

ראשים: פירשו המפרשים כתרגומו רישי נהרין, ונ"ל לשון חלק, כמו 'ויחץ את שלש מאות האיש שלשה ראשים' (שופטים ז' ט"ז), וכן בשאר לשונות קוראים לחֶלֶק ראש (caput, capo); ודעת Clericus ואחרים לפניו כי אין להבין מכאן כי מקור אחד לארבע הנהרות האלה, כי אפשר שהיו הנהרות מתחילים מהלאה לעדן, והיו מתחברים במקום אחד בעדן, ומשם היו יוצאים וחוזרים ונפרדים.

(יא) שם האחד פישון: לדעת Michaelis ו-Rosenmuller הוא Aras או Araxes ובפי

כָּל־אֶרֶץ הַחִוִּילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב: יב וְזָהָב הָאָרֶץ הַהוּא טוֹב שָׁם הַבְּדֵלָח וְאַבְן הַשָּׁהִם: יג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשְּׁנַי גִּיחֹן

ועל שם שמימינו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא "פישון", כמו (חבקוק א. ח): "ופשו פרשיו". דבר אחר: "פישון" – שהוא מגדל פשתן, שנאמר על מצרים (ישעיה יט, ט): "ובשו רש"י עבדי פשתים": (ג) גיחון. שהיה הולך והומה, והמיתו גדולה מאד, כמו (שמות כא, כח): "וכי"

הקדמונים Phasis, ויוצא מחלק צפוני של ארץ ארמיניאה, ומתחבר לנהר Kur ונשפך בים הכספי, ולדעת Bochart הוא ענף מנהר פרת, ולדעת Clericus הוא Chrysorroa (ע"ש הזהב) היוצא מעיר דמשק; וגעז' אומר שהוא Indus; יוסף פלויאוס כתב שהוא Gangis; ורש"י ור' סעדיה והרמב"ן אמרו שהוא נילוס, וכן היא דעת השומרונים. ונ"ל שאם היתה הכוונה על נילוס לא היה אומר שם האחד, אך היה כתוב האחד פישון, כמו והנהר הרביעי פרת, שלא אמר בו מלת שם לפי שאותו נהר היה ידוע לישראל (כמו שרמזו רש"י באמרו שנזכר על שם א"י, כלומר שהוא נודע בגבולות הארץ), וכל שכן נילוס היה ידוע ליוצאי מצרים.

ארץ החוילה: לדעת Bochart היא בארץ ערב אצל Catipha et Bahare שמשם יוצאות אבנים יקרות, ולדעת Clericus היא קרובה לא"י, ככתוב (ש"א ט"ז ז) 'זיך שאול את עמלק מחוילה באך שור'. ודע כי שני חוילה (בני אדם) נזכרו למטה (סימן י'), אחד בבני כוש, ואחד בבני יקטן, ויש אומרים שהיא מדינת Colchis המפורסמת אצל הקדמונים בעבור הזהב, ונקראת עתה Mingrelia, ולדעת Michaelis וראז' היה אצל הנהר Araxis גוי הנקרא Chevalissis ע"ש חוילה, וכן בלשון רוסיא הים הכספי נקרא Chevalinskoje Mare, ודעת גאעז' שהיא India.

הסבב: לא מקיף, אלא עובר וסובב בארץ (קלעריקוס וראז').

(יב) וזהב הארץ היא טוב וגו': לא מצאתי טעם להודעת דברים אלה, ונראה שהם לתפארת הענין מאחר שהוא מדבר בארץ קרובה לעדן.

טוב: מצאנו במקומות הרבה טוב ענינו יפה.

שם הבדלח: קלעריקוס וראז' אומרים שהוא bdellium, והוא שרף אילן (resina), והיא דעת יוסף פלאויוס, וכן תירגמו סומכוס, עקילס, תיאודוציאון, והירונימוס, אמנם (כמו שכתב געז') אין השרף הזה ענין יקר וחשוב כ"כ שיוזכר בין הזהב ואבן השוהם. ודעת רבי סעדיה ורבי יונה ואחריהם Bochart שהוא המרגלית הנקרא Perla, וזה נראה נכון, ונכון גם כן שלא קראו אבן כמו שקרא השהם כי המרגלית איננה אבן.

ואבן השהם: לדעת אונקלוס ותרגום ירושלמי וסורי וערבי הוא אבן beryllus, ולדעת יוסף והירונימוס הוא Sardonyx או Onyx.

(יג) גיחון: Clericus אומר שהוא Orontes בארץ ארם. לדעת Michaelis ו-Rosenmuller

הוא הסוֹבֵב אֶת כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ: יד וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁלִישִׁי
 חֲדָקְלָהּ הוּא הַהַלְךְ קִדְמַת אֲשׁוּר וְהַנְּהַר הַרְבִּיעִי הוּא
 פֶּרַת: טו וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיִּנְחֵהוּ בְּגֹן-עֵדֶן
 לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: טז וַיִּצְוּ יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר

רש"י יגח" – שמנגח והולך והומה: (יד) חדקל. וכתב המקרא על שם העתיד: קדמת אשור. שממימו חדין וקלין: פרת. שממימו פרין ורבין, למזרחה של אשור: הוא פרת. החשוב על כולם ומברין את האדם: כוש ואשור. עדין לא היו, הנוכח על שם ארץ ישראל: (טו) ויקח. לקחו

שד"ל הוא Oxus בארץ Tartaria ונקרא עכשיו Abi-Amu וקורים אותו הערביים גיחון, ואין זו ראייה כי הרבה נהרות נקראים גיחון בל' ערבי ופרסי, כי הוראת השם הזה כמו יוצא, מן 'כי יגיה ירדן אל פיהו' (איוב מ' כ"ג), 'כי אתה גחי מבטן' (תהלים כ"ב י') גם אצל ירושלים מצינו גיחון הוא שילוח (מ"א א' ל"ג), ולדעת יוסף פלאויוס ואחריו רבים מקדמוני הנוצרים, והיא ג"כ דעת יוסף קמחי ודעת געז' כי גיחון הוא נילוס והביא ראייה מבן סירא (כ"ד ל"ז) Qui mittit disciplinam sicut lucem, et assistens quasi Gehon in die vindemiae כי מלת קאור (sicut lucem) ענינה 'כאר' כמו בעמוס ח' ח', ואומר עוד כי אולי נילוס נקרא בשם גיחון בעברו בארץ כוש ונקרא יאור ושיחור בעברו במצרים.

(יד) חדקל: בלשון ארמי דגלת, בהשמטת הח"ית, וחילוף הק"וף בגימל, והוא Tigris וזה ידוע מספרי הקדמונים.

ההולך קדמת אשור: חדקל הולך למזרח בבל ולמערב שאר ארץ אשור, ונר' (כדברי געז') כי משה קרא אשור לאותו חלק היותר קרוב לא", והוא בבל ומה שסמוך לה, ששם אשור נאמר לפעמים על ארץ כשדים, וכן הוא אומר כי מִקְתַּבְּנוּ נִקְרָא כְּתָב אֲשׁוּרִי, שעלה עמנו מאשור ר"ל מבבל.

הוא פרת: שהיה ידוע להם וקוראים אותו בלה"ק הנהר סתם, או הנהר גדול ועבר הנהר הוא כנוי לארץ אשר מהלאה לפרת (Mesopotamia) שהיא בין שני נהרות פרת וחדקל.

(טו) לעבדה ולשמרה: הכנוי לשון נקבה, כי אעפ"י שלא נמצא גן לשון נקבה, הנה מצאנו גנה וגנות.

לעבדה: בזריעה ונטיעה, עבודה קלה ובלא זיעת אפים.

ולשמרה: מן הבהמות והחיות, שתהיה תבואתה לעצמו, והרי זה כאלו אמר שיעבדה ויגנה ממנה.

(טז) ויצו ה' אלהים על האדם: לשון צווי הנקשר עם המקבל הצווי במילת על הוא מצות לא תעשה, כמו 'ועל הנביאים צויתם לאמר לא תנבאו' (עמוס ב' י"ב), 'ועל העבים אצוה מהמטיר

מִכָּל עֵץ-הַגֵּן אֲכַל תֹּאכַל: 12 וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע לֹא
 תֹּאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת: 13 וַיֹּאמֶר
 יְהוָה אֱלֹהִים לֹא-טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה-לּוֹ עֵזֶר

בדברים נאים, ופתחו ליכנס: (יח) לא-טוב היות וגו'. שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקדוש- בתחתונים ואין לו זוג: עזר כנגדו. זכה – עזר, רש"י

עליו מטר' (ישעיה ה' ו'), 'כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד' (אסתר ב' י"ב) (ראב"ע), אך לפעמים שד"ל הצווי נקשר עם שני שמות, עם מי שמצווים אותו, ועם מי שהצווי לתועלתו ובגללו, כמו 'יצו עליו פרעה אנשים' (בראשית י"ב כ') פרעה צוה אנשים לטובת אברהם, וכן 'לכי לביתך ואני אצוה עליך' (ש"ב י"ד ח'), 'ותצוהו על מרדכי' (אסתר ד' ה'), ובכל אלה הדבר פשוט שאין מלת על מורה מניעה ואיסור.

אכול תאכל: תוכל לאכול כחפצך, וזה דרך התורה במצות ל"ת להתחיל מן ההיתר, כמו 'ששת ימים תעבוד וגו' וביום השביעי שבת וגו' לא תעשה כל מלאכה' (שמות כ' ט'), 'שש שנים תזרע שדך וגו' והשביעית תשמטנה' (שמות כ"ג י' י"א).

(יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו: מלת ממנו נכפלה לחיזוק, כמו למטה 'לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת' (בראשית ב' כ"ג).

ביום: בזמן, כאשר תאכל ממנו, כמו 'ביום הכתי כל בכור' (במדבר ג' י"ג וח' י"ז) שהיה בלילה, 'ביום הצילה' אותו מכף כל אויביו' (תהילים י"ח א'), שהיה במשך ימים רבים, וכן 'ביום גאוןך' (יחזקאל ט"ז ב').

מות תמות: כמשמעו, ואין להבין מזה שאם לא חטא לא היה מת, אלא אם לא היה חוטא היה מת, כי המות הוא טבעי לגוף האדם ככתוב (למטה ג' י"ט) 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב'. וכשחטא היה דינו למות מיד, אלא שהוקל עונשו ולא מת מיד, מפני שלא חטא מרוע לבו, אלא מפני קלות דעתו ששמע לאשתו, והיא בקלות דעתה שמעה להסתת הנחש, ועל כן אמר לאדם (שם י"ז) 'כי שמעת לקול אשתך'.

(יח) לא טוב היות האדם לבדו: חלילה להאמין שנמלך הבורא יתברך ממחשבתו, ושבתחלה היה בדעתו שיהיה האדם לבדו בלא בת זוג, שא"כ קודם יצירת האשה היה כלי ההולדה באדם לבטלה, גם השכל היה בו לבטלה כי אדם יחידי לא ישכיל ולא יוציא מה שבכחו אל הפעל, ועוד איך יתקיים אדם יחידי בין כמה בהמות וחיות? והנה גם בזה צריכים אנו לומר דברה תורה כלשון בני אדם, כי הזכיר לשון זה להעד על יקרת הזוג שאין טוב לאדם מבלעדיו, ולפי' רצה הקב"ה שיהיה אדם שרוי מעט בלא אשה, ואח"כ הזמינה לו כדי שתהיה חביבה עליו אחר שהרגיש כי בזולתה היה חסר, ומזה ילמדו גם הדורות הבאים כי לא טוב היות האדם לבדו. ותלמידי מוהר"ר איגל מוסיף כי מה שכתוב לא טוב וגו' אינו אלא כאומר

כַּנְגְדוֹ: יט וַיִּצַר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה
וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּבֹא אֶל־הָאָדָם לְרְאוֹת מַה־יִּקְרָא־
לּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לּוֹ הָאָדָם נִפְשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ: שלישי

שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם. ובדברי אגדה (בראשית רבה יז, ד) יצירה זו לשון רדוי וכבוש, כמו (דברים כ, ט): "כִּי־תִצְוֶה אֶל־עִיר", שכבשן תחת ידו של אדם: וכל אשר יקרא־לו האדם נפש חיה וגו'. סרסוהו ופרשהו: כל־נפש חיה אשר יקרא לו

לא זכה — כנגדו להילחם: (יט) ויצר וגו' מן־הָאָדָמָה. היא יצירה היא עשיה האמורה למעלה (א, כה): "ויעש אלהים את־חַיַּת הָאָרֶץ" וגו'? אלא, בא ופרש שהעופות מן הרקק נבראו, לפי שאמר למעלה מן המים נבראו, וכאן אמר מן האדמה נבראו. ועוד, למדך כאן,

רש"י

שעדיין לא נשלמה כוונת הבורא בבריאת האדם, כי אחר בריאת כל דבר כתוב וירא אלהים כי טוב, שנעשה רצונו, וכאן לא נעשה עדיין רצונו, כי מעולם לא היה רצונו שיהיה האדם יחיד.

שד"ל

עזר כנגדו: נ"ל מלשון כנגד שבל"ח כמו כנגד ד' בנים דברה תורה, ענינו ביחוס לד' בנים (in analogia), עזר מתיחס לו ומתוקן לצרכיו, וראו' ואחרים פירשו נגדו מה שלפניו, הם כלי ההולדה, והוא רחוק מאוד שבוש.

(יט) ויצר וגו': קשור עם סוף הפסוק, אחר שיצר אותם הביאם אל האדם.

לראות מה יקרא לו: כדי שהאדם יראה ויתבונן מה יקרא להם (ר' עובדיה ספורנו), ופירוש יראה יגמר בלב, כמו 'עתה דע וראה מה אשיב שלְחֵי דבר' (ש"ב כ"ד י"ג), והמכוון בקריאת השמות שיהיה אדון עליהם (ע' למעלה א' ה').

לראות: פעמים הרבה המקום חוזר למי שאינו נושא המאמר, כגון 'כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו' (תהלים ק"ד כ"ז), שתתן אתה, 'ויניחחו בגן עדן לעבדה ולשמרה' (לעיל ט"ו), שיעבדה ושמרה, 'משלי שלמה לדעת חכמה ומוסר להבין וגו' לקחת' וגו' (משלי א' א'-ג), שידע הקורא ויבין ויקח, וכן 'לפרש להם על פי ה'" (ויקרא כ"ד י"ב) שיפרש להם משה 'לרבעה אֲתָה' (שם כ' ט"ז) שהבהמה תרבע אותה, 'תקחנו למות' (שמות כ"א י"ד) שימות.

וכל אשר יקרא לו וגו': נראה לשון עתיד כמשמעו, כל מה שיקרא לו הוא יהיה שמו; והוא מחובר למעלה, ויבא אל האדם כדי שיקרא להם שם, ומה שיקרא להם הוא יהיה שם, ולא כתרגום אנקלוס וכל די הוה קרי ליה אדם.

וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה: הרי זו מליצה קשה, ושיעורה וכל אשר יקרא לו האדם לכל נפש חיה הוא שמו, נפש חיה הוא פירוש מלת לו, כמו 'ותראהו את הילד' (שמות ב' ו'), 'אשר אנכי נותן להם לבני ישראל' (יהושע א' ב'), והשמיט מלת לכל שלא לכפול מלת כל שהתחיל בה הפסוק 'וכל אשר יקרא לו'.

כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלַעֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכָּל־
 חַיַּת הַשָּׂדֶה וְלָאָדָם לֹא־מָצָא עֶזֶר כַּנְּגֹדוֹ: כא וַיִּפֹּל יְהוָה
 אֱלֹהִים | תִּרְדְּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצִּלְעֹתָיו
 וַיִּסְגֹּר בְּבָשָׂר תַּחְתָּנָה: כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים | אֶת־הַצֶּלַע
 אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָהּ אֶל־הָאָדָם: כג וַיֹּאמֶר
 הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עֵצָם מִעֲצָמֵי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת

ותתבזה עליו: (כב) ויבן. כבנין, רחבה מלמטה רש"י
 וקצרה מלמעלה, לקבל הולד, כאוצר של
 חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה,
 שלא יכביד משאו על קירותיו: ויבן וגו' את־
 הצלע וגו' לאשה. להיות אשה, כמו (שופטים ה,
 כז): "ויעש אותו גדעון לאפוד" — להיות אפוד:
 (כג) זאת הפעם. מלמד שבא אדם על כל־
 בהמה וחיה, ולא נתקרה דעתו בהם עד שבא

האדם שם, הוא שמו לעולם: (כ-כא) ולאדם לא
 מצא עזר [וגו'] ויפל ה' אלהים תרדמה.
 כשהביאן, הביאן לפניו כל־מין ומין זכר ונקבה,
 אמר: לכלם יש בן זוג, ולי אין בן זוג. מיד —
 "ויפל": מצלעתיו. "מסטרייו", כמו (שמות כו,
 כ): "ולצלע המשכן". זהו שאמרנו (לעיל א, כז):
 שני פרצופים נבראו: ויסגר. מקום החתך: ויישן
 ויקח. שלא יראה חתיכת הבשר שממנו נבראת

(כ) ולאדם: לעצמו, והזכיר שמו לומר שלא מצא עזר הדומה לו לפי טבעו שהוא אדם. שד"ל
 לא מצא עזר כנגדו: הא אם מצא היה בידו לקחתו לעזרתו, הרי כי כשהביאם אליו נתכוון
 לעשותו אדון עליהם, להשתמש בהם, וכמו שפירשתי טעם כל קריאת שם הנזכרת כאן.
 (כא) ויסגור בשר תחתנה: סגר מקום הצלע בבשר, ובשר חסר ב"ת. שרש סגר נאמר לא לבד
 על המקום שסוגרים בתוכו, אך גם על מה שסוגרים בתוכו, כמו "ותסגר מרים". ודוגמתו
 'חלבמו סגרו פימו' (תהילים י"ז י') בחלבם סגרו פיהם, מרוב שִׁמְנָם נראה כאלו סוגרים פיהם.
 כטעם 'כי כסה פניו בחלבו' (איוב ט"ז כ"ז). וכן פירש ראב"ע, וכן מוכרח שהרי פימו לשון יחיד
 ואינו נופל על דברו בגאות, כמו שנראה מן הטעמים. ובספרי אפלטון נמצא כי האדם נברא
 אנדרוגינוס ושהאל הפריד אח"כ הזכר מן הנקבה, וקרוב לזה הדרש שנברא האדם דו פרצופין,
 מה שלא נרמז בתורה (Clericus).

(כב) ויבן... את הצלע... לאשה: כן דרך מליצת לה"ק, כמו 'ויעש אותו גדעון לאפוד' (שופטים
 ח' כ"ז), וגם בלא למ"ד כמו 'וַיִּבְנֶה אֶת הָאֲבָנִים מִזְבַּח' (מ"א י"ח ל"ב).

(כג) זאת הפעם: אין זאת חוזר לפעם, כי היל"ל הפעם הזאת, גם אם תפרש זאת היא הפעם
 (כדרך כל זה וזאת ואלה, שלפני השם נכלל בהם הוא, היא, הם) אין המקרא מתפרש יפה; אלא זאת
 חוזר לאשה, ומלת הפעם ענינה tandem, כמו 'עתה הפעם ילוה אישי אלי' (בראשית כ"ט ל"ד),

יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מְאִישׁ לִקְחָהּ זֹאת: כַּד עַל-כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת-אָבִיו וְאֶת-אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבֶשֶׁר אֶחָד:

רש"י על חוה: לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקדש: (כד) על-כן יעזב-איש. רוח הקדש אומרת כן, לאסור על בני נח את העריות:

שד"ל 'הפעם יזבלני איש' (שם ל' כ'), 'חטאתי הפעם' (שמות ט' כ"ז), וכן בל' אשכנז ein mahl, גם בל' איטלקי אומרים una volta להוראת tandem. והנה הכוונה סוף סוף מצאתי בת זוג הראויה לי, כי זאת היא עצם מעצמי וגו'; (Questa finalmente è) וכן מצאתי גם לבעל הרכסים לבקעה.

עצם מעצמי ובשר מבשרי: לרוב דמיונה לגופו היה נראה לו כאלו לוקחה מגופו. זאת היא דומה לי וצורת עצמותיה כצורת עצמי ומראה בשרה כמראה בשרי, והנה היא עצם ממין עצמי ובשר ממין בשרי (תלמידי יוסף ירא), ואח"כ שפט כי ממנו לוקחה, ואומר 'לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת'.

אשה כי מאיש וגו': משה הזכיר השמות האלה כפי מה שהיו מבטאים אותם בימיו, אעפ"י שאשה לא נגזר מתחלה מאיש, אלא מֵאִנְשׁ, ומן אִנְשׁ אמרו אִנְשׁ (כמו מן גִּבְר גִּבְר), וממנו אִנְשִׁים, ומן אִנְשִׁי אמרו אִנְשָׁה ואח"כ אִשָּׁה. אמנם שם איש כך היה מתחלתו וממנו יש ובארמית אִיתִי.

(כד) **על כן יעזב איש:** על כן אינו משמש אלא על מה שעבר ועל מה שהוא עתה, ולכן על העתיד, לפיכך אין אלה דברי אדם, אלא דברי משה; מלבד כי אדם לא ידע עדיין אב ואם. ופירוש הכתוב: ממה שאשת האדם לוקחה מצלעו, מזה נמשך עֵצֶם הדבקות שבין אדם ואשתו, ונמשך שהאדם מניח אביו ואמו ודבק באשתו, ואין הכוונה שכל אדם עוזב אביו ואמו, אלא שכ"כ היא דבקות האדם לאשתו, שאם יצטרך לעזוב אותה או לעזוב אביו ואמו, הוא בוחר (על הרויב) לעזוב אביו ואמו ולא לעזוב את אשתו, וזה כלל גדול בלה"ק בתורה בנביאים ובכתובים ובמשנה ובתלמוד ובמדרשים, שלאהבת הקצור יזכירו הקצה האחרון מן הדבר, והכוונה על מה שלפני הקצה, ואפילו הקצה עצמו, אעפ"י שהקצה עצמו תהיה מציאותו מועטת; לדוגמא 'כי תפגע שור אִיִּבְךָ', 'כי תראה חמור שִׁנְאֵךְ' (שמות כ"ג ד'-ה), וקל וחומר אם אינו שִׁנְאֵךְ, והזכיר הקצה האחרון; ובמשנה העני עומד בחוץ ובעל הבית בפנים וכו', (משנה שבת א' א') הזכירו הקצה האחרון, שאפילו תהיה ההוצאה קלה מאד כזו, ואפי' תהיה למצוה לתת לחם לרעבים, היא אסורה; ובברייתא (אבות ו' ד') כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו', אפילו תצטרך לחיות חיי צער כאלה, עם כל זה תעמול בתורה, ובתלמוד (פסחים ק"ג ע"ב) פשוט נבלתא בשוקא וטול אגרא, הכוונה עשה מלאכה, ואפילו בלתי נכבדת, ואפי' בזויה בתכלית; וכאלה לאלפים.

והיו לבשר אחד: הם דבקים זה בזה כ"כ כאלו אינם אלא גוף אחד, ומזה מליצת שאר בשר

כה וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ: ג א וְהִנָּחַשׁ הָיָה עָרוֹם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עֹשֶׂה יְהוָה

לבשר אחד. הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד: (כה) **ולא יתבששו.** שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע. ואף-על-פי שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו

ענינה קורבה גדולה, ומזה 'אך עצמי ובשרי אתה' (בראשית כ"ט י"ד). והנה המעשה הזה להורות ניתן כי האדם איננו כשאר ב"ח, שהזכר פוגע בנקבה ומזדווג לה והולך לו, ועל ידי כן לא תתחבר מהם משפחה, ולא יהיו לאגודה אחת, אבל האדם הוא מְדִינִי בטבעו, וזה ע"י שָׁשׂם הבורא בתולדתו שאחרי הזדווגו לאשה לא תפרד דעתו ממנה פְּשִׁמְלָא תאותו ויעזבנה וילך, אך נפשו נקשרת בנפשה ואוהב להשאר עמה בְּחִבְרָה, ומזה תתהוונה המשפחות והמדינות. והנה ספור לקיחת חוה מצלע האדם בא ללמד כי כן ראוי לאדם לדבק באשתו, ולא לעשות כמעשה הבהמה וזה יביא את האדם לאהוב את אשתו כגופו, ולא ליהנות בה ולעזבה אח"כ כחמור וככלב, וכמעשה הנבלים אשר אין לבם כי אם להנאת הרגע.

(כה) ויהיו שניהם ערומים וגו': היא הקדמה לספור אכילת עץ הדעת שהוא עתיד לומר 'וידעו כי ערומים הם'.

ערומים: הוי"ו יתרה, כי הנפרד עָרַם, ע"כ הַמִּי"ם דגושה, לא כן ערומים ל' עָרְמָה שהנפרד ממנו עָרוֹם והוי"ו נחה ע"כ הַמִּי"ם רפה, ובעלי המסרת נתנו סימן חכימין רפין וערטילאין דחיקין.

ולא יתבששו: האדם בוש ממערומיו לפי שהוא יודע טוב ורע ופועל בבחירה ולא בטבע, לפיכך הוא תר אחר עיניו, וראיית המערומים מביאה הרהורים בלבו, והנה הרואה בוש ממה שהוא עצמו מהרהר, והנראה ערום בוש ממה שאחרים מהרהרים בראותם אותו;

כתב יד:

ואדם וחווה לא היו עדיין יודעים טוב ורע ולא היו בושים, לא בלבד זה מזו, וזו מזה (כי גם עתה אין איש ואשתו בושים זה מזה) אלא אף אם היו עמיהם בני אדם אחרים (מה שעדיין לא היה) לא היו בושים.

דפוס ראשון:

ואיש ואשתו אינם בושים זה מזו וזו מזה כששניהם מהרהרים בעיני הזוג, אבל גם הם בושים בשאר זמנים שהם עסוקים בשאר מחשבות, ואדם וחווה לא היו עדיין יודעים טוב ורע לפיכך לא היו בושים.

(א) והנחש היה ערום: נבוכו המפרשים בענין הנחש הזה, ודון יצחק אמר כי הנחש לא דבר, אלא האשה ראתה שאכל ולא מת, והתעוררה בעצמה לאכול גם היא, ולפי זה אין מקום להודיע כי הנחש היה ערום, גם אין ראוי שיקולל, ובספרי אמונת זורואסטר נמצא כתוב כי אהרימן (Ahriman) שהוא האל הרע התחפש בצורת נחש והסית האדם והאשה הראשונים

אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אֵשׁ אֵף כִּי־אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
מִכָּל עֵץ הַגֵּן: ב וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל־הַנָּחַשׁ מִפְּרִי עֵץ־הַגֵּן
נֹאכָל: ג וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹד־הַגֵּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא
תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן תִּמְתּוּן: ד וַיֹּאמֶר הַנָּחַשׁ

פירות, הרבה עליה דברים, כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (א) ולא תגעו בו. הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ו, 1): "אל תוסף על־דבריו": (ז) לא־מות תמתון. דחפה עד שנגעה בו, אמר לה: כשם שאין מיתה בנגיעה, כך אין מיתה באכילה:

ללמדך מאיזו עלה קפץ הנחש עליהם – ראה אותם ערמים ועוסקים בתשמיש לעין כל, ונתאוה לה: ערום מכל. לפי ערמתו וגדלתו היתה מפלתו, ערום מכל – ארוור מכל: אף כי אמר וגו'. שמא אמר לכם "לא תאכלו מכל" וגו'. ואף־על־פי שראה אותם אוכלים משאר

רש"י

לחטוא; וקצת מחכמי ישראל חשבו כי הנחש הקדמוני הוא השטן, ובעל חכמת שלמה (ב' כ"ד) כתב: בקנאת השטן בא מות לעולם, ואחרים אמרו כי השטן נשתמש מן הנחש להסית את חוה, וע' למטה פסוק כ"ד.

שד"ל

ולפי דעתי הנחש הזה נברא לשעתו מהלך בקומה זקופה ומדבר ובעל ערמה, ואחר שעשה שליחותו וגורש אדם מגן עדן, שב לעפרו,

אף כי אמר אלהים: יש אומרים כי זה מחובר עם לא מות תמותון, אך לא מצאנו אף כי להוראת אף על פי, והנכון כדעת Clericus וראו' ורמבמ"ן ואחרים, שהוא דרך שאלה ותמיהה, האף כי אמר? כלומר האף יש זאת שאמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן? כלומר ולמה לא תאכלי מפרי העץ הנחמד הזה? וקרוב לזה ביחזקאל (כ"ג מ') 'אף כי תשִׁלְחָנָה לאנשים באים ממרחק', פרושו ואף יש זאת שתשלחנה וגו'

(ג) ומפרי העץ: אין המ"ם מוסבת על פעל האמירה (כפירוש נתה"ש) כי אין אומרים בלה"ק אמר ממנו, אלא אמר עליו, רק המ"ם חוזרת אל לא תאכלו ממנו. ומלת ממנו היא כפל לשון, כמו למעלה (ב' י"ז) 'ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו', וכאן הכפל איננו מיותר כמו למעלה, כי אמנם אם לא היה לו לומר אח"כ ולא תגעו בו היה יכול לומר אמר אלהים לא תאכלו בלא מלת ממנו, אבל מפני תגעו בו הוצרך לומר ממנו, שאם היה אומר לא תאכלו ולא תגעו בו, היה נראה שמלת בו חוזרת גם לתאכלו (לא תאכלו בו).

ולא תגעו בו: אולי אין כאן תוספת על דבר ה', כי לשון נגיעה נאמר פעמים הרבה דרך השאלה על ההזק כמו 'אל תגעו במשיחי' (תהלים ק"ה ט"ו) וכן לשון שליחות יד, 'אם לא שלח ידו במלאכת רעהו' (שמות כ"ב ז'), וכן כאן 'ולא תגעו בו' לאכול ממנו אפילו מעט. וכיוצא בזה הביא קלעריקוס מן פליניוס (Lib. 12 Cap.6) שכתוב Edixerat Alexander ne quis agminis hic id pomum adtingeret

אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מֹת תִּמָּתוֹן: הַ כִּי יִדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם
 אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם בְּאֱלֹהִים יִדְעֵי טוֹב
 וְרַע: וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֵאֱוֶה־הוּא
 לְעֵינַיִם וְנִחְמַד הָעֵץ לְהִשְׁכִּיל וְתִקַּח מִפְּרִיו וְתֹאכַל וְתִתֵּן
 גַּם־לְאִישָׁה עִמָּה וַיֹּאכְל: ז וְתִפְקַחְנָה עֵינֵי שְׂנֵיהֶם וַיִּדְעוּ
 כִּי עִירָמִם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עָלֶיהָ תֵּאֱנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגָרֹת:

החכמה דבר הכתוב, ולא לענין ראייה ממשי, רש"י
 וסוף המקרא מוכיח: וידעו כי עירמים הם. אף
 הסומא יודע כשהוא ערום, אלא, מהו "וידעו
 כי עירמים הם" — מצוה אחת היתה בידם,
 ונתערטלו הימנה: עלה תאנה. הוא העץ שאכלו
 ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו, אבל שאר
 העצים מנעום מלטל עליהם. ומפני מה לא
 נתפרסם העץ? שאין הקדוש־ברוך־הוא חפץ
 להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו: זהו
 שלקה העולם על ידו. מדרש רבי תנחומא

(ה) כי ידע. כל־אמן שונא את בני אמנותו, מן
 העץ אכל וברא את העולם: והייתם כאלהים.
 יוצרי עולמות: (י) ותרא האשה. ראתה דבריו
 של נחש והנאו לה, והאמינתו: כי טוב העץ.
 להיות כאלהים: וכי תאוה־הוא לעינים. כמו
 שאמר לה (פסוק ה): "ונפקחו עיניכם": ונחמד
 העץ להשכיל. כמו שאמר לה (שם): "ידעי טוב
 ורע": ותתן גם לאישה עמה. שלא תמות היא
 ויחיה הוא, וישא אשה אחרת: גם. לרבות כל־
 בהמה וחייה: (ז) ותפקחנה עיני שניהם. לענין

(ה) כי ידע: אבל יודע, וכן כל כי שלפניו לא ענינו אבל (רשב"ם), והטעם לא אסר לכם אכילתו
 אלא כדי שלא תהיו כמהו, ומכאן קצת ראייה כי ידיעת טוב ורע היא צלם אלהים ודמותו,
 והיא ראייה חזוק לפירושי על צלם אלהים, כי היות האדם יודע טוב ורע ובוחר ברצון ולא
 בטבע, והיותו בעל הכוחות כלם ושליטי במעשיו ולא מוטבע בהם, ענין אחד הוא.

ונפקחו עיניכם: כי הפועל בטבע כאלו אינו רואה שיש שם דרך אחרת ללכת בה מבלעדי
 הדרך אשר הוטבע עליה, והפועל בבחירה עושה דבר זה ורואה ויודע שיש בידו לעשות דבר
 אחר.

(י) ותרא: כך נראה לעיניה.

תאוה: שם דבר, וטעמו דבר המביא תאוה, ומזה נאָה, ובל"ח נאָה.

להשכיל: כתרגומו לאסתכלא ביה.

עמה: לאכול עמה.

(ז) ותפקחנה עיני שניהם: ברצון האל, לא בסגולת העין

וידעו כי עירמים הם: אין תחילת הוראת מלת עירום על העדר הבגדים, אלא על גלוי מה

ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְּהַלֵּךְ בִּגְגֹן לְרוּחַ הַיּוֹם
 וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן:
 ט וַיִּקְרָא יְהוָה אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה: וַיֹּאמֶר
 אֶת־קִלְךָ שָׁמַעְתִּי בִּגְגֹן וַאֲיָרָא כִּי־עֵרָם אֲנִכִּי וְאַחֲבָא:
 יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵרָם אֶתָּה הַמֶּן־הָעֵץ אֲשֶׁר

סרחו בעשירית: (ט) איכה. יודע היה היכן הוא, אלא לכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום, וכן בקין אמר לו (בראשית ד, ט): "אי הבל אחיך". וכן לבלעם (במדבר כב, ט): "מי האנשים האלה עמך", לכנס עמו בדברים. וכן בחזקיה בשלוחי מרדך בלאדן: (יא) מי הגיד לך. מאין לך לדעת מה-בשת יש בעומד ערום: המן העץ. בתמיה:

רש"י (וירא יד): (ח) וישמענו. יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא, דבר דבור על אפניו. ומשמעו – שמעו את קול הקדוש-ברוך-הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום. לאותו רוח שהשמש באה משם, וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב, והם

שראוי להכסות (עי' בבה"ע תקפ"ז עמוד 188). וזה נרמז בדברי רש"י למטה פסוק י"א מאין לך לדעת מה בושתי יש בעומד ערום. והנה אחרי אכלם מן העץ התבוששו מגילוי גופם והבינו שראוי שיתכסו.

עלה: לשון יחיד, ובחומש הכותים כתוב עֲלֵי ל"ר, ורבים חשבו כי הנוסח שבידנו מוטעה, והם לא ראו כי שם עֲלָה בלה"ק לא יקבל ריבוי, כי שם כולל הוא, כחברו פרי, ולא נמצא הרבוי ממנו, אלא תמיד בלשון יחיד, 'ועֲלָהוּ לא יבול' (תהילים א' ג), רק אחר הגלות בימי נחמיה התחילו לומר 'עֲלֵי זית' (נחמיה ח' ט"ו) בל"ד, כמו שאמרו אח"כ בל"ח פירות.

עלה תאנה: יש תאנים שעליהם רחבות ביותר.

(ח) את קול: לא קול דבור, אלא קול הליכה.

מתהלך: ה' הוא המתהלך (כדעת רמב"ן) בלא ספק, והכוונה כאלו שמעו קול צעדה, כמו 'זיהי בשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ה' לפניך' (ש"ב ה' כ"ד).

לרוח היום: לצד שיהיה בו השמש באותה שעה, וזה כדי שיתבישו יותר, כי היה נראה להם שהוא רואה אותם יותר בהיותו לצד האורה (Gussestius, Lexicon ל L.2) וכן מצאתי בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ד ה"א) מליצת כנגד היום, שענינה לצד שהשמש שם באותה שעה.

(ט) איכה: להכנס עמו בדברים, כדי שיאמר כי עירום אנכי, באופן שלא יוכל להכחיש חטאו.

(י) את קלך שמעתי בגן: שמעתי קולך שאתה בגן, שמעתי קול מצעדיך בגן, לכך כיון בעל הטעמים, ונכון. ולא כתרגום רמב"ן.

צוֹיִתִּיךָ לְבִלְתִּי אֲכַל-מִמֶּנּוּ אֲכַלְתָּ: יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה
 אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נִתְּנָה-לִי מִן-הָעֵץ וְאָכַל: יג וַיֹּאמֶר
 יְהוָה אֱלֹהִים לְאִשָּׁה מִה-זֹּאת עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה
 הַנְּחַשׁ הִשְׂאֵנִי וְאָכַל: יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים | אֶל-הַנְּחַשׁ
 כִּי עָשִׂיתָ זֹאת אֲרוּר אַתָּה מִכָּל-הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת
 הַשָּׂדֶה עַל-גַּחְזֶךָ תֵּלֵךְ וְעַפְרָ תֹאכַל כָּל-יְמֵי חַיֶּיךָ:
 טו וַאֲיִבָּה | אִשִּׁית בֵּינֶךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זְרַעֲךָ וּבֵין זְרַעֲהָ

(יב) אשר נתתה עמדי. כאן כפר בטובה: (יג) השיאני. הטעני, כמו (מלכים-ב יח, כב): "אל-ישיא לכם חזקיהו": (יד) כי עשית זאת. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאלו שאלו: למה עשית זאת? היה לו להשיב: דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין?! מכל-הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקלל,

מחיה לא כל-שכן? העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח ע"א): ללמד, שימי עבורו של נחש שבע שנים: על-גחוןך תלך. רגלים היו לו ונקצצו: (טו) ואיבה אשית. אתה לא נתכונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה, ותשא את חוה. ולא באת לדבר אל חוה תחילה, אלא לפי שהנשים קלות להתפתות, ויודעות

(יב) האשה אשר נתת עמדי: היה נראה שהיה משפט עמדי בתביר, מפסיק פחות מן הטפחא שתחת העץ; אמנם נראה דעת בעל הטעמים שמלת 'היא' מפרדת המאמר לשנים, 'האשה אשר נתתה עמדי... הוא נתנה לי מן העץ ואכל'.

(יג) השיאני: ל' השאָה ענינו הסתה ע"י הרחקת הפחד, וכן כאן הנחש אמר לה 'לא מות תמותון' (ע' בה"ע תקפ"ח עמוד 143). וכן מצאתי אח"כ בס' הרכסים לבקעה.

(יד) ארוּר אתה מכל הבהמה: אין לשאול היכן נתקללו הבהמות והחיות, כי אין ארוּר ענין קללה, אלא אמיתת ענינו חסר טובה, נגוע ומעונה (ע' בה"ע תקפ"ז 207-209) והכוונה תהיה חסר טובה יותר מכל שאר ב"ח.

ועפר תאכל: תלחך עפר, כאלו תאכלנו; ואולי היתה מחשבת הקדמונים, שהנחש אוכל עפר וניזון ממנו, ככתוב 'נחש עפר לחמו' (ישעיה ס"ה כ"ה). והתורה אמרה תאכל כלשון בני אדם. ואולי פירוש ועפר תאכל, וכן עפר לחמו, מה שבתוך עפר, על דרך 'בעצבון תאכלנה' (למטה י"ז) שענינו תאכל פריה.

(טו) הוא: זרע האשה.

ישופך: תשופנו: נ"ל שתי המלות האלה משני ענינים (כמו למעלה ויהיו שניהם ערומים, והנחש היה ערום) שניהם משורש שוף, הראשון לשון מכה וכתיתה (כמו בלשון ארמית) כמו

הוא יְשׁוּפֵךְ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֵנּוּ עֵקֶב: טז אֶל־הָאִשָּׁה
 אָמַר הַרְבֵּה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנֶךָ וְהִרְנֶךָ בְּעֵצָב תִּלְדֵי בָנִים
 וְאֶל־אִישׁךָ תְּשׁוּקֶתְךָ וְהוּא יִמְשַׁלְּבֶךָ: יז וְלֹאֲדָם אָמַר כִּי
 שָׂמַעְתָּ לְקוֹל אֲשֶׁתְּךָ וְתֹאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר
 לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֲבוּרְךָ בְּעֵצָבוֹן
 תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ וְאָכַלְתָּ

בעצב תלדי בנים. זה צער הלידה: ואל־אישך תשוקתך. לתשמיש. ואף־על־פי כן אין לך מצח לתובעו בפה, אלא "הוא ימשל־בך" – הכל ממנו ולא ממך: תשוקתך. תאותך, כמו (ישעיה כט, ח): "ונפשו שוקקה": (יז) ארורה האדמה בעבורך. מעלה לך דברים ארורים, כגון: זבובים ופרעושים ונמלים. משל ליוצא לתרבות רעה, והבריות מקללות שדים שינק מהם: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני

לפתות את בעליהן, לפיכך "ואיבה אשית": ישופך. יכתתך, כמו (דברים ט, כא): "ואכת אתו", ותרגמו: "ושפית יתה": ואתה תשופנו עקב. לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו, ואף משם תמיתנו. ולשון "תשופנו", כמו (ישעיה מ, כד) "נשף בהם", כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה. ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך. זה צער גדול בנים: והרנך. זה צער העבור:

רש"י

א' אשר בשערה ישופני' (איוב פרק ט' י"ז) והשני לשון סכוב וכסוי, כמו 'אך חשך ישופני' (תהלים קל"ט י"א).

שד"ל

(טז) הַרְבֵּה: משפטו הרבה (או הרבות), ונראה שנגקד קמץ שלא תהיה הברת המלה דומה לשאחריה (או כדעת תלמידי רמבמ"ע שלא תתחלף עם הרבה תאר הפעל), וכן למטה 'הרבה ארבה את זרעך' (ט"ז ט') 'והרבה ארבה את זרעך' (כ"ב י"ז), ונמצא פעם אחת (ש"ב י"ד י"א) 'מהרבית גאל הדם' קרי מִהַרְבֵּת, והקמץ בסוף המקור הוא ע"ד לשון ארמית, להחזיח, להובדא לְקַטְלָאָה להתקטלאה, ומן הַרְבֵּה אמרו הַרְבֵּה. והרנך: ועצבון הרונך.

(יז) ארורה האדמה: תחסר טובה, שלא תהיה טובה כמו שהיתה אז בגן עדן, ואפילו גן עדן לא יתן תבואתו בלא עבודה קשה.

תאכלנה: תאכל פריה. ומה שהביא ראב"ע (ואחריו מהר"שד) 'זהו באכלי שלחנך' (מ"א ב' ז'), אינו ענין לכאן, כי ענינו אוכלים על שלחנך, כי הסמיכות עומדת פעמים רבות במקום מלת הטעם, כידוע.

(יח) קוץ ודרדר: יש לדרדר אה, 'קוץ ודרדר יעלה על מזבחותרם' (ישעיה י' ח).

ואכלת: אם לא תעבוד אותה בחרישה וזריעה.

אֶת־עֵשׂב הַשָּׂדֶה: יט בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶךְ
 אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לִקְחַתָּ כִּי־עֵפָר אֶתָּה וְאֶל־עֶפָר
 תָּשׁוּב: כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּהַ כִּי הוּא הִיְתָה אִם
 כָּל־חַי: כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוֹת עֹז
 וַיִּלְבַּשֵׁם: רביעי כב וַיֹּאמֶר | יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הִיא
 כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרַע וְעַתָּה | פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח

לפיכך "ויפל תרדמה". ועל ידי שכתב: "ויהיו רש"י שניהם ערמים", סמך לו פרשת הנחש, להודיעך שמתוך שראה ערותה, וראה אותם עסוקים בתשמיש, נתאוה לה, ובא עליהם במחשבה ובמרמה: חוה. נופל על לשון "חיה", שמחיה את ולדותיה. כאשר תאמר: "מה הוה לאדם", בלשון "היה": (כא) כְּתָנוֹת עֹז. יש דברי אגדה (בראשית רבה כ, יב) אומרים: חלקים כצפורן היו מדבקים על עורן. ויש אומרים: דבר הבא מן העור, כגון: צמר הארנבים שהוא רך וחס, ועשה להם כְּתָנוֹת מִמֶּנּוּ: (כב) היה כֶּאֱחָד מִמֶּנּוּ. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה־היא יחידתו — "לדעת טוב ורע", מה־שאינן כן בבהמה וחיה: ועתה פן־ישלח ידו וגו'. ומשיחיה לעולם, הרי

זרעים, תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות, והן נאכלים על ידי תקון: ואכלת את־עשב השדה. ומה־קללה היא זו? והלא בברכה נאמר לו (בראשית א, כט): "הנה נתתי לכם את־כל־עשב זרע זרע" וגו'?! אלא, מה אמור כאן בראש הענין (פסוק יז): "ארורה האדמה בעבורך, בעצבון תאכלנה", ואחר העצבון — "וקוץ ודרדר תצמיח לך", כשתזרענה קטניות או ירקות גינה, היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי שדה, ועל כרחך תאכלם: (יט) בְּזַעַת אֶפֶיךָ. לאחר שתטרח בו הרבה: (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם. חזר הכתוב לענינו הראשון (ב). (כ): "ויקרא האדם שמות", ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדוגה לו חוה, כמו שכתוב (שם): "ולאדם לא־מצא עזר כנגדו"

שד"ל

(יט) אֶפֶיךָ: ראה למעלה ב'.

(כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּהַ וְגו': אחר שאמר לו 'ואל עפר תשוב', ואחר שאמר לה 'בעצב תלדי בנים' קרא לה חוה, כי על ידה יתקיים המין.

(כא) וַיַּעַשׂ וְגו': ברצונו ובהשגחתו לְמַדּוֹ לעשות להם בגדים.

(כב) כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ: נ"ל שהרבו על המלאכים, כי שָׁתַף אותם עמו, כי גם הם פועלים ברצון ויודעים טוב ורע, ולא כבהמה הפועלת בטבע.

וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְגו': מאחר שאמר להם ה' כי העץ ההוא הוא עץ החיים, ומאחר שהאדם מתחילת יצירתו מעותד למות, לא היה נכון שיהיה העץ ההוא מזומן להם, כי אז אפשר שיאכלו ממנו כדי לחיות לעולם, ויהיה דבר ה' כוזב.

גַּם מֵעַץ הַחַיִּים וְאָכַל וַחֵי לְעֵלָם: כג. וַיִּשְׁלַחְהוּ יְהוָה
 אֱלֹהִים מִגֹּן־עֵדֶן לְעַבְדָּאֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם:
 כד. וַיִּגְרֹשׂ אֶת־הָאָדָם וַיִּשְׁכֹּן מִקֶּדֶם לְגֹן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרִבִּים
 וְאֵת לֶהֱט הַחֶרֶב הַמַּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת־דָּרְךָ עֵץ הַחַיִּים:

המתהפכת. ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד
 לגן. תרגום של "להט" – "שנן", והוא כמו:
 "שלף" – "שננא". ובלשון לעז למ"א. ומדרשי
 אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו:

רש"י הוא קרוב להטעות הבריות אחריו, ולומר אף
 הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין
 על פשוטו: (כד) מקדם לגן־עדן. במזרחו של גן
 עדן, חוץ לגן: את־הכרבים. מלאכי חבלה: החרב

שד"ל (כג) וישלחיהו: שלוח בבנין פעל שליחה בלא על מנת לחזור. נ"ל כי השרש הזה (הנגזר מן הלך)
 נאמר בבנין הקל כשהכוונה שילך פלוני למקום מוגבל וידוע לשולחו, ונאמר בפעל כשהכוונה
 לכל מקום שירצה. והנה שלח ענינו עשה שיהיה הולך (למקום ידוע), שלח עשה שיהיה מְהַלֵּךְ
 (כה וכה, להיכן שירצה). ונראה כי כן היתה גם דעת רש"י, שכתב (למטה ח' ט') וַיִּשְׁלַח, אין זה
 לשון שליחות, אלא לשון שלוח, שלחה ללכת לדרכה. ומה שכתב ראב"ע (ואחריו מהר"שד)
 כל שלוח שאחריו מ"ם הוא לשון גנאי ולשון גירושין, איננו מדוייק, כי ה' אמר למטה (שמות ו'
 י"א) 'בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו'. וכן מצאנו (דברים ט"ו י"ג)
 'תשלחנו חפשי מעמך'. ואח"כ הושאל ל' שלוח להוראת congedo כשמפטירים את האדם
 שילך למקום חפצו, אעפ"י שיודעים היכן ילך (למטה כ"ד נ"ד ונ"ו ונ"ט). גם הושאל כשנותנין
 רשות לשליח להזיק ולהשחית אין מעצור (למטה י"ט י"ג) אע"פ שאין שליחותו אלא למקום
 מיוחד, אבל במקום ההוא יעשה כרצונו כאיש מושלח העושה מה שירצה.

(כד) ויגרש את האדם: כאשר גרש את האדם (נתה"ש).

את הכרובים: מלאכים, והמלה הפוכה מן רכוב, כמו 'וירכב על כרוב ויעף' (ש"ב כ"ב י"א) (ר'
 יש"ר בבה"ע תק"ץ עמוד כ'). ונ"ל שהמלאכים נקראים מלאכים בבחינת שעושים רצונו של מקום
 ושליחותו, וכרובים בבחינת שכבוד האל וגדולת יכלתו מתגדלים על ידיהם, וכאלו הוא רוכב
 עליהם ומתגלה בהם. וידוע כי הקדמונים היו קוראים אלהים או מלאכים כל כחות הטבע
 הפועלים שנוים בעולם, ודעת Grotius, כי להט החרב הוא עצמו הכרובים, כאלו אמר את
 הכרובים כלומר להט החרב (הרבה ווי"ן ענין כלומר, עיין למטה י"ג ט'), ולהט החרב נקרא
 מלאך הואיל והיה עושה שליחות האל, כטעם 'עושה מלאכיו רוחות' וגו' (תהלים ק"ד ד') וזה
 אפשר; אלא שהוא מפרש (ואחריו ראו') להט החרב על להבות אש הנראות במקום מיוחד בארץ
 בבל שהוא מלא נַפֵּט, הזכירוהו Strabo 16; Curtius 5. 2; Plini. Hist. nat.2 19; ופלוטארך
 בחיי אלכסנדר, וזה לא יתכן.

להט החרב: חרב מלהטת, ע' למעלה א' ל', וזו ג"כ דעת בעל הטעמים שלא סמך המתהפכת

אל החרב. והנה בענין הספור הזה כלו כל משכיל יראה כמה הוא מגונה ומתנגד לשלמות שד"ל הבורא שיהיה מעשה ידיו מתקלקל לשעתו, ונהפך לאיש אחר ממה שהיה בדעתו שיהיה, עד שמיד אחר שבראו יצטרך לקללו קללת עולם, ולגרשו מן המקום אשר הכין למושב לו; אשר על כן גדולי החכמים פירשו הספור הזה ד"מ וחידה רומז לענינים אחרים מעניני חכמה ופילוסופיאה, וזה אָמנם בלי שיכחישו אמתת הספור כמשמעו, וז"ל בעל העקרים (מאמר ג' פרק כ"א): אף אם נמצאו בתורה דברים רבים הסכימו בהם כל החכמים היותם רומזים לענינים נכבדים עליונים וענינים שכליים כספור גן עדן והארבעה נהרות וזולתם, לא בעבור זה הכחישו מציאותם ושלא יהיו כפשטן וכו', אפס כי החכמים ההם פירשו הענין רמז לענינים פילוסופיים אשר מלבד שאינם אמת בעצמם, אין בידיעתם שום תועלת לרוב בני אדם, ולפי זה לא יובן כלל למה רצה ה' שיהיה כל המאורע הזה ולמה הביא על יציר כפיו קלה כיום הזה, אם לא היתה הכוונה אלא לרמוז ע"י זה לארבעת היסודות, ולכחות נפש אדם, וכיוצא בזה. והנ"ל בזה מתישב יותר אל הדעת הוא לפי מה שאומר: האדם מרגיש כי לעמל יולד, ושהוא מזומן להרבה פגעים ולהרבה עצבונות יותר משאר ב"ח, והוא מתלונן על זה ומהרהר אחר מדותיו של הקב"ה; וכל זה אמנם לא באמת ולא בצדקה, כי ה' עשה את האדם עליון על כל ב"ח, ע"י שבראו בצלמו בעל הכחות כולם, ונתן לו הבינה והדעת להבין ולהשכיל ולפעול בבחירה ורצון ולא בטבע, והכל לטובתו; אמנם מתוך הידיעה שהוסיף לו והשלטון אשר השליטו לפעול בבחירתו, נמשך לו שהוא לפעמים בוחר ברע וגורם רעה לעצמו, והוא מרחיב תאוותיו ומרבה עצבותיו: 'אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו' (משלי י"ט ג). והנה האדם כפוי טובה בהתלוננו על האל, ולא ישיב אל לבו ולא יאמר הלא מתת אלהים רבה ויקרה היא הבינה אשר חנני, וכמה טובות גדולות נמשכות לי ממנה, ולמה אתרעם אם על ידה אני מזיק לעצמי? והלא סוף סוף אם היו אומרים לאדם: התרצה להתהפך לבהמה? אין ספק שלא היה רוצה בדבר, וא"כ למה יתרעם על מכאוביו שאינם לו אלא מפני שהוא אדם בעל תבונה, ואיננו כבהמה? מעתה רצה הקב"ה להראות לאדם כאלו הוא שהיה יודע אחרית דבר לא היה רוצה שיאכל מעץ הדעת, כי ידע שימשכו לו מזה מכאובים רבים, והזהירו על זה, והוא לא נשמר אבל נפתה אחרי המסית שאמר לו שלא ימשכו מזה אלא טובות גדולות ואכל מפרי העץ ומיד נפקחו עיניו, וזה גרם לו עמל וכעס ומכאובים אין קץ, אשר באמת כלם נמשכים לו מפאת טבע היצירה, אבל ה' הודיעם לו דרך קלה, כאלו הם עונש חטאו על שאכל מעץ הדעת, וכן קללת הנחש אינה אלא הודעת מה שיקרה לו לפי טבעו, כי לכך נוצר מתחלה להיות כמו שהוא עתה, כי הנחש הערום ומהלך בקומה זקופה ומדבר לא נברא אלא לשעתו בג"ע; ואחר שקלל ה' את האדם ואת אשתו על המרותם דברו, היה ראוי ג"כ שיקלל את הנחש שהסית אותם לחטוא, שאם לא היה נענש גם הוא היו תולים בו ית' משוא פנים ועוות הדין. והנה היוצא מן הספור הזה הוא כי אין לאדם להתלונן על עמלו, כי לא נמשך אלא מצד יתרונו ומעלתו, שהוא יודע טוב ורע ופועל ברצון ולא בטבע, והיתרון הזה האדם חפץ בו, ולא יחפוץ להמיר כבודו באוכל עשב; והרי זה כאלו ברצונו אכל מעץ הדעת, והתועלת הנמשכת מכל זה מבוארת והוא שיהיה אדם מכיר כי לא ירד עליו רע מלמעלה, כי כל רעותיו נמשכות מן הטובה הגדולה שהטיב עמו הבורא, שחננו דעה והשכל, ויהיה שמח

ד וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן
וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ וַתִּסְפָּף לִלְדֹת אֶת־אָחִיו
אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: ג וַיְהִי

רש"י (א) והאדם ידע. כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתב "וידע אדם", נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים: קין. על שם קניתי: את'ה. כמו "עם ה'", כשברא אותי ואת אישי, הוא לבדו בראנו, אבל בזה שתפים אנו

עמו: את־קין את־אחיו את־הבל. שלש "אתים" רבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתיים, לכך נאמר: "ותספף": (ב) רעה צאן. לפי שנתקללה האדמה, פרש לו מעבודתה: (ג) מפרי האדמה. מן הגרוע. ויש אגדה (תנחומא בראשית ט) שאומרת: זרע פשתן

שד"ל בחלקו ומודה. והתועלת הזאת נ"ל כי לא נפלאות היא ולא רחוקה גם להבנת המון העם, גם בימים הקדמונים, כי יאמרו עמלנו לא נמשך אלא מאכילת עץ הדעת, אבל אם לא היה אבינו אוכל מן העץ ההוא, הרי אנו ובנינו ובני בנינו היינו כבהמה, או כתינוקות אשר לא ידעו היום טוב ורע; הלא טוב לנו שאכל מעץ הדעת, א"כ אין לנו להתלונן.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(א) והאדם ידע: לשון בחינה ונסיון, כמו 'אלהים אחרים אשר לא ידעתם' (דברים י"ג ג), כי רק ע"י המשגל אדם בוחן ומנסה האשה וטועם טעמה.

בכח שכלו ותבונתו, ולמעלה מהשגת החושים; והנה בדורות הראשונים אמרו פלוני ידע אישה פלונית, לומר שנהנה ממנה וטעם טעמה, ואמרו 'שתי בנות אשר לא ידעו איש' (למטה י"ט ט') והכוונה שלא טעמו טעם איש. וכיוצא בזה 'אלוהים אחרים אשר לא ידעתם' (דברים י"א כ"ח) שאין כחם וגבורתם ידועה לכם בנסיון, כי אין ספק שלא היו זונים אחרי עבודה זרה בלתי ידועה להם בשם, אבל משה אומר לישראל: הנסיון לא העיד לכם על כחם ואלוהותם, כאשר העיד על גדולת ה' אלהינו וכחו האלהי.

קניתי איש את ה': בעזרת ה' ובחסדו. גם כי אין קין משרש קנה, ידוע כי כל הנחים היו מתחלה בני שתי אותיות, והנה היה השרש קן.

(ב) את הבל: לא נכתב שקראה שמו הבל, ונראה שנקרא כן אחר מותו כי היתה מציאותו הבל (וכן מצאתי אח"כ לקלעיריקוס).

(ג) ויבא קין וכו': הנכון שעשו זה בלא מצות ה', אלא מלבם להודות לה', ואעפ"י שידעו שאינו צריך לכך, הנה א"א לבן אדם להתנהג עם בוראו, אלא כמו שהוא נוהג עם בשר ודם כמהו, שהוא מגלה לו אהבתו ע"י מתנות.

מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא לָקִיז מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה: ד וְהֶבֶל
הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנָו וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה
אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ: ה וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה
וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן לָמָּה
חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: ז הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם־

היה: (ד) וישע. ויפן, וכן (עייני פסוק ה): לא שעה אל מנחתו — לא פנה. וכן (שמות ה, ט): "ואל־ישעו" — אל יפנו. וכן (איוב יד, ו): "שעה מעליו" — פנה מעליו: וישע. ירדה אש ולחכה רש"י מנחתו: (ז) הלא אם־תיטיב. כתרגומו פרושו: לפתח חטאת רבץ. לפתח קברך חטאתך שמור:

מנחה: לשון נחה, כמו נוחות, דבר שהקטן נותן לגדול לפייסו ולהניח דעתו, אם אולי חטא לו, והנה שרש המלה נוח, לא מנח, ואולי בימי בית שני אמרו מנחות, ולא מנחות, כי עשו המ"ם כאילו שרשית, בדרך שאמרו תורם מן תרומה.

(ד) ומחלבהן: נ"ל כפירוש שני הניזכר בנתה"ש, שהוא תאר לבהמות שמנות ובעלות חלב, ולא שהמלה שם התאר ממש, אלא שם דבר קשמש במקום שם התאר, כמו להט החרב ודומיהן.

כמשמעו, כגון האליה והמכסה והכליות.

ויש עה': אין אנו יודעים איך גלה להם רצונו, ואולי הם העמידו להם איזה סימן. ויש אומרים שירדה אש מן השמים ואכלה קרבנו, וכן תרגם תיאודוציאון. יפה אמר בעל ספר הזכרון כי טעות נפלה בספרי רש"י, כי רש"י לא נתכוון לפסוק 'ואל ישעו בדברי שקר' (שמות ה' ט'), כי שם פירש שלא יתכן לפרשו כמו וישע ולא שעה, כי כאן אחריו אל, ושם אחריו ב, אבל כוונת רש"י היא לפסוק 'ולא ישעה אל המזבחות' (ישעיהו י"ז ח').

(ה) ויחר לקין: כל לשון חרה לו ענינו הצטערות על הדבר, ול' חרה אפו ענין אחר הוא, ושניהם לשון חמימות אש; חרה לו, הדבר היה חם עליו והכאיבו.

ויפלו פניו: השפיל פניו לקרקע מפני הבושה הכעס והקנאה.

(ו) הלא אם תיטיב שאת: הלא אם תיטיב מעשיך לעתיד, תתנשא, ואעפ"י שהיום לא שעיתי למנחתך, יש בידך לתקן דרכיך וגם אני אשוב אליך.

שאת: מקור במקום זמן מוגבל, והוא ג"כ שם דבר, ענין התנשאות כמו 'יתר שאת' (בראשית מ"ט ג'), 'הלא שאתו תבעת אתכם' (איוב י"ג י"א). והזכיר לשון זה כנגד ויפלו פניו, אם תיטיב תשא פניך. ואהוד לא־לי מפרש הלא אם תיטיב ראוי לך לשאת ראשך ולא ללכת שחוח בקנאה ושנאה.

ואם לא תיטיב: הרי זה מקרא קצר, אבל אם לא תיטיב הלא אתה הוא סבת רעתך, כן נ"ל, ואם הוא נגד הטעמים.

לֹא תִיטֵיב לַפֶּתַח חַטָּאת רִבֵּץ וְאַלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתּוּ וְאַתָּה
 תִּמְשַׁל-בּוֹ: ^ח וַיֹּאמֶר קִין אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בֵּהִיּוֹתָם
 בַּשָּׂדֶה וַיִּקָּם קִין אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: ^ט וַיֹּאמֶר
 יְהוָה אֶל-קִין אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר
 אָחִי אָנֹכִי: ^י וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים

ישובו של מקרא: (ט) אי הבל אחיך. להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב ויאמר: אני הרגתי וחסאתי לך: לא ידעתי. נעשה כגונב דעת העליונה: השמר אחי. לשון תימה הוא, וכן כלה"א הנקודה בחטף פתח: (י) דמי אחיך. דמו

ואליך תשוקתו. של חטאת. הוא יצר הרע, תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: ואתה תמשל-בו. אם תרצה תתגבר עליו: (ח) ויאמר קין אל-הבל. נכנס עמו בדברי ריב ומצה, להתגולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה

רש"י

לפתח חטאת רובץ: ענין אחר, החטא רובץ על הפתח וממתין אימתי תפתח לו, ואליך תשוקתו להחטיאך, אבל אתה מושל בו שלא לחטוא.

שד"ל

חטאת: לשון נקבה, ואמר רובץ והכוונה על חטא, כמו למעלה (ב' ט"ו) 'ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה', שהכוונה על גֵּנֶה. ולדעת תלמידי מוהר"ר איגל ולא-לי אם לא תיטיב אתה מוכן לנפול בחטא, כלומר אם אתה מוסיף להיות מקנא באחייך קנאתך ושנאתך תביאך להרע לו. זה טעם לפתח חטאת רובץ, אבל דע כי עם כל מה שהחטא משתוקק להחטיאך אתה תוכל למשול בו ולהמנע מחטוא.

(ח) ויאמר קין אל הבל אחיו: לא נזכר מה אמר לו, ורבים נפתו אחרי נסח השמרוני (ואחרי תרגום אלכסנדרני ותרגום ירושלמי) שכתוב בו נלכה השדה, ול"נ כמו (שמות י"ט כ"ה) 'ירד משה אל העם ויאמר אליהם', שענינו אמר להם מה שנזכר קודם לכן, אף כאן קין הגיד להבל כי ה' נראה אליו ונדבר עמו, והגיד לאחיו דברי ה' או מקצתם, ומתוך כך יצאו לריב, וקם עליו והרגו.

ויהי בהיותם בשדה: רחוקים מאדם וחווה.

אל הבל אחיו: כמו על, ורבים כן. ומה שכתב ראב"ע ושואלים נולדו ביום סגריר נ"ל שהכוונה על הצפרדעים וקצת שרצים אחרים היוצאים לחוץ ונראין פתאום אחר ירידת המטר, וההמון חושב נולד אז, וראב"ע מדמה האנשים המרבים דברים בלי השִׁכָּל לצפרדעים המצערים בקולם.

(ט) אֵי: הנפרד ממנו אֵי, וממנו אֵיה ואֵין, כמו מֵאֵין אֵתם.

(י) קול: פעמים רבות ענינו אני שומע, כמו 'קול צפיר נשאו קול' (ישעיהו נ"ב ח'), אני שומע קול צופיר נושאים קולם.

דְּמֵי: כשהכוונה על בן אדם הנהרג אומרים על הרוב בלשון רבים,

אֲלֵי מִן־הָאָדָמָה: יא וְעַתָּה אַרְוֹר אֶתְּךָ מִן־הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר פָּצַתָּה אֶת־פִּיהָ לִקְחַת אֶת־דַּמִּי אֶחִיךָ מִיָּדְךָ:
 יב כִּי תֵעָבֵד אֶת־הָאָדָמָה לֹא־תִסָּף תִּתְּכַחֵה לָךְ נֶעַ
 וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ: יג וַיֹּאמֶר קִין אֶל־יְהוָה גְּדוֹל עֲוֹנִי
 מִנְּשׂוֹא: יד הֵן גִּרְשַׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה וּמִפְּנֵיךָ
 אֶסְתֵּר וְהִיִּתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ וְהִיָּה כָּל־מִצְאֵי יְהִרְגֵנִי: טו וַיֹּאמֶר

ודם זרעיותיו. דבר אחר: שעשה בו פצעים הרבה, שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה: (יא) ארוור אתה מן־האדמה. יותר מממה־שנתקללה היא כבר בעוונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: אשר פצתה את־פיה לקחת את־דמי אחיך וגו'. והנני מוסיף לה קללה (פסוק יב): (אצלך) רש"י "לא־תסוף תת־כחה": (יב) נע ונד. אין לך רשות לדור במקום אחד: (יג) גדול עוני מנשא. בתמיהה – אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון?: (טו) לכן כל־הרג קין. זה אחד

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

וכן 'דמים לו' (שמות כ"ב כ'), יש עליו חטא הריגת נפש. כגון 'מדמי אבנר בן נר' (ש"ב ג' כ"ח).

(יא) מן האדמה: ואע"פ שנבלעו באדמה הם צועקים אלי.

מן האדמה: אתה שפכת את דם אחיך, וחשבת כי דמו הנבלע באדמה לא יהיה נראה ומגולה ולא יצעק עליך ולא ימצא מי שיקח נקמתו ממך, ואני אעשה שהאדמה עצמה שכסתה את דמו, היא תנקום נקמתו, על ידי שלא תתן לך עוד כחה (מדברי הרמב"ן).

(יג) עוני: ענשי, כמו 'ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום' (איכה ד' ו') (ראב"ע ורד"ק).

(יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה: מאחר שלא אמצא מנוח בשום מקום הרי אני כאלו גורשתי מכל המקומות.

ומפניך אסתר: אהיה בסתר מנגד עיניך, כביכול אהיה כאלו אין אתה רואה אותי, כי מסתיר פניך ממני מהשגיח עלי לטובה, כטעם 'נסתרה דרכי מה' (ישעיהו מ' כ"ז). ונראה שהיה מאמין כי השגחת ה' לטובה איננה אלא בגן ובמקומות הסמוכים אליו, ששם היה האל נגלה, ועיין למטה פסוק ט"ז.

והיה כל מצאי יהרגני: יוכל להרגני, והכוונה על החיות.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(טו) לכן כל הורג קין: מקרא קצר לא פרש מה (טו) לכן כל הורג קין: הוא דרך שבועה, ולפיכך אמר הורג קין, ולא הורגך, כי הוא יהיה לו (רש"י).

לֹא יְהוָה לָכֵן כָּל־הֵרֵג קִין שְׁבַע־עֵתִים יָקָם וַיִּשֶׁם יְהוָה לְקִין אֹת לְבַלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מִצְאָו: ^{טז} וַיֵּצֵא קִין מִלְפָּנַי

אותם יכה, על אשר אמרו העור והפסח: לא יבא דוד אל תוך הבית, המכה את אלו – אני אעשנו ראש ושר. כאן קצר דבריו, ובדברי הימים (דבה"א יא, ו) פרש: "יהיה לראש ולשר": **וישם ה' לקין אות.** חקק לו אות משמו במצחו. (כל-מצאי יהרגני. הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדין לא היו שירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו, אלא אמר: עד עכשו היה פחדי על כל-החיות, כמו שכתוב (בראשית ט, ב): "ומוראכם" וגו', ועכשו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד – "וישם ה' לקין אות" – החזיר מוראו על הכל): ^(טז) **ויצא קין.** יצא בהכנעה, כגונב דעת

מן המקראות שקצרו דבריהם, ורמזו ולא פרשו: "לכן כל-הרג קין", לשון גערה – כה יעשה לו, כך וכך עונשו, ולא פרש עונשו: **שבעתים יקם.** איני רוצה להנקם מקין עכשו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמד למך מבני בניו ויהרגוהו. וסוף המקרא שאמר "שבעתים יקם", והיא נקמת הבל מקין. הא למדנו, שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו (שמואל-ב ה, ח): "ויאמר דוד [ביום ההוא] כל-מכה יבסי ויגע בצנור", ולא פרש מה-יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז: כל-מכה יבסי ויגע בצנור, ויקרב אל השער ויכבשנו, ואת-העורים וגו', וגם

רש"י

דפוס ראשון (המשך):

כאלו האל משמיע לכל באי עולם: דעו כי מי שיהרוג קין יוקם שבעתים.

כתב יד (המשך):

יהיה הורג קין מי שיהיה קין יקם שבעתים (ריש"ר). כל הורג איננו נושא המאמר, אך הוא ablativus absolutus, כלו אם יקרה שאחר

שד"ל

(יהיה מי שיהיה) יהרוג קין אז קין שבעתים יקם, ע"ד שמצאנו 'כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד' (ישעיה י"ט י"ז), 'כל איש זובח זבח ובא נער הכהן' (ש"א ב' י"ג).

שבעתים: פעמים רבות (רד"ק) כלומר, נקמה גדולה.

דפוס ראשון:

שבעתים יקם: יַעֲנֶשׁ, וכן 'נקום ינקם' (שמות כ"א כ'), כי שרש נקם הושאל להוראת ענש, וכן ulcisci ברומי, עיין גיז' באוצרו שרש נקם.

כתב יד:

שבעתים יקם: הכוונה יוקם קין, כמו שפירש למך (למטה כ"ד), ולא יתכן לפרש על ההורג קין, כי לשון נקמה לא יפול כי אם על הנהרג או על מי שנעשה לו חמס (נתה"ש).

דפוס ראשון:

וישם ה' לקין אות: אולי הכוונה ע"י המאמר הזה והשבועה הזאת נתן לו אות והבטיחו שלא יכה אותו כל מוצאו. ואולי ג"כ הכוונה אות ממש, ולא פירש במה היה האות.

כתב יד:

וישם ה' לקין אות: נ"ל הטעם ע"י מאמר הזה נתן לו אות והבטיחו שלא יכה אותו כל מוצאו.

(טז) **מלפני ה':** מן המקום שהוא לפני ה', הוא הגן והאדמה הקרובה אליו, שהיה שם אדם

יְהוָה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נֹד קְדַמַּת־עֵדֶן: ^{יז} וַיֵּדַע קַיִן אֶת־אֲשֶׁתוֹ
וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוּךְ וַיְהִי בְּנָה לְעִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר
כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ: ^{יח} וַיֵּלֶד לְחֲנוּךְ אֶת־עֵרָד וְעֵרָד יֵלֵד
אֶת־מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּאֵל יֵלֵד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יֵלֵד
אֶת־לִמְךָ: ^{יט} חמישי וַיִּקַּח־לוֹ לְמֶדֶד שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת

האיש – אינניינדריר"ר בלעז. כשהוא אומר רש"י "הוליד" בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת. כשהוא אומר "ילד", מדבר בזריעת האיש: (יט) ויקח לו למך. לא היה לו לפרש כל־זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקים הקדוש־ברוך־הוא הבטחתו שאמר: "שבעתים יקם קין", עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר (בראשית ד, כג): "כי איש הרגתי לפצעי" וגו': שתי נשים. כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיא לתשמיש, משקה כוס של עקרין כדי שתעקר, ומקשטת ככלה, ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה. וזהו שפרש איוב (איוב כד, כא): "רעה עקרה לא תלד,

העליונה: בארץ־נוד. בארץ שכל־הגולים נדים שם: קדמת־עדן. שם גלה אביו כשגורש מגן־עדן, שנאמר (בראשית ג, כד): "וישכן מקדם לגן־עדן", את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמד שהיה אדם שם, ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל־מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד, מא): "אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש". דבר אחר: "בארץ־נוד", כל־מקום [שהיה הולך] היתה הארץ מזדעזעת תחתיו, והבריות אומרות: סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו: (יז) ויהי קין בנה עיר, ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך: (יח) ועירד ילד. יש מקום שהוא אומר בזכר "הוליד", ויש מקום שהוא אומר "ילד", שהלידה משמשת שתי לשונות: לידת האשה – ניישטר"א בלעז, וזריעת תולדות

אחר שגורש מן הגן, (נתה"ש). ושם היה ה' נגלה, והיו חושבים שהוא מקום מיוחד לשכינה שד"ל ולהשגחה טובה (וכן נראה דעת המבאר בנתה"ש).

בארץ נוד: ע"ש היותו נע ונד (נתה"ש).

(יז) ויהי בונה עיר: נ"ל אחר שנולד לו בן התחיל לבנות העיר שאם כבר התחיל לבנות קודם שיוולד לו בן נ"ל שהיה הכתוב אומר והוא בונה עיר, אבל ויהי משמע אח"כ התחיל להיות בונה עיר. והנה מיד שנולד לו בן, אמר קין בלבו אם עלי נגזר להיות נע ונד בארץ לא נגזרה הגזרה גם על זרעי, על כן התחיל לבנות עיר שיתיישב בה בנו, וקרא שמה כשם בנו (הרמב"ן). (יט) ויקח לו למך שתי נשים: נראה שהוא היה הראשון שנשא ב' נשים (וכן כתבו גם בעל שלשלת הקבלה ובעל צמח דוד, אלא שנשתבשו וייחסו הענין ללמך בן מתושלח ואבי נח) ולפי שהיה הראשון בדבר, היו בני אדם מערערים עליו, ונראה כי לקיחת שתי נשים גרמה לו מורת רוח, וזה היה סבה למאמרו הנזכר למטה.

עֲדָה וְשֵׁם הַשְּׁנִית צֶלֶה: כ וַתֵּלֶד עֲדָה אֶת־יִבְל הַוא הִיא
 אֲבִי יֵשֵׁב אָהֶל וּמִקְנָה: כא וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל הַוא הִיא אֲבִי
 כָּל־תַּפֵּשׁ בְּנֹר וְעוֹגָב: כב וְצֶלֶה גַם־הִוא יִלְדָה אֶת־
 תּוֹבֵל קִין לְטֵשׁ כָּל־חֲרָשׁ נְחָשֶׁת וּבְרָזָל וְאַחֹת תּוֹבֵל־

וחדש כאן, בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום הזה – הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה (עיין בראשית רבה כג, א): בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר: סמל הקנאה – המקנה. וכן אחיו – תפש כנור ועוגב, לזמר לעבודה זרה: (כב) תובל קין. תובל אמנותו של קין. ו"תובל" לשון תבלין – תבל והתקין אמנותו של קין, לעשות כלי זין

רש"י ואלמנה לא ייטיב", כמו שמפרש באגדת "חלק" (דף קח ע"א). עדה – היא של פריה ורביה, ועל שם שמגנה עליו ומוסרת מאצלו. "עדה" תרגום "סרה" (שמואל א טז, יד). צלה – היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בצלו. דברי אגדה הם בבראשית רבה (כג, ב): (כ) אבי ישב אהל ומקנה. הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות ויושב אהלים, חדש כאן

(כ) ותלד עדה וכו': נ"ל, שהזכיר הכתוב את האנשים האלה ממציא קצת המלאכות, ומפני שהיו האנשים האלה בימים ההם נעבדים כאלהים, ורצה הקב"ה להודיע לישראל כי אנשים היו ומי אביהם.

אבי: ראשון ומלמד: כטעם בני הנביאים.

ישב אהל ומקנה: יושבי האוהלים ההולכים כה וכה עם מקניהם באשר ימצאו מקום מרעה. ומקנה: איש מקנה.

(כא) יובל: נראה שהוא Apollo.

תופש: מנגן ביד.

כנור: בלשון יונית cithara, cinyra, דבר אחד.

ועגב: נראה שהוא מין כנור משונה מעט בצורתו, וכן Psalterium משונה מעט מן cithara (עיין בלעסקיקא של לשון רומית) כי לדברי היירונימוס Cithara deorsum percutitur, psalterium vero sursum, cithara deorsum habet coramen, psalterium sursum לומר כי עוגב מרכב מן על גב.

(כב) תובל קין: נראה שהוא Vulcanus, ודע כי קיניא בלשון סורי וערבי ענינו צורף זהב וכסף, גם חרש ברזל, ותובל (tupal) בלשון פרסי ענינו חתיכת זהב וכסף ונחשת, ומזה געז' אומר כי השם הזה מתחלתו פרסי; ויהי מה, אין ספק כי הבלים הרבה נאמרו בימים קדמונים על האנשים האלה, והתורה שהרה הספורים ההם מְחַלְאָתָם.

לטש: לשון מירוק וחיידוד.

קִין נִעְמָה: כג וַיֹּאמֶר לְמֶדְ לְנִשְׁיוֹ עֵדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלֵי
נִשְׁי לְמֶדְ הָאֲזֹנָה אֲמַרְתִּי כִּי אִישׁ הִרְגֹתִי לְפִעְעֵי וַיִּלְד
לְחִבְרָתִי: כד כִּי שְׁבַעְתִּים יִקַּם-קִין וְלִמְדָּ שְׁבַעִים וְשִׁבְעָה:

קולי להשמע לי (לתשמיש), וכי איש אשר הרגתי, לפצעי הוא נהרג? וכי אני פצעתיו מזיד, שיהא הפצע קרוי על שמי? וילד אשר הרגתי, לחבורתי נהרג? כלומר, על-ידי חבורתי? בתמיהה, והלא שוגג אני ולא מזיד?! לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: פצע. מכת חרב או חץ, נברידור"א בלעז: (כד) כי שבעתים יקם קין. קין שהרג מזיד – נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג – לא כל-שכן שיתלה לי שביעיות הרבה: שבעים ושבעה. לשון רבוי שביעיות אחזו לו. כך דרש רבי תנחומא (בראשית יא). ומדרש בראשית רבה (כג, ד): לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו

לרוצחים: לטש כל-חרש נחשת וברזל. מחדד אמנות נחשת וברזל, כמו (איוב טו, ט): "ילטש עיניו לוי". "חורש" – אינו לשון 'פעל', אלא לשון 'פועל', שהרי נקוד קמץ קטן, וטעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אמנות נחשת וברזל: נעמה. היא אשתו של נח: (כג) שמען קולי. שהיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו, שהיה למך סומא, ותובל קין מושכו וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו. וכיון שידע שהוא קין זקנו, הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו והוא מפיסן: שמען

כל חרש: על כרחנו צריך לפרש חורש כלי אומנות, שבו החרשים עושים מלאכתם. שד"ל

נעמה: גם היא נראה שהיתה נעבדת, ואולי היא Venus ושמה עליה.

(כג) ויאמר למך לנשיו: לא יובן למה אמר מאמר לנשיו ולא לאחרים, ולפי שטתי מפני שנשיו היו ממררות את חייו אמר להן כי ה' יעשה נקמתו.

עדה וצלה וכו' המליצה מליצת השיר.

כי איש הרגתי: כתרגום אנקלוס שהוא לשון תימא, כלומר לא הרגתי כקין שהרג אחיו, ואם האל נשא עונו ואמר כי שבעתים יוקם קין, וק"ו שישא עוני שנשאתי שתי נשים יקם קין, ק"ו שיקח נקמתי אחר שלא חטאתי, וְאֶתְּן מְרִגִּיזוֹת אוֹתִי על לא חמס בכפי. ומלת כִּי לתמיהה כמו 'ואשת נעורים כי תמאס' (ישעיה נ"ד ו'). והמחבר אשר לא מבני עמנו המובא בנת"הש הוא Herder, פירש שהיה למך מתפאר על חכמת תובל קין בנו שהמציא כלי זיין, ואמר הנני הורג כל איש אשר יעשה בי פצע, וכל ילד אשר יעשה בי חבורה; ולפי זה לא היל"ל ילד, אלא בחור או נער; ולפי דרכי יפה הזכיר ילד שהריגתו אכזריות רבה, לומר לא חטאתי חטא גדול. ועוד מה ענין כי שבעתים יקם קין לכאן? כי נקמת קין תהיה מיד האל, ונקמת למך לדברי הערדער מיד עצמו.

(כד) כי שבעתים וגו': אם קין שהרג הבטיחו ה' שיקם דמו מיד מי שיהרגהו נקמה כפולה ומכופלת, ק"ו למך שלא הרג יקח ה' נקמתו מיד כל מי שיצערהו.

כַּה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ
 שֵׁת כִּי שֵׁת־לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחֲרַי תַּחַת הַגָּבַל כִּי הִרְגוּ
 קַיִן: כו וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יָלַד־בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אָנּוּשׁ אֵז
 הוֹחֵל לְקַרְא בְּשֵׁם יְהוָה: ששי ה א זַה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם

אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם" וכי עליכם לדקדק על גזרתו של מקום, אתם עשו מצותכם, והוא יעשה את שלו. אמרו לו: קשוט עצמך תחלה! והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלושים שנה משנקסה מיתה על ידך? מיד – "וידע אדם עוד" וגו'. מהו "עוד"? ללמדך, שנתוספה לו תאוה על תאותו: (כו) אז הוחל. (לשון חליו), לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש-ברוך-הוא, לעשותן עבודה זרה ולקריתן אלהות: (א) זה ספר תולדות אדם. זו היא ספירת תולדות אדם.

משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות אמרו: מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל. והוא אומר להן: וכי איש הרגתי לפצעי? וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עוון, ומה-קין שהרג – נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי – לא כל-שכן שיתלו לי שביעיות הרבה?! וזהו קל וחמר של שטות, אם כן, אין הקדוש-ברוך-הוא גובה את חובו ומקים את דבורו: (כה) וידע אדם וגו'. בא לו למך אצל

רש"י

(כה) כי שת לי: הושמטה מלת לאמר, וכן במקומות רבים.

שד"ל

כי הרגו קין: אין כי במקום אשר (כדעת רמבמ"ן) אלא ענינו אחר שהרגו קין.

(כו) אז הוחל לקרא בשם ה': נ"ל לקרוא בשם ה' ענינו כמו ברוב המקומות הדבור אל העם להכריז ולהודיע בקול תארי האל ובמה הוא חפץ, כמו 'ויקרא שם אברם בשם ה'' (בראשית י"ג ד') וכן 'ויקראתי בשם ה' לפניך' (שמות ל"ג י"ט) (שלא ע"ד הטעמים), והכוונה כי אז התחילו בני אדם לטעות בעניני ידיעת האל והדרכים הטובים לפניו, ואז התחילו החכמים והישרים להכריז בקהל עם את האמת; וזה מתישב גם לפי מה שאמר רז"ל כי בימי אנוש התחילה עבודת האלילים. ורשב"ם פירש התחילו להתפלל לה' מתוך צרות שנתחדשו. וראז' פירש אז התחילו לעבוד את ה' בעבודה קבועה ומיוחדת, ונ"ל שאין זו הוראת מליצת קרא בשם ה'. ואחרים פירשו אז החלו בני שת לקרוא עצמם בני ה' להבדל מבני קין שנקראו בני האדם; והנה מלבד כי לדעתי בני האדם הם בני שת, ובני האלהים בני קין, הנה בשם אלהים היה לו לומר לא בשם ה', כי לא מצאנו זכרון בני ה' לא בתורה ולא בשאר ספרי הקדש כי מצאנו שהאל יאמר ד"מ לְחֶבֶה 'בני בכורי ישראל' (שמות ד' כ"ב), 'בנים אתם לה' אלהיכם' (דברים י"ד א'), 'בני אתה' (תהילים ב' ז'), אך לא מצאנו בני ה' סתם. ורשב"ם פירש התחילו להתפלל לה' מתוך צרות שנתחדשו. ודע כי מה שכתוב ברש"י (בקצת ספרים) לשון חולין, איננו בכ"י ולא במקרא גדולה, וכן נכון; כי גם לדעת רש"י מלת הוחל היא לשון התחלה.

(א) זה ספר: ספירה וספור, והוא נמשך למטה.

בְּיוֹם בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: ב זָכַר
 וּנְקָבָה בְּרָאִים וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם אָדָם בְּיוֹם
 הַבְּרָאָה: ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בְּדַמּוֹתָו
 כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁמוֹ שֵׁת: ד וַיְהִי יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי
 הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת:
 ה וַיְהִי כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חָי תִּשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים
 שָׁנָה וַיָּמָת: ו וַיְחִי־שֵׁת חֲמֵשׁ שָׁנִים וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֵד
 אֶת־אֶנּוֹשׁ: ז וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אֶנּוֹשׁ שִׁבְעַ
 שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת: ח וַיְהִי כָּל־
 יְמֵי־שֵׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:
 ט וַיְחִי אֶנּוֹשׁ תְּשַׁעִּים שָׁנָה וַיּוֹלֵד אֶת־קִינָן: י וַיְחִי אֶנּוֹשׁ

ומדרשי אגדה יש רבים: ביום ברא וגו'. מגיד, שביום שנברא הוליד: (א) שלשים ומאת שנה. עד כאן רש"י

שד"ל

תולדת: זרעו וזרע זרעו עד נח.

(ב) ויברך אתם: פרו ורבו.

ויקרא את שמם אדם: כמו שהאדם קרא שמות לשאר ב"ח, לאות שהם נתונים תחת ידו, כך ה' קרא שם לאדם, להורות כי הוא אדוננו ואנחנו עבדיו.

ויקרא את שמם אדם: הוא שם המין, וכולל הזכר והנקבה.

(א) ויולד בדמותו כצלמו: נראה כי זה נאמר לכבוד זרע שת, שממנו יצאו כל בני עולם שאחר נח, כלומר זה היה דומה לאדם, ולא קין שהיה רע מעללים.

(ה) ויהיו כל ימי אדם אשר חי: אין מנוס מהודות כי החיים הארוכים הנזכרים כאן הם כמשמעם, והשנים שנים כשנותינו מי"ב חדשים, כי מנח עד משה החיים הולכים הלך וחסור מעט מעט, וכמו שלא יתכן לומר על משה או על יעקב או אברהם שהיו שנותיהם חדשים או מדת זמן אחרת שאיננה שְׁלֹמָה, כן לא יתכן לאמר על ימי פלג ועל ימי שם ונח, ועל ימי אדם. וגם בין שאר העמים הקדמונים מצאנו קבלה שהיו הדורות הראשונים חיים עד אלף שנה, עיין יוסף פלאויוס.

והנה בענין חיי הדורות הללו מצאנו חלופים רבים בספר הכותים ובתרגום האלקסנדרני, כאשר תראה בלוח הזאת

נסח תרגום אלקסנדרני			נסח השמרני			הנסח אשר בידנו			
930	700	230	שוה לנסח אשר בידנו			930	800	130	אדם
912	707	205	שוה לנסח אשר בידנו			912	807	105	שת
905	715	190	שוה לנסח אשר בידנו			905	815	90	אנוש
910	740	170	שוה לנסח אשר בידנו			910	840	70	קינן
895	730	165				895	830	65	מהלאל
962	800	162	847	785	62	962	800	162	ירד
365	200	165				365	300	65	חנוך
969	802	167	720	653	67	969	782	187	מתושלח
753	565	188	653	600	53	777	595	182	למך
נה									
אין חילוף במספר ימיו									
	335	100	600	500	100		500	100	שם
	300	135	438	303	135		403	35	ארפכשד
	330	130	איננו, לא בנסח אשר בידנו ולא בנסח השמרונים						קינן
	330	130	433	303	130		403	30	שלח
	(270) 370	134	404	270	134		430	34	עבר
	209	130	239	109	130		209	30	פלג
	207	132	239	107	132		207	32	רעו
	200	(30) 130	230	100	130		200	30	שרוג
	(125) 129	(179) 79	148	69	79		119	29	נחור
205	-	70	145	-	70	205		70	תרח

עוד לדעת כי בשנות עבר שרוג ונחור יש חלופים בין נוסחאות התרגום האלקסנדרני כאשר רמזתי במספרים המוסגרים, והנה לפי הנסח האלקסנדרני יש לנו מבריאת האדם כאלף ושלוש מאות שנה יותר מחשבוננו.

וראיתי להעתיק לשון געז' בספרו על ס' השמרונים (עמוד 48), אשר הזכרתי למעלה וזו"ל:

Primo loco ponimus duo patriarcharum stemmata, alterum antediluvianum (Gen. V), alterum postdiluvianum (Gen. XI, 10 — 26), in quibus adornandis eo processerunt audaciae concinnatores alexandrini et samaritani, ut unusquisque textum hobraeum secundum commenta sua physiologica et chronologica,

שד"ל modo similia, modo sibi invicem opposita, refingere non dubitaverit. Leges, quas secuti sunt, paucis exponere lubet, quo facto novâ hac lectione fusius refutanda supersedere poterimus.

In genealogia amediluviana interpres Alexandrinus cum textu hebraeo consentit in summa annorum, quos riscisse dicuntur patriarchae, in iis dispescendis ab eo dissentit. Sumit enim ille, hac temporis periodo nominem sobolem procreare potuisse ante centesimum et quinquagesimum aetatis annum, et ubicumque textus hebraeus filium primogenitum natum esse ponit ante hunc terminum, centum annos adiicit, quos reliquo vitae tempori detrahit. Sic ex textu hebraeo Adamus aetatis anno CXXX filium primogenitum genuit, cum quo vixit alios annos DCCC; ex versione Alexandrina filium genuit anno aetatis CCXXX, vixitque posthac annos DCC. E contrario ponit Samaritanus, neminem post centesimum quinquagesimum vitae annum filium genuisse πρωτότοκον, atque ad hanc legem stemmatis nostri annos dispexit. Intactam igitur relinquit quinque priorum patriarcharum chronologiam, in Iaredo initium facit corrigendi, eique cum anno aetatis 162 filium genuisse, dicatur centum annos detrahit; idem facit in Methusala atque lamecho. Praeterea non id agit, ut in summa vitae annorum consentiat cum textu hebraeo, sed ut aequabile sit vitae humanae decrementum et filius nunquam Patre longaeior sit. Unum excipit Henochum, tamquam maturius rebus humanis ereptum. Hoc confilio Iaredi, Methusalae et Lamechi annis magnam partem detrahit. In genealogia postdiluviana alias rationes sequitur utraque textus recensio. Samanritanut neminem ponit quinquagenario minorem liberos genuisse et contrarium faciens eius, quod in genealogia antediluviana tentaverat, Arpascado aliisque centum Nahoro quinquaginta annos addit, antequam patres fierent. Deinde, ut supra, neminem vult patre grandaeviorem fieri, Ebero igitur sexaginta annos detrahit. De lento ac aequabili vitae decremento non laborat, quod nunc quidem facit interpres Alexandrinus, id etiam agens, ne illa nova aliquando videretur capere incrementa. Denique ne ante centesimum aetatis annum patriarchae ab Arfascado ad Therachum sobolem procrearent, cautum est lectione codicis Vaticani, a qua tamen fubinde discedit codex Alexandrinus.

כבר הסכימו בדעת הזאת שהשמרונים והאלכסנדריים מלבם הגיהו נסח התורה גם י' ד' מיכאעליס, פאטער ואחרים; רק בדבר אחד אין נ"ל להסכים עם געז', והוא במה שהוא אומר שהנזכרים כאן הם הבכורות שנולדו לאביהם, ונ"ל כדעת קלעריקוס כי לא הזכיר הכתוב רק אותם שיצא מהם נת, כי הגה שת לא היה הבכור, והזכיר אותו, ולא את קין; ולפי זה אין לתמוה מדוע לא הולידו עד הזמן הנזכר כאן, כי יתכן שהולידו בנים ובנות קודם הבן הנזכר כאן, ואדם אולי קודם הולידו את שת הוליד בנות ולא בנים, וכשילדה חוה את שת אמרה

אַחֲרֵי הַוּלְיָדוֹ אֶת־קִינּוֹן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת: יא וַיְהִי כָּל־יְמֵי אָנוֹשׁ חֲמֵשׁ שָׁנִים
 וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: יב וַיְחִי קִינּוֹן שְׁבַע־עִים שָׁנָה וַיּוֹלֵד
 אֶת־מֶהֱלֵאֵל: יג וַיְחִי קִינּוֹן אַחֲרֵי הַוּלְיָדוֹ אֶת־מֶהֱלֵאֵל
 אַרְבַּע־עִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת:
 יד וַיְהִי כָּל־יְמֵי קִינּוֹן עֶשְׂרֵה שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:
 טו וַיְחִי מֶהֱלֵאֵל חֲמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֵד אֶת־יֶרֶד:
 טז וַיְחִי מֶהֱלֵאֵל אַחֲרֵי הַוּלְיָדוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
 וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת: יז וַיְהִי כָּל־יְמֵי
 מֶהֱלֵאֵל חֲמֵשׁ וּתְשַׁע־עִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:
 יח וַיְחִי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֵד אֶת־
 חֲנוּךְ: יט וַיְחִי־יֶרֶד אַחֲרֵי הַוּלְיָדוֹ אֶת־חֲנוּךְ שְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים וּבָנוֹת: כ וַיְהִי כָּל־יְמֵי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים
 שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: כא וַיְחִי חֲנוּךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים
 שָׁנָה וַיּוֹלֵד אֶת־מְתוֹשֶׁלַח: כב וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת־הָאֱלֹהִים
 אַחֲרֵי הַוּלְיָדוֹ אֶת־מְתוֹשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֵד בָּנִים

שד"ל כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל, על שהיה זכר. עוד יש לדעת כי לדברי הרמב"ם לא האריכו ימים כ"כ ככתוב כאן רק היחידים הנוכרים כאן, ולא כל אנשי הדורות ההמה וזה רחוק מאד. והמשורר היווני Hesiodus דברו על אנשי דור הכסף שהיה אחרי דור הזהב, כתב: הנער בן מאה שנה היתה אמו מגדלתו בביתה.

(כב) ויתהלך חנוך את האלהים: קרוב לענין הליכה בדרכי ה', וכמו 'את האלהים התהלך נח' (בראשית ו' ט'), שפירושו לפניו איש צדיק תמים היה.

ובָּנֹת: כג וַיְהִי כִּלְיָמֵי חֲנוּךְ חַמֵּשׁ וְשָׁשִׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ
 מֵאוֹת שָׁנָה: כד וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וַאֲיָנָנוּ כִּי־
 לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים: שביעי כה וַיְחִי מִתּוֹשְׁלַח שִׁבְעַ וּשְׁמֹנִים
 שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־לִמְדָ: כו וַיְחִי מִתּוֹשְׁלַח אַחֲרַי
 הוֹלִידוֹ אֶת־לִמְדָ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנֹת: כז וַיְהִיו כִּלְיָמֵי מִתּוֹשְׁלַח תְּשַׁע וְשָׁשִׁים
 שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: כח וַיְחִי־לִמְדָ שְׁתַּיִם
 וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה וַיֹּלֶד בֶּן: כט וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ
 נַח לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעַשְׁנֹנוּ וּמִעֲצָבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאָדָמָה

פרש מן האשה: (כד) ויתהלך חנוך. צדיק היה, בעולם למלאות שנותיו: כי-לקח אתו. לפני רש"י
 וקל בדעתו לשוב להרשיע, לפיכך מהר זמנו, כמו (יחזקאל כד, טז): "הנני לקח ממך את-
 הקדוש-ברוך-הוא וסלקו והמיתו קדם זמנו. מחמד עיניך": (כה) ויולד בן. שממנו נבנה
 [וזהו ששנה הכתוב במיתתו לכתב "ואיננו" העולם: (כט) זה ינחמנו. יניח ממנו את עצבון

(כג) ואיננו וגו': מת קודם זמנו, כי לקחו ה', כלומר המיתו ולקחו אליו (כמו 'אך אלהים יפדה שד"ל
 נפשי מיד שאול כי יקחני', תהלים מ"ט ט"ז) מפני שהלך בדרכי האל יותר משאר האדם, וזו
 ראייה ברורה על אמונת השארות הנפש ועל אמונת השכר לנפש. וזה לשון ראז': Quod si
 homines illis temporibus putabant, Henochum propter pietatem suam a Deo in
 .sedem beatam vocatum esse, certo de future vita aliquam notitiam habebant
 ויש אומרים כי חנוך לא מת; אמנם אין כן דעת רוב ר"ל. ודע כי נמצא זכר ורמז לחנוך גם בין
 העמים הקדמונים, וקלעריקוס הביא דברי Stephanus Byzantinus סופר קדמון יוני שכתב,
 ואלה דבריו מתורגמים בלשון רומי:

... Quemdam Anocum qui ultra trecentos annos vixerit. Qui autem circa habitabant,
 consulto oraculo, quamdiu essent victuri, responsum tulisse hoc mortuo omnes
 perituros. Haec cum Phryges audivissent, vehementer lamentabantur, unde natum
 proverbium, de Anoco plorare, quod dicitur de iis qui valde commiserentur. Cum
 autem sub Deucalione fuisset diluuium, omnes interiire.

(כט) זה ינחמנו וגו': התנחם בהולד לו בן, מעצבון ידיו בעבודת האדמה, ואין צורך שיהיה

אֲשֶׁר אָרְרָה יְהוָה: לְוַיְחִי־לְמֹדָד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נַח
 חֲמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ מֵאֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:
 לֹא וַיְהִי כָל־יְמֵי־לְמֹדָד שִׁבְעֵים וְשָׁבַע שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיָּמָת: לְבַּיְהִי־נַח בֶּן־חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד נַח

לצדיק זה, ואם צדיקים הם – אטריח עליו לעשות תבות הרבה. כבש את מעינו ולא הוליד עד שהיה בן-חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול, דכתיב (ישעיה סה, כ): "כי הנער בן-מאה שנה ימות" ראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה: את־שם את־חם ואת־יפת. והלא יפת הוא הגדול? אלא, בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושאברהם יצא ממנו וכו', בבראשית רבה

רש"י ידינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה. וזהו "ינחמנו" – ינוח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם: (ל) בן־חמש מאות שנה. אמר רבי יודן: מה־טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות? אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם רשעים הם – יאבדו במים ורע

המאמר דרך נבואה, אלא כאדם האומר הדבר הטוב הזה יהיה נחמתי מדבר אחר רע. ובאמת מי שיש לו זרע הוא מתנחם בעמלו ויגיעו, כי ייגע לטובת זרעו אשר אהב, ומי שאין לו בנים על הרוב מתעצל בעבודתו ואומר ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה? ואולי יקרא אינו חוזר ללמך, אלא קרא הקורא, ונקרא שמו נח לא בהולדו אלא אחר שנים הרבה, וזה אחר שהמציא את היין, אז אמרו בני דורו זה ינחמנו ממעשינו על היין המשמח לבב אנוש ומנחם הפועלים מיגיעים ומעמלים.

ינחמנו: שורשו נחם, לא נח; אך נראה כי מתחלה היה שורש נח מורה שני הענינים, ואח"כ הוסיפו בו המ"ם להבדיל ביניהם, כידוע בשרשים הרבה.

(לב) ויהי נח: בן חמש מאות שנה התחיל להוליד שלשה הבנים האלה זה אחר זה.

כתב יד:

את שם את חם ואת יפת: יפת הוא הגדול, חם האמצעי ושם הקטן (וכן דעת רלב"ג), והקדים שם כי ממנו יצא אברהם, גם נראה שהיה ההגון שבאחיו; והנה בן חמש מאות שנה התחיל נח להוליד בנים ובאותה שעה הוליד יפת, ובשנת אחת וחמש מאות הוליד חם, ובשנת שתיים וחמש מאות הוליד

דפוס ראשון:

את שם את חם ואת יפת: הנכון כדעת רמב"ן כי יפת הוא הגדול, כמו שכתוב אחי יפת הגדול (למטה י' כ"א) וחם הוא הקטן ככתוב את אשר עשה לו בנו הקטן (למטה ט' כ"ד), והקדים שם בעבור מעלתו (או מפני שהוא אבי כל בני עבר וממנו יצאו אברהם וישראל), ואחר שהתחיל בשם

שד"ל

אֶת־שֵׁם אֶת־חַם וְאֶת־יֶפֶת׃ וְאִוְיָהִי כִי־יַחַל הָאָדָם לָרֵב עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה וּבָנֹת יִלְדוּ לָהֶם׃ בַּיָּרְאֹוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בָּנֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל

(כו, ג): בני־האלהים. בני השרים והשופטים. (דבר אחר: "בני האלהים", הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבים בהם). כל־"אלהים" שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח: "ואתה תהיה־לו לאלהים" (שמות ד, טז). "ראה נתתיך אלהים" (שמות ז, א): רש"י כי טבת הנה. אמר רבי יודן: "טבת" כתיב חסר וא"ו, שלא היו [יפות], אלא כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחפה, היה גדול נכנס ובועה תחלה: מכל אשר בחרו. אף בעולת

שד"ל

דפוס ראשון (המשך):

הזכיר אחריו חם כי אחריו נולד, ואח"כ הזכיר יפת אעפ"י שהיה הראשון. ומתחלה הייתי אומר כרלב"ג, כי שם הוא הקטן כי מצאנו שהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול (למטה י"א י'); ושהיה אז בן מאה שנה, והייתי אומר כי מאחר שהתחיל נח להוליד בן חמש מאות שנה הוליד בשנה ההיא את יפת, ובשנת תק"א הוליד את חם,

ובשנת תק"ב הוליד את שם, ובשנת שש מאות בא המבול, ותר"ב שנים, ושם היה בן מאה שנה, ועתה רואה אני שאין זה מוכרח, אלא בשנת ת"ק הוליד את יפת. ואחר שתי שנים הוליד את שם, ואחר זמן הוליד את חם. ומי"מ יש מכאן ראייה (כמו שכתב שם רש"י ז"ל) כי שם איננו הבכור, ושיפה עשו בעלי הטעמים שהדביקו מלות יפת הגדול (למטה י' כ"א) ולא נקדו אחי יפת במרכא טפחא.

(א) **ובנות ילדו להם:** ידוע כי מספר הבנות קרוב למספר הבנים, ואין צורך שיהיה מין האדם מתרבה לְשִׁינְלְדוּ בנות, ונ"ל שמלת לרוב מושכת עצמה ואחרת עמה, ובנות לרוב ילדו להם.

ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה: בהתרבות המין האנושי לא היו בני האלהים רחוקים ונבדלים ככתחלה מבני אדם, אבל מפני רבויים של אלו ואלו היו פוגשים ורואים אלה את אלה, וע"י כן ראו בני האלהים את בנות האדם וגו'.

ובנות ילדו להם: כעין מאמר מוסגר, וידוע כי לא היו נולדים זכרים בלבד, אלא גם בנות יולדו להם.

(ב) **בני האלהים:** דעת קצת מן הקדמונים (וכן דעת געזי) שהכוונה על המלאכים, הנקראים בני האלהים באיוב (א' ו' ועוד). ואמנם אעפ"י שהמלאכים נזכרים בתורה ובנביאים כאילו מתראים לבני אדם כבעלי גוף ואוכלים ושותים, הנה הם תמיד מצוירים נעלים מתכונת האדם, באופן

אֲשֶׁר בָּחָרוּ: גַּ וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא־יִדְוֶן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם

רש"י בעל, אף הזכר והבהמה: (א) לא־יִדְוֶן רוּחִי בָאָדָם. לעולם, כלומר לאורך ימים: בשגם הוא בשר. לא יתרעם ויריב רוחי עלי, בשביל האדם: כמו 'בשגם', כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא לעולם. לאורך ימים. הנה רוחי נדון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי

שד"ל שנראה ברור שהגוף שהיו מתראים בו לא היה גופם ממש, אלא גוף מושאל לשעה, ובכלות שליחותם היו פושטים אותו והיו עולים למרום. ומלבד זה אם היה שהמלאכים גרמו הקלקול היה ה' מעניש אותם כדרך שהעניש את הנחש, וכאן לא הזכיר דבר מזה. על כן נראין דברי אונקלוס ואחרים רבים, האומרים כי הכוונה בבני האלהים הנזכרים כאן לא על המלאכים, אלא על בני אדם המכונים כך. (וכן בבראשית רבא (פרשת כ"ו), ר' שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא), אלא שהם אמרו שתאר בני האלהים הוא לכבוד ולחשיבות, ושהיו בני השופטים או בני אדם הדורים ביישוב ובחברת המדינה, או בני שת, ולפי זה לא יובן איך יצאו מהם הנפילים והגבורים. והמבאר לנתה"ש פירש נפילים לשון נופל ופחות, כי היו נופלים מאבותם בקומה ובגבורה, וא"כ איך יאמר 'המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם'? והוא אומר שהיו גבורים כנגד שאר בני אדם, וזה לא יתכן אם לא שנאמר שרוב בני אדם לא היו הם הדורים בחברה, אלא השוכנים פראים במדבר. מלבד שהוא נגד המציאות שהשוכנים בחברת המדינה ומתנהגים בחכמה יהיו בעלי קומה וכח יותר מהיושבים במדבר להרב ביום ולקרח בלילה. ולפיכך נ"ל כי בני האלהים הם קצת מבני קין שהיו תועים בארץ והיה טבעם קשה ורע כקין אביהם, ובני שת היו מתישבים בקיבוץ מדיני, והיו נקראים בני האדם, וקצת מבני קין היו חזקים וגבוהי קומה מהם, והיו בני אדם מפחדים ונבהלים מהם, והיו קוראים להם בני אלהים מפני גְבָהֶם וְאִמָּתָם שהייתה מוטלת עליהם. והנה בתחלה לא היו בני שת מתערבים ומתחתנים בבני קין, אך ברוב הימים התחילו בני קין לחטוף להם מבנות האדם, וקצת מהן נשארו אצל בעליהם, וקצתן חזרו לבית אמן וילדו שם, והבנות האלה ילדו בנים דומים בקצת לאבותם שהיו מבני האלהים, ואז נולדו בקרב חברת בני אדם אנשים גבוהים וגבורים וקשים ורעים יותר משאר בני שת, ומאז והלאה התחילה חברת האדם להתקלקל. ומצאתי בין האחרונים Ilgen שאמר גם הוא כי בני האלהים הם בני קין, אלא שהוא אומר שנקראו כן ע"ש שהמציאו את המלאכות, וזה דחוק, שיהיו כל בני קין נקראים בשם חשיבות, ע"ש שלשת בני למך. והנה ידעתי כי אחר שבני למך המציאו מלאכת הנגון ועבודת המתכות לא יתכן לומר שהיו כלם שוכני מדברות ופראים, על כן אמרתי קצת מבני קין, לא כלם ולא רובם, ואולי ג"כ היו הפראים האלה מבני קין ומבני שת בשוה.

(א) ויאמר ה': אין ספק שאמר זה לנביא שיאמר אל העם כדי שישוּבו, ודוגמת זה באברהם ז"אמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה' (בראשית י"ח כ'), אין ספק שאמר כן לאברהם, אעפ"י שלא פירש.

לא ידון רוחי באדם לעולם: ידון לשון ריב ומדון, ומזה ז'יהי כל העם נדון' (ש"ב י"ט י') (ר' יהודה

בְּשֶׁגֶם הוּא בֶשֶׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה: ד הַנְּפִלִים הָיוּ בְּאֶרֶץ בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר יָבִאוּ בְנֵי

"עד שקמתי דבורה", כמו 'שקמתי'. וכן (שופטים ו, ז): "שאתה מדבר עמי", כמו 'שאתה'. אף "בשגם" כמו 'בשגם': והיו ימיו וגו'. עד מאה ועשרים שנה אאריך להם אפי, ואם לא ישובו – אביא עליהם מבול. ואם תאמר: משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה? אין מוקדם ומאוחר בתורה – כבר

היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קדם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו ב"סדר עולם" (פרק כח). יש מדרשי אגדה רבים ב"לא ידון", אבל זה הוא צחצוח פשוטו: (ד) הנפלים. על שם שנפלו והפילו את העולם. ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם. בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי־כן. אף־על־פי שראו באבדן של דור

חיוג). ור' יוסף קמחי ורמבמ"ן פירשו לפי זה שהכוונה, לא תהיה רוחי העליונה אשר נפחתי באדם במריבה תמיד עם הבשר, באשר האדם הוא ג"כ בשר ואיננו רוחני לבד. אך לא מצאנו זכר ורמז בתנ"ך למלחמה הזאת בין הרוח והבשר, ועוד מליצת 'הוא בשר' מצאנוה בהפך 'זיזכור כי בשר המה' (תהלים ע"ח ל"ט), למליצה מעוררת רחמי האל ומשפכת חמתו, ועוד בשגם בשר הוא, או בשהוא גם בשר היל"ל; ור"י קמחי אומר, באשר גם הוא בשר כבהמות, ומלבד כל זה אין הענין הזה מתישב יפה עם והיו ימיו ק"ך שנה כי למה יאריך להם עוד זמן אחר שידע כי הרוח הוא בטבעו במלחמה עם הבשר? ונראים לי דברי רש"י ורשב"ם, אל יהי רוחי נדון ונבון לעולם במשפט האדם, אם להשחית אם לרחם.

בשגם הוא בשר: בשגם הוא בטעם מפסיק, והמפרשים פירושוהו מרכב מן ביי"ת וש"ן משמשות ומלת גם, וראז' וגעז' פירושוהו משורש שגה או שגג, וכל פירושיהם דחוקים. ונ"ל כי שרש המלה שגם, והוא נמצא בלשון סורי וגם בל"ח; ובל"ח ענינו סכסוך (עיין בראשית רבא פרשה כ"ו שגם הם פירשו המלה משרש שגם), ובלשון סורי נמצא: כְּלָה זַבְנָא בְּקוּרְיָנָא דְּמִקְתָּבָנָא שְׂגִים הָנָא, בכל עת היה עוסק בקריאת הספרים, וכן אֶשְׁתַּגֵּם בְּנִפְשָׁה, חרד בנפשו ושם לבו על הדבר. ולפי זה נראה לי לפרש לא ידון רוחי, ולא יהיה נבון לעולם במחשבה זאת שהוא בשר. ושעל כן ראוי לרחם עליו, אלא עד ק"ך שנה אמתין עוד ולא יותר.

והיו ימיו מאה ועשרים: כ"כ האריך בהם אולי ישובו, ואם בתוך כך לא ישובו לא אשאירם עוד ולא ימשכו עוד ימיהם. ויוסף פלאויס, ואחרים פירשו על המשך חיי האדם משם והלאה, שנתמעטו מעט מעט, ועמדו על עשרים ומאה שנה; וזה איננו, כי משה אמר (תהלים צ' י') 'ימי שנתינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה'.

(ד) הנפלים: הנפלים היו גבוהי קומה, (כמ"ש במדבר י"ג ל"ג) 'ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים ונהי בעינינו כחגבים', ומכאן נראה ג"כ, שגם אחר המבול היו נפילים, ולפיכך נ"ל כי וגם אחרי כן חוזר למעלה, הנפילים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן, וזה ע"י שבאו בני האלהים אל בנות האדם, וזה היה גם אחר המבול, כי גם אז נמצאו בתחילת היישוב אנשים פראים גבוהי קומה שבאו אל בנות היישוב; אלא שלפי זה היה ראוי להטעים הנפלים הָיוּ

הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם וַיִּלְדוּ לָהֶם הַמָּה הַגְּבֵרִים
 אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁמַיִם: ^ה וַיֵּרָא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת
 הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל־יֵצֵר מַחְשְׁבַת לְבָבוֹ רָק רָע כָּל־הַיּוֹם:
 וַיִּנְחַם יְהוָה כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל־לְבָבוֹ:

רש"י אנוש, שעלה אוקינוס והציף שליש העולם, לא כנע דור המבול ללמוד מהם: אשר יבאו. היו יולדות ענקים כמותם: הגברים. למרוד במקום: אנשי השם. אותן שנקבו בשמות: עירד, מחויאל, מתושלח, שנקראו על שם אבדן – שנמוחו והתשו. דבר אחר: אנשי שממון, ששממו את העולם: (ה) וינחם ה' כִּי־עָשָׂה. נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים, שאלו

שד"ל בְּאָרֶץ בְּיָמֵם הָהֵם וְגַם אֶחָד־יָבֵן. והנה מציאות קצת ענקים או אנשים גבוהי קומה יותר משאר בני אדם לא יתכן להכחישה, כי משה הזכיר עוג, והמרגלים הזכירו אחימן ששי ותלמי, ובשמואל מצאנו גלית ואחרים; ומלבד עדות ספרי הקדש הנה עינינו הרואות במעי האדמה עצמות פילים ושאר בעלי חיים שהחוקרים אומרים שהיו בעלי העצמות ההמה גדולים כפלים ויותר מאותם עצמם הנמצאים עתה, והנה איננו מן הנמנע שימצאו כמו כן קצת בני אדם גדולים כפלים במידתנו.

המה הגברים וכו': הם שנעשו אח"כ אלהות או חצי אלהים (Semidei). ורצה הקב"ה להודיע את ישראל שאינם מזרע אלהי, כי לא אמר שבאו האלהים אל בנות האדם, אלא בני האלהים, והם יבינו כי הואיל והזכיר ענין זה ולא הזכיר קודם לכן שבאו האלהים עצמם אל בנות האדם, א"כ בהכרח אינם בני האלהים ממש. ואם יטעו ויחשבו כי בני אלהים הם המלאכים, לא תצא מזה תקלה. ובענין גזרת מלת נפילים רבו הדעות ואין להכריע. ראב"ע ורד"ק כתבו שנקראו כן כי יפול לב אדם עליו בראותו אותם כי יפחד מהם. קלעריקוס מפרש לסטים מן 'ותפול שבא ותקחם' (איוב א' ט"ו) וכיוצא בזה תרגם עקילס. וראו' ואחרים מפרשים שנפלו וגורשו מן השמים, וזה לא יתכן, כי אפי' נפרש בני האלהים על המלאכים, הנה הנפילים לא היו מלאכים, רק נולדו מהם, ואמותם בנות האדם, ולא נפלו מן השמים. ואולי אפשר לומר כי נפילים כמו נפלאים, (והיה השרש מתחלתו פל מורה פלא) ואולי מזה ג"כ פיל שהוא בריה נפלאה ואח"כ מצאתי כי כן ג"כ דעת המעמר.

(ה) וירא ה': מחובר למקרא שאחריו, וירא וינחם, והענין הזה כלו ידוע שהוא על דרך דברה תורה כלשון בני אדם.

וכל יצר: מה שהלב חורש ומצייר בדמיונו, לשון יצירה כמו 'ויצר אמר ליוצרו' (ישעיה כ"ט ט"ו). ומצאנו לשון יצירה במחשבה, 'הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחשב עליכם מחשבה' (ירמיה י"ח י"א); אבל 'כי הוא ידע יצרנו' (תהלים ק"ג י"ד), ענינו יצירתנו ותולדתנו מאין נוצרנו, כי עפר אנחנו.

וַיֹּאמֶר יְהוָה אִמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי
הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם
כִּי נַחֲמָתִי כִּי עָשִׂיתֶם: ה וַיִּנַּח מִצָּא חֵן בְּעֵינַי יְהוָה:

הנולד? אמר לו: הן. אמר לו: והא כתיב: רש"י
"ויתעצב אל-לבו"? אמר לו: נולד לך בן זכר
מימין? אמר לו: הן. אמר לו: ומה עשית? אמר
לו: שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו: ולא
היית יודע שסופו למות?! אמר לו: בשעת
חדותא – חדותא, בשעת אבלא – אבלא.
אמר לו: כך מעשה הקדוש-ברוך-הוא, אף-על-
פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא
נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידיים
לעמוד מהם: (1) ויאמר ה' אמחה את-האדם.
הוא עפר, ואביא עליו מים ואמחה אותו, לכן
נאמר לשון 'מחוי': מאדם עד-בהמה. אף הם
השחיתו דרכם. דבר אחר: הכל נברא בשביל
האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו: כי
נחמתי כי עשיתם. חשבתי מה-לעשות על
אשר עשיתם:

היה מן העליונים היה ממרידן: ויתעצב. האדם:
אל-לבו. של מקום, עלה במחשבתו של מקום
להעציבו. זהו תרגום אנקלוס. דבר אחר:
"וינחם" – נהפכה מחשבתו של מקום ממדת
רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו
מה-לעשות באדם שעשה בארץ. וכן כל
לשון 'נחום' שבמקרא לשון נמלך מה-לעשות:
"ובן-אדם ויתנחם" (במדבר כג, יט). "ועל-עבדיו
יתנחם" (דברים לב, לו). "וינחם ה' על-הרעה"
(שמות לב, יד). "נחמתי כי-המלכתי" (שמואל-א
טו, יא) – כלם לשון מחשבה אחרת הם:
ויתעצב אל-לבו. נתאבל על אבדן מעשה ידיו,
כמו (שמואל-ב יט, ג): "נעצב המלך על-בנו". וזו
כתבתי לתשובת המינים, גוי אחד ששאל
את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו: אין
אתם מודים שהקדוש-ברוך-הוא רואה את

שד"ל

(1) מאדם עד בהמה: גם אדם וגם בהמה, כמו מזכר עד נקבה, מאיש עד אשה.

פרשת נח

ו ט אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ אִישׁ צְדִיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו

ובאברהם הוא אומר: "התהלך לפני" (בראשית יז, א), "אשר-התהלכתי לפניו" (בראשית כד, מ). נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו: **התהלך**. לשון עבר. וזהו שמושו של למ"ד: בלשון כבד, משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד: "קום התהלך" – (בראשית יג, ז) – להבא, "התהלך-נח" – לשעבר. "התפלל בעד-עבדיך" (שמואל-א יב, ט) – להבא. "ובא והתפלל אל-הבית הזה"

רש"י (ט) אלה תולדת נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו – סיפר בשבחו, שנאמר (משלי י, ז): "זכר צדיק – לברכה". דבר אחר: ללמדך, שעקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים: **בדרתיו**. יש מרבתינו דורשים אותו לשבח: כל-שכן שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי: לפי דורו היה צדיק, ואילו היה בדורו של אברהם – לא היה נחשב לכלום: **את-האלהים התהלך-נח**.

רש"י (ט) אלה תולדת נח: עיין למטה כ"ה י"ט.

בדרתיו: בין כל בני דורו היה צדיק כלומר שהיה צדיק מכלם, כטעם 'היפה בנשים' (שיר השירים א' ח) בין כל בני דורו היה צדיק, שהוא לבדו הצדיק בדורות ההם, וכמו שאמר לו 'כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה: והנה בכל ספור נח והמבול מצאנו שמות אלהות והויה מעורבים יחד באופן שיפלו ולא יקומו דברי האומרים כי משה מְגִילֹת מְגִילֹת קדמוניות מצא, והפרשיות אשר בהן שם אלהות נכתבו בדור אחד וע"י אנשים מיוחדים, ואשר בהן שם הויה נכתבו בדור אחר וע"י אנשים אחרים, ואשר בהן הויה אלהות בדור אחר וע"י אנשים אחר' ג"כ. וכבר נתחבטו בחקירות כאלה החוקרים האחרונים, והעלו חרס בידם. הראשון שבהם היה Astruc שכתב *Conjectures sur les Memoires originaux don't il parait que Moyse sèst servi pour composer le livre de la Genese, Bruxelles, 1753*.

ולפי דעתו השתמש משה בשתיים עשרה מגלות קדמוניות לבד, רק קצת דברים הוסיף בהן כה וכה. ואחריו Eichhorn, בספרו *Repertorium für biblische und morgenländische Litteratur Part V, pag. 183*.

ובספרו *Einleitung in das Alte Testament, Parte II, pag. 374, edit. 5a*.

אומר שהשתמש משה בשתי מגלות לבד, רק קצת דברים הוסיף בהן כה וכה. ואחריו Ilgen. בספרו *Die Urkunden des ersten Buchs von Moses in Ihrer Urgestalt, Halae 1798*.

אומר כי ספר בראשית מלוקט משלשה ספרים. וראיתי להעתיק בזה דברי ראו' כי נעמו:

Si in qua alia, tum maxime in hac pericopa manifesta deprehendi indicia duorum, ex quibus illa coagmentata sit, monumentorum, statuunt plerique recentiorum post Astrucium; alternantem videlicet nomen Dei, et הויה usum, frequentes earundem rerum repetitas commemorationes, et certas loquendi formulas, quae alterutri illorum scriptorium sint propriae,

אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ־נַח: וַיֹּלֶד נַח שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת־ שֵׁם אֶת־חַם וְאֶת־יָפֶת: יֵא וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים

(מלכים א, ח, מב) – לשון עבר, אלא שהיו"ו ועבודה זרה, כמו: "פְּנֵי־תִשְׁחַתּוּן" (דברים ד, טז). רש"י
שבראשו הופכו להבא: (יא) וַתִּשְׁחַת. לשון ערוה "כִּי־הִשְׁחִית כָּל־בֶּשֶׂר" וגו' (פסוק יב): וַתִּשְׁחַת

שד"ל satis illud arguer earundem notarum ope, quae cujusque illorum sint, discerni posse arbitrantur. Sed quum, incertos illos duces sequentes, monumenta illa discernere conarentur, in expediendo, quod susceperunt, discernendi negotio mirum quantum inter se discrepant. Saepe enim quae unus assignat monumento veteri ei, on quo nomen Elohim usurpatur, eadem alter tribuit alteri monumento, cujus auctor nomine J. uti solet, et contra. Est praeterea aliud, quod illam conjeeturam suspectam facit. Aut enim Genescos scriptor illa monumenta invicem coagmentavit, aut ex utroque nonnulla selegit. Hoc si sumas, mirum erit, cur non repetitions et εναυτιοφανειαζ omiserit; illud vero apparebit in utroque monumento seorsim sumto narratio manca et hiulca, quod demonstrarunt Koeppen: die Bibel ein Werk der gottlichen Vorsehung, Parte II, pag. 468, ed. 2a, et Hasse: Entdeckungen im Felde der altesten Erd und Menschgeschichte, Part II, pag. 224 segg. Et 241. Nobis non est dubium, ut ejusdem intra paucotum verborm ambitum nominis repetitionem vitaret nunc אֱלֹהִים, nunc הוִיָּה posuisse; e.c. 6. 22. 7, et 16. Nec aliam alternantis nominis אֱלֹהִים et הוִיָּה rationem in aliis veteris Testamenti quis quaerat.

את האלהים התהלך נח: עיין למעלה ה' כ"ב.

(יא) וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים: ה' ראה וידע שהארץ היתה נשחתת, שהחברה האנושית נתקלקלה קלקול גדול באופן שלא היתה יכולה להתקיים, ואח"כ פירש איך היה הקלקול, והוא שהארץ מלאה חמס.

לפני האלהים: במחשבת האל, כי הוא ידע שאין החברה יכולה להתקיים בחמס, אעפ"י שאנשי החמס לא היו מבינים זה, ודוגמת זה 'קץ כל בשר בא לפני' (למטה י"ג).

קץ כל בשר בא לפני: שיעורו קץ כל בשר בא, כמו 'בא קצינו' (איכה ד' י"ח), וזה לפני במחשבתו ובגזרתו, והוא על דרך 'ותשחת הארץ לפני האלהים' (למעלה י"א), וכן כאן, קץ כל בשר בא, אבל לא בא עדיין, אך הוא במחשבתו.

את הארץ: עם הארץ, כלו' אשחית אותם ואת הארץ. (אונקלוס, רש"י בדבר אחר, ראב"ע ורמבמ"ן, וראו' לדעת קצת), והטעם שלא ימית את האדם בְּדָבָר, אלא בענין שיקלקל וישחית את הארץ, וכן אמר למטה (למטה ט' י"א) מבול לשחת הארץ.

וּתְמַלֵּא הָאָרֶץ חֵמֶס: יב וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָרֶץ וְהִנֵּה
נִשְׁחַתָּה בִּי־הַשָּׁחִית כָּל־בָּשָׂר אֶת־דַּרְכּוֹ עַל־הָאָרֶץ:
יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לִנְחֹ קַץ כָּל־בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִי־מָלְאָה
הָאָרֶץ חֵמֶס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ: יד עֲשֵׂה
לְךָ תֵּבֶת עֲצֵי־גֹפֶר קָנִים תַּעֲשֶׂה אֶת־הַתֵּבָה וְכִפַּרְתָּ אֹתָהּ
מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר: טו וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ
מֵאוֹת אַמָּה אַרְבֵּי הַתֵּבָה חֲמֵשִׁים אַמָּה רְחֹבָהּ וּשְׁלֹשִׁים
אַמָּה קוֹמָתָה: טז צֹהַר | תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל־אַמָּה תִּכְלְנָהּ

מאה ועשרים שנה, ושואלין אותו: מה־זאת לך? והוא אומר להם: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להביא מבול לעולם. אולי ישובו: עצי גפר. כך שמו. ולמה ממין זה? על שם גפרית שנגזר עליהם להמחות בו: קנים. מדורים מדורים לכל־בהמה וחיה: בכפר. זפת בלשון ארמי, ומצינו בתלמוד "כופרא". בתבתו של משה – על ידי שהיו המים תשים, דיה בחמר מבפנים וזפת מבחוץ. ועוד, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת. אבל כאן – מפני חזק המים, זפתה מבית ומבחוץ: (טז) צהר. יש אומרים: חלון. יש אומרים: אבן טובה המאירה להם: ואל־אמה תכלנה מלמעלה. כסויה משפע ועולה

הארץ חמס. וגזל: (יב) כִּי־הַשָּׁחִית כָּל־בָּשָׂר. אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן: (יג) קַץ כָּל־בָּשָׂר. כל־מקום שאתה מוצא זנות ועבודה זרה – אנדרלמוסיא באה לעולם, והורגת טובים ורעים: כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ חֵמֶס. לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל: אֶת־הָאָרֶץ. כמו 'מן הארץ', ודומה לו (שמות ט, כט): "כצאתי את־העיר" – מן העיר. "חלה את־רגליו" (מלכים־א טו, כג) – מן רגליו. דבר אחר: "את־הארץ" – עם הארץ, שאף שלשה טפחים של עמק המחרישה נמוחו ונטשטשו: (יד) עֲשֵׂה לְךָ תֵּבֶת. הרבה רוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה? כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה

(יד) עֲצֵי גֹפֶר: שם העץ גפר, והשרף היוצא ממנו נקרא כפר, בשינוי הגימ'ל בכ"ף. וכפך גם בערבי הוא pix, ודעת Celsus et Bechart כי מן גפר נגזר cupressus. וכפרת: לא נמצא במקום אחר בבנין הקל, אמנם כל לשון כפרה וְכַפַּרְתָּ עֲנִיָּם כְּסוּי,

דפוס ראשון:

כתב יד:

ולא אדע אם הפעל נגזר מן השם כפר, או השם נגזר מן הפעל ועיין למטה ל"ב כ"א כדעת ר' נפתלי הירץ וויזל והחכם יש"ר.

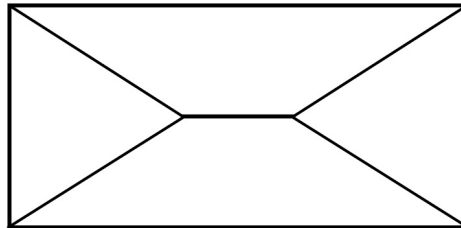
צהר: פירשו בו לשון צהרים וזהר, ולפי זה א"א שיהיה אלא זכוכית או דבר אחר ספיקי שד"ל (diaghamus) ויקשה שאם בא לעשות לתבה חלון להביא בה אורה, כמה חלונות היו צריכין לה, ולא חלון אחד בלבד.

צהר: נראה שהוא החלון שנזכר למטה (ח' ו') והוא מלשון צהרים, כי מן החלון יבא האור אע"פ שזה לא היה מאיר לאנשי התבה כי היה סגור וכשרצה נח פתח אותו.

ודעת Albertus Schultens ואחריו ראז' כי צהר הוא (כהוראתו בלשון ערבי) שפוע, גג משופע, שיפלו מעליו מי המבול, ולא ינוחו על התבה, ואמת הוא כי כן נעשתה התבה, אך אין צורך שיהיה זה במשמעות מלת צהר, כי כבר הוא נרמז במליצת ואל אמה תכלנה מלמעלה.

תכלנה: שולטענס מפרש על הצהר, ואפשר לפרש על התבה, והענין אחד.

ואל אמה תכלנה מלמעלה: אחר ל' אמה של קומת התבה תשים קרשים עומדים מארבע רוחותיה שיעשו גג משופע ועולה, והוא כלה לאמה אחת בארך ולששית אמה ברחב (לדעת ראב"ע ורלב"ג), אך לפי זה עדיין נשאר מקום שינוחו עליו המים ויפסידו התבה; ויתכן שיהיה ארך גג אמה ורחבו ולא כלום, וזה אם נחשוב שצלעות הגג העולות מצדי ארך התיבה היו כלות לאמה (כלו' שהיו בצורת משולש שנקטם ראשו מעט), ואמנם הצלעות העולות מצד רחב התבה היו בצורת משולש שלם שסופו ולא כלום; וכל זה היה מכסה התבה, והוא מורכב מארבע צלעות מחוברות למעלה, שכל אחת מהן משולש שוה השוקים, אלא ששנים מהם שלמים ושנים מהם קטומים, וזו צורתו:

תחתים שנים ושלישים: שמות היחס מתרבים לשני דרכים, עבקים עברי'ים, והנה תחתים ושניים על הדרך השני, ושלישים על הדרך הראשון.

תחתים שנים ושלישים: יו"ד היחס באה בשמות בני אדם כמו ראובני גדי, ובשמות הערים כמו צידוני צרי, ובכל השמות המורים על חלקי המקום, ימני, שמאלי, צפוני, הים הקדמוני, וכן מן על ותחת אמרו עליות ותחתיות, ובל' משנה ביתיות מדבריות. גם תבוא היו"ד במלות המספר כמו שני שלישי, ומזה אמרו לפעמים ראשוני (ביו"ד שלא לצורך, כדי להשוותו לשני ושלישי), אך אחרי שלא מציינו ראשוני רק ראשונית (ירמיהו כ"ה א'), יתכן שלא אמרו מעולם ראשוני, אך מן ראשון אמרו ראשונית כמו מן רחמן רחמנית, וכן קדמוניות יתכן שאיננו מן קדמוני, אלא מן קדמון. אבל 'משל הקדמוני' (ש"א כ"ד י"ג) הוא לשון רבים, ואמרו הקדמוני במקום הקדמונים על דרך הראובני והגדי הכנעני והחתי שהם על הרוב מורים על קיבוץ העם כלו והשבט כלו, ועל המעט נמצאים על היחיד כמו בת איש כנעני, עפרון החתי.

מִלְמַעְלָה וּפְתַח הַתְּבָה בְּצַדָּהּ תָּשִׂים תַּחְתֵּימָם שְׁנַיִם
 וּשְׁלֹשִׁים תַּעֲשֶׂהָ: ^{יז} וְאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת־הַמַּבּוּל מִיַּם עַל־
 הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת
 הַשָּׁמַיִם כָּל אֲשֶׁר־בָּאָרֶץ יָגוּעַ: ^{יח} וְהִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּךָ
 וּבָאתְ אֵל־הַתְּבָה אִתָּהּ וּבִנִּיךָ וְאַשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי־בְנֵיךָ אִתְּךָ:
 יט וּמִכָּל־הַחַי מִכָּל־בָּשָׂר שְׁנַיִם מִכָּל תָּבִיא אֶל־הַתְּבָה

שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת "שנער" שנערו שם כל־מתי מבול (כן הוא בדפוס ראשון. ובספרים אחרים: "מימי מבול". וכן הגיה מהרש"ל במסכת שבת): ^{יח} והקמתי את־בריתי. ברית היה צריך על הפרות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור: אתה ובניך ואשתך. האנשים לבד והנשים לבד. מכאן, שנאסרו בתשמיש המטה: ^{יט} ומכל־החיי. אפלו שדים: שנים מכל. מן הפחות שבהם לא פחתו משנים, אחד זכר ואחד נקבה:

^{יז} עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה, כדי שיזובו המים למטה: בצדה תשים. שלא יפלו הגשמים בה: תחתים שנים ושלושים. שלוש עליות זו על גב זו: עליונים – לאדם, אמצעים – למדור, תחתיים – לזבל: ^{יז} ואני הנני מביא. הנני מוכן להסכים עם אותם שזרוני ואמרו לפני כבר (תהלים ח, ה): "מה־אנוש כִּי־תזכרנו": מבול. שבלה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך, וזהו לשון אנקלוס שתרגם: "טופנא" –

^{יז} את המבול: נ"ל כדעת Cocejus ואחרים שהוא משרש נבל, מלשון 'עֵלָה נָבַל' (ירמיה ח' י"ג), שהוא ענין נפילה והשחתה (ולפי זה אין בכלל מלת מבול הוראת שטף מים (כמו שהוא במלת Dilu rium) ויפה אמר 'את המבול מים', ואין המלה סמוכה, גם לא חסרה מלת מבול שנית (את המבול מבול מים), אלא פירושו מבול של מים בלי שתהיה המלה סמוכה, כי כן דרך לה"ק, כמו 'איפה שערים' (רות ב' י"ז), 'סאה סלת' (מ"ב ד' א') 'ככרים כסף' (שם ה' כ"ג) 'טורים אבן' (שמות כ"ח י"ז). וראו' בתהלים כ"ט ה' למבול ישב, וגם שם נראה שהכוונה כי יבל בלשון ערבי ענינו המטיר גשם גדול. ואיך שיהיה לא נמצא שם מבול אלא כאן ובתהלים כ"ט ה' 'למבול ישב', וגם שם נראה שהכוונה על מבול זה.

^{יח} והקימותי את בריתי אתך: צדקו דברי רמבמ"ן כי לשון הקמת ברית נופל על שמירת הברית וגם על כריתתו, כגון 'זאת אות הברית אשר הקימתי' (בראשית ט' י"ז) 'וגם הקימתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען' (שמות ו' ד') ענינם כריתת ברית, 'למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך' (דברים ח' י"ח), ענינו שמירת הברית וקיומה. וכאן הכוונה כריתת ברית להחיותם.

^{יט} שנים מכל: שנים שהם ארבעה, כי כל אחד מהם צריך שיהיה זכר ונקבה (קלעריקוס

לְהַחֲיֵת אֶתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יְהִי: כ מֵהָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן־
הַבְּהֵמָה לְמִינֵהּ מִכָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ שְׁנַיִם מִכָּל
יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיֹת: כא וְאֶתְּךָ קַח־לְךָ מִכָּל־מֵאֲכָל אֲשֶׁר
יֹאכֵל וְאֶסְפַּת אֵלֶיךָ וְהָיָה לְךָ וּלְהֵם לְאֹכְלָה: כב וַיַּעַשׂ גַּח
כָּכָל אֲשֶׁר צִוָּה אֱתוֹ אֱלֹהִים בְּן עֶשְׂרֵה: שני ז א וַיֹּאמֶר יְהוָה
לְנֹחַ בְּאֶ־אֶתְּךָ וּכְל־בֵּיתְךָ אֶל־הַתְּבָה כִּי־אֶתְּךָ רְאִיתִי
צַדִּיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה: ב מִכָּל | הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח־

(כ) מהעוף למינהו. אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם. ומאליהם באו, וכל־שהתבה קולטתו הכניס בה: (כב) ויעש נח. זה בנין התבה: (א) כי־אתך ראיתי צדיק. ולא נאמר

'צדיק תמים'. מכאן, שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו, וכלו שלא בפניו: (ב) הטהורה. העתידה להיות טהורה לישראל. למדנו, שלמד נח תורה: שבעה שבעה. כדי שיקריב מהם

ואחרים); וראיה ממה שכתוב אח"כ (ז' ב') 'שבעה שבעה איש ואשתו', שלא יתכן לחלק שבעה לזכרים ולנקבות, אלא על כרחנו כל אחד מן השבעה יהיה איש ואשתו, וכן פירש שם המבאר לנתה"ש.

(כ) יבאו אליך להחיות: כדי שאתה תחיה אותם, תשמרם מאבדן.

(כב) ויעש נח: זה בנין התבה (רש"י) ואסיפת המאכל (רמב"ן).

(ב) מכל הבהמה הטהורה: למעלה אמר לו דרך כלל שיקח שנים מכל החי, וכאן הוסיף ענין השבע זוגות במינים הטהורים, לפיכך למעלה הזכיר עוף בהמה ורמש, וכאן לא הזכיר הרמש כי אין ממנו מין טהור. (תלמידי מוהר"ר יצחק פארדו).

מכל הבהמה הטהורה: מאותן שהיו רגילים לאכול, ודברה תורה בלשון קצרה כי בימי משה הבהמות ההן ידועות בשם טהורות.

הבהמה הטהורה: הכשרה לקרבן, כך פירש הראב"ד הלוי ז"ל בספרו הנכבד אמונה רמה מאמר ב' עקר ו' פרק א'. ומה שכתוב למטה (ח' כ') 'ויקח מכל הבהמה הטהורה ויעל עולות' מסייעו. ובתחלה היה קשה לי מה שכתוב 'ומכל העוף הטהור', שרחוק הוא שיאמר 'מכל' על תורים ובני יונה בלבד. אך מצאתי שהרמב"ן מתרץ ואומר מכאן שלא הוכשרו בקרבנות בני נח אלא בהמה טהורה ועוף טהור, אבל כל המינים הטהורים היו כשרים בקרבנותם, והוסיף לישראל שלא יקריבו אלא מן הבקר ומן הצאן ומן התורים ומן בני היונה בלבד. והנה הבהמות הכשרות לקרבן, הן הן שדרך בני אדם לאכלן, ולפיכך צוה לקחת מהן יותר, וגם (כדברי ר')

לְךָ שְׁבַעַה שְׁבַעַה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא
 טְהָרָה הוּא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ: ג גם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם
 שְׁבַעַה שְׁבַעַה זָכָר וּנְקֵבָה לְחַיּוֹת זָרַע עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ:
 ד כִּי לַיָּמִים עוֹד שְׁבַעַה אֲנֹכִי מִמָּטִיר עַל־הָאָרֶץ אַרְבַּעִים
 יוֹם וְאַרְבַּעִים לַיְלָה וּמַחִיתִי אֶת־כָּל־הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי
 מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה: ה וַיַּעַשׂ נָח כְּכֹל אֲשֶׁר־צִוָּהוּ יְהוָה: ו וַנֹּחַ
 בֶּן־שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה מִיָּם עַל־הָאָרֶץ: ז וַיִּבְאֵר
 נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ אֶל־הַתְּבָה מִפְּנֵי מֵי
 הַמַּבּוּל: ח מִן־הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינָנָה

לימים עוד. מהו "עוד"? זמן אחר, זמן זה נוסף על מאה ועשרים שנה: ארבעים יום. כנגד יצירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים: (ה) ויעש נח. זה ביאתו לתבה: (ז) נח ובניו. האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה, מפני שהעולם היה שרוי בצער: מפני מי המבול. אף נח מקטני

קרבן בצאתו: (ג) גם מעוף השמים וגו'. בטהורים הכתוב מדבר, וילמד סתום מן המפורש: (ד) כי לימים עוד שבעה. אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק, שחס הקדוש-ברוך הוא על כבודו ועכב את הפרענות. צא וחשב שנותיו של מתושלח, ותמצא שהם כלים בשנת שש מאות שנה לחיי נח: כי

רש"י

וואלף מאיר (במעמר) מפני שאינן דורסין והם טָרַף לַשָּׁנִי החיות והעיט, והיה מינם נכרת אם לא יקח מהם יותר.

(א) גם מעוף השמים: בטהורים הכתוב מדבר (רש"י). וזה נרמז במלת 'גם', מן הבהמה תקח זו מן הטהורה וב' מן הטמאה, וגם מן העוף כך, ז' מן הטהור וב' מן הטמא.

(ד) היקום: לא נמצא אלא ג' פעמים, שתיים כאן, והשלישית בס' דברים (י"א ו'), 'ואת כל היקום אשר ברגליהם'. והמלה משרש קום, והיו"ד מהאמנתי, והטעם בעל חיים, כי החי קם ועומד מאליו.

(ה) ויעש וכו': זו היא ביאתו אל התבה (רש"י).

(ו) ונח בן שש מאות שנה: כשהיה נח בן ת"ר שנה אז היה המבול.

מים: הוא פירוש המבול, היה המבול על הארץ, כלו' היו מים על הארץ.

(ז) ויבא נח: נח צ"ל ברביע, לא בזקף, וכן הוא בחומש כ"י על קלף עם תרגום שבידי.

טְהָרָה וּמִן־הָעוֹף וְכָל אֲשֶׁר־רָמַשׁ עַל־הָאָדָמָה: ט שְׁנַיִם
 שָׁנִים בָּאוּ אֶל־נֹחַ אֶל־הַתְּבָה זָכַר וּנְקָבָה בְּאֲשֶׁר צָוָה
 אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ: י וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וַיְמִי הַמַּבּוּל הָיוּ
 עַל־הָאָרֶץ: יא בַּשָּׁנָה שְׁשִׁמָּאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי־נֹחַ בְּחֹדֶשׁ
 הַשְּׁנַיִ בְּשִׁבְעָה־עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל־
 מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ: יב וַיְהִי הַגֶּשֶׁם
 עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה: יג בְּעֶצֶם הַיּוֹם
 הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם־זָחַם וַיִּפֹּת בְּנֵי־נֹחַ וַאֲשֶׁת נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת

היו למבול: ארבעים יום וגו'. אין יום ראשון רש"י
 מן המנין, לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב
 (פסוק יא): "ביום הזה נבקעו כל־מעינת", נמצאו
 ארבעים יום כלים בכ"ח בכסלו, לרבי
 אליעזר, שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא
 ואחד חסר, הרי שנים עשר ממרחשון ועשרים
 ושמונה מכסלו: (ג) בעצם היום הזה, למדך
 הכתוב, שהיו בני דורו אומרים: אלו אנו
 רואים אותנו נכנס לתבה, אנו שוברין אותה
 והורגין אותה. אמר הקדוש־ברוך־הוא:
 אני מכניסו לעיני כולם, ונראה דבר מי יקום:

אמנה, היה מאמין ואינו מאמין שיבא המבול,
 ולא נכנס לתבה עד שדחקהו המים: (ט) באו
 אל־נח, מאליהן: שנים שנים, כלם השוו במנין
 זה, מן הפחות היו שנים: (יא) בחדש השני,
 רבי אליעזר אומר: זה מרחשון. רבי יהושע
 אומר: זה אייר: נבקעו. להוציא מימיהן: תהום
 רבה, מדה כנגד מדה – הם חטאו ב"רבה רעת
 האדם", ולקו ב"תהום רבה": (יב) ויהי הגשם
 על־הארץ, ולהלן (ז, יז) הוא אומר: "ויהי
 המבול"? אלא, כשהורידן – הורידן ברחמים,
 שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו

שד"ל

(יא) בחדש השני: מסתמא הוא אייר, כי תחילת חדשי התורה מניסן.

נבקעו כל מעינת וגו': שהיו המים באים מלמעלה ומלמטה.

וארבות: דרך משל.

(יג) בעצם היום הזה בא נח: 'אל התבה' שבסוף הפסוק חוזר גם לנח, ולשם זחם ויפת. ואין
 הטעמים מדויקים, ולא מבלי דעת, אלא שהיתה קריאת הפסוק כבדה אם לא היתה בו
 לא אתנח ולא זקף, רק טעמים פתוחים מטפחא, ובעל הטעמים בחר לעשות שני חלקים
 נפרדים, ובראשון חסר אל התבה; והמקרא קצר וכאלו כתוב בעצם היום הזה בא נח ושם זחם
 ויפת בני נח אל התבה ואשת נח ושלושת נשי בניו באו אתם אל התבה, וכיוצא בזה למטה
 ל"ד כ"ח.

נְשִׂי־בְנֵי אֶתֶם אֶל־הַתְּבָה: יד הֵמָּה וְכָל־הַחַיָּה לְמִינָהּ
 וְכָל־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל־הַרְמֵשׁ הַרְמֵשׁ עַל־הָאָרֶץ
 לְמִינֵהוּ וְכָל־הָעוֹף לְמִינֵהוּ כָּל צְפוֹר כָּל־כַּנָּף: טו וַיָּבֹאוּ
 אֶל־נֹחַ אֶל־הַתְּבָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם מִכָּל־הַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ
 חַיִּים: טז וְהַבָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל־בֶּשֶׂר בָּאוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה
 אֶתֹּו אֱלֹהִים וַיִּסְגֹּר יְהוָה בַּעֲדוֹ: שְׁלִישִׁי יז וַיְהִי הַמַּבּוּל
 אַרְבַּעַיִם יוֹם עַל־הָאָרֶץ וַיִּרְבוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת־הַתְּבָה
 וַתָּרֶם מֵעַל הָאָרֶץ: יח וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבוּ מְאֹד עַל־הָאָרֶץ
 וַתִּלָּךְ הַתְּבָה עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: יט וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד
 עַל־הָאָרֶץ וַיִּכְסּוּ כָּל־הַהָרִים הַגְּבוּהִים אֲשֶׁר־תַּחַת כָּל־
 הַשָּׁמַיִם: כ חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֵמָּה מִלְמַעְלָה גָּבְרוּ הַמַּיִם

הוא: "בעד כל־רחם" (בראשית כ, יח), "בעדך ובעד־בניך" (מלכים ב, ד, ד), "עור בעד־עור" (איוב ב, ד), "מגן בעדי" (תהלים ג, ד), "התפלל בעד־עבדיך" (שמואל א, יב, יט) — כנגד עבדיך: (יז) ותרם מעל הארץ. משוקעת היתה במים אחת עשרה אמה, כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים. ומקראות שלפנינו יוכיחו: (יח) ויגברו. מאליהן: (כ) חמש עשרה אמה

רש"י (יד) צפור כל־כנף. דבוק הוא — צפור של כל־מין כנף, לרבות חגבים ("כנף" — לשון 'נוצה', כמו (ויקרא א, ט): "ושסע אתו בכנפיו", שאפילו נוצתה עולה, אף כאן: צפור כל־מין מראות נוצה): (טז) ויסגר ה' בעדו. הגן עליו שלא ישברוה, הקיף התבה דובים ואריות, והיו הורגים בהם. ופשוטו של מקרא: סגר כנגדו מן המים, וכן כל־'בעד' שבמקרא לשון 'כנגד'

שד"ל (יד) כל צפור כל כנף: נ"ל כל צפור כל בעל כנף, לרבות שרץ העוף שאינו נקרא עוף, אבל יש לו כנף, אך הנגינה היא כפי פירוש רש"י כל ציפור של כל מין כנף.

(טז) ויסגר ה' בעדו: סגר הפתח אחר שנכנס בה, כדי שלא יכנסו המים בתבה. סגר בעד פלוני, כמו 'וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך' (מ"ב ד' ד') עיין כרם חמד ח"ב עמוד קס"ד.

(יח) ויגברו המים: שרש גבר קרוב לשרש גבה 'כי כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו' (תהלים ק"ג י"א), ובמקום אחר 'כי גבר עלינו חסדו' (תהלים קי"ז ב'). והנה טעם ויגברו המים שנשארו גבוהים על הארץ.

וַיִּכְסּוּ הַהָרִים: כא וַיִּגְזַע כָּל-בָּשָׂר | הַרְמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ
 בְּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל-הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ עַל-הָאָרֶץ
 וְכָל הָאָדָם: כב כָּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת-רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו מִכָּל
 אֲשֶׁר בַּחֲרָבָה מֵתוֹ: כג וַיִּמַּח אֶת-כָּל-הַיְקוּם | אֲשֶׁר |
 עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף
 הַשָּׁמַיִם וַיִּמָּחוּ מִן-הָאָרֶץ וַיִּשְׁאַר אֶדְנָח וְאֲשֶׁר אִתּוֹ
 בַּתְּבָה: כד וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל-הָאָרֶץ חֲמָשִׁים וּמָאתַיִם יוֹם:

מלמעלה. למעלה של גובה כל-ההרים, לאחר שהשוו המים לראשי ההרים: (כב) נשמת-רוח חיים. נשימה של רוח חיים: אשר בחרבה. ולא דגים שבים: (כג) וימת. לשון 'ויפעל' הוא, ואינו לשון 'ויפעל', והוא מגזרת 'ויפן' 'ויבן'. כל-תבה שסופה ה"א, כגון: "בנה"

"מחה" "קנה", כשהוא נותן וי"ו יו"ד בראשה רש"י נקוד בחירק תחת היו"ד: אך-נת. לבד נח. זהו פשוטו. ומדרש אגדה (תנחומא נח, ט): גונח וכוחה דם, מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים, שאחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יא, לא): "הן צדיק בארץ ישלם:"

(כא) הרמש על הארץ: כולל כל ב"ח זולת האדם, ע' למעלה א' כ"ד.
 בעוף ובבהמה וגו': אלו ואלו בשוה, ועיין למטה ט' ב'.
 (כג) וימח: קל מן מחה, כמו ויחר, וחוזר למבול.
 וימחו: נפעל.

אך נח: היה נראה להטעים וישאר אך-נח, ותהיה מליצת ואשר אתו בתבה עומדת בפני עצמה כמו למטה ח' א'; ולפי הנגינה הכוונה נשאר בתבה רק נח ואשר אתו.
 (כד) ויגברו המים וכו': הנכון כדעת רמב"ן ודון יצחק ובעל הרכסים לבקעה כי בק"ן ימים אלו נכללו ארבעים יום הראשונים. והטעם נשארו המים גבוהים על הארץ ק"ן יום ועל ראשי ההרים הגבוהים עד סוף ק"ן יום, ואח"כ נשארו ראשי ההרים הגבוהים בלתי מכוסים במים, והנה בק"י ימים נתמעטו המים, שיעור ט"ו אמה שעל ראשי ההרים, באופן שלא יכלה עוד התבה ללכת על פני המים ונחה על הרי אררט. והנה ב"ז באייר החל הגשם (למעלה פסוק י"א), ונמשך הגשם עד כ"ז בסיון, אז חדל הגשם, ועם כ"ז נשארו המים גבוהים ומכסים ההרים היותר גבוהים עד י"ז בתשרי (למטה ח' ד'), אז נשארו ראשי קצת ההרים מגולים, ותנח התבה על הרי אררט שאינם היותר גבוהים. ובאחד בטבת (שם ה') נגלו ראשי הרי אררט ושאר הרים הבלתי גבוהים כל כך.

ח * וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ וְאֶת כָּל־הַחַיָּה וְאֶת־כָּל־הַבְּהֵמָה
 אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתְּבֵה וַיַּעֲבֹר אֱלֹהִים רוּחַ עַל־הָאָרֶץ וַיִּשְׁכּוּ
 הַמַּיִם: ב וַיִּסְכְּרוּ מַעֲיֵנַת תְּהוֹם וְאֶרְבַּת הַשָּׁמַיִם וַיִּכְלָא
 הַגַּשְׁמִים מִן־הַשָּׁמַיִם: ג וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הַלְוֹךְ וַיָּשׁוּב
 וַיַּחֲסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמֵשִׁים וּמֵאֵת יוֹם: ד וַתִּגַּח הַתְּבֵה

רש"י (א) ויזכר אלהים. זה השם מדת הדין הוא, ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים. ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (בראשית ו, ה:ז): "וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' ויאמר ה' אמחה", והוא שם מדת רחמים: ויזכר אלהים את־נח וגו'. מה־זכר להם לבהמות זכות? שלא השחיתו דרכם קדם לכן, ושלא שמשו בתבה: ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על־הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. כמו (אסתר ב, א): "כשך חמת המלך", לשון הנחת חמה:

(ב) ויסכרו מעינת. כשנפתחו (לעיל ז, יא) כתיב: "כל־מעינת", וכאן אין כתיב 'כל', לפי שנשתירו מהם אותן שיש בהם צרך לעולם, כגון: חמי טבריא וכיוצא בהן: ויכלא. וימנע, כמו: "לא־תכלא רחמיך" (תהלים מ, יב), "לא־יכלה ממך" (בראשית כג, ו): (ג) מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור, והוא אחד בסיון. כיצד? בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים, הרי שלשה מכסלו ועשרים ותשעה מטבת הרי שלשים ושתיים, ושבת ואדר וניסן ואייר — מאה ושמונה עשר, הרי מאה וחמשים: (ד) בחדש השביעי. סיון,

רש"י (א) ויזכר אלהים. זה השם מדת הדין הוא, ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים. ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (בראשית ו, ה:ז): "וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' ויאמר ה' אמחה", והוא שם מדת רחמים: ויזכר אלהים את־נח וגו'. מה־זכר להם לבהמות זכות? שלא השחיתו דרכם קדם לכן, ושלא שמשו בתבה: ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על־הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. כמו (אסתר ב, א): "כשך חמת המלך", לשון הנחת חמה:

(א) ויזכר: מיד אחר ארבעים יום ועיין בפסוק שאחר זה.

וישכו: קל משרש שכך כמו 'וחמת המלך שככה' (אסתר ז' י').

(ב) ויסכרו וגו': נ"ל שזה היה אחר ארבעים יום, אז נעצר הגשם, והחלו המים לשוב הלוך ושוב, ומקצה ק"ן יום חסרו במקומות היותר גבוהים. ונחה התבה. והטעם שהזכיר זה כאן הוא כי תחלה רצה לסיים ספור ההשחתה שגרם המבול, ואמר וימח את כל היקום וגו', ואמר שנשארה הארץ מכוסה במים ק"ן יום, ואח"כ התחיל סיפור שביתת ההשחתה, ויאמר ויזכור אלהים וגו', ואמר שחדל הגשם וכו' וכו'.

(ג) ויחסרו המים: שרש חסר אין ענינו גרעון, אלא ענין העדר. והוא פעמים עומד כמו כאן, וכן 'די מחסרו אשר יחסר לו' (דברים ט"ו ח'), 'ושמן על ראשך אל יחסר' (קהלת ט' ח'), ופעמים יוצא, כמו 'לא חסרת דבר' (דברים ב' ז'), 'ה' רעי לא אחסר' (תהלים כ"ג א'), 'לא יחסרו כל טוב' (תהלים ל"ד י"א), וכן 'חסר לב' (משלי ו' ל"ב), נעדר שכל. וכאן הכוונה שנשארו קצת מקומות בלי מים, כלומר ההרים היותר גבוהים. אבל שיתחילו לחסור אחר חמשה חדשים מירידת המטר (כפירוש רש"י) ושלא נתמעטו המים כלל במשך כל הזמן ההוא שפסקו הגשמים, זה נגד הטבע, ואין לקבלו, אחרי שלא נזכר בתורה.

(ד) על הרי: על אחד מהם, כמו 'ויקבר בערי גלעד' (שופטים י"ב ז'). ועד היום הפרסיים קוראים

שד"ל

בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשַׁבְּעַתְּ עֶשֶׂר יוֹם לַחֲדָשׁ עַל הַרִי אֲרָרְט:
הַ וְהַיָּמִים הָיוּ הַלּוֹךְ וְחָסֹר עַד הַחֲדָשׁ הָעֲשִׂירִי בְּעֲשִׂירִי
בְּאַחַד לַחֲדָשׁ נִרְאוּ רֵאשֵׁי הַהָרִים: וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבַּעִים

כן, על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא רש"י להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגברת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה, אין זה סיון. והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול, אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ, שהרי מקץ ארבעים יום משנראו ראשי ההרים שלח את העורב, ועשרים ואחד יום הוחיל בשליחות היונה, הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה. ואם תאמר: באלול נראו, נמצא שחרבו במרחשון, והוא קורא אותו ראשון, ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם, ולרבי יהושע הוא ניסן: (1) **מקץ ארבעים יום.** משנראו ראשי ההרים: **את־חלון התבה אשר עשה.** לצהר. ולא זה פתח התבה העשוי

והוא שביעי לכסלו, שבו פסקו הגשמים: **בשבעה־עשר יום.** מכאן אתה למד שהיתה התבה משקעת במים אחת עשרה אמה. שהרי כתיב (פסוק ה'): "בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים", זה אב שהוא עשירי (למרחשון) לירידת גשמים, והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה, וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום, הרי אמה לארבעה ימים, נמצא שבי"ו בסיון לא חסרו המים אלא ארבע אמות, ונחה התבה ליום המחרת. למדת, שהיתה משקעת אחת עשרה אמה במים שעל ראשי ההרים: (ה) **בעשירי וגו' נראו ראשי ההרים.** זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר: הוא אלול, ועשירי לכסלו שפסק הגשם, כשם שאתה אומר בחדש השביעי – סיון, והוא שביעי להפסקה? אי אפשר לומר

להר Macy ("ב מיל למזרח עיר Erivan) הר נח (Cuh Nuh). והנה בעצם היום ההוא שנסארו מגולים המקומות היותר גבוהים, נחה התבה על הרי אררט, שאינם ההרים היותר גבוהים. (וכן היא דעת הרמב"ן). והיו עדיין מכוסים במים כל אותו שיעור שהיתה התיבה משוקעת במים. אבל בעל סדר עולם ואחריו רש"י האמינו כי הרי אררט הם היותר גבוהים, והוקשה להם, כי בהכרח היתה התבה משוקעת במים שיעור מה, והיתה צריכה לנוח קודם שיהיה ראש ההר מגולה, לפיכך פירשו 'ויחסרו' התחילו לחסור ולהתמעט, ולא שנעדרו המים; ומתוך כך הוצרכו למנות החדשים האמורים בפרשה הזאת באופן שאין הדעת סובלתו (בחודש השביעי הוא סיון שהוא ז' לכסלו, בעשירי זה אב שהוא י' למרחשון); ולפירושי הכל על מקומו יבא בשלום.

(ה) **הלוך וחסור:** היו חסרים יום יום משאר מקומות השפלים מהרי אררט.

ראשי ההרים: ראשי שאר הרים השפלים מהרי אררט.

(1) **את חלון התבה אשר עשה:** חלון משורש חלל, ומלת חלל להוראת מקום פנוי נשמרת בל"ח וממנה ג"כ 'מְחֻלּוֹת עֶפְרָ' (ישעיה ב' י"ט), וממנה ג"כ חָלַל, הרוג שנעשה חלל בגופו.

יֹסֵם וַיִּפְתַּח נַח אֶת־חֲלוֹן הַתְּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה: ז וַיִּשְׁלַח אֶת־
הָעֶרֶב וַיֵּצֵא יְצוּא וְשׁוֹב עַד־יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ:
ח וַיִּשְׁלַח אֶת־הַיּוֹנָה מֵאֹתוֹ לְרֹאוֹת הַקְּלוֹ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי
הָאָדָמָה: ט וְלֹא־מָצְאָהּ הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְכַף־רַגְלָהּ וַתָּשֶׁב
אֵלָיו אֶל־הַתְּבָה כִּי־מַיִם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יְדֹ
וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֶתָּהּ אֵלָיו אֶל־הַתְּבָה: י וַיַּחַל עוֹד שְׂבַעַת

את־הַיּוֹנָה. לסוף שבע ימים שהרי כתיב (פסוק י):
"ויחל עוד שבעה ימים אחרים", מכלל זה
אתה למד שאף בראשונה הוחיל שבעה ימים:
וישלח. אין זה לשון שליחות, אלא לשון
שלוח — שלחה ללכת לדרכה, ובזו יראה אם
קלו המים, שאם תמצא מנוח לא תשוב
אליו: (י) ויחל. לשון המתנה, וכן (איוב כט,
כא): "לִי־שָׁמְעוּ וַיַּחֲלוּ", והרבה יש במקרא:

לביאה ויציאה: (ז) יצוא ושוב. הולך ומקיף
סביבות התבה. ולא הלך בשליחותו, שהיה
חושדו על בת זוגו, וכמו ששינוי באגדת "חלק"
(סנהדרין קח ע"ב): עַד־יְבֹשֶׁת הַמַּיִם. פשוטו
כמשמעו. אבל מדרש אגדה (בראשית רבה לג, ה):
מוכן היה העורב לשליחות אחרת — בעצירת
גשמים בימי אליהו, שנאמר (מלכים־א יז, ו):
"והערבים מבאים לו לחם ובשר": (ח) וישלח

והחלון הזה היה סגור עד עכשיו, ופתחו נח אחר שהרגיש שהיתה התבה נחה, ונראה שהיה
החלון צר מאוד, שלא היה נח יכול להוציא בו ראשו ולראות פני האדמה, אלא להוציא בו
עורב ויונה, גם נראה שהיה למעלה ולא מן הצד, שאם היה מן הצד היה יכול לראות משם פני
האדמה מרחוק גם בלא הוצאת ראשו.

(ז) יצוא ושוב: יצא וחזר ונכנס וחזר ויצא וחזר ונכנס, כי לא רצה להשאר בחוץ עד שיבשו
המים, אמנם היה יוצא כי היה מוצא נבלות למאכלו, והיה חוזר אל התבה, כי לא היה מנוח לכף
רגלו. והמתרגם האלכסנדרני וכן הוולגאטה תרגמו ויצא ויצא ולא שב, והוא שבוש, כי מה
טעם 'ולא שב עד יבשת המים'? כאלו כשיבשו המים אז שב, והדעת נותנת ההפך.

יבשת: והיה משפטו בלא יו"ד ואולי בא כן כדי שלא יתחלף עם בשת.

(ח) וישלח: עי' למעלה ג' כ"ג, ומה שכתב כאן רש"י אין זה ל' שליחות וכו' היה יכול לאמרו
בפסוק הקודם, והטעם שכתבו בפסוק זה הוא מפני שכתוב כאן לראות הקלו המים שנראה
כעין שליחות ששלח אותה לראות, לפיכך פירש כאן שלחה ללכת לדרכה כדי שעיי"כ יראה
ויבין הוא אם קלו המים, שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו.

(י) ויחל: קל משורש חיל, כמו 'ויחילו עד בוש' (שופטים ג' כ"ה), 'טוב ויחיל ודומם' (איכה ג' כ"ו),
והנה ויחל בפלס ויָרַב, מן ריב, וחיל ויחל שני שרשים בענין אחד, ענין תוחלת וְהִמְתְּנָהּ.

שד"ל

יָמִים אַחֲרָיִם וַיִּסָּף שְׁלַח אֶת־הַיּוֹנָה מִן־הַתֵּבָה: יא וַתִּבְאֵא
 אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עָרֵב וְהָנָה עָלֶיהָ זֵית טָרַף בְּפִיהָ וַיֵּדַע
 נֹחַ כִּי קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: יב וַיִּיחַל עוֹד שְׁבַעֶת יָמִים
 אַחֲרָיִם וַיִּשְׁלַח אֶת־הַיּוֹנָה וְלֹא־יָסְפָה שׁוֹב־אֵלָיו עוֹד:
 יג וַיְהִי בְאַחַת וַיִּשְׁמְאוֹת שָׁנָה בְּרֵאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ

אמרה: יהיו מזונותי מרורין כזית, בידו של רש"י
 הקדוש-ברוך-הוא, ולא מתוקין כדבש, בידי
 בשר ודם: (יב) ויחל. הוא לשון 'ויחל', אלא
 שזה לשון 'ויפעל' וזה לשון 'ויתפעל', 'ויחל' –
 וימתן, 'וייחל' – ויתמתן: (ג) בראשון. לרבי
 אליעזר הוא תשרי, ולרבי יהושע הוא ניסן:
 חרבנו. נעשה כמין טיט, שקרמו פניה של

(יא) טרף בפיה. אומר אני שזכר היה, לכן קוראו
 פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי
 שכל-יונה שבמקרא לשון נקבה, כמו: "כיונים
 על-אפיקי מים רחצות" (שיר השירים ה, יב), "כיוני
 הגאיות כלם המות" (יחזקאל ז, טז), "כיונה פותה"
 (הושע ז, יא): טרף. חטף. ומדרש אגדה (עירובין יח
 ע"ב) לשון מזון, ודרשו: "בפיה" לשון 'מאמר' –

(יא) והנה עלה זית טרף בפיה: נ"ל טרף תרגום של עֵלָה, אלא שְׁעָלָה כולל ולא יקבל רבוי, שד"ל
 וְטָרַף שם לכל עלה ועלה בפרט ומקבל רבוי כמו 'כל טרפי צמחה תיבש' (יחזקאל י"ז ט')

כתב יד:

דפוס ראשון:

ורנה"ו (ואחריי ידידי החכם יש"ר) אמר כי
 עלה יקרא גם אחרי נפלו מן העץ אבל טרף
 הוא בעודו על העץ או אחר שנתלש ועודנו
 רענן, והנה ראה נח כי העלה ההוא היה רענן
 (כי עץ הזית לא יכול עלהו כל השנה) והבין כי
 לא מצאתו צף על פני המים, אך היא תלשה
 אותו מן העץ, א"כ בהכרח היו האילנות

והנה אמר שהיה בפיה עלה זית, ואח"כ
 פירש שלא היה אלא טרף אחד בלבד. ובעל
 הטעמים הפריד טרף מעלה זית, כאלו חסרה
 מלת 'בפיה', וכאלו הם שני מאמרים, והנה
 עלה זית בפיה טרף בפיה, וראז' פירש טרף
 חדש (recens novum) מלשון ערבי.

בלתי מכוסים במים, ומזה ידע כי קלו המים: ומלת טרף היא לדעתי כעין מאמר מוסגר: והנה
 עלה זית (כלומר עלה לח ורענן) בפיה. ודעת בעל הטעמים אינו כן.

(יב) ויחל: נפעל משורש יחל, והיה משפטו בוי"ו כמו יֵדַע, יֵעָד יֵעֶץ, וּבֵא בוי"ד כמו 'כי ירה
 יֵיָרָה' (שמות י"ט י"ג). אמנם לפי הענין אין כאן מקום לנפעל, ואני לא אדע למה לא נקדו וַיִּיחַל
 כמו וַיִּצָּר, וַיִּקָּץ, ויהיה מן הקל, או וַיִּיחַל, ויהיה פִּעַל, כמו 'ולא יִחַל לבני אדם' (מכה ה' ו').

(ג) בראשון באחד לחדש: אחר ששלח את היונה המתין כשלושים יום קודם שיסיר את
 מכסה התבה, וכן היא דעת הרמב"ן, ובזה נשלמו השלושה חדשים שמאחד בטבת (למעלה
 פסוק ה') עד אחד בניסן, ואין אנו צריכים לומר כדברי רש"י (למעלה ד'), הרי ששים יום

חֲרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ וַיִּסַּר נָח אֶת־מִכְסֵה הַתְּבֹה וַיֵּרָא
 וְהִנֵּה חֲרְבוּ פְּנֵי הָאָדָמָה: יד וּבַחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּשִׁבְעָה
 וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֲדָשׁ יָבֵשׁה הָאָרֶץ: טו רַבִּיעִי טו וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים
 אֶל־נֹחַ לֵאמֹר: טז צֵא מִן־הַתְּבֹה אַתָּה וְאַשְׁתְּךָ וּבְנֵי־
 וּנְשֵׁי־בְנֵיךָ אִתָּךְ: יז כָּל־הַחַיָּה אֲשֶׁר־אִתָּךְ מִכָּל־בֶּשֶׂר בְּעוֹף
 וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ הֵי־צֵא כתיב
 אִתָּךְ וְשָׂרְצוּ בְּאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל־הָאָרֶץ: יח וַיֵּצֵא־נֹחַ
 וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ: יט כָּל־הַחַיָּה כָּל־הָרֶמֶשׂ וְכָל־

להם תשמיש המטה: (יז) הוצא. "הוצא" כתיב,
 "היצא" קרי, "היצא" – אמר להם שיצאו.
 "הוצא" – אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה:
 ושרצו בארץ. ולא בתבה, מגיד שאף הבהמה
 והעוף נאסרו בתשמיש: (טז) למשפחתיהם.

מעלה: (יד) בשבעה ועשרים. וירידתן בחדש
 השני ב"ז. אלו אחד עשר ימים שהחמה
 יתרה על הלבנה, שמשפט דור המבול, שנה
 תמימה היה: יבשה. נעשה גריד כהלכתה:
 (טז) אתה ואשתך וגו'. איש ואשתו. כאן התיר

רש"י

משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה, ולא לפרש החודש הי' והז' בדרך בלתי
 טבעי.

שד"ל

(יד) יבשה הארץ: שרש יבש מוסיף ביובש על שרש חרב ולפיכך למעלה שאמר פני האדמה
 ולא פנימיותה אמר חרבו, וכאן שאמר הארץ אמר יבשה.

(יז) הוצא: איני יודע למה אמרו היצא קרי.

ושרצו בארץ: נ"ל לשון תנועה, יתנועעו ויתפזרו בארץ.

(יח) ויצא נח ובניו וגו': הנשים פחדו לצאת תחלה, מיראת המים, ויצא תחלה נח ואחריו בניו,
 ואחריהם הנשים, (והפך מזה), למעלה, כשנכנסו נכנס תחלה נח ואח"כ בניו ואח"כ הנשים, כי
 פחדו מן החיות אשר בתבה. יצאו כסדר שנכנסו, אבל הצווי לא היה שוה בכניסה וביציאה,
 ורז"ל אמרו (סנהדרין ק"ח ע"ב) כי בהיותם בתבה נאסרו בתשמיש והותרו בצאתם, וכן אתה
 מוצא שכתוב על הבהמות (בפסוק שלמעלה) ופרו ורבו כל הארץ וגם לנח ובניו אמר אח"כ
 פרו ורבו. ואיגל אומר, כי מה שלא יצאו כסדר שאמר ה' לנח, אלא כסדר שנכנסו אל התבה,
 הוא ראייה כי נח ובניו הבינו כי המכוון הוא לא שיצאו באותו סדר, אלא שיתחברו איש
 לאשתו ויפרו וירבו.

(יט) כל רומש על הארץ: כולל כל ב"ח, כמו למעלה ז' כ"א.

הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ לְמִשְׁפַּחְתֵּיהֶם יֵצְאוּ מִן-
הַתֵּבָה: כַּוַּיְבִן נָח מִזִּבְחַ לַיהוָה וַיִּקַּח מִכֹּל | הַבְּהֵמָה
הַטְּהוֹרָה וּמִכֹּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ: כא וַיֵּרַח
יְהוָה אֶת-רִיחַ הַנִּיחָח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-לְבֹו לֹא אֶסְף
לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם
רָע מִנְעֲרֵיו וְלֹא-אֶסְף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי בְּאֲשֶׁר

קבלו עליהם על מנת לדבק במינן: (כ) מכל
הבהמה הטהרה. אמר: לא צוה לי הקדוש-
ברוך-הוא להכניס מאלו שבעה שבעה, אלא
כדי להקריב קרבן מהם: (כא) מנעריו. 'מנעריו'

כתיב – משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר
הרע: לא אסף... ולא-אסף. כפל הדבר לשבועה,
הוא שכתוב (ישעיה נד, ט): "אשר נשבעתי מעבר
מיינח", ולא מצינו בה שבועה אלא זו, שכפל

למשפחתיהם: משפחות משפחות, חלוקים למשפחותם, כל אחד עם בני מינו, ארבעה מן
הטמאים, וארבעה עשר מן הטהורים.

(כ) ויעל: הפעיל משרש עלה, כטעם 'בהעלותך את הנרות' (במדבר ח' ב'), ע"ש שהאש עולה
למעלה והגופות הנשרפים עולים בעשן.

(כא) וירח: קל או הפעיל משרש ריח, ואמרתי או הפעיל, כי נמצא 'והריחו בירתה ה'" (ישעיה
י"א ג').

הניחח: משרש נוח, מענין 'והנחתי חמתי בך וסרה קנאתי ממך' (יהזקאל ט"ז מ"ב), קרבן העשוי
לשֶׁכֶךְ חמת האל (Coccejus). והנה המליצה הזאת הדבר ידוע שאינה אלא ע"ד דיברה
תורה כלשון בני אדם לפי מצב בינת אנשי הדור שהנביא עומד בו. וכאן ראוי להתבונן כי
שמואל הנביא אמר לְשָׂאוֹל (שמואל א' ט"ו כ"ב) 'החפץ לה' בעולות וזבחים כשמע בקול ה'
הנה שמע מזבח טוב', ומשם ואילך מצאנו הידיעה הזאת מפורסמת בישראל; דוד אמר 'כי
לא תחפץ זבח וגו'' (תהלים נ"א י"ח), 'אם ארעב לא אמר לך' (תהלים נ' י"ב), 'עולה וחטאה לא
שאלת' (תהלים מ' ז'), וכל הנביאים אשר בימי המלכים כלם הרחיבו פה על זה. מעתה הנה
הדבר ברור כשמש כי לא יתכן שיהיה ספר התורה נכתב בימי המלכים, או משמואל ולמטה,
כי התורה דיברה כלשון בני אדם אשר שכלם עומד במצב שפל מאד ממצב ישראל בימי
המלכים.

כי יצר לב האדם רע מנעריו: אין ראוי שאשחית כל בשר כל זמן שישחית האדם את דרכו,
כי האדם קרוב לחטוא; כי יצר לבו רע מנעוריו, ואם הייתי בא להכות את כל חי בעבור האדם
הייתי צריך להביא מבול בכל דור (וכיוצא בזה מצאתי אח"כ לדון יצחק).

עֲשִׂיתִי: כב עַד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ
וְחָרָף וַיּוֹם וַלִּילָה לֹא יִשְׁבְּתוּ: ט א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־נַח
וְאֶת־בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ:

כסלו וטבת וחצי שבט – קור וכו': קור. קשה
מחרף: חרף. עת זרע שעורים וקטניות החריפין
להתבשל מהר, הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן:
קציר. חצי ניסן ואייר וחצי סיון: קיץ. חצי סיון
תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן

דבריו והיא שבועה. וכן דרשו חכמים במסכת
"שבועות" (לו ע"א): (כב) עַד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ וְגו'
לֹא יִשְׁבְּתוּ. שש עתים הללו, שני חדשים לכל-
אחד ואחד, כמו ששנינו (בבא מציעא קו ע"ב):
חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו – זרע, חצי

רש"י

(כב) עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ: כלו' למטה זרע וקציר וכו' לא ישבתו עוד כל ימי הארץ, כל זמן שתעמוד
הארץ וחקיה לא ישבותו. על דרך 'כימי השמים על הארץ'.

שד"ל

זרע וקציר וקר וחם: וכו' הם ימי הארץ העתים המשתנים על הארץ.

דפוס ראשון:

הקיץ והחרף, הדברים האלה לא ישבתו,
ובכל מקום מן האדמה יהיה בכל שנה זרע,
ויהיה קציר, ויהיה קור ויהיה חום, ויהיה קיץ
ויהיה חרף, יהיה זה באיזה חדש שיהיה, לפי
מקום כל מדינה ומדינה, ולא יהיה עוד כמו
שהיה בשנה ההיא שלא היה זרע וקציר וקור
וחם. ואמנם קיץ וחרף נ"ל שענינם זמן העדר
הגשמים וזמן ירידת הגשמים כי בקיץ היו
מיבשים התאנים בשדות (עיין רש"י), וזה
לא יתכן בזמן הגשמים, ובהפך זמן הקור
נקרא ימות הגשמים. ונ"ל כי שרש קוץ נגזר
מן קיץ, כי תחלת מה שיקוץ האדם (בזולת
סבות מקריות) הוא כשהחום חזק ואין
גשמים יורדים: וזכריה (י"ד ח') אמר שיצאו
'מים חיים מירושלים', והוסיף 'בקיץ ובחרף
יהיה' כלומר המים ההם יהיו גם בימות
הגשמים וגם בזמן שאין גשמים יורדים;
והנה כאן כוונת המקרא לומר כי לא ישבתו
עוד הזריעה והקצירה והקור והחום והעדר
המטר וירידת הגשמים.

כתב יד:

חרף: בלשון ערבי חַרְיַף autumnus גם
vendemmia, וכן קיץ נמצא במקרא על
הפירות (והנה כלוב קיץ) (עמוס ח' א'). ואולי קיץ
וחרף איננו כפל של קר וחם, אלא כמו שאמר
שהזכיר הזריעה והקצירה כן הזכיר גם חוטרף
לקיטת הפירות ובציר הענבים. ולדעת קצת
תנאים (מציעא ק"ו ע"ב ותוספתא דתענית פרק א'),
הם ששה עתים של שני חדשים לכל אחד,
חצי תשרי, מרחשון וחצי כסלו זרע, ואח"כ
שני חדשים חרף, ואחריו קר, אחריו קציר,
ואחריו קיץ, ואחריו חום (ונפל טעות בלשון
רש"י עיין רא"ם) וזה אולי יצדק בא"י, אך כאן
הכוונה על כל העולם, לפיכך נ"ל שהכוונה
על הזריעה והקצירה והקור והחום ולקיטת
הפרות והבציר, יהיו באיזה זמן שיהיו מן
השנה. אך קשה כי ממה שכתוב 'קיץ וחרף
אתה יצרתם' (תהלים ע"ד י"ז) ובקיץ ובחרף
יהיה' (זכריה י"ד ח') 'והכיתי בית החרף על
בית הקיץ' (עמוס ג' ט"ו) נראה שהקיץ הפך
החרף.

ב וּמִזֶּרְעֵךְ וְחַתְּכֶם יְהִי עַל כָּל־חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל־עוֹף
הַשָּׁמַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמַשׁ הָאָדָמָה וּבְכָל־דְּגֵי הַיָּם בְּיַדְכֶם
נִתְּנוּ: ג כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי לָכֶם יְהִי לְאֹכְלָהּ כִּי־רַק

כמו (איוב ו, כא): "תראו חתת". ואגדה (בראשית רש"י רבה לד, יב) לשון 'חיות', שכל-זמן שהתינוק בן יומו חי, אין אתה צריך לשמרו מן העכברים. עוג מלך הבשן מת, צריך לשומרו מן העכברים, שנאמר: "ומוראכם וחתכם יהיה" – אימתי יהיה מוראכם על החיות, כל-זמן שאתם חיים: (ג) לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכל בשר אלא ירק עשב, ולכם – "כירק עשב" שהפקרתי לאדם הראשון, "נתתי

שמיבשים אותן בשדות. ושמו "קייץ", כמו (שמואל-ב טז, ב): "והלחם והקייץ לאכל הנערים": חום. הוא סוף ימות החמה, חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששינו במסכת יומא (כט ע"א): שלהי קיטא – קשי מקיטא: יום ולילה לא ישבתו. מכלל ששבתו כל-ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא נכר בין יום ובין לילה: לא ישבתו. לא יפסקו כל-אלה מלהתנהג כסדרן: (ב) וחתכם. ואימתכם,

(ב) בכל אשר תרמש וגו': הנכון כדעת רמבמ"ן שענין שני הבית"ן הבאות זו אחר זו כענין 'מזכר עד נקבה' (במדבר ה' ג'), כלומר זה וזה בשוה, וכן 'בגר ובאזרח הארץ' (שמות י"ב י"ט), וכן למעלה ז' כ"א ולמטה י'; אבל 'זהנותר בבשר ובלחם' (ויקרא ח' ל"ב) אינו ענין לכאן, כי הב"ית נקשרת עם פעל נותר.

אשר תרמש האדמה: היל"ל אשר ירמוש על האדמה, ונתחלפה המליצה, כמו 'שרצו המים שרץ נפש חיה' (למעלה א' כ'), כי באמת השרץ הוא השורץ, ולא המים, וכן 'כְּאֵלֶּה נִבְלְתָה עֲלֶיךָ' (ישעיה א' ל'), וְהָעֵלָה הוּא הַנוּבֵל, וכן למטה (י"ט) 'נפצה כל הארץ'.

(ג) כירק עשב: אין ענינו כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון, כי לאדם לא הזכיר ירק עשב, אלא כל עשב זרע; אלא טעמו כירק עשב שנתתי לכל חית הארץ ולכל עוף השמים (למעלה א' ל') כן נתתי לכם כל ב"ח.

אך בשר בנפשו דמו: בנפשו שהוא דמו כלומר בעוד בו דמו, והטעם שלא יאכלו בלא שחיטה שהיא להוציא את הדם (מלשון שֶׁחַט שֶׁעֲנִינוּ מִצִּוִּי), והשחיטה היא המיתה היותר קלה, וכל הריגה חוץ ממנה ושתהיה בלא הוצאת הדם, יש בה אכזריות וצער ב"ח. כן נראה פשוטו של מקרא זה, ונכלל בו ג"כ איסור אבר מן החי, ולא בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר הואיל והאוכל אבר הוא אוכל מן בהמה שיש בה נפשה ודמה, ועוד הואיל וצער ב"ח אסור מן התורה. אמנם שיהיה עקר הכתוב על אבר מן החי לא יתכן, כי בשר ענינו ב"ח שלם, לא חלק ממנו ואם בפירוש רש"י היל"ל הבשר בה"א או מְבַשֵּׁר. והנה כל משפטי השחיטה לשתי כוונות אלה הם מכוונות, להוציא הדם ולמעט צער הבהמה. ודעת בה"ט נראה שאיננה כן, כי היה ראוי להטעים אך-בשר בתפיר, והוא שם עליו זקף, ונראה שהיתה דעתו שהצווי לאיסור הדם והוא מְפָרֵשׁ ויהיה בנפשו כמו עם נפשו, וכטעם 'ולא תאכל הנפש עם הבשר' (דברים י"ב כ"ג);

עֹשֶׁב נִתְּתִי לָכֶם אֶת־כָּל־: ד אֶדְבַּשׁ בְּנַפְשׁוֹ דָּמוֹ לֹא
תֹאכְלוּ: ה וְאֵךְ אֶת־דַּמְכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ מִיַּד כָּל־
חַיָּה אֶדְרֹשְׁנָהּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת־

המבול והפקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן, שנאמר (תהלים מט, יג): "נמשל כבהמות נדמו", לפיכך הצרך להזהיר עליהן את החיות: ומיד האדם. מיד ההורג במזיד ואין עדים, אני אדרש: מיד איש אחיו. מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג, אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו למחול, שאף השוגג צריך כפרה. ואם אין עדים לחייבו גלות, והוא אינו נכנע — הקדוש־ברוך־הוא דורש ממנו. כמו

לכם את־כל": (ד) בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי, כלומר כל־זמן שנפשו בו — לא תאכלו הבשר: בנפשו דמו. בעוד נפשו בו: בשר בנפשו לא תאכלו. הרי אבר מן החי. ואף "בנפשו דמו לא תאכלו" — הרי דם מן החי: (ה) ואך את־דמכם. אף־על־פי שהתרתם לכם נטילת נשמה בבהמה, את־דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו: לנפשתיכם. אף החונק עצמו, אף־על־פי שלא יצא ממנו דם: מיד כל־חיה. לפי שחטאו דור

או שיהיה לדעתו פירוש בנפשו דמו, מה שהוא בנפשו (כמו דמו בנפשו הוא) מה שבו נפשו, והוא דמו, לא תאכלנו. [ושלמה מיללער בקונטרס חשק שלמה אומר כי אסר להם אכילת כל בעלי דם, ולא התיר להם אלא כל רמש, כל בעלי מיץ לבן; וא"כ מה טעם 'ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ' וגו', ומה ענין 'נתתי לכם את כל', אם לא נתן להם אלא הרמשים הקטנים? גם מליצת 'בנפשו דמו' אין ענינה בשר בעל נפש ודם, ועוד מי הגיד לו שאין חיות הרמשים נקראת נפש אעפ"י שאיננה דם אדום?]

(ה) ואך את דמכם לנפשתיכם: דמכם שהוא דם נפשתיכם, שהנפש תלויה בו, אדרשהו לאסור הריגת האדם, ולהוציא דם האיברים שאין הנפש תלויה בו (רמב"ן).

מיד כל חיה אדרשנו: אני אנקום דמו מן החיה ואפיל אותה בידכם ותמיתוה, וכמו שפירש אח"כ 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך', וזה נאמר כדי לעשות ק"ו לאדם השופך דם אחיו. מיד איש אחיו: כמו מאמר מוסגר, ואינו אלא להוסיף כח (energia) לענין הצווי, מידי האדם אדרוש את נפש האדם, מיד האדם שהוא איש אחיו, איש כמהו, ולא חמל עליו, ק"ו מן החיה, אם מיד כל חיה אדרוש דם האדם, כל שכן מן האדם שהוא אחיו. וכמהו 'ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו' (ויקרא כ' י'), ועיין למעלה א' כ"ו. ורבותינו דרשו (ב"ק ז"א ע"ב) בהורג את עצמו, דמכם מנפשתיכם אדרוש. והנה מלבד שאין כתוב מנפשתיכם אלא לנפשתיכם הנה לא יהיה לו יחס וקשר עם 'מיד כל חיה אדרשנו'. ורנה"ו הוציא הכתוב ממשמעו ופירש 'מיד כל חיה' מיד הנשמה החיה לנצח. ולפי זה מה טעם 'כל' והיל"ל מיד חיתכם אדרשנו. והנה ממה שאומר כאן מיד האדם מיד איש אחיו יש להבין הוראת מליצת אחיו ואחיק שאין ענינו מאותה אומה או מאותה אמונה, אלא כל שהוא אדם כמהו, וכן פירש אח"כ 'כי בצלם אלהים עשה את האדם'. וע' דברי הכורם כי נעמו.

נֶפֶשׁ הָאָדָם: וְשִׁפְךָ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי
 בְּצַלֵּם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־הָאָדָם: וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ שְׂרָצוּ
 בָּאָרֶץ וּרְבוּ־בָהּ: חמישי ח וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ וְאֶל־בְּנָיו
 אִתּוֹ לֵאמֹר: ט וַאֲנִי הֲנִי מְקִים אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־
 זְרַעְכֶם אַחֲרֵיכֶם: י וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם

אלהים" וגו': עשה את־האדם. זה מקרא חסר, רש"י
 וצריך להיות: 'עשה העושה את־האדם', וכן
 הרבה במקרא: (ז) ואתם פרו ורבו. לפי פשוטו:
 הראשונה בברכה, וכאן לצווי. ולפי מדרשו:
 להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה, לשופך
 דמים: (ט) ואני הנני. מסכים אני עמך. שהיה
 נח דואג לעסוק בפריה ורביה, עד שהבטיחו
 הקדוש־ברוך־הוא שלא לשחת העולם עוד,
 וכן עשה. ובאחרונה אמר לו: הנני מסכים
 לעשות קיום וחזוק ברית להבטחתי, ואתן
 לך אות: (י) חית הארץ אתכם. הם המתהלכים
 עם הבריות: מכל יצאי התבה. להביא שקצים

שדרשו רבותינו זכרונם לברכה: "והאלהים
 אנה לידו" (שמות כא, יג), במסכת "מכות" י
 ע"ב): הקדוש־ברוך־הוא מזמנן לפנדק אחד וכו'
 [כאשר יאמר משל הקדמונים: "מרשעים יצא
 רשע" וגו'. במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם
 שהרגו את־הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג
 במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים, הקדוש־
 ברוך־הוא מזמינן לפונדק אחד, זה שהרג
 במזיד יושב תחת הסלם, וזה שהרג בשוגג יורד
 בסלם ונפל עליו והרגו, זה שהרג במזיד נהרג,
 וזה שהרג בשוגג גולה]: (י) באדם דמו ישפך. אם
 יש עדים – המיתוהו אתם, למה? "כי בצלם

(י) באדם: ע"י האדם, והבי"ת משמשת שימוש האבלטיווס שבשאר לשונות אצל פעל המקבל שד"ל
 הפעולה, כי אין דרך לה"ק להשתמש במ"ם בענין זה.

כי בצלם אלהים עשה את האדם: עיין למעלה א' כ"ז. והנה התורה נותנת מעלה וכבוד לאדם,
 יהיה כל אומה שיהיה, וכן ר' עקיבא אמר 'חביב אדם שנברא בצלם שני' כי בצלם אלהים עשה
 את האדם' (אבות פרק ג' משנה י"ח) (וזה כולל האומות כולן), ואח"כ אמר על ישראל בפרט
 חביבין ישראל שנקראו בניים למקום. והנה הדבר ברור כי רציחת הנכרי אסורה גם מן התורה
 וגם מן המשנה כי מעלת צלם אלהים איננה פרטית לישראל, אך היא כללית לכל האדם.
 (י) שרצו: עיין למעלה ח' י"ז.

(ט) מקים את בריתי אתכם: ברית הפוך משרש בתר, ע"ש הבתרים שהיו רגילים לבתר לשנים
 בכריתת ברית (תלמידי חביבי שמואל חיים זלמן ר' יוסף זארק בספרו רב פעלים) ולפיכך הרבוי
 ממנו בריתות (בלשון חכמים) ואם היתה הת"ו לשמוש היתה נשמטת ברבוי. וענין הברית איננו
 תמיד קשר אהבה (foedus) גם לא תנאי (pactum), אלא כל הבטחה נקראת ברית.
 (י) בעוף בבהמה: עיין למעלה ב'.

בַּעֲוֹף בַּבְּהֵמָה וּבְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ אֶתְכֶם מִכָּל יִצְאֵי הַתְּבֹה
 לְכָל חַיַּת הָאָרֶץ: יא וְהִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא־יִכָּרֵת
 כָּל־בֶּשֶׂר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל וְלֹא־יְהִי עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת
 הָאָרֶץ: יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן
 בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם:
 יג אֶת־קִשְׁתִּי נֹתַתִּי בַּעֲנָן וְהִיתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין
 הָאָרֶץ: יד וְהָיָה בַּעֲנָנִי עָנָן עַל־הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת
 בַּעֲנָן: טו וּזְכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־
 נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בֶּשֶׂר וְלֹא־יְהִי עוֹד הַמִּבּוּל לְמִבּוּל לְשַׁחַת

רמשים: לכל חית הארץ. להביא המזיקין, רש"י
 שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הלוכח
 עם הבריות: יא) והקמתי. אעשה קיום לבריתי.
 ומהו קיומו? את הקשת, כמו שמסיים והולך: שמעון בן־יוחאי: יב) בענני ענן. כשתעלה

מכל יצאי התבה: צריך עיון טעם המ"ם במלת מכל. רש"י

יב) זאת: הדבר הזה, והוא מה שמזכיר אח"כ 'את קשתי נתתי'.

אשר אני נתן: חוזר לאות.

יג) את קשתי: ידוע כי הקשת דבר טבעי, ויותר מזה ידוע כי אין האל צריך סימן שיזכירהו
 דבר ('וראיתיה לזכר ברית עולם' (למטה ט"ז); אלא להיות הקשת נראית לפרקים ובלא זמן
 קבוע חשבו הגוים הקדמונים שהיא שליח האל (Iris) והרכו בה הבלים, והתורה טיהרה הענין
 ממה שיש בו קלקול ופגם והזק, ותקנה הדבר באופן שיהיה מועיל ולא מזיק. ונ"ל ג"כ כי
 קרוב הוא שהיו הקדמונים מנחשים ומעוננים בקשת לומר שהוא רומז לדבר עתיד להיותה
 שליח האל, והתורה הרחיקה כל זה באמרה שאינה אלא סימן שלא יהיה עוד מבול, וכן מצאנו
 המשורר הקדמון הומוס (Ilia. Lib. 17 v. 547) אומר כי הקשת סימן מלחמה או סערה,
 והנה התורה האלהית מכזבת השבושים האלה באמרה כי הקשת אות ברית שלום (קצת מזה
 מצאתי אח"כ במעמר).

טו) המים למבול: המים לא יתהפכו למבול, כטעם כל היה ל... כמו 'זיהי לנחש', 'זיהי למטה'
 (שמות ד', ג'-ד'), 'והיו לדם' (שם שם ט'), כלומר לא יהיו בשיעור שיהיה מהם המבול.

כָּל־בֶּשֶׂר׃ טז וְהִיְתָה הַקֶּשֶׁת בְּעֵינֵי וְרֵאִיתָהּ לְזָכֹר בְּרִית
עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל־
הָאָרֶץ׃ יז וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר
הִקְמַתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל־בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ׃ ששי יח וַיְהִי
בְּגִינַח הַיְצְאִים מִן־הַתְּבֵה שֵׁם וַחַם וַיִּפֹּת וַחַם הוּא אָבִי
כְּנַעַן׃ יט שְׁלֹשָׁה אֱלֹהִים בְּגִינַח וּמֵאֵלֶּה נִפְצָה כָּל־הָאָרֶץ׃
כ וַיַּחַל נֹחַ אִישׁ הָאָדָמָה וַיִּטַּע כַּרְם׃ כא וַיִּשֶׁת מִן־הַיַּיִן

במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם:
(טז) בין אלהים ובין כל־נפש חיה. בין מדת הדין של מעלה וביניכם, שהיה לו לכתב: 'ביני ובין כל־נפש חיה'. אלא, זהו מדרשו: כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם – אני רואה את האות ונזכר: (יז) זאת אות־הברית. הראהו הקשת, ואמר לו: הרי האות שאמרת: (יח) וַחַם הוּא אָבִי כְּנַעַן. למה הצרך לומר כאן? לפי שהפרשה

עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם, ועל ידו נתקלל כנען, ועדין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן: "וַחַם הוּא אָבִי כְּנַעַן": (כ) וַיַּחַל עֲשֵׂה עֲצֻמוֹ חוֹלִין, שהיה לו לעסק תחלה בנטיעה אחרת: איש האדמה. אדוני האדמה, כמו (רות א, ג): "איש נעמי": ויטע כרם. כשנכנס לתבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים: (כא) אהלה.

(טז) וְרֵאִיתָהּ: הכוונה כשתראו אותה אל תדאגו שיבוא מבול, או אל תדאגו שמא תרמוז שד"ל לשום דבר רע, אלא תהיה בעיניכם כאות ברית ותחשבו שגם אני בראותי אותה אזכור את בריתי.

(יח) וַיְהִי בְּגִינַח: אעפ"י שהזכירם כבר, חוזר ומזכירם מפני שהוא בא להזכיר מאורע שזכרו בו כלם, ופירש ג"כ וַחַם הוּא אָבִי כְּנַעַן, כי הוא עתיד להזכיר את כנען.

(יט) שְׁלֹשָׁה אֱלֹהִים בְּגִינַח: הזכיר זה לרמוז שהברכה והקללה של אלו היא מתיחסת לכל האומות אשר יצאו מהם.

נִפְצָה כָּל הָאָרֶץ: מליצה הפוכה כמו למעלה (ב) 'אשר תרמש האדמה', והכוונה כי מאלו נולדו האומות אשר נפוצו בכל הארץ.

נִפְצָה: ענין הפוזר נמצא הרבה בשורש פוץ, 'פן נפוץ' (למטה י"א ד'), 'ומשם הפיצם ה'" (שם ט). ונ"ל כי פוץ ופציץ שני שרשים בענין אחד, ויהיה 'נִפְצָה' נפעל מן הכפולים אלא שהוקל, כמו 'נִבְלָה', (שם ז) שהוא במקום, נְבִלָה, 'נִזְמו' (שם ו) במקום יִזְמו, וכיוצא בזה 'נִפְצו גוים' (ישעיה ל"ג ג') במקום נִפְצו; ומן השרש והבנין הזה 'כי נִפְץ העם' (ש"א י"ג י"א) בשקל נִסְב.

(כ) וַיַּחַל נֹחַ וְגו': איננו רחוק שהיה נח הראשון שנטע כרם כלו גפנים ועשה מהם יין, וע'

וַיִּשְׁכַּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֹהֳלָהּ: כב וַיֵּרָא חָם אֲבִי כְנַעַן אֶת
 עֲרוֹת אָבִיו וַיַּגֵּד לְשְׁנֵי-אָחָיו בַּחוּץ: כג וַיִּקַּח לָשׁם וַיִּפֹּת אֶת-
 הַשְּׂמֵלָה וַיִּשְׁימוּ עַל-שֵׁכְם שְׁנֵיהֶם וַיִּלְכוּ אַחֲרָנִית וַיִּכְסּוּ
 אֶת עֲרוֹת אֲבֵיהֶם וּפְנֵיהֶם אַחֲרָנִית וְעֲרוֹת אֲבֵיהֶם לֹא
 רָאוּ: כד וַיִּיקֶץ נֹחַ מֵיִינוֹ וַיֵּדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ

שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו
 לטלית של ציצית. ויפת זכה לקבורה לבניו,
 שנאמר (יחזקאל לט, יא): "אתן לגוג מקום-
 שם קבר". וחם שבזה את אביו, נאמר בזרעו
 (ישעיה כ, ד): "כן ינהג מלך-אשור את-שבי
 מצרים ואת-גלות כוש נערים וזקנים ערום
 ויחף וחשופי שת" וגו': ופניהם אחרנית.
 למה נאמר פעם שניה? מלמד, שכשקרבו
 אצלו והצרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו
 פניהם אחרנית: (כד) בנו הקטן, הפסול והבוזי,

רש"י 'אהלה' כתיב, רמז לעשרת שבטים שנקראו
 על שם שומרון שנקראת "אהלה", שגלו
 על עסקי היין, שנאמר (עמוס ו, ו): "השתיים
 במזרקי יין": ויתגל. לשון ויתפעל': (כב) וירא
 חם אבי כנען. יש מרבותינו (תנחומא נח, טו)
 אומרים: כנען ראה והגיד לאביו, לכך הזכר
 על הדבר ונתקלל: וירא... את ערות אביו.
 יש מרבותינו (סנהדרין ע"א) אומרים: סרסו,
 ויש אומרים: רבעו: (כג) ויקח שם ויפת. אין
 כתיב כאן 'ויקחו' אלא 'ויקח', למד על שם

למעלה ה' כ"ט. כי הראשונים נטעו גפן, והוא החל לנטוע גפנים רבים שורות שורות הנקרא
 כרם, כי ברצותו ביין לא נטע הגפן כשאר אילנות ועשה כרם (רמב"ן).

ויחל: הפעל משרש חלל. ואולי חש להזכיר זה, מפני שהיו הגוים עובדים אליל Baccus
 שהיה אצלם אלהי היין, ורצה הכתוב להודיע כי אדם היה כשאר האדם (תלמידי כמוהר"ר
 יהודה אריה אוסימו); או מפני שהיו המצרים אומרים שהוא המצאת השטן. עיין למטה מ' י"א
 (אח"מ); גם רצה ללמד הרעות הנמשכות מן היין, כי נח שהיה צדיק תמים בכל אנשי דורו
 נולדו לו תקלות על ידי השכרות.

ויחל: הפעיל משרש חלל.

(כב) וירא חם... ויגד: זה היה חטאו, שלא כסהו, אבל הגיד לאחיו דרך לעג; כי לולא שהיה
 מצחק באביו, היה משתתף עם שם ויפת לכסותו וגם הם היו משתפים אותו עמהם, וכיון
 שהגיד ולא כסהו, אין זה אלא מלעיג ומקלה אביו (תלמידי מוהר"ר משה כהן פורטו).

(כד) את אשר עשה לו בנו הקטן: נראה שהוא כנען (כי חם לא היה בנו הקטן, עיין למעלה
 ה' ל"ב) ובני בנים הרי הם כבנים, ונראין דברי ראב"ע ורלב"ג כי חם ראה והגיד, וכנען עשה
 מעשה, והכתוב לא פירש המעשה אשר עשה לו, ואנחנו לא נדעהו. ורלב"ג מפרש בנו הקטן
 של חם, והוא רחוק. ולדעת האומרים שהיה חם הקטן בבני נח, יתכן (כדברי יהודה אוסימו)

הַקָּטָן: כה וַיֹּאמֶר אַרְוֹר כְּנַעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאַחֶי:
 כו וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי שָׁם וַיְהִי כְנַעַן עֶבֶד לְמוֹ: כז יִפְתָּ
 אֱלֹהִים לְיִפְתָּ וַיִּשְׁכַּן בְּאֵהֱלֵי־שָׁם וַיְהִי כְנַעַן עֶבֶד לְמוֹ:
 כח וַיְחִי־נֹחַ אַחֲרֵי הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים
 שָׁנָה: כט וַיְהִי כָל־יְמֵי־נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה

בן רביעי!?: (כז) ברוך ה' אלהי שם. שעתיד רש"י לשמור הבטחתו לזרעו, לתת להם את ארץ כנען: ויהי. להם "כנען עבד למו" – למס עובד: (כז) יפת אלהים ליפת. מתרגם "יפתי" – ירחיב: וישכן באהלי־שם. ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים (יומא י ע"א): אף־על־פי שיפת אלהים ליפת, שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני, לא שרתה בו שכינה. והיכן שרתה? במקדש ראשון שבנה שלמה, שהיה

כמו (ירמיה מט, טו): "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי באדם": (כה) ארוור כנען. אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי אחר לשמשני, ארוור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים, שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה. ומה ראה חם שסרסו? אמר להם לאחיו: אדם הראשון שני בניו היו לו, והרג זה את זה בשביל ירושת העולם, ואבינו יש לו שלשה בניו, ועודנו מבקש

שקלל את כנען להיותו היותר חביב לחם להיותו צעיר בניו, וגם כדי שלא יהיו בכללן הקללה שד"ל כל תולדות חם אלא מיעוטן.

(כה) וַיֹּאמֶר אַרְוֹר כְּנַעַן: הכוונה לומר ארוור חם, ולא רצה להזכיר הקללה על בנו, אלא על בן בנו (תלמידי אליעזר אברהם פואה) ומוהר"ר י' א' אוסימו מוסיף כי אולי כנען היה חביב לאביו יותר משאר בניו להיותו בנו הצעיר, ושאוּלי ג"כ לא רצה שיהיו כל בני חם וכל תולדותיהם בכלל הקללה, ולכך הזכיר כנען.

עבד עבדים: הפחות שבעבדים, היותר ראוי לשם עבד בכל העבדים, ובהפך שיר השירים הנכבד שבשירים, היותר ראוי להקרא שיר מכל השירים, וכן קדש הקדשים.

(כז) ברוך ה' אלהי שם: הכוונה לומר כי ה' יהיה אלהי שם ויהיה בעזרו תמיד, וזו ברכה שאין למעלה ממנה; והואיל והזכיר את השם אמר ברוך.

עבד למו: לאַחֶי שאמר למעלה.

(כז) יפת: הפעיל מן פתה, והוא לשון ארמית, תרגום של ירחיב. (ותלמידי שמשון יינטילומו נב"ת אומר כי מזה שורש פשה), וענין הרחבת גבול מושאל להורות כל מיני ההצלחה. כמו 'אם ברך תברכני והרבית את גבולי' (ד"ה א' ד' י'), 'כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך' (דברים י"ב כ'), וע' שם פירש"י ופירושי, וכן 'כי עתה הרחיב ה' לנו' (למטה כ"ו כ"ב).

וישכן באהלי שם: האלהים הנזכר כלומר תהיה השגחתו עליו. ודעת Bochart ואחרים כי יפת

וַיִּמָּת: י א וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי־נֹחַ שֵׁם חָם וַיִּפְתּוּ וַיּוֹלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחֵר הַמִּבּוּל: ב בְּנֵי יִפְתָּח גַּמְר וּמְגוּג וּמְדֵי וַיּוֹן וַתְּבַל

רש"י מבני שם: ויהי כנען עבד למן. אף משיגלו בני שם, ימכרו להם עבדים מבני כנען: (ב) ותירס. זו פרס:

שד"ל ישכון באהלי שם; והכוונה כי בני יפת כגון היונים והרומיים עתידים לכבוש ממלכות בני שם שהם באזיאה; אך לפי זה תהיה זו קללה לשם. וספור זה נכתב בתורה להרחיק את ישראל מחברת הכנענים שהיו ישראל באים להתישב בארצם, והיו דרכיהם מקולקלים והיו צריכים להתרחק מהם. ומאז בימי אברהם מצינו שהיו הכנענים נבזים בעיני העברים, כי הזהיר את עבדו שלא יקח אשה לבנו מבנות הכנעני.

(א) ואלה תולדות: הבנים שהולידו. והנה השמות הנזכרים כאן (כמו שהעירו קלעריקוס וראו' ואחרים) רובם שמות אומות, ויש מהם ג"כ שהם ל' רבים, כגון לודים, ענמים, להבים, נפתוחים, ומהם שמות היחס, כגון היבוסים, האמורים, הגרגשי, ולפיכך א"א לפרש שהכוונה בפרשה הזאת להודיע מי הוליד פלוני ופלוני, אלא להודיע ממי יצאו אומה פלונית ואומה פלונית, חוץ מנמרוד שהוא נזכר כאיש מיוחד, אלא שגם הוא לא נזכר כאן אלא על שם שהיה ראש אומה וממלכה. ואנחנו לא נדע מזה היתה קבלת האומות בענינים האלה, ומה היו אמונותם הנשחתות, ולא נבין תועלת ספור התולדות האלה בכל פרטיהן, אמנם ידענו כי רבים בין הקדמונים היו אומרים כי אבותיהם נולדו מן אדמתם במעשה נס של אליל פלוני ופלוני, או שנולדו מן האילילים עצמם, והנה כוונת התורה כאן להכחיש ההבלים ההמה, ולקבוע האמונה הישרה כי כלנו בני איש אחד אנחנו, וכלנו מעשה אל אחד.

(ב) גמר: אומרים שהיא אומה הנקראת בימי קדם Cimmerii, יושבי Chersonesus Taurica, והערביים קוראים להם בחלוף אותיות קרם, ומזה Crimea, וקוראים בַּחַר אֶלְקָרִם לים השחור. והעם הזה נזכר ביחזקאל (ל"ח ו') עם הבאים עם גוג ומגוג.

מגוג: אומרים (וכן פלאויוס) שהם Sciti, ועיין יחזקאל ל"ח ול"ט. ובני בכורי ע"ה אומר כי אולי שם מגוג נשאר עוד היום בשם ההר Caucasus.

מדי: היא Media.

יון: ידוע, וכן שם אומה או משפחה ממשפחות היונים נקראו Iones.

ותבל ומשך: אומרים שהם העמים הנקראים בימי קדם Tibareni et Moschi והיו שְׁכָנִים, ומושבם בארצות Cappadocia et Cilicia, ומושבם בארץ הנקראת כיום Georgia, ומצאנו ביחזקאל (כ"ד י"ג) 'יון תבל ומשך' ונזכרו ג"כ ביחזקאל (ל"ח ב') אצל גוג.

תירס: אומרים שהוא Thracia. ובני בכורי ע"ה אומר כי תירס (Thyras) הוא שם הנהר Dnieper בלשון רומי ויתכן שכך נקראו מתחלה העמים הצפוניים השוכנים אצלו, ולפי זה יתיישב יותר היות תירס נזכר אצל משך.

וּמִשֵּׁךְ וְתִירָס: ג וּבְנֵי גָמֵר אֲשַׁכְנֶנּוּ וְרִיפַת וְתַגְרָמָה: ד וּבְנֵי

(ג) **אשכנז**: לא נזכר אלא בירמיה (נ"א כ"ז) 'ממלכות אררט מני ואשכנז', ונראה שהיא אומה בארמיניאה (שם נגזר מן מני הנזכר ג"כ בתהלים (מ"ה ט') 'מן היכלי שן מני שמחוך' ונגד הנגינה, אך כתרגומו מארע מני),

כתב יד:

דפוס ראשון:

ודעת Ilasse כי משם אשכנז שהיה שם אומה נגזר Pontus Euxinus שאולי עיקרו Pontus Axenus וענינו ים של בני אשכנז. אמנם מה שאנחנו נוהגים לקרוא לאלימניאה אשכנז אין לו עיקר אלא הסכמה בלבד, וכן צרפת וספרד.

ריפת: לא נודע, והקרוב שגם הוא בארמיניאה או קרוב לה וי"א שהם ההרים הנקראים אצל הקדמונים Riphoei. ובני ע"ה אומר כי הם היושבים אצל הנהר Nyphates שהזכירו הקדמונים בין ארץ ארם נהרים וארמיניאה, והנהר ההוא נקרא עכשיו Curdo, בארץ Curdistan, ובד"ה (א', א' ו') כתוב דיפת בדל"ת.

תגרמה: נזכר ביחזקאל (כ"ז י"ד ול"ח ו') ואנשי ארמיניאה קוראים עצמם בית תגורמן.

(ד) **אלישה**: לדעת יוסף פלאויוס הם האcoles, ולדעת בושארט היא Elis, ולדעת מיכאעליס וראז' היא Hellas, שתייהן בארץ יון, ונזכר שם זה ביחזקאל כ"ז ז'. ובני אומר שהיא Cilicia באזיאה הקטנה, וכן רבנו סעדיה תרגם אלמציצה, שהיא עיר בציליציאה.

תרשיש: אומרים שהיא ספאניאה, ותרשיש שם עיר Tartessus שהיתה נמל (portus) מפורסם בימי קדם, ושם זה נזכר הרבה במקרא; ונראה שהכוונה כדעת אחרים שאומרים שהיא Tarsus באזיאה הקטנה.

כתים: דעת ראז' וגעז' שהיא Cyprus, ובספר החשמונאים כתוב כי אלכסנדר בא מארץ כתיים, כי אחר זמן כללו בשם זה גם שאר האיים אשר ליון.

רודנים: בד"ה (א' א' ז') ובס' הכותים ובתרגום אלכסנדר כתוב רודנים ברי"ש, Rodii, ואם הוא בדל"ת אומרים שהוא Dodana בארץ יון. ודעתי נוטה לומר כי לא רודנים ולא רודנים הוא העקר השם הזה, אלא דרדנים (כמו שהוא בתרגום ירושלמי המיוחס ליונתן), ולהקל על הלשון היו אומרים רודנים או דודנים, (וכיוצא בזה לדעתי מף ונף עיקרם מנף (Menfi), וכן דעואל ורעואל (במדבר א' י"ד, ב' י"ד) עקרם דרעואל); והנה Dardania היא מדינת Troja. וזה אחד מהדברים שגנב ממני החכם געזעניוס, כי בספרו Thesaurus ערך דדן (עמוד 322) כתב כי לדעתו הנסח הנכון הוא רדנים ברי"ש והם Rhodii, ואחר שנדפס ישעיה של ראז' עם הערותי בראשו, ושם (עמוד 11) כתובה מחשבתי זאת, אז געזעניוס בספרו Monomenta Phoenicia עמוד 432 כתב כי אין ספק אצלו כי הכוונה על הדרדנים אנשי טרויה.

יִזְוּ אֶלְיִשָׁה וְתִרְשִׁישׁ כְּתִים וְדָדָנִים: ה' מֵאֲלֶה נִפְרְדּוּ אֵי
הַגּוֹיִם בְּאֶרְצָתָם אִישׁ לְלִשְׁנֹו לְמִשְׁפַּחְתָּם בְּגוֹיָהֶם: וּבְנֵי
חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפּוּט וּכְנַעַן: ז' וּבְנֵי כּוּשׁ סְבָא וְחַיִּילָה

(ה) **מאלה נפרדו איי הגויים:** אמר זה אצל בני יפת, מפני שהיו זרים ובלתי ידועים לישראל יותר מבני חם ושם, והודיע כאן כי הם היושבים באירופא מעבר לים, וזה לדעתי טעם איי הגויים, כי שם אי מורה מחוז שבתוך הים או שעל שפת הים, ומצינו שם איים שגור הרבה להורות על הארצות הרחוקות אשר מעבר לים, כמו 'הגידו באיים ממרחק' (ירמיה ל"א ט'), 'שמעו איים אלי והקשיבו לאמים מרחוק' (ישעיה מ"ט א'), 'תרשיש פול ולוד מושכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים' (שם ס"ו י"ט). (ועיין ספר מחקרי ארץ בערך א') ואיי הגויים הוא כמו גויי האיים, כמו 'רק עשב' (למעלה ט' ג') ו'להט החרב' (למעלה ג' כ"ד).

כתב יד יח"ף:

כתב יד י"ף:

בגויהם: בארצות מושבם כי שם גוי נגזר מן ג'א, ונאמר גם על מחוז מיושב, עיין בה"ע תקפ"ז עמוד 174.

למשפחותם בגויהם: למשפחותם אשר בגויהם, כי כל גוי כולל משפחות ושבטים שונים; או בגויהם ענינו בארצות מושבם, כי שם גוי נגזר מן ג'א, ועקר הוראתו מחוז מיושב, עיין בה"ע תקפ"ז עמוד 174.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(ו) **כוש:** היא Ethiopia או Abyssinia שאנשיה שחורים, ויש גם כוש בְּעֶרְב, ואומרים כי מְעֶרְב הלכו ונתישבו בכוש, כי לשון כושי קרוב ללשון ערבי.

(ו) **כוש:** היא (לדעת בני) ארץ הנקראת אצל הקדמונים Meroe והיא בין מצרים ובין Abyssinia והיא בארץ הנקראת עתה Nubia.

פוט: אומרים שהיא Libia היא Marocco.

(ז) **סבא:** ראז' אומר כי מדברי פלאויוס (קדמוניות ב' י' ב') נראה כי עיר Meroe אשר במצרים שהיא אי בתוך נילוס, היתה נקראת מקדם סבא (Saba) והיא נזכרת בישעיה (מ"ג ג') 'נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך'; וכן (שם מ"ה י"ד) 'יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה', ובתהלים (ע"ב י') 'מלכי שבא וסבא' והיא לדעת בני ע"ה Abyssinia.

כתב יד:

דפוס ראשון:

חויילה: דעת Niebuhr ואחריו ראז' שהוא מחוז בערב המבורכת (Iemen) הנקרא Chaulan.

חויילה: לדעת ר"ס גאון וגעזעניוס היא Zeila לדרום Bab-el-Mandeb.

וְסַבְתָּה וְרַעְמָה וְסַבְתָּכָא וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וְדָדָן: ה וְכֹוֹשׁ
 יֵלֵד אֶת־נִמְרֹד הוּא הַחֵל לְהִיּוֹת גְּבֵר בְּאַרְץ: ט הוּא־הִיָּה
 גְּבֵר־צִיד לְפָנָי יְהוּה עַל־כֵּן יֵאמֶר כְּנִמְרֹד גְּבוּר צִיד לְפָנָי

(ה) להיות גבר. להמריד כל-העולם על הקדוש-
 ברוך-הוא, בעצת דור הפלגה: (ט) גבור ציד. צד
 דעתן של בריות בפיו, ומטען למרוד במקום:
 לפני ה'. מתכון להקניטו על פניו: על-כן יאמר
 כנמרד. על-כל-אדם מרשיע בעזות פנים, יודע
 ריבונו ומתכון למרוד בו, יאמר: זה כנמרוד

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

סבתה: אומרים שאולי היא עיר Sabatha
 בארץ ערב, הזכירה פליניאוס (Histor.
 Sembriti, ובארצם Sabat על שפת ים סוף.
 (Natur. 6. 28).

רעמה: ביחזקאל (כ"ז כ"ב) 'רכלי שבא ורעמה המה רכליך בראש כל בשם ובכל אבן יקרה וזהב'
 אומרים שהיא Reama בערב המבורכת, והיא רבת מִסְקָר.

סבתכא: בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל מתורגם זנגאי, והזכירם גם אבן אלפראג בין בני
 חם, ויושבים בארץ Zanguabar; ודעת בושארט וקלעריקוס כי סבתכא היא עיר Samidace
 בארץ Carmania, קרובה לערב.

שבא: נזכר גם למטה (פסוק כ"ח) בין בני יקטן, וצריך לומר או ששני שבא היו, או שחלק מהם
 מזרע כוש, וחלק מהם מבני יקטן; ויש עוד שבא אחר מבני קטורה (למטה כ"ה ג') ויש מקומות
 שונים בערב המבורכת הנקראים Saba.

דדן: אומרים שהיא Daden עיר אצל Golpho Persico, ולא רחוקה מים הודו, ונזכרה
 ביחזקאל (כ"ז ט"ו) ויש עוד דדן מבני קטורה.

(ח) להיות גבר בארץ: להיות מפורסם בגבורתו, ועי"כ הביא בני אדם תחת ממשלתו. ודעת
 Petavius כי נמרוד הוא Belus המלך הראשון לאשור, וקרוב הדבר שלכך נזכר כאן, מפני
 שעשו אותו עבודה זרה. ומצאנו ארץ אשור נקראת (מיכה ה' ה') ארץ נמרד, גם מגדל בכל נקרא
 עד היום על שם נמרד ברז נמרד, ובאותו מגדל או היכל היה עקר עבודת בל ויש אומרים
 (פסחים צ"ד ע"ב) שנקרא נמרד על שהמריד את העולם בקב"ה, אמנם אין נראה מספור
 התורה שעשה עצמו ע"ז בחייו; ונ"ל שמרד בשם בן נח שהיה נכבד בדורו, ועשה לו מלוכה
 ביד חזקה, והעמים שהיו תחת ידו קראו לו בל כלומר בעל ואדון, ואשר לא היו תחת ידו
 קראוהו מורד (ויש אומרים כי נמרד נגזר מן נמר). ולהיות בל ע"ז מפורסמת מאד, הודיעה התורה
 שלא היה אלא גבור ציד.

(ט) הוא היה גבר ציד: ידוע כי בימי קדם היו חיות השדה פושטות בארץ למיעוט הישוב, והיו
 הגבורים הורגי החיות נכבדים מאד לרב תועלתם, כגון הרקולס ואחרים.

יְהוָה: וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בְּבָל וְאַרְדּוֹ וְאַכַּד וְכַלְנֵה
בְּאַרְצֵי שִׁנְעָר: יא מִן־הָאָרֶץ הַהוּא יֵצֵא אֲשׁוּר וַיִּבֶן אֶת־

רש"י גבור ציד: (יא) מן־הארץ וגו'. כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד, ומורדין במקום לבנות

שד"ל גְּבֹר צִיד: גבור סמוך וציד שם דבר, כמו 'גבורי מלחמה' (דה"י ב' י"ג ג'), 'אנשי אמת' (שמות י"ח כ"א).

לפני ה': בכל העולם, שגם האל לא היה רואה בארץ גבור ציד ממנו (רמב"ן).

על כן יאמר: כך היה משל הדיוט ואין נראה שהיה משל הדיוט לומר פלוני כנמרד, כי אין ספק שלא היו רבים גבורים כנמרד, ויתכן שהיה המשל בתמיה "וכי פלוני הוא כנמרד", או דרך התול "פלוני מתפאר בגבורתו כאלו הוא נמרד, כטעם 'כְּדָוֶד קָשְׁבוּ לָהֶם כְּלֵי שִׁיר' (עמוס ו' ה') הדיוט כשהיו רוצים להלל איש גבור היו אומרים דרך גוזמא שהוא כנמרד.

(י) ותהי ראשית ממלכתו בבל וארדו ואכד וכלנה: נראה שהוא בנה את הערים האלה, כמו שאמר אח"כ שהוא בנה את נינוה וכו'.

ארדו: תרגום ירושלמי והירונימוס ומר אפרים סורי אומרים שהיא Edesa בארם נהרים, וראז' וגעז' נוטים לדעת Salmasius ובושארט האומרים שהיא Areca בארץ בבל, ומהעיר הזאת אומרים שהם הנזכרים בעזרא (ד' ט') בשם 'אַרְכָּנְאִי'.

אכד: ראז' וגעז' נוטים לדעת קלעריקוס שהיא עיר Sacada שהזכיר תלמי (Ptolemaeus) ואמר שהיא מעט למטה מנינוה, קודם שיִשְׁפֹּךְ נהר ליקוס לתוך חדקל.

וכלנה: היא קטיסיפון (Ctesiphon) לדעת Quatremère היא עיר Kolwan הרחוקה חמשה ימים מבבל.

שנער: הארץ שסביבות בבל, ולא נדע עד היכן נמשכה.

(יא) מן הארץ ההיא יצא אשור: הנכון כדברי רמב"ן ולפניו התרגום המיוחס ליונתן ואחריו בושארט, קלעריקוס רמב"ן ומהרש"ד כי נמרד יצא משם והלך לאשור, וארץ אשור היתה נקראת בפרט מדינת Adyabene (Plinius 5. 12), אשר בה עיר נינוה, ולפעמים נכללו בשם אשור כל ארצות ממלכת מלכי אשור, ולפעמים נקראה מלכות בבל אשור, כשנפלה מלכות אשור ביד מלכי בבל, וכשנפלה בבל ביד פרס וּמְדֵי נקרא דריוש מלך פרס בשם 'מלך אשור' (עזרא ו' כ"ב).

נינוה: היא עתה נחרבת, ואצלה עתה עיר Mosul, ויש קרוב לה כְּפָר הנקרא Nunia אבל מה שרצה מהרש"ד להסתייע מתרגום אנקלוס אינו אלא טעות, כי הה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחילתה אינה נוהגת בלשון ארמי; ותרגום אשורה (למטה כ"ה י"ח הוא לאתור, אבל אתוראה הוא שם היחס (אֲשׁוּרִי) כמו בבבלאה, פרסאה, מערבאה, וכן 'עד מה אשור תִּשְׁבֹּךְ' (במדבר כ"ד כ"ב) תרגומו אתוראה ישבינך.

נִינּוּהָ וְאֶת־רַחֲבַת עֵיר וְאֶת־כַּלָּח: יב וְאֶת־רָסֶן בֵּין נִינּוּהָ
 וּבֵין כַּלָּח הוּא הָעֵיר הַגְּדֹלָה: יג וּמִצְרַיִם יִלְד אֶת־לוּדִים
 וְאֶת־עַנְנָמִים וְאֶת־לְהָבִים וְאֶת־נַפְתָּחִים: יד וְאֶת־פְּתָרְסִים
 וְאֶת־כַּסְלָחִים אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים וְאֶת־כַּפְתָּרִים:

המגדל, יצא מתוכם: (יב) העיר הגדולה. היא
 נינוה, שנאמר (יונה ג, ג): "ונינוה היתה עיר-
 גדולה לאלהים": (יג) להבים. שפניהם דומים
 ללהב: (יד) ואת-פתרסים ואת-כסלחים אשר
 יצאו משם פלשתים. משניהם יצאו, שהיו
 פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם

רחבת עיר: כך היה שמה והוסיפו מלת עיר, כי שם רחבות לא יראה ממנו שהוא שם עיר. שד"ל
 ולדעת בני ע"ה כך עקר שמה, רחובות עיר, והוא שם הודי (Sanskritico) לפיכך בא הסמוך
 אחר הסומך, ומלת Ira ענינה ארץ.

יצא: אשור, אל אשור, כמו 'בצאתי שער עלי קרת' (איוב כ"ט ז'), 'ויצא חצר אדר' (במדבר
 ל"ד ד'), 'ויצא נחל מצרים' (יהושע ט"ו ד') 'ויצא יבנאל' (שם שם י"א), 'ויצא הירדן' (שם
 ט"ז ז'), 'ויצא עין שמש' (שם י"ח י"ז), וכן בשרש בוא, 'ויבא ירושלים' (מלכים א' ג' ט"ו)
 'ויבאהו בבל' (מלכים ב' כ"ה ז'), וזולתם רבים.

(יב) רסן: איננה ידועה, ומר אפרים אומר כי יש בארם נהרים בין נינוה ובין כלח עיר ששמה
 ריש עין, ואולי היה שמה מתחלה רסן.

היא העיר הגדולה: נראה שחוזר לנינוה.

כלח: לדעת Quatremère היא עיר Karch בדיארבקור.

(יג) את לודים וכו': שמות אומות בלתי ידועות היום, ואפשר שלא היו אלא משפחות מאומת
 מצרים.

(יד) פתרסים: יושבי פתרוס (ישעיה י"א י"א; ירמיה מ"ד א' וט"ו) ואומרים שהיא Thebais.

כסלחים: בלתי ידועים.

אשר יצאו משם פלשתים: לפי הטעמים יצאו פלשתים מפתרוסים ומכסלוחים יחדו, לא
 מכסלוחים לבדם, ועל כל פנים לא יצאו מכסלוחים לבדם, כי גם מכפתורים יצאו, ככתוב 'את
 פלשתים שארית אי כפתור' (ירמיה מ"ז ד'), 'ופלשתיים מכפתור' (עמוס ט' ז'), וכתוב 'העוים
 הישבים בחצרים עד עזה כפתורים היצאים מכפתור השמידם וישבו תחתם' (דברים ב' כ"ג), ומן
 הפסוק האחרון הזה נראה כי לא כל הפלשתים, אלא קצתם, יצאו מכפתור, ושאריתם יתכן
 שהם מן הפתרוסים ומן הכסלוחים.

ואת כפתורים: גם את אלה ילד מצרים. והנה רצה הקב"ה להודיע לישראל כי הפלשתים שהיו
 הם הולכים לשכון אצלם הם מבני מצרים, כדי שיתרחקו מהם ומדרכיהם, כי אין ספק שהיו

טו וּכְנַעַן יִלְדֵּךְ אֶת־צִידֹן בְּכָרוֹ וְאֶת־חַת: טז וְאֶת־הִיבּוּסִי
 וְאֶת־הָאֶמְרִי וְאֵת הַגְּרִגְשִׁי: יז וְאֶת־הַתְּנִי וְאֶת־הָעֶרְקִי
 וְאֶת־הַסִּינִי: יח וְאֶת־הָאֲרוּדִי וְאֶת־הַצְּמָרִי וְאֶת־הַחֲמָתִי
 וְאַחַר נִפְצוּ מִשְׁפַּחֹת הַכְּנַעֲנִי: יט וַיְהִי גְבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן

רש"י אלו לאלו, ויצאו מהם פלשתים: (יח) ואחר הכנעני. סוף ארצו. כל-גבול' שבמקרא לשון נפצו. מאלה נפצו משפחות הרבה: (ט) גבול סוף וקצה: באכה. שם דבר. ולי נראה, כאדם

ישראל שבימי משה שונאים את מצרים שהשתעבדו בהם. והמקרא הזה ראייה שכתב משה את התורה, כי אחרי דורות אבדה השנאה ההיא, ולא היתה תועלת בהודעה זאת.

כפתר: אומרים שהיא Cyprus ואחרים אומרים שהיא Creta.

פלשתים: פלש בלשון כושי גלה מארצו.

(טו) צידן: שם עיר ידועה, נקראת כן ע"ש רוב הדגים שהיו צדים בה (ראו').

ואת חת: יושבי חברון.

(טז) היבוסי: יושבי ירושלים.

(יז) ואת הערקי ואת הסיני: שם משפחות מבני כנען, והיירונימוס אומר כי בימיו היו בא"י חרבות עיר נקראת Sin, וכן Arca אומרים שהוא שם עיר אצל הלבנון, והיא עתה חרבה.

(יח) הארודי: נזכר ביחזקאל (כ"ז ה') 'ישבי צידון וארוד' ואומרים שהיא אי בפניציאה, נקראת עכשו Rovada o, Ruad.

הצמרי: Shawius ראה אצל חרבות Arca חרבות עיר גדולה הנקראת Sumra.

החמתי: עיר חמת נמצאת עד היום בארם, אצל נהר Orontes, והיונים קראו לה Epiphania.

ואחר נפצו משפחות הכנעני: נתרבו ונתישבו בארצות אחרות, ונראין דברי נתה"ש כי מה שכתוב א"כ ויהי גבול הכנעני מציידן' וגו' הם גבולי כנען מימי קדם, אבל בימי משה כבר נפצו משפחותם ונתפשטו הרבה והלאה לגבולים האלה, כפי מה שנתבארו גבולות ארץ כנען בפרשת מסעי.

(יט) באכה: הכ"ף לכנוי, כאדם המדבר עם חברו (רש"י ורד"ק), וענין המליצה הזאת כענין דרך או מצד.

לשע: אומרים שהיא Callirrhoe, שהיה בה מעין מים חמין ההולכים בים המלח.

בְּאֵכָה גִרְרָה עַד־עֵזָה בְּאֵכָה סְדָמָה וְעַמְרָה וְאֲדָמָה
 וְצַבִּים עַד־לְשַׁע: כ אֵלֶּה בְּנֵי־חָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְלִשְׁנָתָם
 בְּאַרְצֹתָם בְּגוֹיֵיהֶם: כא וְלִשְׁם יֶלֶד גַּם־הוּא אָבִי כָּל־בְּנֵי־

האומר לחברו: גבול זה מגיע עד אשר תבא לגבול פלוני: (ב) ללשנתם בארצתם. אף-על-פי שנחלקו ללשונות וארצות, כלם בני חם הם: (כא) אבי כל-בני-עבר. הנהר היה "שם": אחי יפת הגדול. איני יודע אם יפת הגדול אם שם, כשהוא אומר (לקמן יא, ה): "שם בן-מאת שנה וגו'".

שנתים אחר המבול" – הוי אומר יפת הגדול, רש"י שהרי בן חמש מאות שנה היה נח כשהתחיל להוליד, והמבול היה בשנת שש מאות שנה, נמצא שהגדול בבניו היה בן-מאה שנה, ושם לא הגיע למאה שנה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את

שד"ל

(ב) בגוייהם: עיין למעלה י' ה'.

(כא) ולשם יולד גם הוא: אמר לשון זה בשם לפי שהזכירו באחרונה (רמב"ן) כדי שלא יחשב שלא היה נכבד כאחיו, או שלא היה מרובה באוכלוסין כמוהם, ולפי שאַחַר אותו הוסיף בשבחו כי הוא אבי כל בני עבר וגו'.

כתב יד:

דפוס ראשון:

אבי כל בני עבר: הנכון כדעת רש"י ורמב"ן וקלערייקוס וראז' וגעז' שהטעם אנשי עבר הנהר, כלומר השוכנים למזרחו של פרת, כטעם 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם' (יהושע כ"ד ב'), 'וענו אשור וענו עבר' (במדבר כ"ד כ"ד), 'בעברי נהר במלך אשור' (ישעיה ז' כ'), והם אנשי בכל ואשור ואנשי ארם נהרים, שהיו גוים עצומים וממלכות גדולות. ואברהם שבא מארם נקרא העברי (למטה י"ד י"ג), וכשנתרבה זרעו נקראו בני המשפחה כלם עברים, ומפני שבני ישראל לבדם נשארו אומה נבדלת משאר אומות במנהגייהם וביחוסם, שלא היו מתערבים עם שאר עמים, נשאר שם עברים פרטי להם לבדם.

אבי כל בני עבר: ואם אולי גם אחרים באו מהארצות ההן לארץ כנען והולידו שם בנים, לא נקראו עברים כי התערבו עם גויי הארץ, ולא נשארו אומה נבדלת כמו שנשארו בני ישראל. והדבר מובן מאליו כי השמות האלה עבר הנהר ועברים נולדו בארץ כנען אשר היא בעבר המערבי לנהר פרת, והעמים היושבים בעבר המזרחי עקר שמם היה ארמים אשורים בבליים, לא עברים, ורק כשהיה אחד מהם יוצא מארצו ועובר את הנהר, היו הכנענים קוראים לו עברי; וכן ארצות ארם נהרים ואשור היו נקראות רק בארץ כנען בשם עבר הנהר, וכן מה שכתוב כאן 'אבי כל בני עבר' הוא לפי מה שנקראו הארצות ההן בפי אנשי כנען ואח"כ בפי בני ישראל המדברים שפת כנען.

והפך מזה בעזרא ונחמיה מצינו ארץ ישראל וסביבותיה נקראות עבר הנהר או עבר נהרא

עֵבֶר אַחֵי יַפֶּת הַגְּדוֹל: כב בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשׁוּר וְאַרְפַּכְשָׁד
 וְלוֹד וְאַרְם: כג וּבְנֵי אָרַם עֹוֹץ וְחוּל וְגִתָּר וּמֶשׁ: כד וְאַרְפַּכְשָׁד
 יֵלֵד אֶת־שֵׁלַח וְשֵׁלַח יֵלֵד אֶת־עֵבֶר: כה וְלְעֵבֶר יֵלֵד שְׁנֵי

שד"ל (עזרא ח' ל"ו; נחמיה ב' ז' ט'; ג, ז; עזרא ד ט"ז), כי כן היו מעבר לנהר ליושבי אשור ובבל. וכן בפסוק 'כי הוא רודה בכל עבר הנהר' (מלכים א' ה' ד') הכוונה על א"י והממלכות אשר סביבותיה, וזה מפני כי ס' מלכים שבידנו (שהוא קצור מס' ד"ה למלכי יהודה וישראל שנאבד) נעשה בגלות בבל (אדר תרכ"א).

אחי יפת הגדול: הגדול כנוי ליפת, והנה כבר ידענו כי שם ויפת אחים, ונ"ל כי כאן הכוונה במלת אח שוה, כמו 'שמעון ולוי אחים' (למטה מ"ט ה'), 'אח הייתי לתנים' (איוב ל' כ"ט), 'אח הוא לבעל משחית' (משלי י"ח ט'), והטעם אע"פ שהיה הצעיר באחיו שהיה נכבד כיפת שהיה נקרא הגדול ע"ש מעלתו, או על רוב האומות שיצאו ממנו; וכל זה אמנם להבנות את חם שיצאו ממנו מצרים וכנען.

(כב) עילים: היא Elimais, והעם הנקרא Elimcei, והיה מושבם בין מדי ובין Susiana, ושם הארץ ההיא Khusistan.

ארפכשד: זה שם ארם, כי נזכרו תולדותיו למטה, אך על שמו נקראה אחת ממדינות אשור Arropachitis, קרוב לארמניאה.

לוד: אולי הם יושבי Lydia באזיאה הקטנה ולדעת Rosellini הוא שם לחלק אזיאה אשר מעבר להרי Taurus.

ארם: שתי ארצות נקראו כן, האחת היא Syria, והיא ארם דמשק, והיו בה בימי דוד ממלכות שונות, ארם צובה, ארם בית רחב, ארם מעכה, וחמת; והשנית היא ארם נהרים או פדן ארם, Mesopotamia שבין פרת וחדקל.

(כג) עוץ: דעת בושארט (ואחריו בעל מחקרי ארץ) שהיא קרוב לדמשק, ושמה Guta, ודעת ראז' וגעז' שהיא Ausitis בצפונה של ערב המדברית (deserta) לצד בבל והיא מקומו של איוב, ובזמן גלות בבל פשטו בני אדום והגיעו עד שם (איכה ד' כ"א).

חול: אומרים שהיא בארם, ונקראת עד היום ארץ אלחול"ה, אצל מי מרום. גתר: לא נודע.

מש: אומרים שהם אנשי ההר Masius לצפון העיר נציבין (Nisibis).

(כד) עבר: דעת ראז' וגעז' כי היהודים קראו לו שם זה, על שם שממנו יצאו העברים; ואני אומר כי מעולם לא מצאנו שהיו ישראל מיחסים עצמם לעבר, אלא לאברהם ליצחק ויעקב, והנכון בטעם שם עברים מה שכתבתי למעלה (כ"א), וטעם שם עבר לאיש זה לא ידענוהו.

בְּנִים יֵשׁ אֶתְּ אֶתְּ פֶּלֶג כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ וְשֵׁם אָחִיו
 יִקְטָן: כו וְיִקְטָן יֵלֵד אֶת־אֶלְמוּדָד וְאֶת־שֶׁלֶף וְאֶת־חֲצַרְמוֹת
 וְאֶת־יֵרַח: כז וְאֶת־הַדּוֹרָם וְאֶת־אוּזֵל וְאֶת־דְּקֵלָה: כח וְאֶת־
 עוּבֵל וְאֶת־אֲבִימָאֵל וְאֶת־שֶׁבָא: כט וְאֶת־אוּפָר וְאֶת־חַוִּילָה

רש"י (להלן פסוק כו): "ויקטן ילד" וגו', ואחר כך (להלן יא, א): "ויהי כל-הארץ" וגו'. ואם תאמר: באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש. הא למדת, שבשנת מות פלג נתפלגו: ויקטן. שהיה עניו ומקטין עצמו. לכך זכה להעמיד כל-המשפחות הללו: (כו) חצרות. על שם מקומו. דברי אגדה (בראשית רבה לו, ח):

אביהם, וזה בזהו: (כה) נפלגה. נתבלבלו הלשונות, ונפצו מן הבקעה, ונתפלגו בכל-העולם. למדנו, שהיה עבר נביא, שקרא שם בנו על שם העתיד. ושנינו ב"סדר עולם" (פרק א) שבסוף ימיו נתפלגו. שאם תאמר: בתחלת ימיו, הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קדם לכן, שנאמר

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(כה) נפלגה הארץ: נ"ל ענין מחלוקת ופירוד הדעות, כטעם 'פלג לשונם' (תהלים נ"ה י), והכוונה על מרידת נמרד ואנשיו; ונחלקו העמים לשתי כתות.

יקטן: הוא נזכר עדיין אצל הערביים יושבי Iemen, והם מתיחסים לו.

(כו) את אלמווד: דעת געז' כי הוא מורד Morad שלפי דברי הערביים בספור יחוסיהם היה מגזע יקטן, ויש משפחה ממשפחות הערביים יושבי Iemen הנקראת על שמו בני מראד; והנה מלבד חלוף הדל"ת ברי"ש, קשה לי בזה שיהיה סימן הידיעה (אל בערבי כה"א הידיעה בעברי) בשם אדם, והנכון שאותיות אל גם הם מן השרש, ושאינן כאן טעות בכתיבת השם, ואנחנו לא נדע מי הם יוצאי אלמווד, כאשר לא נדע כמה אומות אחרות.

שלף: תלמי הזכיר אומה בערב הנקראת Salapeni.

חצרות: שם מחוז בערב נקרא Hadramant, והיא ארץ מור ולבונה.

ירח: אצל חצרות נמצא הר הנקרא הר הלבנה (גבל אל קמר).

(כז) הדורם ודקלה: לא נודעו.

אוזל: שם עיר גדולה ואם בערב המברכת (Iemen), ושמה עתה צנעה, ועתה בימינו הומת שם בסם המות החכם Seetzen.

(כח) עובל ואבימאל: לא נודעו.

שבא: עם מפורסם אצל הקדמונים בערב המבורכת (Sabæi) ונזכר הרבה במקרא.

(כט) אופיר: שם מחוז בדרום ערב, והוא אופיר שהיו הולכות שם אניות שלמה, וכבר מצא

וְאֶת־יֹזֶבֶב כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי יִקְטָן: לוֹיְהִי מוֹשְׁבָם מִמֶּשָׁא
 בְּאֶכָה סְפָרָה הַר הַקָּדָם: לא אֵלֶּה בְּנֵי־שֵׁם לְמִשְׁפַּחְתָּם
 לְלִשְׁנָתָם בְּאֶרְצָתָם לְגוֹיָהֶם: לב אֵלֶּה מִשְׁפַּחַת בְּנֵי־נַח
 לְתוֹלְדָתָם בְּגוֹיָהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם בְּאֶרֶץ אַחַר
 הַמְּבּוּל: שביעי יא א וְיְהִי כָל־הָאָרֶץ שְׂפָה אַחַת וּדְבָרִים

רש"י (א) שפה אחת. לשון הקדש: ודברים אחדים. לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו
 באו בעצה אחת, ואמרו: לא כלהימנו שיבור מלחמה. דבר אחר: על יחידו של עולם.

שד"ל Seetzen במדינות אומן אשר על יד ים אוקיאנוס עיר הנקראת El Ophir. וכבר רבו הדעות
 על מקום ארץ אופיר, וראו' הסכים שהיא זאת אשר בארץ ערב, וגעז' מסופק בין שתי סברות,
 האחת היא זאת, והשנית היא היות אופיר בארץ הודו ולסברה הראשונה הסכימו מיכאעליס,
 Seetzen, Nibuhr, Wolney ואחרים, ולסברה השנית Relandus ואחרים, ודעת בושארט
 כי שתי אופיר היו, אחת בערב ואחת בהודו. והנה אעפ"י שלא נמצא עתה זהב בארץ ערב
 געז' אומר שאין להכחיש המצאו שם בימי קדם, אחרי שמצאנו 'יתן לו מזהב שבא' (תהלים
 ע"ב ט"ו), וכן העידו קצת מסופרי העמים ובתוכם פליניאוס (VI 28 32), וסטרבון כתב כי עם
 שבא (Sabæi) היו שוכנים אצל מחוז אשר שם הזהב. גם אומר געז' כי יתר הסחורות שהיו
 באות לשלמה מאופיר, יתכן שהיו באות מהודו לאופיר, ואין ראייה אם אינם נמצאות בערב
 עצמה.

חווילה: אומרים שהיא ארץ בערב המברכת, ונקראת עתה Chaulan.

יובב: תלמי הזכיר אומה נקראת Iobabita בין Oman וחצרמות.

(ל) וְיְהִי מוֹשְׁבָם וכו': נראין דברי מיכאעליס (שלא כדעת בעל הטעמים) שהטעם ויהי מושבם הר
 הקדם, ממשא באכה ספרה, וכן היא ג"כ דעת רש"י, שכתב (י"א ב') בנסעם מקדם שהיו
 יושבים שם כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם.

משא: היא Misene ובתלמוד מישן, והיא על נהר פרת ממזרח לארץ ערב, וספר אומרים
 שהיא הנקראת Tehama והיא לצד ים סוף ובקצה מערבי לארץ ערב ענינו גבול ותחום.

הר הקדם: ארץ הרים נקראת הר, כמו 'ההר הטוב הזה והלבנון' (דברים ג' כ"ה), 'הר האמרי'
 (שם א' ז'), וכן בעובדיה (א' ט') 'הר עשו', והנה אמר כי היה מושב בני יקטן בארץ הנקראת הר
 הקדם, כי כן רוב חלק ערב אשר ישבו בה בני יקטן היא ארץ הרים.

(א) שפה אחת ודברים אחדים: דעת Vitringa וקלעריקוס שאין הכוונה אלא הסכמה
 ועצה אחת כענין 'פה אחד' (דברי הימים ב' י"ח י"ב) ו'קול אחד' (שמות כ"ד ג'), אך מה שכתוב

אֲחָדִים: בַּיְהִי בְּנִסְעֵם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בְקֶעָה בְּאֶרֶץ
שְׁנַעַר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: גַּוַיֵּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ הִבֵּה נְלַבְנָה
לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׂרְפָה וְתִהְיֶה לָהֶם הַלְּבָנָה לְאֶבֶן וְהַחֲמֵר

דבר אחר: "ודברים אחדים" – אמרו: אחת לאלף ושש מאות חמשים ושש שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, באו ונעשה לו סמוכות: (ב) ויהי בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה (י, ל): "ויהי מושבם וגו' הר הקדם". ונסעו משם, לתור להם מקום להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא

שנער: (א) איש אל־רעהו. אמה לאמה – מצרים רש"י לכוש, [וכוש לפוט], ופוט לכנען: הבה. הזמינו עצמכם. כל־הבה' לשון הזמנה הוא, שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. "הבה" – הזמינו, אפרייליי"ר בלעז: לבנים. שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה: ונשרפה לשרפה. כך עושים הלבנים שקורים טיולי"ש,

למטה 'אשר לא ישמעו איש שפת רעהו' מוכיח שהענין כפשוטו שהיו כלם מדברים לשון שד"ל אחת.

דברים: אין ענינו מלות, Wörter, כי לא נמצא בשום מקום דְבַר ודברים על חמרות המלות, אלא להוראת דבור ומאמר, ונ"ל כי שפה כולל השרשים וחבורם עם הכנויים, ובנין הפעלים בבניניהם וזמניהם, ודברים כולל שמושי השרשים להוראות מושאלות, והם דרכי הדבור המתחדשים בכל מדינה ובכל דור, בלי שישתנה הלשון, ואינם תלויים בחומר המלות, אבל במכוון בהן. חרה אפו לפי הלשון והשפה ענינו נתחמם חוטמו, ואח"כ הושאל להורות על הקצף והחמה. וזה וכיצא בו אעפ"י שאיננו מאמר שלם, הוא מה שנקרא כאן דברים, והנה מה שתרגם רמב"ן רעדענסארטען הוא מסכים עם מה שפירשתי, אבל המבאר ביאר כוונתו באופן אחר. ויוסף ירא אומר כי בשפה אחת הכוונה על שווי הלשון, ובדברים אחדים הכוונה על שווי הדבורים כלומר שווי ההסכמה והעצה; ונ"ל שאם היה הכתוב הזה כולל שני ענינים נבדלים כל כך זה מזה, היה לו לפרש יותר, ולפחות היל"ל ויהיו דבריהם אחדים, אבל 'ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים', בלי פועל אחר שמפסיק ביניהם, מורה שהכוונה שני דברים קרובים זה לזה וכעין שמות נרדפים.

(ב) מקדם: מארצות המזרח, מהרי אררט שנחה שם התבה אחר המבול.

בנסעם: לא כלם, אלא קצתם, וכמו שאפרש למטה.

(ג) נלבנה: פועל נגזר מן לְבַנָה, ולבנה אולי מן לְאֶבֶן, שעומד במקום אֶבֶן. וידוע לפי עדות הסופרים הקדמונים כי חומות בבל היו של לבנים, וזה מפני שאין שם הרים ואבנים. ומה שכתב רש"י טווליש אין עניינו tuiles אלא tavelle, מלה ידועה במדינות ויניציאה ולומברדיה וענינה לְבָנָה.

והחמר: הוא ασφαλτος מין Bitumen הנמצא לרוב בבבל, וכבר העידו סופרים קדמונים כי הכתלים המדובקים בחֲמֵר, הם חזקים יותר מן הברזל.

היה להם לחמר: דַּוְיָאֲמָרוּ הַבָּהּ | נִבְנְהָ לָנוּ עֵיר וּמִגְדָּל

רש"י שורפים אותם בכבשן: לחמר. לטוח הקיר: (ד) פֶּן־נִפּוּץ. שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו מכאן:

שד"ל (ד) וראשו בשמים: דרך הפלגה, כמו 'ערים גדלת ובצורת בשמים' (דברים א' כ"ח).

כתב יד:

דפוס ראשון:

ונעשה לנו שם: הבאים אחרינו יהללו אותנו על המעשה הגדול הזה, או העיר עם המגדל הם עצמם שם, כלומר דבר מצויין ומפורסם (Monumento). ואולי ככה ויעש דוד שם בשבו מהכותו את ארם' (שמואל ב' ח' י"ג), ואולי ככה וקברו כל עם הארץ והיה להם לשם' (יחזקאל ל"ט י"ג) קבורת המון גוג תהיה דבר מצויין ומפורסם.

ונעשה לנו שם: אם כמשמעו שם תפארת, אין לו ענין עם 'פן נפוץ', ואם היתה מחשבתם שלא יתפזרו, שהוא לבקשת התועלת, לא יובן איך תהיה מחשבתם לעשות להם כבוד, ויש רחוק הוא שתתערב עם זה בקשת הכבוד; ומלבד שלפי פירוש המפרשים כל בני נח או רובם היו ולא קצתם; ואיך יתכן שכל ב"א או רובם יבקשו לעשות יחדו דבר שיהיה להם לכבוד? וממי יבא להם הכבוד?

וכמה הוא רחוק לומר שבקשו לעשות להם כבוד אצל בניהם אשר יקומו אחריהם! ויש שפירשו שם ענין סימן, שיתקבצו כלם לשם, אך לא מצאנו שם להוראה זאת, וגם א"כ היל"ל והיה לנו לשם, לא ונעשה לנו, אחר שאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל. וי"א שחטאו מפני שבקשו לשבת במקום אחד, הפך מצות ה' וזמלאו את הארץ וכבשוה; וזה בטל, כי וזמלאו את הארץ אינה אלא ברכה, ואין ספק שאח"כ כאשר יחל האדם לרוב על פני האדמה היו מתפזרים ולא היו נשארים צפופים במקום א'; גם אין ספק שלא היה רצון האל שיתפזרו בארצות קודם שיפרו וינחלו את הארץ. ונ"ל כי שם זה הוא שם בן נח, והטעם נתנה ראש שיהיה לנו כשם בן נח וזקננו (ומצאנו פעל עשה להוראה זאת, 'ה' אשר עשה את משה ואת אהרן' (שמואל א' י"ב ו) ענינו אשר הקים), והיה הענין הזה מרידה בזקנם הצדיק, כדי להמליך את נמרד. ואמרם 'פן נפוץ' הוא נתינת טעם לנעשה לנו שם, כלומר הנה אנחנו רוצים לפרוק מעלינו עול שם, אך מכל מקום ראוי לנו להעמיד אחר במקומו, שיהיה לנו לראש, שאל"כ נפוץ על פני כל הארץ. והנה פן נפוץ איננו חטאם אלא מרידתם בשם היא חטאם, והוא שאמרו למטה 'זעתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו' (ל' עתיד) לעשות', שאם היו נשארים באגודה אחת, מחר היו עולים על שם ועל כל הנספחים אליו, והיו מאבדים אותם. הוא שמשא אומר 'זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר שאל אביך ויגדך ויקניך ויאמרו לך, בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל' (דברים ל"ב ח'), כלומר כי האל הפריד האמות והציב גבולותם זו נפרדת מזו, הכל לתועלת בני ישראל שהם מתי מספר, כלומר הפיץ בוני המגדל כדי שלא תעלה בידם לנפול על שם ועל ארפכשד וזרעו, שהיו ישראל עתידים לצאת מהם. ולדעת אח"מ ראוי לקרוא ונעשה לנו שם, והטעם נבנה לנו עיר ונעשה שם כל מה שיצטרך לנו לעשות לתועלתנו וזה אמנם כדי שלא נפוץ וגו'. וטעם ונעשה לנו כטעם 'ומתי אעשה גם אנכי לביתי' (למטה ל' ל').

וְרֵאשׁוּ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֵׂה-לָנוּ שֵׁם פְּנֵי-נְפוּץ עַל-פְּנֵי כָל-
הָאָרֶץ: ה וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת-הָעִיר וְאֶת-הַמְּגִדָּל אֲשֶׁר
בָּנוּ בְנֵי הָאָדָם: ו וַיֹּאמֶר יְהוָה הֵן עִם אֶחָד וְשִׁפָּה אַחַת
לְכֻלָּם וְזֶה הַחֲלָם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא-יִבְצֵר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר
יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת: ז הִבָּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא
יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׁפַת רֵעֵהוּ: ח וַיִּפֹּץ יְהוָה אֶתֶּם מִשָּׁם עַל-פְּנֵי
כָל-הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר: ט עַל-פֶּן קָרָא שְׁמָהּ בְּבָל

"יבצר" לשון מניעה, כתרנומו. ודומה לו (תהלים רש"י עו, יג): "יבצר רוח נגידיים": (ז) הבה נרדה. בבית דינו נמלך, מענותותו היתרה: הבה. מדה כנגד מדה – הם אמרו: "הבה נבנה", והוא כנגדם מדד ואמר: "הבה נרדה": ונבלה. ונבלבל. נו"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתרה כה"א של "נרדה": לא ישמעו. זה שואל לבנה וזה מביא טיט, וזה עומד עליו ופוצע את מוחו: (ח) ויפץ ה' אתם משם. בעולם הזה מה-שאמרו "פן-נפוץ" – נתקים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י, כד): "מגורת רשע היא תבואנו": (ט) ומשם הפיצם. למד, שאין להם חלק לעולם

(ה) וירד ה' לראות. לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. מדרש רבי תנחומא (נח יח): בני האדם. אלא בני מי? שמא בני חמורים וגמלים? אלא, בני אדם הראשון שכפר את הטובה, ואמר (בראשית ג, יב): "האשה אשר נתתה עמדי". אף אלו כפרו בטובה, למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול: (י) הן עם אחד ושפה אחת. כל-טובה זו יש עמהן, שעם אחד הם ושפה אחת לכולן, ודבר זה החלו לעשות: החלם. כמו: "אמרם" "עשותם", התחילו הם לעשות: לא-יבצר מהם וגו' לעשות. בתמיהה.

פן נפוץ וגו': דבק עם נבנה לנו עיר ומגדל, כי העיר והמגדל יהיו להם למרכז, אליו יתקבצו, ולא יתפזרו על פני כל הארץ.

(ה) וירד ה' לראות וגו': ידוע כי זה דבור התורה כלשון בני אדם.

(י) הן עם אחד: הגה הם עם אחד וחברה אחת בעלי עצה אחת.

יזמו: עתיד משרש זמם; והיה משפטו יזמו, אלא שהוקל כמו ונבלה.

(ז) ונבלה: משרש בלל, והיה משפטו ונבלה, אלא שהוקל, כמו שהוקלו מלות ונבקה רוח מצרים' (ישעיה י"ט ג), 'ורחבה ונסכה' (יחזקאל מ"א ז) אלא כי ונבקה ונסכה הם מבנין נפעל, ונבלה בנין הקל.

(ט) בבל: משפטו בבלבל, וכן בלשון ארמית שושלתא במקום שלשלתא ואחרים כמהו ועיין דקדוקי סימן רפ"ד; והספור הזה נמצא ממנו זכרון אצל הגוים הקדמונים, פלאויוס הביא

כִּי־שֵׁם בָּלֵל יְהוָה שְׂפַת כָּל־הָאָרֶץ וּמִשֵּׁם הִפְיָצָם יְהוָה
עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ: י אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם שָׁם בֶּן־מֵאָת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־אַרְפַּכְשָׁד שְׁנַתִּים אַחַר הַמַּבּוּל: יא וַיְחִי־שֵׁם
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אַרְפַּכְשָׁד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
בָּנִים וּבָנוֹת: יב וְאַרְפַּכְשָׁד חֵי חֲמֵשׁ וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־שֵׁלַח: יג וַיְחִי אַרְפַּכְשָׁד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁלַח שְׁלֹשׁ
שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יד וְשֵׁלַח חֵי
שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־עֵבֶר: טו וַיְחִי־שֵׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־עֵבֶר שְׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת: טז וַיְחִי־עֵבֶר אַרְבַּע וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־פֶּלֶג:

המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם, לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם, שנאמר: "שפה אחת ודברים אחדים". למדת, ששנוי המחלקת וגדול השלום: (י) שם בן

הבא. וכי איזו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה — אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעקר כביכל להלחם-בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם? אלא, שדור

רש"י

דברי Sibilla וזה לשונה: כל בני אדם היו מדברים שפה אחת, וקצתם בנו מגדל גבוה מאד, כאילו ירצו לעלות בו אל הכוכבים. אך האל הוציא רוח מאוצרותיו, ויהרוס המגדל, ויתן לכלם לשונות שונות, ועל כן נקרא שם העיר בבל, וכן Eusebius הביא דברי Eupolemus, וז"ל בלשון רומי:

שד"ל

Urbem Babylonem primum ab illis fuisse conditam, qui a diluvio servati sunt; eos autem fuisse gigantes, et celebrem. illam turrim extruxisse, qua vi divina prostrata, gigantes per universam terram fuisse dispersos.

והביא ג"כ דברי Abydenus וז"ל.

Sunt qui dicunt primos e terra editos, cum virium et molis ratione superbiseunt, turrim excelsam erexisse, ubi nune est Babylon ; et cum ea jam esset coelo proxima, ventos diis subvenientes totum opus subvertisse; nimis antem Babyloniae nomen fuisse impositum. Cum vero ad id temporis homines unius linguae fuissent linguam diversam ipsis a Diis esse immissam

י וַיְחִי־עֶבֶר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־פְּלֶגְשֵׁי שְׁנָה וְאַרְבַּע
 מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יח וַיְחִי־פֶלֶגְשֵׁי שְׁנָה
 וַיּוֹלֶד אֶת־רֵעוֹ: יט וַיְחִי־פֶלֶגְשֵׁי אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־רֵעוֹ תִּשְׁעַ
 שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כ וַיְחִי רֵעוֹ שְׁתַּיִם
 וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־שְׂרוּג: כא וַיְחִי רֵעוֹ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
 אֶת־שְׂרוּג שִׁבְעַ שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:
 כב וַיְחִי שְׂרוּג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־נַחֲזוֹר: כג וַיְחִי שְׂרוּג
 אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נַחֲזוֹר מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:
 כד וַיְחִי נַחֲזוֹר תִּשְׁעַ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־תָּרַח: כה וַיְחִי
 נַחֲזוֹר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־תָּרַח תִּשְׁעַ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּמֵאוֹת
 שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כו וַיְחִי־תָּרַח שְׁבַע־עִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
 אֶת־אַבְרָם אֶת־נַחֲזוֹר וְאֶת־הָרָן: כז וְאַלְהָה תּוֹלְדַת תָּרַח
 תָּרַח הוֹלִיד אֶת־אַבְרָם אֶת־נַחֲזוֹר וְאֶת־הָרָן וְהָרָן הוֹלִיד
 אֶת־לוֹט: כח וַיָּמָת הָרָן עַל־פְּנֵי תָּרַח אָבִיו בְּאַרְצָ מוֹלְדָתוֹ

מאת שנה. כשהוליד את-ארפכשד שנתיים אומרים, שעל ידי אביו מת, שקבל תרח רש"י
 אחר המבול: (כה) על-פני תרח אביו. בחיי על אברם בנו לפני נמרד על שכתת את
 אביו. ומדרש אגדה (בראשית רבה לח, יג): יש צלמיו, והשליכו לכבשן האש, והרן יושב

(כה) על פני: בחייו, שמת ואביו רואה, כמו 'על פני אהרן אביהם' (במדבר ג' ד') (נתה"ש). ונ"ל שד"ל
 כי כשירצה בעל לה"ק לומר כי פלוני ראה כשנעשה דבר פלונית אומרים שנעשה לעיניו
 (במדבר י"ט ה'), או לפניו, כמו 'ועשיתם לפני פרעה' (שמות ד' כ"א), או נגדו, כמו 'נגד כל
 עמך אעשה נפלאות' (שם ל"ד י'). ואין אומרים על פניו אלא כשהדבר גורם צער ונזק או כעס
 למי שרואה אותו, כמו כאן שהזכיר לשון זה מפני שמיתת הבן היא צער לאב. וכל לשון 'על
 פני', 'על פני', 'על פניך' כשאין ענינם על הפנים ממש (כמו ויפול על פניו), כלם לשון צער,
 נזק, כעס או פחד, כמו 'על פני כל אחיו נפל' (בראש' כ"ה י"ח), הכוונה שנתיישב במקום שבחר

בְּאֹר כְּשָׂדִים: מַפְטִיר כַּט וַיִּקַּח אַבְרָם וַנְּחֹר לָהֶם נָשִׁים שֵׁם אֲשֶׁת־אַבְרָם שָׂרִי וְשֵׁם אֲשֶׁת־נְחֹר מְלֶכָה בִּתְהָרָן אֲבִי־

סרוק פרש: "אור" – בקעה, וכן (ישעיה כד, טו): "בארים כבדו ה'". וכן (שם יא, ח): "מאורת צפעוני", כל־חור ובקע עמוק קרוי "אור": (כט) יסכה. זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקדש, ושהכל סוכין ביפיה. ועוד, 'יסכה'

ואומר בלבד: אם אברם נוצח – אני משלו, ואם נמרוד נוצח – אני משלו. וכשנצל אברם, אמרו לו להרן: משל מי אתה? אמר להם הרן: משל אברם אני. השליכוהו לכבשן האש ונשרף. וזהו "אור כשדים". ומנחם בן־

רש"י

לו גם נגד רצון אחרים ועל חמתם, 'ועל פני כל העם אכבד' (ויקרא י' ג), 'וימת נדב ואביהוא לפני ה'... על פני אהרן אביהם' (במדבר ג' ד) (כפירוש רמב"ן, וכמפורש בד"ה א' כ"ד ב', ונגד הטעמים), 'את פחדך ויראתך על פני העמים' (דברים ב' כ"ה), 'על פני בן השנואה' (שם כ"א ט"ז), ר"ל באופן שיהיה בן השנואה מפסיד וניזוק, 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' (שמות כ' ב'), כאלו אמר על אפי ועל חמתי, 'אם לא על פניך יברכך' (איוב א' י"א), הכוונה על אפך ועל חמתך, 'רוח על פני יחלוף' (שם ד' ט"ו), 'אל יעז אנוש (ישפטו גוים) על פניך' (תהלים ט' כ'), נגד הטעמים, 'ועל פניכם אם אכזב' (איוב ו' כ"ח), ענינו על אפכם ועל חמתכם, תראו שאיני מכזב, ושהאמת אתי, 'מי יגיד על פניו דרכו' (שם כ"א ל"א), מי יש יוכיחו על מעשיו הרעים ולא יירא מחרון אפו. וכן כל לשון שלח מעל פניו, ענינו הרחקת דבר שראיתו מצערת אותנו. ואב לכלם 'העם המכעיסים אותי על פני תמיד' (ישעיה ס"ה ג), 'חמס ושד ישמע בה על פני תמיד' (ירמיה ו' ז). ויוצא מכלל ההוראה הזאת לשון עבר על פניו, כמו 'ותעבר המנחה על פניו' (ברא' ל"ב כ"ב), 'ויעבור ה' על פניו' (שמות ל"ד ו'), 'עברים על פני המלך' (שמואל ב' ט"ז י"ח); וכל לשון חלף על פניו, כמו 'רוח על פני יחלוף' (איוב ד' ט"ו) ענינו על אלה כמו עבר על פניו.

שד"ל

באור כשדים: אומרים שהיא Ur, Castellum Persicum שהזכיר Marcellinus Ammianus בדברו על חזרת מחנה הרומיים אחר מות יוליאנוס קיסר, ואמר שהיא בין חדקל ונציבין. וגעז' אומר כי המלה מלשון Sanscrit, אור בסנסקריט עיר, ודעתו ג"כ כי עיר נגזר מן אור. והיא מה, נ"ל כי אור כשדים לא היתה בכבל, אלא על שם מאורע בלתי נודע לנו נקראת על שם הכשדים, והיא בארם נהרים שהוא עבר הנהר, וכמו שכתוב ביהושע (כ"ד ב') 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם'. וכן יודע (כמו שהעיר בושארט) שאם היה אברהם בארץ כשדים לא היה צריך לעבור דרך חרן כדי לבוא בארץ כנען, ולפי זה אין אנו צריכים להרבות מסעות אברהם כדעת רמב"ן ונתה"ש.

(כט) **ואבי יסכה:** נראה שהיתה מפורסמת וידועה לישראל והוא על דרך 'אבי כל בני עבר' (למעלה י' כ"א). ורז"ל אמרו (מגלה י"ד ע"ב) שהיא שרה, ואמרו זה שלא להכזיב את אברהם שאמר 'וגם אמנה אחותי בת אבי היא' (בראשית כ' י"ב), ומצאנו שבני בנים נקראו בנים, ופירוש בת אבי בת בנו של אבי, גם היה רחוק בעיניהם שיהיה אברהם לוקח אחותו מן האב לפיכך עשו אותה בת אחיו. אמנם אם כדבריהם, ואם היו הלכות אישות בימי אברהם שוות לאותן

מִלְכָּה וְאָבִי יִסְכָּה: לוֹתְהִי שָׂרִי עֲקָרָה אֵין לָהּ וְלֹד: לֹא וַיִּקַּח תָּרַח אֶת־אֲבָרָם בְּנוֹ וְאֶת־לוֹט בְּנֵהֶרָן בְּנֵי־בְנוֹ

הוא לשון 'נסיכות', כמו 'שרה' לשון 'שררה': (לא) ויצאו אתם. ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי: רש"י

שנצטוינו בתורה, ואם היתה זאת כוונת אברהם, לא היה צריך להוסיף אך לא בת אמי, כי גם אם היתה אם אברהם היא אם הרן למה לא יוכל אברהם לקחת בת הרן? והנכון כי הוא לא נתכוון אלא בת אבי ממש, אעפ"י שלא היה הדבר כן. ואולי יתכן לומר כי גם יסכה היתה אשת נחור, ונשא נחור שתי אחיות כיעקב, והכתוב אמר 'ושם אשת נחור מלכה', כי היא העיקר, מפני שממנה יצאו רבקה ולבן ורחל ולאה; ואולי ממה שכתב למטה (כ"ב כ') 'הנה ילדה מלכה גם היא' יש ראייה שהיתה לנחור אשה אחרת מלבד מלכה.

(ל) ותהי שרי עקרה: הקדים זה מפני שהוא עתיד לומר ואעשך לגוי גדול

ותהי שרי עקרה: מפני שהוא אומר אח"כ כי תרח לקח עמו גם לוט בן הרן, הקדים ואמר כי לא לקח עמו בני אברהם, כי אשתו היתה עקרה ולא היה לה שום ילד (אאא"א). ודעת דון יצחק כי תרח יצא מארצו מפני שראה כי הרן מת ואברם לא היה מוליד, וחשב אולי בשנוי מקום יהיה לו שנוי מזל.

כתב יד:

דפוס ראשון:

עקרה איו לה ולד: היתה נחשבת עקרה מפני שעדיין לא ילדה, ואינם שני דברים. ורמבמ"ן הוסיף אונד והוא שבוש. ומה שכתוב בשופטים (י"ג ב') 'ואשתו עקרה ולא ילדה', הו"ו היא דרך פירוש (עיין למטה י"ג ח') ואשתו היתה עקרה, כלומר עדיין לא ילדה.

אין לה ולד: קלעריקוס וראז' אומרים כי דרך העברים לכפול הענין בשלילת ההפך, כמו 'נחחיה ולא נמות' (ברא' מ"ב ב') 'כי מת אתה ולא תחיה' (ישעיה ל"ח א'), 'כל אשר בביתי ראו לא היה דבר אשר לא הראיתים' (שם ל"ט ד) 'והיה כל דבר אשר יענה ה' אתכם אגיד לכם לא אמנע מכם דבר' (ירמיה מ"ב ד). ונ"ל כי דרך לה"ק לומר לשון שלילה

להורות שהיה כך וכך במקום שהיתה הדעת נותנת שיהיה בהפך, כמו ונחחיה ולא נמות, פירוש ונחחיה תחת שאם תשבו כאן נמות; כי מת אתה ולא תחיה, תמות תחת שאולי אתה מקוה להרפא; וכן 'והבאתי עלי קללה ולא ברכה' (בראשית כ"ו י"ב), וכן 'עם נבל ולא חכם' (דברים ל"ב ו) כמו שאתה מתפאר; 'וכן כי פנו אלי ערף ולא פנים' (ירמיה ב' כ"ז), 'פנו אלי ערף' תחת שהיה להם להסב אלי פניהם. וכן כאן תחת שהיה ראוי שיהיה לה ולד, כי רוב הנשים יולדות, היא היתה עקרה. אבל 'לא היה דבר אשר לא הראיתים', וכן 'לא אמנע מכם דבר', הם תוספת ביאור לחזוק.

(לא) ויצאו אתם: אתו היל"ל. ונ"ל אתם, עם נחור מלכה ויסכה הנ"ל, כי כן מצאנו אח"כ משפחת נחור בחרן; והכותים מפני שלא מצאו כאן זכרון נחור הגיהו ואת שרי ואת מלכה

וְאֵת שְׂרֵי כְּלָתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאֹר
 כְּשֵׁדִים לְלֶכֶת אֶרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד־חֶרֶן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם:
 לִב וַיְהִי וַיְמִיתֶרַח חֲמֵשׁ שָׁנִים וּמֵאֲתַיִם שָׁנָה וַיָּמָת תֶּרַח
 בְּחֶרֶן:

שלא יהא הדבר מפורסם לכל, ויאמרו: לא קיים אברם את כבוד אביו, שהניחו זקן והלך לו. לפיכך קראו הכתוב מת, שהרשעים אף בחייהם קרויים מתים, והצדיקים אף במיתתן קרויים חיים, שנאמר (שמואל-ב כג, ט): "ובניהו בן-יהוידע בן-איש חי": בחרן. הנו"ן הפוכה, לומר לך: עד אברם חרון אף של מקום בעולם:

(לב) וימת תרח בחרן. לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען, והיה שם יותר מששים שנה, שהרי כתיב (בראשית יב, ד): "ואברם בן-חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן", ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם, הרי מאה ארבעים וחמש לתרח כשיצא אברם מחרן, עדין נשארו משנותיו הרבה. ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם?

רש"י

כלותיו אשות אברם ונחור בניו'. ובאמרם אשות ולא נשי נחלתה חרפתם, שהיא תוספת אנשים בוערים, כי אשות איננו נמצא בכל המקרא רק ביחזקאל כ"ג מ"ד וחסר וי"ו ונ"ל שראוי לקרות אשת.

שד"ל

ללכת ארצה כנען: נ"ל כי לא היה זה במצות ה'. כי לא היה תרח עובד ה', ואם היה זה במצות ה' לא היו תרח ונחור מתעכבים בחרן; אמנם יצא תרח מארצו לסבה מן הסבות. והתעורר ללכת ארצה כנען, ולא קיים עצתו, וישב בחרן, וה' צוה לאברהם שיפָּרַד מבית אביו וילך הוא לבדו.

חרן: עיר בארם נהרים, ושמה בפי סופרי היונים והרומיים Carras, והיא ידועה על מפלת Crassus וחיל רומי עמו. ונכונים דברי קלעריקוס, שהשם נגזר מן חרר, כענין 'ושכן חררים במדבר' (ירמיה י"ז ו'), כי כן הוא מחוז חרן לפי ספור פלוטארך בחיי קראסוס.

(לב) ויהיו ימי תרח וגו': השלים ענין תרח כדי להתחיל אח"כ עניני אברהם, אעפ"י שמיתת תרח לא היתה אלא ששים שנה אחרי צאת אברהם מחרן.

פרשת לך לך

יב א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָם לְךָ-לְךָ מֵאֶרֶץ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ
וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶרְאֶךָ: ב וַאֲעִשֶׂךָ לְגוֹי גְדוֹל

(א) לך-לך. להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד, שאודיע טבעך בעולם: (ב) ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת לשלשה דברים – ממעטת

פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים ועל הממון ועל השם (וזהו "ואגדלה שמך" – הריני מוסיף אות על

(א) ויאמר ה' אל אברם: כשהיה בחרן, כמפורש למטה (פסוק ד') 'בצאתו מחרן':

מארצך: אעפ"י שלא היתה חרן ארץ מולדתו, הנה היא מארם נהרים, וגם אור כשדים היתה בארם נהרים.

וממולדתך: אין ענין מולדת כענין ארץ מולדת, אלא מולדת ענין משפחה ואומה, (וכן קלעריקוס), כמו 'באבדן מולדת' (אסתר ח' ז') 'את עמה ואת מולדתה' (שם ב' י'), 'שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו' (בראשית מ"ג ז').

ומבית אביך: מולדתך, כולל יותר מבית אביך, והנה אמר לו שיעזוב לא לבד את אומתו ואת קרוביו הרחוקים, אלא גם בית אביו שהם שאר בשרו; וזה על דרך 'את בנך את יחידך אשר אהבת' (בראשית כ"ב ב'), להגדיל זכותו.

אשר אראך: אין ספק כי פירש לו שילך לארץ כנען (בראשית מ"ה ז'), וטעם 'אשר אראך' כדעת ראב"ע, שאראך לתתה לך, ככתוב (למטה י"ג ט"ו) 'כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה'.

(ב) ואגדלה שמך: ברכתך והצלחתך תהיה כל כך גדולה ומפורסמת בעולם שעל ידה יהיה שמך גדול ומפורסם.

והיה: באופן שתהיה, כמו 'יתפלל בעדך וחיה' (בראשית כ' ז').

כתב יד:

והיה ברכה: כתר גומו ותהי מברךך, שם דבר במקום שם התאר, כאלו חסרה מלת איש, כמו 'ואני תפלה' (תהלים ק"ט ד'), 'כי מרי המה' (יחזקאל ב' ז'), 'כי חמודות אתה' (דניאל ט' כ"ג), ורבים כאלה.

דפוס ראשון:

והיה ברכה: אתה תהיה הברכה אשר יתברכו בך לאמר ישימך אלהים כאברהם, ואח"כ הוסיף כי כל משפחות האדמה יתברכו בו, לא אנשי ארצו בלבד (רמב"ן). וכן 'ברכה בקרב הארץ' (ישעיה י"ט כ"ד), 'והיה כאשר הייתם קללה בגוים... כן

אושיע אתכם והייתם ברכה' (זכריה ח' י"ג), וכן 'ולקח מהם קללה... לאמר ישמך ה' כצדקיהו וכאָהֶב' (ירמיה כ"ט כ"ב), וכן 'כי תשיתו ברכות לעד' (תהלים כ"א ז'). ואולי טעם 'והיה ברכה', שבני אדם יברכוך, כי כן המנהג לברך את המצליחים, וכן מצינו באברהם כשהכה את אמרפל בא אליו מלכי צדק 'ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון' (בראשית י"ד י"ט), וכן

וְאֶבְרַכְךָ וְאֶגְדְּלֶה שְׁמֶךָ וְהָיָה בְרַכְתָּ: ג וְאֶבְרַכְךָ מְבַרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אֶאָר וְנִבְרַכְוּ בְּךָ כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאָדָמָה:

עד לחרון? אלא, כך אמר לו: התרחק עוד משם וצא מבית אביך: אל-הארץ אשר אראך. לא גילה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו, ולתת לו שכר על כל-דבור ודבור. כיוצא בו (בראשית כב, ב): "את-בנך את-יחידיך אשר-אהבת את-יצחק". כיוצא בו (שם): "על אחד ההרים אשר אמר אליך". כיוצא בו (וינה ג, ב): "וקרא אליה את-הקריאה אשר אנכי דבר אליך": (ג) ונברכו בך כל-משפחות האדמה. יש אגדות רבות, וזהו פשוטו: אדם אומר לבנו: תהא כאברהם. וכן כל-"ונברכו בך" שבמקרא. וזה מוכיח (בראשית מח, ט): "בך יברך ישראל לאמר, ישמך אלהים

רש"י שמך, שעד עכשו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח, כנגד אבריו של אדם): ואברךך. בממון: והיה ברכה. הברכות נתונות בידך. עד עכשו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשו אתה תברך את-אשר תחפץ. דבר אחר: "ואעשך לגוי גדול" – זה שאומרים: "אלהי אברהם". "ואברךך" – זהו שאומרים: "אלהי יצחק". "ואגדלה שמך" – זהו שאומרים: "אלהי יעקב". יכול, יהיו חותמין בכלן? תלמוד לומר: "והיה ברכה" – בך חותמין ולא בהם: מארצך וממולדתך. והלא, כבר יצא משם עם אביו ובא

דוד שלח את אנשיו לברך את נבל בשעת שמחתו והצלחתו בגזת צאנו (שמואל א' כ"ה י"ד), וכן מלך חמת שלח לברך את דוד כשהכה את הדדעזר (שמואל ב' ח' י'), וכן העוברים הרואים בעל השדה קוצר את קצירו היו אומרים לו ולאנשיו 'ברכת ה' אליכם ברכנו אתכם בשם ה' (תהלים קכ"ט ח'), וזה ג"כ טעם 'באשרי כי אשרוני בנות' (בראשית ל' י"ג), וכן 'כל גוים יאשרוהו' (תהלים ע"ב י"ז), גם מה שכתוב (זכריה ח' י"ג) 'והיה כאשר הייתם קללה בגוים וגו' כן אושיע אתכם והייתם ברכה' (זכריה ח' י"ג), איננו אלא כמשמעו, כשהייתם בגלות היו מקללים אתכם, וכאשר תושעו יברכו אתכם, וכן 'להיות לשמה ולקללה' (מלכים ב' כ"ב י"ט), 'לשנינה ולקללה' (ירמיה כ"ד ט'), 'לשרקה ולקללה' (שם כ"ה י"ח) וזולתם בירמיה, כלם כמשמעם. רק 'ולקח מהם קללה' (שם כ"ט כ"ב) הוא ענין אחר, כי לא אמר והיו קללה. והנה אחר שאמר שלרוב הצלחתו יברכהו, הוסיף ואמר ואברכה מברכיך, ואם אולי ימצא איש בליעל שלא יברך אבל יקנא בך ויקללך, אז מקללך אאר.

ואגדלה שמך: ברבוי הזרע, כי הקדמונים היו מתאווים להעמיד זרע, כדי שיתקיים שמם, כטעם 'להקים לאחיו שם בישראל (דברים כ"ה ז') ומזה זכר נגזר מן זכר, והנה לפי רבוי הזרע יתגדל השם.

(א) **ואברכה מברכיך:** אצליח את אוהביך, וכן להפך.

ומקללך אאר: לשון קללה תחלת הנחתו על המקלל אדם בפניו, כי זה יהיה קלון ובזוי אל המקולל: ולשון ארירה נופל על המקלל חברו שלא בפניו ואומר ארור פלוני, וכשאומר ארור אתה, אז יקרא מקלל (תלמידי יוסף שבת באזיבי). והנה אמר שמי שיקלל או יקלה את אברהם בפניו, ה' יגזור עליו ארירה שלא בפניו, כי לא יתגלה ה' אל הרשע ההוא לומר לו ארור

ד וַיִּלְךְ אַבְרָם בְּאֶשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לֹט
 וְאַבְרָם בֶּן־חַמֶּשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן:
 ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרִי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־
 כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְּחָרָן
 וַיָּצְאוּ לָלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן: וַיַּעֲבֹר
 אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכָם עַד אֵלּוֹן מוֹרָה וְהַכְּנַעֲנִי אָז

כאפרים וכמנשה": (ה) אשר-עשו בחרון. מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו רש"י שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאומו. ופשוטו של

מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו רש"י (בראשית לא, א): "עשה את כל-הכבוד הזה" – לשון קנין. "וישראל עשה חיל" (במדבר כד, יח) – לשון קונה וכונס: (ו) ויעבר אברם בארץ. כנס

אתה. והנה כל מקום שנזכר פעל ארר הוא קללה שלא בפניו, כגון 'ארו מרוז...ארו ארו יושביה שד"ל כי לא באו לעזרתה" (שופטים ה' כ"ג), וכן 'לכה נא ארה לי את העם הזה' (במדבר כ"ב ו'), 'ואשר תאר יואר' (שם שם ז). ואע"פ שבלעם היה רואה את ישראל כשהיה עומד לקללם, מכל מקום הם לא היו רואים אותו ולא שומעים את דבריו, ולא היה מגיע אליהם קלון ובושת אם היה מקלל אותם. אמנם אח"כ בדרך העברה אמרו לשון קללה גם על הארירה, ואמרו על בלעם 'לקללך' (דברים כ"ג ה'), 'לקלל אתכם' (יהושע כ"ד ה'), 'לקללו' (נחמיה י"ג ב'), וכן 'ויקללו את אבימלך' (שופטים ט' כ"ז), 'ויקלל את יומו' (איוב ג' א'), 'ובקרבים יקללו' (תהלים ס"ב ה'). גם במדעך מלך אל תקלל' וגו' (קהלת י' כ').

ונברכו בך: הנכון כפירוש רש"י, כמו 'בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה' (בראשית מ"ח כ'), ולדעת זאת הסכים געז' באוצר שלו, ובתחילה היה מסכים עם ראז' ואחרים שפירשו כתרגומו בדילק, כי על ידו ועל יד זרעו ישובו לאמונת הייחוד, וחזר בו מפני שרוב שימוש בך ב... והתברך ב..... אינו אלא כדברי רש"י; ואני מוסיף כי כאן לא הזכיר דבר ממה שיהיה אחרי מותו על ידי זרעו, ובהייו לא היה אפשר שיתקיים התפשטות הייחוד על ידו. ואמנם באיזה ענין יתברכו האומות באברהם? נ"ל שהוא כמו באפרים ומנשה, הכל על רבוי הזרע. והנה ונברכו כמו והתברכו, ומצאנו במקומות הרבה נפעל במקום התפעל כי הנפעל מתחלתו אינו אלא התפעל בלתי דגוש, כמו בנין אתפעל בארמי, כמו 'השמר לך' שענינו שמור עצמך, וכבר התקומם האפודי בספרו מעשה אפוד נגד החושבים שעקר הוראת הנפעל היא להורות על קבלת הפעולה.

(ה) ואת הנפש אשר עשו: העבדים שקנו, כמו 'עשה את כל הכבוד' (בראשית ל"א א') (רש"י).

(ו) עד מקום שכם: עיר שכם היא יושבת בטבור א"י, ולולא שבחר דוד בירושלים להיותה

בְּאַרְץ: ז וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרְעֶךָ אֶתְּךָ אֶת־ הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאָה אֵלָיו:

נח את הארץ לבניו, שנאמר (בראשית יד, יח): "ומלכ־יִצְדַק מֶלֶךְ שָׁלֵם". לפיכך "ויאמר ה' אל אברם, לזרעך אתן את־הארץ הזאת" (עיינו בראשית יב, ז) – עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: (י) ויבן שם מזבֵּחַ. על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל:

לתוכה: עד מקום שכם. להתפלל על בני יעקב, כשיבואו להלחם בשכם: אלון מורה. הוא שכם. הראהו הר גריזים והר עיבל, ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק

רש"י

בנחלת מטה יהודה, וגם היתה חביבה עליו כי היתה עיר בצורה ולא נכבשה עד ימיו והוא כבש אותה, היתה שכם או שילה עיר הממלכה; לפיכך כשהגיע אברהם לשם אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת' (בני בכורי ע"ה). ואולי אם היה מושב המלך ובה"מ בשכם או שילה לא היו י' השבטים מורדים בבית דוד.

שד"ל

אלון מורה: אלון הוא עץ העומד הרבה דורות, והוא אצל בני אדם נזכר בסימני המקומות, כמו ההרים והנהרות; ומורה אולי היה שם אדם באיזה זמן, ואיננו ממרא; ומה שאמר מקום שכם, אולי כי עדיין לא נבנתה שכם.

כתב יד:

דפוס ראשון:

והכנעני אז בארץ: מפני שהוא בא לומר אח"כ לזרעך אתן את הארץ הזאת, הקדים להודיע לישראל כי גם בימי אברהם היתה הארץ ההיא ביד כנען שלא יחשבו שאולי בימים ההם היתה ביד אומה אחרת רעה וחטאה, ושהוריש האומה ההיא ונתן ארצה לכנעני, וא"כ יקשה לקחתה מידם, כי ירושה להם נתנה ה'; לכך הקדים והודיעם כי כשהבטיח ה' לאברהם ירושת הארץ כבר היתה ביד הכנעני .

והכנעני אז בארץ: זה אחד מן המקראות שחשב ראב"ע שלא כתבם משה, ושנוספו בתורה אחר דורות, באמרו שאם הכוונה במלת אז, אז ולא עתה, א"כ בימי הכותב לא היה הכנעני בארץ, וא"כ נכתב הפסוק אחרי מות משה, ואם הכוונה במלת אז, אז ולא קודם לכן, נצטרך לומר כי ארץ כנען תפשה כנען מיד אחרים, ולא היה הכנעני שם מקדם, וזה כפירוש רש"י. ואת כל אלה ישא רוח: כי אע"פ שידועים היו ישראל בימי משה שהיה הכנעני בא", מ"מ היו חייבים

לידע כי גם ת"ק שנה קודם לכם היה שם, והודיעם כי גם בימים ההם היה הכנעני בארץ ההיא, ואמנם מה צורך היה למשה להודיע זאת? אומר אני כי הכוונה לומר כי באותה שעה לא היה בארץ אלא הכנעני לבדו, ולא היה המקום צר לאברהם ולוט ולמקניהם, ולאחר זמן בא לשם גם הפרזי ונעשה המקום צר להם, והנה הכתוב הזה אינו אלא הקדמה למה שהוא עתיד לומר (למטה י"ג ז') והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. ועין בה"ע תקפ"ח ע' 159.

ח ויעֲתַק מִשֵּׁם הַהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אֶהְלֵה בֵּית־אֵל מִיַּם וְהָעֵי מִקֶּדֶם וַיִּבְנֶה שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם

(ח) ויעֲתַק מִשֵּׁם. אהלו: מקדם לבית־אל. במזרח של בית אל. נמצאת, בית אל במערבו, והוא שנאמר: "בית־אל מים": אהלה. 'אהלה' כתיב – בתחלה נטע את אהל אשתו, ואחר כך את שלו: ויבִנֶה שָׁם מזבח. נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן, והתפלל שם עליהם: רש"י

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ח) ויעֲתַק: לשון הסעת יתדות האהל ללכת ממקום למקום, כמו 'וצור יעֲתַק ממקומו' (איוב י"ד י"ח), וכן 'עתיקי משדים' (ישעיה כ"ח ט'), ולפיכך הוא הפעיל, ענינו עקירת יתדות האהל, כמו 'וצור יעֲתַק ממקומו' (איוב י"ד י"ח), ומזה 'עתיקי משדים' (ישעיה כ"ח ט'), ובהפעיל ענינו עקירת יתדות האהל, רש"י

ויפה כתב רש"י ויעֲתַק משם אהלו. והושאל אח"כ להעתקת ספר מספר אחר, כאלו הסופר עוקר הכתיבה ממקומה ונותנה במקום אחר; וכן שרש נִסַח (אחיו של נסע שענינו ג"כ עקירת היתדות ונסיעה ממקום למקום) ענינו עקירה, כמו 'ונסחתם מעל האדמה' (דברים כ"ח ט"ג), 'יתנסח אַע מן ביתה' (עזרא ו' י"א), 'בית גאים יסח ה'' (משלי ט"ו כ"ה), ומזה קראו להעתקה נִסַח, ובלשון ערבי נִסַח ואִנְסַח ענינם העתיק ספר. ואולי מלת עֲתַק מתחלתה הוראתה דבר קיים ובעל שרשים. ודע כי הפרש גדול יש בין נסחא וגירסא, כי נסחא היא מתחילתה ספר נעתק מספר, אבל גירסא היא למוד וקריאה בעל פה, כי בימי חכמי המשנה והתלמוד היו המשנה והתלמוד כלם נזכרים ונלמדים על פה, וזהו שכתב רש"י (מציעא ל"ג) מפני שתלויין בגירסא ומשתכחים, כלומר שתלויין בזכרון ובלמוד על פה; ועקר הוראת פעל גִרַס ענין טחינה ולעיסה, ועיין מה שכתבתי בכ"ח ב' עמוד קע"ח. והנה בימי חכמי התלמוד היה נכון לומר פלוני גריס הכי ופלוני גריס הכי, זו גירסת פלוני וזו גירסת פלוני, אבל עכשו שהתלמוד כתוב, אין כאן גירסאות, אלא נוסחאות, ורש"י שכבר ראינו כי היטב ידע עקר הוראת מלת גירסא, כתב אלף פעמים לא גרסינן והכי גרסינן, וזה לשון מושאל, מפני שקריאת התלמוד היתה מתחלתה בגירסא, כלומר בעל פה. ומכל מקום כשיהיה הדבור על ספרי הקדש ועל שאר ספרים שלא היו מעולם תלויים בגירסא, אין ראוי להזכיר חלופי גרסאות, אלא חלופי נוסחאות. ואולי מילת עֲתַק מתחלתה הוראתה דבר קיים ובעל שרשים ומזה 'הון עֲתַק' (משלי ח' י"ח), 'צואר עֲתַק' (תהלים ע"ה ו'), 'עֲתַקוּ גם גברו חיל' (איוב כ"א ז'), ומזה עֲתַק קדמון, ויהיה עֲתַק ויעֲתַק והעֲתַק, כמו עֲקַר ועֲקַר, שָׂרַשׁ, השריש ושָׂרַשׁ, וכן סעיף מִסְעָף. ואולי גם שרש תקע הוא אחד עם שרש עֲתַק, והשרש אינו אלא תק, ודומה לו שק, וממנו שקע, שגם הוא ענינו נעיצה בארץ, 'ותשקע האש' (במדבר י"א ב').

בית אל מים והעי מקדם: היה נראה שהאתנח ראוי תחת מקדם, ולפי הטעמים הם שני מאמרים, וכמו שתרגמתי.

ויקרא בשם ה': הכריז אחדות האל, ויש אומרים התפלל.

יְהוָה: ט וַיִּסַּע אַבְרָם הַלֹּךְ וְנֹסֵעַ הַנִּגְבָּה: י וַיְהִי רָעַב
 בְּאֶרֶץ וְיָרַד אַבְרָם מִצְרִימָה לְגֹר שָׁם כִּי־כָבַד הָרָעַב
 בְּאֶרֶץ: יא וַיְהִי כִּפְאֶשֶׁר הִקְרִיב לְבֹא מִצְרִימָה וַיֹּאמֶר אֶל־
 שָׂרִי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה־נָא יֹדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יִפְתַּמְרָאָה אֶת:
 יב וְהָיָה כִּי־יִרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרִיִּים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהִרְגוּ
 אֹתִי וְאֶתְךָ יַחֲיוּ: יג אֲמַר־יֵנָא אַחְתִּי אֶת לְמַעַן יִטְבַּלִּי

לא הכיר בה, מתוך צניעות שבשניהם, ועכשו על-ידי מעשה הכיר בה. דבר אחר: מנהג העולם, שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביפיה. ופשוטו של מקרא: הנה-נא הגיעה השעה שיש לדאוג על יפך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת-מראה את, ועכשו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו (בראשית יט, ב): "הנה נא-אדני סורו נא": (ג) למען ייטב-לי בעבורך. יתנו לי מתנות:

רש"י (ט) הלך ונסוע. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונסוע משם ונוטה אהלו במקום אחר. וכל-מסעיו הנגבה, ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והוא לצד ירושלים, שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל הר המוריה, שהיא נחלתו: (י) רעב בארץ. באותה ארץ לבדה, לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקדוש-ברוך-הוא שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשו משיאו לצאת ממנה: (יא) הנה-נא ידעתי. מדרש אגדה (תנחומא לך-לך ה): עד עכשו

שד"ל (ט) ויסע: מלשון 'בל יסע יתדותיו לנצח' (ישעיה ל"ג כ) ענין עקירת יתדות האהל, וכמהו שרש נסח, שניהם ענין עקירה, ומזה הִסַּע דעת, והסח דעת.

הלך ונסוע: לפרקים, כפירוש רש"י.

הנגבה: לחלק הדרומי מא"י הנקרא דרום או נגב.

(י) לגור: דירת עראי, בכוונה לחזור.

(יא) הקריב: היה קרוב, נעשה קרוב, כמו 'לבינו' (ישעיה א' י"ח) יַעֲשׂוּ לְבָנִים.

הנה נא: לשון קריאה, ואין ענינה עכשיו, וכמוהו רבים.

ידעתי: נ"ל שאינו חוזר למה שסמוך לו בלבד, אלא גם למקרא שאחריו, ידעתי שְׁאֶת יפת מראה, באופן שכאשר יראו אותך המצרים יהרגוני. והענין כדברי רש"י כי המצרים מכוערים ושחורים, ואנשי ארם נהרים יפים ולבנים.

(יב) ואמרו אשתו זאת: אין זה תשובת התנאי, אלא סיום התנאי: כשיראו אותך המצרים ויחשבו אותך אשתי, אז יהרגו אותי ואתך יחיו.

(יג) אמרי נא אחתי את: עיין למטה כ' י"ב. הכזב והשקר רע מפני נזק החברה, ואיננו רע כשהמכוון

בְּעִבּוֹרְךָ וְחִיתָה נַפְשִׁי בְּגִלְלוֹךְ: שְׁנֵי יָדַי וַיְהִי כְּבֹא אֲבָרָם
 מִצְרִימָה וַיֵּרְאוּ הַמְּצָרִים אֶת־הָאִשָּׁה כִּי־יִפָּהּ הוּא מְאֹד:
 טו וַיֵּרְאוּ אֶתְּךָ שָׂרֵי פִרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֶתְּךָ אֶל־פִּרְעֹה וַתִּקַּח
 הָאִשָּׁה בֵּית פִּרְעֹה: טז וְלֹאֲבָרָם הֵיטִיב בְּעִבּוֹרָה וַיְהִי־לוֹ

(יד) ויהי כבוא אברם מצרימה. היה לו לומר אותה: (טו) ויהללו אתה אל־פרעה. הללוה רש"י
 'כבואם מצרימה?' אלא, למד שהטמין אותה ביניהם, לומר: הגונה זו למלך: (טז) ולאברם
 בתבה, ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו היטיב. פרעה בעבורה [נתן לו מתנות]:

בו להועיל ולא להזיק לשום אדם, או להציל הטובים מיד הרעים, וכן מצאנו כי המילדות אמרו
 לפרעה 'בטרם תבא אליהן המילדת וילדו' (שמות ב' י"ט), ובשכר זאת 'ויטב אלהים למילדות'
 (שם שם כ').

למען: על ידי כן, כמו 'כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימיך' (שמות כ' י"א), ורבים
 כמהו.

ייתב לי: חלילה מלפרש שיתן לי מתנות, וזאת עלילה שהעליל Faustus Manichaeus
 אברהם שנתעשר על ידי אשתו; והאמת כי פי' ייתב לי הוא וחיתה נפשי שאחריו, שאל"כ היה
 לו להזכיר תחלה שיחיה, ואח"כ שייטב לו. והנה היה בדעתו שבאמרו להם שהיא אחותו, אולי
 אחד העם ישאל אותה לו לאשה, ויוכל למאן לתתה לו, או להמשיך הענין עד שיצא משם, ומפרש
 כי חקות המצרים בעניני נשואים היו שמחכים זמן הרבה (ראו) הנכון כדעת הר"ן (הביאו דון
 יצחק) ור"ע ספורנו, שבאמרה שהיא אחותו, כל אחד יקוה שיסכים אברהם לתתה לו לאשה ע"י
 מתנות, ולא יהרגוהו, כי יחשבו שלכך הביאה להשיאה לאחד מנכבדי הארץ, וחשב אברהם שלא
 יקחה פתאום, וביד חזקה אבל ישאו ויתנו עמו במתן ימים רבים, והוא ישמט מהם בתחבולות
 עד שישוב לארצו, אבל מצד הפלגת פייה נמשך הענין באופן אחר, ונלקחה פתאום לבית
 המלך. והנה וחיתה נפשי הוא פירוש למען ייתב לי, וכן דעת רד"ק, ויפה הוסיף כי לא נתכוון
 אברם שיעשו עמו טובה אחרת, שהרי ממלך סדום לא רצה לקבל ממון, אעפ"י שהציל את
 שלו.

(טו) פרעה: אומרים כי בלשון קופטי שהוא המצרי, uro ענינו מלך, pi הוא כמו ה"א הידיעה,
 ומוזה pi-uro, ומוזה furo המלך, והיה זה כנוי לכל מלכי מצרים. והחכם Rosellini אומר
 שהמלה מן Re שענינו שמש, ואני מוסיף כי אולי גם Uro מגזר מן Re, והמלכים נקראו
 בשם הנגזר מן השם המורה שמש, וכן ביירוגליפיצי של המצרים נמצא צורת שמש בין סימני
 שלטון המלכים.

ותקח: פעל בצורת הפעל, כמו 'יקם' (בראשית ד' ט"ו), 'יתץ' (ויקרא י"א ל"ה) ואחרים.

(טז) היטיב: פרעה.

צֹאן־וּבָקָר וַחֲמֹרִים וְעֶבְדִּים וְשִׁפְחֹת וְאֶתְנֶת וַגְּמָלִים:
 יז וַיִּנְגַע יְהוָה | אֶת־פְּרֵעָה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת־בֵּיתוֹ עַל־
 דְּבַר שָׂרֵי אִשָּׁת אַבְרָם: יח וַיִּקְרָא פְּרֵעָה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר
 מֵה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אֲשַׁתְּךָ הִוא:
 יט לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וְאָקַח אֶתָּה לִּי לְאִשָּׁה וְעַתָּה
 הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וּלְךָ: כ וַיֵּצֵא עֲלָיו פְּרֵעָה אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַחוּ

רש"י (יז) וינגע ה' וגו'. במכת ראתן לקה, שהתשמיש קשה לו. בראשית רבה (מא, ב): ואת־ביתו. כתרגומו: "ועל אנש ביתה". ומדרשו (תנחומא לר' לך ח): לרבות כתליו ועמודיו וכליו: על־דבר שרי. על־פי דבורה — אומרת למלאך: "הך"!
 והוא מכה: (יט) קח ולך. לא כאבימלך שאמר לו (בראשית כ, טו): "הנה ארצי לפניך", אלא אמר לו: לך ואל תעמד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר (יחזקאל כג, כ): "וזרמת סוסים זרמתם": (כ) ויצו עליו. על אודותיו, לשלחו ולשמרו:

וּאֶתְנֶת: אמר אדוני אבי זצ"ל שאין אתון נקבת החמור, אלא נקבת הפרא, שהוא חמור הבר, וכשהוא קטן נקרא עיר, כמו 'אוסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתוננו' (בראשית מ"ט י"א), וכן 'אתנת עשירים ועירים עשרה' (שם ל"ב ט"ז), וכן בלשון ערבי אֶתְאֵן נאמר ג"כ על נקבת הפרא. ויפה הרחיק כאן האתונות מן החמורים, והכותים שלא הבינו זה הגיהו עבדים ושפחות וחמורים ואתונות וגמלים. ומלבד כל זה ידוע כי חמור נמצא ג"כ על הנקבה, כמו 'אחבשה לי החמור וארכב עליה' (שמואל ב' י"ט כ"ז), ואין צורך לאתון להורות על הנקבה. ואולי אחר זמן אמרו אתון גם לנקבת החמור הבייתי, כגון 'ותחבוש האתון' (מ"ב ד' כ"ד) כי רחוק הוא שתהיה אשה רוכבת על חמור יערי וכן בל' ערבי השם הזה נאמר גם על היערי גם על הבייתי. ומן אתון נגזר ginas.

(יח) מה זאת עשית לי: אולי חכמיו וחרטומיו אמרו לו כי הנגעים היו בסבת שרי שהביא אל ביתו, ושאל אותה ואמרה כי אשת אברם היא, ואעפ"י שמתחלה היתה אומרת אחי הוא, עכשו שראתה אותו מנוגע ומאמין שנענש על שלקחה, הוצרכה להודיעו כי אין בה דבר רע אלא זה שהיא אשת איש.

(יט) ועתה הנה אשתך: לפי הטעמים פירושו הא לך אשתך קַחְנָה ולך; והיה אפשר לפרש ועתה הנה היא אשתך, לכן קח ולך, אלא שלפי זה הנה הם שני מאמרים, והיה ראוי לומר קחנה ולך. קח ולך: לפי שהמצרים שטופי זמה (רש"י), וגם כי לא היה לפי כבודו של מלך שתשאר בארצו עם איש אחר אשה שהוא היה חפץ בה והביאה אל ביתו.
 (כ) ויצו עליו פרעה אנשים: צוה לקצת אנשים על אודותיו.

אֶתְּוּ וְאֶת־אֶשְׁתּוֹ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ: יג א וַיַּעַל אֲבָרָם
 מִמִּצְרַיִם הוּא וְאֶשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וְלוֹט עַמּוֹ הַנִּגְבָּה:
 ב וְאֲבָרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב: ג וַיֵּלֶךְ לְמִסְעָיו
 מִנִּגְבַּ וְעַד־בֵּית־אֵל עַד־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־הָיָה שֵׁם אֱהֻלָּה
 בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית־אֵל וּבֵין הָעַי: ד אֶל־מְקוֹם הַמְזִבַּח אֲשֶׁר־
 עָשָׂה שֵׁם בְּרֵאשִׁינָה וַיִּקְרָא שֵׁם אֲבָרָם בְּשֵׁם יְהוָה: שליש
 ה וְגַם־לְלוֹט הֵהָלֵךְ אֶת־אֲבָרָם הָיָה צֵאן־וּבָקָר וְאֱהֻלִים:

לש"י
 לארץ כנען, היה הולך ולן באכסניות שלן בהם
 בהליכתו למצרים. למדך דרך ארץ, שלא ישנה
 אדם מאכסניא שלו. דבר אחר: בחזרתו פרע
 הקפותיו: מנגב. ארץ מצרים בדרומה של ארץ
 כנען: (ה) אשר-עשה שם בראשנה ויקרא שם.
 ואשר קרא שם אברם בשם ה'. וגם יש לומר:
 ויקרא שם עכשו בשם ה': (ה) ההלך את-אברם.
 מי גרם שהיתה לו זאת? הליכתו עם אברם:

וישלחו. כתרגומו: "ואלויאו": (א) ויעל אברם וגו'
 הנגבה. לבא לדרומה של ארץ ישראל, כמו
 שאמר למעלה: "הלוך ונסוע הנגבה" – להר
 המוריה. ומכל-מקום, כשהוא הולך ממצרים
 לארץ כנען, מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ
 מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח
 במסעות ובגבולי הארץ: (ב) כבד מאד. טעון
 משאות: (א) וילך למסעיו. כשחזר ממצרים

וישלחו: לשון לווי, ואינו זו מענין שלוח, שהוא סיוע או הכרח לזולתנו שילך לו, ואולי שרש
 שלח נגור מן הלך, וכן השליך גם הוא מן הלך.

(א) הנגבה: לחלק הדרומי של א"י, שהוא החלק הקרוב למצרים.

(ב) ואברם כבד מאד: הזכיר לשון כבודת ולא לשון עושר, מפני שהוא בא לומר אח"כ וילך
 למסעיו (עיין פסוק ג'), שהיה מתנהל לאטו לרוב מקנהו ורכושו (תלמידי יוסף ירא).

(א) וילך למסעיו: נ"ל ענינו שהיתה הליכתו נחלקת במסעות הרבה, שהיה נוסע ושוהה וחוזר
 ונוסע, וכיוצא בזה 'ללשנתם' (בראשית י' כ'; שם ל"א), שנחלקו ללשונות הרבה, 'למינהו' (בראשית
 א' י"ב), שנחלק למינים הרבה. ואם היתה הכוונה שלן באכסניות שלן בתחלה (כדעת רש"י ורואו)
 היה לו להזכיר לשון חניה לא לשון נסיעה, כי המלון עשוי לחנות בו, לא לנסוע בו. ועוד
 ראייה גמורה לְדַבְרֵיו: 'זיסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם' (שמות י"ז א'), והם לא
 הלכו בדרך ההיא מתמול שלשום.

(ד) ויקרא: ואשר קרא שם אברם בשם ה', וגם יש לומר ויקרא שם עכשו בשם ה' (רש"י).
 ומרהש"ד כתב כי לשון ויקרא שם מורה על הפירוש הראשון, ולי נראה בהפך.

(ה) ואהלים: נתחלף החטף קמץ הראוי להיות באלף בחולם, על דרך לשון סורי, להרחבה יתרה

וּלְאִנְשָׁא אַתֶּם הָאָרֶץ לְשֶׁבֶת יַחֲדוּ כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם
 רָב וְלֹא יִכְלוּ לְשֶׁבֶת יַחֲדוּ: ז וַיְהִי־לִיב בֵּין רַעֲי מְקַנְהֵ-
 אֲבָרָם וּבֵין רַעֲי מְקַנְהֵ־לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי אֲזוּ יֵשֵׁב
 בְּאֶרֶץ: ח וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֶל־לוֹט אֶל־נָא תְהִי מְרִיבָה
 בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין רַעֲי וּבֵין רַעֲיָךְ כִּי־אֲנִישִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ:
 ט הֲלֹא כָל־הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הַפָּרֶד נָא מֵעַלִי אִם־הַשְׂמָאֵל

הארץ לאברם, ולו אין יורש ולוט יורשו, ואין זה גזל, והכתוב אומר: "והכנעני והפרזי אז ישב בארץ", ולא זכה בה אברם עדין: (ח) אנשים אחים. קרובים. ומדרש אגדה (בראשית מא, ו): דומין בקלסתר פנים: (ט) אם השמאל ואימנה. בכל־אשר תשב לא אתרחק ממך, ואעמד לך למגן ולעזר. וסוף דבר הוצרך

רש"י (ו) ולא־נשא אתם. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם. ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו, כמו: 'ולא נשא אתם מרעה הארץ'. לפיכך כתוב: "ולא־נשא" בלשון זכר: (ז) ויהי־ליב. לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים: נתנה

לאות הגרון, ע' דקדוקי 145 הקצר §. 48. §. 183 סימן רכ"ז ואוהב גר עמוד צ"ה. שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ו) נשא: משפטו נשאה, ואין לשפוט מזה (ו) נשא: עיין דקדוקי 592. §. כי שם ארץ יאמר בלשון זכר ('ונעתם ארץ')

(ישעיה ט' י"ח) אין נעתם חוזר לארץ, עיין פירושי) אלא שנבלעה אלף השרש, והאלף הכתובה היא במקום ה"א (כי כן האותיות הנחות מתחלפות ונבלעות) להורות על השרש, והכוונה להקל על המבטא, וקרוב לזה 'נשוא לשוא עריך' (תהלים קל"ט כ') 'נשוא ינשוא' (ירמיה י' ה'), נבלעה אלף השרש, והאלף הכתובה היא מיותרת, והיא להורות כי השרש הוא נשא.

ולא נשא וכו': לא סבלה אותם הארץ באופן שיוכלו לשבת יחדו.

(ז) והכנעני והפרזי וכו': נראה שבזמן שהיה אברהם במצרים בא שם הפרזי. כי גם הוא עזב ארצו מפני הרעב, ועיין למעלה י"ב ו'.

(ח) ובין רעי ובין רעיך: הוא פירוש הקודם אל נא תהי מריבה ביני וביניך, כלומר בין רועי ובין רועיך, כי הם יתחילו במריבה ואח"כ תהיה מריבה גם ביני וביניך. וכן הרבה וו"ן ענינם כלומר, וכן כ"ד מ"א, וכן שמות י"ד י"ט, וכן כ"ה י"ב, וכן במדבר י"ג י"ח וכן ברמה ובעירו (שמאל א' כ"ה ג'), ועיין ירמיה ב' ט'; כ"ב כ"ג; מ' ח' ומ"ו כ"ו, ויחזקאל כ"ג ל"ג וכן למטה ט"ו, וכן למטה (י"ז ח) 'ונתתי לך ולזרעך אחרריך'.

וַאִימְנָה וְאִם־הֵימִין וְאִשְׁמְאֵילָה: וַיִּשְׁאֲלֹוט אֶת־עֵינָיו
 וַיֵּרָא אֶת־כָּל־כַּבָּר הַיֵּרֶדֶן כִּי כָלָה מִשְׁקָה לִפְנֵי | שַׁחַת
 יְהוָה אֶת־סֹדֶם וְאֶת־עַמּוֹרָה כְּגֹן־יְהוָה בְּאַרְץ מִצְרַיִם
 בְּאַבְרָהָה צָעַר: יא וַיִּבְחַרְלוּ לוֹט אֶת כָּל־כַּבָּר הַיֵּרֶדֶן וַיִּסַּע

לזרעים: באכה צער. עד צער. ומדרש אגדה רש"י
 דורשה לגנאי, על שהיו שטופי זמה, בחר
 לו לוט בשכנותם. במסכת הוריות (י ע"ב):
 (יא) ככר. מישור, כתרגומו: מקדם. נסע מאצל
 אברם, והלך לו למערבו של אברם, נמצא
 נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה (בראשית
 רבה מא, ז): הסייע עצמו מקדמונו של עולם,
 אמר: אי אפשר, לא באברם ולא באלהיו:

לו, שנאמר (בראשית יד, יד): "וישמע אברם כי
 נשבה אחיו" וגו': ואימנה. אימין את עצמי, כמו
 "ואשמאילה" – אשמאיל את עצמי. ואם
 תאמר: היה לו לנקד "ואימינה"? כך מצינו
 במקום אחר (שמואל ב יד, ט): "אם־אש להמין",
 ואין נקוד 'להימין': (י) כי כלה משקה. ארץ נחלי
 מים: לפני שחת ה' את־סדם ואת־עמורה. היה
 אותו מישור: כגן־ה'. לאילנות: כארץ מצרים.

(י) ככר: מצאנו ג"כ כר, כגון 'לבשו כרים הצאן' (תהלים ס"ה י"ד), וככר נראה מכופל, ומשפטו
 כְּכָר, כמו בבל.

משקה: ארץ משקה, ארץ שמימיה רבים.

כגן ה': כגן עדן.

לפני שחת ה' את סדם ואת עמורה: הם דברי משה בְּכַתְּבוֹ, לא פירוש מה שראה לוט, וכן
 'כגן ה' כארץ מצרים' גם הם דברי משה, גם 'באכה צער' הם דברי משה, כי בימיו לא נשאר
 מן הככר ההוא אלא צער; ולהיות שלשת המאמרים האלה כלם תוספת יפה הפרידם בעל
 הטעמים. גם אפשר שיהיה שיעור הכתוב כן: וירא את כל ככר הירדן באכה צער כי כלה משקה
 (לפני שחת ה' את סדם ואת עמורה) כגן ה' כארץ מצרים, ולפי זה היה האתנח ראוי תחת
 מצרים כזה וישא־לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה לפני שחת ה' את סדם
 ואת עמורה כגן ה' כארץ מצרים באכה צער.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יא) מקדם: על כרחנו צריכים אנו לפרש לצד (יא) מקדם: מלת אַל נשמטת במקומות
 קדם, דרום, וכן דעת רמבמ"ן וראו'.

הרבה, וכן כאן שיעורו ויסע לוט אל
 מקדם, ומצאנו אל ואחריו מ"ם, 'אל מחוץ

למחנה תשלחום' (במדבר ה' ג'), 'וַיִּצָא אל מנגב למעלה עקרבים' (יהושע ט"ו ג'), והכוונה נסע
 אל המקום אשר הוא מקדם לארץ כנען, כי סדום למזרח ארץ כנען ויש לתמוה על ראב"ע
 שכתב כי סדום מערב בית אל.

לֹוט מִקְדָּם וַיִּפְרְדּוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו: יב אַבְרָם יָשָׁב בְּאֶרֶץ
 כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּפָר וַיֵּאֱהֶל עַד־סְדֹם: יג וְאַנְשֵׁי
 סְדֹם רָעִים וְחֹטְאִים לִיהוָה מְאֹד: יד וַיהוָה אָמַר אֶל־
 אַבְרָם אַחֲרֵי הַפָּרֶד־לוֹט מֵעֵמּוֹ שְׂאֵנָא עֵינֶיךָ וְרֵאָה מִן־
 הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צְפֹנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וַיִּמָּה: טו כִּי
 אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֵאָה לְךָ אֶתְנַנְּה וְלִזְרַעְךָ עַד־
 עוֹלָם: טז וְשִׁמְתִי אֶת־זֶרְעֶךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר | אִם־יוֹכֵל
 אִישׁ לְמִנּוֹת אֶת־עַפְר הָאָרֶץ גַּם־זֶרְעֶךָ יִמָּנֶה:

רעים. בגופם: וחטאים. בממונם: לה' מאד. יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו: (יד) אחרי הפרד-לוט. כל-זמן שהרשע עמו, היה הדבור פורש ממנו: (טז) אשר אם-יוכל איש. כשם שאי

רש"י (יב) ויאהל. נטע אהלים לרועיו ולמקנהו, עד סדום: (יג) ואנשי סדום רעים. ואף-על-פי-כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו (יומא לח ע"ב) למדו מכאן: "שם רשעים ירקב" (משלי י, ז):

רש"י

(יב) בארץ כנען: נקרא כן בפרט החלק שבין הירדן והים הגדול.

שד"ל

עד סדום: קרוב לסדום, וכן 'ויט עד איש עדלמי' (בראשית ל"ח א'), 'ויט אהלו עד אלון בצעננים' (שופטים ד' י"א), 'אשר עד מידבא' (במדבר כ"א ל').

(יג) לה' מאד: נראה דעת בעל הטעמים כי לה' ענינו מאד (כמו עיר גדולה לאלהים), כי אנשי סדום לא ידעו את ה' ואיך יהיו חוטאים לה', ומ"מ נ"ל כי יתכן לומר שהיו חוטאים לה' גם אם לא ידעו שמו, כי היו עושים מעשים הרעים בעיניו וראוי להטעים ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד.

(יד) שא נא עיניך וראה וגו': על דרך 'ויראהו ה' את כל הארץ' (דברים ל"ד א'), שישמח שמחת ראייה מאחר שלא היה אפשר שיירשנה קודם שיהיה לגוי.

(טו) ולזרעך: עיין למעלה פסוק ח'.

(טז) אם יוכל וגו' גם זרעך ימנה: אמר דוד חזק כי היה ראוי לקרוא גם זרעך ימנה בבנין הקל (מי שיוכל למנות עפר הארץ יוכל למנות גם זרעך) והשיב אליעזר אברהם פואה כי מאמר אם יוכל איש למנות, המכוון בו כמו שאין איש שיוכל למנות (כתרגום אנקלוס) ועל כן יצדק לומר אחריו גם זרעך ימנה, כלומר גם זרעך לא יהיה איש שיוכל למנות אותו. ושבתני אנקונה אומר כי יוכל איש הוא פועל סתמי (man-on) אם יהיה אפשר למנות את עפר הארץ יהיה אפשר למנות גם זרעך.

יז קוּם הַתְּהַלֵּךְ בְּאֶרֶץ לְאֶרְכָּה וּלְרַחֲבָה כִּי לֶךָ אֶתְנַנֶּה:
 יח וַיֵּאָהֵל אֲבָרָם וַיָּבֵא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלְנֵי מְמֵרָא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן
 וַיִּבְנוּ-שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה: רביעי יד א וַיְהִי בַיּוֹם אֲמַרְפֵּל מֶלֶךְ-
 שְׁנַעַר אֲרִיזוֹן מֶלֶךְ אֶלְסָר כְּדָרְלַעְמֹל מֶלֶךְ עֵילָם וְתַדְעַל
 מֶלֶךְ גּוֹיִם: ב עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת-בְּרַעַל מֶלֶךְ סֹדָם וְאֶת-
 בְּרִשְׁעֵי מֶלֶךְ עֵמֶרָה שְׁנַאֲב | מֶלֶךְ אֲדָמָה וְשִׁמְאֵבֵל מֶלֶךְ

אפשר לעפר להמנות, כך זרעך לא ימנה:
 (יח) ממרא. שם אדם: (א) אמרפל. הוא נמרד,
 שאמר לאברהם: פול לתוך כבשן האש: מלך
 גוים. מקום יש ששמו "גוים", על שם שנתקבצו

שמה מכמה אמות ומקומות, והמליכו איש
 עליהם, ושמו תדעל: (ב) ברע. רע לשמים ורע
 לבריות: ברשע. שנתעלה ברשעו: שנאב. שונא
 אביו שבשמים: שמאבר. שם אבר לעוף ולקפץ

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יז) התהלך בארץ: לך בכל מקום שתרצה
 מארץ כנען, ואל תירא מיושביה, כי לבסוף
 לך אתננה.

(יז) התהלך בארץ: משה לא היה אפשר
 לו להיכנס בא"י ולעבור בה, על כן הספיק
 לו להראותו אותה מעל ראש ההר, אבל
 אברהם היה יכול לעבור בה, ע"כ אמר לו
 שיתהלך בה וידע כי שלו תהיה.

(א) אלסר: לא נזכר במקום אחר, ואיננו נודע.

אריזון: היה ג"כ שם רב הטבחים של נבוכדנצר (דניאל ב' י"ד).

מלך גוים: דעת קלעריקוס וראז' שהוא 'גליל הגוים' (ישעיה ח' כ"ג), וגעז' דוחה סברה זאת,
 באמרו כי נקרא כן גליל הגוים אחר שישבו ישראל בארץ כנען, מפני שנשארו באותו גליל
 גוים עובדי אלילים. ואעפ"כ אין להכחיש כי נמצא אומה נקראת גוים גם קודם בוא ישראל
 לארץ כנען, כי כתוב ביהושע (י"ב כ"ג) 'מלך גוים לגלגל'. וגעז' אומר כי גם ביהושע אין גוים
 שם האומה, אלא שם כנוי שפגנו אותם ישראל. וזה רחוק מאד בעיני, ובהפך נ"ל שהיתה
 אומה שנקראה כן בא"י וגם אחרת בארץ אחרת. ויפה אמר געז' שיפה תרגם מתרגם אחד יוני
 לא נודע שמו, מלך Pamphilia, כי כן השם הזה ענינו ביונית כל-גוים, כל-משפחות, ויתכן
 שנקבצו מאומות רבות בארץ אחת, כדברי בראשית רבא (פ' מ"ב ד) שהביא רש"י:

(ב) היא צער: לפי שזו לבדה היתה קיימת בימי משה שלא נהפכה במהפכת סדום, לכך
 הזכיר השם שהיו קוראים לה בימיו. ומה שלא הזכיר שמו של מלך בלע אולי כי המלכים
 האחרונים שמלכו בסדום ועמורה אדמה וצבויים היו מפורסמים לרשתם, וע"כ קראו להם

צְבוּיִם צביים כתיב וּמֶלֶךְ בָּלַע הַיָּאֲצֵעַר: ג כָּל־אֱלֹהִים חִבְּרוּ אֶל־
 עֵמֶק הַשְּׂדִיִּים הוּא יָם הַמֶּלַח: ד שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עֲבָדוּ
 אֶת־כְּדָרְלַעֲמָר וְשִׁלְשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרְדּוּ: ה וּבְאַרְבַּע
 עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא כְּדָרְלַעֲמָר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּכּוּ
 אֶת־רַפָּאִים בְּעֶשְׂתַּרְתַּת קַרְנֵי־וְאֶת־הַזּוּזִים בָּהֶם וְאֵת

רש"י ולמרוד בהקדוש־ברוך־הוא: בלע. שם העיר: (בראשית רבה מב, ה) אומר, שנתבקעו הצורים
 (ג) עמק השדים. כך שמו, על־שם שהיו בו סביבותיו, ונמשכו יאורים לתוכו: (ד) שתים
 שדות הרבה: הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך עשרה שנה עבדו. חמשה מלכים הללו "את
 הים לתוכו, ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה כדרלעמר": (ה) ובארבע עשרה שנה. למרדן –

רש"ל כינויים המורים על רשעתם (ברע ל' רע, ברשע ל' רשע, ושנאב ושמאבר אולי כפי רש"י ואולי להוראה אחרת בלתי ידועה לנו). אבל מלך צער לא היה כל כך רשע (וגם בני עירו לא היו כל כך רשעים ולפיכך ניצולו), ע"כ לא היה מפורסם בכינוי פרטי. ועיר צער קיימת עדיין וקוראים לו זנגר, קוראים לים המלח בחֶךְ אל זגר על שם עיר צער הקרובה אליו.
 (ג) כל אלה: מלך סדום ועמורה וכו'.

עמק השדים: כך היה שמו קודם שתחרב הארץ ההיא .

ים המלח: כל ים (mare) הוא מלוח, אלא שבלה"ק נקרא ים גם Lacus, כמו ים כנרת, ועוד ים סדום הוא מלוח הרבה מאד מכל שאר ימים.
 (ד) עבדו: העלו לו מס ומנחה.

ושלש עשרה: כלומר ובשלש עשרה כמו 'כי ששת ימים עשה ה'' (שמות י"ט י"א). כן דעת רשב"ג בבראשית רבא (פ' מ"ב), ותרגום ירושלמי וראב"ע ואחרים. אבל רבי אסי (בסדר עולם ובבר' רבא) ואנקלוס ורש"י פי' שהמרידה נמשכה י"ג שנה.

(ה) בא כדרלעמר: הנכון כדעת דון יצחק, כי כדרלעמר וחבריו לא באו על מלכי סדום ועמורה, אלא על הרפאים וחבריהם, ומלך סדום שכבר מרד בהם בשנה הקודמת ולא נתן המס, כשראה אותם חוזרים לארצם בכזה רבה מרד בהם נפל עליהם פתאום, כסבור לקחת את כל השלל.

את רפאים: שם אומה שכבר נכרתה בימי משה, ככתוב 'כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים' (דברים ג' י"א), והוא היה מולך בעשתרות ובאדרעי, היא ארץ הבשן אשר היתה לחצי שבט המנשה.

הזוזים בהם: לא נודעו.

האימים: נזכרו בדברים ב' י', והיו יושבים בארץ מואב.

הַאִימִים בְּשׁוּה קְרִיתִים: וְאֶת־הַחֲרִי בְּהַרְרָם שְׁעִיר עֵד
 אֵיל פָּאָרֶן אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר: ז' וַיֵּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין
 מִשְׁפֵּט הֵוא קֹדֶשׁ וַיָּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעַמֶּלְקִי וְגַם אֶת־
 הָאֲמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחֻצְצָן תָּמָר: ח וַיַּעַל מֶלֶךְ־סֹדֶם וּמֶלֶךְ־
 עַמֹּרָה וּמֶלֶךְ־אֲדָמָה וּמֶלֶךְ־צְבוּיִם צבויים כתיב וּמֶלֶךְ־בְּלַע הֵוא־
 צֶעֶר וַיַּעֲרְכוּ אֹתָם מִלְחָמָה בְּעַמְּקַת הַשְּׂדֵיִם: ט אֶת
 כְּדָרְלַעֲמֹר מֶלֶךְ־עֵילָם וְתַדְעֵל מֶלֶךְ־גֹּזִים וְאֲמֹרְפֵל מֶלֶךְ־
 שִׁנְעָר וְאַרְיֹז מֶלֶךְ־אֶלְסָר אַרְבַּעַה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה:

המדבר, כמו (במדבר ב, כ): "ועליו מטה מנשה": רש"י
 (ז) עין משפט הוא קדש. על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי
 אותו העין, והם "מי מריבה". ואנקלוס תרגמו
 כפשוטו: מקום שהיו בני המדינה מתקבצים
 שם לכל-משפט: שדה העמלקי. עדין לא נולד
 עמלק, ונקרא על שם העתיד: בחצצן תמר. הוא
 "עין גדי", מקרא מלא בדברי הימים (דבה"ב כ, ב)
 ביהושפט: (ט) ארבעה מלכים את-החמשה.
 ואף-על-פי-כן נצחו המועטים, להודיעך

"בא כדרלעמר". לפי שהוא היה בעל המעשה,
 נכנס בעבי הקורה: והמלכים וגו'. אלה שלשה
 מלכים: הזוזים. הם זמזומים: (י) בהררם. בהר
 שלהם: איל פארן. כתרגומו: "מישור". ואומר
 אני, שאין "איל" לשון "מישור", אלא מישור
 של פארן "איל" שמו, ושל ממרא "אלוני" שמו,
 ושל ירדן "ככר" שמו, ושל שטים "אבל"
 שמו — "אבל השטים" (במדבר לג, מט), וכן "בעל
 גד" (יהושע יא, יז) — "בעל" שמו, וכלם מתרגמין
 "מישור", וכל-אחד שמו עליו: על-המדבר. אצל

(י) החרי: היושבים בשעיר קודם שיירשום האדומיים.

איל פארן: איל שם אילן, כמו 'כי יבשו מאילים אשר חמדתם' (ישעיה א' כ"ט) (רמב"ן והמתרגם
 האלכסנדרי וגעו), ונקרא המישור על שם האילן, כמו אלון מורה, אלוני ממרא.
 פארן: חלק מערב מדברית, גם תלמי הזכיר אומת Pharanita, ונשאר שם פארן עד היום
 לעמק רחוקה מן Suez כ"ד פרסאות.

(ז) וישבו ויבאו: ואח"כ באו, וכמוהו 'ושבת וכסית את צאתך' (דברים כ"ג י"ד).

היא קדש: כך היה שמה בימי משה, ותרגם אנקלוס רקם, ופלאויוס אומר כי Arekem היא
 Arabia Petraea אֶם Petra.

שדה העמלקי: הארץ אשר היתה אח"כ לעמלק, והיא בין מצרים וכנען.

חצצן תמר: נקרא אח"כ עין גדי, והיו שם תמרים הרבה (Pilinius 5. 37).

וְעַמֶּק הַשְּׂדִים בְּאֶרֶת בְּאֶרֶת חֲמֹר וַיִּגְסוּ מִלֶּךְ-סֹדֶם
וְעַמְרָה וַיִּפְלוּ-שָׁמָּה וְהַנְּשֹׂאִים הָרָה נָסוּ: יא וַיִּקְחוּ אֶת-
כָּל-רֶכֶשׁ סֹדֶם וְעַמְרָה וְאֶת-כָּל-אֲכָלָם וַיִּלְכוּ: יב וַיִּקְחוּ
אֶת-לֹט וְאֶת-רְכֵשׁוֹ בֶן-אָחִי אַבְרָם וַיִּלְכוּ וְהוּא יֹשֵׁב
בְּסֹדֶם: יג וַיָּבֵא הַפְּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעֵבֶרִי וְהוּא שֹׁכֵן
בְּאֵלֵי מִמְרָא הָאֲמֹרִי אָחִי אֲשֶׁכֶל וְאָחִי עֶנְר וְהֵם בְּעֵלֵי

למ"ד שבראשה, אבל אינה עומדת במקום למ"ד ונקודה פתח תחתיה, והרי "הרה" כמו "להר", או כמו "אל-הר", ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל-אחד נס כאשר מצא הר תחלה. וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתב "ההרה" או "המדברה" – פתרונו כמו "אל-ההר" או כמו "לההר", ומשמע לאותו הר הידוע ומפרש בפרשה: (יב) והוא יושב בסדום. מי גרם לו זאת? ישיבתו בסדום: (יג) ויבא הפליט. זה עוג, שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב (דברים ג, יא): "כי רק-עוג... נשאר מיתר הרפאים". וזהו "נשאר" – שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו את

גבורים היו, ואף-על-פי-כן לא נמנע אברהם מלרדף אחריהם: (י) בארת בארת חמר. בארת הרבה היו שם, שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה (בראשית רבה מב, ז) שהיה הטיט מגבל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שנצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר, האמינו באברהם למפרע: הרה נסו. להר נסו. "הרה" כמו "להר", כל-תבה שצריכה למ"ד בתחלתה, הטיל לה ה"א בסופה. ויש חלוק בין "הרה" ל"ההרה", שה"א שבסוף התבה עומדת במקום

רש"י

(י) ועמק השדים: הספור קצר, והכוונה כי כדלעמר וחבריו נצחו מלך סדום וחבריו, עד שהוכרחו לנוס.

שד"ל

בארת חמר: שהיו לוקחים משם חמר, ואולי ריקנים היו, או שהיה החמר קשה, כי לא טבעו בו.

ויפלו שמה: ברצונם להסתור (ויק קלע"ו) על דרך (למטה כ"ד ס"ד) 'תפול מעל הגמלי'.

(יב) והוא יושב בסדום: בתחלה נטה אהלו קרוב לסדום, אבל אח"כ ישב בעיר סדום עצמה, ועי"כ בזזו את כל רכושו.

(יג) הפליט: בה"א הידיעה, אולי מעטים נשארו, ע"ד 'ובא הארי' (ש"א י"ז ל"ד), להיות האריות בלתי מצויים ביישוב, אומרים בא האריה, לא בא אריה שטעמו אריה אחד ומשמעו כי אחרים הרבה מצויים שם מלבדו.

לאברם העברי: שבא מעבר הנהר והיה נכרי בארץ, והיו קוראים אותו בשם זה, ובו היה נודע, והנה הפליט שהיה מאנשי סדום ועמורה היה יודע כי לוט היה נכרי ועברי, על כן הלך והגיד

בְּרִית־אֲבָרָם: יד וַיִּשְׁמַע אֲבָרָם כִּי נִשְׁבַּח אָחִיו וַיִּרְק אֶת־
 חֲנִיכּוֹ יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׂמֵנָה עֶשֶׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־
 דָּן: טו וַיַּחֲלַק עֲלֵיהֶם | לִילָה הוּא וְעַבְדָּיו וַיִּכְּסוּ וַיִּרְדְּפֵם

רש"י (תהלים לה, ג): "והרק חניתי וסגר": חניכיו. [זה אליעזר] שחנך אותו למצות (כן הוא בדפוס ראשון, וכצ"ל. ועיין "מנחת ש"י"). והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאמנות שהוא עתיד לעמד בה, וכן: "חנך לנער" (משלי כב, ו), "חנכת המזבח" (במדבר ז, יא), "חנכת הבית" (תהלים ל, א). ובלעז קורין לו איניצי"ר: שמונה עשר ושלש מאות. רבותינו (בראשית רבה מג, ב) אמרו: אליעזר לבדו היה, והוא מנין גמטריא של שמו: עדי-דן. שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל: (טו) ויחלק עליהם. לפי פשוטו, סרס המקרא: ויחלק הוא ועבדיו

הרפאים בעשתרות קרנים. תנחומא (חוקת כה). ומדרש בראשית רבה (נמצא בנדה סא ע"א. ועיין ב"ר מב, ח ובחזקוני): זה עוג, שפלט מדור המבול. וזהו "מיתר הרפאים", שנאמר (בראשית ו, ד): "הנפלים היו בארץ" וגו'. ומתכן שיהרג אברהם וישא את שרה: העברי. שבא מעבר הנהר: בעלי ברית אברם. שכרתו עמו ברית. דבר אחר: שהשיאו לו עצה על המילה, כמו שמפרש במקום אחר (בראשית יח, א): (יד) וירק. כתרגומו: "וזרו", ארמי"ר בלעז, וכן (ויקרא כו, ג): "והריקתי אחריכם חרב" – אזדין בחרבי עליכם. וכן (שמות טו, ט): "אריק חרבי". וכן

לאברם העברי, כי אמר אולי ממשפחתו הוא, ויתעורר לבוא בעזרתו. גם נראה כי להיות אנשי סדום רעים ושנואים לכל, ידע הפליט כי לא ימצא מי שיתעורר לבוא להושיעם, על כן הלך לו אצל קרובי לוט שלא היה סדומי, ואמר אולי יש לו אוהבים שיתעוררו להושיע לו ומתוך כך יצילו גם את אנשי סדום. ואולי (כדעת אברהם מיינסטער) הפליט היה מאנשי לוט, ולפיכך הלך אצל אברהם; ולפיכך נזכר בה"א הידיעה, כי הוא לבדו נשאר מאנשי לוט.

(יד) וירק: הנכון כדעת Gussetius, קלעריקוס וראז', הוציאם מן הבית לצאת למלחמה, (וקרוב לזה תרגום אנקלוס). ולשון הרקה הושאל על הוצאת דבר ממה שהוא בתוכו ומה שהיה הדבר בתוכו נשאר ריק, כמו שכתב רש"י על 'אריק חרבי' (שמות ט"ו ט') וכן בלשון רומי evacuare gladios וכן כאן 'וירק את חניכיו', הוציאם החוצה. חניכיו: מלומדיו, והוא פעיל, כמו משיח, וכן ילידי ביתו.

עד דן: איננה ליש הנקראת דן בימי השופטים (שופטים י"ח ז), אלא מקום אחר, כי אפילו לדעת האומרים שנוסף אחר זמן, לא יתכן זה, כי אז היה ראוי שיהיה כתוב וירדף עד ליש הוא דן, ואז היה אפשר לומר כי מלות 'היא דן' נוספות, אבל שיגיה אדם ויחליף מלה בתורה, לא ראינו ולא שמענו.

(יח) חובה: Eusebius מזכיר שהיה בימיו כפר ששמו כן סביבות דמשק. משמאל: מצפון, כי מזרח נקרא פנים וקדם, מערב אחור, דרום ימין ותימן, וצפון שמאל (ראו').

עֲדַחֲוֹבָה אֲשֶׁר מְשַׁמָּאל לְדַמְשֶׁק: טו וַיֵּשֶׁב אֶת כָּל־הָרֶכֶשׁ
 וְגַם אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֵשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנְּשִׁים וְאֶת־
 הָעַם: יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סֹדֶם לְקָרְאֲתוֹ אַחֲרָי שׁוּבוּ מֵהַכּוֹת
 אֶת־כְּדָרְלֶעֶמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עַמְק שׁוּה
 הוּא עַמְק הַמֶּלֶךְ: יח וּמִלְכֵי־צָדֵק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לַחֵם
 וַיִּזַן וְהוּא כְהֵן לְאֵל עֲלִיּוֹן: יט וַיְבַרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ אַבְרָם

אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לצחק שם. ומדרש אגדה (בראשית רבה מג, ה): עמק שהשוו שם כל-האמות, והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקצין: (יח) ומלכי-צדק. מדרש אגדה (נדרים לב ע"ב): הוא שם בן נח: לחם ויין. כך עושים ליגיעי מלחמה. והראה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו. ומדרש אגדה (בראשית רבה מג, ו): רמז לו על המנחות ועל הנסכים, שיקריבו שם בניו: (יט) קנה שמים וארץ. כמו (תהלים קלד, א): "עשה שמים וארץ" – על ידי עשיתן קנאן להיות

עליהם לילה. כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים, זה לכאן וזה לכאן: לילה. כלומר, אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומדרש אגדה (בראשית רבה מג, ג), שנחלק הלילה, ובחצות הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים: עדי-חובה. אין מקום ששמו "חובה", אלא "דן" קורא "חובה" על שם עבודה זרה שעתידיה להיות שם: (יז) עמק שוה. כך שמו, כתרגומו: "למישר מפנא" – פנוי מאילנות ומכל-מכשול: עמק המלך. "בית ריסא דמלכא" – בית ריס

רש"י

(יז) עמק המלך: כן היה העמק ההוא נקרא בימי משה, והוא נזכר בשמואל ב' י"ח ו"ח. ולענין מלת ריס הנזכרת בתרגום אנקלוס עיין יומא פרק ו' משנה ד', וע"ב ות"ט.

שד"ל

(יח) מלכי צדק מלך שלם: אולי שהיא ירושלים (הנקראת ג"כ שלם, 'זיהי בשלם סוכו' תהלים ע"ו ג'). כי ראינו ביהושע (י' א' ו'ג') אדני צדק מלך ירושלים, נראה שהיה מנהג מלכי העיר ההיא להקרא על שם הצדק, ואולי זאת כוונת 'צדק ילין בה' (ישעיה א' כ"א) (הרמב"ן ואחרים). והיירונימוס כתב שעיר אחרת היתה בימיו הנקראת שלם והיא קרוב לבית שאן (Scithopolis) והיו מראים בה חרבות ארמון גדול שהיו אומרים שהוא בית מלכי צדק: והסכים עמו רא'. ויש אומרים כי שלם היה שם המחוז, שהיו בו ערים רבות, שכסם ושילה ונב וגבעון, וגם ירושלים (נת"הש).

והוא כהן לאל עליון: היה דרך קצת המלכים בימי קדם להיות ג"כ כהנים, וכן וירגיליוס (איניאיד ג' פ') Rex Anius, Rex idem, hominum Poebique Sacerdos. ומלכי צדק היה כהן לאל עליון שהיה אצלם גדול משאר אלוהות, כמו שהיה Jupiter אצל היונים והרומיים, ואין ראיה מזה שלא היה מודה בע"ז.

לְאֵל עֲלִיזוֹן קִנְהַ שָׁמַיִם וָאָרֶץ: כ וּבָרוּךְ אֵל עֲלִיזוֹן אֲשֶׁר-
 מִגֵּן צָרִיךְ בִּידֶךָ וַיִּתֶּן-לוֹ מַעֲשֶׂה מִכָּל: ^{חמישי כא} וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-
 סֹדִם אֶל-אַבְרָם תֶּן-לִי הַנֶּפֶשׁ וְהַרְכָּשׁ קַח-לָךְ: ^{כב} וַיֹּאמֶר
 אַבְרָם אֶל-מֶלֶךְ סֹדִם הֲרַמְתִּי יָדִי אֶל-יְהוָה אֵל עֲלִיזוֹן קִנְהַ
 שָׁמַיִם וָאָרֶץ: ^{כג} אִם-מָחוּט וְעַד שְׂרוּף-נֹעַל וְאִם-אֶקַח
 מִכָּל-אֲשֶׁר-לָךְ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הִעֲשֵׂרְתִי אֶת-אַבְרָם:
 כד בְּלַעֲדֵי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר

גנזיך — לא אקח: ולא תאמר אני העשרתי רש"י
 את-אברם. שהקדוש-ברוך-הוא הבטיחני
 לעשרני, שנאמר לעיל (יב, ב): "ואברכך" וגו':
 (כד) הנערים. עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר
 אשכול וממרא וגו'. ואף-על-פי שעבדי נכנסו
 למלחמה, שנאמר לעיל (פסוק טו): "הוא ועבדיו
 ויכם". וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמור,
 אפלו הכי הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד
 שאמר (שמואל א, ל, כד) "כחלק הירד במלחמה
 וכחלק הישב על-הכלים, יחדו יחלקו". ולכך
 נאמר (שם, כה): "ויהי מהיום הוא ומעלה

שלו: (כ) אשר מגן. אשר הסגיר. וכן (הושע יא, ח):
 "אמגנך ישראל": ויתן-לו. אברם, "מעשר
 מכל" אשר לו, לפי שהיה כהן: (כא) תן-לי הנפש.
 מן השבי שלי שהצלת, החזר לי הגופים
 לבדם: (כב) הרמתי ידי. לשון שבועה — מרים
 אני את ידי לאל עליון. וכן (בראשית כב, טז): "בי
 נשבעתי" — נשבע אני. וכן (בראשית כג, יג):
 "נתתי כסף השדה קח ממני" — נתן אני לך
 כסף השדה, וקחהו ממני: (כג) אם-מחוט ועד
 שרוף-נעל. אעכב לעצמי מן השבי: ואם-אקח
 מכל-אשר-לך. ואם תאמר לתת לי שכר מבית

(כ) מגן: נתן והסגיר, כמו 'איך אתנך אפרים אמגנך ישראל' (הושע י"א ח') (רש"י).
 (כב) הרמתי ידי: דרך שבועה, כמו 'זירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם'
 (דניאל י"ב ז), וכן וירגיליוס (איניאידו י"ב קצ"ה): Suspiciens Coelum tenditque ad sidera
 .dextram

הרמתי: מרים אני עכשו, וכן 'בי נשבעתי' (למטה כ"ב ט"ו) נשבע אני עכשו (רש"י).

(כג) אם: לשון שבועה, והכוונה שלא אקח.

מחוט: אמר ר' וואלף היידנהיים שהכוונה על חוטים שקושרים בהם השער, כמו שאמרו
 בשבת (דף נ"ז א') חוטי צמר וחוטי פשתן שבראשי הבנות, ולפי זה הזכיר החלק היותר קטון
 וקל ממה שעל האדם מכף רגל ועד ראש.

(כד) בלעדי: הוא הנפרד מן בלעדי; ואין היו"ד לכנוי (רד"ק) כמו אָנִי וטעמו בל עד, לא עוד, לא
 זולת, לא אקח מכל אשר לך דבר אחר, רק אשר אכלו הנערים וכו'.

הִלְכוּ אִתִּי עֲנַל אֲשַׁכַּל וּמִמָּרָא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם:
 טו & אַחַר | הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָיָה דְבַר־יְהוָה אֶל־אַבְרָם
 בַּמְּחִזָּה לֵאמֹר אֶל־תִּירָא אַבְרָם אֲנֹכִי מִגֵּן לֶךְ שְׂכָרְךָ
 הִרְבָּה מְאֹד: ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יְיָהוָה מִה־תִּתֶן־לִי
 וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עִרְיָי וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דִמְשַׁק אֱלִיעֶזֶר:

סרוק פרשו לשון 'יורש', וחבר לו "ער ועונה" (מלאכי ב, יב) – ערירי בלא יורש, כאשר תאמר (איוב לא, יב): "ובכלל-תבואתי תשרש" – תעקר שרשיה, כך לשון "ערירי" חסר בנים. ובלעז דישאנפנטי"ץ. ולי נראה: "ער ועונה" מגזרת (שיר השירים ה, ב): "ולבי ער". ו"ערירי" לשון חרבן, וכן (תהלים קלז, ז): "ערו ערו", וכן (חבקוק ג, יג): "ערות יסוד", וכן (ירמיה נא, נח): "ערער תתערער", וכן (צפניה ב, יד): "כי ארזה ערה": וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי. כתרגומו, שכל-ביתי נזון על פיו,

ירש"י וישמה לחק ולמשפט", ולא נאמר 'והלאה', לפי שכבר נתן החק בימי אברהם: (א) אחר הדברים האלה. כל-מקום שנאמר "אחר" – סמוך, "אחרי" – מופלג. אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים, והיה דואג ואומר: שמא קבלתי שכר על כל-צדקותי, לכך אמר לו המקום: "אל-תירא אברם": אנכי מגן לך. מן הענש, שלא תענש על כל-אותן נפשות שהרגת. ומה-שאתה דואג על קבול שכרך – "שכרך הרבה מאד": (ב) הולך עירי. מנחם בן-

(א) אחר הדברים האלה: אחר ואחרי ענין אחד הם, כמו על ועלי; עלי ואחרי נכונים לפי הדקדוק מאחר שאומרים תמיד עלי אחרי בלשון רבים, ועל ואחר הם לשון מקוצר.

אל תירא אברם: יש אומרים שהיה ירא מן המלכים שהכה, פן ישובו עליו, ויש אומרים שמא ינכו לו מזכויותיו. והקרוב אלי שאין קשר לענין זה עם המעשה הקודם, אלא כי בהיות אברם מצליח והולך בארץ נכריה, היה ירא פן יקנאו אותו פלשתים וכנענים וישמידוהו, עיין המגיד 7 יולי 1858.

שכרך: ששמעת בקולי ויצאת מארצך.

הרבה מאוד: וכ"ש שאין לך לדאוג שמא יקרר רע להיותך בארץ נכריה (יהודה אוסימו).

(ב) ערירי: בלא בנים, והוא לשון ערום (משרש ערה כמו עריה) ערום מכל טוב, וקרוב לו 'והיה כערער בערבה' (ירמיה י"ז ו') שטעמו ערום מפרי.

הולך ערירי: הולך כנוי למיתה, כמו 'אנכי הלך בדרך כל הארץ' (מלכים א' ב, ב), 'וילך בלא חמדה' (ד"ה א' כ"א), כי כן מצאנו 'ערירים ימותו' (ויקרא כ' כ').

בן משק: מן 'ועל פיך ישק כל עמי' (ברא' מ"א מ') יתנהג; כלומר כל ממוני הוא ביד איש נכרי, כי אין לי בן, ומה יועיל לי מה שתתן לי, ובמותי אעזוב לאחר חילי, וכמו שמפרש והולך הן לי וכו'.

ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זֶרַע וְהִנֵּה בְּבֵיתִי יוֹרֵשׁ
 אֹתִי: ד וְהִנֵּה דְבַר־יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם
 אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִירָשְׁךָ: ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה
 וַיֹּאמֶר הַבְּטָנָא הַשְּׂמִימָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אֲס־תּוֹכֵל
 לִסְפֹּר אֶתֶם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֶךָ: ו וְהֶאֱמַן בֵּיתוֹהָ

מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך רש"י
 עתיד להעמיד בן – אברם אין לו בן, אבל
 אברהם יש-לו בן. וכן: שרי לא תלד, אבל שרה
 תלד. אני קורא לכם שם אחר, וישתנה המזל.
 דבר אחר: הוציאו מחללו של עולם, והגביהו
 למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה
 מלמעלה למטה: (י) והאמן בה'. לא שאל לו אות
 על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות,
 ואמר לו: "במה אדע" (פסוק ח): ויחשבה לו
 צדקה. הקדוש-ברוך-הוא חשבה לאברם לזכות

כמו (בראשית מא, מ): "ועל-פיך ישק" –
 אפוטרופס שלי. ואלו היה לי בן – היה בני
 ממונה על שלי: דמשק. לפי התרגום מדמשק
 היה, ולפי מדרש אגדה (בראשית רבה מד, ט)
 שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד (יומא כח
 ע"ב) דרשו נוטריקון: דולה ומשקה מתורת רבו
 לאחרים: (ג) הן לי לא נתתה זרע, ומה-תועלת
 בכל-אשר תתן-לי: (ה) ויוצא אתו החוצה. לפי
 פשוטו: הוציאו מאהללו לחוץ, לראות הכוכבים.
 ולפי מדרשו (בראשית רבה מד, י): אמר לו: צא

משק: מן שקק, עניין תנועה והשמעת קול (עיין מה שכתבתי בבה"ע תקפ"ז ע' קפד), וכן ישק שד"ל
 כל עמי' (למטה מ"א מ') יתנועע ויתנהג כל עמי; ומלת משק אין לה אח, ובאה כאן להיותה
 לשון הנופל על לשון דמשק שאחריה וחכם Quatremère אמר כי משק כמו משקה, אך לא
 מצאנו משקה אלא למלכים, ועוד המשקה היה משקה למלך ולא לבית המלך.

דמשק אליעזר: שתי המלות שם אחד (או כדעת רד"ק שתחלה היה שמו דמשק, ואברהם
 הוסיף לו שם אליעזר), ולא שהיה מדמשק, כי היל"ל אליעזר הדמשקי, או אליעזר איש
 דמשק, ולא להקדים התאר אל השם. וראב"ע אמר כי בן מושך עצמו ואחר עמו, בן דמשק
 אליעזר, וזה רחוק ודחוק, ועדין נשאר התאר קודם לשם, והיה משפטו הוא אליעזר בן
 דמשק.

(י) והאמן בה': אם היה כתוב ויאמן היה משמע שעכשו האמין, ובאמרו והאמין משמע שכבר
 היה מאמין בו מקודם, עיין מ"ש בב"הע תקפ"ז עמוד קע"א.

ויחשבה לו צדקה: אברהם להקב"ה (רמב"ן, רלב"ג, בעל העקדה, בעל תולדות יצחק, עראמה, ר"י
 קארו, דון יצחק, בעל מעשי ה', ר"א אשכנזי, והוזהר ח"ג דף קמ"ח); כלומר מתוך שהיה מאמין בו, חשב
 כי זו צדקה שיעשה עמו. ולא פנה לבבו לומר: הלא כמה פעמים הבטיחני על זאת ועדיין
 אני ערירי: שאם לא היה סמוך לבו ובטוח בה' שיקים דברו, היתה ההבטחה הזאת בעיניו
 כצחוק והתול, ולא צדקה וחסד. ואמנם שתהיה האמונה נחשבת לזכות לאדם, זה אינו לא

וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה: ש שׁי ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר
הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לְתֵת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת
לְרִשְׁתָּהּ: ח וַיֹּאמֶר אֲדָנִי יְהוָה בְּמָה אֲדַע כִּי אִירְשְׁנָה:

רש"י ולצדקה, על האמונה שהאמין בו. דבר אחר: לפניו: הודיעני באיזה זכות יתקומו בה. אמר "במה אדע", לא שאל לו אות, אלא אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: בזכות הקרבנות:

לפי השכל ולא לפי התורה והנביאים, ולפיכך אין נ"ל לפרש (כפירוש אנקלוס, ורש"י, והרמב"ם במורה ח"ג פנ"ג, ובעל העקרים ח"א פכ"א, רע"ס ורמבמ"ן ויש"ר), שהאל חשבה לאברהם לזכות.

האמין ... ענינו אמונה בכל מה שיאמר, האמין ל... אמונה בדבר מיוחד, כגון 'ולא האמנתם לו' (דברים ט' כ"ג).

וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה: על הרוב פעל חשב נקשר בלמ"ד, 'ויחשבה לזונה' (למטה ל"ח ט"ו), 'ויחשבה עלי לשכורה' (שמואל א' י"ג), ולפעמים נקשר בלא למ"ד, כמו 'ואנחנו חשבנוהו נגוע' (ישעיה נ"ג ד').

(ו) אֲנִי ה' וְגו': כשהוצאתיך מבית אביך לא הוצאתיך אלא בכוונה לתת לך את הארץ הזאת, מה שלא יהיה אם לא יהיה לך זרע, ואני שהוצאתיך בכוונה זאת אני ה', אשר בידי לְמַלֵּא הַבְּטַחְתִּי. אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים: סְבַבְתִּי שִׁיצֵא אֲבִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וַיֵּבֵא לְחָרָן, וְכִשְׁהֵיית בְּחָרָן אֲמַרְתִּי לְךָ לְצֵאת מִשָּׁם וּלְבֹא אֶרֶצָה כְּנַעַן.

(ח) בְּמָה אֲדַע: אחר שאמר והאמין בה' לא יתכן שיהיה 'במה אדע' להיותו מטיל ספק בדבר, ואם היה שהיה מסופק וחסר אמונה, הנה (כמו שהעיר הרמב"ן) לא עשה ה' לו שום אות כדי שיאמין. וראב"ע כתב כי הבטחות האל הן לפעמים על תנאי, ושאברהם בקש שישבע לו, שיתקיים הדבר על כל פנים. אמנם אברהם לא שאל שבועה, וגם מי הגיד לו שלא תהיה שבועת ה' על תנאי? והקרוב אלי כי כשאמר לו ה' הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, האמין אברהם כי לכוונה זאת הוציאו ה' מארצו אך אלי כי מאמין היה אברהם בהבטחת ה' אמונה שלמה, אך בראותו כי כבר זה כמה פעמים שהיה ה' מבטיחו על רבוי הזרע ועל כבוש הארץ (י"ב ב' ז' וי"ג ט"ז), ועדיין לא היה ה' נותן לו זרע, ירא היה שמא איזה נסיון היה בדעת האל לנסותו תחלה, ושרק אחר שיקנה לו אברהם זכות מה יהיה ראוי לקיום ההבטחה ההיא. על כן שאל במה אדע, מה הדבר אשר כשאעשה אותו בו אדע שאירשנה, והקב"ה השיבו כי איננו שואל עוד ממנו שום זכות, כי קיום הבטחתו אינו תלוי בשום תנאי, אך הוא תלוי בקץ הנגזר; כי צריך שיעברו עוד ת' שנה. אח"כ מצאתי קרוב לזה לקלער', אלא שהוא אומר במה אדע שאני עתיד לירש אותה בקרוב, מה יהיה לי סימן שבא העת שאירשנה, ולזה השיבו כי צריך שימות ושיעברו ת' שנה.

ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו קַח־לִי עֵגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאֵיל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגֹזֵל: וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתּוֹךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בְּתָרוֹ לְקַרְאֵת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצֶּפֶר לֹא

(ט) עגלה משלשת. שלש עגלים, רמז לשלשה פרים: פר יום הכפורים, ופר העלם דבר של צבור, ועגלה ערופה: ועז משלשת. רמז לשעיר הנעשה בפנים, ושעירי מוספין של מועד, ושעיר חטאת יחיד: ואיל משלש. אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של חטאת יחיד: ותור וגוזל. תור ובן יונה: (י) ויבתר אתם. חלק כל-אחד לשני חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עמו ברית לשמר הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב

(ט) קחה לי: הבא לי, כמו 'קחם נא אלי' (בראשית מ"ח ט').

שד"ל

עגלה משלשת: דעת אנקלוס ורש"י שלוש עגלות (והוא על דרך 'והחוט המשלש' (קהלת ד' י"ב), ובאמת אין הנדון דומה לראיה כי שלשה חוטין כרוכיני זה עם זה נעשין חוט אחד משולש, אבל שלשה עזים אינם נעשין עז משולש). ודעת תרגום ירושלמי ואחריו בושארט, קלער' וראז' בת שלש שנים. והקרוב אלי כדעת יש אומרים שהביא רד"ק בשרשים (שרש שלש) שלישית לבטן. וכן בתלמוד בפסחים (ס"ח ע"ב) 'רב יוסף יומא דעצרתא עבדו ליה עיגלא תלתא', פירש בעל הערוך שלישי לבטן, שהוא מובחר מכל וולדות שבפרה, כי הראשון כחוש הרבה, והשני מובחר ממנו, והשלישי מוטב מכלן. וכן בסנהדרין (ס"ה ע"ב) 'זמיברו להו עגלא תלתא', פירוש רך וטוב, כמו עגל שלישי לבטן וכיוצא בזה (ישעיה ט"ו ה) 'עגלת שלישיה', שגמנה. וכל זה היה לעשות עמו כמה שהיו בני אדם רגילים לעשות בכריתת ברית, וכיוצא בזה כתב פלוטארך (Quistiones romanae): Apud Beotos est sacrificium, quo cane in duas partes discisso, per carrum medium transire solent כלל המינים הכשרים ע"ג המזבח. ועיין פירושי בירמיה ל"ד י"ח. והנה הברית הזאת לא היתה כדי שיאמין אברהם, כי כבר היה מאמין בה, אבל לפי שהיה הענין לעתים רחוקות רצה ה' שיהיה לב הדורות הבאים סמוך ובלתי מפקפק בדבר, כדי שבמשך ת' שנה לא יתערבו בגוים, והברית אשר כרת עמו נרשם בלב כל צאצאי אברהם יצחק ויעקב והאמינו ככל הדורות ההם להבטחת ה' וכמו שמצאנו יוסף בשעת מיתתו אמר לאחיו ואלהים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת את הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב (למטה נ' כ"ד).

(י) ויבתר: ענין חילוק לשנים, וממנו בתרים (ירמיה ל"ד י"ח וי"ט), וממנו ג"כ בחלוף אותיות ברית (תלמידי ש"ח זלמן) (כדברי ר' יוסף זארק בספרו רב פעלים). וכן בערבי בטר ענינו חתיכה ובקיעה. והנה כיון שצוהו ה' לקחת לו את כל אלה הבין אברהם שהיה ה' רוצה לכרות עמו ברית, ולפיכך כרת הבהמות ההן לשנים.

ויתן איש בתרו: נ"ל כמו לאיש בתרו, כלומר בתרו של כל אחד מאותן ב"ח נתן לקראת חברו, מחצה לנכח מחצה, ולפי הדקדוק היל"ל ויתן מאיש או לאיש בתרו לקראת רעהו, אבל כך

בְּתָר: יֵאָמֵר הָעֵיט עַל־הַפְּגָרִים וַיֵּשֶׁב אֹתָם אַבְרָם:
יְבִי וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדְּמָה נִפְלָה עַל־אַבְרָם וְהָנָה
אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נִפְלְתָ עָלָיו: וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע

(כו), כמו (שמואל א' טו, יט): "ותעט אל-השלל":
על-הפגרים. על הבתרים. [הפגרים" מתרגמינין
 "פלגיא", אלא מתוך שהרגלו לתרגם "אי-ש-
 בתרו" (פסוק י) — "ויהב פלגיא", נתחלף להם
 תבת "פלגיא" ל"פלגיא", ותרגמו "הפגרים" —
 "פלגיא", וכל-המתרגם כן טועה, לפי שאין
 להקיש "בתרים" ל"פגרים", ש"בתרים" תרגומו
 "פלגיא", ו"פגרים" תרגומו "פלגיא" לשון פגול,
 כמו (ויקרא יט, ז): "פגול הוא", לשון פגר]: **וישב.**
 לשון נשיבה והפרחה, כמו (תהלים קמו, יח):
 "ישב רוחו". רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם,
 ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבוא מלך
 המשיח: (יב) **והנה אימה וגו'.** רמז לצרות וחשך
 של גלות: (ג) **כִּי־גַר יִהְיֶה זָרְעֶךָ.** משנולד יצחק
 עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה.
 כיצד? יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב,
 ויעקב כשירד למצרים אמר (בראשית מז, ט):

(פסוק יח): "ביום ההוא כרת ה' את-אברם ברית
 לאמר" וגו', ודרך כורתני ברית לחלק בהמה
 ולעבר בין בתריה, כמה-שנאמר להלן (ירמיה לז,
 יט): "העברים בין בתרי העגל", אף כאן "תנור
 עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים", הוא
 שלוחו של שכינה, שהוא אש: **ואת-הצפר לא**
בתר. לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים
 ושעירים, שנאמר (תהלים כב, ג): "סבבוני פרים
 רבים" וגו', ואומר (דניאל ח, כ): "האיל אשר-
 ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס". ואומר
 (שם, כא): "והצפיר השעיר מלך יון". וישראל
 נמשלו לבני יונה, שנאמר (שיר השירים ב, יד):
 "יונתי בחגוי הסלע". לפיכך, בתר הבהמות,
 רמז על האומות שיהיו כלין והולכין. "ואת-
 הצפר לא בתר", רמז שיהיו ישראל קימין
 לעולם: (יא) **העֵיט.** הוא עוף, ועל שם שהוא עט
 ושואף אל הנבלות לטוש עלי-אכל (עיין איוב ט,

רש"י

נוהגין בלה"ק לומר מליצה שלמה במקום תאר הפעל. והנה בתרו לקראת רעהו הוא כעין
 תאר הפעל, נתן כל אחד באופן זה שיהיה בתרו לקראת רעהו, וכיוצא בזה (למטה ל"ב י"ב)
 'זהכני אם על בנים' (אהוד לולי). ולדעת תלמידי אליעזר אליה איגל שיעור הכתוב ויתן איש
 לקראת רעהו, ומלת בתרו היא מאמר מוסגר והיא פירוש למלת איש, לא נתן הבהמה כלה
 אלא מחציתה, וזה מסכים יפה עם בעל הטעמים שחבר איש בתרו במקף. ורמבמ"ן תרגם
 איש בתרו, כאלו כתוב כל א' מהבתרים ואין זה פירוש מדוקדק.

שד"ל

(יא) **וישב: משרש נשב,** הבריחם ע"י נענוע איזה דבר המניע את האויר. והכוונה בפסוק זה
 כי אברם ישב שם שעות מזה ממתיין לדעת מוצא דבר, ובתוך כך לא היה לו מה לעשות אלא
 להרחיק העופות, ואח"כ כבוא השמש בא אליו הדבור.

(יב) **ותרדמה וגו':** כי היה ער (או במחזה היה נראה לו כאלו הוא ער); ובאה לו תרדמת הנבואה,
 והאימה לגדל מעלת המן, שבה ה' לכרות עמו ברית.

חשכה: שם דבר (לא כתרגומו רמבמ"ן), והחשך כנוי לפחד, כי היושב בחושך מפחד.

(יג) **ארבע מאות שנה:** הם ימי הגרות.

תִּדַע כִּי־גֵר | יְהִיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעִבְדוּם וְעָנּוּ
 אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: יד וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן
 אֲנִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בְּרִכְשׁ גָּדוֹל: טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל־
 אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשִׁיבָה טוֹבָה: טז וְדוֹר רְבִיעִי

ברכש גדול. בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב, רש"י ל:): "וינצלו את־מצרים": (טו) ואתה תבוא. ולא תראה כל־אלה: אל־אבתיך. אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו? אלא, למדך שעשה תרח תשובה: תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו, ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו. ולפיכך מת חמש שנים קדם זמנו, ובו ביום מרד עשו: (טז) ודור רביעי. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות, והרביעי ישבו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכתר ברית זו, כדכתיב (פסוק ז): "לתת לך את־הארץ הזאת לרשתה". וכן היה – יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו: יהודה פרץ חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: כי לא־שלם עון האמרי. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש־ברוך־הוא נפרע מאומה עד שתתמלא

"ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה", הרי מאה ותשעים. ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר: במצרים היו ארבע מאות. הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל־השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, ושחי עמרם אחר לידת משה: בארץ לא להם. לא נאמר 'בארץ מצרים' אלא "בארץ לא להם", ומשנולד יצחק – "ויגר אברהם" וגו' (בראשית כא, לד). וביצחק – "גור בארץ הזאת" (בראשית כו, ג). "ויעקב גר בארץ־חם" (תהלים קה, כג). "לגור בארץ באנו" (בראשית מז, ד): (יד) וגם את־הגוי. "וגם" לרבות את ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששעבדו את ישראל: דן אנכי. בעשר מכות:

ועבדום וענו אתם: הוא מאמר מוסגר.

(יד) **ברכש גדול:** במקנה מרובה, וכמו למעלה כי היה רכושם רב, כי אנשי מקנה ירדו למצרים, וארץ גשן היתה ארץ מקנה, ושם רבו מקניהם, ועלו משם במקנה גדול.

(טו) **ואתה תבא אל אבתיך:** עיין למטה כ"ה ח'.

(טז) **ודור רביעי:**

דפוס ראשון:

כתב יד:

קהת ירד למצרים, ועמרם דור שני ואהרן דור שלישי, ואלעזר בנו היה מבאי הארץ (ראב"ע).
 ירד למצרים, פרץ בנו, חצרון בנו, כלב בנו היה מבאי הארץ (רש"י).

כי לא שלם: ואינם ראויים עוד לכלייה, וגלוי היה לפניו שלא תתמלא סאתם עד הזמן ההוא. **האמרי:** והוא הדין לשאר אומות שהיו בא"י, והזכיר האמורי שהיה היותר תקיף.

יָשׁוּבוּ הִנֵּה כִּי לֹא־שָׁלַם עֹזֶן הָאֱמֹרִי עַד־הֵנָּה: יז וַיְהִי
הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וְעַלְטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עֹשֵׂן וְלֹפִיד אֵשׁ
אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה: יח בֵּינֹם הֵהוּא כָּרַת יְהוָה
אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֶךָ נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת
מִנְהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פָּרָת: יט אֶת־הַקִּינִי
וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֶת־הַקְּדַמְנִי: כ וְאֶת־הַחֲתִי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־
הַרְפָּאִים: כא וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־הַגְּרָגְשִׁי

למטה – הוא לשון הווה, דבר שנעשה עכשו והולך, כמו: "באה עם-הצאן" (בראשית כט, ו), "בערב היא באה, ובבקר היא שבה" (אסתר ב, יד): (יח) לזרעך נתתי. אמירתו של הקדוש-ברוך-הוא, כאלו היא עשויה: הנהר הגדל נהר-פרת. לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו "גדול", אף-על-פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר (בראשית ב, יד): "והנהר הרביעי הוא פרת". משל הדיוט: עבד מלך מלך, הדבק לשחור וישתחוו לך: (יט) את הקיני. עשר אמות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה: אדום ומואב ועמון – והם קיני קנזי וקדמני – עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא, יד): "אדום ומואב משלוח ידם, ובני עמון משמעתם": (כ) ואת-הרפאים. ארץ עוג, שנאמר בה (דברים ג, יג): "ההוא יקרא ארץ רפאים":

רש"י סאתה, שנאמר (ישעיה כז, ח): "בסאסאה בשלחה תריבנה": (יז) ויהי השמש באה. כמו: "ויהי הם מריקים שקיהם" (בראשית מב, לה), "ויהי הם קברים איש" (מלכים ב, יג, כא), כלומר: ויהי דבר זה: השמש באה. שקעה: ועלטה היה. חשך היום: והנה תנור עשן וגו'. רמז לו שיפלו המלכיות בגיהנם: באה. טעמו למעלה, לכך הוא מבאר – שבאה כבר. ואם היה טעמו למטה באל"ף, היה מבאר – כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתיב (פסוק יב): "ויהי השמש לבוא", והעברת תנור עשן לאחר מכן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חלוק בכל-תבה לשון נקבה, שיסודה שתי אותיות, כמו: "בא" "קם" "שב", כשהטעם למעלה – לשון עבר הוא, כגון זה, וכגון: "ורחל באה" (בראשית כט, ט), "קמה אלמתי" (בראשית לו, ז), "הנה שבה יבמתך" (רות א, טו). וכשהטעם

יז) והנה תנור עשן ולפיד אש: השכינה עברה בין הבתרים לכוות ברית עם אברם, ונדמתה לו כאש ועשן.

תנור עשן: עשן כעשן התנור.

ולפיד אש: אש כשלהבת הלפיד.

יט) את הקיני: נראה שאלו הן אומות שהיו בימי אברהם, ונכרתו לפני ימי משה ויהושע, ע"ד שמצאנו שהרפאים נכרתו לפני משה, כי רק עוג נשאר מהם.

וְאֶת־הַיְבוּסִי: טז א וְשָׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יִלְדָה לוֹ וְלֹה
שִׁפְחָה מִצְרִית וְשָׂמָה הַגֵּר: ב וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל־אַבְרָם
הִנֵּה־נָא עֲצָרְנִי יְהוָה מִלֶּדֶת בִּאֵן־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי אוּלִי

(א) שפחה מצרית. בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה, אמר: מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה, ולא גבירה בבית אחר: (ב) אולי אבנה ממנה. למד על מי שאין לו בנים, רש"י שאינו בנוי אלא הרוס: אבנה ממנה. בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי: לקול שרי. לרוח

(א) ושמה הגר: יש אומרים שלא היה לה שם זה מתחלתה, אלא שנקראה כן אח"כ על שם המאורע, כי הגר בערבי ענינו ברח והלך אל ארץ אחרת (קרב לשרש גור בעברי), ומזה הגרה אל נבי היא Egira, שתחלתה משעה שברח מחמד מן Mecca בשנת 622 למספרם. ובהיות אברהם ושרה קוראים אותה תמיד שפחתי שפחתך ולא מצאנו בשום מקום שיזכירו שם הגר, אע"פ שאין זו ראייה.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(ב) בא נא אל שפחתי: דרך כבוד כנוי לתשמיש (רד"ק בשרשים). והוראת המלות אינה אלא ביאת אדם אל המקום אשר שם האשה, דרך ייחוד, אף בלא בעילה, כמו זיטו לאבשלום האהל על הגג ויבא אבשלום אל פילגשי אביו לעיני כל ישראל' (ש"ב ט"ז כ"ב), ודרך נקיות הושאלו על המשכב. והמליצה הזאת כשענינה בעילה אינה נאמרת אלא על פעם ראשונה שאדם קרב לאשה אחת, ומה שאמרה לאה 'אלי תבא' (למטה ל' ט"ז) פירושו אל אהלי תבא. וכן 'וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה' (ש"ב י"ב כ"ד) בא אל חדרה ואח"כ שכב עמה. ובאבישג כתוב (מלכים א' ד' ד') 'המלך לא ידעה', ולא נכתב לא בא אליה כי היתה בחדרו ובמטתו, רק לא ידעה משכב זכר.

(ב) בא נא אל שפחתי: היה נ"ל כי תחלת הנחת המליצה הזאת בא אל אשה איננה על הבעילה, אלא על הביאה בחפה לשם יחוד לנשואין, וזה בלא ספק טעם זיטו לאבשלום האהל על הגג ויבא אבשלום אל פלגשי אביו לעיני כל ישראל' (שמואל ב' ט"ז כ"ב). שאם היה רצונו לבעול לעיני העם למה לו האהל? ואף כאן הוא אומר אח"כ 'ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה'. ואולי אח"כ אמרו לפעמים לשון זה גם על ביאת עראי, כמו 'הבה נא אבוא אליך' (ברא' ל"ח ט"ז). ואברהם מיינסטער אומר כי לשון ביאה אל אשה הוראתו ביאה אל המקום אשר שם האשה. אלא שאין הכוונה לחופה ונשואין, רק הוא לשון נקייה והכוונה על הבעילה, ע"ד שאמרו ל' קריבה (ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים' (דברים כ"ב י"ד)), והכוונה ג"כ על הבעילה; והנה 'הבה נא אבא אליך' (בראשית ל"ח ט"ז)

ענינו אבא לחדר ולקובה שלך. והוא לשון נקייה. ואבשלום נכנס לעיני כל ישראל אל האהל שהיו שם פלגשי אביו, ונתיחד עמהן, והיה זה במחשבת העם כאלו בעל אותן.

אֲבִנָּה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אֲבָרָם לְקוֹל שָׂרִי: ג וַתִּקַּח שָׂרִי |
 אֵשֶׁת אֲבָרָם אֶת־הַגֵּר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ מִקֵּץ עֶשְׂרִים
 שָׁנִים לְשֵׁבֶת אֲבָרָם בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וַתֵּתֶן אֹתָהּ לְאֲבָרָם
 אִישָׁהּ לֹא לְאִשָּׁה: ד וַיָּבֵא אֶל־הַגֵּר וַתֵּהָר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָהּ
 וַתִּקַּל גְּבֵרָתָהּ בְּעֵינֶיהָ: ה וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל־אֲבָרָם חֲמִסִּי
 עָלַיךָ אֲנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחִיקְךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָהּ וְאֶקַּל

חמס העשוי לי עליך אני מטיל הענשו, כשהתפללת להקדוש־ברוך־הוא: "מה־תתן־לי ואנכי הולך עירי" (בראשית טו, ב), לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו, והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריק אתה חומס ממני, שאתה שומע בזיוני ושותק: אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך. כל־"ביני וביניך" שבמקרא חסר וזה מלא, קרי בה "וביניך" — שהכניסה עין הרע בעבורה של הגר, והפילה עוברת, הוא שהמלאך אומר להגר (פסוק יא): "הנך הרה", והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר? אלא מלמד שהפילה הריון הראשון:

הקדש שבה: (א) ותקח שרי. לקחתה בדברים: אשריך שזכית לדבק בגוף קדוש כזה: מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה, חייב לשא אחרת: לשבת אברם וגו'. מגיד, שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו "ואעשך לגוי גדול" עד שיבא לארץ ישראל: (ד) ויבא אל־הגר ותהר. מביאה ראשונה: ותקל גברתה בעיניה. אמרה: שרי זו, אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאלו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל־השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה: (ה) חמסי עליך.

(ג) מקץ עשר שנים וגו': לומר שכבר היה אברם בן פ"ה שנה ושרי גם היא כבר התחילה להזקין.

(ד) ותקל: קל משרש קלל, והיה משפט הת"ו להנקד קמץ, כמו יִסַּב, יִחַן, יִחַס, יִמַר ונתחלף בצירי מפני הפתח שאחריו שלא יהיו שלשה a רצופים (עיין דקדוקי §.741), וַתִּקַּל, או שנים, כמו 'יִמַר' (ישעיה כ"ד ט) במקום יִמַר (געו' ואחרים).

(ה) חמסי עליך: יש לי לזעוק עליך חמס, כמו 'הן אזעק חמס' (איוב י"ט ז), 'לא ישמע עוד חמס בארצך' (ישעיה ס' י"ח), 'אזעק אליך חמס' (חבקוק א' ב), וכן 'חמסי ושִׁאֲרֵי על בבל' (ירמיה נ"א ל"ה).

חמסי עליך: כי להיותה אשתך איני מוסרת אותה (נתה"ש). והטעם כי היה נראה לו לאברהם להזהירה שתכבד את גברתה ולהודיעה שהוא לא לקח אותה אלא ברשותה, וע"כ אמרה לו ישפוט ה' ביני ובינך.

בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ: וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־שְׂרֵי
הַנָּה שְׂפַחְתֶּךָ בְּיָדְךָ עָשִׂי־לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶנּוּ שְׂרֵי
וַתְּבָרַח מִפְּנֵיהָ: ז וַיִּמְצְאָהּ מִלְּאֲדָ: יְהוָה עַל־עֵין הַמַּיִם
בַּמִּדְבָּר עַל־הָעֵין בְּדֶרֶךְ שׁוּר: ח וַיֹּאמֶר הָגֵר שְׂפַחַת שְׂרֵי
אִי־מִזָּה בָּאת וְאַנָּה תִּלְכִי וְתֹאמְרִי מִפְּנֵי שְׂרֵי גְבֻרָתִי אֲנֹכִי
בְּרַחַת: ט וַיֹּאמֶר לָהּ מִלְּאֲדָ: יְהוָה שׁוּבִי אֶל־גְּבֻרָתְךָ וְהִתְעַנִּי
תַּחַת יָדֶיךָ: י וַיֹּאמֶר לָהּ מִלְּאֲדָ: יְהוָה הֲרַבָּה אַרְבָּה אֶת־
זְרַעְךָ וְלֹא יִסְפָּר מִרְבּוֹ: יא וַיֹּאמֶר לָהּ מִלְּאֲדָ: יְהוָה הֲנִגְדָּ
הָרָה וְיִלְדָתָ בֶן וְקִרְאתָ שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי־שָׁמַע יְהוָה
אֶל־עֲנִיֶיךָ: יב וְהוּא יִהְיֶה פֶּרָא אָדָם יָדוֹ בְּכָל יוֹד כָּל בּוֹ

תהרי, כמו (שופטים יג, ה): "הנך הרה" דאשת רש"י
מנוח: וילדת בן. כמו 'ויולדת'. ודומה לו (ירמיה
כב, כג): "ישבת בלבנון מקננת בארזים": וקראת
שמו. צווי הוא, כמו שאומר לזכר (בראשית יז,
יט): "וקראת את-שמו יצחק": (יב) פרא אדם.
אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (בראשית
כא, ט): "וישב במדבר ויהי רבה קשת": ידו בכל.

(ו) ותענה שרי. היתה משעבדת בה בקשי:
(ח) אי־מזה באת. מהיכן באת. יודע היה, אלא
לתן לה פתח לכנס עמה בדברים. ולשון "אי־
מזה" — איה המקום שתאמר עליו מזה אני
בא: (ט) ויאמר לה מלאך ה' וגו'. על כל־אמירה
היה שלוח לה מלאך אחר, לכך נאמר "מלאך"
בכל־אמירה ואמירה: (יא) הנך הרה. כשתשובי

שד"ל

(ז) שור: פלאויס אומר שהיא Pelusium.

(יא) הנך הרה: פעמים רבות מילת הנה מורה על עתיד קרוב, כמו 'הנך הרה' דאשת מנוח
(שופטים י"ג ה'), ולפעמים נאמרת על מה שהוא עכשו כמו 'הנה נא את עקרה' (שם שם ג').
וכאן יש בה שתי ההוראות יחדו, הנך הרה עכשיו, והנך יולדת בן בקרוב (תלמידי שלמה חפץ).
וילדת: כמו וילדת. על דרך 'אהבת'י לדוש' (הושע י י"א).

(יב) פרא אדם: פרא של מין האדם, יהיה בין האדם כפרא, שהוא בודד וחפשי, ורץ כה וכה
ולא יבא בעול האדם.

ועל פני כל אחיו: בני אדם, בני מינו.

ישכן: יקבע מקום מושבו לעיניהם ולא יוכלו למחות בידו.

וְעַל-פְּנֵי כָל-אֲחִיו יִשְׁכֵן: יג וַתִּקְרָא שֵׁם-יְהוָה הַדְּבָר אֵלֶיהָ
 אֶתְהָ אֵל רָאִי כִי אִמְרָה הֶגֶם הַלֵּם רָאִיתִי אַחֲרַי רָאִי:
 יד עַל-כֵּן קָרָא לַבָּאָר בְּאֵר לַחֵי רָאִי הִנֵּה בֵּין-קֹדֶשׁ וּבֵין
 בְּרֵד: טו וַתֵּלֶד הֶגֶר לְאַבְרָם בֶּן וַיִּקְרָא אֲבָרָם שֵׁם-בְּנוֹ
 אֲשֶׁר-יָלְדָה הֶגֶר יִשְׁמַעְאֵל: טז וְאַבְרָם בֶּן-שְׁמֹנִים שָׁנָה
 וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת-הֶגֶר אֶת-יִשְׁמַעְאֵל לְאַבְרָם: יז וַיְהִי
 אֲבָרָם בֶּן-תְּשַׁעִים שָׁנָה וַתֵּשַׁע שָׁנִים וַיָּרָא יְהוָה אֶל-
 אֲבָרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שְׁדֵי הַתְּהַלֵּךְ לְפָנַי וַהֲיִה

וּזו ראתה ארבעה זה אחר זה, ולא חרדה:
 (יד) באר לחי ראי. כתרנומו: "בירא דמלאך
 קימא איתחזי עלה": (טו) ויקרא אברם שם וגו'.
 אף-על-פי שלא שמע אברם דברי המלאך
 שאמר "וקראת שמו ישמעאל", שרתה רוח
 הקדש עליו וקראו ישמעאל: (טז) ואברם בן
 שמונים וגו'. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע
 שהיה בן שלש עשרה שנה כשנמול, ולא עכב:
 (א) אני-אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי
 לכל-בריה, ולפיכך "התהלך לפני" ואהיה לך

רש"י לסטים: ויד כל בו. הכל שונאין אותו ומתגרין
 בו: ועל-פני כל-אחיו ישכן. שיהיה זרעו גדול:
 (יג) אתה אל ראי. נקוד חטף קמץ, מפני שהוא
 שם דבר – אלוה הראיה, שרואה בעלבון של
 עלובין: הגם הלם. לשון תימה: וכי סבורה הייתי
 שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום,
 אחרי ראי אותם בביתו של אברהם, ששם
 הייתי רגילה לראות מלאכים. ותדע שהיתה
 רגילה לראותם, שהרי מנוח ראה את המלאך
 פעם אחת ואמר (שופטים יג, כב): "מות נמות",

שד"ל (יג) אתה אל ראי: אל ראה, אלוה של השגחה, אלוה המשגיח, אשר עיניו פקוחות על דרכי
 בני אדם (רש"י) כנגד מ"ש 'כי שמע ה' אל עניך' (בראשית ט"ז י"א).
 הגם הלם וגו': וכי סבורה הייתי שגם הלם במדבר אמצא מי שישגיח עלי אחרי הפרדי מראי,
 מאברהם אוהבי שהיה משגיח עלי? והוא מקרא קצר, הגם הלום ראיתי רואה ומשגיח.
 אחרי ראי: ראי הראשון שם דבר ולכך נקוד חטף קמץ, ראי השני בינוני ולכך נקוד חלם.
 (יד) פְּרֵד: לא נודע.

(א) שדי: משרש שְׁדָד, ושְׁדֵי בערבי חזק, ומזה בערבי תְּשַׁדֵּד הוא דגש חזק.
 התהלך לפני: כתינוק המהלך לפני אביו, שאביו הולך ומנהל אותו.
 והיה תמים: שיהיה הלוכך לפני בתמימות, כטעם 'תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ח י"א),
 'ואהי תמים עמו' (תהלים י"ח כ"ד), שתלך עמי בלב שלם, לעשות כל אשר אצוך.

תָּמִים: ב וְאֶתְנַה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבֵּה אֹתְךָ בְּמֵאֵד
מֵאֵד: ג וַיִּפֹּל אֶבְרָם עַל-פָּנָיו וַיְדַבֵּר אֵתוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר:
ד אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהָיִיתָ לְאָב הַמּוֹן גּוֹיִם: ה וְלֹא-
יִקְרָא עוֹד אֶת-שְׁמֶךָ אֶבְרָם וְהָיָה שְׁמֶךָ אַבְרָהָם כִּי אֲב-

שמך, ויהיו מנין אותיותיך מאתים ארבעים רש"י
ושמונה כמנין אבריק: (ב) ואתנה בריתי. ברית
של אהבה, וברית הארץ להורישה לך, על ידי
מצוה זו: (ג) ויפל אברם על-פניו. ממורא
השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמד,
ורוח הקדש נצבת עליו. וזהו שנאמר בבלעם
(במדבר כד, ד): "נפל וגלוי עינים". בבריתא דרבי
אליעזר מצאתי כן: (ה) כי אבי-המון גוים. לשון
נוטריקון של שמו. ורי"ש שהיתה בו בתחלה –
שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו, ועכשו

לאלוה ולפטרונו. וכן כל-מקום שהוא במקרא,
פרושו [כך]: די ישרו. [והכל] לפי הענין:
התהלך לפני. כתרגומו: "פלח קדמי" – הדבק
בעבודתי: והיה תמים. אף זה צווי אחר צווי –
היה שלם בכל-נסיונותי. ולפי מדרשו (בראשית
רבה מו, ד): התהלך לפני במצות מילה, ובדבר
הזה תהיה תמים, שכל-זמן שהערלה בך אתה
בעל מום לפני. דבר אחר: עכשו אתה חסר
חמש אברים: שתי עינים, שתי אזנים, וראש
הגויה, "והיה תמים" – מוסיף אני לך אות על

(ב) ואתנה בריתי ביני ובינך: אין הכוונה שאהיה אני נקשר עמך לשמור הבטחתי, ואתה נקשר
עמי לשמור מצותי, וכמו שפירש אח"כ 'אני הנה בריתי אתך', 'ואתה את בריתי תשמור'. כי
הנה מצאנו אח"כ (ו) 'הקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו וכו' להיות לך לאלהים',
שאינו אלא הבטחה מצדו ית', לא גם מצד אברהם. מלבד כי לפי זה ברית היל"ל, לא בריתי,
אלא ואתנה בריתי, אשר אהבה יהיה ביני לבינך, ומליצת ביני ובינך אינה אלא כמליצת אתך,
וכן בפסוק ז'.

(ג) ויפל אברם על פניו: דרך הכנעות לשמוע מה יצוהו והודאה.

(ד) הנה בריתי אתך: שיעורו הנה אנכי כורת בריתי אתך, וכן ת"א הא גזר קיימי עמך; נראה כי
גזר הוא בינוני (גזר) וצריך לכפול הכינוי, הוא אנה גזר, ומליצת גזר קיים היא תרגום של כרת
ברית, כמו למעלה ט"ו י"א.

המון: עקר הוראתו מהומה וקול שאון, והושאל על רבוי,

דפוס ראשון:

בני אדם וב"ח כי בהיות רבים מהם זה אצל
זה, גורמים קול שאון, ואח"כ הושאל גם
לרבוי ענינים שאינם בעלי חיים.

כתב יד:

כי רבוי דברים גורם קול שאון.

(ה) אברהם, כי אב המון גוים: ר"האם בלשון ערבי כמו המון בעברי ענינו רבוי ומספר גדול
(ראו' געז').

הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ: וְהִפְרַתִּי אֶתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְּתִיךָ
 לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּנָּה יֵצְאוּ: שביעי ז וְהִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי
 וּבֵינֶיךָ וּבֵין זָרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתֶם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיזֹת לְךָ
 לְאֱלֹהִים וּלְזָרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ: ח וְנִתְּתִי לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ
 אֵת | אֶרֶץ מְגֵרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֹת עוֹלָם וְהִיִּיתִי
 לָהֶם לְאֱלֹהִים: ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם וְאַתָּה אֵת־
 בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אֶתָּה וְזָרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתֶם: י זֹאת בְּרִיתִי
 אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זָרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ הַמּוֹל לָכֶם

ושם אהיה לכם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ, דומה כמי שאין לו אלוה: (ט) ואתה, וא"ו זו מוסיף על ענין ראשון – "אני הנה בריתי אתך", ואתה הוי זהיר לשמרו. ומה-היא שמירתו? "זאת בריתי אשר תשמרו [וגו'] המול לכם" וגו': (י) ביני וביניכם וגו'. אותם של עכשו: ובין זרעך אחרך. העתידין להולד: המול.

רב לכל-העולם – לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה, עד שנתוספה ליהושע, שנאמר (במדבר יג, טז): "ויקרא משה להושע בן-נון יהושע": (ח) ונתתין לגוים. ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו, ולא היה מבשרו עליו: (ט) והקמתי את-בריתי. ומה-היא הברית? "להיות לך לאלהים": (ח) לאחזת עולם.

רש"י

(ח) ומלכים: אתנך לגוים, ולא לגוים פחותים, אלא גוים שיש להם מלך, ואנקלוס הגדיל הענין לתפארת האומה ואמר ומלכין דשלטין בעממיא, ואולי מפני שבימי לא היה מלך בישראל, רצה שיהיה בתרגומו רמז לימים הראשונים שהיו בישראל מלכים ששלטו גם בשאר אומות וגם רמז לימות המשיח. ואולי טעות סופרים הוא, ואשגרת לשון הוא, כי למטה פסוק ט"ז כתוב 'מלכי עמים ממנה יהיו', ושם יפה מתורגם מלכין דשלטין בעממיא, ומשם באה המליצה הזאת לכאן. וכיוצא בזה בשמות ח' כ"ד ובס' ויקרא כ"ו ל"א.

שד"ל

(ח) ונתתני לך ולזרעך אחרריך: עיין למעלה י"ג ח'.

(י) זאת בריתי אשר תשמרו וגו': אשר תשמרו מאמר מוסגר, זאת בריתי ביני וביניכם וגו', והכוונה זאת המצוה אשר מאתי לכם.

המול וגו': ה' ביאר הענין לאברהם, והתורה קצרה, להיות המילה ידועה לישראל.

המול: המול נפעל משרש מול בפלס הכון. והנה ידענו כי גם המצרים היו נמלים (ירמיה ט' כ"ה), ורחוק הוא לומר שלמדו זה מאברהם; ונ"ל כי מתחלה היה מנהג המצרים שהכהנים לבדם ימולו, וה' צוה לאברהם שימול כל זכר, על דרך 'זאתם תהיו לי ממלכת כהנים' (שמות

כָּל־זָכָר: יא וּנְמַלְתֶּם אֶת בְּשַׂר עַרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאֹת בְּרִית
 בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם: יב וּבֶן־שְׁמֹנֶת יָמִים יִמּוֹל לְכֶם כָּל־זָכָר
 לְדַרְתֵיכֶם יֵלֵד בְּיַת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מְכַל בֶּן־נָכָר אֲשֶׁר לֹא
 מְזַרְעֶנָּה הוּא: יג הַמּוֹל | יִמּוֹל יֵלֵד בְּיַתָּהּ וּמִקְנַת כֶּסֶף

כמו 'להמול', כמו שאתה אומר 'עשות' כמו 'לעשות': (יא) וּנְמַלְתֶּם. כמו 'ומלתם', והנו"ן בו יתרה ליסוד הנופל בו לפרקים, כמו נו"ן של "נושך" ונו"ן של "נושא". "ונמלתם" כמו

(בראשית מה, יט): "ונשאתם". אבל "ימול" לשון רש"י יפעל, כמו "יעשה" "יאכל": (יב) יֵלֵד בֵּית. שילדתו השפחה בבית: ומקנת־כסף. שקנאו משנולד: (יג) הַמּוֹל יִמּוֹל יֵלֵד בֵּיתָהּ. כאן כפל

י"ט ו'), וכמו שמפרש 'והיה לאות ברית ביני ובינכם', כלו' שהמילה היא סימן התקשרות ישראל עם אלהיהם, וסימן גדולה ופרישות מהמון ב"א, וזה עצמו היה המכוון במילת כהני מצרים. ואחר זמן אולי פשטה המילה בין המצרים גם בהמון. וסנקוניאטון הכנעני כתב כי אחר שבא רעב ודָבַר, Cronus הקריב לאביו Uranus את בנו יחידו, ונימול, וצוה לכל אנשיו לעשות כן. ונראה כי ספור זה נמשך מספור קורות אברהם (שמל את ביתו ועקד את יצחק יחידו) שנשתבש ביד הכנענים.

(יא) וּנְמַלְתֶּם: מול ונמל שני שרשים בענין אחד.

ערלתכם: כל דבר מן החוץ העומד על דבר אחר ומונעו מעשות פעולתו נקרא ערלה, כמו 'ערלה אזנס' (ירמיה ו' י'), 'ערל שפתיים' (שמות ו' י"ב), 'ערלת לבבכם' (דברים י"ט ט"ז); ואולי נקרא כן ערלת הבשר, כי הוא למוקש בבעלת הבתולה, או נקראה כן אחר שנצטוינו על המילה והיתה אצלנו לחרפה ולדבר שאין בו תועלת.

(יב) וּבֶן שְׁמֹנֶת יָמִים: כאן הוסיף שתהיה המלה ביום השמיני.

יֵלֵד בֵּית: נ"ל שאין הכוונה כאן בפרט על בן השפחה הנולד בבית, אלא גם על זרע אברהם, על בניו ובני בניו הנולדים לו בביתו, כמו 'מולדת בית או מולדת חוץ' (ויקרא י"ח ט'), 'אשר לא מזרעך הוא' חוזר ל'מקנת כסף' בלבד, וכן דעת בעל הטעמים, ובן השפחה הוא נכלל ב'יליד בית'. שאם תאמר שאין 'יליד בית' כולל רק העבדים הנולדים בבית היה ראוי שיזכר תחלה מקנת כסף, ואח"כ יליד בית, כי תחלה יקנה עבד ושפחה ואח"כ יולדו להם בנים.

ומקנת כסף: שקנאו משנולד (רש"י) או גם קודם לידתו, שהתנה עם אדון השפחה שיהיה ולדה קנוי לו.

(יג) הַמּוֹל יִמּוֹל: אפילו משהגדילו אם לא נימולו ביום השמיני.

והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם: תהיה מצויינת בבשרכם ועי"כ תהיה ברית עולם, כי

וְהִיְתָה בְרִיתִי בֵּינְךָ לְבֵין עַמֶּיךָ: יְדֹעַרְלָא | זְכָר אֲשֶׁר לֹא-יְמֹול אֶת-בְּשַׂר עַרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא

רש"י עליו ולא אמר לשמונה ימים, ללמדך שיש לילד בית נמול לאחד (שמנה ימים), כמו שמפרש במסכת שבת (קלה ע"ב): (יד) וערל זכר. כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה: אשר לא-ימול. משיגיע לכלל ענישין – "ונכרתה". אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל

שד"ל המילה אות לעצמנו לזכור את ה' ואת מצותיו, כטעם הציצית, ולהיות שהיא בבשרנו הנה האות לפנינו תמיד, כי תעשו סימן שאי אפשר להסירו. וזה מורה כי הברית הנרמזת בו גם היא נרמזת לעולם; שאם הייתם עושים סימן אחר שאינו עומד לעולם כמו בשנוי המלבושים, יהיה מקום לומר שגם הברית הנרמזת בו אפשר שלא תתקיים לעולם. או הוא כמשמעו ע"ד 'והיתה זאת לכם לחקת עולם' (ויקרא ט"ז ל"ד).

(יד) וערל זכר: נ"ל (נגד הטעמים) כי 'וערל' עומד בפני עצמו, וזכר אשר לא ימול את בשר ערלתו הוא פירוש ערל; ואם לא כן היל"ל וזכר ערל.

אשר לא ימול: אם אירע שלא מלוהו בילדותו, חובה עליו למול את עצמו.
ימול את בשר ערלתו: עיין למטה כ"ד.

ונכרתה הנפש הוא מעמיה: עונש בידי שמים. והנכון כדברי רז"ל (מועד קטן כ"ח ע"א; יבמות נ"ה ע"א), שילך ערירי וימות קודם זמנו. ודעת קלעריקוס שיגורש מבין היהודים, או שיהיה נחשב כנכרי, עד שיצטרך לגלות בין הנכרים, והביא ראיה משיר רומיי נמצא בשירי Petronius וז"ל:

Judaeus licet, et porcinum numen adoret
Et cilli (i. asini) summas advocet auricolas;
Ni tamen et ferro succiderit inguinis oram,
Et nisi nudatum solverit arte caput,
Exemtus populo Grajam migrabit ad urbem,
Et non jejuna Sabbata lege premet.
Una est nobilitas, argumentumque coloris
Ingenui, timidas non habuisse manus

אמנם מי יסמוך על הרומיי הזה שהיה מאמין שהיהודים עובדים לחמור, ושאינם אוכלים החזיר משום עבודה ושהם מתענים ביום השבת? והאיש הזה לא ידע שהיהודים נימולים לשמונה ימים, והוא סבור שהם מלים את עצמם בגבורת לב. ואולי פושעי ישראל הבורחים מעל אחיהם והולכים אל הנכרים, והם מושכים ערלתם, הם אמרו להם שהיהודים גרשום מפני שלא מלו את עצמם. ומ"מ גם דברי המשורר הזה אינם שקר מכל וכל, ואם אינם ענין לממאן למול את עצמו, תנם ענין לממאן למול את בניו, כי יתכן שהיה ב"ד אומר לו מול את בניך

מַעֲמִיָּה אֶת־בְּרִיתִי הַפֶּר: טו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם
 שָׂרִי אֲשֶׁתְּךָ לֹא־תִקְרָא אֶת־שְׁמָהּ שָׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ:
 טז וּבִרְכִיתִי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֶּן וּבִרְכִיתִיהָ וְהִיתָה
 לְגוֹיִם מְלֻכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יְהִיו: יז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־פָּנָיו
 וַיִּצְחַק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלִבָּן מֵאֵה־שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם־שָׂרָה

אברהם על־פניו ויצחק. זה תרגם אנקלוס: רש"י
 "וחדדי", לשון שמחה, ושל שרה לשון "מחוך".
 למדת, שאברהם האמין ושמח, ושרה לא
 האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד הקדוש־ברוך־
 הוא על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלבן. יש
 תמיהות שהן קימות, כמו: "הנגלה נגלית"
 (שמואל־א ב, כז), "הראה אתה" (יחזקאל ח, ו). אף
 זו היא קימת, וכך אמר בלבו: הנעשה חסד זה,
 לאחר מה־שהקדוש־ברוך־הוא עושה לי: ואם־
 שרה הבת־תשעים שנה. היתה כדאי לילד. ואף־
 על־פי שדורות הראשונים היו מולידים בני
 חמש מאות שנה, בימי אברהם נתמעטו

עובר בעשה: ונכרתה הנפש. הולך ערירי ומת
 קודם זמנו: (טו) לא־תקרא את־שמה שרי.
 דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כי שרה סתם
 שמה, שתהא שרה על כל: (טז) וברכתי אתה.
 ומה־היא הברכה? שחזרה לנערותה, שנאמר
 (בראשית יח, יב): "אחרי בלתי היתה־לי עדנה":
 וברכתיה. בהנקת שדים, כשנצרכה לכך ביום
 משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם,
 שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא,
 והביאה כל־אחת בנה עמה ומניקתה לא
 הביאה, והיא הניקה את כלם. הוא שנאמר
 (בראשית כא, ז): "היניקה בנים שרה": (יז) ויפל

או צא מא"י, לא שיהיה זה המכוון במלת ונכרתה, אבל היא תקנה הכרחית לשמירת הדת; גם שד"ל
 יתכן שנתאמתו לאיזה זמן דברי המשורר הזה כמשמעם, כגון שנולד אדם בשעת שמד ולא
 מלוהו, ואח"כ כשגדל נמנע להמול מפני הכאב, ואז גרשוהו ישראל מקרבם. ומה שכתוב 'ואם
 העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא וגו', ושמתני אני את פני באיש ההוא
 ובמשפחתו והכרתי אותו וכו' מקרב עמם' (ויקרא כ' ד' וז), וכן מה שכתוב 'לעיני בני עמם' (שם
 שם י"ז) מורה באצבע כי הַכְרַת מיתה בידי שמים, ולא גירוש; וכן ביחזקאל (י"ד ח) 'ונתתי פני
 באיש ההוא וְהִשְׁמַתִּיהוּ לְאוֹת וְלִמְשָׁלִים וְהִכְרַתִּיו מִתּוֹךְ עַמִּי'.

(טו) לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה: כן היה מנהגם לקרוא שם חדש לאדם העולה
 לגדולה, כאלו אדם אחר הוא, וכן פרעה קרא שם חדש ליוסף, ומשה ליהושע, ונבוכדנצר לצדקיה
 ולדניאל חנניה מישאל ועזריה, ועיין ירמיה כ' ג' ובל' ערבי שרָא ענינו הוליד זרע הרבה ואולי
 הה"א שהיא סימן הנקבה נוספה באברהם ושרה לסימן פריה ורביה.

(יז) ויצחק: תנועה בלתי רצונית, כשאדם שומע טובה נפלאה, אעפ"י שמאמינה.

ואם שרה: דבור בלתי נשלם, היל"ל ואם שרה תלד, אחר שעדיין לא הולידה? ועוד הבת
 תשעים שנה תלד? ולפיכך שרה בזקף, ואם היה דבור אחד היה שרה בתביר.

הַבַּת־תְּשׁוּעִים שָׁנָה תֵּלֵד׃ יח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים לוֹ יִשְׁמַעְאֵל יְחִיָּה לְפָנָיִךְ׃ יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבַל שָׂרָה

רש"י השנים כבר, ובא תשות כח לעולם. וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהרו תולדותיהם בני ששים ובני שבעים: (יח) לו ישמעאל יחיה. הלאי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה: יחיה לפניך. יחיה ביראתך, כמו (בראשית יז, א): "התהלך לפניך" – "פלח קדמי": (יט) אבל. לשון אמת דברים, וכן: "אבל אשמים אנחנו" (בראשית מב, כא),

שד"ל (יח) לו ישמעאל וגו': הלאי יחיה ישמעאל, איני מבקש שתעשה לי נס גדול כזה, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה (רש"י).

יחיה לפניך: שתשמרהו מכל רע, כאדם המוליך בנו לפניו, וכן 'התהלך לפני אלהים באור החיים' (תהלים נ"ו י"ד).

כתב יד יח"ף:	כתב יד י"ף:	דפוס ראשון:
(יט) אבל: עקר הנחת המלה הזאת להורות על הפך בדברי אחרים, או הפך למחשבתו. אתה אומר לו ישמעאל יחיה לפניך, כאלו לא יתכן שתלד לך שרה דע כי אמת שרה אשתך, יולדת לך בן. וכן 'אבל אדוננו המלך דוד המליך את שלמה' (מ"א א' מ"ג) 'אתה אומר כי איש חיל אתה וטוב תבשר' (שם שם מ"ב), אבל שמועה רעה אתי. וכן 'אבל בן אין לה ואישה זקן' (מ"ב ד' י"ד), אתה אומר 'זמה לעשות לה', באמת אינה חסרה כלום, אלא שכן אין לה וכן 'אבל אשמים אנחנו על אחינו' (בראשית מ"ב כ"א), אין אתם מעלים בדעתכם שזה בא לנו בחטאותינו, 'אמנם אשמים אנחנו' וגו'. ובספרי הגולה מצאנו מלת אבל להורות	(יט) אבל: עקר שמוש המלה הזאת כשאדם מודה לדברי חברו בצד א' ומוסיף דבר אחר המתנגד מצד אחר לדבריו או למחשבתו. אתה אומר בלבבך הלבן מאה שנה יולד ואם שרה וגו' אמת הוא כי איננו מדרך הטבע שתלד שרה, אך עכ"ז שרה אשתך יולדת לך בן. וכן 'אבל אדוננו המלך דוד המליך את שלמה' (מ"א א' מ"ג) 'אתה אומר כי איש חיל אתה וטוב תבשר' (שם שם מ"ב), אבל שמועה אמת הוא שלא היה ראוי	(יט) אבל: מה שתרגם אונקלוס בקושטא אינו זו מענין אבל (SED) כי כן בל' רומי Verum עקר הוראתו הוא כמו בקושטא, ופעמים רבות ענינו כענין SED, וכן כל באמת אמרו שבל' משנה ענינו אבל אמרו וכן כָּרַם נגזר מן כָּרִי שענינו אמת ויציב והוראתו כענין אבל. ואחר שאמרו באמת להוראת אבל, הפכו הענין ואמרו אבל להוראת באמת, כגון אמרו להן אבל (עירובין ל' ב') אמר להן אבל (שם ל"ז) אמרו לו אבל (שם מ"א) ענינים אמת הוא.

לי להשמיע שמועה רעה, אבל שמועה רעה אתי. וכן 'אבל בן אין לה ואישה זקן' (מ"ב ד' י"ד), אתה אומר 'זמה לעשות לה', באמת אינה חסרה כלום, אלא שכן אין לה. 'אבל אשה אלמנה אני' (ש"ב י"ד ה'), פירש אח"מ אתה אומר לי מה לך,

אֶשְׁתַּף יְלֹדֹת לֶלֶךְ בֶּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזִרְעוֹ אַחֲרָיו: כ וְלִישְׁמַעֲאֵל

עם אחרים. "ואת-בריתי אקים את-יצחק", רש"י למה נאמר? אלא, למד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר: אמר רבי אבא: מכאן למד קל וחמר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (בראשית יז, ט): "הנה ברכתי אתו והפרייתי אתו והרבייתי אתו" – זה ישמעאל, וקל וחמר "ואת-בריתי אקים את-יצחק": את-בריתי. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: (ב) שנים-עשר נשיאם. כעננים יכלו, כמו (משלי כה, יד): "נשיאים

"אבל בן אין-לה" (מלכים-ב ד, יד): וקראת את-שמו יצחק. על שם הצחוק. ויש אומרים: על שם עשרה נסיונות, ותשעים שנה של שרה, ושמונה ימים שנמול, ומאה שנה של אברהם. והקמתי את-בריתי. למה נאמר? הרי כבר כתיב (בראשית יז, ט): "ואתה את-בריתי תשמר, אתה וזרעך" וגו'?! אלא, לפי שאומר: "הקמתי" וגו', יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר: "הקמתי את-בריתי אתו" – ולא

כתב יד י"ף (המשך):

התנגדות לדברי המדבר עצמו, כמו 'האנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם' (דניאל י' ז), 'וכן כדברך עלינו לעשות אבל העם רב והעת גשמים' (עזרא י' י"ב וי"ג) וכן זה היא הוראת מלת אבל בל"ה. ובכתובות י"ג ע"ב פירש רש"י, אבל, הין, כמו אבל שרה אשתך דמתרגמינן בקושטא עכ"ל, ונ"ל שאין צורך והיא בהוראתה ראשונה: אמרו לו אבל, ומה הפרש יש בין זו לזו! (בתמיה, לא בשאלה, אלא כמה גדול הוא ההפרש בין זו לזו) לזו יש עדים ולזו אין לה עדים, כולם דברי חכמים, ואין צורך לחלק הדבור ולומר כרשי ומה הפרש יש בין זו לזו ר' יהושע דאמר לה.

כתב יד י"ף (המשך):

כלומר מי עשה לך חמס. ועל מי תלונותיך? באמת לא עשה לי שום אדם עול וחמס אבל קשה אלמנה אני וגו' וגו'. ובני המשפחה אינם עושים אלא לפי שורת הדין, ואני מבקש ממך שתושיעני לפנים משורת הדין, ולפעמים המאמר הנוסף הוא דבר המתנגד למה שאמר או למה שחשב המדבר עצמו, כמו 'האנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם' (דניאל י' ז), וכן 'כדברך עלינו לעשות אבל העם רב והעת גשמים' (עזרא י' י"ב וי"ג), וכן 'אבל אשמים אנחנו על אחינו' (ברא' מ"ב כ"א), אמת הוא כי כנים אנחנו בענין הזה ולא היינו ראויים לכל התלאה הזאת אבל כבר חטאנו בענין אחר וראויים אנו לענש. ובלשון משנה השתמשו לפעמים במלה הזאת להורות על החצי הראשון מההוראה הנזכרת, כלו' להורות על ההודאה לדברי זולתנו בלא תוספת דבר המתנגד להם, כגון 'אמרו להם אבל' (עירובין ל' ב), 'אמר להם אבל' (שם ל"ח א'), אמרו לו אבל (שם מ"א א') ומה שתרגם אונקלוס לקושטא אינו זז מענין אבל (SED) כי כן בל' רומי Verum עקר הוראתו הוא כמו בקושטא, ואע"פ פי פעמים רבות ענינו כענין SED, וכן כל באמת אמרו שבל' משנה אין ענינו אלא כמו אבל וכן בָּרַם נגזר עם בְּרִי שענינו אמת ויצב והוראתו כענין אבל.

שד"ל

שִׁמְעֵתֶיךָ הַנְּהָ | בִּרְכָתִי אֶתְּוּ וְהַפְרִיתִי אֶתְּוּ וְהִרְבִּיתִי אֶתְּוּ
 בְּמָאֵד מְאֹד שְׁנַיִם-עָשָׂר נְשִׂאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגֹזֵי גְדוֹל:
 כא וְאֶת-בְּרִיתִי אֶקִּים אֶת-יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה
 לְמוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאֲחֻרָת: כב וַיְכַל לְדַבֵּר אֶתְּוּ וַיַּעַל
 אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם: כג וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ
 וְאֶת כָּל-יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל-מִקְנֵת כֶּסֶףוֹ כָּל-זָכָר בְּאֲנָשֵׁי
 בֵּית אַבְרָהָם וַיִּמַּל אֶת-בְּשַׂר עַרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה
 כָּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֶתְּוּ אֱלֹהִים: מפטיר כד וְאַבְרָהָם בֶּן-תְּשַׁעִים

הליצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים:
 אילו ראינוהו, לא הנחנוהו למול ולקים מצותו
 של מקום: וימל. לשון ויפעל: (כד) בהמלו.
 בהפעלו. כמו (בראשית ב, ד): "בהבראם":

רוח": (כב) מעל אברהם. לשון נקיה הוא כלפי
 שכינה. ולמדנו, שהצדיקים מרכבתו של מקום:
 (כג) בעצם היום. בו ביום שנצטווה. ביום ולא
 בלילה, לא נתירא לא מן הגוים ולא מן

רש"י

(כב) ויכל ויעל: נ"ל כשכלה ועלה, מיד ויקח אברהם.

שד"ל

(כד) בהמלו: בשר ערלתו: כמו 'כאלה נובלת עֲלֶה' (ישעיה א' ל') בהמולו מצד בשר ערלתו
 (נתה"ש, ע"ש), והשם בשר ערלתו הוא נקשר כאלו הוא פעול, ולפיכך אומרים ג"כ בהמולו
 את ערלתו, וכן למעלה 'אשר לא ימול את בשר ערלתו'.

בהמלו בשר ערלתו: בהמולו הוא בנין נפעל, ועקר הוראת הנפעל איננה על קבלת הפעולה
 (פאסיף), אלא על מה שאדם פועל בעצמו (כהוראת ההתפעל, עיין למעלה י"ב ג'). וטעם
 בהמולו כשמל את עצמו, ואין צורך לומר שעשה הפעולה בידיו ממש, כי גם אם אמר
 לאחרים שימולו אותו יאמר עליו שמל את עצמו, כמו 'והתגלח' (ויקרא י"ג ל"ג), שאין
 הכוונה שיתגלח בידיו, ומלת בשר ערלתו היא אקוזאטיף, והראיה בפסוק כ"ה שכתוב בו
 את ('בהמלו את בשר ערלתו'), ודוגמתו מצאנו 'אחר התגלחו את נזרו' (במדבר ו' יט').
 והנה המלות האלה המולו את, התגלחו את, יש בכאן שנים פעולים, מל את עצמו את בשר
 ערלתו, גלח את עצמו את נזרו, ואם באנו לפרשם בצמצום, יתכן לומר כי האקוזאטיף השני
 הוא תוספת ביאור, מל את עצמו כל' את בשר ערלתו, גלח את עצמו כל' את נזרו; ויותר
 נראה (כדעת תלמידי יוסף ירא) כי הראשון איננו אקוזאטיף, אלא דאטיף, מל לעצמו את
 בשר ערלתו, גלח לעצמו את נזרו, וכן בלשון איטלקי ובלשון אשכנזי ובלשון צרפת תיבה

וְתִשַׁע שָׁנָה בְּהַמְלוֹ בְּשַׁר עַרְלָתוֹ: כה וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנֹו בֶן־
 שְׁלֹשׁ עָשָׂרָה שָׁנָה בְּהַמְלוֹ אֶת בְּשַׁר עַרְלָתוֹ: כו בְּעֵצֶם
 הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אֲבָרָהֶם וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנֹו: כז וְכָל־אֲנָשֵׁי
 בֵּיתוֹ יֵלִיד בְּיַת וּמִקְנֵת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֶכֶד נִמְלוּ אֹתוֹ:

(כה) בהמלו את בשר ערלתו. באברהם לא נאמר "את", לפי שלא היה חסר אלא חתוך בשר, שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ערלה ולפרע המילה, לכך נאמר בו "את": (כו) בעצם היום הזה. רש"י שמלאו לאברהם תשעים ותשע שנה ולישמעאל שלש עשרה שנים – "נמול אברהם וישמעאל בנו".

אחת משמשת שני השמושים האלה, כגון si diede, ער גאב זיך, il se donna, היא מליצה שיש בכחה אקוזאטיף או דאטיף, והיא מובנת לפי הענין.

(כז) נמול: נפעל משרש נמל, במקום נמל, וכן בל"ח נצול, ומשרש מול היה משפטו נמול כמו נכון, והנה נמול מורכב מדרך הנחים והחסרים, וענין זה נוהג הרבה, כי השרש לא היה מעקרו אלא בן שתיים, והוסיפו עליו אות שלישית, והיה שוה אצלם לעשותו נח או חסר, והיו עושים אותו פעמים מן הנחים ופעמים מן החסרים ופעמים מורכב מן שניהם.

פרשת וירא

יח א וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בְּאֵלֵי מַמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פְּתַח-
הָאֵהָל כְּחַם הַיּוֹם: ב וַיֵּשֶׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה
אֲנָשִׁים נֹצְעִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיִּרְץ לִקְרֹאתָם מִפְּתַח הָאֵהָל
וַיִּשְׁתַּחוּ אֶרְצָה: ג וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אֲסַנָּא מִצְּאֵתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ

לא אוכל לעשות דבר" (בראשית יט, כב), "בלבתי הפכתי" (שם, כא). ורפאל שרפא את אברהם, הלך משם להציל את לוט, הוא שנאמר (שם, יז): "ויהי כהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על-נפשך", למדת שהאחד היה מציל: נצבים עליו. לפניו, כמו (במדבר ב, כ): "ועליו מטה מנשה". אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים: וירא. מהו "וירא" "וירא" – שתי פעמים? הראשון כמשמעו, והשני לשון הבנה – נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו, ואף-על-פי שידועים היו שיצא לקראתם, עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו, וקדם הוא ורץ לקראתם. כתיב: "נצבים עליו", וכתיב: "וירץ לקראתם?" כד חזויהו דהוה שרי ואסיר, פרשו הימנו, מיד "וירץ לקראתם": (א) ויאמר אדני אסנא וגו'. לגדול שבהם אמר. וקראם כולם 'אדונים', ולגדול אמר: "אל-נא-תעבר", וכיון שלא יעבר הוא – יעמדו חבריו עמו. ובלשון זה הוא חול. דבר אחר: קדש הוא, והיה אומר להקדוש-

רש"י (א) וירא אליו. לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא: יום שלישי למיתו היה, ובא הקדוש-ברוך-הוא ושאל בשלמו: באלני ממרא. הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה עליו בחלקו: ישב. "ישב" כתיב – בקש לעמד, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא שב ואני אעמד, ואתה סימן לבניך שעתידי אני להתיצב בעדת הדינין, והן יושבין, שנאמר (תהלים פב, א): "אלהים נצב בעדת-אל": פתח-האהל. לראות אם יש עובר ושב, ויכניסם בביתו: כחם היום. הוציא הקדוש-ברוך-הוא חמה מנרתיקה, שלא להטריחו באורחים. ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: (ב) והנה שלשה אנשים. אחד לבשר את שרה, ואחד להפך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחויות. תדע לך, שכן כלה-הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים – "ויאכלו" ויאמרו אליו", ובבשורה נאמר (בראשית יח, י): "ויאמר, שוב אשוב אליך", ובהפיכת סדום הוא אומר: "כי

רש"י (א) וירא אליו ה': על ידי מלאכיו, וכמו שמפרש והולך (רשב"ם ונתה"ש).

כחם היום: בעת הצהרים, כמו 'ויבאו כחם היום אל בית איש שוכב את משכב הצהרים' (שמואל ב' ד' ה'). והקדים זה כי לך עֵבֶב אברהם את המלאכים, מפני שהיתה שעת סעודה, וגם ההליכה בדרך היתה כבדה בעבור רוב החום.

(ב) נצבים עליו: עמדו להם נכח פתח אהלו.

(ג) אדני: לגדול שבהם אמר, והוא שפגע בו ראשון, שהיה הולך לפני חבריו. ואמר אדוני בחירק, אמנם עשו אותך קדש (מסכת שבועות ל"ה ע"ב), כי סוף הענין הוכיח שהיה מלאך ה' והיה מדבר בשם שולחו. והכותים הגיהו אם נא מצאתי חן בעיניכם אל נא תעברו מעל עבדיכם.

אֶל־נָא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבֹדָי: ד יִקְחֶנָּא מֵעֲטָמִים וְרַחֲצוּ
 רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁעֵנוּ תַּחַת הָעֵץ: ה וְאֶקְחָה פֶת־לֶחֶם וְסַעְדוּ
 לְבַבְכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִי־עַל־כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל־עֲבֹדְכֶם
 וַיֹּאמְרוּ בֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ: ו וַיִּמְהַר אַבְרָהָם

העץ. תחת האילן : (ה) וסעדו לבכם. בתורה רש"י
 בנביאים ובכתובים מצינו דפתא-סעדתא
 [מזוניתא] דלבא, בתורה: "וסעדו לבכם".
 בנביאים (שופטים יט, ה): "סעד לבך פת-לחם".
 בכתובים (תהלים קד, טו): "ולחם לבב-אנוש
 יסעד". אמר רבי חמא: 'לבבכם' אין כתיב כאן
 אלא "לבכם". מגיד, שאין יצר הרע שולט
 במלאכים: אחר תעברו. אחר כך תלכו: כי-על-
 כן עברתם. כי הדבר הזה אני מבקש מכם,
 מאחר שעברתם עלי לכבודי: כי-על-כן. כמו
 'על אשר'. וכן כל-כי-על-כן" שבמקרא: "כי-
 על-כן באו בצל קרתי" (בראשית יט, ח), "כי-על-כן
 לא-נתתיה" (בראשית לח, כו), "כי-על-כן ידעת
 חנתנו" (במדבר י, לא): (ו) קמח סלת. סלת –
 לעוגות. קמח – לעמילן של טבחים, לכסות

ברוך-הוא להמתין לו עד שירוץ ויכניס את
 האורחים, ואף-על-פי שכתוב אחר "וירץ
 לקראתם", האמירה קודם לכן היתה, ודרך
 המקראות לדבר כן, כמו שפרשתי אצל
 (בראשית ו, ג): "לא-ידון רוחי באדם", שנכתב
 אחר: "וילד נח", ואי אפשר לומר אלא אם כן
 קודם הגזירה עשרים שנה. ושתי הלשונות
 בבראשית רבה (מח, י): (ד) יקח-נא. על-ידי
 שליח. והקדוש-ברוך-הוא שלם לבניו על ידי
 שליח, שנאמר (במדבר כ, יא): "וירם משה את-
 ידו ויך את-הסלע": ורחצו רגליכם. כסבור שהם
 ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם, והקפיד
 שלא להכניס עבודה זרה לביתו. אבל לוט
 שלא הקפיד, הקדים לינה לרחיצה, שנאמר
 (בראשית יט, ב): "ולינו ורחצו רגליכם": תחת

(ד) ורחצו: שתרחצו, כמו זיתפלל בערך וְחִיָּה' (בראשית כ' ז'), וכן ז'סעדו לבכם', שתסעדו. שד"ל

והשענו תחת העץ: להמתין עד שאחר להיות צל עליכם, ובתוך כך אקחה פת לחם.

(ה) פת: מן 'פתות אותה פתים' (ויקרא ב' ו'), חתיכת לחם, כל זה כדרך הצדיקים שאומרים
 מעט ועושים הרבה.

וסעדו לבכם: אסטומכא, כי כל חלל הגוף יקרא לב. ואולי לְבָב נגזר מן בָּב שענינו חלל, וממנו
 בָּבָא שהוא הפתח, וממנו בָּבַת עֵין, וממנו נָבוּב, וממנו בָּיב בל"ח.

כי על כן עברתם: הואיל ועברתם, כמו 'כי על כן באו בצל קורת' (ברא י"ט ח'), 'כי על כן ראיתי
 פניך' (שם ל"ג י').

(ו) שלש סאים: לא כלם לאכול מיד, אלא שיקחו להם לדרכם לצידה (קלעריקוס וראו').

עוגות: חררות דקות, וכמנהג הערביים עד היום, וזה דרך עשייתן כעדות

Thevenot (Iter orientale, liber II. Cap. 32): Vescuntur etiam libis, seu placentis,
 inter quos Mafrucam in deliciis habent. In vase ligneo farinam aqua diluunt,

הָאֱלֹהִים אֶל־שָׂרָה וַיֹּאמֶר מִהָרִי שְׁלֹשׁ סָאִים קֶמַח סֹלֶת
 לוֹשִׁי וְעֵשִׂי עֲגוֹת: וַאֲלֵהֶבֶקֶר רֵץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בְּזַבְבָּקֶר
 רֶדֶךְ וְטוֹב וַיִּתֵּן אֶל־הַנָּעֵר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ: ה וַיִּקַּח
 חֲמָאָה וַחֲלָב וּבֹן־הֶבֶקֶל אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לַפְּנִיָּהם וְהוּא
 עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכְלוּ: ט וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵיךְ

אותו היום, ונטמאה העסה: חמאה. שמן החלב שקולטין מעל פניו: ובן־הבקר אשר עשה. 'אשר תקן'. קמא קמא שתקן, אמטי ואיתי קמיהו: ויאכלו. נראו כמו שאכלו. מכאן, שלא ישנה אדם מן המנהג: (ט) ויאמרו אליו. נקוד על

את הקדרה ולשאוב את הזהמא: (ז) בן־בקר רך וטוב. שלש פרים היו, כדי להאכילן שלש לשונות בחרדל: אל־הנער. זה ישמעאל, לחנכו במצות: (ח) ויקח חמאה וגו'. ולחם לא הביא, לפי שפרסה שרה נדה, שחזר לה ארח כנשים

רש"י

massamque conficiunt, quam diligenter depsunt, deinde in placentas tenues et rotundas, cujus diameter est sesquipedalis, extendunt. Eas purgato ubi ignis accensus fuerat loco, calenti in arena imponunt teguntque calidis cineribus primum, deinde prunis. Cum alterum latus coctum est, placentam invertunt, cineribus et prunis similiter tegunt, donec id quoque latus coctum sit.

שד"ל

וזה טעם 'עוגה בלי הפוכה' (הושע ז' ח) גם אובידיוס (Fastorum, lib. 6. V. 531) כתב:

Liba sua properata manu Tegua Sacerdos,

Traditur in subito cocta dedisse foco.

ושרש עגה עוג, כי הגימ'ל רפה, ועוג ענין עגול, כשרש חוג, וכן בל"ח (תענית כ"ג א) 'עג עוגה ועמד בתוכה', ובל' ערבי עאנג incurvavit, arcuavit.

(ז) רך: בשנים.

וטוב: יפה.

וימהר: לעשות אותו, הפרידם בעל הטעמים לעשות וימהר חוזר לאברהם ולא לנער אברהם על ידי צווי לנער.

(ח) ויקח חמאה: לא הוצרך לפרש שהביא הלחם אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא (רשב"ם).

חמאה: שומן החלב שקולטין מעל פניו (רש"י). ואיננו butyrum. והסכימו עם רש"י חכמי האמונת האחרונים, וכן נראה ממה שכתוב 'מים שאל חלב נתנה וגו' הקריבה חמאה' (שופטים ה' כ"ה), 'נהרי נחלי דבש וחמאה' (איוב כ' י"ז), 'ברחוץ הליכי בחמה' (שם כ"ט ו').

(ט) הנה באהל: נ"ל מפני שאין לה בנים והיא בושה, כטעם 'מושיבי עקרת הבית' (תהלים

שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וַיֹּאמֶר הֲנֵה בְּאֵהָלִי: וַיֹּאמֶר שׁוּב אָשׁוּב
 אֵלַיךָ כְּעַת חַיָּה וְהֵנְהִיבִן לְשָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וְשָׂרָה שִׁמְעַת
 פֶּתַח הָאֵהָל וְהוּא אַחֲרָיו: יא וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בְּאִים

אי"ו שב"אליו". ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל-מקום שהכתב רבה על הנקודה, אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב, אתה דורש הנקודה – שאף לשרה שאלו: איו אברהם. למדנו, שישאל אדם באכסניא שלו, לאיש על האשה ולאשה על האיש. [בבבא מציעא (פז ע"א) אומרם: יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע צנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא: כדי לשגר לה כוס של ברכה: הנה באהל. צנועה היא: (י) שוב אשוב. לא בשרו המלאך שישוב אליו, אלא בשליחותו של מקום אמר לו, כמו (בראשית טז, י): "ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה", והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום.

אף כאן, בשליחותו של מקום אמר לו כן. רש"י [אלישע אמר לשונמית (מלכים ב ד, טז): "למועד הזה כעת חיה את חבוקת בן. ותאמר אל-אדני איש האלהים, אל-תכזב בשפחתך". אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו: "למועד אשוב". אמר לה אלישע: אותם המלאכים שהם חיים וקימים לעולם, אמרו: "למועד אשוב", אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת "למועד הזה" וגו': כעת חיה. כעת הזאת לשנה הבאה. ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן 'כעת' אלא 'כעת': כעת חיה. כעת הזאת שתהא חיה לכם, שתהיו כלכם שלמים וקימים: והוא אחרינו. הפתח היה אחר המלאך: (יא) חדל להיות. פסק ממנה: ארח כנשים. ארח נדות:

ק"ג ט' העקרה היושבת בביתה ולא תראה החוצה מפני הבושה. כי אמנם הם לא באו אליו שד"ל כמלאכים שלוחים לבשרו, ומה להם לבשרו שתלד לו בן? אלא מה שאמר להם שהיא באהל נתן להם מקום לבשר אותו שתלד לו בן. ואבל מאין היה לעוברי דרך לידע שהיה שמה שרה? אולי שמעו אברהם קורא אותה בשמה.

(י) כעת חיה: נמצאה המליצה הזאת גם למטה פסוק י"ד, וכן במלכים (ב' ד' ט"ז) 'למועד הזה כעת חיה את חובקת בן', ופסוק שאחריו 'ותהר האשה ותלד בן למועד הזה כעת חיה'; ולא אדע עקר המליצה ופירושה בדיוק בדרך שיתישב בכל המקומות אשר מצאנוה, ואין ספק כי הכוונה כמו בשנה אחרת; ודעת ראז' כשתחיה ותתחדש העת הזאת בשנה הבאה; ודעת געז' כשתחיה ותתחדש העת כלומר השנה, כלו' כשיעבור הסתיו וישבו ימי האביב; וכל זה רחוק. ואולי ענינה כדעת ראז' וגעז' כשתחיה ותתחדש העת הזאת, וכן 'כה לחי' (שמואל א' כ"ה ה'), אולי ענינו ככה תהיו שמחים לזמן המתחדש כלומר לשנה הבאה, ואולי כן היא ג"כ דעת רד"ק בשרש חיה.

והוא אחרינו: הפתח היה אחרי המלאך (רש"י).

(יא) ארח כנשים: המנהג הידוע כמו שיש לשאר נשים, ולמטה (ל"א ל"ה), הוא נקרא דרך נשים.

בַּיָּמִים חָדְלָה לְהִיזֵת לְשָׂרָה אֲרַח כַּנְּשִׁים: יב וַתִּצְחַק שָׂרָה
 בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרַי בְּלִתִּי הִיתָה־לִּי עַדְנָה וְאֲדֹנָי זָקֵן:
 יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַבְרָהָם לְמָה זֶה צִחַקָה שָׂרָה לֵאמֹר
 הֲאֵף אֲמַנָּם אֵלֶּךָ וְאֲנִי זָקֵנָתִי: יד הֲיִפְלֵא מִיְהוָה דְּבַר
 לְמוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כִּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן: שני טו וַתִּכְחַשׁ
 שָׂרָה | לֵאמֹר לֹא צִחַקְתִּי כִּי | יֵרָאֶה וַיֹּאמֶר | לֹא כִּי

וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני, מלעשות כרצוני: למועד. לאותו מועד המיוחד שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: (טו) כי יראה וגו' כי צחקת. הראשון משמש לשון "דהא", שנותן טעם לדבר – ותכחש שרה לפי שיראה. והשני משמש בלשון "אלא" – ויאמר לא כדברך הוא, אלא צחקת. שאמרו רבותינו (ראש השנה ג ע"א): "כי"

רש"י (יב) בקרבה. מסתכלת במעיה, ואמרה: אפשר הקרבים הללו טעונים ולד?! השדים הללו שצמקו מושכין חלב?!: עדנה. צחצוח בשר. ולשון משנה: משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר: לשון עידן, זמן וסת נדות: (יג) האף אמנם. הגם אמת אלד: ואני זקנת. שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה: "ואדני זקן": (יד) היפלא. כתרגומו: "היתכסי",

שד"ל (יב) עדנה: אין ענינו וואללוסט, כמו שתרגם רמבמ"ן (ואחרייו יש"ר) אבל הכוונה שישוב הבשר רך וענוג.

(יג) ויאמר ה': נקרא השליח בשם שולחו, וכאן קרא את המלאך בשם זה, כי רק עתה התודע לאברהם שמלאך ה' היה, כי ראה שהיה יודע הנסתרות. לא נענשה שרה על שצחקה, כמו שלא נענש אברהם על שצחק (למעלה י"ח י"ד), אלא אמר המלאך כן 'למה זה צחקה שרה', כדי שיבין שהוא שליח האל. כי רק עתה יודע לקורא שהיה מלאך ה' שהיה יודע הנסתרות אבל שרה לא הבינה שהוא מלאך, כי כבר אפשר שאמר זה דרך השערה בעלמא, ואל"כ לא היתה מכחשת.

האף אמנם: אמנם ננקד בשלוש נקודות בהתרבות המלה, האָמנם, וכן כאן האף אמנם שתי מלות שאינן אלא כְּתִבָּה אחת.

(יד) למועד: לזמן המיועד, שקבעתי לך, ופירש ואמר כעת חיה.

(טו) ותכחש שרה: ממקום שהיתה על פתח האהל ענתה לדברי המלאך, והוא ממקום שהיה עָנָה לא כי צחקת.

ותכחש: שרש זה מורה אמירת לא על מה שהוא הן או שאחרים אומרים שהוא הן. כי צחקת: רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא (רשב"ם ולפניו מנחם בן סרוק).

**צַחֲקָתָּ: טז וַיִּקְמוּ מִשֵּׁם הָאֲנָשִׁים וַיִּשְׁקְפוּ עַל־פְּנֵי סָדָם
 וְאַבְרָהָם הֵלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם: יז וַיְהִי הָאָמֵר הַמְּכַסֶּה אֲנִי
 מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה: יח וְאַבְרָהָם הָיוּ יְהִי לְגֹי גְדוֹל
 וְעַצוֹם וְנִבְרָכוּ־בּוֹ כָּל גְּוֵי הָאָרֶץ: יט כִּי יִדְעֻתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר**

משמש בארבע לשונות: אי, דלמא, אלא, דהא: (טז) וישקפו עלי פני סדם. כל-השקפה' שבמקרא לרעה, חוץ מ"השקיפה ממעון קדשך" (דברים כו, טו), שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת רגז לרחמים: לשלחם. ללוותם כסבור אורחים הם: (יז) המכסה אני. בתמיהה: אשר אני עשה. בסדום. לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (בראשית י

ט): "גבול הכנעני מצידן וגו' באכה סדמה רש"י ועמרה" וגו'. קראתי אותו "אברהם" – אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי: (יח) ואברהם היו יהיה. מדרש אגדה (יומא לח ע"ב): "זכר צדיק לברכה" (משלי י, ז) – הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו: וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול, ולהתברך בו כל-גויי הארץ: (יט) כי ידעתי. לשון חבה, כמו: "מודע לאישה" (רות

(טז) לשלחם: היה הולך עמהם מעט להפרד מהם דרך כבוד, כנהוג, להראות שחברתם חביבה לו, ואין הכוונה ללוותם ממש.

(יז) וה' אמר: הוא הגדול שבהם, כי שנים בלבד הלכו לסדום, ככתוב למטה י"ט א' (רשב"ם ונתה"ש). ונראה כי מקרא זה ושאריו אמר המלאך המדבר בינו לבין עצמו, ואח"כ אמר לאברהם זעקת סדום וגו'.

וה' אמר: מקרא זה ושנים שאחריו אינם דברי המלאך לאברהם (כדעת רשב"ם ונתה"ש), לעיל פסוק טז, אך הכתוב מגיד מה שאמר האל קודם לכן בינו לבין עצמו, כלו' מגיד מחשבת האל (כדעת רמב"ן). וזה כהקדמה למה שהוא בא לומר אח"כ שהמלאך אמר לאברהם זעקת סדום ועמורה כי רבה וכו'. כלו' ה' מאהבתו את אברהם לא רצה לכסות ממנו מה שהיה בלבו לעשות, ע"כ צוה למלאך שיאמר לו זעקת סדום וכו' הדבור והמעשה נעשים ע"י שליח אבל המחשבה והרצון אינם ע"י שליח.

וה' אמר: קודם לכן כמו שפרש"י על והאדם ידע (למעלה ד' א').

המכסה אני מאברהם: ה"ז דרך חבה וכבוד, כאדם המגיד לאוהבו מה שבלבו לעשות, ונותן לו מקום לחוות דעו אף הוא.

(יח) ואברהם היו יהיה: והלא כבר גזרתי עליו גדולה וכבוד גדול, וראוי לי שאתנהג עמו דרך חבה וכבוד.

כתב יד יח"ף:

כתב יד י"ף:

(יט) כי ידעתי למען וגו': אין מלת למעלה (יט) ידעתי למען אשר יצוה וגו': כי

יְצוּהָ אֶת־בְּנָיו וְאֶת־בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶרֶךְ יְהוָה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְהוָה עַל־אֲבֹרָהֶם אֶת אֲשֶׁר־

מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתי? "למען אשר יצוה" – לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמר דרכי. ואם תפרשהו כתרגומו: יודע

רש"י (א, ב), "הלא בעז מדעתנו" (רות ג, ב), "ואדעך בשם" (שמות לג, יז). ואמנם, עיקר לשון כלם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבר את האדם

כתב יד י"ף (המשך):

לכך בחרתי בו כדי שיצוה וכו' באופן שישמרו דרך ה'; כי לא בחר ה' באברהם בעבור עצמו בלבד, אלא כדי שיהיה אב לעם קדוש (דון יצחק), ובחירת העם ג"כ לא היתה בעבור עצמם, אלא בעבור המין האנושי כלו. **ידעתי**: ענין בחירה והפרשה דרך חבה, כמו 'רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה' (עמוס ג' ב'), ואמנם אם תפרש (כאנקלוס ורמב"ן) ידעתי שיצוה, או ידעתי בעבור שיצוה (כרש"י וראז), אין למען מתישב יפה, כי אין למען אלא להוראת התכלית (כדי שיצוה), או להורות המִסְבָּב (באופן שיצוה, שעל ידי כן יצוה). והנה למען הראשון הוא על הוראה הראשונה, והשני על ההוראה השניה, שעל ידי שישמרו דרך ה' אוכל להביא על אברהם את אשר דברתי עליו ויתקיים רצוני שאברהם יהיה לגוי גדול וגו'. והנה המקרא הזה כולו תוספת ביאור אל הקודם, להיות למוסר לבני ישראל למען ידעו כי מה שאמר שאברהם היה לגוי גדול וגו' אינו אלא בתנאי שישמרו בניו דרך ה'; כי אז יביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו לא בזולת זה, ויזכרו תמיד כי קיום הבטחות ה' לאברהם כלו תלוי במעשיהם (אברהם מיינסטער).

דרך ה': הדרך החביבה לפניו, הלא היא לעשות צדקה ומשפט, כמו שאמר ירמיה 'כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד ומשפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי' (ירמיה ט' כ"ג).

דרך ה', למען הביא ה': לשון נסתה, ע"ד 'ואל משה אמר עלה אל ה' (שמות כ"ד א). **לעשות צדקה ומשפט**: צדקה היא להטיב לזולתנו, ומשפט הוא שלא לעשות עול לשום אדם

כתב יד יח"ף (המשך):

מתישבת לרוב הפירושים, לא אם נִפְרַשׁ ידעתי שיצוה (כאנקלוס ורמב"ן), ולא אם נפרש ידעתי בעבור שיצוה (כדעת רש"י וראז), כי אין למען אלא להוראת התכלית, כדי שיצוה, או להורות המִסְבָּב, באופן שיצוה, שעל ידי זה יצוה; ולפיכך אי אפשר לפרש הכתוב כי אם כדעת קלעריקוס והכורם, שגלוי הדבר לאברהם הוא מצוה לתכלית שיצוה את בנו לשמור דרך ה' ויקחו מוסר מפורענות סדום, ולפי זה נ"ל שהמקרא קצר, כי ידעתי, ולכן לא אכחד ממנו, אבל אגלה לו למען. **אשר יצוה וגו'** כי לכך בחרתי בו כדי שיצוה כי לא בחר ה' באברהם בעבור עצמו בלבד, אלא כדי שיהיה אב לעם קדוש שעמו יקיים האל הברית שכרת עם יצוריו בתחלת הבריאה. והנני מסכים עמו בזה שלא לעצמו נבחר אברהם, אלא לזרעו ולכל האומות, אמנם אין נ"ל שיהיה זה ענין המקרא, כי סיים למען הביא ה' על אברהם.

שאברהם היה לגוי גדול וגו' אינו אלא בתנאי שישמרו בניו דרך ה'; כי אז יביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו לא בזולת זה, ויזכרו תמיד כי קיום הבטחות ה' לאברהם כלו תלוי במעשיהם (אברהם מיינסטער).

דָּבַר עָלָיו: כַּוְיָאֵמַר יְהוָה זַעֲקַת סֶדֶם וְעַמְרָה פִּי־רַבָּה וְחָטְאֲתֶם כִּי כִבְדָה מְאֹד: כא אַרְדֵּה־נָא וְאַרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ

רש"י "הנה שבה יבמתך" (רות א, טו): (כא) ארדה־נא וראתה. למד לדינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה. הכל כמו שפרשתי בפרשת הפלגה (בראשית יא, ה). דבר אחר: "ארדה־נא" לוסף מעשיהם: הכצעקתה. של מדינה: הבאה אלי עשו. ואם עומדים במרדם – כלה אני עושה בהם. ואם לא יעמדו במרדן – אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין, ולא אכלה אותן. וכיוצא בו מצינו במקום אחר (שמות לג, ה): "ועתה הורד עדיך מעליך, ואדעה מה אעשה־לך". ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין "עשו" ל"כלה", כדי להפריד תבה מחברתה.

אני בו שיצוה את בניו וגו', אין "למען" נופל על הלשון: יצוה. לשון הווה, כמו (איוב א, ה): "ככה יעשה איוב": למען הביא. כך הוא מצוה לבניו: שמרו דרך ה', כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. 'על בית אברהם' לא נאמר אלא "על אברהם". למדנו, כל־המעמיד בן צדיק, כאלו אינו מת: (כ) ויאמר ה' אל אברהם שעשה כאשר אמר שלא יסכה ממנו: כי רבה. כל־"רבה" שבמקרא, הטעם למטה בבי"ת, לפי שהן מתרגמין "גדולה" או "גדלה והולכת". אבל זה טעמו למעלה ברי"ש, לפי שמתרגם "גדלה כבר", כמו שפרשתי "ויהי השמש באה" (בראשית טו, יז),

(כי כמה פעמים אדם עושה צדקה עם קצת, ועושה וחומס את אחרים). ואין צורך לדחוק ולפרש כמו שפירשתי ב"בכורי העתים" לשנת תר"ו עמוד ח' שאם יהיה אדם שופט אז יעשה גם משפט, להציל עשוק מיד עושקו וכו'.

(כ) ויאמר ה': א' מן המלאכים.

(כא) ארדה נא וראתה: אמר לו כך להודיעו שעדיין לא נגזרה גזרה, כדי לפתוח לו פתח שיתפלל עליהם, וכל זה דרך חבה וכבוד מהאל על אברהם וגם (כדעת תלמידי י"פ מזהר"ר יצחק פארדו) להודיע מדת רחמיו שאם היו בהם עשרה צדיקים היה נושא לכל המקום בעבורם.

הכצעקתה וגו': א"א לפרש אם כצעקתה עשו אעשה בהם כלה כי לא תבא הה"א להורות על תנאי,

כתב יד:

מלבד כי אין הפסיק טעם מפסיק, והיה צריך שיהיה הטפחא במלת עשו, והנכון עשו כלה, עשו בהחלט,

שבמפסיקים, ואיך יהיה כחו גדול מכח הטפחא? וכל שכן שאין זה מונח לגרמיה, כי אין אחריו מונח אחר, ואינו אלא פסק, שאין לו שום כח בענין נתוח המאמרים, אבל הונח להורות הפסקה בקריאה, לסבות פרטיות אשר אין בהן כח לתת מקום לטעם מפסיק, כגון פגישת שתי אותיות שוות (להגדילן למעלה) [דברי הימים א' כ"ב ה']. או מלות דומות (אברהם |

דפוס ראשון:

(עיין מה שכתבתי בבה"ע תקפ"ט עמוד צ"ד וצ"ה) ומה שהביא רש"י ראה מן הטעם שבין עשו לכלה, איננו ראה, שהרי אף אם היה זה לגרמיה, לא היה אלא הפחות

הַבָּאָה אֵלַי עֲשׂוּ | כֹּלָה וְאִם-לֹא אֲדַעְתָּה: כַּב וַיִּפְּנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדָמָה וְאַבְרָהָם עֹדְדָנוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְהוָה:

רש"י ורבותינו דרשו: "הכצעקתה" – צעקת ריבה אחת שהרגוה במיתה משונה, על שנתנה מזון לעני, כמפרש ב"חלק" (סנהדרין קט ע"ב): (כב) ויפנו משם. ממקום שאברהם ליום שם: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. והלא לא הלך לעמוד לפניו?! אלא, הקדוש-ברוך-הוא בא אצלו ואמר לו (פסוק כ): "צעקת סדם ועמרה כי רבה". והיה לו לכתוב: 'זה' עודנו עומד לפני

שד"ל אברהם, [למטה כ"ב י"ח], 'קדוש | קדוש' [ישעיה ו' ג], 'המול | ימול' [למעלה י"ז י"ג]), ופגישת שמות הקדש עם מלות חול בלא מפסיק ביניהם, ובאלה יבוא פסק ההבדיל בין הקדש ובין החול ('ויקרא אלהים | לאור יום' [למעלה א' ה']), 'וינגע ה' | את פרעה [למעלה י"ב י"ז]): או ליתן ריוח בין שתי מלות, שמליצתן קצרה וצריך להבין דבר מה בין זו לזו, או שאחת מהן מקבלת שני פירושים, ועל ידי ההפסקה ירוחק אחד מהם, כגון 'הבכור | נדב' (במדבר ג' ב'), שענינו הבכור היה נדב, או הוא נדב, או שמו נדב וכן 'באש | לילה' (דברים א' ל"ג), שענינו באש בלילה; וכן כאן 'עשו כלה', הכוונה עשו בהחלט ובא הפסק ליתן ריוח בין שתי המלות, שלא יובן שכלה הוא היה הפועל, על דרך 'כי אעשה כלה בכל הגוים' (ירמיה מ"ו כ"ח). אבל יובן שהוא תאר הפעל (על דרך 'באש לילה'),

כמו 'כלה גרש יגרש אתכם' (שמות י"א א'), קרוב לפירוש ר' עובדיה ספורנו. ולא כפירושו ממש כי הוא פירש עשו כלם שאין ביניהם מוחה. וקרובים לזה דברי ראב"ע. ולפי זה לא היה מקום לאברהם שישאל האף תספה צדיק עם רשע כי איך יתכן שיכרית צדיק עם רשע אחר שכבר גזר לבדוק אם כלם חטאו?

ואם לא אדעה: אראה אם עשו בהחלט כמו הצעקה שבאה אלי, ואם לא עשו כך בהחלט אדע באיזה שעור חטאו (אברהם מיינסטער).

ואם לא אדעה: אדע אם לא, כלו' אראה אם עשו בהחלט ואם לא עשו (וכן ראו' וקלער') והיה אפשר לתת האתנח תחת ואראה, ולפרש ואדע הכצעקתה עשו ואם לא. אלא שלפי זה וי"ו ואם יתירה, על כן צָדַק בה"ט, מלבד כי כן נכון לומר אם עשו אראה, ואם לא עשו לא אראה, אך אדע. אראה אם עשו בהחלט כמו הצעקה שבאה אלי, ואם לא עשו כך בהחלט אז אדע מה אעשה (רש"י) ובזה נרמז שאם עשו כצעקתה כבר הוא יודע מה יעשה, כי כבר גמר בלבו להכריתם. והנה עומק כוונת הכתוב אינו אלא כדברי רש"י, אם עשו כצעקתה אעשה בהם כלה, אלה שלפי דעתי הגזרה איננה מפורשת, רק נרמזת, ושיעור הכתוב כך הוא: ארדה נא ואראה אם עשו בהחלט ככל מה שהעולם צועקים עליהם (ואז אעשה בהם כלה), ואם לא עשו כך בהחלט, אז אדע מה אעשה להם.

(כב) ויפנו משם האנשים: שנים מהם.

ואברהם עודנו עומד לפני ה': במסרה ובמדרשים (לא בתלמוד) הזכירו פסוק זה בכלל י"ח

כג וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הָאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עַם־רְשָׁע:
 כד אוֹלֵי יֵשׁ חַמְשִׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר הָאֵף תִּסְפָּה
 וְלֹא־תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חַמְשִׁים הַצְּדִיקִים אֲשֶׁר בְּקִרְבָּה:
 כה חָלְלָה לְךָ מַעֲשֵׂת | בְּדַבָּר הַזֶּה לְהָמִית צְדִיק עַם־רְשָׁע
 וְהָיָה כְּצְדִיק בְּרָשָׁע חָלְלָה לְךָ הַשֹּׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ לֹא

צדיק עם רשע: (כד) **אולי יש חמשים צדיקים**. רש"י עשרה צדיקים לכל-כרך וכרך, כי חמשה מקומות יש: (כה) **חללה לך**. ואם תאמר: לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: **חללה לך**. חלין הוא לך, יאמרו: כך היא אמנותו, שוטף הכל צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה: **כדבר הזה**. לא הוא ולא כיוצא בו: **חללה לך**. לעולם הבא: **השפט כל-הארץ**. נקוד בחט"ף פתח ה"א של

אברהם, אלא תקון סופרים הוא זה [שהפכוהו רבותינו לכתב כן]: (כג) **ויגש אברהם**. מצינו הגשה למלחמה (שמואל-א י, יג): "ויגש יואב וגו'. הגשה לפיוס (בראשית מד, יח): "ויגש אליו יהודה". והגשה לתפלה (מלכים-א יח, לו): "ויגש אליהו הנביא". ולכל-אלה נכנס אברהם – לדבר קשות, ולפיוס, ולתפלה: **האף תספה**. הגם תספה. ולתרגום של אנקלוס שתרגומו לשון רגז, כך פרושו: האף ישואך, שתספה

מלין תקון סופרים, וזה לשון בראשית רבא (פרשה מ"ז) אמר ר' סימון תקון סופרים הוא זה, שהשכינה היתה ממתנת לאברהם. אמנם כדברי ראב"ע אין לנו צורך לתקון סופרים, והעד שאמר באחרונה (י"ט כ"ז) 'אל המקום אשר עמד שם את פני ה', והאמת כי עקר הכוונה הוא לומר שהמלאך השלישי נשאר עם אברהם. אמנם לפי שהיה מלאך ושליח ה' בחרה התורה לומר דרך ספור שאברהם עמד לפניו, ועוד מפני שהמלאך לא היה מתעכב עמו לולא שנגש אברהם להתפלל בעד אנשי סדום, והנה ה' לא עמד שם אלא מפני שאברהם עמד לפניו. והנה זה תקון סופרים על הדרך שפירשו בעל העקרים (מאמר ג' פרק כ"ב) כי משה תקן הלשון דרך כבוד, כסופר המתקן דבריו דרך כבוד, אעפ"י שאין זה אמת בכל שאר המקראות שהזכירו בהן תקון סופרים, כי אין ברובם תקון כלל אפילו על הדרך הזה, אלא כולם נתונים ככתבם, וכמו שכתב הראב"ע. כי הנה המלאך השלישי היה גם הוא הולך לדרכו אחר שסיים דברו לאברהם, אלא שאברהם נגש אליו והתפלל, ע"כ נתעכב המלאך אצלו. ואמנם סבת התעכבו היה כי אברהם לא חזר לאחוריו אלא עמד שם ונגש אליו ודיבר דבריו.

(כד) **האף תספה**: היה קשה לי למה לא בא זקף על תספה, שהרי 'למען חמשים הצדיקים' הוא דבוק עם 'ולא תשא למקום' ולא עם 'האף תספה'. ויפה השיב תלמידי י"פ מוהר"ר יצחק פארדו כי לכך לא הפסיקו האף תספה בזקף כי ה"א התמיהה שבמלת האף היא מושכת אחרת עמה במלות ולא תשא למקום, והנה מלות 'ולא תשא למקום' דבקות בהכרח עם 'האף תספה', ואם היה תספה בזקף, היה מאמר ולא תשא למקום בניחותא ולא בתמיהה, והיה חרוף וגדוף.

יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט: כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶם־אֶמְצָא בְּסֹדִם חֲמִשִּׁים
צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר וְנִשְׂאֵתִי לְכָל־הַמָּקוֹם בְּעִבּוּרָם: כז וַיַּעַן
אֲבָרָהָם וַיֹּאמֶר הֲנֵה־נָא הוֹאֵלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי וְאֲנֹכִי

רש"י "השפט", לשון תמיהה: וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: (כו) אם־אמצא בסדום וגו' לכל־המקום. לכל־הכרכים. לפי שסדום היתה מטרפולין וחשובה מכלם, תלה בה הכתוב: ונאנכי עפר ואפר. וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים, ואפר על ידי נמרד, לולי

שד"ל (כו) אם אמצא בסדום חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום: לכל הכרכים, ולפי שסדום היתה מטרופולין וחשובה מכלם תלה בה הכתוב (רש"י) 'כלו' שהיה צריך שיהיו חמשים צדיקים בתוך עיר סדום ממש, ולא יספיק אם יהיו עשרה צדיקים בכל אחד מחמשת הכרכים; וטעם הדבר כי הארבעה כרכים היו נמשכים אחרי החקים והמשפטים הנוהגים במטרופולין שלהם, ומסדום יצאה הנבלה בכל הככר, כי אנשי סדום התקינו להרחיק האורחים מביניהם (עיין פירושי למטה י"ט ה' ט') ומהם ראו וכן עשו יושבי שאר הערים. והנה לכך נשלחו המלאכים לסדום לנסות יושביה כדי שאם היו ביניהם צדיקים ישתדלו להציל האורחים, או לפחות ישבו בבתיהם ולא יצאו החוצה לראות הנבלה הנעשית להם; וזה טעם 'ארדה נא ואראה' וכו' כי ע"י שליחת המלאכים עשה הקב"ה הנסיון שאמר לאברהם שהוא רוצה לעשות. והנה אברהם התפלל שיסלח ה' לכל הככר אם ימצאו בסדום חמשים צדיקים או מ' או ל' או כ' או עשרה כי גם עשרה הם עֶדָה ואולי יוכלו להניא את לב אנשי העיר מעשות התועבה ואולי יצליחו לבטל החוק הרע שחקקו להם, אבל בפחות מעשרה רחוק הוא שיהיה כח בידם למשוך אליהם כל אנשי העיר. אבל מה שכתב רש"י (פסוק כ"ט) שאם יהיו מ' יצילו ארבעה כרכים, ואם ל' יצילו ג' כרכים, ואם כ' הם יצילו שנים ואם עשרה הם יצילו אחד, הוא רחוק מאד, וכבר דחה אותו הרמב"ן בטענות נכוחות, וסיים: ולא ידעתי מי הכניסו לרב במה שאמר.

(כז) הוֹאֵלְתִּי: נ"ל הוראת לשון הוֹאֵל המשכת פעולה, וכן 'ויואל משה לשבת את האישי' (שמות ב' כ"א), אחר שבא אצלו המשיך ישיבתו בביתו, וכן 'ולו הוואלנו ונשב בעבר הירדן' (יהושע ז' ז'), הלואי נתעכבנו שם, וכן 'ויואל הכנעני לשבת בארץ' (שם י"ז י"ב ושופטים א' כ"ז), 'ויואל האמרי לשבת בהר חרס' (שופטים א' ל"ה), המשיך ישיבתו שם, וכן 'ויואל הלוי לשבת את האישי' (שם י"ז י"א), וכן 'הואל נא ולון' (שם י"ט ו'), וכן 'ותדבר אל עבדך את הטובה הזאת ועתה הואל וברך את בית עבדיך' (ש"ב ז' כ"ח וכ"ט), המשך ברכתך על ביתי, וכן 'הואל קח ככרים' (מ"ב ה' ג'), אחר ששאלת ככר כסף המשך לקיחתך וקח ב' ככרים; וכן 'הואל נא ולך את עבדיך' (שם ו' ג'), אחר שהתרת לנו ללכת המשך חסדך עמנו ולך גם אתה עמנו, וכן 'ויואל אלוה וידכאני' (איוב ו' ט'), ימשיך היסורים עלי עד שימיתני. ומכאן מלת הוואל שבל"ח היא מורה על דבר הנמשך מן הקודם. אבל 'ויואל ללכת כי לא נסה' (ש"א י"ז ל"ט) הוא (כדברי אח"מ) טעות סופרים, וצריך לומר וַיֵּלֶא, לא היה יכול ללכת כי לא נסה וכמו שמפרש מיד 'ויאמר דוד אל שאול לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי'.

עָפָר וָאֶפֶר: כח אֹלֵי יַחְסְרוֹן חֲמִשִּׁים הַצְּדִיקִים חֲמִשָּׁה
הַתְּשׁוּחִית בַּחֲמִשָּׁה אֶת־כָּל־הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחִית
אֶסְ-אֲמָצְא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה: כט וַיִּסָּף עוֹד לְדַבֵּר
אֵלָיו וַיֹּאמֶר אֹלֵי יִמְצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה
בְּעִבּוֹר הָאֲרָבָעִים: ל וַיֹּאמֶר אֶל־נָא יַחַר לְאֲדָנִי וְאֲדַבְּרָה
אֹלֵי יִמְצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אֶסְ-אֲמָצְא
שָׁם שְׁלֹשִׁים: לא וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאֵלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדָנִי
אֹלֵי יִמְצְאוּן שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחִית בְּעִבּוֹר
הָעֶשְׂרִים: לב וַיֹּאמֶר אֶל־נָא יַחַר לְאֲדָנִי וְאֲדַבְּרָה אֶדְ-
הַפְּעַם אֹלֵי יִמְצְאוּן שָׁם עֶשְׂרֵה וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחִית
בְּעִבּוֹר הָעֶשְׂרֵה: לג וַיֵּלֶךְ יְהוָה בְּאֶשֶׁר כָּלָה לְדַבֵּר אֶל־
אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לְמִקְמוֹ: שְׁלִישִׁי יט א וַיֵּיבֹאוּ שְׁנֵי

רש"י הסנגור, הלך לו הדין: ואברהם שב למקומו. נסתלק הדין נסתלק הסנגור, והקטגור מקטרג, ולפיכך – "ויבאו שני המלאכים סדומה [בערב] להשחית", אחד להשחית את סדום, ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה – כיון שעשה שליחותו נסתלק לו: (א) המלאכים. ולהלן (שם, ב) קראם "אנשים"? כשהיתה שכינה עמהם – קראם "אנשים". דבר אחר: אצל אברהם, שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים – קראם

רחמיך אשר עמדו לי: (כח) התשחית בחמשה. והרי הן תשע לכל-כרך, ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: (כט) אולי ימצאון שם ארבעים. וימלטו ארבעה הכרכים. וכן שלשים יצילו שלשה מהם, או עשרים יצילו שנים מהם, או עשרה יצילו אחד מהם: (לא) הואלתי. רציתי, כמו (שמות ב, כא): "ויואל משה": (לב) אולי ימצאון שם עשרה. על פחות לא בקש, אמר: דור המבול היו שמונה – נח ובניו ונשיהם, ולא הצילו על דורם. ועל תשעה על ידי צרוף, כבר בקש ולא מצא: (לג) וילך ה' וגו'. כיון שנשתתק

(א) ולוט ישב בשער סדם: היה דרכם להקבץ בשער העיר, ושם היו מוכרים וקונים כל מקח, שד"ל

הַמְּלֵאכִים סְדָמָה בְּעָרְב וְלוֹט יֵשֵׁב בְּשַׁעַר־סְדָם וַיֵּרָא
 לוֹט וַיִּגַּם לְקַרְאֲתָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ אַפְּיִם אַרְצָה: ב וַיֹּאמֶר הֲנִה
 נָא־אֲדֹנָי סוּרוּ נָא אֶל־בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם
 וְהִשְׁכַּמְתֶּם וְהִלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִי בְּרַחוּב
 נְלִין: ג וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד וַיִּסְרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ
 לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמִצּוֹת אָפֶה וַיֹּאכְלוּ: ד טָרַם יִשְׁכְּבוּ וְאֲנִשִּׁי

יה, ד): "רחצו רגליכם?" אלא, כך אמר לוט: אם כשיבואו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר: מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשו, לפיכך אמר: "לינו" תחלה, ואחר כך "רחצו": ויאמרו לא. ולאברהם אמרו (בראשית יח, ה): "כן תעשה". מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול: כי **ברחוב נלין**. הרי "כי" משמש בלשון אלא, שאמרו: לא נסור אל ביתך, אלא ברחובה של עיר נלין: (א) ויסרו אליו. עקמו את הדרך לצד ביתו: ומצות אפה. פסח היה: (ד) טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדם. כך נדרש בבראשית רבה (ג, ה): טרם ישכבו, ואנשי העיר היו בפיהם

רש"י "אנשים", ואצל לוט – קראם "מלאכים": בערב. וכי כל-כך שהו המלאכים מחברון לסדום? אלא, מלאכי רחמים היו, וממתניים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סגוריא: ולוט ישב בשער־סדם. 'שב' כתיב, אותו היום מנוהו שופט עליהם: וירא־לוט וגו'. מבית אברהם למד לחזור על האורחים: (ב) הנה נא־אדני. הנה נא אתם אדונים לי, אחר שעברתם עלי. דבר אחר: הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו, שלא יכירו בכם. וזו היא עצה נכונה: סורו נא. עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסים שם, לכך נאמר "סורו": ולינו ורחצו רגליכם. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואחר כך לרחוץ? ועוד, שהרי אברהם אמר להם תחלה (בראשית

שד"ל ומוזה נקרא המחיר שער, כאמרם שער התבואה, כמו שאומרים marchè, mercato על מקום המכירה ועל המחיר.

(ב) והשכמתם והלכתם לדרככם: לדעת יוסף ירא אמר להם שימהרו ללכת לדרכם בבקר קודם שיתקבצו אנשי סדום להרע להם. ואח"כ מצאתי כן בדון יצחק.

(ג) משתה: נְרָאָה שְׁאִינְנָה סעודה, כי לא היו סועדים אלא לעת הצהרים, ואח"כ לעת ערב היו אוכלים אכילה קלה, והיה עקרה שתיית היין, ולכך נקראת משתה, והסעודה העקרית היתה נקראת לְחָם, 'וישבו לאכל לחם' (בראשית ל"ז כ"ה).

(ד) טרם: ענינו תמיד עדיין לא (רש"י רמבמ"ן וגעז').

אנשי סדם: הידועים ברשעם.

הָעִיר אֲנִישֵׁי סֹדִם נָסְבוּ עַל־הַבַּיִת מִנֶּעַר וְעַד־זָקֵן כָּל־הָעָם
מִקְצָה: ה וַיִּקְרָאוּ אֶל־לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֵיהָ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־
בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלַּיְלָה הַזֶּה וְנִדְעָה אֹתָם: ו וַיֹּצֵא
אֲלֵהֶם לֹט הַפֶּתַח וְהַדְלֹת סָגַר אַחֲרָיו: ז וַיֹּאמֶר אֶל־נָא

של מלאכים, שהיו שואלים ללוט: מה-טיבם ומעשיהם? והוא אומר להם: רובם רשעים. עודם מדברים בהם, ואנשי סדום וגו'. ופשוטו של מקרא: ואנשי העיר אנשי רשע, נסבו על הבית. ועל שהיו רשעים נקראים "אנשי סדום", כמו שאומר הכתוב (בראשית יג, ג): "ואנשי סדום רעים וחטאים": כל-העם מקצה. מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מהם מוחה בידם, שאפלו צדיק אחד אין בהם: (ה) ונדעה אתם. במשכב זכר, כמו (פסוק ח): "אשר לא-ידעו

נסבו על הבית: שמו עצמם בסבוב על הבית. מקצה: מקצה העיר עד קצהו (רש"י).

שד"ל

(ה) ונדעה אתם: עון סדום היה (יחזקאל ט"ז מ"ט) 'גאון שבעת לחם ושלות השקט.. ויד עני ואיבון לא החזיקה'. גם חז"ל בפרק חלק (סנהדרין ק"ט ע"א) ציירו רשעים כשונאי עני ומכלי רגל אורחים מביניהם, על כן נ"ל שאין טעם ונדעה אותם למשכב זכר, אלא ידיעה לדעת מי הם, והיו אומרים כן בלשון נקיה, ואם היה נותנם בידם היו מתעללים בהם, אך לא לתאוות התועבה ההיא, אלא למנוע אחרים מבוא אצלם (ומזה נמשך צעקת סדום ועמורה כי רבה). ולוט היה יודע מנהגם, ובקש להרפותם מעליהם ע"י מסירת בנותיו. ורק לשטתי יובן איך נקבצו כל העם מקצה מנער ועד זקן לעשות התועבה הזאת, כי לא לתאבון היו באים לעשותה, אלא בעצה שהיתה בידם שכן ראוי לעשות למען לא תבואם רגל עני והלך. גם צריך חיפוש הימצא לשון ידיעה אצל משכב זכר. והנה אנשי סדום לא היו Sodomiti, וגם ממה שהיו עושים הדבר הזה לאורחים הבאים אצלם, כדי שלא ישוּבו לבוא אצלם, נראה שהיה הענין זה מגונה אצלם, ולא היה נוהג ביניהם. וממה שאמר יחזקאל (ט"ז נ') 'ותגבהנה ותעשינה תועבה לפני', אין ראיה שהכוונה על משכב זכר, כי שם מדבר על סדום ועל שמרון יחדו, וכל מיני תועבות בכלל, ובפרט האכזריות ומניעת החסד שדרכה להמשך מרוב העושר, כמו שאמר בפסוק מ"ט, וזה טעם 'ותגבהנה ותעשינה תועבה לפני'. והנה בימי קדם כל העולם היו נוהגים כבוד באורחים, והיו מספיקים להם כל צרכיהם, ובהפך אנשי סדום (וכן אנשי הגבעה, שופטים י"ט), לא לבד שלא היו מחזקים ידם כלל, אלא היו מתעללים בהם במשכב זכר, ואם היה א' מהם מאסף אורחים אל ביתו היו נקבצים כל העם מנער ועד זקן, לא שכל העם יתעללו בהם, אלא להתחזק עליהם לבלתי ימלטו מידם, או לשמוח ולעלוז בחרפתם וצערם של האורחים. ויתכן שגם ביניהם היו אנשי העיר עושים הנבלה הזאת איש אל רעהו, ולפיכך ישמחו כמוצא שלל רב בבוא לידם איש מארץ אחרת שלא היתה התועבה הזאת נוהגת שם, והיה בחזקת גן נעול מעין חתום, ולפיכך כדי לפייסם הוצרך לוט לומר להם הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש. והנה לא נזכר שנקבצו שם גם הנשים, ולא אמר מאיש ועד

אחי תרעו: ה הנהגה לא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש
 אוציאהגא אתהו אליכם ועשו להן כטוב בעיניכם רק
 לאנשים האל אל-תעשו דבר כיעל-כן באו בצל קרתי:
 ט ויאמרו | גשהלאה ויאמרו האחד בא-לגור וישפט
 שפוט עתה נרע לה מהם ויפצרו באיש בלוט מאד
 ויגשו לשבר הדלת: י וישלחו האנשים אתידם ויביאו
 את-לוט אליהם הביתה ואת-הדלת סגרו: יא ואת-

(ישעיה מט, כ): "גשה-לי ואשבה" – המשך
 לצדדין בעבורי ואשב אצלך. אתה מליץ על
 האורחים, איך מלאך לך. על שאמר להם על
 הבנות, אמרו לו: "גשה-לאה" – לשון נחת.
 ועל שהיה מליץ על האורחים, אמרו: "האחד
 בא לגור" – אדם נכרי יחידי אתה בינינו
 שבאת לגור, "וישפט שפוט" – שנעשית
 מוכיח אותנו: הדלת. הסובבת לנעול ולפתוח:
 (יא) פתח. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין:
 בסנורים. מכת עורון: מקטן ועד-גדול. הקטנים
 התחילו בעברה תחלה, שנאמר (פסוק ד): "מנער

רש"י
 איש": (ח) האל. כמו האלה: כיעל-כן באו. כי
 הטובה הזאת תעשו לכבודי, על אשר באו בצל
 קורתי. תרגום: "בטלל שרותי". תרגום של
 "קורה" – "שרותא": (ט) ויאמרו גשה-לאה. קרב
 להלאה. כלומר, התקרב לצדדין והתרחק
 ממנו. וכן כל-"הלאה" שבמקרא לשון רחוק,
 כמו: "זרה-הלאה" (במדבר יז, ב), "הנה החצים
 ממך והלאה" (שמואל א, כ, כב). "גשה-לאה" –
 המשך להלן. בלשון לעז טריטידנו"ש. ודבר
 נזיפה הוא, לומר אין אנו חוששין לך, ודומה לו
 (ישעיה סה, ה): "קרב אליך אל-תגש-בי". וכן

שד"ל
 אשה, כי מעשה התועבה הזאת דבר שנוא ומתועב הוא לנשים, כי משכב הזכר ממעט אהבת
 הזכרים אל הנקבות, ולפי היו יושבות בבתיהן.

(ט) האחד בא לגור וישפט שפוט: הה"א לקריאה, לא לתימה, כי היא נקודה קמץ, והטעם, ראו
 אם לא טוב עשינו להרחיק את האורחים מעלינו, הנה אחד שבא לגור בינינו, כבר הוא עושה
 עצמו כשופט, ואומר לנו 'אל אחי תרעו', כאלו מנהג וחק שחקקנו רע הוא. ולפיכך יאמרו לו
 'עתה נרע לך מהם', כי עלתה חמתם באפם באמרו להם אל נא אחי תרעו, כי לפי דעתם לא יהיה
 מה שהיו עושים רע, והוא אמר להם לקחת להם בנותיו, כאלו לקחת בנותיו מתאונים, והם לא היה
 זה רצונם, אלא לחרף ולענות האורחים אשר יבואו אצלם.

(יא) בסנורים: אולי נגזר מן שונא אור, והוא חולי בעינים, שאינם יכולים לסבול האור, והושאל
 למין ממיני העורון, אעפ"י שכאן היה לילה והלילה טוב לשונאי האור.

וילאו: יגעו לריק, עיין פירושי בישעיה א' י"ד.

הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פָּתַח הַבַּיִת הַכּוּ בַּסְּנוּרִים מִקְטָן וְעַד־
גָּדוֹל וַיֵּלְאוּ לַמָּצָא הַפֶּתַח: יב וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־לוֹט
עַד מִי־לָךְ פֶּה חָתָן וּבְנֵיךָ וּבְנֵי־לְךָ אֲשֶׁר־לָךְ בְּעִיר
הַזֹּאת מִן־הַמָּקוֹם: יג כִּי־מִשְׁחָתִים אֲנִיחֶנּוּ אֶת־הַמָּקוֹם
הַזֶּה כִּי־גָדְלָה צַעֲקָתְךָ אֶת־פְּנֵי יְהוָה וַיִּשְׁלַחֵנוּ יְהוָה
לְשַׁחֲתָהּ: יד וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר | אֶל־חֲתָנָיו | לְקַחְתִּי בְנֹתַי
וַיֹּאמֶר קוּמוּ צֵאוּ מִן־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־מִשְׁחָתִית יְהוָה אֶת־
הָעִיר וַיְהִי כַמִּצְחָק בְּעֵינַי חֲתָנָיו: טו וַכִּמּוֹ הִשְׁחַר עָלֶיהָ
וַיֵּאֲצִוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם קַח אֶת־אִשְׁתְּךָ

פתחון פה ללמד סנגוריא עליהם. שכל־הלילה רש"י
היה מליץ עליהם טובות. קרי בה 'מי לך פה':
(יד) חתניו. שתי בנות נשואות היו לו בעיר:
לקחי בנותיו. שאותן שבבית היו ארוסות להם:
(טו) ויאיצו. כתרגומו: "ודחיקו". מהרוהו:
הנמצאות. המזומנות לך בבית להצילם. ומדרש
אגדה יש, וזה ישובו של מקרא: תספה. תהיה

ועד־זקן", לפיכך התחילה הפרענות מהם:
(יב) עד מי־לך פה. פשוטו של מקרא: מי יש לך
עוד בעיר הזאת, חוץ מאשתך ובנותיך שבבית:
חתן ובניך ובנותיך. אם יש לך חתן, או בנים
ובנות, הוצא מן המקום: ובניך. בני בנותיך
הנשואות. ומדרש אגדה (בראשית רבה נ, ה):
"עוד" – מאחר שעושין נבלה כזאת, מי לך

(יב) עד מי לך פה: עקרו לשון שאלה, מי יש לך פה, והכוונה כל מי שיש לך פה אם יש לך
פה עוד קרובים. וכן 'מי אשר חטא לי אמחנו מספרי' (שמות י"ב ל"ג), אין ענינו שאלה, אעפ"י
שעקרו לשאלה, כאומר מי הוא אשר חטא לי? אותו ולא אחרים אמחה מספרי.
(יג) לשחתה: לשחת העיר, או הארץ הזאת, לא המקום הזה; ועיין דקדוקי 908.
וישלחנו: עיין למעלה ג' כ"ג.

(יד) לקחי בנותיו: כמו 'היושב על כסאו' (שמות י"ב כ"ט), ועיין במקרא שאחר זה.

(טו) ויאיצו: קל משרש איץ, וענינו דחק, כמו 'כי איץ לך הר אפרים' (יהושע י"ז ט"ו).

הנמצאות: חוזר גם לאשתך, קח את הנמצא אתך, ואל תחוש לחתניך שאינם כאן, וכן דעת
בעל הטעמים, ולפי זה לא היו לו בנות אחרות, ופירוש לוקחי בנותיו שהיו עתידים לקחת
בנותיו (נתה"ש).

פן תספה: מה שהביא כאן רש"י ראייה מן התרגום, ולא למעלה על 'האף תספה' (י"ח,

וְאֶת־שְׂתֵי בְנֹתָיִךְ הַנְּמַצָּאת פְּנֵי־תַסְפָּה בְּעֶזְרֵן הָעִיר:
 טז וַיִּתְמַהֲמָהּ | וַיַּחְזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבִיד־אִשְׁתּוֹ וּבִיד־
 שְׂתֵי בְנֹתָיו בְּחֻמַּלַּת יְהוָה עָלָיו וַיִּצְאָהוּ וַיִּנְחָהוּ מִחוּץ

רש"י כלה. "עד־תם כל־הדור" (דברים ב, יד) מתרגם: את ממונו: ויחזיקו. אחד מהם היה שליח
 "עד דסף כל־דרא": (טז) ויתמהמה. כדי להציל להצילו, וחברו להפוך את סדום, לכך נאמר

שד"ל כ"ג וכ"ד), אולי הוא מפני כי שם יתכן לפרש ענין תוספת, וכאן היה קשה לו לפרשו ענין
 תוספת אבל באמת 'דסף כל דרא' הוא משרש סוף (כמו 'לא יסוף מזרעם' [אסתר ט' כ"ח]),
 ותספה הוא מנחי ל"ה, וענינו תמיד ענין תוספת, עיין פירושי בישעיה י"ג ט"ו.

(טז) ויתמהמה: המֵאָחַר קובע זמן אחר, ואומר אחר כך וכך זמן אעשה, אבל המתמהמה אומר
 הנני הנני, והוא מתעכב וחברו ממתין לו (כן אמרתי בחלומי בליל כ"ג אדר תק"ף), והמילה נגזרת
 ממלת מה (כדעת בן אפרים שהביא ראב"ע) שחברו הממתין לו אומר מה, מה, כלומר מה אתה
 עושה? מה יש לך עוד להתעכב? או שהמתמהמה עוסק בדבר אחר, וכשחברו מפציר בו
 שימהר, אומר לו מה, מה, כלו' מה אתה מבקש? והיום כ"ג אדר תר"ג (כ"ג שנים אחרי החלום
 הנזכר) נ"ל כי עקר ל' התמהמה הונח על המתעכב מפני שאינו יודע לגמור בדעתו מה יעשה,
 והוא שואל לזה ולזה מה אעשה, וחבריו יועצים אותו עצות הפכיות ומתוך כך אינו עושה כלום,
 והוא מתעכב מהעדר עצה. הלא תראה 'כי לולא התמהמהנו, כי עתה שבנו זה פעמים' (למטה
 מ"ג י'), הם היו אומרים לילך ויעקב לא היה רוצה שילכו, ומבלי הסכמה נתעכבו. ולא יכלו
 להתמהמה' (שמות י"ב ל"ט) אם לא גרשו היו מתעכבים בהעדר הסכמה, כי זה היה אומר נלך,
 וזה היה אומר לא נלך. אבל מאחר שגרשו לא יכלו להתמהמה. 'ואהוד נמלט עד התמהמהם'
 (שופ' ג' כ"ו). קודם שיסכימו כלם בעצה אחת לפתוח דלת אדוניהם עבר קצת זמן, ובתוך כך
 נמלט אהוד. 'חשתי ולא התמהמתי לשמור מצותיך' (תהלים קי"ט ס') לא הייתי מפקפק בלבי
 אם לעשות ואם שלא לעשות המצות הבאות לידי, אלא מייד בבואן לידי מיהרתי לקיימן; 'ראו
 אנכי מתמהמה בערבות המדבר עד בוא דבר מעמכם להגיד לי' (ש"ב ט"ו כ"ח) אעשה עצמי
 כלא יודע לגמור עצתי ואמתין עד בוא דבר מעמכם. ואח"כ שמשו בל' התמהמה על כל עכוב
 קטן לאיזה טעם שיהיה, כגון 'והתמהמהו עד נטות היום' (שופטים י"ט ח'), 'אם התמהמה חכה
 לו' (חבקוק ב' ג') ולענין 'התמהמהו ותמהו' (ישעיה כ"ט ט'), עיין פירושי. והיה נראה לתלמידי
 י"ף כי ל' התמהמה הוא משרש תמה, כי כן כל תמהון הוא שִׁמְמוֹן ומבוכה ובלבול המחשבות
 והעדר כל עצה, והשיבותיו כי זה ייתכן במלת ויתמהמה אבל במלות התמהמתי מתמהמה
 וחבריהן כלן בהכרח בנין התפעל, א"כ אין הת"ו מן השרש ואין המלה משרש תמה, ואמנם
 איננו רחוק שיהיה שרש תמה נגזר גם הוא ממילת מה, וכן בהגדה תם מה הוא אומר מה זאת.
בחמלת: תרגומו כדחס כן הוא בדפוסים ישנים, וכן היתה גירסת מהרש"ד שאמר כי אנקלוס
 עשה ממנו פועל ובדפוסים אחרונים ברחם, והוא שבוש.

לְעִיר: יז וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַמַּלְטָה עַל-
נַפְשֶׁךָ אֶל-תְּבִיט אַחֲרָיִךְ וְאֶל-תַּעֲמֵד בְּכָל-הַפֶּכֶר הַהֲרָה
הַמַּלְטָה פֶּן-תִּסְפָּה: יח וַיֹּאמֶר לוֹט אֵלֵהֶם אֶל-נָא אֲדֹנָי:

רש"י היה שם אהלה בתחלה". ואף-על-פי שכתוב (שם, יח): "ויאהל אברם" וגו', אהלים הרבה היו לו ונמשכו עד חברון: המלט. לשון השמטה, וכן כל-המלטה שבמקרא אישמוצי"ר בלעז, וכן: "והמליטה זכר" (ישעיה סו, ז) — שנשמט העובר מן הרחם. "כצפור נמלטה" (תהלים קכד, ז), "לא יכלו מלט משא" (ישעיה מו, ב) — להשמיט משא הרעי שבנקביהם: (יח) אל-נא אדני. רבותינו (שבועות לה ע"ב) אמרו, ששם זה

(פסוק יז): "ויאמר המלט", ולא נאמר 'ויאמרו': (יז) המלט על נפשך. דרך להציל נפשות, אל תחוס על הממון: אל-תבטיט אחרך. אתה הרשעת עמהם, ובזכות אברהם אתה נצול, אינך כדאי לראות בפרענותם ואתה נצול: בכל-הכנר. ככר הירדן: ההרה המלט. אצל אברהם ברח, שהוא יושב בהר, שנאמר (בראשית יב, ח): "ויעתק משם ההרה", ואף עכשו היה יושב שם, שנאמר (בראשית יג, ג): "עד-המקום אשר-

וַיִּצְאָהוּ וַיִּנְחָהוּ: הרי מפורש שלא הלך אחד מהם עמו ללוותו ולהצילו, ולא היה אחד מהם שד"ל שלוח להציל ואחד להפוך אלא שניהם להפוך ולהציל.

כתב יד יח"ף:

דפוס ראשון:

(יז) ויאמר: אחד מהם, כי אחר שהוציאוהו מן העיר, אחד מהם הלך לו ורק אחד נשאר לו.

(יז) ויאמר: אחד מהם, אותו שהיה מתראה הגדול שבהם, כמו באברהם ("ח ג'), ושניהם קודם שיפרדו מאתו נתעכבו אצלו מעט לדבר עמו ולשמוע דבריו, ואח"כ נשארו

בסדום להפכה ולוט וביתו הלכו להם. ולשעבר הייתי מפרש שאחר שהוציאוהו מן העיר אחד מהם הלך לו ורק אחד נשאר עם לוט להצילו, אך עתה בשנת תר"ג ראיתי כי לפי זה לא יובן איך היה המלאך המציל אומר לבלתי הפכי וגו' כי לא אוכל לעשות דבר וגו'.

כתב יד יח"ף:

דפוס ראשון:

(יח) אלהם אל נא אדני: הוא היה סבור שהם שנים, ואמר להם אל נא אדני בל"ר, ומיד ראה כי האחד איננו, ואמר הנה נא מצא עבדך וגו' בלשון יחיד אלא שעשו אותו קודש,

(יח) אלהם אל נא אדני: לשון רבים, וכן דעת רש"י שכתב (לפי דעת עצמו ולא על פי רבותינו) אל תאמרו אלי להמלט ההרה, ואח"כ אמר בלשון יחיד הנה נא מצא עבדך וכו' לגדול שבהם ורבותינו (שבועות ל"ה ע"ב) עשו אותו קדש,

מפני שהיה מלאך ומדבר בלשון שולחו, גם לוט דבר לו כמדובר עם האל, שאמר ותגדל חסדך וגו'.

יֵט הִנֵּה־נָא מָצָא עֲבָדְךָ חַוֹּ בְּעֵינָיִךָ וַתִּגְדַּל חֶסֶדְךָ אֲשֶׁר
 עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת־נַפְשִׁי וְאַנְכִי לֹא אוֹכַל לְהַמְלִיט
 הָהָרָה פֶּן־תִּדְבַקְנִי הָרָעָה וּמָתִי: כ הִנֵּה־נָא הָעִיר הַזֹּאת
 קְרֹבָה לָנוּס שָׁמָּה וְהוּא מִצָּעַר אֲמַלְטָה נָא שָׁמָּה הֲלֹא
 מִצָּעַר הוּא וְתַחִי נַפְשִׁי: רביעי כא וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה נִשְׂאֲתִי
 פְּנִיךָ גַם לְדַבֵּר הַזֶּה לְבַלְתִּי הַפְּכִי אֶת־הָעִיר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ:
 כב מֵהָר הַמְּלִיט שָׁמָּה כִּי לֹא אוֹכַל לְעַשׂוֹת דְּבָר עַד־בָּאֲךָ

כשנולד שרוג, ומשרוג עד שנולד נחור ל', הרי
 ס"ב, ומנחור עד שנולד תרח כ"ט, הרי צ"א,
 ומשם עד שנולד אברהם ע', הרי קס"א, תן
 להם מ"ח, הרי ר"ט. ואותה שנה היתה שנת
 הפלגה, וכשנחורב סדום היה אברהם בן צ"ט
 שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב שנה, וצוער
 איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה
 שנה אחת, הוא שנאמר: "אמלטה נא" – "נא"
 בגמטריא נ"א: הלא מצער הוא. והלא עונותיה
 מועטין, ויכול אתה להניחה: ותחי נפשי. בה.
 זהו מדרשו (שבת י ע"ב). ופשוטו של מקרא:
 הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט, אין לך
 להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: (כא) גם
 לדבר הזה. לא דרך שאתה נצול, אלא אף כל־
 העיר אציל בגללך: הפכי. הופך אני, כמו: "עד־
 באי" (בראשית מח, ה), "אחרי ראי" (בראשית טז, ג),
 "מדי דברי בו" (ירמיה לא, יט): (כב) כי לא אוכל
 לעשות. זה עונשן של מלאכים, על שאמרו
 (פסוק ג): "כי משחיתים אנחנו", ותלו הדבר

קדש, שנאמר בו: "להחיות את־נפשי" – מי
 שיש בידו להמית ולהחיות, ותרגומו: "בבעו
 כען ה": אל־נא. אל תאמרו אלי להמלט ההרה:
 נא. לשון בקשה: (ט) פְּנִיתְדַבְּקֵנִי הָרָעָה. כשהייתי
 אצל אנשי סדום, היה הקדוש־ברוך־הוא רואה
 מעשי ומעשי בני העיר, והייתי נראה צדיק
 וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק, אני כרשע.
 וכן אמרה הצרפית לאליהו (מלכים א יז, יח):
 "באת אלי להזכיר את־עוני" – עד שלא באת
 אצלי, היה הקדוש־ברוך־הוא רואה מעשי
 ומעשי עמי, ואני צדקת ביניהם, ומשבאת
 אצלי – לפי מעשיך אני רשעה: (ז) העיר הזאת
 קרובה. קרובה ישיבתה. נתישבה מקרוב, לפיכך
 לא נתמלאה סאתה עדין, ומה־היא קריבתה?
 מדור הפלגה, שנתפלגו האנשים והתחילו
 להתישב איש איש במקומו. והיא היתה בשנת
 מות פלג, ומשם ועד כאן חמשים ושנים שנה,
 שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם, כיצד? פלג חי
 אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה, צא מהם ל"ב

הלא מצער הוא: מצער היא תיבה כוללת השם והתאר, כמו גנבה שענינה דבר נגנב, קדש דבר
 קדוש (עיין בה"ע תקפ"ט עמוד צ"ב וצ"ד), וכן מצער דבר קטון.

(כא) לבלתי הפכי: אע"פ שהכ"ף דגושה אין ספק שהוא מקור, כמו בְּשֶׁכֶבֶךָ (דברים ו' ז'), וכן
 בשמות מצאנו בְּרִפְיָהֶם, נְסִפְיָהֶם, כְּסִפְיָהֶם, בדגש שלא כמשפט.

שָׁמָּה עַל־כֵּן קָרָא שִׁם־הָעִיר צוֹעֵר: כג הַשָּׁמַיִם יֵצֵא עַל־
הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעֵרָה: כד וַיְהִי הַמָּטִיר עַל־סְדָּם וְעַל־
עַמֶּרְהָ גִפְרִית וְאֵשׁ מֵאֵת יְהוָה מִן־הַשָּׁמַיִם: כה וַיַּהֲפֹךְ
אֶת־הָעָרִים הָאֵל וְאֵת כָּל־הַכְּפָר וְאֵת כָּל־יֹשְׁבֵי הָעָרִים

רש"י היינו חרבין. לכך כתיב: "וכמו השחר עלה",
ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים:
המטיר וגו' גפרית ואש. בתחלה מטר, ונעשה
גפרית ואש: מאת ה'. דרך המקראות לדבר כן,
כמו (בראשית ד, כג): "נשי למך", ולא אמר 'נשי'.
וכן אמר דוד (מלכים א, לג): "קחו עמכם את־
עבדי אדניכם", ולא אמר 'מעבדי'. וכן אמר
אחשוורוש (אסתר ח, ח): "בשם המלך", ולא אמר
'בשמי'. אף כאן אמר: "מאת ה'", ולא אמר
'מאתי': מן־השמים. והוא שאמר הכתוב (איוב
לו, לא): "כי־בם ידין עמים" וגו' — כשבא ליסר
הבריות, מביא עליהם אש מן השמים, כמו
שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן מן השמים
(שמות טז, ד): "הנני ממטיר לכם לחם מן־
השמים": (כה) ויהפך את־הערים וגו'. ארבעתם

בעצמן, לפיכך לא זו משם עד שהזקקו לומר
שאין הדבר ברשותן: כי לא אוכל. לשון יחיד.
מכאן אתה למד, שהאחד הופך והאחד מציל,
שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד: על־כן
קרא שם־העיר צוער. על שם: "והוא מצער"
(פסוק כ): "וה' המטיר. כל־מקום שנאמר
"וה' — הוא ובית דינו: המטיר על־סדם. בעלות
השחר, כמו שנאמר לעיל (פסוק טו): "וכמו
השחר עלה". שעה שהלבנה עומדת ברקיע
עם החמה, לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם
ללבנה, אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם אפרע
מהם ביום — יהיו עובדי לבנה אומרים: אלו
היה בלילה שהלבנה מושלת, לא היינו חרבין.
ואם אפרע מהם בלילה — יהיו עובדי החמה
אומרים: אלו היה ביום כשהחמה מושלת, לא

שד"ל (כג) ולוט בא צוערה: אין הכוונה כתרגום רמבמ"ן אז לוט בא צוערה, אך הכתוב מחובר למקרא
שאחריו כדעת מהר"שד בפסוק שאחר זה כשהשמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, אז ה'
המטיר על סדום.

(כד) וה' המטיר על סדם וגו': דעת קלער' וראו' כי ירדה אש מן השמים (fulmina) והבעירה
החמר והנפט שהיה מפוזר בקרקע הכר ההוא. ונקראה האש מן השמים גפרית, כי תניח
אחריה ריח גפרית, וכן כתוב 'מטר על רשעים פחים אש וגפרית' (תהלים י"א ר'), 'אבני
אלגביש אש וגפרית אמטיר עלי' (יחזקאל ל"ח כ"ב). ואולי האש שאחזה בחמר שהיה במעי
הארץ גרם ג"כ רעש ומפלה. וענין מהפכת סדום הזכירוהו ג"כ סופרי העמים, עיין סטראבון
ספר י"ו, טאציטוס (Hist. lib. 5 cap.6), דיאודורוס סיקולוס ס' י"ט, פליניאוס ס' ה' פ' י"ו,
Solinus פרק ל"ו. וקלער' רואה ג"כ דמיון גדול בין סיפור זה לסיפור אובידיוס (Metam.)
Philemon et Baucis (Lib. 8. 616-724) מענין ואומר כי של אובידיוס נולד ממהפכת
סדום.

(כה) ויהפך את הערים: ממעלה למטה, לא כפירוש נתה"ש ואף לא כדעת ר"ע ספורנו אלא

וַצַּמַח הָאֲדָמָה: כו וַתֵּבֵט אֶשְׂתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נֹצֵיב מִלַּח:
 כז וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־עָמַד שָׁם
 אֶת־פָּנָיו יְהוָה: כח וַיִּשְׁקֹף עַל־פָּנָיו סָדֵם וַעֲמָרָה וְעַל כָּל־פָּנָיו
 אֶרֶץ הַכְּכַר וַיֵּרָא וַהֲגָה עָלָה קִיטָר הָאֶרֶץ כְּקִיטָר הַכְּבָשָׁן:
 כט וַיְהִי בְשַׁחַת אֱלֹהִים אֶת־עֲרֵי הַכְּכַר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־
 אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת־לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה בַּהֶפְזָא אֶת־
 הָעָרִים אֲשֶׁר־יָשָׁב בָּהֶן לוֹט: ל וַיַּעַל לוֹט מְצוּעַר וַיֵּשֶׁב
 בְּהָר וַשְׂתֵּי בָנָתָיו עִמּוֹ כִּי יָרָא לְשַׁבַּת בְּצוּעַר וַיֵּשֶׁב
 בַּמְעָרָה הוּא וַשְׂתֵּי בָנָתָיו: לא וַתֵּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־

(כט) ויזכר אלהים את־אברהם. מהו זכירתו של אברהם על לוט? נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה (ע"פ בראשית יב, יט): "אחתי הוא", ולא גלה הדבר, שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש־ברוך־הוא עליו: (ל) כי ירא לשבת בצוער. לפי שהיתה קרובה לסדום: (לא) אבינו זקן. ואם לא עכשו אימתי? שמא ימות או יפסוק מלהוליד: ואיש אין בארץ. סבורות

יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה, שנאמר (איוב כח, ט): "בחלמיש שלח ידו" וגו': (כו) ותבט אשתו מאחוריו. מאחוריו של לוט: ותהי נציב מלח. במלח חטאה ובמלח לקתה – אמר לה: תני מעט מלח לאורחים הללו. אמרה לו: אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה: (כח) קיטר. תימור של עשן, טורק"א בלעז: הכבשן. חפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל־"כבשן" שבתורה:

רש"י

נעשה חלל בקרקע מרוב החמר שנשרף ונפלו שמה הבנינים והצמחים, נפילת הבנינים נקראת מהפכה כמו שמצאנו (איוב י"ב ט"ו) 'וישלחם ויהפכו ארץ'.

שד"ל

(כו) ותבט אשתו מאחוריו: מאחוריו של לוט כדי שלא יראה שהיא מְבֹטָט. והיא היתה אחריו ובעל הטורים מפרש אל תביט אחריך כדי שלא תתעכב, ואשת לוט הביטה והתעכבה בדרך והדביקתה הרעה.

(כז) וישכם אל המקום: הלך בהשכמה אל המקום.

(ל) כי ירא: חשב שלא נמנע המלאך להפוך את צער אלא עד כדי שיהיה לו זמן להימלט ההרה, ושאח"כ ישחיתנה (הרמב"ן ודון יצחק).

(לא) אבינו זקן: ולא יתעורר לקחת לאשה אחרת, ולהוליד בנים, והנה שמו נכרת. ולא יתאמץ להרחיק נדוד אל ארץ אחרת (רע"ס) ולא יתעורר להשיאנו לאיש.

הַצְעִירָה אֲבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בְּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ בְּדָרֶךְ
 כָּל־הָאָרֶץ: ^{לב} לָכֵּה נִשְׁקָה אֶת־אֲבִינוּ יֵין וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ
 וְנַחֲיָה מֵאֲבִינוּ זָרַע: ^{לג} וְתִשְׁקִין אֶת־אֲבִיהֶן יֵין בַּלִּילָה הוּא
 וְתִבֹּא הַבְּכִירָה וְתִשְׁכַּב אֶת־אֲבִיהָ וְלֹא־יִדַּע בְּשִׁכְבָּהּ
 וּבְקוֹמָהּ: ^{לד} וַיְהִי מִמַּחֲרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְעִירָה

היו שכל העולם נחרב, כמו בדור המבול: (לב) ותשקין וגו'. יין נזדמן להם במערה, אבל בכירה שפתחה בזנות, פרסמה הכתוב להוציא מהן שני אומות: ותשכב את־אביה. במפרש: ובקומה. של בכירה. נקוד על וי"ו של "ובקומה" לומר שבקימה ידע, ואף־על־פי־כן ובצעירה כתיב (פסוק לה): "ותשכב עמו" – לא נשמר ליל שני מלשתות. [אמר רבי לוי: כל צעירה, לפי שלא פתחה בזנות, אלא אחותה

וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ: לא בכל העולם, אלא בגליל הזה (כדעת ר' עובדיה ספורנו), והנה שם בהר היה יישוב, ומשם היה להם לחם ויין. אמנם לוט לסבה מן הסיבות לא היה חפץ בחברתם (אולי מפני שראה שהתחברותו עם אנשי סדום גרם לו רעה וסכנה), ועל כן ישב במערה, ואמר לבנותיו כי אין אנשי הגליל ההוא ראויים להתחבר אליהם, זה טעם ואיש אין בארץ (ראוי והגון) לבוא עלינו כפירוש רע"ס.

(לב) לכה: מילת הזרוז כמו הָבָה, ולא תשתנה, וכן 'ראה אנכי נותן לפניכם היום' (דברים י"א כ"ו), 'הבה נא אבוא אֶלְיָךְ' (בראשית ל"ח ט"ז), 'הבה נבנה לנו עיר' (שם י"א ג') והשומרונים באולתם הגיהו לכי.

וְנַחֲיָה מֵאֲבִינוּ זָרַע: שלא יכרת מעמנו כל זרע, ועיין פסוק ל"ד נעמיד זרע (וזה יהיה ע"י אבינו) כי בושה וצרה גדולה היתה לאשה היותר בלי זרע כמו שראינו בשרה ורחל. וגם מלבד זה מה יעשו כשימות אביהן והן בתוך עם בלתי הגון, אם לא יהיו להן בנים להחזיק בידם.

(לג) לא ידע בשכבה ובקומה: הלכה אצלו בהיותו ישן, והלכה מאתו בעודו ישן, והיתה שכיבתה אצלו וקימתה מאצלו בלי ידיעתו, אך שכב אותה בחלום, ובחלומו ידע כי שכב את אשה, כי אין ספק כי קירוב אשה ומגֵעָה גורם קשוי גם בחלום. והוא גורם הרהורים וחלומות. גם קרוב הדבר שלא היו בתולות, אעפ"י שהוא אמר אשר לא ידעו איש. נקוד על וי"ו של ובקומה, אולי שהיתה בקצת ספרים המלה חסרה וי"ו, כמו למטה פסוק ל"ה, ובספרים שמצאו בהם המלה מלאה נקדו על וי"ו להורות שהיא יתרה.

(לד) וְנַחֲיָה: לא אמרה וְתַחֲיִי, א"כ הכוונה שאם לא תהר האחת, תהר האחרת; והכל להחיות שם לאביהן.

אִמְשׁ: נ"ל עקר הוראתו חשך ולילה (קרוב לרמשא בארמית) כמו 'אמש שואה ומשאה' (איוב ל' ג'),

הַיְשָׁכְבְּתִי אִמְשׁ אֶת־אָבִי נִשְׁקָנוּ יַיִן גַּם־הַלַּיְלָה וּבְאִי
 שְׁכָבִי עִמּוֹ וּנְחִיָּה מֵאָבִינוּ זָרַע: לַה וּתְשַׁקֵּינִי גַם בַּלַּיְלָה
 הַהוּא אֶת־אָבִיהֶן יַיִן וּתְקַם הַצְּעִירָה וּתְשָׁכֵב עִמּוֹ וְלֹא־
 יָדַע בְּשָׁכְבָּהּ וּבִקְמָהּ: לוֹ וּתְהָרִין שְׂתִי בְּנוֹת־לוֹט מֵאָבִיהֶן:
 לז וּתְלַד הַבְּכִירָה בֵּן וּתְקָרָא שְׁמוֹ מוֹאָב הוּא אָבִי־מוֹאָב
 עַד־הַיּוֹם: לח וְהַצְּעִירָה גַם־הוּא יִלְדָה בֵּן וּתְקָרָא שְׁמוֹ

רש"י מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות, לטוף מאכילין אותו מבשרו]: (לז) ותהרין וגו'. אף-על-פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה, אלו שלטו בעצמן והוציאו ערוותן לחוץ, ונתעברו מביאה ראשונה: (לז) מואב. זו שלא היתה צנועה פרשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברים ב, יט): "ואל-תתגר

והושאל אח"כ להורות בייחוד על הלילה שעבר כדרך שהושאל שם בקר להורות על היום העתידי, 'בקר ויודע ה' את אשר לו' (כמדבר ט"ז ה'), וכן בלשון רומי mane, ובאיטלקי dimani, ובלשון אשכנז morgen; וכיוצא בזה הושאל שם ערב להורות על היום הקודם, כמו ערב שבת, ערב יום טוב, ובלשון אשכנז sonnabend (עֶרֶב הַחֲמָה) הוא יום השבת, שהוא ערב יום ראשון, שהוא יום החמה ונקרא Sonntag.

(לז) מואב: דעת ראו' כי מו כענין מא בערבי שענינו מים (וכן בארמית מוי) גם זָרַע (כמו זמימי יהודה יצאו, ישעיה מ"ח א'), כלומר שנולד מזרע אבי.

(לח) בן עמי: התפארה שיש לה בן שהוא מעמה ולא מעם אחר, כי גנאי היא אצלה להבעל לאנשי המקום ההוא (וכן דעת רע"ס) וזה סיוע למה שכתבתי בסמוך בפסוק ל"א. והנה De Vette אומר כי כל הספור הזה ברו אותו ישראל משנאתם את המואבים ואת העמונים; וזה לא יתכן, כי הלא בהפך ע"י הספור הזה נעשו האמות ההן קרובי ישראל ואחיהם ונאסר להם להתגרות בהם, ואם היו ישראל שונאים אותם היה להם לומר שאינם בני לוט, אלא מזרע סדום. מלבד כי התורה לא גנתה מעשה בני לוט, ומעולם לא מצינו שהיו המואבים והעמונים נבזים ושפלים בעיני ישראל מפני שנתעברה אמותם מאביהן. ובהפך נ"ל שהיה המעשה הזה מותר גמור ומשובח אצלם, כי היה כעין יבום, להקים זרע לאיש הולך עירי. ולפיכך לא נמנעה הבכירה מהזכיר שם אביה בקריאת שם הבן הנולד לה (מואב). ומבואר מזה שלוט ידע ולא היה הדבר רע בעיניו, אעפ"י שהבנות יָרְאוּ שאם תאמרנה לו לעשות לא יעשה. ולענין היבום ע' למטה סימן ל"ו בענין אהליבמה. ויוסף ירא אומר כי להיות שהצעירה קראה שם בנה בן עמי, מזה נמשך שאומרים על הרוב בני עמון, מלך בני עמון, ארץ בני עמון, אלהי בני עמון, ואין אומרים מלך בני מואב, ארץ בני מואב.

בְּיַמֵּי הָאֲבִיבִים בְּיַמֵּי עֶדְהֵי יוֹם: כ א וַיִּסַּע מִשָּׁם
 אֲבָרָהָם אֶרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין־קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיֵּגֶר
 בְּגֵרָר: ב וַיֹּאמֶר אֲבָרָהָם אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אַחֲתִי הוּא
 וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גֵּרָר וַיִּקַּח אֶת־שָׂרָה: ג וַיֵּבֵא אֱלֹהִים
 אֶל־אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הֲנִי מֵת עַל־
 הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־לָקַחְתָּ וְהוּא בַעַלְתָּ בְּעַל: ד וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא

רש"י לקחה לבית פרעה על ידי כן: אל-שרה אשתו. על שרה אשתו. וכיוצא בו (שמואל-א ד, כא): "אל-הלקח ארון וגו' ואל- (מות) חמיה", שניהם בלשון "על": (ד) לא קרב אליה. המלאך מנעו, כמו שנאמר (פסוק ו): "לא-נתתיך לנגע אליה": הגוי גם-צדיק תהרג. אף אם הוא צדיק תהרגנו? שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית

בם" – כלל, ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו: (א) ויסע משם אברהם. כשראה שחברו הכרכים ופסקו העוברים והשבים, נסע לו משם. דבר אחר: להתרחק מלוט, שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו: (ב) ויאמר אברהם. כאן לא נטל רשות אלא על כרחא שלא בטובתה, לפי שכבר

שד"ל (א) ויסע משם אברהם וגו': דעת קלער' שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ושלא היה המעשה עכשו בהיות שרה בת תשעים שנה, אלא קודם לכן ומה הרויח בזה, כי סוף סוף בת ס"ה שנה היתה בצאתה מחרן. ואהוד מוסיף כי כאן כתוב אברהם ושרה לא אברם ושרי ושםם לא נשתנה עד היותם בן ק' ובת צ' (למעלה פרק י"ז). ואמנם נ"ל פשוט, כי אחר שרצה ה' שתלד שרה אחרי זקנתה בהכרח כי אחרי בלותה היתה לה עדנה, ושב לה ארח כנשים והנה חזרה להראות אשה יפה כבתחלה, והנה אין מקום לליצינים לומר מאבימלך נתעברה שרה, כי הנה קודם בואה בבית אבימלך כבר נעשה הנס שהיה לה עֲדָנָה, וחזרה להראות כִּלְדָנָה.

ארצה הנגב: אמר יאסט (Jost) כי נ"ל שלא נהג השם הזה רק אחר ביאת ישראל בארץ כנען. ולמה לא יכלו גם הכנענים לקרוא בשם זה את החלק הדרומי מארצם, וישראל בדור המדבר למדו מהם קריאת שם זה או ידעוהו בקבלה מימי יעקב. והנה משה אמר למרגלים עלו זה בנגב, הגם זה נכתב אחרי בוא ישראל לארץ?

(ב) אל שרה: אל כמו על, וכמוהו רבים, כגון 'אל שאול ואל בית הדמים' (ש"ב כ"א א').

(ג) הנך מת: עשה עצמו כלא יודע שלקחה בלי דעת שהיא אשת איש אם תשכב עמה ואם תעכב אותה אצלך כי אמנם אשת איש היא (דח"א), ואבימלך לא הבין שהוא על תנאי, ואמר הגוי גם צדיק תהרוג.

(ד) הגוי וגו' תהרג: כך היתה אמונתם כי חטאות המלך נענשים בעמו, כמ"ש 'כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה'.

קָרַב אֵלַיָּהּ וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי הַגּוֹי גַּם-צְדִיק תִּהְיֶה: ה הֲלֹא
הוּא אֱמֶר-לִי אַחֲתִי הוּא וְהִיא-גַּם-הוּא אָמְרָה אָחִי הוּא
בְּתָם-לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפֵּי עֲשִׂיתִי זֹאת: ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו
הַאֱלֹהִים בְּחַלְסִים גַּם אֲנֹכִי יִדְעֹתִי כִּי בְּתָם-לְבָבְךָ עֲשִׂיתָ
זֹאת וְאַחֲשֹׁךְ גַּם-אֲנֹכִי אוֹתְךָ מִחֲטוּלֵי עַל-כֵּן לֹא-נִתְתָּיִךְ
לְנִגְעַת אֱלֹהִים: ז וְעַתָּה הֲשִׁב אֶשְׁת־הָאִישׁ כִּי-נָבִיא הוּא
וַיִּתְפַּלֵּל בְּעֶדְךָ וַחֲתִיהּ וְאִם-אֵינְךָ מֵשִׁיב דָּע כִּי-מוֹת תָּמוֹת
אֶתָּה וְכָל-אֲשֶׁר-לָךְ: ח וַיִּשְׁכַּם אַבְיִמֶלֶךְ בַּבֶּקֶר וַיִּקְרָא
לְכָל-עַבְדָּיו וַיְדַבֵּר אֶת-כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם

מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפים אין כאן: לא-
נתתיך. לא ממך היה שלא נגעת בה, אלא
חשכתי אני אותך מחטוא, ולא נתתי לך כח.
וכן (בראשית לא, ז): "ולא נתנו אלהים", וכן
(שופטים טו, א): "ולא-נתנו אביה לבוא": (י) **השב**
אשת-האיש. ואל תהא סבור שמא תתגנה
בעיניו ולא יקבלנה, או ישנאך ולא יתפלל

לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר
שהרגתם על לא דבר, כשם שאתה אומר
להרגני: (ה) **גם הוא**. לרבות עבדים וגמלים
וחמרים שלה, את כלם שאלתי, ואמרו לי
אחיה הוא: **בתם-לבבִי**. שלא דמיתי לחטוא:
ובנקין כפי. נקי אני מן החטא, שלא נגעתני בה:
(י) **ידעתי כי בתם-לבבך וגו'**. אמת שלא דמית

רש"י

גם: כמו 'הגם גוי', וכמוהו 'ואנכי אעלך גם עֵלֶה' (בראשית מ"ו ד').

שד"ל

(י) **כי בתם לבבך עשית זאת**: ולא אמר ובנקיון כפיך כמו שאמר אבימלך בתם לבבי ובנקיון
כפי. ובמדרש רבא (פ' נ"ב ח) אמרו הדא אמרה משמוש ידיים היה, והוא נמצא גם בפ"י רש"י
בקצת דפוס"י ובכ"י שבידי. ונראה שאינו אלא תוספת שהוסיפו אחרים בגליון, כי רש"י נותן
טעם אחר לחסרון מלות ובנקיון כפיך באמרו שלא ממך היה וכו', והכוונה: תם לבב היה בך
כי לא ידעת היותה אשת איש, אבל נקיון כפים לא היה בך, כי מה שלא עשית לא היה אלא
להעדר כח. וכן במקראות גדולות אין כאן משמוש. ונ"ל שאם כתב רש"י שהיה שם משמוש
לא היה אומר שלא ממך היה שלא נגעת בה, אבל היה אומר שלא שכבת עמה.

על כן לא נתתיך: ע' למטה פסוק י"ח.

(י) **כי נביא הוא**: מאמר מוסגר, להיותו נביא ידע שלא נגעת בה ויתפלל עליך (רש"י).

ויתפלל בעדך: כי גם השוגג צריך כפרה.

וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד: ט וַיִּקְרָא אַבְיִמֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר
 לוֹ מַה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמַה־חָטַאתִי לָךְ כִּי־הִבֵּאתָ עָלַי וְעַל־
 מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מִמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יַעֲשׂוּ עָשִׂיתָ
 עִמָּדִי: י וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מַה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ
 אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה: יא וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אִמְרָתִי רַק אֵינ־
 יֵרָאֵת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְהִרְגוּנִי עַל־דְּבַר אֲשֶׁר־

עליך: כִּי־נִבְיָא הוּא. ויודע שלא נגעת בה, לפיכך
 "ויתפלל בעדך": (ט) מעשים אשר לא־יעשו.
 מכה אשר לא הרגלה לבא על בריה, באה לנו
 על ידך – עצירת כל־נַקְבִים, של זרע ושל
 קטנים ורעי ואזנים וחטם: (יא) רק אין־יראת
 אלהים. אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה
 ושתייה שואלין אותן, או על עסקי אשתו
 שואלין אותן – אשתך היא או אחותך היא?!

(ט) חטאה גדולה: החטא היה למלך לבדו, אבל העונש היה למלך ולכל ממלכתו, עיין למעלה שד"ל
 פסוק ד'.

(י) מה ראית: אחר שאמר לו מעשים אשר לא יעשו וגו' תקן דברו דרך כבוד ואמר לו ידעתי
 כי לא איש רע אתה המטעה את הבריות בכוונה להזיק, אבל הודיעני נא מה ראית וגו' כלו'
 מה היה הדבר שהביאך לעשות כן, ומה היתה כוונתך בזה.

(יא) רק: בלא ספק, והוא נאמר דרך אמדן הדעת, כאדם האומר נראה ודאי שהענין כך. כמו
 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה' (דברים ד' ו'), 'רק שנאתני ולא אהבתני' (שופטים י"ד ט"ז).

אין יראת אלהים במקום הזה: אין הכוונה שהיו רוב העם אנשי עול וחמס, אלא שלא היו
 נזהרים בהונאת הגר, כי אף אם לא היו עושים חמס זה לזה, אין זאת אלא ליראת המלך
 והשופטים, אבל המלך והשופטים לא היו עונשים על הונאת הגרים, ואין אהבת הגר אלא
 מיראת האל. והנה היה אפשר לאברהם לומר זה לאבימלך מבלי שיהיה מחרף אותו ואת
 הנהגת מלכותו. והראיה כי כן לא היו אנשי הארץ ההיא נזהרים מהונאת הגר, ושלא היה
 לגרים מקום לצעוק אל המלך או אל השופטים שיעשו משפטם, הוא ענין הבאר אשר גזלו
 עבדי אבימלך, ואברהם לא מלאו לבו לצעוק על הדבר עד שבא אליו אבימלך ובקש ממנו
 שיכרות ברית לו ולזרעו (למטה כ"א כ"ה). וכל זה אמנם איננו מתנגד למה שאמרתי למעלה
 ("ט ה') שהיה דרך העולם לנהוג כבוד באורחים, כי אורח לחוד, וגר המתעכב לחוד, וגם איש
 הבא בגפו ומתאכסן בבית איש מאנשי העיר לחוד, ואיש הבא עם משפחתו ועם נכסיו לחוד.
 והרגוני: כדי שלא אקח את אשתי מידם או אשתדל להרוג את החוטף אותה, או להנקם
 ממנו איך שיהיה.

יב וְגַם-אִמְנָה בַת-אָבִי הוּא אָךְ לֹא בַת-אָמִי וְתִהְיֶי-
 לִי לְאִשָּׁה: יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי

הוא אומר ללוט (בראשית יג, ח): "כי-אנשים אחים אנחנו": אך לא בת-אמי. הרן מאם אחרת היה: (יג) ויהי כאשר התעו אתי וגו'. אנקלוס תרגם מה-שתרגם. ויש לישב עוד דבר דבור

רש"י (יב) אחתי בת-אבי הוא. ובת אב מותרת לבן-נח, שאין אבות לגוי, וכדי לאמת דבריו השיבם כן. ואם תאמר: והלא בת אחיו היתה?! בני בנים הרי הם כבנים, והרי היא בתו של תרח, וכך

דפוס ראשון:

(יב) וגם אמנה וגו': מה שלא הגדתי לשום אדם היותר אשתי היה מפני היראה, אבל מה שאמרתי שהיא אחותי הוא אמת, כי אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי. ונראין הדברים כי כך היה הענין באמת כמשמעו, ושקודם התורה היו נזהרים מן האחות מן האם בלבד ולא מן האחות מצד האב. ועיין למעלה י"א כ"ט.

כתב יד:

(יב) וגם אמנה וגו': עיין למעלה י"א כ"ט האמת כי הכזב והשקר אינם רע, אלא כשהכוונה בהם להזיק, לא כשהכוונה להציל עצמו ואחרים בלי נזק אחרים, וראיה גמורה לזה הענין הוא המילדות העבריות, שנאמר בהן 'וייטב אלהים למילדות' (שמות א' כ'), וגם אבימלך היה מודה בזה, כי הנה אפילו היתה אחותו הנה היתה ג"כ אשתו, ואע"פ כן לא ענה אבימלך למה רמיתנו. הנה מבואר

כי אבימלך הסכים עמו כי יפה עשה להעלים היתה אשתו, לבלתי יהרגוהו עליה, ושלא היה מקום להאשימו על ערמתו, אשר אמנם ערמה וגנבת דעת היתה בין אם היתה אחותו בין אם לא היתה, ואין ספק שאף אם היה הדבר אמת שהיא אחותו בת אביו, הנה מעשה כזה מרמה וחטא גדול היה אם היה בכוונה להזיק, ולא להציל נפשו מן המזיקים.

והנה רחוק הוא שהיו נושאים אחותם, ונ"ל שהיתה נקראת בת אביו ולא שהיתה בת אביו ממש, אלא בת אשת אביו, שילדה אותה מאיש אחר קודם שיקחנה תרח. ולדעת הראב"ע אברהם דחה אבימלך בדברי שקר לצרך השעה ואמת הוא כי הכזב והשקר רע מפני נזק החברה, ואיננו רע כשהמכוון רוצה להועיל, ולא להזיק לשום אדם, או להציל הטובים מיד הרעים, וכן מצאנו כי המיילדות אמרו לפרעה 'בטרם תבא אליהן המילדת וילדו' (שמות א' י"ט), ובשכר זאת 'וייטב אלהים למיילדות' (שם כ'). אך כאן לא היה אברהם צריך לבדות השקר הזה מאחר שכבר התנצל שעשה מיראה פן יהרגוהו, ואבימלך הסכים עמו, שהרי אם לא היה מודה בזה שיותר לשנות מפני היראה, היה לו להשיב מה בכך אם היא בת אביו? מאחר שהיא אשתך ולא הגדת לנו הנה הבאת עלינו חטאה גדולה.

(יג) ויהי כאשר התעו אתי וכו': אין ספק כי אין פשט הכתוב מסכים עם הנגינות כי מבית אבי מוסב למלות התעו אותי, ולא לאלהים. והיה ראוי להטעים ויהי כאשר התעו אתי אלהים מִבֵּית אָבִי, ונראה כוונת בעל הטעמים לסמוך אלהים לבית אבי כדי שיובן שאיננו קדש אלא חול, (וזה מפני מלת התעו שהוא ל' רבים), אלהים של בית אבי, והטעם (כפירוש רע"ס)

שד"ל

וַאֲמַר לָהּ זֶה חֲסִדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֵל כָּל־הַמָּקוֹם
 אֲשֶׁר נִבְּוֵא שָׁמָּה אֲמַר־לִי אָחִי הוּא: יד וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ
 צֶאֱזַן וּבָקָר וְעִבְדִּים וּשְׂפָחֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיֵּשֶׁב לוֹ אֶת
 שָׂרָה אִשְׁתּוֹ: טו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ הֲנִה אֶרְצִי לְפָנֶיךָ בְּטוֹב

ואם תאמר: מהו לשון "התענו"? כלהגולה רש"י ממקומו ואינו מיושב, קרוי "תועה", כמו: "ותלך ותתע" (בראשית כא, יד). "תעיתי כשה אבד" (תהלים קט, קעו). "יתענו לבלי אכל" (איוב לח, מא) — יצאו ויתענו לבקש אכלם: אמריילי. עלי. וכן (בראשית כו, ז): "וישאלו אנשי המקום לאשתו" — על אשתו. וכן (שמות יד, ג): "ואמר פרעה לבני ישראל" — כמו על בני ישראל. "פך יאמרו לי אשה הרגתהו" (שופטים ט, נד): (יד) ויתן לאברהם. כדי שיתפס ויתפלל עליו: (טו) הנה ארצי לפניך. אבל פרעה אמר לו (בראשית יב, יט): "הנה אשתך קח ולך", לפי שנתירא, שהמצרים

על אפניו: כשהוציאני הקדוש-ברוך-הוא מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום, וידעתי שאעבור במקום רשעים, ואומר לה: זה חסדך אשר תעשי עמדי: כאשר התענו. לשון רבים. ואל תתמה, כי הרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים: "אשר הלכו אלהים" (שמואל ב ז, כג). "אלהים חיים" (דברים ה, כב). "אלהים קדשים הוא" (יהושע כד, יט). וכל-לשון אלהים לשון רבים. וכן: "ויקח אדני יוסף" (בראשית לט, כ). "ואדני האדנים" (דברים י, יז). "אדני הארץ" (בראשית מב, לג). וכן: "בעליו עמו" (שמות כב, יד). "והועד בבעליו" (שמות כא, כט).

בסבת אלהי הנכר שמאסתי הוצרכתי ללכת מבית אבי; אלא שאין דרך הלשון לומר אלהים מבית אבי אם הכוונה אלהי בית אבי. לפיכך אין מנוס מלקרב "מבית אבי" ל"התענו אותי", כאשר אלהים התענו אתי מבית אבי, והכוונה כשרצה האל שאגלה מבית אבי, ואמר התענו לי רבים, לומר שלא היה אל אחד מהאלהים הרבים (כאמונת אבימלך) שרצה שיגלה, אלא קבוץ האלהים כלם, כלומר לפי האמת האל היחיד אשר הוא עומד במקום שאר האלהים כלם. הן אמת כי אין דרך לה"ק לומר הפעל בלשון רבים אצל שם אלהים, כי אמונת הייחוד מפורסמת ביניהם, רק אברהם הוצרך לדבר כן עם מלך עובד אלילים. ואמנם לא אמר שהאל צוהו לצאת מארצו, ואמר התענו אותי, כלו כשנגזר עלי, כשהוצרכתי להתרחק מבית אבי, דרך ענוה, שלא להתפאר בנבואה, כי אע"פ שהאל אמר לאבימלך כי נביא הוא, אולי אבימלך לא הגיד לאברהם כל מה שאמר לו ה: והנה כל הפסוק הזה לא היה אברהם צריך לאמרו אחר שאמר כי אמרתי רק אין יראת אלהים וגו', אך הוסיף זה (כדברי זון יצחק) כדי להודיע לאבימלך שהתחבולה הזאת לא עשה אותה בארץ ההיא בלבד, כאלו רק שם אין יראת אלהים, אלא מיד בצאתו מבית אבי נלעץ עם אשתו לעשות כן בכל מקום. ורע"ס רצה להרחיק שיאמר אברהם התענו בלי רבים על האל היחיד, ופירש בסבת אלהי הנכר שמאסתי הוצרכתי לצאת מבית אבי. וזה דחוק, ואיך יוכל אבימלך להבין ממלות התענו אותי אלהים שהוא מאס באלהי אביו ועל כן הוצרך לצאת מארצו?

בְּעֵינֶיךָ יָשָׁב: טו וְלִשְׂרָה אָמַר הֲנִה נָתַתִּי אֵלַיךָ כְּסֶף לְאַחֶיךָ
הֲנִה הוּא-לְךָ כְּסוֹת עֵינַיִם לְכֹל אֲשֶׁר אֶתְּךָ וְאֶת-כָּל
וְנִכְחַת: יז וְיִתְּפִלֵּל אֲבָרְהָם אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים
אֶת-אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת-אִשְׁתּוֹ וְאִמְהַתָּיו וַיֵּלְדוּ: יח כִּי-עָצָר עָצָר
יְהוָה בְּעַד כָּל-רַחֵם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל-דִּבְרֵי שָׂרָה אִשְׁתּוֹ

ולהראות דברים נכרים הללו. ולשון "תוכחה" בכל-מקום ברור דברים. ובלעז אישפרובי"ר. ואנקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום: הנה הוא לך כסות של כבוד, על העינים שלי ששלטו בך ובכל-אשר אתך. ועל כן תרגמו: "וחזית יתיך וית כל-דעמך". ויש מדרש אגדה, אבל ישוב לשון המקרא פרשתי: (יז) וילדו. כתרגומו: "ואתרוחו" – נפתחו נקביהם והוציאו מה-שצריך לצאת, והיא לידה שלהם: (יח) בעד כל-

רש"י שטופי זמה: (טו) ולשרה אמר. אבימלך, לכבודה כדי לפיסה: הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחריך שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים: לכל אשר אתך. יכסו עיניהם שלא יקילוך, שאלו השיבותיך ריקנית, יש להם לומר: לאחר שנתעלל בה החזירה. עכשו שהצרכתי לבזבז ממון ולפיסך, יהיו יודעים שעל כרחי השיבותיך, ועל ידי נס: ואת-כל. ועם כל-באי עולם: ונכחת. יהא לך פתחון פה להתוכח,

(טו) ולשרה אמר וגו': עיין בה"ע תקפט עמוד 144-148. ועיין יש"ר בשם חד מן חבריא. ומלת כל היא ע"ד יוד כל בו' (בראשית ט"ז י"ב); ומלת ואת ענינה ועם. ורמב"ן פירש הכסף שנתתי לאברהם יהיה לך כסות עינים שיכסו בני אדם את עיניהם מהביט בך ומהביט בכל אשר אתך, כלומר אפילו מהביט בנערותיך ובשפחותיך, באמרם הנה המלך הוצרך לתת כפר נפשו על אשר שלח ידו באשת הנביא. ושרה לא נתפייסה לו, אבל עם כל זה היתה מתווכחת עמו, לאמר שלא תמחול לו. ור' יצחק עראמה פירש בהפך, הנה אחיך הוא מעוור עיני דעתך לתתך חשודה לכל אשר אתך בפי כל הבריות, לכן אל תוסיפי לעשות עוד כדבר הזה; והיא קבלה תוכחתו. וניקולאוס De Lira פירש הנה המנהג הזה לומר אחי הוא שהוא כסות עינים והסתרת האמת הוא טוב לכל אשר אתך, כלומר אין רע אם תאמרי כן אל הקרובים אליך ומכירים אותך, כי הם לא יטעו בזה, כי ידעו שאת אשת איש; אבל את כל כלומר עם שאר בני אדם שאינם מכירים אותך, ראוי שתקחי מוסר ותזכרי מה שאירע לך עמי. ודעת ראז' ולפניו Schroeder כי הפנויות היו הולכות בגלוי הפנים, והנשואות היו מכסות פניהם ברדיד, והנה אמר לה כי באותם אלף כסף תקח לה רדיד לכסות עיניה ופניה, כלומר שאין ראוי לה לעשות עצמה עוד כפנויה.

(יח) כי עצר עצר וגו': נראה כי משעה שבאה שרה בבית אבימלך ה' מנע את אבימלך מלשמש עם אשה כלל (לא נתתיך לנגוע אליה) (הרמב"ן) וכדי שלא יחשוב שזה מפני שאין שרה יפה,

אברהם: כא ויהוה פקד את־שרה כאשר אמר ויעש יהוה לשרה כאשר דבר: ב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר־דבר אתו אלהים: ג ויקרא אברהם את־שם־בנו הנולד־לו אשר־ילדה־לו שרה יצחק: ד וימל אברהם את־יצחק בנו בן־שמנת ימים כאשר צוה אתו אלהים: חמישי ה ואברהם בן־מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו: ו ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים

רחם. כנגד כל־פתח: על־דבר שרה. על־פי דבורה של שרה: (א) וה' פקד את־שרה וגו'. סמך פרשה זו לכאן, ללמדך שכל־המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר – הוא נענה תחלה, שנאמר (בראשית כ, יז): "ויתפלל" וגו', וסמך לה: "וה' פקד את־שרה" – שפקד כבר קודם שרפא את אבימלך: פקד את־שרה כאשר אמר. בהריון: כאשר דבר. בלידה. והיכן היא אמירה, והיכן הוא דבור? אמירה (בראשית יז, ט): "ויאמר אלהים אבל שרה אשתך" וגו'. דבור

(בראשית טו, א): "היה דבר־ה' אל־אברם" בברית בין הבתרים, ושם נאמר (שם, ד): "לא יירשך זה" וגו', והביא היורש משרה: ויעש ה' לשרה כאשר דבר. לאברהם: (ב) לזקוניו. שהיה זיו אקונין שלו דומה לו: למועד אשר־דבר אתו. "דמליל יתה" את המועד אשר דבר וקבע, כשאמר לו (בראשית יח, יד): "למועד אשוב אליך", שרט לו שריטה בכתל ואמר לו: כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת, תלד: (ו) יצחק־לי. ישמח עלי. ומדרש אגדה (בראשית

רש"י שד"ל מנע ממנו התשמיש גם עם אשתו וגם עם אמהותיו. והנה העצירה בעד הרחם היא שיהיה צר ולא יהיה אפשר להכנס בו (שרש עצר קרוב לשרש צר) וטעם וילדו חזר להם היכולת להוליד, לאבימלך תחילה ואחרי כן לאשתו ולאמהותיו. ולפי שאבימלך הוא העקר אמר וילדו, לא ותלדנה. והנה לפי פירוש זה הנשים לא הוכו בשום חולי, רק אבימלך לבדו הוכה; ואפשר ג"כ כפשוטו שגם הנשים נעצר רחמן, שלא יוכל שום אדם לבעול אותן. ואף הנשים עצמן (אשתו ופילגשיו) עצר בעד רחמן באופן שלא יוכל שום אדם לבוא אליהן.

וילדו: לשון נקיה, והטעם חזרה בהן היכולת לבעול ולהבעל.

(א) הנולד לו: שנולד לו, לשון עבר, כי הוא פתוח, והה"א במקום אשר, כמו הַפָּאָה מִצְפִּימָה שְׁבָעִים' (למטה מ"ו כ"ז), הַהֶלְפֹּא אֲתוֹ' (יהושע י' כ"ד).

(ה) בהולד לו את: כשהיולדת ילדה לו את יצחק, וכן למטה ביום הגמל את יצחק הנפעל בא להוראת impersonale, על דרך 'יתן את הַאָרֶץ' (במדבר ל"ב ה'), וחבריו רבים.

(ו) יצחק לי: למה שאירע לי. ואיננו ללעג, אעפ"י שנמצא 'אתה תשחק למו' (תהלים נ"ט ט')

כָּל־הַשְּׁמֵעַ יִצְחָק־לִי: ז וְתֹאמַר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הַיְנִיקָה בָּנִים שָׂרָה כִּי־יִלְדֵתִי בֶן לְזַקְנָיו: ח וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתָּה גְדוֹל בְּיוֹם הַגְּמֻל אֶת־יִצְחָק: ט וְתֹרָא

לאברהם: היניקה בנים שרה. ומהו "בנים" לשון רבים? ביום המשתה הביאו השרות את בנייהן עמהן, והיניקה אותם, שהיו אומרות: לא ילדה שרה, אלא אסופי הביאה מן השוק: (ח) ויגמל. לסוף עשרים וארבעה חדש: משתה גדול. שהיו שם גדולי הדור – שם ועבר ואבימלך: (ט) מצחק. לשון עבודה זרה, כמו שנאמר

רבה נג, ח): הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם: (ז) מי מלל לאברהם. לשון שבח וחשיבות: ראו מי הוא, ומי הוא שומר הבטחתו, הקדוש־ברוך־הוא מבטיח ועושה: מלל. שינה הכתוב ולא אמר 'דבר', גמטריא שלו מאה, כלומר לסוף מאה

רש"י

ואחרים, אלא (כפירוש רשב"ם) צחוק של תמהון שאדם צוחק כשרואה או שומע דבר זר ורחוק מנוהג שבעולם ושאינו בו רע ונזק אלא הנאה ותועלת למי שאירע לו. וכן בתרגום המכונה ליב"ע יתמה עלי. ואנקלוס תרגם לשון חדוה, והכורם פי' ל' לעג, שיאמרו שהוא אסופי. ונ"ל כי לא עלה על דעתה שיכחישו הענין, כי לא לבד ילדה אך גם היניקה את הנולד, וזה היה דבר נראה ומתפרסם ונמשך ימים רבים, ולפיכך אמרה מיד מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, והיא שהיתה רואה שדיה מלאים חלב לא היתה יכולה להעלות על דעתה שיאמרו שלא ילדה, ואף אם אולי עלה בלבה שבתחלת המחשבה יטילו ספק בדבר, מכל מקום ידעה כי אחר מעט יכירו האמת בשמעם שהיא מיניקה. ואיך יתכן שתאמר צחוק עשה לי אלהים כל השומע ילעג לי ולא יאמין, מאחר שהיא יודעת כי הלעג ההוא לא יימשך?

שד"ל

ותהר ותלד: שניהם נקשרים למלת לאברהם, כמו (למטה ל"ח כ"ה) 'לאיש אשר אלה לו אנכי הרה', ולפיכך ותהר בטעם משרת ולא נכתב ותהר שרה ותלד לאברהם (כמו 'ותהר בלהה ותלד ליעקב בן' למטה ל' ה') שלא לתת פתחון לליצני הדור לומר מאבימלך נתעברה שרה.

(ז) מי מלל: לזאת יצחק כל השומע, כי לא היה אדם שיעלה על לבו לומר לאברהם כי שרה תיניק בנים, רק דרך נס היה הדבר, וכטעם 'גם לא שמעת גם לא ידעת גם מאז לא פתחה אזנך' (ישעיה מ"ח ח'). ואנקלוס הוציא הכתוב מפשרו לצורך ההמון, ונפתו אחריו המפרשים, ומליצה זאת היא דרך שיר, עיין נתה"ש.

(ח) ויגמל: אולי מענין גמר, וכן בתרגום ואיתחסטיל, ל' חסל, לשון גמר וסוף. ותלמידי ומהר"ר אברהם גרינו אומר כי כן כל לשון גמול נגזר מן גמר, כמו שלם מן שלם שענינו גמל ונתן שכר, והוא מן 'ותשלם כל המלאכה' (מ"א ז' נ"א) שענינו גמר וסוף, וכן מצאנו 'לאל גומר עלי' (תהלים נ"ז ג'), 'כי גמל עלי' (שם י"ג ו'), וכן 'ויגמל שקדים' (במדבר י"ז כ"ג) ענין גמירה. ובלשון ערבי כמל ענינו גמירה.

(ט) מצחק: לועג על שמחתם, כאומר מהר ימותו אברהם ושרה בטרם יגדל יצחק, ואני

שָׁרָה אֶת־בֶּן־הַגֵּר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק:
 וְתֹאמַר לְאַבְרָהָם גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֶת־בְּנָהּ כִּי לֹא
 יִירֶשׁ בֶּן־הָאֵמָה הַזֹּאת עִם־בְּנֵי עַם־יִצְחָק: ^{יא} וַיִּרַע הַדָּבָר
 מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנֹו: ^{יב} וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־
 אַבְרָהָם אֲלֵיךָ שָׁרָה שָׁמַע בְּקִלְהָ כִּי בִיצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע:
^{יג} וְגַם אֶת־בֶּן־הָאֵמָה לְגֹי אֲשִׁימֶנּוּ כִּי זֶרַעְךָ הוּא: ^{יד} וַיִּשְׁכַּם

משחק אני": עַם־בְּנֵי עַם־יִצְחָק. מכיון שהוא רש"י
 בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק
 אפילו אינו בני, אין זה כדאי לירש עמו. קל
 וחמר "עם־בני עם־יצחק", ששתיהן בו: ^(יא) על
 אודת בנו. ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו:
 על שאמרה לו לשלחו: ^(יב) שמע בקלה. למדנו,
 שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות: ^(יג) לחם
 וחמת מים. ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על
 שיצא לתרבות רעה: ואת־הילד. אף הילד שם
 על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו

(שמות לב, ו): "ויקמו לצחק". דבר אחר: לשון
 גלוי עריות, כמה דאת אמר (בראשית ט, יז):
 "לצחק בי". דבר אחר: לשון רציחה, כמו
 (שמואל־ב, ב, יד): "יקומו נא הנערים וישחקו
 לפנינו" וגו': ^(י) עַם־בְּנֵי וְגו'. מתשובת שרה –
 "כי לא יירש בן־האמה הזאת עם־בני", אתה
 למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה, ואומר:
 אני בכור ונוטל פי שנים. ויוצאים בשדה ונוטל
 קשתו ויורה בו חצים, כמה דאת אמר (משלי כו,
 יח־ט): "כמתלהלה הירה זקים וגו', ואמר: הלא

אהיה אדון הבית ואירש את הכול. ואולי היה זה אחר זמן ולא ביום המשתה. ותלמידי יצחק שד"ל
 קלינעבערג מוסיף כי גם מדברי רש"י (מן המדרש) (ב"ר נ"ג ט"ו) שהיה ישמעאל מריב עם
 יצחק משמע שלא היה זה ביום הגמל את יצחק אלא אחר שגדל מעט והיה מבין דברי
 ישמעאל המריב עמו על הירושה.

^(י) כִּי לֹא יִירֶשׁ וְגו': עיין בה"ע תקפ"ז עמוד 190.

^(יא) וִירַע: מִן יִרַע (כמו 'נפשו ירעה לו', ישעיה ט"ו ד'), כמו וַיִּרַד וַיִּשָּׁב, ומפני העי"ן נשתנה הסגול
 לפתח, כמו יִדַע וַיִּדַע.

על אודת: אולי כמו על ידי, וקרוב לזה בתלמוד אידי, עקרו על יְדִי.

^(יב) כִּי בִיצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע: בו יהיה לך זרע שיהיה שמו נקרא ועומד לעד, על דרך 'ויקרא
 שמו בישראל' (רות ד' י"ד). ועתה (תרכ"א) נ"ל יהיה לך זרע שיהיה נקרא על שמך וירש
 ברכתך.

^(יד) ואת הילד: לא על שכמה, אלא עמה.

אֲבָרָהֶם | בִּבְקָר וַיִּקַּח-לָחֶם וַחֲמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל-הַגָּר
 שָׁם עַל-שִׁכְמָהּ וְאֶת-הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחָהּ וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע בְּמִדְבָּר
 בְּאֵר שִׁבְעָ: טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן-הַחֲמַת וַתִּשְׁלַךְ אֶת-הַיֶּלֶד
 תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים: טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד הַרְחֵק
 כְּמִטְחָוֵי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אֶל-אֶרְאָה בְּמוֹת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁב
 מִנְּגַד וַתִּשָּׂא אֶת-קִלְעָהּ וַתִּבְדֹּ: יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-קוֹל
 הַנְּעִר וַיִּקְרָא מְלֶאכֶד אֱלֹהִים | אֶל-הַגָּר מִן-הַשָּׂמַיִם וַיֹּאמֶר

הסלע", מגזרת (ישעיה יט, ז): "והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא", ומגזרת (תהלים קז, כז): "יחוגו וינועו כשכור", וכן (תהלים סה, ו): "קצוֹי־ ארץ" — מגזרת קצה: **ותשב מנגד**. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק: (יז) **את־קול הנער**. מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל: **באשר הוא־שם**. לפי מעשים שהוא עושה עכשו הוא נדון, ולא

רש"י חמה, ולא יכל לילך ברגליו: **ותלך ותתע**. חזרה לגלולי בית אביה: (טו) **ויכלו המים**. לפי שדרך חולים לשתות הרבה: (טז) **מנגד**. מרחוק: **כמטחוי קשת**. כשתי טיחות. והוא לשון ירית חץ, בלשון משנה (סנהדרין מו ע"א): שהטיח באשתו. על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר: היה לו לכתוב: 'כמטחוי קשת' משפט הוי"ו לכנס לכאן, כמו (שיר השירים ב, יד): "בחגוי

ותלך ותתע: לפי ויכלו המים מן החמת, שאילו הלכו דרך ישר היה מספיק להם חמת המים שנתן לה אברהם עד המלון (רשב"ם).
 (טו) **השיחם**: עיין למעלה ב' ה'.

(טז) **מנגד**: מרחוק, כמו 'לך מנגד לאיש כסיל' (משלי י"ד ז), 'אהבי ורעי מנגד נגעי יעמדו וקרובי מרחק יעמדו' (תהלים ל"ח י"ב).

כמטחוי קשת: אולי המלה משרש מתח, והטעם כנטיית הקשת, כלומר כשעור מקום הליכת החץ כשמותחים ודורכים הקשת. ומצינו בקשת מליצה זרה קרובה לזאת, 'דומי קשת' (תהלים ע"ח ט'), ענין השלכה, ואין משליכים הקשת אלא החצים. או כפירוש רש"י לשון ירייה, כמו 'הטיח באשתו' (במזמור צ' ע"ב), וכן 'הטיח דברים כלפי מעלה' (ברכות ל"א ע"ב), השליך וירה דברים. ולשני הפירושים האלה מטחוי הוא שם דבר, ולדעת ר' יונה הוא פעל וענינו שמרחיקים מושכי הקשת. ולכל הפנים לא נתרחה הרבה באופן שלא תראה, רק נתרחה כשעור שלא תראה מיתתו.

(יז) **באשר הוא שם**: במקום שהוא עומד, שם הזמין לו ישועתו (רמב"ן), ולפיכך כתוב 'אל קול' ולא את קול, כי שמע אל קול ענינו עשה בקשתו.

לָהּ מֵהַלֵּךְ הַגֵּר אֶל־תִּירְאֵי כִי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל
הַנֶּעֱר בְּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם: יח קוֹמִי שְׂאֵי אֶת־הַנֶּעֱר וְהַחֲזִיקִי
אֶת־יָדְךָ בּוֹ כִי־לִגְוִי גְדוֹל אֲשִׁימְנוּ: יט וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־
עֵינֶיהָ וַתֵּרָא בְּאֵר מַיִם וַתֵּלֶךְ וַתַּמְלֵא אֶת־הַחֲמַת מַיִם
וַתִּשָּׂק אֶת־הַנֶּעֱר: כ וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנֶּעֱר וַיַּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב

לפי מה-שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים: רבונו של עולם! מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא, אתה מעלה לו באר? והוא משיבם: עכשו מה-הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: לפי מעשיו של עכשו אני דנו. וזהו 'באשר הוא שם'. והיכן המית את ישראל בצמא? כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא, יג-יד): "משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים" וגו', כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים, היו ישראל

אומרים לשוביהם: בבקשה מכם, הוליכנו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם): "ארחות דדנים", [אל תקרי 'דדנים' אלא 'דודים']. ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנס בגופו ומת: (כ) רבה קשת. יורה חצים בקשת: קשת. על שם האמנות, כמו "חמר" "גמל" "ציד", לפיכך השי"ן מדגשת. היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים, הוא

כתב יד יח"ף:

(יט) ויפקח אלהים את עיניה: לשון זה מורה שגם קודם לכן היה שם הבאר (כדעת דון יצחק), גם ומה שאמר המלאך 'כי שמע אלהים את קול הנער' שנראה שנעשה לו נס; כי אמנם (כדברי א"א) בהשגחת אל שתשליך את הולד באותו מקום שהיה קרוב לבאר אע"פ שמחמת הבהלה לא ראתה אותו.

כתב יד י"ף:

(יט) ויפקח אלהים את עיניה: לשון זה מורה שגם קודם לכן היה שם הבאר (כדעת דון יצחק), ואין ראייה נגד זה ממליצת 'כי שמע אלהים את קול הנער' שנראה שנעשה לו נס; כי אמנם פקחת עיני הגר ושליחת המלאך אליה הוא הנס.

אמנם מה שכתוב 'וישמע אלהים את קול הנער' (פסוק י"ג) שהיה אחר שכבר השליכתו תחת השיחים, הכוונה בו על ששלח את המלאך לדבר אל הגר, ועל שפקח את עיניה לראות את הבאר.

וגם נ"ל כי השיחים שהיו שם הם ראייה שהיו שם מים, גם כי אולי באותה שעה היו המים מעטים ולא ראתה אותם.

(כ) קשת: שם במשקל אחר, כמו 'קשתתיו דרכות' (ישעיה ה' כ"ח), והיה משפט רבה להנקד צרי ולהיות סמוך, כמו 'רומי קשת' (תהלים ע"ח ט').

בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֵבָה קִשָּׁת׃ כֹּא וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַר פָּאֲרָן וַתִּקַּח
 לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם׃ שִׁי כֵב וַיְהִי בַעַת הַהוּא
 וַיֹּאמֶר אָבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שֶׁר־צָבָאוּ אֶל־אֲבֵרָהָם לֵאמֹר
 אֱלֹהִים עִמָּךְ בְּכֹל אֲשֶׁר־אַתָּה עֹשֶׂה׃ כֵּג וְעַתָּה הֲשִׁבְעָה
 לִי בְּאֱלֹהִים הֲנֵה אֶסְתַּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנִכְדֵי כַחֲסֵד
 אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעַם־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־

רש"י שְׁנֵאמַר (בראשית טז, יב): "ידו בכל" וגו': (כב) אלהים עמך. לפי שראה שיצא משכונת
 (כא) מארץ מצרים. ממקום גדוליה, שנאמר (שם, א): "ולה שפחה מצרית" וגו'. הינו דאמרי
 אינשי: זרק חטרא לאורא, אעקרה קאי: כאן רחמי האב על הבן: כחסד אשר-עשיתי

רבה: ענינו כענין שרש רבב, 'זימורוהו ורבו' (בראשית מ"ט כ"ג) (רשב"ם), וגם בענין רבוי מצאנו
 שרש רבה ושרש רבב (ראב"ע).

(כג) הנה: המלה הזאת אינה נאמרת בענין ישיבה במקום, אלא להליכה ולתנועה, כמו 'ישבו
 הנה' (בראשית ט"ו ט"ז), 'והורדתם את אבי הנה' (שם מ"ה י"ג), 'שלחתם אתי הנה (שם מ"ה ח'),
 'הנה אנשים באו הנה הלילה' (יהושע ב' ב'), 'מי פתי יסר הנה' (משלי ט' ד'), 'כי טוב אָמַר - לָךְ עֲלֵה
 הנה' (שם כ"ה ז'), א"כ טעמו בא הנה והשבעה לי, ואיגל מפרש כמו dahin, והכוונה השבעה
 לי על הדבר הזה שאומר אליך.

אם תשקר לי: נ"ל כי שקר נופל על כפיית הטובה (ingratitude), ובהפך 'ונתתם לי אות
 אמת' (יהושע ב' י"ב), ענין החזקת טובה (gratitude), וזה טעם 'חסד ואמת' (למטה כ"ד מ"ט),
 חסד חנם, ואמת לתשלום מה שקיבלת ממני. וטעם המליצה הזאת כי מי שהוא כפוי טובה
 כאלו הוא כופר בטובה שקבל, והנה הוא משקר. ופירושי מוכרע ממה שאחר זה 'כחסד אשר
 עשיתי עמך' וגו' (וכן פירש גם החכם יש"ר).

ולניני ולנכדי: אבימלך לא היה יכול לידע כי ה' יהיה גם עם זרע אברהם לדורות עולם, לפי
 לא בקש מאברהם אלא על בנו ועל בן בנו שהיו בימיו. אבל חז"ל שידעו כי ה' כרת ברית עולם
 לאברהם ולזרעו, היה קשה בעיניהם למה לא בקש על זרעו עד עולם, לפיכך אמרו (בראשית
 רבא נ"ד ב') עד כאן (ולא יותר) רחמי האב על הבן (ואין האב חושש למה שיארע לצאצאיו
 הרחוקים). והיום ב' אלול תרכ"א נ"ל מחשבת אבימלך שאין כח באב להכריח בשבועתו את
 צאצאיו, לפיכך לא ביקש מאברהם שישבע לו לדורות עולם, אלא שלא יזיק לבנו ולבן בנו
 שאולי ימלכו בימי אברהם.

גִּרְתָּהּ בָּהּ: כד וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֲנֹכִי אֲשַׁבֵּעַ: כה וְהוֹכַח
 אַבְרָהָם אֶת־אֲבִימֶלֶךְ עַל־אֲדֹתַי בְּאֶרֶץ הַמִּים אֲשֶׁר גָּזְלוּ
 עִבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ: כו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה
 אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם־אֵתָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אֲנֹכִי לֹא
 שָׁמַעְתִּי בְלִתִּי הַיּוֹם: כז וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן
 לְאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית: כח וַיָּצַב אַבְרָהָם אֶת־
 שִׁבְעַת כִּבְשֹׁתַי הַצֹּאן לְבִדְהָן: כט וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־
 אַבְרָהָם מָה הִנֵּה שִׁבְעַת כִּבְשֹׁתַי הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ

עמך תעשה עמדי. שאמרתי לך (בראשית כ, טו): כך: (ל) בעבור תהיה לי. זאת: לעדה. עדות לשון רש"י
 "הנה ארצי לפניך": (כה) והוכח. נתוכח עמו על נקבה, כמו (בראשית לא, נב): "ועדה המצבה": כי

(כד) אנכי אשבע: אני מוכן להשבע, שלא ארע לך ולזרעך, כי מעולם לא הרעותי לך ולא היה
 בלבי להרע לך, אבל בהפך יש לי תרעומת עליך כי עבדיך גזלו באר שחפרו עבדי.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(כז) ויקח אברהם צאן ובקר: נתנם לו במתנה מלבד ז' הכבשות הנזכרות אח"כ (דון יצחק). ולפי זה עולה יפה מה שכתוב אח"כ ויצב וכו' לבדהן, שהפריד אותן משאר הצאן שנתן לו. ולדעת רלב"ג הצאן והבקר.

(כז) ויקח אברהם צאן ובקר: לכרות ברית, כמו שהיה המנהג בימיהם (רלב"ג), וזה מלבד ז' הכבשות הנזכרות אח"כ (דון יצחק). וכריתת הברית האמורה כאן היא השבועה הנזכרת למטה (פ' ל"א).

ויכרתו שניהם ברית: כרתו הבהמות לשנים ועברו בין הבתרים לכרות ברית כמו שהיו נוהגים בימים ההם, ע"ד 'קחה לי עגלה משולשת' וגו' (בראשית ט"ו ט'). זה אחר שנתן אותם לאבימלך, אבימלך בטר אותם בתוך. ולדעת אח"מ הן הן ז' כבשות הנזכרות אח"כ, והוא כלל שאחריו פרט, ואת הבקר לא חזר ופרט, כי לא היה לו ענין פרטי להזכיר בו.

את שבע כבשות הצאן: ה"א הידיעה שבמלת הצאן קשה, ויא"א אומר כי הן הן הצאן האמורות למעלה וכי נתן לו צאן ובקר, והבקר היו לבתר אותן בכריתת הברית, והצאן הציב לבדן להיות לעדות כי חפר את הבאר ההיא. ולדעת אח"מ הכוונה ז' כבשות הנהוגות בימיהם לקיים כל דבר, ומזה לשבועה.

(ל) כי: לכך הצבתי אותן לבדן, כי את שבע כבשות תקח מידי וגו'.

לְבַדְדָּנָה: ^א וַיֹּאמֶר בִּי אֶת־שִׁבְעַת כְּבָשׂוֹת תִּקַּח מִיָּדַי בְּעִבּוֹר
 תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה בִּי חֲפָרְתִּי אֶת־הַבְּאֵר הַזֹּאת: ^ב לֹא עַל־כֵּן
 קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שִׁבְעַת בִּי שֵׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם:
^ג וַיִּכְרְתוּ בְרִית בֵּין שִׁבְעַת וַיִּקַּם אַבְיִמֶלֶךְ וּפִיכַל שֶׁר־
 צָבָאוּ וַיָּשִׁבוּ אֶל־אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים: ^ד וַיִּטַּע אֲשֶׁל בְּבֵאֵר
 שִׁבְעַת וַיִּקְרָא־שָׁם בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עֹלָם: ^ה וַיִּגַּר אַבְרָהָם

ממרא" (בראשית יג, יח), שלא מציינו קדם לכן שנתישב אלא שם, שבכל-מקומותיו היה כאורח חונה ונוסע והולך, שנאמר (בראשית יב, ו-י): "ויעבר אברם... ויעתק משם... ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה". ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים, שהרי שלחו פרעה מיד – "וילך למסעיו" (בראשית יג, ג), עד "ויבא וישב באלני ממרא אשר בחברון" (שם, יח), שם ישב עד שנהפכה סדום. מיד – "ויסע משם אברהם", מפני בושח של לוט ובא לארץ פלשתים. ובן תשעים ותשע שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים, הרי עשרים וחמש שנה. וכאן כתוב: "ימים רבים" – מרבים על הראשונים. ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר, היה מפרשם, ועל כרחק אינם יתרים יותר משנה, הרי עשרים ושש

רש"י חפרתי את הבאר. מריבים היו עליה רועי אבימלך, ואומרים: אנחנו חפרנוה. אמרו ביניהם: כל-מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו, שלו היא ועלו לקראת אברהם: (א) אשל. רב ושמואל, חד אמר: פרדס להביא ממנו פרות לאורחים בסעודה. וחד אמר פנדק לאכסניא, ובו כל-מיני פרות. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא, מה): "ויטע אהלי אפדנו": ויקרא-שם וגו'. על ידי אותו אשל, נקרא שמו של הקדוש-ברוך-הוא אלה לכל-העולם – לאחר שאוכלין ושותין, אמר להם: ברכו למי שאכלתם משלו. סבורים אתם שמשלי אכלתם?! משל מי שאמר והיה העולם אכלתם: (ד) ימים רבים. מרובים על של חברון, בחברון עשה עשרים וחמש שנה, וכאן עשרים ושש, שהרי בן-שבעים וחמש שנה היה בצאתו מחרן. אותה שנה – "ויבא וישב באלני

לעדה: לעדות, לשון נקבה מן עד, כמו 'ועדה המצבה' (בראשית ל"א נ"ב) (רש"י), ועקב הוראת המלה זכרון, מן עהד בסורי שענינו זכר, והכוונה כי כל זמן שתזכור את היום הזה שכרתנו ברית יחדו, תזכור ג"כ שנתתי לך שבע כבשות, ומתוך כך תזכור שדברתי לך על אודות הבאר אשר חפרתי ועבדיך גזלו אותה ממני.

(ב) וישבו אל ארץ פלשתים: נ"ל כי גם באר שבע היתה מארץ פלשתים, וכמו שאמר אח"כ 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים' (להלן ל"ד), ואמר 'וישבו' כי היתה בקצה ארצם, והם חזרו בפנימיות ארצם לעיר המלוכה.

(ג) אשל: טמאריסקו, עיין רד"ק בשרשים וגעז'.

**בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים: כַּב שְׁבִיעִי אֵי הִי אַחַר הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נָסָה אֶת־אֲבֵרָהּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲבֵרָהּ**

שנה, מיד יצא משם וחזר לחברון. ואותה שנה קדמה לפני עקדתו של יצחק שתיים עשרה שנים. כך שנויה ב"סדר עולם" (פרק א): (א) **אחר הדברים האלה**. יש מרבתינו (סנהדרין פט ע"ב) אומרים: אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר: מכל-סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד. אמר לו: כלום עשה אלא בשביל בנו, אלו הייתי אומר לו זבח אותו לפני, לא היה מעכב. ויש אומרים: אחר דבריו של ישמעאל, שהיה מתפאר על יצחק שמל בן שלש עשרה שנה ולא מחה. אמר לו יצחק: באבר אחד אתה מיראני, אלו אמר לי הקדוש-ברוך-הוא זבח עצמך לפני, לא הייתי מעכב: הנני. כך היא עניתם של חסידים, לשון רש"י

(א) **והאלהים נסה את אברהם: יודע היה הקב"ה שאין אברהם נסוג אחר משמור מצותיו לכל אשר יצוהו, וצוהו על העקדה כדי שיקבל שכר על המעשה הנורא ההוא כי אין שכר העובד במחשבה בלבד כשכר העובד בפעל: זאת דעת רמב"ן ור' יוסף אלבו (עקרים מאמר ד' פי"ג) וכן עקר. ואין ספק כי מלבד השכר הצפון, הנה המעשה עצמו שבו הראה עצמו ירא אלהים באמת, ולא חשך את בנו את יחידו ממנו, ומוצא הדבר כי בנו לא מת, כל זה גרם לאברהם שמחה וששון ומתוק לנפש אין ערוך אליו. ודעת רמבמ"ן כי הכוונה בנסיון לחזק ולאמץ את לב המנוסה במדה מן המדות, עד שתשוב קנין ותכונה בנפשו, כי החלק המעשי לא יושלם בידיעת המדות הטובות והבנותם בלבד, כי אם בהוסיף עליהם התמדת הפעולות הנמשכות מהם וההרגל בהם, עד שתתחזק המדה בלב העושה וכו'. ולפי דעתי הואיל ובחר ה' באברהם למען יהיה אב לעם סגולה מאמיני היחוד, והואיל ושאר העמים עובדי אלילים גם את בניהם ואת בנותיהם היו שורפים באש לאלהיהם, והואיל ומעשים כאלה תועבה הם לפניו ית' ולא היה בדעתו לצוות לעמו שיעשו כאלה, אבל בהפך צוה לבלתי עשות א' מהנה, הנה ראה ה' כי העדר הקרבנות ההם יהיה נחשב לגנות ומום גדול לתורתו ולמחזיקים בה, כי יאמרו הגוים לישראל איה אהבתכם לאלהיכם? וגם ישראל עצמם אולי תהיה דתם נְמַבְּזָה בעיניהם מפני החסרון הזה. לפיכך הקדים ונסה את אברהם (אשר כבר ידע את לבבו וידע שיעמוד בנסיון), למען יכירו וידעו גם ישראל וגם האומות כי עבדי ה' הנאמנים לו לא יכבד עליהם לעשות גם זה וגם יותר מזה (כאשר הוא זביחת בן יחיד הנולד לזקוני אביו ואמו) אם היה ה' שואל מעמם לעשותו, אלא שאלוהי אמת לא יחפוץ בקרבנות כאלה ותעב יתעבם. והנסיון הזה אשר הוא כבוד האמונה ותפארת המאמינים בחר ה' לעשותו באברהם אב המאמינים כדי שלא תשאר אמונת האמת בחזקת פחיתות ובחסרון הודה והדרה אפי' דור אחד. ונמצא לאחד הקדמונים, סנקוניאנטון, זכרון למעשה זה, אמנם מעורב בשבושים הרבה, וזה לשונו בל' רומי**

Cronus ergo, quem Phoenices Israelem vocant, regioni cum imperitaret, atque ex indigena Nympha Anobret dicta, filium unigenitum haberet, quem propterea Ichud vocabant (יחיד), quomodo unigenitus etiam num a Phoenicibus appellatur,

וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: בַּיּוֹמָר קַח־נָא אֶת־בְּנֶךָ אֶת־יְחִידֶךָ אֲשֶׁר־ אֶהְבֶּתְּ אֶת־יִצְחָק וְלֶךְ־לְךָ אֶל־אֶרֶץ הַמְּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ

דבור ודבור: ארץ המריה. ירושלים. וכן בדברי הימים (דבה"ב ג, א): "לבנות את־בית ה' בירושלים, בהר המוריה". ורבותינו (בראשית רבה נה, ז) פרשו: על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל. ואנקלוס תרגמו על שם עבודת הקטרת, שיש־בו מור, נרד, ושאר בשמים: והעלהו. לא אמר לו "שחטהו", לפי שלא היה חפץ הקדוש־ברוך־הוא לשחטו, אלא להעלהו להר לעשותו עולה. ומשהעלהו, אמר לו הורידהו: אחד ההרים. הקדוש־ברוך־הוא

רש"י עונה הוא, ולשון זמון: (ב) קח־נא. אין "נא" אלא לשון בקשה – אמר לו: בבקשה ממך, עמד לי בזה הנסיון, שלא יאמרו: הראשונות לא היה בהן ממש: את־בנך. אמר לו: שני בנים יש־לי. אמר לו: "את־יחידך". אמר לו: זה יחיד לאמו, וזה יחיד לאמו. אמר לו: "אשר אהבת". אמר לו: שניהם אני אוהב. אמר לו: "את־יצחק". ולמה לא גלה לו מתחלה? שלא לערבבו פתאום, ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה, ולתן לו שכר על כל־

cum regioni maxima ex bello imminerent pericula, regio habitu filium ornatum in ara, quam crexerat mactavit.

ודעת Bruns כי אברהם עלה בדעתו להקריב בנו לאלהיו, מפני שראה הכנענים זובחים את בניהם ואת בנותיהם. ודעת De Wette כי כל הספור משל, להודיע כמה חבתו של אברהם אבינו לאלהיו. ודעת Eichhorn כי הצווי היה בחלום, ואולי כן הוא, אבל היה חלום של נבואה מאת ה'.

ויאמר אליו: אין ספק כי המלות האלה צריכות להנקד בדרגא תביר, וכן הוא בחומש כ"י על קלף שבידי, ובחומש כ"י על קלף ביד ידידי אלמנצי ע"ה ובחומש כ"י בעיר ערפורט, ובחומש כ"י על קלף שנת רמ"ז כתיבת ר' יצחק פשיאנטי ביד ידידי משה סואבי, וכן מצאתי במחזור דפוס שונצין, אמנם במחזור שאלוניקי פסחו על שתי הסעיפים ונקדו הזקף למעלה והתביר למטה.

(ב) ולך לך אל ארץ המריה: לא אמר לו שיעשה הדבר במקום שהיה שם, אלא שילך אל ארץ אחרת כדי לתת לו מקום להתבונן בדבר, ולא יהיה מעשהו בחפזון, וזה כדי שיהיה שכרו מרובה וכל זה להגדיל זכותו.

ארץ המריה: נמצא בד"ה (ב' ג' א') כי שלמה בנה בהמ"ק בירושלם בהר המוריה, ואין שום ראיה מן הכתובים שהיה הר הבית הוא עצמו הר העקדה, אלא שהיה באותה הארץ ובאותו מחוז. על אחד ההרים אשר אמר אליך: ולא אמר לו מיד, וכל זה כדי שיעשה הדבר במתון, ולא בחפזון.

והעלהו שם לעלה: אין ספק כי לא היה בדעת האל שיעלהו לעולה רק אמר לו כן לנסותו, כדי שיקבל שכר, ואין צורך לעוות את הכתוב ולפרש והעלהו שם להקריב עולה (כפירוש

שֵׁם לְעֵלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים: ^ג וַיִּשְׁכְּם
 אַבְרָהָם בַּבֶּקֶר וַיַּחְבֹּשׁ אֶת־חַמְלוֹ וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי נְעָרָיו
 אִתּוֹ וְאֵת יֶצְחָק בְּנוֹ וַיִּבְקַע עֶצֶי עֵלָה וַיַּלְדֶּךָ אֶל־
 הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַרְלוּ הָאֱלֹהִים: ^ד בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיֵּשֶׂא
 אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת־הַמָּקוֹם מֵרְחֹק: ^ה וַיֹּאמֶר
 אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו שְׁבוּ־לָכֶם פֹּה עִם־הַחֲמֹר וְאַנִּי

ויבקע. תרגומו: "וצלח", כמו (שמואל ב' יט, יח): רש"י
 "וצלחו הירדן" – לשון בקוע, פינדר"א בלעז:
 (ד) **ביום השלישי**. למה אחר מלהראותו מיד?
 כדי שלא יאמרו: הממו וערבבו פתאום וטרף
 דעתו, ואלו היה לו שהות להמלך אל לבו, לא
 היה עושה: **וירא את־המקום**. ראה ענן קשור על
 ההר: (ה) **עד־כה**. כלומר דרך מועט למקום
 אשר לפנינו. ומדרש אגדה (בראשית רבה נ, א):
 אראה היכן הוא מה־שאמר לי המקום (בראשית

מתהא הצדיקים, ואחר כך מגלה להם. וכל־זה,
 כדי להרבות שכרן. וכן (בראשית יב, א): "אל־
 הארץ אשר אראך". וכן ביונה (יונה ג, ב): "וקרא
 אליה" – את הקריאה: (ג) **וישכם**. נזדרז
 למצוה: **ויחבש**. הוא בעצמו, ולא צוה לאחד
 מעבדיו, שהאהבה מקלקלת השורה: **את־שני
 נעריו**. ישמעאל ואליעזר. שאין אדם חשוב
 רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם
 יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו:

רלב"ג ורנה"ו, שהרי אף אם היה המכוון כן, הנה אברהם לא הבין כן, והיה לו להקב"ה לפרש
 דבריו יותר. ובאמרם כי אמר לו לשון דמשתמע לתרי אנפי כדי לנסותו אם יפרש לקולא או
 לחומרא, הנה לא הוציאו דיבור האל מכלל מאמרי ההטעאה; ומלבד זה אם לא היה הצווי
 מבורר, הנה היה אברהם אכזרי ורע מעללים, שגמר בדעתו להמית את בנו וה' לא צוה בבירור,
 אלא בלשון מסופק ההבנה. והנכון כמו שכתבתי למעלה כ' י"ב. גם קצת מרבותינו בבראשית
 רבא (פרשה נ"ו י"ב) התחכמו להסיר הסתירה וההפכות בדברי האל, ואמרו שלא אמר לו
 שישחטהו ויעשהו עולה, רק שיעלהו לראש ההר, וכיון שהעלה אותו אמר לו הורידהו. ורש"י
 הביא מדרש זה כאן ולמטה פסוק י"ב, כי מצא בו תועלת להסיר התמיהה מלב ההמון. והוא
 ז"ל הוסיף על לשון המדרש מלות לעשותו עולה לבלתי יקשה עלינו מה יעשה המדרש במלת
 'לעולה'. וכונתו לומר שהמדרש מפרש התיבה היא כאלו כתוב בכוונה לעשותו עולה, אך
 לא תשחטהו עד שאומר אליך, וזה אמנם רחוק מפשט הכתוב, ואברהם לא הבין כן, כי לקח
 את המאכלת לשחוט את בנו בלי שיבואהו דבור שני מאת ה'. והמוציא מן הפרשה הזאת כי
 אלהי העברים חפץ בהקרבת בני אדם לפניו, דובר סרה ושקר נגלה.

(ד) **וירא את המקום מרחק**: הנכון כדברי רז"ל (בראשית רבא נ"ו ו') ראה ענן קשור על ההר או
 ענין נסי אחר, אשר בו רמז לו ה' את המקום אשר בחר.

וְהִנֵּער גַּלְתָּה עַד־כָּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשְׁוֹבָה אֲלֵיכֶם: וַיִּקַּח
 אַבְרָהָם אֶת־עֵצֵי הָעֵלֶה וַיִּשֶׂם עַל־יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ
 אֶת־הָאֵשׁ וְאֶת־הַמֶּאֲכָלֶת וַיִּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: ז וַיֹּאמֶר
 יִצְחָק אֶל־אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הַנְּנִי בְנִי
 וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאִיִּה הַשֶּׁה לְעֵלֶה: ח וַיֹּאמֶר
 אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׁה לְעֵלֶה בְנִי וַיִּלְכוּ שְׁנֵיהֶם
 יַחְדָּו: ט וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר־לוֹ הָאֱלֹהִים וַיָּבִן
 שֵׁם אַבְרָהָם אֶת־הַמְּזִבַּח וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת־
 יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּשֶׂם אֹתוֹ עַל־הַמְּזִבַּח מִמַּעַל לָעֵצִים: י וַיִּשְׁלַח
 אַבְרָהָם אֶת־יָדָיו וַיִּקַּח אֶת־הַמֶּאֲכָלֶת לְשַׁחֵט אֶת־בְּנוֹ:

בנו, היה הולך ברצון ושמחה, כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: (ח) יראה-לו השה. כלומר, יראה ויבחר לו השה, ואם אין שוה – לעולה בני. ואף-על-פי שהבין יצחק שהוא הולך לשחט – "וילכו שניהם יחדו" בלב שוה: (ט) ויעקד. ידיו ורגליו מאחוריו, הידים והרגלים ביחד היא עקדה, והוא לשון "עקדים" (בראשית ל, ט),

רש"י (ט, ה): "כה יהיה זרעך": ונשובה. נתנבא שישובו שניהם: (י) המאכלת. סכין. על שם שאוכלת את הבשר, כמה דאת אמר (דברים לב, מב): "וחרבי תאכל בשר". ושמשרת בשר לאכילה. דבר אחר: זאת נקראת "מאכלת", על שם שישראל אוכלים מתן שכרה: וילכו שניהם יחדו. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את

(י) ויאמר יצחק: זה נכתב מפני שתשובת אברהם 'אלהים יראה לו' וכו', היתה סבה לקריאת המקום ה' יראה, אעפ"י שלא נאמרה אלא להשקיט את יצחק, מכל מקום נתאמתה, כי נזדמן להם האיל. ומזה נמשך גם משל הדיוט, בהר ה' יראה; כי אמנם לא חש הכתוב להזכיר כל הדברים, שאמרו זה לזה אברהם ויצחק, שא"כ איך לא הזכיר מה אמר יצחק כשהתחיל אביו לעקדו.

(ח) וילכו שניהם יחדו: אין צורך לומר שהבין יצחק שהוא עצמו יהיה הקרבן, כי אמנם ייתכן שחשב ש'מִצָּא השה דרך נס, ואם לא ימצא לא יקריבו כלום. אמנם המליצה דבקה למטה, הלכו יחדו ויבאו אל המקום וכו': ולפי שהפסיק במאמר יצחק ובתשובת אברהם, חזר ואמר וילכו וגו'. או (כדעת אח"מ) כי עמדו מהליכתם לדבר הדברים הנזכרים, וכשהשלימו דבריהם חזרו והלכו.

שד"ל

יֵאָמְרוּ אֵלָיו מִלֵּאדָּה יְהוָה מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם |
 אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲגַנִּי: יב וַיֹּאמֶר אֶל־תְּשַׁלַּח יָדְךָ אֶל־הַנְּעָר
 וְאֶל־תַּעֲשׂ לֹו מְאוֹמָה כִּי | עַתָּה יִדְעַתִּי כִּי־יִרְא אֱלֹהִים
 אֶתָּה וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת־בְּנֹךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי: יג וַיֵּשֶׁא
 אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה־אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בַּסֶּבֶךְ
 בְּקִרְנָיו וַיִּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת־הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלְהָ תַּחַת

שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך "קח" – מוצא רש"י שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך "שחטהו" אלא "העלהו" – אסקתה אחתה: כי עתה ידעתי. מעתה יש-לי מה-להשיב לשטן ולאומות התמהים מה-היא חבתי אצלך, יש-לי פתחון פה עכשו, שרואים "כי-ירא אלהים אתה": (א) והנה-איל. מוכן היה לכך מששת ימי בראשית: אחר. אחרי שאמר לו המלאך: "אל-תשלח ידך", ראהו כשהוא נאחז. והוא שמתרגמינין: "וזקף אברהם עינוהי בתר אלין": בסבך. איל: בקרניו. שהיה רץ אצל אברהם, והשטן סובכו ומערבבו באילנות כדי לעכבו:

שהיו קרסוליהם לבנים, מקום שעוקדין אותן בו היה נכר: (א) אברהם אברהם. לשון חבה הוא שכופל את שמו: (ב) אל-תשלח. לשחט. אמר לו: אם כן, לחנם באתי לכאן? אעשה בו חבלה, ואוציא ממנו מעט דם. אמר לו: "אל-תעש לו מאומה" – אל תעש בו מום: כי עתה ידעתי. אמר רבי אבא: אמר לו אברהם: אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי (בראשית כא, יב): "כי ביצחק יקרא לך זרע", וחזרת ואמרת (שם, ב): "קח-נא את-בנך", עכשו אתה אומר לי: "אל-תשלח ידך אל-הנער?" אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לא אחלל בריתי ומוצא

כתב יד:

(ג) והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו: נ"ל פירושו שהיה האיל אחר הסבך והיה נאחז בסבך. ורשב"ם ורמבמ"ן פירשו ואח"כ ראה שנאחז בסבך בקרניו. ובושארט ואחרים נטו אחרי קצת ספרים שכתוב בהם איל אחד בדל"ת, אמנם הטעמים והנקודות מוכיחים כי גם בימי בעלי הנקוד היה כתוב אחר ברי"ש, וכן אנקלוס היה קורא אחר כי תרגם בתר אלין, עיין אוהב גר עמוד 39.

דפוס ראשון:

(ג) והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו: ראה איל, והאיל ההוא אחר שראהו אברהם נאחז בסבך בקרניו (תלמידי מוהר"ר משה הלוי עהרענרייך וקרובין לזה דברי רשב"ם ורמבמ"ן) ומלת אחר ענינה ואח"כ, כמו למעלה י"ח ה', ולמטה כ"ד נ"ה, וכן במדבר ל"א ב', הושע ג' ה', משלי כ"ד כ"ז.

(יד) ה' יראה וכו': עיין בה"ע תקפ"ח 151. וכבר חשבו ראב"ע ואחרים כי מלות 'אשר יאמר היום' וגו' נוספו אחר בנין בית המקדש, עיין בה"ע תקפ"ח עמוד 156.

בְּנוֹ: יד וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא יְהוָה | יִרְאֶה
 אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בְּהָר יְהוָה יִרְאֶה: טו וַיִּקְרָא מִלְאֲךָ יְהוָה
 אֶל־אַבְרָהָם שְׁנֵית מִן־הַשָּׁמַיִם: טז וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי
 נְאֻם־יְהוָה כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא
 חֲשַׁכְתָּ אֶת־בְּנֶךָ אֶת־יְחִידֶךָ: יז כִּי־בָרַךְ אֲבָרְכְךָ וְהִרְבֵּה
 אֲרֵבָה אֶת־זַרְעֶךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחֲלוֹל אֲשֶׁר עַל־שַׁפְת
 הַיָּם וַיִּרְשׁ זַרְעֶךָ אֶת שַׁעַר אֵיבָיו: יח וְהִתְבָּרְכוּ בְּזַרְעֶךָ
 כָּל־גּוֹיֵי הָאָרֶץ לְעֵקֵב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלִּי: יט וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם
 אֶל־נַעֲרָיו וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־בְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם
 בְּבְאֵר שֶׁבַע: מפטיר כ וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּגַּד

בכל־שנה, ולהצילם מן הפרענות, כדי שיאמר (היום הזה) בכל־דורות הבאים: בהר ה' יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: (יז) ברך אברכך. אחת לאב ואחת לבן: והרבה ארבה. אחת לאב ואחת לבן: (יט) וישב אברהם בבאר שבע. לא ישיבה ממש, שהרי בחברון היה יושב שתיים עשרה שנים לפני עקדתו של יצחק, יצא מבאר שבע והלך לו לחברון, כמו שנאמר (בראשית כא, לד): "ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים" — מרובים משל חברון הראשונים, והם עשרים ושש שנה, כמו שפרשנו למעלה (כא, לד): (כ) אחרי הדברים האלה ויגד וגו'. בשובו מהר המזריחה היה אברהם מהרהר ואומר: אלו היה בני שחוט, כבר היה הולך בלא בניים, היה לי להשיאו אשה

תחת בנו. מאחר שכתוב "ויעלהו לעולה", לא חסר המקרא כלום, מהו "תחת בנו"? על כל־עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו בני מפשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן: (יד) ה' יראה. פשוטו כתרגומו: ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: אשר יאמר היום. שיאמרו לימי הדורות עליו: בהר זה יראה הקדוש־ברוך־הוא לעמו: היום. הימים העתידין, כמו: "עד היום הזה" שבכל־המקרא, שכל־הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים: "עד היום הזה" על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה (עיין בראשית רבה נ, ט): ה' יראה עקדה זו לסלוח לישראל

רש"י (יז) וירש: היה ראוי לנקד וירש.

(כ) ויגד לאברהם וגו': כל זה הקדמה לספור לקיחת רבקה ליצחק.

לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הֲיִנָּה יְלִדָה מִלֵּכָה גַם־הִוא בָּנִים לְנַחֲזֹר
 אָחִיךָ: כא אֶת־עֹץ בְּכָרוֹ וְאֶת־בְּיוֹז אָחִיו וְאֶת־קְמוּאֵל אָבִי
 אָרֶם: כב וְאֶת־כְּשָׁד וְאֶת־חִזּוֹ וְאֶת־פְּלִדֶשׁ וְאֶת־יִדְלָף וְאֶת
 בְּתוּאֵל: כג וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת־רְבֵקָה שְׁמֵנָה אֱלֹה יְלִדָה מִלֵּכָה
 לְנַחֲזֹר אָחִי אַבְרָהָם: כד וּפִילִגְשׁוֹ וְשִׁמְהָ רְאוּמָה וַתֵּלֶד גַּם־
 הוּא אֶת־טַבַּח וְאֶת־גַּחֶם וְאֶת־תַּחֲשׁ וְאֶת־מַעֲכָה:

אברהם, שנים עשר שבטים שיצאו מיעקב, רש"י
 שמונה בני הגבירות וארבע בני שפחות, אף
 אלו, שמונה בני גבירות וארבע בני פילגש:
 (כג) ובתואל ילד את רבקה. כליהחוסין הללו לא
 נכתבו אלא בשביל פסוק זה:

מבנות ענר אשכול וממרא. בשרו הקדוש־
 ברוך־הוא שנולדה רבקה בת זוגו. וזהו
 "הדברים האלה" – הרהורי דברים שהיו
 על ידי עקדה: גם־הוא. אף היא השותה
 משפחותיה למשפחות אברהם, גם כן – מה

פרשת חיי שרה

כג א וַיְהִי חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים
שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה: ב וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הוּא חֶבְרוֹן

ענקים שהיו שם: אחימן, ששי, ותלמי, ואביהם. דבר אחר: על שם ארבע זוגות שנקברו שם איש ואשתו: אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה: **ויבא אברהם**. מבאר שבע: **לספד לשרה ולבכתה**. נסמכה מיתת שרה לעקדת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקדה, שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט

רש"י (א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב "שנה" בכל-כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו: בת מאה כבת עשרים לחטא – מה בת עשרים לא חטאה שהרי אינה בת ענשין, אף בת מאה בלא חטא. ובת עשרים כבת שבע ליופי: **שני חיי שרה**. כלן שוין לטובה: (ב) **בקריית ארבע**. על שם ארבע

רש"י (א) **שני חיי שרה**: כלל שאחר הפרט (נתה"ש); ונ"ל כי טעות נפל בל' המדרש שהביא רש"י וצריך לומר בת ק' כבת כ' לנוי, בת כ' כבת ז' לחטא. ומפני שמצא רש"י הנוסחא הפוכה (כבת כ' לחטא, כבת ז' לנוי) נדחק לפרש שאינה בת עונשין. והמלות הללו אינן במדרש. ואח"כ מצאתי כדברי בפירוש קדמון כ"י על בראשית רבא הנמצא בקובץ היקר הכולל פי"ט יצירה לר"י ברצלוני, אחוזת הגבירים היקרים בני המנוח משה אריה טריאסטי ז"ל, וכן כתוב בו: היה לו לומר מאה ועשרים ושבע שנה, אלא כך הוא אומר בת מאה כבת עשרים לנוי.

כתב יד י"ף:

(ב) **ויבא אברהם**: אולי מבאר שבע (כדברי רז"ל) ואין ראייה מזה שהיה יצחק בשעת העקדה בן ל"ז שנה, כי יתכן שכבר עברו שנים הרבה מן העקדה עד מיתת שרה, ובכל הזמן ההוא ישב אברהם בבאר שבע. ולדעת הרמב"ן היה לשרה אהל, שם יושבת היא ואמהותיה, וכן מצאנו באהל יעקב ובאהל לאה. והנה שרה מתה באהל שלה, ונכנס אברהם באהל עם אחזת מרעיו לספוד אותה, או שיהיה טעם ויבא שנתעורר לספוד לה כדעת רשב"ם ורמב"ן.

כתב יד יח"ף:

(ב) **ויבא אברהם**: לי נראה שבא מבאר שבע או מהר המוריה (כדברי רז"ל) שא"כ היה הכתוב מפרש (כמו שהעיד רמב"ן) ויבא אברהם ממקום פלוני, ובפרט כי כבר הפסיק ענין העקדה בספור תולדות נחור, מלבד כי לא יתכן שהיה יצחק בשעת העקדה בן ל"ז שנה, שא"כ (כמו שהעיד ראב"ע למעלה כ"ב י') היה הוא המנוסה ולא אברהם. לפיכך הפסיק כפירוש הרמב"ן היה לשרה אהל, שם יושבת היא ואמהותיה, וכן מצאנו באהל יעקב ובאהל לאה. והנה שרה מתה באהל שלה, ונכנס אברהם באהל עם אחזת מרעיו לספוד אותה, וזה מתיישב יפה עם הכתוב אחר זה 'ויקם אברהם מעל פני מתו'.

בפי' רש"י ויבא אברהם מבאר שבע לספוד לשרה ולבכתה, הוא דבור אחד, ומלות ונסמכה מיתת שרה וגו' חוזרות אל ותמת שרה, ואינן דבקות עם לספוד לשרה ולבכתה.

בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבֹא אֲבֹרָהֶם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וּלְבִכְתָּהּ: ג וַיִּקְם
 אֲבֹרָהֶם מֵעַל פְּנֵי מֶתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי־חַת לֵאמֹר: ד גַּר־
 וְתוֹשֵׁב אֲנֹכִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אַחֲזַת־קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָהּ

שלא נשחט, פרחת נשמתה ממנה ומתה: ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה (בראשית רבה רש"י נח,ו): אם תרצו – הריני גר, ואם לאו – אהיה (ד) גר-ותושב אנכי עמכם. גר מארץ אחרת

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ד) גר ותושב אנכי עמכם: כבר פירשתי מה הוא גר ומה הוא תושב בשמות י"ב מ"ח, וכאן הכוונה לומר הריני לפניכם כגר וכתושב, ככל אשר תרצו, אם אני חשוב בעיניכם כגר היושב לבדו עם בני ביתו, הרשוני לקנות מכם קרקע שאין לו בעלים, ואקבור בו מתי, ואם אני בעיניכם כתושב היושב בביתו של אחד מבני העיר, הרשוני לקנות קרקע בתוך בית הקברות של אחד מכם. והם ענו: אתה בעינינו לא כגר ולא כתושב, אלא כנשיא גדול ונכבד, ואין אתה צריך לקנות אחוזת קבר, כי כל אחד ממנו בנפש חפצה יניח שתקבור את מתך אצל מתיו. אבל אברהם לא היה חפץ שלמחר יבא בעל הקבר ויקבור את מתיו אצל שרה, ולא יוכל עוד אברהם להקבר אצלה, וכל חפצו היה לקנות קבר מיוחד לו ולצאצאיו, לפיכך ענה אותם ואמר להם: הנני מודה לכם על חסדכם, אבל מאחר שאתם רוצים לכבדני ולהתחסד עמי, אל תתנו לי במתנה מקום קבר אחד, אבל הניחו לי שאקנה בכסף חלקת שדה שתהיה לבית קברות לי ולכל בני ביתי; ויען ראיתי לעפרון מערה הראויה לקברות, הנני מפיל תחינתי לפניכם שתבקשו ממנו שימחול על כבודו וימכור מנחלת אבותיו לי, מה שאני לא אעז פני לשאול מאתו, כי ידעתי כי הקשיתי לשאול (אח"כ מצאתי קצת מזה לרד"ק).

(ד) גר לפי תחלת הוראתו הוא הדר דירת עראי ודעתו לחזור לארצו; והושאל אח"כ גם למי שאין דעתו לחזור, כמו שהיו הגרים המתגיירים; ותושב הוא מי שנתישב עם אנשי הארץ וקבע דירתו עמהם, וכן היה אברהם בארץ כנען; כי לא היה בדעתו לשוב אל ארץ קדם. על כן אמר גר ותושב אנכי, תושב הוא פירוש גר, כלומר אינני גר לפי ההוראה הראשונה, אלא לפי ההוראה השנית, והוא מה שנקרא תושב. ולענין הגר והתושב האמורים בשאר מקומות בתורה, עיין פירושי בשמות י"ב מ"ח.

גר ותושב אנכי עמכם: ולפיכך אין לי פה אחוזת נחלה.

תנו לי: הניחו לי לקנות. והנה הוצרך לשאול רשות מבני העיר, כי חשב שאולי לא יוכל איש נכרי לקנות לו אחוזת קבר ההיא בלתי הסכמת כל בני העיר (רשב"ם). והם בתשובתם הראו לו שאינם מרחיקים אותו אלא גם היו מניחים לו שיקבור מתו ביניהם בקבר משפחתי של אחד מהם. אז גלה להם דעתו שהוא חפץ לקנות מערת המכפלה, ובקש מהם שישאלוה בעבורו.

מִתִּי מִלְפָּנַי: ה וַיַּעֲנוּ בְּנֵי־חַת אֶת־אֲבָרְהָם לֵאמֹר לוֹ:
 ו שְׁמַעְנוּ | אֲדֹנָי נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכָנוּ בְּמִבְחָר
 קִבְּרֵינוּ קִבֵּר אֶת־מִתְּךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת־קִבְּרוֹ לֹא־יִכְלָה
 מִמֶּךָ מִקִּבֵּר מִתְּךָ: ז וַיִּקַּם אֲבָרְהָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְעַם־הָאָרֶץ
 לְבְנֵי־חַת: ח וַיִּדְבֹּר אֹתָם לֵאמֹר אִם־יֵישׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם
 לְקִבֵּר אֶת־מִתִּי מִלְפָּנַי שְׁמַעְוֵנִי וּפְגַעוּ־לִי בְּעַפְרוֹן בֶּן־
 צֹחַר: ט וַיִּתְּן־לִי אֶת־מַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר־לוֹ אֲשֶׁר

תושב, ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקדוש רש"י ברוך־הוא (בראשית יב, ז): "לזרעך אתן את־הארץ הזאת": אחזת־קבר. אחזת קרקע לבית הקברות: (י) לא־יכלה. לא ימנע, כמו (תהלים מ, יב): "לא־תכלא רחמִיךָ". וכמו (בראשית ח, ב): "ויכלא הגשם": (ח) נפשכם. רצונכם: ופגעו־לי. לשון בקשה, כמו (רות א, טז): "אל־תפגע־יְבִי": (ט) המכפלה. בית ועליה על גביו. דבר אחר:

(ו) שמענו אדני: נשאר הכנוי במלת אדוני בלשון יחיד, ולא נכתב אדוננו, כי אדוני נשאר ברוב הזמן כמו כנוי של כבוד בלי הבחנה אם המדבר יחיד או רבים, וכיוצא בזה, Monsieur, Madame, Madonna, Messere וכן הענין ג"כ בכנוי האל אֲדֹנָי, כמו 'אדני מעון אתה היית לנו בדר ודר' (תהלים צ' א). ודעת מהרש"ד בנתה"ש כי אדני הוא שם כמו אדומי, יהודי, אינה אלא שבוש. אבל שלא בפניו אומרים 'אדונינו (המלך) דוד' (מ"א א' י"א).

במבחר קברינו וגו': בלי שתהיה לו אחוזה בארצם, אלא דרך מתנה וכבוד היו מניחים לו לקבור מתו באחד מקבריהם, ואברהם לא היה חפץ בזה, אלא שיהיה הקבר שלו, כדי שיוכלו להקבר שם אח"כ גם עצמותיו ועצמות כל בני ביתו.

(ז) ויקם: ענין זירוז ומיהור.

(ח) אם יש את נפשכם: אם יש עם נפשכם, כלומר בלבבכם.

לקבר את מתי: לעזור לי באופן שאוכל לקבור, כמו שאמרתם במבחר קברינו וגו'.

ופגעו: ענין תחנה ובקשה, ולא יפול אלא כשאדם מבקש מאחרים דבר גדול וקשה, שאין רצונם לעשותו, או שהוא דואג שלא יחפצו לעשותו, ונגזר מלשון פגיעה שענינו כמו בלשון איטלקי urtare, כאדם המפציר בחברו בידו ובגופו כדי שימלא שאלתו; כמו 'ואל תפגע בי כי אינני שומע אותך' (ירמיה ז' ט"ז), 'אל תפגעו בי' (רות א' ט"ז), 'הפגעו למלך לבלתי שרוף את המגלה' (ירמיה ל"ז כ"ה). וכן כאן עפרון היה איש עשיר ונכבד, ולא לכבוד היה לו למכור מנחלת אבותיו, כענין נבות היזרעאלי (מ"א כ"א ג'), על כן לא מלאו לבו לאברהם לבקש זאת מאתו.

(ט) מערת המכפלה: המערה אשר במכפלה (למטה י"ז), או אשר בשדה המכפלה (מ"ט ל').

בְּקֶצֶה שָׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מְלֵא יִתְּנֶנָּה לִי בְּתוֹכְכֶם לְאַחֲזֶת-
 קֶבֶר: וְעִפְרוֹן יֵשֵׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי-חֵת וַיַּעַן עִפְרוֹן הַחֵתִי אֶת-
 אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי-חֵת לְכֹל בָּאֵי שְׂעֵר-עִירוֹ לֵאמֹר:
 יֵאָדָּנִי שְׁמַעֲנִי הַשָּׂדֵה נְתַתִּי לָךְ וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ
 לָךְ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי בְנֵי-עַמִּי נְתַתִּיהָ לָךְ קֶבֶר מִתְּדָ: יב וַיִּשְׁתַּחֲוּ
 אַבְרָהָם לִפְנֵי עַם הָאָרֶץ: יג וַיְדַבֵּר אֶל-עִפְרוֹן בְּאָזְנֵי
 עַם-הָאָרֶץ לֵאמֹר אֵךְ אִם-אֶתָּה לוֹ שְׁמַעֲנִי נְתַתִּי כֶסֶף

שכפולה בזוגות: בכסף מלא. אשלם כל-שויה. שער-עירו. שכלן בטלו ממלאכתן, ובאו לגמול רש"י
 וכן דוד אמר לארונה (דבה"א כא, כד): "בכסף חסד לתורה אותה
 מלא": (י) ועפרון ישב. כתיב חסר, אותו היום
 מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של
 אברהם שהיה צריך לו, עלה לגדולה: לכל באי

מכפלה: שם מקום, לא תאר למערה (רשב"ם רמב"ן רמב"ן וראו'). שד"ל

בכסף מלא: במחיר שלם, בדמי שוויה, בריוח ולא בצמצום; כסף להוראת המחיר, כלו' כסף
 שוויו של דבר, כמו למטה (פסוק י"ג) נתתי כסף השדה; וכיוצא בזה בדבה"י 'בכסף מלא תנהו
 לי' (א' כ"א כ"ב), 'כי קנה אקנה בכסף מלא' (שם שם כ"ד).

יתננה לי: בפני עדים.

בתוככם: לעיניכם, ותהיו עדים (רשב"ם).

(י) **ועפרון יושב וכו':** הענין כולו היה בשער העיר, מקום קבוץ העם, והיה שם גם עפרון,
 ואברהם לא ראהו, או עשה עצמו כאלו לא ראהו, כי לא מלאו לבו לבקש זאת מאתו.

(יא) **לא אדני:** עיין למטה י"ד.

(יב) **וישתחו אברהם:** לעפרון (רשב"ם ראב"ע ודון יצחק), או טעמו שהשתחוה לצד שהיו בו בני חת
 ועמהם גם עפרון (אח"מ).

(יג) **אך אם אתה לו שמעני:** מלת 'שמעני' שהוא צווי, לא תפול לא אחר לו ולא אחר אם. ונ"ל
 לקרוא שְׁמַעֲנִי, בינוני, כאמרם 'בכך אתה פוטרני' (מנחות ס"ה ע"ב), 'אתה מביאני לחיי העולם הבא'
 (עבודה זרה י"ח ע"א), 'שפוסלני מן הכהונה' (יבמות ס"ט ע"ב), 'שמאכילני בתרומה' (שם ע' ע"א), 'עד
 שאתה שואלני' (קמא נ"ה ע"א). ובל' מקרא מצאנו 'עֲשֵׂנִי' (איוב ל"ב כ"ב), 'דֹאנְנִי' (ישעיה מ"ז י'), וקרוּב
 לזה 'מְקַלְלֵנִי' (ירמיה ט"ו י'). והנה טעם המליצה אם אתה שומעני ולו אתה שומעני.

הַשְּׂדֵה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת־מֵתִי שָׁמָּה: יד וַיַּעַן עֶפְרָיִם
 אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ: טו אֲדֹנָי שְׁמַעֲנִי אֲרֹץ אַרְבַּע
 מֵאֹת שְׁקֶל־כֶּסֶף בִּינִי וּבִינְךָ מֵה־הוּא וְאֶת־מֵתְךָ קָבֵר:
 טז וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל־עֶפְרָיִם וַיִּשְׁקַל אַבְרָהָם לְעֶפְרָיִם אֶת־
 הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חַת אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁקֶל כֶּסֶף
 עֶבֶר לַסַּחֵר: שני זי וַיִּגְּמָם | שְׂדֵה עֶפְרָיִם אֲשֶׁר בַּמְּכַפְּלָה
 אֲשֶׁר לִפְנֵי מִמְרָא הַשְּׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ

שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין, שנאמר: "עבר לסחר" – שמתקבלים בשקל בכל־מקום, ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין, צינטינייר"ש בלעז: (זי) ויקם שדה עפרון. תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא: ויקם השדה והמערה

רש"י אם־אתה לו שמעני" – הלואי ותשמעני: נתתי דונאי" בלעז. מוכן הוא אצלי, והלואי נתתי לך כבר: (טו) ביני ובינך. בין שני אוהבים כמונו מה־היא חשובה לכלום, אלא הנח את המכר ואת מתך קבור: (טז) וישקל אברהם לעפרון. חסר וי"ו, לפי שאמר הרבה ואפלו מעט לא עשה,

יד) לאמר לו: בספר הכותים כתוב לא באל"ף, ויהיה דבק לפסוק שאחריו, לא אדני שמעני, כמו למעלה פסוק י"א, וכן בפסוק ה' כתוב בס' הכותים 'יענו בני חת את אברהם לאמר לא שמענו אדני'. ולי נראה בהפך שגם למעלה פסוק י' ראוי לקרות לאמר לו, ויהיה זה נוסף על ט"ו לו דכתיבין לא, כגון 'הוא עשנו ולא אנחנו' (תהלים ק' ג'), ועיין מסרה על פסוק 'אשר לא כרעים' (ויקרא י"א כ"א).

טו) ביני ובינך מה הוא: אין ראוי לי ולך להאריך בדבורים על זה כי דבר קל הוא אצלנו, ואתה צריך למהר לקבור מתך, ומאחר שאינך רוצה לקחתה למתנה, אני לא אעכב על ידך שתתן מחירה.

ואת מתך קבור: אם תרצה תתן הכסף, ותתנהו אימתי שתרצה, ותחלה קבור המת. ואין לפרש קחנה חנם וקבור מתך, כי כתוב אח"כ 'וישמע אברהם אל עפרון', שאין ענינו הבנה (כתרגום רמבמ"ו ויש"ר) אלא קבלה כאשר העיר מהרש"ד.

טז) וישקל אברהם לעפרון: ענין פרעון, מפני שהיו שוקלים הכסף, כי לא היה אצלם מטבע, אלא חתיכות כסף העשויות במשקל.

עבר לסחר: אותם השקלים היו עוברים, כי לא היו חסרים במשקלם.

זי) לפני ממרא: לפני אלוני ממרא; והם אילנות גדולים מפורסמים וידועים.

אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב: יח לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה
 לְעֵינַי בְּנִיחַת בְּכָל בְּאֵי שְׂעַר־עֵירוֹ: יט וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר
 אֲבָרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מַעֲרַת שָׂדֶה הַמְּכַפְלָה עַל־
 פְּנֵי מְרָא הֵוא חֲבֵרוֹן בְּאֶרֶץ בְּנֵעֵן: כ וַיִּקַּם הַשָּׂדֶה
 וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לְאַחֲזַת־קָבֶר מֵאֵת בְּנִיחַת:
 כד א וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַיָּמִים וַיְהִי בֶרֶךְ אֶת־אַבְרָהָם
 בְּכָל: ב וַיֹּאמֶר אֲבָרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ זֶקֶן בֵּיתוֹ הַמִּשְׁלָל בְּכָל־
 אֲשֶׁר־לוֹ שִׁים־נָא יִדְךָ תַּחַת יָרְכִי: ג וַאֲשַׁבֵּיעֶךָ בֵּיתוֹהָ
 אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לְבְנֵי
 מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ: ד כִּי אֶל־אַרְצֵי

אשר בו וכל־העץ לאברהם למקנה וגו': (יח) בכל באי שער־עירו. בקרב כולם, ובמעמד כולם, הקנהו לו: (ט) בוך את־אברהם בכל. "בכל" עולה בגמטריא "בן". ומאחר שהיה לו בן, היה צריך להשיאו אשה: (ב) זקן ביתו. לפי שהוא רש"י דבוק, נקוד "זקן": תחת ירכי. לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה, כגון: ספר תורה, או מזוזה, או תפלין. והמילה היתה

(א) וה' בוך את אברהם בכל: הטעם שהיה עשיר, והזכיר זה להודיע כי לא מבלתי נשים החפצות להזדווג לבנו שלח את עבדו למשפחתו, כי הכול חפצים להדבק בעשירים (רשב"ם). (ב) שים נא ידך תחת ירכי: לא נמצא המנהג הזה אלא כאן וביוסף (למטה מ"ז כ"ט). ורו"ל פירשו (שבועות ל"ח ע"ב) שהוא כנקיטת חפץ של מצוה, כמו ספר תורה או תפלין, להשבע בהן; ודעת ראב"ע רשב"ם וראז' שהוא דרך שעבוד, וכך היה דרך כריתת ברית של עבד לאדונו ובן לאביו.

(ג) אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני: שאם היה מתחתן בהם, לא יתכן לישראל להוריש הכנעני מארצו, אחרי היותם אחים, כמו שלא התגרו מלחמה במואב עמון ואדום. והיה ג"כ מכוונת התורה באריכות הספור הזה להרחיק את ישראל מהתחתן בכנענים.

(ד) כי אל ארצי ואל מולדתי תלך: תלך אל ארצי ובהיותך שם תלך אל מולדתי כלו' אל משפחתי.

ולקחת אשה לבני: ממשפחתי אם תמצא, ואם לא תמצא ממשפחתי תקח מעירי (דון יצחק).

וְאֶל־מֹולֶדְתִּי תִלְדִּי וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנִי לְיִצְחָק: ה וַיֹּאמֶר
 אֵלָיו הֲעֶבֶד אוֹלִי לֹא־תֵאבְּהָ הָאִשָּׁה לְלַכְתְּ אַחֲרַי אֶל־
 הָאָרֶץ הַזֹּאת הֲהִשֵּׁב אָשִׁיב אֶת־בְּנִךְ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־
 יֵצֵאתָ מִשָּׁם: ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲבָרְהָם הַשְּׂמֵר לְךָ פְּנֵי־שֵׁיב
 אֶת־בְּנִי שָׁמָּה: ז יְהוָה | אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקַחְנִי מִבֵּית
 אָבִי וּמֵאָרֶץ מֹולֶדְתִּי וְאֲשֶׁר דִּבַּר־לִי וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לִי
 לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתֶּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכֹו
 לְפָנֶיךָ וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנִי מִשָּׁם: ח וְאִם־לֹא תֵאבְּהָ הָאִשָּׁה
 לְלַכְתְּ אַחֲרָיִךְ וְנִקִּיתָ מִשְׁבַּעְתִּי זֹאת רַק אֶת־בְּנִי לֹא תִשָּׁב

ואשר דבר־לי. לצרכי, כמו (מלכים א ב, ד): "אשר דבר עלי". וכן כל־"לי" ו"לו" ו"להם" הסמוכים אצל 'דבור', מפורשים בלשון "על", ותרגום שלהם "עלי" "עלוהי" "עליהון". שאין נופל אצל 'דבור' לשון "לי" ו"לו" ו"להם", אלא "אלי" "אליו" "אליהם", ותרגום שלהם: "עמי" "עמה" "עמהון". אבל אצל 'אמירה' נופל לשון "לי" ו"לו" ו"להם": "ואשר נשבע־לי. בין הבתרים: (ה) ונקית משבעתי וגו'. וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא: רק את־בני וגו'.

מצוה ראשונה לו, ובאה לו על ידי צער, והיתה חביבה עליו, ונטלה: (ו) ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ולא אמר 'ואלהי הארץ', ולמעלה (פסוק ג) הוא אומר: "ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ"? אמר לו: עכשו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ, שהרגלתי בפני הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי — היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ: מבית אבי. מחרן: ומארץ מולדתי. מאור כשדים:

רש"י

וכן משמע ממה שאמר אחר 'ולקחת אשה לבני משם', ר"ל מן הארץ או מן העיר ההיא; ועוד סיוע מהנחש שעשה אליעזר, שהרי אם היה מושבע ועומד שלא לקחת אלא ממשפחת אברהם היה לו לשאול מיד איה בית נחור; ולא להמתין שתזדמן לו אשה מן השואבות אשר בלא ספק רבות היו, ואשר ממשפחת נחור היו בטלות במיעוטן בין כל בנות העיר (אח"כ).

שד"ל

(ו) דבר לי: ענין הבטחה טובה (promittere). אבל כשאין ענינו אלא אמירה לפלוני, אומרים דְּבַר אֵל גַּם אֹמְרִים דְּבַר ל... אם יש שם פֵּעוּל, כמו 'זֹאת אשר דבר להם אביהם' (בראשית מ"ט כ"ח), וכן 'אל [המקום] אשר דברתי לך' (שמות ל"ב ל"ד). ובלאו הכי דבר ל... ענינו על, כדברי רש"י (רמבמ"ן).

שָׁמָּה: ט וַיֵּשֶׁם הָעֶבֶד אֶת־יָדוֹ תַּחַת יְרֵךְ אַבְרָהָם אֲדֹנָיו
 וַיִּשְׁבַּע לוֹ עַל־הַדָּבָר הַזֶּה: שְׁלִישִׁי י וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה
 גַּמְלִים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו וַיִּלְךְ וְכָל־טוֹב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ וַיִּקָּם וַיִּלְךְ
 אֶל־אַרְם נְהָרִים אֶל־עִיר נְחוּר: יא וַיִּבְרַךְ הַגְּמָלִים מְחוּץ
 לָעִיר אֶל־בְּאֵר הַמַּיִם לָעֵת עָרַב לָעֵת צִאת הַשָּׂאֵבֶת:
 יב וַיֹּאמֶר | יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם הִקְרָה־נָּא לִפְנֵי הַיּוֹם
 וַעֲשֵׂה־חֶסֶד עִם אֲדֹנָי אַבְרָהָם: יג הִנֵּה אֲנִי נֹצֵב עַל־עֵין
 הַמַּיִם וּבְנוֹת אֲנִישֵׁי הָעִיר יִצְאָת לְשָׂאֵב מַיִם: יד וְהִיא

”רק” מעוט הוא – בני אינו חוזר, אבל יעקב בן בני סופו לחזור: (י) מגמלי אדניו. נכרין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים: וכל־טוב אדניו בידו. שטר מתנה כתב ליצחק, על כל־אשר לו, כדי שיקפצו לשלח לו בתם: ארם נהרים. בין שתי נהרות יושבת: (יא) ויברך הגמלים. הרביצם: (יב) אותה הכחת. ראויה היא לו שתהא גומלת

(י) וכל טוב אדניו בידו: רע”ס קלעריקוס וראז’ פירשו כנותן טעם, לפי שהעבד היה שליט בכל נכסי אדניו; והנכון כדברי הרמב”ן שהוא כמשמעו, כל הטוב והמעולה ממה שלאדניו, כמו ’זילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק’ (מלכים ב’ ח’ ט), כי אמנם לא מצאנו מלת טוב להורות על הקנינים והרכוש בכלל (bona) (כמו שתהיה הכוונה לפירוש רע”ס) אלא על המשבח והיקר, וקרוב ענינה למלת חֶלֶב, כמו ’ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ’ (מ”ה י”ח), ’טוב הארץ תאכלו’ (ישעיה א’ י”ט).

(יב) הקרה נא לפני: עשה שיזדמן לפני מה שראוי לי, וכן ’כי הקרה ה’ אלהיך לפני’ (ברא’ כ”ז כ), והמלה מענין לקראת.

ועשה חסד וגו’: זה ענין אחר, תחלה בקש שתזדמן לפניו האשה הראויה לבן אדניו, וזהו הקרה נא לפני היום; ועתה בקש שיעשה ה’ חסד עם אדניו והוא מה שמפרש והולך, שיעשה לו אות כדי שיכיר מי היא הראויה לו, כי אפשר שתזדמן לפניו והוא לא יכירנה.

(יג) לשאב מים: השאיבה נבדלת מן הדלייה, כי הדלייה היא בדלי שמורידים לתוך הבאר, והשאיבה היא בכד שממלאים בידים בנהר או במעין; ודלה לשון הגבהה, כמו ’ארוממך ה’ כי דליתני’ (תהלים ל’ ב’).

(יד) כדך: כלי חרס.

הכחת: ביררת (רש”י) ואיננו לשון הגדה כתרגום רמבמ”ן ויש”ר, אלא ע”י האות הוה נמצא האל

הַנְּעִרָה הַנְּעִר כתיב אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיהָ הִטִּינָא כִּדְדָּ וְאִשְׁתָּה
 וְאִמְרָה שְׂתֵּה וְגַם־גַּמְלִיךְ אֲשַׁקֶּה אֹתָהּ הַכַּחַת לְעַבְדְּךָ
 לְיִצְחָק וְבֵה אֲדַע כִּי־עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם־אֲדֹנָי: טו וַיְהִי־הוּא
 טָרִם כָּלָה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רַבָּקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יִלְדָה לְבָתוּאֵל
 בֶּן־מִלְכָּה אִשְׁתֵּי נַחֲזֹר אֲחֵי אַבְרָהָם וְכִדָּה עַל־שְׂכָמָה:
 טז וְהַנְּעִרָה וְהַנְּעִר כתיב טַבַּת מִרְאָה מֵאֲדָ בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא
 יִדְעָה וְתַרְדּוּ הָעֵינָה וְתַמְלֵא כִדָּה וְתַעֲלֵ: יז וַיִּרְץ הָעֶבֶד
 לְקִרְאָתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְּמִיאֵנִי נָא מִעֵט־מַיִם מִכַּדְּךָ:

ידעה. שלא כדרכה. לפי שבנות הכנענים היו משמרות מקום בתוליהן, ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שנקיה מכל: (יז) וירץ העבד לקראתה. לפי שראה שעלו המים לקראתה: הגמיאני נא. לשון גמיעה, הומי"ר

רש"י חסדים, וכדאי לכנס בביתו של אברהם. ולשון "הוכחת" — בררת, אפרובי"ר בלעז: ובה אדע. לשון תחנה — הודע לי בה: כִּי־עֲשִׂיתָ חֶסֶד. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו, אדע כי עשית חסד: (טז) בתולה. ממקום בתולים: ואיש לא

מגלה דעתו ורצונו, והוא לשון משפט, כמו 'והוכיח לעמים רבים' (ישעיה ב' ד'), 'ויוכח אמש' (בראשית ל"א מ"ב). והמכוון בזה לפי דעתי כך הוא: דע כי הנערה שתאמר לי כדברים האלה, אני אאמין שהיא המיועדת והראויה ליצחק, בין שתהיה ממשפחתו בין שלא תהיה, ובה אדע ואאמין כי עשית חסד עם אדוני להזמין לו אשה ההגונה לו ואותה אקח ואביא לאדוני. לפיכך אני מפיל תחנתי לפניך שתקרה לפני היום, שתעשה שהנערה הראויה ליצחק תצא לשאוב ותאמר כך וכך.

ובה אדע וגו': כשאראה האשה ההיא שתאמר לי כן, אדע כי ממך יצא הדבר וששמעת תפלתי ועשית חסד עם אדוני להמציא לפני אשה ההוגנת לבן אדני.

(טז) ואיש לא ידעה: עיין למעלה ד' א',

דפוס ראשון:

כתב יד:

ובאמרו בתולה ואיש לא ידעה הכוונה שלא נהנה אדם ממנה אפי' בלא אבוד בתוליה.

(יז) הגמיאני: לשון גמיעה שבלשון חכמים, ומזה קמְעָא, שענינו מעט, כאלו תאמר בלשון איטלקי un fiato, un sorso.

יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵּה אֲדֹנָי וַתִּמְהַר וַתִּרְדּוּ כַּדָּה עַל-יְדֵיהָ
 וַתִּשְׁקֶהוּ: יט וַתִּכַּל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לְגַמְלִיךָ אֲשַׁאֵב
 עַד אִם-כָּלוּ לְשֵׁתֶת: כ וַתִּמְהַר וַתַּעַר כַּדָּה אֶל-הַשְּׁקֵת
 וַתִּרְץ עוֹד אֶל-הַבְּאֵר לְשַׁאֵב וַתִּשְׁאֵב לְכָל-גַּמְלָיו:
 כא וְהָאִישׁ מִשְׁתַּאֵה לָּהּ מִחֲרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלִּיחַ יְהוָה

בלעז: (יח) ותרד כדה. מעל שכמה: (יט) עד אם- כלו. הרי "אם" משמש בלשון "אשר": אם-כלו. תרגם אנקלוס: "די ספקון", שזו היא גמר שתינתן, כששתו די ספקון: (כ) ותער. לשון נפיצה. והרבה יש בלשון משנה (עבודה זרה ה, ז):

המערה מכלי אל כלי. ובמקרא יש-לו דומה: רש"י "אל-תער נפשי" (תהלים קמא, ח), "אשר הערה למות נפשו" (ישעיה נג, יב): השקת. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: (כא) משתאה. לשון שאיה, כמו: "שאו ערים" (ישעיה ו, יא), "תשאה

(יט) עד אם כלו לשותת: אעפ"י ששותים הרבה, וְהִשְׁאִיבָה בעבורם מלאכה כבדה. שד"ל

(כ) ותער: לשון שפיכה, ידוע בלשון חכמים והוא פעל משורש ערה, ועקר הוראתו גלוי, כי השופך מגלה תחתית הכלי, עיין ישעיה ל' י"ד.

ותער כדה אל השקת: שלא לאבד המים הנשארים בכד.

אל הבאר: היה שם גם באר והיו מימיה בלתי זכים כמימי העין, והיו שואבים מן העין לצורך ב"א, ומן הבאר לצורך הגמלים, וע' נתה"ש.

ותרץ עוד: עדיין לא שאבה מן הבאר, לפיכך נראה שמילת עוד חוזרת לפעולת השאיבה, כאלו כתוב ותרץ אל הבאר לשאוב עוד.

(כא) משתאה: משתומם, עיין רש"י.

כתב יד:

דפוס ראשון:

מחריש: ממתין, כמו 'ועתה למה אתם מחרישים להשיב אל המלך' (שמואל ב' י"ט י"א), היה מצפה לידע אם היא ממשפחת אברהם כבר מצא מבוקשו, אם היא ממשפחה הגונה, ואם יתנוה לו, או יצטרך לבקש עוד.

אבל היה מחריש ולא היה ממהר להודות לה' עד שיוודע לו בבירור ההצליח דרכו אם לא, כלו' אם היא ממשפחת אברהם (איגל). מחריש: יש בכללה השתיקה וההמתנה ומלת לדעת אין ענינה (כתרגום רמבמ"ן) כדי לדעת, כי ממעשיה לא יודע לו כלום יותר ממה שנודע לו ממה שאמרה לו גם לגמליך אשאב עד אם כלו לשתות, ומה שנשארו לו לדעת הוא אם היא ממשפחת אברהם וזה לא נודע לו בשתיקתו אלא כשאמר לה בת מי את.

ההצליח ה' דרכו אם לא: אף אם היה יכול לקחת גם מבנות העיר אפי' שלא ממשפחת אברהם

דָּרְכוּ אִם-לֹא: כַּב וַיְהִי בְּאֲשֶׁר כָּלוּ הַגְּמָלִים לְשִׁתּוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נָזָם זֶהָב בְּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל-יָדָיָהּ

כמו: "על-יומו נשמו אחרנים" (איוב יח, כ), "שמו שמים" (ירמיה ב, יב), "אשתומם כשעה חדה" (דניאל ד, טז), כך תפרש לשון 'שאיה' באדם בהול ובעל מחשבות. ואנקלוס תרגם לשון שהיה: "וגברא שהי" – שוהא ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו. ואין לתרגם "שתי", שהרי אינו לשון 'שתיה', שאין אל"ף נופלת בלשון 'שתיה': **משתאה-לה**. משתומם עליה, כמו (בראשית כ, יג): "אמרילי אחי הוא", וכמו (בראשית כו, ז): "וישאלו אנשי המקום לאשתו": (כב) **בקע**. רמז לשקלי ישראל, בקע לגלגלת: **ושני צמידים**. רמז לשני לוחות

רש"י שמו"ה" (שם): **משתאה**. משתומם ומתבהל, על שראה דברו קרוב להצליח, אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של "משתאה", שאין לך תבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל, שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עקר היסוד, כגון: "משתאה" – מגזרת 'שאה', "משתולל" (ישעיה נט, טו) – מגזרת 'שולל', "וישתומם" (שם, טז) – מגזרת 'שממה', "וישתמר חקות עמרי" (מכה ו, טז) – מגזרת 'וישמר', אף כאן "משתאה" מגזרת 'תשאה'. וכשם שאתה מוצא לשון 'משומם' באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות,

רש"י (ע' למעלה ד'), מ"מ יודע היה שיותר חביב לאברהם שתהיה ממשפחתו.

(כב) **נזם**: יש נזם של אף ויש נזם לאזנים, וכאן הוא לאף, כמו שמפורש למטה ואשים הנזם על אפה, ודעת ראז' כי היו נוקבים האף ומכניסים בו הנזם, וכן ראה Niebuhr נשי הערביים עושות. והנה קיצר הכתוב ולא פירש ויקח ויתן לה, או וישם על אפה, והכותים הוסיפו וישם על אפה.

דפוס ראשון:

ואמנם המתנות האלה היו לקרב דעתה אליו קודם שישאלנה בת מי היא, ואם יש בביתה מקום ללון, כדי שתכיר שהוא עשיר ונדיב לב, שלא יטריח אדם חנם. כי אמנם אחר שנתקיים הנחש היה מוכרח ללכת לביתה, ואם אחרי שהטריחה עצמה כל כך לשאוב לכל גמליו לא היה נותן לה מתנה ראויה, אולי היתה אומרת לו שאין בביתה מקום לכל גמליו ואנשיו. ודעת רשב"ם רשב"ע רמב"ן ודון יצחק כי תחילה שאל ולבסוף נתן כמו שאמר אליעזר (פסוק מ"ז), ודעת רש"י כי

כתב יד:

והנה למטה הוא אומר כי תחלה שאל אותה בת מי היא ואח"כ נתן לה, ונ"ל כי תחלה נתן לה, כמו שנראה מכאן, והמתנות האלה היו חלף עבודת השאיבה, אלא שלהיותו בוטח שהיא היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוניו, נתן לה הרבה יותר ממה שהיה ראוי לשכר עבודתה. גם עולה לפי זה שמיד כשהשלימה תשובתה השתחוה האיש להודות לה, ולא הפסיק בנתינת הנזם על אפה והצמידים על ידיה.

תחלה נתן ואח"כ שאל כמו שכתוב כאן. ואני אומר כי הנתינה והדבור היו כאחד, כי לקח הנזם והצמידים ונתקרב אליה דרך חבה ונתן לה ושאל אותה.

עֲשֶׂרָה זֶהָב מִשְׁקָלָם: כג וַיֹּאמֶר בְּתַמִּי אֵת הַגִּידִי נָא לִי
 הֵישׁ בֵּית־אָבִיךָ מְקוֹם לָנוּ לָלֵין: כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו בֵּית־
 בְּתוּאֵל אֲנֹכִי בֶן־מִלְכָּה אֲשֶׁר יִלְדָה לְנַחֲזוֹר: כה וַתֹּאמֶר
 אֵלָיו גַּם־תָּבֵן גַּם־מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַם־מְקוֹם לָלוֹן: כו וַיִּקְד
 הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה: רביעי כז וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי
 אֲדֹנָי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא־עֲזַב חֲסִדוֹ וְאַמְתּוֹ מֵעַם אֲדֹנָי

מצמדות: עשרה זהב משקלם. רמז לעשרת הדברות שבהן: (כג) ויאמר בתמי את. לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש-ברוך-הוא: ללן. לינה אחת. "לן" – שם דבר, והיא אמרה "ללון" –

כמה לינות: (כד) בת-בתואל. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: (כה) מספוא. כל-מאכל הגמלים קרוי "מספוא", כגון: תבן ושעורים: (כו) בדרך. דרך המזומן, דרך הישר – באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל-בי"ת ולמ"ד

(כג) ללן: וללון, שניהם פעל, ושניהם בנין הקל, אלא שהם ב' שרשים לין ולון, כמו שים ושום. שד"ל הגידי נא לי: דרך פיוס, על שאלתו בת מי את, שלא היתה חייבת להודיעו בת מי היא, ומיד הוסיף השאלה השניה היש בית אביך וגו' כלו' לכך שאלתי בת מי את, כי צריך אני למלון לי ולכל אשר עמי, ואין לי מכיר בארץ הזאת ואחרי שראיתי כך לב טוב ועושה חסד, הנני חפץ לדעת אם אפשר לי למצוא מלון בביתך, לכך שאלתי בת מי את .

(כה) מספוא: כל מאכל הבהמות נקרא כן, והפעל ספא נמצא בתלמוד בענין האכיל את אחרים, בין אדם בין בהמה, כגון 'ספו לי מאליה' (פסחים ג' ב'). 'ספי ליה כתורא' (כתובות ג' א').

(כו) ויקד וגו': נראה כדברי רז"ל (ברכות ל"ד ע"ב) קדה על אפים, ר"ל הגעת הקדקד לארץ (מה שלא יתכן אלא אחרי הכריעה על ברכים), והשתחויה פשוט ידים ורגלים, ר"ל שכל הנוף נוגע בארץ.

ויקד: קל משורש קדד, כמו ויתם.

(כז) אנכי בדרך וכו': אנכי הוא כנוי מיותר, כמו 'אתה יודוך אחיך' (ברא' מ"ט ח'), והוא בא תמיד בנומינאטיף, כמו 'ברכני גם אני' (למטה כ"ז ל"ד), והטעם אני בדרך הזה נחני ה' לבית אחי אדוני. ויפה נפסקה מלת אנכי בטעם רביעי, כי אינה דבקה עם בדרך, (כמו שתרגם רמבמ"ן), כי אז לא היה עוד בדרך, כי כבר השלים דרכו, או יהיה ענין המליצה הזאת כמו שמפורש למטה (פסוק מ"ה) 'אשר הנחני ה' בדרך אמת לקחת את בת אחי אדוני לבנו, ויהיה בדרך כתרגומו בארח תקנא, בדרך אמת בדרך הישר, ותחסר תיבה אחת קודם בית אחי אדוני, והתבה החסרה אפשר שתהיה דרך (בדרך הישר נחני ה'; שהוא דרך בית אחי אדוני), ואפשר שתהיה אל (בדרך נחני ה' אל בית אחי אדוני) כמו בפירוש הראשון.

אֲנֹכִי בְדַרְךְ נִתְּנִי יְהוָה בֵּית אָחִי אֲדָנִי: כח וְתָרַץ הַנְּעִרָה
הנער כתיב וְתִגַּד לְבֵית אִמָּה כְּדַבְרִים הָאֵלֶּה: כט וְלִרְבֵּקָה אָח
וּשְׁמוֹ לִבְנֵי וְיָרַץ לִבְנֵי אֶל־הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל־הָעֵין: ל וַיְהִי |
כִּרְאֹת אֶת־הַנְּזִם וְאֶת־הַצְּמִדִּים עַל־יָדָיו אָחֲתוֹ וּכְשָׁמְעוּ
אֶת־דְּבָרֵי רִבְקָה אָחֲתוֹ לֹאמֹר כֹּה־דָבַר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא
אֶל־הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַגְּמָלִים עַל־הָעֵין: לא וַיֹּאמֶר
בּוֹא בְרוּךְ יְהוָה לְמָה תַעֲמֹד בַּחוּץ וְאֲנֹכִי פְּנִיתִי הַבַּיִת
וּמְקוֹם לְגַמְלִים: לב וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיִתָּה וַיִּפְתַּח הַגְּמָלִים
וַיִּתֵּן תָּבֹן וּמִסְפּוֹא לְגַמְלִים וּמִים לְרַחֵץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אֵתוֹ: לג וַיּוֹשֶׁם וַיִּשֶׁם כתיב לְפָנָיו לֵאמֹר וַיֹּאמֶר

רש"י וה"א המשמשים בראש התבה ונקודים בפתח, מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר במקום אחר, או שהוא מברר, וכבר באיזו הוא מדבר: (כח) לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישוב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה: (כט) וירץ. למה "וירץ", ועל מה רץ?

רש"י וה"א המשמשים בראש התבה ונקודים בפתח, מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר במקום אחר, או שהוא מברר, וכבר באיזו הוא מדבר: (כח) לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישוב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה: (כט) וירץ. למה "וירץ", ועל מה רץ?

שד"ל (כח) ותרץ הנערה וכו': טעם האתנח שבאמה ולא בהנערה, כי פעל הריצה איננו מעשה מכוון לעצמו, אלא כדי להגיד. או כדברי מהרש"ד כי ותרץ דבק עם לבית אמה, ותרץ הנערה לבית אמה ותגד לבית אמה.

לבית אמה: עיין רש"י וכן כתב גם ראז'.

(ל) ויהי כראת את הנזם וגו': פסוק זה פירוש הקודם.

(לא) ברוך ה': אין צורך שיהיה זה ממש מאמר לבן, כי התורה העתיקה הדבור מלשון המדבר ללשון ישראל, וכן אמרה ברוך ה', גם כי לבן לא ידע את ה', ואמר ברוך אלהים או כיוצא בזה. (לב) ויפתח הגמלים: אליעזר, כן נראה דעת בעל הטעמים, וכן נכון, כי אין ראוי לזרים לשלוח יד במשא.

(לג) ויושם לפניו: לפי הכתיב הוא כמו 'ווישם בארון במצרים' (סוף בראשית).

לֹא אֶכֶּל עַד אִם־דִּבַּרְתִּי דְבָרִי וַיֹּאמֶר דְּבַר: לֵד וַיֹּאמֶר
 עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי: לֵה וַיְהִי בֵּרֶךְ אֶת־אֲדֹנָי מְאֹד וַיִּגְדַּל
 וַיִּתֵּן־לּוֹ צֶאֱן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וְעֶבְדִּים וְשִׁפְחֹת וְגַמְלִים
 וְחֲמָרִים: לוֹ וַתֵּלֶד שָׂרָה אִשְׁת׃ אֲדֹנָי בֵּן לֵאֲדֹנָי אַחֲרַי
 זְקֵנְתָהּ וַיִּתֵּן־לָּהּ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ: לוֹ וַיִּשְׁבַּעֵנִי אֲדֹנָי לֵאמֹר
 לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לְבָנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב
 בְּאֶרְצוֹ: לז אִם־לֹא אֶל־בֵּית־אָבִי תֵלֶךְ וְאֶל־מִשְׁפַּחְתִּי
 וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבָנִי: לט וַאֲמַר אֶל־אֲדֹנָי אֲלֵי לֹא־תֵלֶךְ
 הָאִשָּׁה אַחֲרַי: מ וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה אֲשֶׁר־הִתְּהַלַּכְתִּי לְפָנָיו

מבנות הכנעני. אם לא תלך תחלה אל בית אבי, רש"י
 ולא תאבה ללכת אחריך: (לט) אלי לא־תלך
 האשה. 'אלי' כתיב — בת היתה לו לאליעזר,
 והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם
 לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם: בני
 ברוך ואתה ארוור, ואין ארוור מדבק בברוך:

הרי "אם" משמש בלשון "אשר" ובלשון "כי",
 כמו (בראשית מט, י): "עד כִּי־יבא שילה". וזה
 שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (ראש השנה ג
 ע"א): "כִּי" משמש בארבע לשונות, והאחד "אי"
 והוא "אם": (לו) וַיִּתֵּן־לוֹ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ. שטר
 מתנה הראה להם: (לז) לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לְבָנִי

ויאמר: מסתמא לבן הוא האומר.

שד"ל

(לח) אִם לֹא וכו': לדברי רש"י, פירושו כמשמעו לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אם לא תלך
 תחלה אל בית אבי, ופירוש ולקחת אשה לבני לקח אשה לבני, ואין לשאול: והלא מבנות כנען לא
 היה רצון אברהם שיקח לבנו בשום פנים. כי אמנם העבד התחכם שלא לגלות להם דבר זה, כדי
 שלא יתחזקו בדעתם לומר לא תלך האשה אחריך, ויבא יצחק אצלנו. ואחרים מפרשים אִם לֹא,
 כמו אלא (שהוא מורכב מן אם לא) וכן תרגם אנקלוס אלהן. וכאן שָׁנָה אליעזר, ואע"פ שאברהם
 התיר לו לקחת מכל בנות העיר, אמר להם שרצונו שלא יקח רק ממשפחתו, כדי שיחשבו שהיה
 אברהם חפץ מאד בקרבתם (דון יצחק). והנה אברהם היה יודע כי בני משפחתו אינם כשרים
 הרבה יותר משאר אנשי העיר לפיכך אמר לאליעזר שיקח מבית אביו או מבנות המקום
 ההוא, אך אליעזר שראה שנתקיים נחש שלו והאמין כי אותה הוכיח ה', השתדל שיתנוה
 בנפש חפצה ובשמחה, כי ישישו בשמעם שאין אברהם חפץ אלא בהם. ועיין מה שכתבתי
 למעלה סוף פסוק ד'.

יִשְׁלַח מִלְאָכָו אֶתְךָ וְהִצְלִיחַ דְרָכְךָ וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנֵי
 מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי: ^{מא} אִז תִּנָּקֶה מֵאֲלֹתַי כִּי תְבוֹא
 אֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם־לֹא יִתְּנוּ לְךָ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאֲלֹתַי:
^{מב} וְאָבִא הַיּוֹם אֶל־הָעֵינַי וְאָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם
 אִם־יִשְׁדָּךְ־נָא מִצְלִיחַ דְרָכֵי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֵלַךְ עֲלֶיךָ: ^{מג} הִנֵּה
 אָנֹכִי נֹצֵב עַל־עֵינַי הַמַּיִם וְהִיָּה הָעֲלֻמָּה הַיֵּצֵאת לְשָׂאב
 וְאִמְרָתִי אֵלֶיךָ הַשְּׁקִינִי־נָא מֵעַט־מַיִם מִכַּדָּךְ: ^{מד} וְאִמְרָה
 אֵלַי גַּם־אֲתָה שְׂתֵה וְגַם לְגַמְלִיךָ אֲשָׂאב הוּא הָאִשָּׁה
 אֲשֶׁר־הִכִּיחַ יְהוָה לְבֶן־אֲדֹנָי: ^{מה} אָנִי טָרַם אֶכְלָה לְדַבֵּר
 אֶל־לְבָי וְהִנֵּה רַבָּקָה יֵצֵאת וְכַדָּה עַל־שִׁכְמָה וְתִרְד

רש"י ^(מב) ואבא היום. היום יצאתי והיום באתי. בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא מכאן, שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא: יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה

בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: (מד) גם־אתה. "גם" לרבות אנשים שעמו: הכית. ברר והודיע. וכן כל־הוכחה' שבמקרא, ברור דבר: (מה) טרם אכלה. טרם

שד"ל ^(מא) מאלתי: האלה היא שבועה עם קללה, והשבועה אפשר שתהיה גם בלא קללה, אלא בשם האל. אמנם לפי גזרת המלה גם אֵלָה נראה שהוא נגזר מן אלוה. ואם לא יתנו לך: פירוש הקודם.

^(מב) ואבא היום על העין וכו': כל אריכות הדברים להודיעם שמאת הקב"ה יצא הדבר (רשב"ם). אם ישך נא וגו': הרי זה מקרא קצר, אם בדעתך להצליח דרכי, תשמע וראית הסימן והנחש הזה עולה יפה שמע נא את הסימן שאני קובע לעצמי לסמוך עליו, כי הנה אנכי נצב על עין המים והיה העלמה וכו' וכו' אותה אחשוב שהיא מזומנת מן השמים לבן אדוני, לכן עשה נא שיהיה סימני עולה יפה; והוא ע"ד 'ויאמר שאול אל ה' אלהי ישראל הבה תמים' (ש"א י"ד מ"א). ^(מה) והנה רבקה יצאת: אולי כשהוגד לאברהם 'הנה ילדה מלכה' וכו' הוגד לו שהיה שמה רבקה (מהרש"ד). או בהיותו בביתם שמע את שמה. או מתחלה הגידה לו שמה, אעפ"י שלא נזכר בכתוב (רמב"ן):

הַעֵינָה וַתִּשָּׂא בַּיָּד וַתִּשָּׂא בַּיָּד וַתִּשָּׂא בַּיָּד וַתִּשָּׂא בַּיָּד וַתִּשָּׂא בַּיָּד
 בְּדָה מֵעֵלְיָה וַתֹּאמֶר שְׂתֵה וְגַם־גְּמִלִיךְ אֲשַׁקֶּה וְאִשְׁתִּי וְגַם
 הַגְּמִלִים הַשְּׂקָתָה: מִזֶּה וַאֲשָׂאֵל אֹתָהּ וַאֲמַר בְּתַמִּי אֶתֶּךָ
 וַתֹּאמֶר בְּתַבְתּוֹאֵל בֶּן־נְחֹזֵר אֲשֶׁר יִלְדֶה־לּוֹ מִלְּבָהּ וְאִשְׁשֵׁם
 הַנְּזֻם עַל־אִפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל־יָדֶיהָ: מִחַ וְאֶקְדֶּה וְאִשְׁתַּחֲוֶה
 לַיהוָה וְאֶבְרַךְ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחֵנִי
 בְּדַרְדָּר אָמֶת לְקַחַת אֶת־בֵּת־אֲחִי אֲדֹנָי לְבָנוֹ: מִטְ וְעִתָּהּ
 אִם־יִשְׁכֶם עֲשִׂים חֶסֶד וְאָמֶת אֶת־אֲדֹנָי הַגִּידוּ לִי וְאִם־לֹא
 הַגִּידוּ לִי וְאִפְנֶה עַל־יָמִין אֹז עַל־שְׂמָאל: נ וַיַּעַן לְבֹן
 וּבְתוֹאֵל וַיֹּאמְרוּ מִיְהוָה יֵצֵא הַדְּבָר לֹא נֹכַח דְּבַר אֱלֹהִיךָ

רש"י שינה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל. אלא, שלא יתפשוהו בדבריו, ויאמרו: היאך נתת לה ועדין אינך יודע מי היא? (מט) על־ימין. מבנות ישמעאל: על־שמאל. מבנות לוט, שהיה יושב לשמאלו של אברהם: (ג) ויען לבן ובתואל. רשע היה, וקפץ להשיב לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה,

שאני מכלה. וכן כל־לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר, ויכל לכתוב: 'טרם כליתי'. ופעמים שמדבר בלשון עתיד, כמו (איוב א, ה): "כי אמר איוב" – הרי לשון עבר. "ככה יעשה איוב" (שם) – הרי לשון עתיד, ופרוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב: "אולי חטאו בני" וגו', והיה עושה כך: (מז) ואשאל.. ואשם.

שד"ל (מז) ואשם הנזם על אפה וגו': הפך הסדר כי תחלה נתן לה ואח"כ שאל אותה (ע' פסוק כ"ב) ועשה זה מפני השנוי ששינה בפסוק ל"ח, שאם היה אומר להם שנתן לה הנזם והצמידים קודם שידע שהיא ממשפחת אברהם, יבינו שהיה מותר לו לקחת ממשפחה אחרת הפך מה שאמר (אח"מ").

(מח) בת אחי אדני: אחי בחיורק כי האב אינו אלא אחד, ולמעלה (כ"ז) בית אחי אדני בצרי כי כל המשפחה היתה בבית ההוא, ורמבמ"ן לא דק.

(מט) ואפנה על ימין או על שמאל: מליצה היא, לומר אפנה לצד אחר למצוא מבוקשי.

(ג) מה' יצא הדבר: כבר יצאה הגזרה מהאל, כטעם 'בתחלת תחנוניך יצא דבר' (דניאל ט' כ"א), 'גם זאת מעם ה' צבאות יצאה' (ישעיה כ"ח כ"ט), 'יצא דבר מלכות מלפניו' (אסתר א' י"ט), 'מלפניך

רַע אוֹ-טוֹב: נא הִנֵּה-רַבָּקָה לְפָנֶיךָ קַח וּלְךָ וּתְהִי אִשָּׁה
 לְבֶן-אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: נב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד
 אֲבָרְהָם אֶת-דְּבָרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲו אֶרְצָה לַיהוָה: חמישי נג וַיֹּצֵא
 הָעֶבֶד כְּלֵי-כֶסֶף וְכָלֵי זָהָב וּבְגָדִים וַיִּתֵּן לְרַבָּקָה וּמְגִדְנָת
 נָתַן לְאָחִיָּה וּלְאֵמָה: נד וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ הוּא וְהָאֲנָשִׁים
 אֲשֶׁר-עִמּוֹ וַיְלִיְנוּ וַיִּקְוּמוּ בַבֶּקֶר וַיֹּאמֶר שְׁלַחְנִי לְאֲדֹנָי:
 נה וַיֹּאמֶר אָחִיָּה וְאֵמָה יֵשֵׁב הַנְּעֵרָה הַנַּעֲרָה כְּתִיב אֲתָנוּ יָמִים

ישראל: (נד) וילינו. כל-לינה' שבמקרא – לינת
 לילה אחד: (נה) ויאמר אחיה ואמה. ובתואל
 היכן היה? הוא היה רוצה לעכב, ובא מלאך
 והמיתו: ימים. שנה, כמו (ויקרא כה, כט): "ימים
 תהיה גאלתו", שכך נותנין לבתולה זמן שנים

לא על ידי תשובת דבר רע, ולא על ידי תשובת
 דבר הגון, לפי שנכר שמה' יצא הדבר, לפי
 דברין שזמנה לך: (נד) וישתחו ארצה. מכאן
 שמודים על בשורה טובה: (נג) ומגדנת. לשון
 מגדים, שהביא עמו מיני פרות של ארץ

רש"י

משפטי יצא' (תהלים י"ז ב'). וקרובה לזאת מליצת יצא מפי, כמו 'יצא מפי צדקת דבר ולא ישוב'
 (ישעיה מ"ה כ"ג), וכן 'כל מוצא פי ה' (דברים ח' ג').

שד"ל

הדבר: מאמר וגזרה, ויציאת הדבר הוא מה שנתקיים הנחש, שהוא סימן להסכמת רצון האל.
 (נא) כאשר דבר ה': כמו שהאל גלה רצונו על ידי המאורע.

(נג) ומגדנת: כל דבר משובח ויקר נקרא כן והעד מה שכתוב ביהושפט ביום הנחילו את בניו
 (ד"ה ב' כ"א ג') 'ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות' (רד"ק רמבמ"ן וראו').

(נה) ויאמר אחיה ואמה: ובתואל לא נזכר עוד, ואח"מ אומר כי בתואל שהיה בן אחי אברהם
 היה חפץ מאד בזיווג רבקה עם יצחק, לפיכך אמר מיד 'הנה רבקה לפניך קח ולך', והוא עמד
 בדבורו ולא רצה להכניס שום עיכוב בדבר. ואחיה ואמה הם אמרו 'תשב הנערה' וגו' והם אמרו
 'נקרא לנערה' וגו'.

ימים או עשור: שנה או עשרה חדשים (אנקלוס וכל המפרשים מבני עמנו).

ימים: שנה תמימה, כמו 'ימים תהיה גאלתו' (ויקרא כ"ה כ"ט).

עשור: דבר מורכב מעשרה, כמו בנבל עשור (תהלים ל"ג ב'), עלי עשור ועלי נבל (תהלים צ"ב ד').
 ואין כן בעשור לחדש, כי הוא שם תאר ליום העשירי. והמתרגם האלכסנדרני (ואחריו היירונימוס
 והמפרשים אשר לא מישראל, גם ראו' וגעז') תרגם קצת ימים, כגון עשרה, לפחות עשרה ימים:
 והכותים הגיהו ימים או חדש.

או עֲשׂוֹר אַחַר תִּלְדֶּךָ: נו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶל־תֵּאָחֲרוּ אֹתִי
וַיְהִי הַצֵּלִיחַ דְּרָכֵי שְׁלֹחֹנִי וְאֶלְכָה לְאֲדָנִי: נו וַיֹּאמְרוּ
נִקְרָא לְנַעֲרָה לְנַעֲרָה כְּתִיב: וַיִּקְרְאוּ לְרַבֵּקָה
וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתִלְכִי עִם־הָאִישׁ הַזֶּה וְתֹאמַר אֵלָיו:
נַט וַיִּשְׁלַחוּ אֶת־רַבֵּקָה אֶחְתָּם וְאֶת־מִנְקַתָּהּ וְאֶת־עֶבֶד
אֲבֵרָהֶם וְאֶת־אֲנָשָׁיו: ס וַיְבָרְכוּ אֶת־רַבֵּקָה וַיֹּאמְרוּ לָהּ
אַחֲתֵנוּ אַתְּ הִי לְאֶלְפֵי רַבְבָּה וַיִּירֶשׁ זֶרַעְךָ אֶת שְׁעַר

עשר חדש, לפרנס את עצמה בתכשיטים: או עשור. עשרה חדשים. ואם תאמר: ימים ממש. אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט, ואם לא תרצה תן-לנו מרובה מזה: (נז) ונשאלה את-פיה. מכאן, שאין משיאין את האשה אלא מדעתה:

(נח) ותאמר אלך. מעצמי, ואף אם אינכם רוצים: (ס) את היי לאלפי רבבה. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה (בראשית כב, יז): "הרבה ארבה את-זרעך" וגו' — יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך

כתב יד יח"ף:

(נח) ונ"ל כי באמרם אליו 'תשב הנערה אתנו' ולא אמרו לו שבה עמנו, מזה ראייה שהיה בדעתם שתתעכב לא עשרה ימים אלא עשרה חדשים, והעבד ילך וישוב או הם ישלחוה. והוא השיב אל תאחרו אותי, רמז להם בזה כי לא ימוש משם עד יתנוה לו, ואז הסכימו לשלחה מיד. ועוד ראייה לזה מה שאמרו לרבקה 'התלכי עם האיש הזה'. וא"א שישאלו אותה אם רצונה להנשא ליצחק מאחר שכבר אמרו מה' יצא הדבר,

אלא הטעם (כדברי רשב"ם) התלכי עתה מיד עם האיש הזה, או תחפצי להתעכב וללכת אחר זמן עם אחרים.

(נט) אחתם: אח ואחות נאמרים על האחים ממש ועל הקרובים בכלל, כידוע.

מנקתה: בימים הקדמונים (ראב"ע); ונראה שהיו המניקות נשואות בבתי העשירים אצל יונקותיהן (גם אחר שגדלו) באהבה ורעות, ולא שלחו המינקת לשמשה כשפחה, כי כבר שילחו עמה גם נערותיה (פסוק ס"א).

שד"ל

כתב יד י"ף:

(נח) התלכי עם האיש הזה: לא יתכן שישאלו אותה אם רצונה להנשא ליצחק מאחר שכבר אמרו מה' יצא הדבר; גם נראה שלא היה מנהג הקדמונים לשאול את פי בניהם ובנותיהם בענין זה, אלא האבות היו משיאים את זרעם מדעת עצמם; וכמו שאנו רואים ביצחק שלקח לו עבדו אשה שלא מדעתו;

שְׁנָאוֹי: סא וְתָקַם רַבָּקָה וְנִעְרָתֶיהָ וְתִרְכַּבְנָה עַל-הַגְּמָלִים
 וְתִלְכְּנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת-רַבָּקָה וַיִּלְדָּ:
 סב וַיִּצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחֵי רֹאֵי וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ
 הַנְּגֹב: סג וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוּחַ בְּשָׂדֵה לַפְּנוֹת עָרֵב וַיֵּשֶׂא
 עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה גְמָלִים בָּאִים: סד וְתֵשֶׂא רַבָּקָה אֶת-עֵינֶיהָ

(א): "ישפך שיחו": (סד) ותרא את־יצחק. ראתה אותו הדור, ותהא מפניו: ותפל. השמיטה עצמה לארץ, כתרוממו: "ואתרכנת" – הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו: "הטינא כדרך" (פסוק יד) – "ארכיני". "ויט שמים" (שמואל־ב כב, י) – "וארכין", לשון מוטה לארץ, ודומה לו (תהלים לו, כד): "כייפל לא־

רש"י ולא מאשה אחרת: (סב) מבוא באר לחי ראי. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה: יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר, שנאמר (בראשית כ, א): "ויסע משם אברהם ארצה הנגב, וישב בין־קדש ובין שור", ושם היה הבאר שנאמר (בראשית טז, יד): "הנה בין־קדש ובין ברד": (סג) לשוח. לשון תפלה, כמו (תהלים קב,

(סב) ויצחק בא מבוא וגו': חזר לביתו מביאתו שהלך לבאר לחי רואי, והנה הדבר קשה מה צורך להגיד זה כאן, ודי היה שיאמר ויצא יצחק לשוח בשדה וגו', ומה תועלת שנדע היכן הלך קודם לכן? ונראים הדברים שהיה יצחק איש קדוש ואוהב ההתבודדות, ומזה היה מה שיצא לפנות ערב לשוח בשדה, להתבודד ולהתפלל. ולהודיענו זה הקדים הפסוק להגיד כי כבר הלך להתבודד אצל באר לחי רואי (אשר אח"כ נתיישב שם, עיין למטה כ"ה י"א), שנגלה שם המלאך להגר ובשר אותה על לידת ישמעאל ועל רבוי זרעו וגבורתם והצלחתם (למעלה ט"ו י"א וי"ב). ועתה שהיה גם הוא מצפה לישא אשה הלך להתפלל שם. ונכתב זה להודיע כי מיד נענה.

בא מבוא: אין כוונת בעל הטעמים מובנת היטב, אלא אם כן נפרש מבוא מבואו, (כתרגום אנקלוס), ממקום שהיה רגיל ללכת שם, שהוא באר לחי רואי, או כפירוש ראשון שהביא ראב"ע שמלת בוא שם מקום.

והוא יושב בארץ הנגב: קרוב לאותו באר, עיין רש"י.

(סג) לשוח: לשון שיח (ואע"פ ששיח תמיד ביו"ד הנה כמוהו שים ושום, לין ולון), ענין הגיון ותפלה, כמו 'אשיחה ואהמה וישמע קולי' (תהלים נ"ה י"ח), 'אשיחה ותתעטף רוחי (שם ע"ז ד), 'עם לבבי אשיחה' (שם שם ז). אבל מלשון שיח השדה לא מצאנו פעל. והנה קרוב הדבר שיצא להתבודד ולחשוב על עניניו ולהתפלל אל ה' שיזמן לו אשה טובה, וכוונת התורה ללמדנו כי מיד בהתפללו הזמין לו האל את אשר שאל.

(סד) ותפל מעל הגמל: לדעת רשב"ם עשתה כן לצניעות לפי שהיתה רוכבת כמו איש (נתה"ש). ואין צורך לומר כראב"ע שהמקרא המאוחר מוקדם. ואמנם כמה ב"א אחרים פגשה בדרך קודם

רש"י

שד"ל

וַתֵּרָא אֶת־יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגְּמֵל: סה וַתֹּאמֶר אֶל־הַעֲבָד
 מִי־הָאִישׁ הַלְזֶה הַהֶלֶךְ בַּשָּׂדֶה לְקִרְאָתָנוּ וַיֹּאמֶר הַעֲבָד
 הוּא אֲדֹנָי וַתִּקַּח הַצִּעִיף וַתִּתְכַּס: סו וַיִּסְפֹּר הַעֲבָד לְיִצְחָק
 אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה: סז וַיָּבֵאָה יִצְחָק הָאֱהָלָה
 שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת־רַבְקָה וַתְּהִי־לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָהּ
 וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ: ששי כה א וַיִּסְּף אַבְרָהָם וַיִּקַּח

קימת – היה נר דלוק מערב שבת לערב רש"י שבת, וברכה מצויה בעסה, וענן קשור על האהל, ומשמתה – פסקו. וכשבאת רבקה – חזרו: אחרי אמו. דרך ארץ, כל-זמן שאמו של אדם קימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו: (א) קטורה. זו הגר, ונקראת "קטורה" – על שם שנאים מעשיה כקטרת,

יוטל", כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע: (סה) ותתכס. לשון ותתפעל, כמו: "ותקבר" "ותשבר": (סו) ויספר העבד. גלה לו נסים שנעשו לו, שקפצה לו הארץ, ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו: (סז) האהלה שרה אמו. ויבאה האהלה, והרי היא שרה אמו. כלומר, ונעשית דוגמת שרה אמו, שכל-זמן ששרה

לכן, ולא יתכן שלכל אדם שתפגוש תפול מעל הגמל. ולדעת ראב"ע היה זה אחר שידעה שהוא יצחק והמקרא המאוחר מוקדם; והנכון כדעת אח"מ שקודם לכן הגיד לה העבד שהם קרובים לביתם, והראשון שפגשה שהיה הולך לקראתם חששה שמא הוא יצחק.

(סה) הלזה: לעומד ברחוק ייאמר כן (רשב"ם). ונ"ל כי המלה נגזרת מן הלאה זה (בעל ס' פתשגן, הלא הוא ס' יא"ר).

לקראתנו: כי אחר שראה גמלים באים הלך לקראתם לראות אם יש עמם עבדו וכלתו (אח"מ). הצעִיף: קרוב לשורש עטף, בהיפוך אותיות ובחילוף ט' וצ'. (געז')

ותתכס: התפעל מן כסה, כמו ויתגל (למעלה ט' כ"א), ולא אדע מה ראה רש"י להביא לדוגמא מלות וַתִּקְבֹּר וַתִּשְׁבֵּר, שאינן מבנין התפעל אלא נפעל, גם אין בהן ה"א למ"ד הפעל הנופלת לפעמים כמו כאן. ומה שכתוב בנתה"ש רק בעבור ו' ההפוך יעתק הטעם אל הת"ו, הוא שבוש גדול, כי לא יתכן בלה"ק לבטא וַתִּתְכַּס (עם מתג תחת התי"ו הראשון) בנגינה על הת"ו, כי לא תבאנה אחר הנגינה ג' אותיות אם אין אחת מהן אות נחה. ואולי מהרש"ד כתב יעתק הטעם אל הכ"ף והמעתיק החליף כ"ף בת"ו.

ויספר העבד ליצחק: שם על הדרך ספר הדברים ליצחק, ואחר שבאו הביתה הגיד לאברהם (יא"א).

(א) ויסף אברהם וגו': אין ספק שהיה זה זמן הרבה קודם לכן, ולא אחר מיתת שרה, ואין

אִשָּׁה וְשָׂמָה קְטוּרָה: ב וַתֵּלֶד לוֹ אֶת־זִמְרֹן וְאֶת־יִקְשָׁן
 וְאֶת־מֶדֶן וְאֶת־מִדְיָן וְאֶת־יִשְׁבָּק וְאֶת־שׁוּחַ: ג וַיִּקְשֶׁן יֶלֶד
 אֶת־שִׁבְאָה וְאֶת־דָּדָן וּבְנֵי דָדָן הֵיוּ אַשּׁוּרִים וּלְטוּשִׁים
 וּלְאַמִּים: ד וּבְנֵי מִדְיָן עֵיפָה וְעַפְרָל וְחַנֹּךְ וְאַבְדֵּעַ וְאַלְדֵּעָה
 כָּל־אֵלֶּה בְנֵי קְטוּרָה: ה וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ
 לְיִצְחָק: ו וּלְבָנֵי הַפִּילִגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם
 מִתְּנַת וַיִּשְׁלַח־ם מֵעַל יִצְחָק בְּנֹו בְּעוֹדָנוּ חַי קְדָמָה אֶל־

אהלים המתפזרים אנה ואנה, ונוסעים איש
 באהלי אפדנו. וכן הוא אומר (שמואל-א ל, טז):
 "והנה נטשים על-פני כל-הארץ", שכן למ"ד
 ונו"ן מתחלפות זו בזו: (ה) ויתן אברהם וגו'. אמר
 רבי נחמיה: ברכה ודיייתיקי נתן לו, שאמר לו
 הקדוש-ברוך-הוא לאברהם (בראשית יב, ב):
 "והיה ברכה" – הברכות מסורות בידך לברך
 את מי שתמצא, ואברהם מסרן ליצחק:
 (ו) הפילגשים. חסר יו"ד כתיב, שלא היתה
 אלא פילגש אחת, היא הגר היא קטורה.

רש"י ושקשרה פתחה שלא נזדוגה לאדם מיום
 שפרשה מאברהם: (א) אשורם ולטושים. שם
 ראשי אומות. ותרגום של אנקלוס אין לי
 לישבו על לשון המקרא, שפרש: "למשרין",
 לשון מחנה. ואם תאמר שאינו כן מפני האל"ף
 שאינה יסודית, הרי לנו תבות שאין בראשם
 אל"ף ונתוספה אל"ף בראשם, כמו (עמוס ז, ז):
 "חומת אנך", שהוא מן (שמואל-ב ד, ד): "נכה
 רגלים", וכמו (מלכים-ב ד, ב): "אסוך שמן", שהוא
 מן (רות ג, ג): "ורחצת וסכת": ולטושים. הם בעלי

שד"ל מוקדם ומאוחר בתורה, כי המתין להזכיר ענין זה אחר כל קורות אברהם וסמוך למיתתו, מפני
 שאין לו שייכות עם עניני בני ישראל, ולא נכתב אלא להודיע כי ה' ברך את אברהם בריבוי
 הזרע ושברכת 'אב המון גוים נתתיך' נתקיימה, כי מלבד ישראל אומות אחרות יצאו ממנו,
 ולפיכך נכתבו גם כן בני ישמעאל. והנה האשה הזאת אין ספק שלא היתה אלא פילגש, כי
 למטה (פסוק ו) הוא אומר 'ולבני הפילגשים אשר לאברהם', ולא מצאנו פילגשים לאברהם
 אלא זו והגר, וכן בד"ה מונה קטורה פילגש (ד"ה א' א' ל"ב) 'ובני קטורה פילגש אברהם'.

(א) את שבא ואת דדן: למעלה (י' ז) נזכרו בבני כוש, ואיננו רחוק שהיו האומות האלה
 מעורבות משני יחסים.

אשורם וגו': שמות אומות בלתי ידועות, ואינם שמות אנשים מיוחדים, ולא נזכרו בד"ה.
 (ד) ובני מדין וגו': אולי שכנגד חמשה בנים אלה נחלקו המדיינים לחמשה מלכים. (במדבר ל"א
 ח').

(ו) אל ארץ קדם: אל הארץ הנקראת ארץ קדם, וכן בלשון ערבי שרקיון (Saraceni) ענינו

אֶרֶץ קָדָם: ז וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי־חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר־חַי מֵאֵת
שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ שָׁנִים: ח וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם
בְּשִׁיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׁבַע וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמּוּיו: ט וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ
יִצְחָק וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנָיו אֶל־מְעַרַת הַמַּכְפֵּלָה אֶל־שֵׂדֶה
עַפְרָן בֶּן־צַחֵל הַחִתִּי אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מְרָא: י הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר־
קָנָה אַבְרָהָם מֵאֵת בְּנֵי־חַת שָׁמָּה קָבַר אַבְרָהָם וְשָׂרָה
אִשְׁתּוֹ: יא וַיְהִי אַחֲרָי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּבְרַךְ אֱלֹהִים אֶת־
יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם־בְּאֵר לַחֵי רְאִי: שביעי יב וְאֵלֶּה
תְּלֻדֹת יִשְׁמַעְאֵל בֶּן־אַבְרָהָם אֲשֶׁר יֻלְּדָה הַגֵּר הַמִּצְרַיִת

חמש – בלא חטא: (ט) יצחק וישמעאל. מכאן רש"י
שעשה ישמעאל תשובה, והולך את יצחק
לפניו. והיא "שיבה טובה" שנאמרה באברהם
(פסוק ח): (יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'.
נחמו תנחומי אבלים. דבר אחר: אף-על-פי
שמסר הקדוש-ברוך-הוא את הברכות
לאברהם, נתירא לברך את יצחק, מפני שצפה
את עשו יוצא ממנו, אמר: יבא בעל הברכות

נשים – בכתובה, פילגשים – בלא כתובה.
כדאמרינן בסנהדרין (כא ע"א) בנשים ופילגשים
דדוד: נתן אברהם מתנות. פרשו רבותינו
(סנהדרין צא ע"א): שם טמאה מסר להם. דבר
אחר: מה-שנתן לו על אודות שרה, ושאר
מתנות שנתנו לו – הכל נתן להם, שלא רצה
ליהנות מהם: (י) מאת שנה ושבעים שנה וחמש
שנים. בן מאה כבן שבעים, ובן שבעים כבן

מזרחיים, והם נזכרים בשופטים (ו' ג') 'ועלה מדין ועמלק ובני קדם', ובאיוב (א' ג') 'גדול מכל
בני קדם', ובמלכים (א' ה' י') 'מחכמת כל בני קדם', ובירמיה (מ"ט כ"ח) 'קומו עלו אל קדר ושדדו
את בני קדם', ובישעיה (י"א י"ד), וביחזקאל (כ"ה ד' ו'). ויש בני קדם אחרים, והם אנשי ארם
נהרים, ככתוב 'וילך ארצה בני קדם' (ברא' כ"ט א'), 'מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם'
(במדבר כ"ג ז'). ובני קטורה לא הלכו לארץ קדם זאת השניה (כדעת בעל מכלול יופי ומהרש"ד) אשר
שם משפחת אברהם, אלא נתישבו בארץ ערב שהיא ארץ קדם שהזכרתי ראשונה, וזה ברור.
(ח) ויגוע וימת וגו': פטירת האדם נקראת דרך כלל מיתה, ותקרא דרך פרט (כדברי דון יצחק)
גויעה בבחינת הגוף, ואסיפה בבחינת הנפש, והמיתה שבבחינת שניהם. ולשוא יתעקש
המתעקש להכחיש זה, אחרי שמצאנו ואתה תבא אל אבותיך בשלום (למעלה ט"ו ט"ו) שהוא
נאמר בלא ספק על הנשמה, כי אברהם נקבר רחוק מבני משפחתו. ועיני רש"י למטה מ"ט כ"ט.

שִׁפְחַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם: יג וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל
 בְּשִׁמְתָם לְתוֹלְדֹתָם בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נְבִית וְקִדְר וְאַדְבָּאֵל
 וּמְבִשָּׁם: יד וּמִשְׁמַע וְדוּמָה וּמִשָּׂא: טו חֲדָד וְתִימָא יְטוּר
 נְפִישׁ וְקִדְמָה: מפטיר טז אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה שְׁמֹתָם
 בְּחֻצְרֵיהֶם וּבְטִירְתָם שְׁנַיִם-עָשָׂר נְשִׂאִים לְאַמְתָּם: יז וְאֵלֶּה
 שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל מֵאֵת שְׁנֵה וּשְׁלֹשִׁים שְׁנֵה וְשִׁבַּע שְׁנַיִם
 וַיְגֻוע וַיָּמָת וַיֵּאסֹף אֶל-עַמּוּיוֹ: יח וַיִּשְׁכְּנוּ מִחוּלְלָה עַד-שׁוּר

אבא: למה נמנו שנותיו של ישמעאל? כדי ליחס בהם שנותיו של יעקב. מן-שנותיו של ישמעאל, למדנו ששמע יעקב בבית עבר ארבע עשרה שנה כשפרש מאביו קדם שבא אצל לבן, שהרי כשפרש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (בראשית כח, ט): "וילך עשו

ויברך את אשר ייטב בעיניו. ובא הקדוש-ברוך-הוא וברכו: (יג) בשמתם לתולדתם. סדר לידתן זה אחר זה: (טז) בחצריהם. כרכים שאין להם חומה. ותרגומו: "בפצחיהון", שהם מפצחים לשון פתיחה, כמו (תהלים צח, ד): "פצחו ורננו": (יז) ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. אמר רבי חיה בר

רש"י

דפוס ראשון:

כתב יד:

שד"ל

(יג) בשמתם לתולדתם: רש"י ואחרים פירשו שהם מסודרים כסדר לידתן, אך לפי זה היל"ל כתולדותם כמו בשמות כ"ח י'. ונראה

(יג) בשמתם לתולדתם: שמותם מסודרים כסדר לידתם.

יותר שהכוונה שהשמות האלה הם השמות שנשארו לתולדותם, כגון משפחת נביות קדר דומה, וראוי לתרגם: (alle tribu che da nomi comuni anche alle loro generazioni (alle tribu che da quelle ebbero origine)

נביות: ממנו משפחת הערביים הנקראים Nabatoei, ומזה העבודה הנבטיה שהזכיר הרמב"ם במורה ח"ג פכ"ט.

(טז) בחצריהם: שהיו יושבים בחצרים 'אשר אין להם חומה סביב' (ויקרא כ"ה ל"א) ככתוב 'לקדר ולממלכות חצור וכו' קומו עלו אל גוי שליו יושב לבטח נאום ה' לא דלתים ולא בריח לו' (ירמיה מ"ט כ"ח-ל"א).

ובטירתם: מצאנו טירות במדין (במדבר ל"א י') ובבני קדם (יחזקאל כ"ה ד'), ונראה שהוא לשון מבצר ומצודה, ונגזר מן צור, בארמי טינרא.

(יח) מחוילה עד שור: זה הוא אורך החלק הצפוני מארץ ערב ממזרח למערב.

אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ אֲשׁוּרָה עַל-פְּנֵי כָל-אֲחִיו נֶפֶל:

אל-ישמעאל" וגו', כמו שמופרש בסוף "מגלה נקראת" (מגילה יז ע"א): **ויגוע**. לא נאמרה 'גויעה' אלא בצדדיקים: (יח) **נפל**. שכן, כמו (שופטים ז, יב): "ומדין ועמלק וכל-בני קדם נפלים בעמק". כאן הוא אומר לשון 'נפילה', (ולהלן) [ולעיל] רש"י (טז, יב) הוא אומר: "על פני כל-אחיו ישכון?" עד שלא מת אברהם – ישכון, משמת אברהם – נפל:

שד"ל

שור: הוא Suez (געז').

אשר על פני מצרים: המקום אשר מחוילה עד שור הוא על פני מצרים והם שכנו משם עד בואכה אשורה.

נפל: שכן, התפשט וקבע דירתו, ונראה כי לשון נפל מיוחד לבני ישמעאל על שם היותם תועים ופושטים כה וכה, כמו (שופטים ז' י"ב) 'ומדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק', וכן 'זהפיל שבא' (איוב א' ט"ו), וזה טעם על פני כל אחיו, שאחד מהם לא יכול למנעו להתפשט כרצונו, עיין למעלה י"א כ"ח; וכל זה לומר שנתקיימה ברכת 'על פני כל אחיו ישכון, ועיין Du Clot ואגרות יש"ר (ח' א' אגרת י"ו).

פרשת תולדות

כה יט וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן־אֲבִרָהָם אֲבִרָהָם הוֹלִיד
אֶת־יִצְחָק: כ וַיְהִי יִצְחָק בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה בִּקְחָתוֹ אֶת־
רַבְקָה בִּתְּבֹאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדֵן אָרֶם אַחֹת לִבְנֵי הָאֲרָמִי
לוֹ לְאִשָּׁה: כא וַיַּעֲתֵר יִצְחָק לֵיהוָה לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עַקְרָה

כשנולד יצחק, ובת מאה עשרים ושבע כשמתה, שנאמר (בראשית כג, א): "ויהיו חיי שרה" וגו'. הרי ליצחק שלשים ושבע שנים, ובו בפרק נולדה רבקה, המתין לה עד שתהא ראויה לביאה שלש שנים ונשאה: בת־תבואל [הארמי] מפדן ארם אחות לבן. וכי עדין לא נכתב שהיא בת בתואל, ואחות לבן, ומפדן ארם? אלא, להגיד שבחה – שהיתה בת רשע, ואחות רשע, ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם: מפדן ארם. על שם ששני ארם היו – ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו "פדן", לשון "צמד בקר" (שמואל א יא, ז) תרגום: "פדן תורין". ויש פותרין: "פדן ארם", כמו (הושע יב, ג): "שדה ארם", שבלשון ישמעאל קורין לשדה "פדן": (כא) ויעתר. הרבה והפציר בתפלה: ויעתר לו. נתפצר ונתפס ונתפתה לו.

(יט) ואלה תולדות יצחק. יעקב ועשו האמורים בפרשה: אברהם הוליד את־יצחק. על־ידי שכתב הכתוב "יצחק בן־אברהם", הוזקק לומר "אברהם הוליד את־יצחק", לפי שהיו ליצני הדור אומרים: מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל: אברהם הוליד את־יצחק. וזהו שכתב כאן: "יצחק בן־אברהם" היה, שהרי עדות יש ש"אברהם הוליד את־יצחק": (כ) בן־ארבעים שנה. שהרי כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנולדה רבקה, ויצחק היה בן־שלשים ושבע שנה, שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקדה שמתה שרה שלשים ושבע שנה, ובת תשעים היתה

רש"י

(יט) ואלה תולדות יצחק: יעקב ועשו האמורים בפרשה (רש"י), ואין תולדות קורות ומאורעות (רשב"ם למטה ל"ב), ואם מצאנו 'כי לא תדע מה ילד יום' (משלי כ"ז א'), אין זו ראייה שהמאורעות תקראנה תולדות סתם, או תולדות האדם, אלא תולדות הימים והזמן, כאלו הזמן יולד המאורעות הנולדים ומתהוים בו. ואע"פ כן אמת הוא כי בספור התולדות הכתוב מגיד ג"כ המאורעות והקורות. ומזה נמשך כי בלשון סורי שרְבָא שענינו משפחה ושבת מורה ג"כ ספורי המאורעות (Historia) כגון בְּשֶׁרְבָה המלכודק (Ephraem I 18) בספור מלכי צדק.

שד"ל

(כ) מפדן ארם: 'שדה ארם' (הושע י"ב ג'), פדן בלשון ערבי שדה, ובסורי מחרישה, ובארמי וערבי צמד בקר, וכן Curtius מזכיר תמיד Campos Mesopotamiae (רש"י, ראב"ע, בושארט, י"ד' מיכאעליס, וראו').

(כא) ויעתר: נ"ל כי שרש עתר נגזר מן עטר, והר סיני עשן כלו (שמות י"ט י"ח), תרגום ירושלמי עטר, 'ותמרות עשן' (יואל ג' ג'). תרגום סורי ועטרא דחננא, ומזה 'ועתר ענן הקטרת עולה' (יחזקאל ח' י"א). ונקראה התפלה כן כטעם 'תכון תפילתי קטרת לפניך' (תהלים קמ"א ב'),

הוא ויעֲתֶר לוֹ יְהוָה וַתָּהָר רַבָּקָה אֲשֶׁתוֹ: כב וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אֶסְכֵּן לָמָּה זֶה אֲנִכִי וַתֵּלֶךְ לְדָרֶשׁ

כרחק המקרא הזה אומר דרשני, שסתם מה- רש"י היא רציצה זו, וכתב: "אסכן למה זה אנכי". רבותינו (בראשית רבה סג, ו) דרשוהו לשון ריצה – כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרכס לצאת. עוברת על פתחי עבודת אלילים, עשו מפרכס לצאת. דבר אחר: מתרוצצים זה עם זה, ומריבים בנחלת שני עולמות: ותאמר אסכן. גדול צער העבור: למה זה אנכי. מתאוה ומתפללת על הריון: ותלך לדרש. לבית מדרשו של שם: לדרש אתה'.

ואומר אני, כל-לשון 'עתר' לשון הפצרה ורבויהוא, וכן (יחזקאל ח, יא): "ועתר ענן-הקטרת" – מרבית עלית העשן, וכן (יחזקאל לה, יג): "והעתרתם עלי דבריכם", וכן (משלי כז, ו): "ונעתרות נשיקות שונא" – דומות למרבות והנם למשא, אינקריישימיני"ט בלעז: לנכח אשתו. זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת: ויעתר לו. "לו" ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, לפיכך "לו" ולא לה: (כב) ויתרצצו. על

ובנפעל ענינו קבלת התפלה, כטעם 'ירח ה' את ריח הניחח' (למעלה ח' כ"א), 'והעתרתם עלי דבריכם' (יחזקאל לה י"ג), 'ונעתרות נשיקות שונא' (משלי כ"ז ו'), ענין התנשאות כמו עשן.

כתב יד:

דפוס ראשון:

לנכח: כמשמעו נגד, על אשתו. לנכח: כמשמעו, dirimpetto, עיין שמות ט' כ"ט.

(כב) ויתרצצו: משרש רצץ, ענין הכאה ורציצה, כמו 'וירצצו את בני ישראל' (שופטים י"ח). ושרש רצץ אח לשרש רעע, ושרש רעע מורה תחלה שבירה, ואח"כ הושאל על השמעת קול שאון (עיין פירושי בישעיה ח' ט), וכן כאן שרש רצץ מורה הכאה בקול שאון; וטעם ההתפעל כי היה כל אחד מהם מרוצץ את חברו. ואם תפרשהו (כרשב"ם וראב"ע) משרש רוץ שוב לא יתישב בו בנין התפעל.

למה זה אנכי: מקרא קצר, למה הייתי מתאוה ומתפללת על ההריון (רש"י, רמבמ"ן וראז'), או למה זה אנכי הרה (אח"מ) ולמה נעתר ה' לי? ורמב"ן ורלב"ג פירשו למה זה אני בעולם, הלואי אינני; למה נבראתי, נוח לי שלא נבראתי.

לדרוש את ה': רש"י ורשב"ם פירשו לשאול את פי ה' מן הנביאים, וכן תרגם אנקלוס, וכן דעת קלעריקוס וראז' ורמבמ"ן, ורמב"ן פירש ענין תפלה. ונ"ל כי לדרוש את ה' עקר ענינו תפילה ובקשת רחמים, כמו 'דרשתי את ה' וענני' (תהלים ל"ד ד'), 'דרשוני וחיו' (עמוס ה' ד'), 'וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים' (ד"ה ב' י"ז י"ב), 'והעם לא שב עד המכה ואת ה' צבאות לא דרשו' (ישעיה ט' י"ב), 'ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך' (דברים ד' כ"ט), 'נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני' (ישעיה ס"ה א'). והנה כל דורש ומבקש הוא מבקש למצוא, ומציאת האל הוא באחד משני דרכים, אם שיושיע את הדורש ויצילהו מצרתו,

אֶת־יְהוָה: כג וַיֹּאמֶר יְהוָה לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם גַּיִם כְּתִיב בְּבִטְנָךְ וְשְׁנֵי
 לְאֻמִּים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מְלֹאִם יֵאֱמָץ וְרַב יַעֲבֹד
 צָעִיר: כד וַיִּמְלְאוּ יְמִיהָ לִלְדֹת וְהִנֵּה תוֹמָם בְּבִטְנָהּ: כה וַיֵּצֵא
 הָרִאשׁוֹן אֲדָמוֹנִי כָּלֹ כְּאֲדָרֶת שִׁעָר וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו:

נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים:
 (כד) וימלאו ימיה. אבל בתמר כתיב (בראשית לח,
 כז): "ויהי בעת לדתה" – שלא מלאו ימיה, כי
 לשבעה חדשים ילדתם: והנה תומם. חסר.
 ובתמר "תאומים" מלא, לפי ששניהם צדיקים.
 אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע: (כה) אדמוני.
 סימן הוא שיהא שופך דמים: כלו כאדרת שער.
 מלא שער, כטלית של צמר המלאה שער.
 פלוקיד"א בלעז: ויקראו שמו עשו. הכל קראו
 לו כן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים

שיגיד לה מהתהא בסופה: (כג) ויאמר ה' לה.
 על ידי שליח – לשם נאמר ברוח הקדש והוא
 אמר לה: שני גוים בבטנך. 'גיים' כתיב, כמו
 "גאים" – אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו
 מעל שלחנם לא צנון ולא חזרת, לא בימות
 החמה ולא בימות הגשמים: ושני לאמים. אין
 "לאום" אלא מלכות: ממעיך יפרדו. מן המעיים
 הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתמו: מלאם יאמץ.
 לא ישוו בגדולה – כשזה קם זה נופל. וכן הוא
 אומר (יחזקאל כו, ב): "אמלאה החרבה" – לא

רש"י

ואם שיגיד לו העתיד, כי בשתים אלה האל מגלה השגחתו ונמצא ונדרש לבני אדם, הכל לפי
 המקום והשעה. והנה דעת רוב המפרשים שהלכה אצל אחד מהנביאים, קצתם אומרים אצל
 שם, וקלעריקוס אומר אצל מלכי צדק; ולדעתי הלכה לאיזה מקום מיוחד לעבודה ולהתבודדות
 (אולי כדעת אח"מ אל באר לחי רואי) והתפללה אל ה', והיה לה דבר ה' דרך נבואה או בחלום.

שד"ל

(כג) שני גוים בבטנך: שני ילדים העתידיים להיות לשני גוים.

ממעריך יפרדו: שני לאומים נפרדים ונבדלים יצאו ממעיך. כמו 'ומאלה נפרדו הגוים בארץ אחר
 המבול' (למעלה י' ל"א), ענין הסתעפות.

ורב יעבד צעיר: הגוי והלאום הנולד מן הבכור יעבוד לנולד מן הצעיר, והכוונה על אדום
 שנכבשו תחת יד ישראל בימי דוד ובימי הורקנוס.

(כד) וימלאו ימיה ללדת: כשנתמלא זמן הריונה והגיע זמנה ללדת.

והנה: אז נראה ונודע שהיו תאומים בבטנה.

תומים: נפלה האלף, כמו 'שְׁלֹתָךְ' (שמואל א' א' י"ז).

(כה) כאדרת: כתרגומו כְּכֶלֶן, והוא בל' יוני chlaina, והוא מלבוש עליון המחמם את הגוף (ר'
 וואלף היידנהיים בהבנת המקרא).

אדמוני: ששערו אדום.

כאדרת שער: מלת אדרת סמוכה לשער (לפי הטעמים, ודלא כהראב"ע), כמו 'ולא ילבשו אדרת

כּוּ וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצֵא אָחִיו וַיְדֹ אַחֲזֵת בְּעֵקֶב עֵשָׂו וַיִּקְרָא
שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיִּצְחַק בֵּין־שְׁנַיִם שָׁנָה בְּלִדְתֹת אֹתָם: כּוּ וַיִּגְדְּלוּ
הַנְּעָרִים וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יָדַע צִיד אִישׁ שָׂדֵה וַיַּעֲקֹב אִישׁ

רש"י העקב: בן־ששים שנה. עשור שנים משנשאה עד שנעשית בת שלש עשרה שנה וראויה להריון, ועשר שנים הללו צפה והמתין לה, כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה, ידע שהיא עקרה והתפלל עליה. ושפחה לא רצה לשא, לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה: (כז) ויגדלו הנערים ויהי עשו. כל־זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם, ואין אדם מדקדק בהם מה־טיבם, כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה – זה פרש לבתי מדרשות וזה פרש לעבודה זרה: ידע ציד. לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו: אבא, היאך מעשרין את המלח ואת התבן? כסבור אביו שהוא מדקדק במצות: איש שדה. כמשמעו, אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: תם. אינו בקי בכל־אלה, אלא כלבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי "תם": ישב אהלים. אהלו של שם

הרבה: (כז) [ואחרי־כן יצא אחיו וגו'. ואני הסופר שמעתי מדרש אגדה (בראשית רבה סג, ח) הדורשו לפי פשוטו: בדין היה אוחז בו לעכבו – יעקב נוצר מטפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה, תן־בה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה. נמצא, עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון. ויעקב בא לעכבו, שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטר את רחמה, ויטל את הבכורה מן הדין]: בעקב עשו. סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו, עד שזה עומד ונוטלה הימנו: ויקרא שמו יעקב. הקדוש־ברוך־הוא. [אמר: אתם קריתון לבכורכם שם, אף אני אקרא לבני בכורי שם, הדא הוא דכתיב: "ויקרא שמו יעקב"]. דבר אחר: אביו קרא לו יעקב, על שם אחיזת

שער' (זכריה י"ג ד'), ואין כל אדרת שעירה, כי אין ענין אדרת אלא דבר המקיף את הגוף. (עיין שד"ל פירושי בשמות ט"ו י').

עשו: ענינו בל' ערבי בעל שער (קלער' וראז' וגעז').

(כז) בלדת אותם: חוזר לרביקה אע"פ שלא נזכרה (כדעת אנקלוס), שעורו בלדת (היולדת) אותם; וכמהו 'אשר ילדה אותה ללוי במצרים' (במדבר כ"ו כ"ט) שפירושו, אשר ילדה אותה היולדת, וכן 'ואותו ילדה אחרי אבשלום' (מ"א א' ו') או ליצחק, כמו 'זעירד ילד את מחוואל' (למעלה ד' י"ח) (כדעת מהרש"ד), אלא שלפי זה היה ראוי לומר בלדתו אותם (יא"א).

(כז) איש שדה: כטעם חית השדה, גפן שדה, 'פקעות שדה' (מלכים ב' ד' ל"ט) איש קשה ומדברי (agrestis, sylvester).

איש תם: מלת תם נמצאת הרבה אצל ישר, כמו בתחלת איוב, וכן 'שָׁמֵר־תם וראה ישר' (תהלים ל"ו ל"ז). ויעקב היה איש תם, בערך אל עשו שהיה אוהב מלאכת הצייד שכולה נְכָלִים, ויעקב היה יושב אהלים ורועה צאן (כטעם יושב אהל ומקנה (למעלה ד' כ')). ואין סתירה לזה ממה שנכל לעשו וללבן, כי אמנם לא יקרא איש תם מי שעקר אומנותו היא נְכָלִים, אבל גם איש

תָּם יָשֵׁב אֶהְיֶה: כח וַיֹּאֲהָב יִצְחָק אֶת־עֵשָׂו כִּי־צִיד בְּפִיו
 וְרִבְקָה אֶהְבֶּת אֶת־יַעֲקֹב: כט וַיִּזְד יַעֲקֹב נָזִיד וַיִּבֹא עֵשָׂו
 מִן־הַשָּׂדֶה וְהוּא עֵיף: ל וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל־יַעֲקֹב הֲלֵעִיטְנִי
 נָא מִן־הָאֲדָם הָאֲדָם הִזֶּה כִּי עֵיף אָנֹכִי עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ

הקדוש־ברוך־הוא (בראשית טו, טו), לפיכך קצר
 הקדוש־ברוך־הוא חמש שנים משנותיו,
 שיצחק חי מאה ושמונים שנה, וזה חי מאה
 שבעים וחמש שנה. ובישל יעקב עדשים,
 להברות את האבל. ולמה עדשים? שדומות
 לגלגל, שהאבלות גלגל החוזר בעולם. [ועוד,
 מה־עדשים אין להם פה כך האבל אין לו פה,
 שאסור לדבר. ולפיכך המנהג להברות האבל
 בתחלת מאכלו ביצים, שהם עגולים ואין להם
 פה, כך אבל אין לו פה, כדאמרינן במועד קטן
 (כא ע"ב): אבל, כל־שלשה ימים הראשונים אינו

ואהלו של עבר: (כח) בפיו. כתרגומו, בפיו של
 יצחק. ומדרשו (בראשית רבה סג, י): בפיו של
 עשו, שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: (כט) ויזד.
 לשון בשול, כתרגומו: והוא עיף. ברציחה, כמה
 דאת אמר (ירמיה ד, לא): "כי־עיפה נפשי
 להרגים": (ל) הֲלֵעִיטְנִי. אפתח פי ושפך הרבה
 לתוכה. כמו ששנינו (שבת קנה ע"ב): אין אובסין
 את הגמל, אבל מלעיטין אותו: מן־האדם
 האדם. עדשים אדמות. ואותו היום מת
 אברהם, שלא יראה את עשו בן בנו יוצא
 לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו

רש"י

תם וישר יוכל להתנכל לפעמים להנצל ממזיקיו, להרחיק הנוק ולקרב התועלת לפי צורך
 השעה ולא דרך קבע והרגל, כמו הַצִּיד. ומן ציד נגזר שרש צָדָה, ושם צָדָה שענינו קרוב
 לרמיה.

שד"ל

(כח) כי ציד בפיו: הציד בכלל, כלומר אכילת בשר בהמות ועופות השדה, היה חביב לפיו
 (Coccejus), או שהיה הציד רגיל להיות בפיו, כי היה אוהב אכילתו; ולפי זה אין צורך לפרש
 שהוא כאילו כתוב צִידו בו"ו, כתרגום אנקלוס והאלכסנדרי וכפירוש המפרשים; והכותים
 הגיהו צידו.

(כט) ויזד: הפעיל משרש זיד, ונזיד הוא הנפעל, ומענין זה יד וזדון, עקר ענינם רתיחה.

(ל) הֲלֵעִיטְנִי: לא נמצא עוד במקרא, אלא במשנה 'אבל מלעיטין' (שבת קנ"ה ע"ב), 'הלעיטהו
 לרשע וימות' (קמא ס"ט ע"א). וידוע כי הברת לע מורה על הבליעה, וממנה לוע (גרון), בלע,
 עלע (עיין רד"ק שרש לוע).

דפוס ראשון:

כתב יד:

מן האדם האדם הזה: הכפל לחזק, ומזה מן האדם האדם הזה: הכפל מורה על רבוי
 דברים נפרדים ובלתי מתערבים אלו עם אדמדם, עקרו אדום אדום.

אלו, כמו 'המונים המונים' (ויאל ד' י"ד),

'חמרים חמרים' (שמות ח' ו'), וכן העדשים הם גרעינים רבים בלתי מתערבים זה עם זה.

אָדוֹם: לֹא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מְכַרְהָ כִּיּוֹם אֶת־בְּכֹרְתָךְ לִי:
 לֵב וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוֹת וְלִמְהֵרָה לִי בְּכֹרְהָ:

משיב שלום לכל-אדם, וכל-שכן שאינו שואל בתחלה, משלשה ועד שבעה משיב ואינו שואל וכו': (לא) מכרה כיום. כתרוממו: "כיום דילהן" – כיום שהוא ברור, כך מכור לי מכירה ברורה: בכרתך. לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב: אין רשע זה כדאי שיקריב להקדוש- ברוך-הוא: (לב) הנה אנכי הולך למות. [מתנודדת והולכת היא הבכורה, שלא תהא כל-עת העבודה בבכורות, כי שבת לוי יטל אותה. ועוד] אמר עשו: מה-טיבה של עבודה זו? אמר

(לא) מכרה כיום: קודם שאלעיטך, כטעם 'קטור יקטירון פיוס החלב' (שמואל א' ב' ט"ז), 'ישבע לי כיום המלך שלמה' (מלכים א' א' נ"א), 'דרוש נא כיום את דבר ה'" (שם כ"ב ה'), כלם ענינם בתחילה וקודם לדבר אחר. ותוכן המעשה הזה לדעתי היה כי יעקב היה עוסק תמיד בצרכי הבית, ועשו היה אוכל בכל יום ממה שהיה מוצא בבית, ולא היה עוסק אלא בצידו, אשר בלא ספק לא היה בו למלאות כל צרכי המשפחה, אלא לתענוג, ומעט לתועלת (כגון במכירת העורות). אמנם עקר אומנות זרע אברהם היה במקנה הצאן והבקר, ועשו לא היה עוזר בה את אחיו כלל, ותלמידי יוסף ירא אומר שהיה עוזר לו (אף שלא בכונה) בהרחקת האריות והדובים, ונ"ל שלא היה עשו עוסק בהריגת החיות הטורפות, אלא היה צד איל וצבי ויחמור לאכול את בשרם. ויעקב שהיה מיצר על זה שהיה כל עמל הנהגת הבית מוטל עליו בלא שום שכר, התחכם לשאול ממנו בשעה שהיה עיף שימכור לו את בכורתו, ויהיה זה שכרו. ואמנם מה היה המבוקש בבקשת הבכורה? יש אומרים שינחל פי שנים בנכסי אביו (דברים כ"א י"ז), או שיהיה אביו מברך אותו ברכות יתרות על אחיו (ברא' מ"ח י"ח, ועיין מה שאכתוב למטה מ"ח ה'). וכל זה לא יתכן, כי הנה ראינו כי יעקב לא הגיד מעולם ליצחק אביו ענין המכירה הזאת, שהרי אמר 'אנכי עשו בכורך' (למטה כ"ז י"ט), ועשו אמר (שם ל"ב) 'אני בנך בכורך עשו', א"כ מה הועיל יעקב בתחבולתו, בהיות הענין בלתי ידוע לאביו? כי הנה עשו לא כתב לו שטר שהיה בידו לראיה, גם לא היו שם עדים ולא היתה שם אלא שבועה; וכיון שאנו רואים שעשו לא חדל לקרוא את עצמו בשם בכור בדברו עם אביו, וגם יעקב אמר אל אביו בכורך עשו, נראה ודאי שלא עלתה על לבו של יעקב לקנות שום יתרון על אחיו אצל יצחק ביום הנחילו את בניו, או ביום ברכו אותם. על כן אומר אני שלא היה ענין המכר הזה, אלא שנשבע עשו כי אחרי מות אביו יניח ליעקב שיהיה אפוטרופוס ומנהיג את הבית, כמו שהוא מְקַטֵּבֵּעַ הבן הבכור שיהיג את הבית אחרי מות אביו; ויעקב בקש זאת בכונה שלא יוכל עשו לגרשו מביתו ומארצו, באופן שלא תוכל להתקיים בו ובזרעו ברכת אברהם על ירושת הארץ; וענין זה לא היה צריך להודיעו ליצחק. והנה עשו קיים שבועתו, כי אחרי מות אביו הלך לו אל ארץ אחרת, ולא אמר ליעקב שילך הוא ויצא מביתו (וקצת מזה ג"כ בדברי דון יצחק).

(לב) הנה אנכי הולך למות: בכל יום אני יוצא לצוד ציד ואני מסתכן (ר' מאיר אבי רשב"ם וראב"ע ורמב"ן). והסכנה הזאת איננה ראייה שהיה הורג החיות הטורפות כי (כדברי תלמידי אלישע

לג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הַשְּׁבַעָה לִי כִּי־אִם וַיִּשְׁבַּע לּוֹ וַיִּמְכַּר אֶת־
 בְּכֹרְתּוֹ לְיַעֲקֹב: לד וַיַּעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו לֶחֶם וַגִּזִּיד עַד־שָׁמַיִם
 וַיֵּאכַל וַיִּישָׁת׃ וַיִּקַּם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֶז עֵשָׂו אֶת־הַבְּכֹרָה: כו א וַיְהִי
 רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְבַּד הָרָעַב הָרֵאשִׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בַיָּמֵי
 אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל־אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ־פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה:
 ב וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה וַיֹּאמֶר אֶל־תֵּרֵד מִצְרַיִמָּה שָׁכֵן בְּאֶרֶץ
 אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֶיךָ: ג גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאַבְרָכְךָ
 כִּי־לֵךְ וְלִזְרַעְךָ אֶתְּנוּ אֶת־כָּל־הָאֲרֶצֶת הָאֵל וְהִקְמַתִּי אֶת־
 הַשְּׁבַעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ: ד וְהִרְבִּיתִי אֶת־

עבודתו של מקום: (ב) אל־תרד מצרימה. שהיה
 דעתו לרדת למצרים, כמו שירד אביו בימי
 הרעב. אמר לו: אל־תרד מצרימה, שאתה
 עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך:
 (ג) האל. כמו 'האלה': (ד) והתרבו בזרעך. אדם

לו: כמה אזהרות וענשין ומיתות תלוין בה,
 כאותה ששנינו (סנהדרין כב ע"ב): אלו הן
 שבמיתה: שתויי יין, ופרועי ראש. אמר: אני
 הולך למות על ידה, אם־כן מה־חפץ לי בה:
 (לד) ויבז עשו. העיד הכתוב על רשעו, שבזה

רש"י

חיים (זאמאטו) גם צידת הצביים ושאר חיות בלתי טורפות יש בה סכנה מפני שהם מדלגים
 על ההרים מקפצים על הגבעות.

שד"ל

ולמה זה לי בכרה: שאין לה מקום רק אחרי מות אבי, ואולי הוא יחיה אחר־י. אבל אח"כ
 כשהיה יצחק זקן מאוד והיה נראה שמיתתו קרובה (וכמו שאמר בלבו יקרבו ימי אבל אבי),
 והוא (עשו) עודנו חי, אז נתחרט על מכירתו, ואמר ויעקבני, את בכרתי לקח (למטה כ"ז ל"ו).
 (א) ויהי רעב בארץ: לדעת ר' וואלף מאיר בעל המעמר, זה היה קודם לידת יעקב ועשו, ואין
 מוקדם ומאוחר בתורה, כי רחוק הוא שבאורך הימים לא ירגישו אנשי המקום כי הבנים בניו
 ושרבקה היא אמם.

(ב) אל תרד מצרימה: שהיה בדעתו ללכת שם כמו שהלך אביו בימי הרעב (רש"י). ורצה הקב"ה
 להראות לו השגחתו שגם בארץ ההיא שהיה שם רעב יברכהו ויצליחהו, וכמפורש למטה (י"ב)
 'יזרע יצחק בארץ ההיא וימצא וגו'".

(ג) ולזרעך: צריך לתרגם להמה כתרגום ולבניך תחת ולברך, וכן בפסוק שאחר זה.

שכון בארץ: עיין נתה"ש.

זָרַעְךָ בְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזָרְעֶךָ אֶת כָּל־הָאָרֶץ
הָאֵל וְהַתְּבָרְכוּ בְּזָרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ: ה' לְעֵקֶב אֲשֶׁר־שָׁמַע
אֲבָרְהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצּוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרָתַי:
שני וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵרָר: ז' וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ
וַיֹּאמֶר אַחְתִּי הִוא כִּי יֵרָא לְאֹמֶר אִשְׁתִּי פֶן־יְהַרְגֵנִי אַנְשֵׁי
הַמָּקוֹם עַל־רִבְבָּהּ כִּי־טוֹבַת מְרֵאָה הִוא: ח וַיְהִי כִּי־אָרְכוּ־
לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקֹף אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד

שבתורה, כגון: שניות לעריות, ושבבות לשבת: רש"י מצותי. דברים שאלו לא נכתבו ראויין הם להצטוות, כגון: גזל, ושפיכות דמים: חקותי. דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם, כגון: אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, שאין טעם בדבר אלא גזרת המלך וחקותיו על עבדיו: ותורתִי. להביא תורה שבעל-פה, הלכה למשה מסיני: (ז) לאשתו. על אשתו, כמו (בראשית כ, יג): "אמרי-לי אחי הוא": (ח) כִּי־אָרְכוּ. אמר: מעתה אין לי לדאוג, מאחר שלא אנסוה

אומר לבנו: יהא זרעך כזרעו של יצחק. וכן בכל-המקרא, וזה אב לכלן (בראשית מח, כ): "בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה". ואף לענין הקללה מצינו כן (במדבר ה, כז): "והיתה האשה לאלה" – שהמקלל שונאו, אומר: תהא כפלוגנית. וכן (ישעיה סה, טו): "והנחתם שמכם לשבועה לבחירי" – שהנשבע אומר: אהא כפלוגני, אם עשיתי כך וכך: (ה) שמע אברהם בקולי. כשנסיתי אותו: וישמר משמרתי. גזרות להרחקה על אזהרות

(ה) חקותי: החוק והחוקה הם צווים מוגבלים מכל צד, אין להוסיף ואין לגרוע, קצתם מוגבלים בזמן, קצתם במדה, במספר או במשקל (וכן רנה"ו בנתה"ש ויקרא ז' ט"ז). והשרש חק קרוב לשרש חג שענינו הגבלת הגוף סביב סביב, וכן מצאנו בַּחֲקוֹ חוּג עַל פְּנֵי תְהוֹם' (משלי ח' כ"ז).

מצותי חקותי ותורתִי: כל צווי, בין לדורות בין לשעה, נקרא מצוה, חקה ותורה אינן אלא לדורות. חקה הוא כאשר יאמר המושל תעשה כך וכך, ואם יאמר אם יארע לכך אז תעשה כך, ואם יקרה כך אז תעשה כך, זה נקרא תורה. יציאתו מארצו והעקדה היו מצות, המילה היא חקה, וההליכה בדרך ה' לעשות צדקה ומשפט היא תורת ה', ואעפ"י שלא מצאנו שנצטווה על זה מאת ה', הנה אברהם, ידע כי זאת היא דרך ה', והיה עושה צדקה ומשפט להיותו יודע כי באלה הוא חפץ, נמצא שהיה שומר אותן להיותן תורת ה'.

(ו) פן יהרגני: עיין למעלה כ' י"א.

(ח) מצחק: פה טען הכורם נגד הרשב"ם שאין ענינו תשמיש, ואין ראייה מן 'בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי' (למטה ל"ט ט"ז), כי שם כתוב ג"כ 'ותקרא לאנשי ביתה וכו' לצחק בנו'

הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וְהִנֵּה יִצְחָק מְצַחֵק אֶת רַבְקָה אֲשֶׁתּוֹ:
 ט וַיִּקְרָא אַבְיִמֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אֵךְ הִנֵּה אֲשֶׁתְּךָ הוּא
 וַאֲיֵךְ אִמְרַתְּ אֲחֹתִי הוּא וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אִמְרַתִּי
 פֶּן-אֲמוֹת עָלְיָהּ: י וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ מִה-זֹּאת עָשִׂיתְ לָנוּ
 כִּמְעַט שָׁכַב אֶחָד הָעָם אֶת-אֲשֶׁתְּךָ וְהִבַּאת עָלֵינוּ אֲשָׁם:

רש"י עד עכשו. ולא נזהר להיות נשמר: וישקף העם. המיוחד בעם, זה המלך: והבאת עלינו אבימלך וגו'. שראהו משמש מטתו: (י) אחד אשם. אם שכב כבר, הבאת עלינו אשם:

שד"ל (שם י"ד), כלומר לצחק בי ובכם, ולא יתכן שתהיה הכוונה שיבא לשכב גם עמהם. והנה מצחק את רבקה ענינו שעשוע (sollazzarsi con alcune) ולצחק בי ולצחק בנו ענינו התעוללות דרך בזיון (prendersi trastullo di alcune), וכן 'התשחק בו כצפור ותקשרנו לגערותיך' (איוב מ' כ"ט). וממה שכתוב כאן 'את רבקה אשתו' (שלא היה צריך לכתוב אשתו) נ"ל כי אבימלך הבין שהיא אשתו לא לבד ממה שראה את יצחק עושה, כי גם ממה ששמע קורא אותה אשתו, כי בשעת שמחה ובחדרי ביתו אין ספק שהיה שוכח לכנותה בשם אחות, והנה מתוך המעשה והדבור ראה ושמע את יצחק שהיה מצחק עם אשתו דוקא. מה שאני אומר שאבימלך שמע את יצחק קורא אותה אשתו נ"ל מוכרח, שאל"כ לא היה לו לאבימלך אלא לגנותו ולהוכיחו למה הוא מצחק עם אחותו, ולא להחליט 'אך הנה אשתך היא'.

מצחק את רבקה אשתו: מעשה געגועים שאין אדם כשר עושה עם אחותו, אך אין להאמין שיהיה יצחק משמש מטתו במקום שיהיה אפשר ליושבי בית אחר לראותו בעד החלון. מליצת מצחק את אין ענינה כמליצת מצחק ב... ('בא אלי העבד העברי וכו' לצחק ב' (למטה ל"ט י"ז). המצחק את רעהו הוא מצחק עמו ושניהם משתעשעים, והמצחק ברעו הוא לבדו מצחק ואין חברו מצחק, אך הוא ניזוק בדבר, וכך מקבל מזה נזק, צער או בושת.

(ט) **אך הנה אשתך הוא:** בודאי אשתך היא, והוא נאמר דרך אמדן הדעת (ע' למעלה כ' י"א), כי כן שפט אבימלך כי ודאי אם היתה אחותו לא היה מצחק עמה אע"פ שלא שמע שקראה אשתו.

(י) **אחד העם:** אבל המלך עצמו לא היה נכשל בזה, אם להיותו זקן, ואם כי כבר נכוה כשלקח את שרה; ונראה כי לפיכך לא האמין ליצחק כשאמר אחותי היא ודקדק אחריו עד שעלתה בידו לראותו מצחק עמה.

אחד העם: אחד מהעם, יהיה מי שיהיה. אָחַד בסמיכותו אָחַד, ויבא בצורת הסמיכות כאשר תחסר אחריו המ"ם, כמו 'אחד השיחים' (ברא' כ"א ט"ו), 'על אחד ההרים' (שם כ"ב ב'), 'אחד הרקים' (שמואל ב' ו' כ'), ולפעמים גם במ"ם, כמו 'כאחד ממנו' (בראשית ג' כ"א), או 'אל אחד מבניו' (ויקרא י"ג ב').

יֵאָדָוּ וַיִּצְוּ אֲבִימֶלֶךְ אֶת־כָּל־הָעָם לֵאמֹר הַנִּגַע בְּאִישׁ הַזֶּה
 וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוּמָת: יב וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיִּמְצָא
 בַּשָּׁנָה הַהוּא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ יְהוָה: שליש יג וַיִּגְדַּל
 הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ הַלּוּךְ וַיִּגְדַּל עַד כִּי־גִדַּל מְאֹד: יד וַיְהִי־לּוֹ מְקַנְה־
 צֵאן וּמְקַנְהָ בְקָר וְעֶבְדָּה רַבָּה וַיִּקְנְאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים:

(יב) בארץ ההוא. אף-על-פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה, כארץ שבעה גוים: בשנה ההוא. אף-על-פי שאינה כתקנה, שהיתה שנת רעבון: בארץ ההוא בשנה ההוא. שניהם למה? לומר, שהארץ קשה והשנה קשה: מאה שערים. שאמדה כמה ראויה לעשות,

ועשתה על אחת שאמדה – מאה. ורבותינו רש"י (בראשית רבה סד, ו) אמרו: אמד זה, למעשרות היה: (יג) כִּי־גִדַּל מְאֹד. שהיו אומרים: זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך: (יד) ועבדה רבה. פעלה רבה, בלשון לעז אוברייני"א. "עבודה" משמע עבודה אחת.

והבאת עלינו אשם: עונש על כל האומה. כי לארץ לא יכופר כשאינ עושים דין בחוטאים, וכאן שד"ל לא היה אפשר לעשות דין מאחר שלא היה החטא נודע.

והבאת: עבר (עיין אוהב גר עמוד 40), אך המלה מלרע בעבור העין שאחריה, כמו 'ונחה עליו' (ישעיה י"א ב'), 'ורעה עינך' (דברים ט"ז ט').

(יא) הנגע באיש הזה: לרעה, כמו 'כי הנגע בכס נגע בבכת עינו' (זכריה ב' י"ב), 'כי יד אלוה נגעה בי' (איוב י"ט כ"א), ומזה נִגַע; וכן שרש פִּגַע שענינו קרוב לשרש נִגַע, נמצא להורות על המכה, כמו 'ויפגע בו וימת' (מ"א ב' כ"ב), ומזה פִּגַע.

באיש הזה ובאשתו: או באשתו. והאפודי מפרש 'ומכה אביו ואמו' (שמות כ"א ט"ו) כאלו כתוב ומכה אביו ומכה אמו, וכן כאן הנוגע באיש הזה והנוגע באשתו, ונכון, אלא שהענין אחד. והנה צוה אבימלך על הדבר הזה למען ידעו העם שהיא בעולת בעל, כדי שלא להביא אשם על העם כלו, והזכיר גם את יצחק (באיש הזה) כדי שיהיה הענין בל' נקיה, וגם אולי קצת מהעם יכעסו על יצחק על שהתל במ עכשו באמרו אחותי היא.

(יג) וילך הלוך וגדל: גדל הוא שם התאר, והוא עומד במקום בינוני כי בפועלים העומדים הבינוני בקמץ יבא לפעמים על דרך שם התאר (או תאמר על דרך לשון ארמית), כמו 'יהי קול השפר הולך וחזק מאד' (שמות י"ט י"ט), 'ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה' (שופטים ד' כ"ד), 'וילך הפלשתי הלך וקרב' (ש"א י"ז מ"א), 'ודוד הלך וחקק' (ש"ב ג' א'), 'וילך הלוך וקרב' (ש"ב י"ח כ"ה).

(יד) ויקנאו אותו: כמו 'ויקנא את אשתו' (במדבר ה' י"ד), 'אפרים לא יקנא את יהודה' (ישעיה י"א י"ג).

טו וְכַל־הַבְּאֵרֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ עַבְדֵי אָבִיו בְּיַמֵי אַבְרָהָם
 אָבִיו סִתְמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיְמַלְאוּם עֶפְרָ: טז וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ
 אֶל־יִצְחָק לֵךְ מֵעִמָּנוּ כִּי־עֲצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד: יז וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם
 יצחק וַיִּחַן בְּנַחֲל־גֵרָר וַיֵּשֶׁב שָׁם: יח וַיָּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר |
 אֶת־בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵי אַבְרָהָם אָבִיו
 וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת
 כִּשְׁמֹת אֲשֶׁר־קָרָא לָהֶן אָבִיו: יט וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי־יִצְחָק
 בְּנַחֲל וַיִּמְצְאוּ־שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים: כ וַיִּרְיְבוּ רַעֵי גֵרָר עִם־
 רַעֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם וַיִּקְרָא שֵׁם־הַבְּאֵר עֶשֶׂק כִּי
 הִתְעַשְׂקוּ עִמּוֹ: כא וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֲרֵת וַיִּרְיְבוּ גַם־עָלֶיהָ

העיר: (יח) וישב [יצחק] ויחפר. הבררות אשר
 חפרו בימי אברהם אביו, ופלשתים סתמום,
 וקודם שנסע יצחק מגרר, חזר ויחפר:
 (כ) עשק. ערעור: כי התעשקו עמו. נתעשקו
 עמו עליה במריבה וערעור: (כא) שטנה.

"עבדה" משמע פעולה רבה: (טו) סתמום
 פלשתים. מפני שאמרו: תקלה הם לנו, מפני
 הגיסות הבאות עלינו. "טמונון פלשתאי" –
 לשון סתימה. ובלשון משנה (פסחים מב ע"א):
 מטמטם את הלב: (יז) בנחל־גרר. רחוק מן

רש"י

לך מעמנו: אמר לו זה בשלום (כמו שאמר אח"כ ונשלחך בשלום), שאם היה שונאו
 לא היה אומר לו כי עצמת ממנו מאד; אמנם אמר אליו לך מעיר המלוכה, כי הגדולים
 מקנאים אותך, ופן יפגעו בך ולא אוכל להצילך. ולפיכך לא יצא יצחק ממלכות אבימלך,
 רק מעיר מלכותו. ואמנם יצחק אמר אח"כ (למטה כ"ז) 'ואתם שנאתם אותי, והכוונה
 על אחוזת מרעהו, והם השרים, כי הם קנאו בו ושנאוהו, עד שהוצרך אבימלך לומר לו לך
 מעמנו.

שד"ל

(כ) התעשקו: התעסק בלשון סורי difficilis, asper fuit וכן בלשון חכמים שדה שיש עליה
 עסיקין (שבועות ל"א ע"א), ענין ערעור. ודח"א ע"ה אומר כי מזה ג"כ 'עסיק עפרא' (מציעא
 ע"ד ע"א), העפר היה ביוקר. והנה הבאר הזאת והאחרת הנקראת שטנה נראה (כדעת מהרש"ד)
 שנשאר יצחק, כי אע"פ שרבו עליהן לא גזלו אותן ממנו, אלא נתפשרו עמו באחד מן
 הדרכים.

וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שֵׁטְנָה: כב וַיַּעֲתֶק מִשָּׁם וַיַּחֲפֹר בְּאֵר אַחֶרֶת
 וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי־עֲתָהּ
 הִרְחִיב יְהוָה לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ: רביעי כג וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר
 שֶׁבַע: כד וַיֵּלֶא אֱלֹוֹ יְהוָה בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי
 אַבְרָהָם אֲבִיךָ אֶל־תִּירָא כִּי־אֶתְּךָ אֲנֹכִי וּבִרְכַתִּיךָ וְהִרְבִּיתִי
 אֶת־זַרְעֶךָ בְּעֵבֹר אַבְרָהָם עֲבָדַי: כה וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ
 וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה וַיִּט־שָׁם אֱהֻלוֹ וַיִּכְרוּ־שָׁם עֲבָדַי־יִצְחָק
 בְּאֵר: כו וַאֲבִימֶלֶךְ הַלֵּךְ אֱלֹוֹ מִגְרָר וַאֲחִזַּת מִרְעֵהוּ וּפִיכֹל
 שׁוֹר־צָבָאוֹ: כז וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִצְחָק מִדּוֹעַ בְּאַתָּם אֱלֹוֹ
 וְאַתָּם שְׁנֵאתֶם אֹתִי וְתִשְׁלַחוּנִי מֵאַתָּתְכֶם: כח וַיֹּאמְרוּ רָאוּ
 רְאִינוֹ כִּי־הָיָה יְהוָה | עִמָּךְ וְנֹאמַר תְּהִי נָא אֱלֹהֵי בֵינוֹתֵינוּ

שואם כן כל־סיעת אוהביו הולך עמו, ולא היה רש"י
 לו אלא סיעה אחת של אוהבים. לכן יש
 לפותרו כלשון הראשון. ואל תתמה על תי"ו
 של "ואחזת", ואף־על־פי שאינה תבה סמוכה
 יש דגמתה במקרא: "עזרת מצר" (תהלים ס, ג),
 "ושכרת ולא מיין" (ישעיה נא, כא): אחזת. לשון
 קבוצה ואגודה, שנאחזין יחד: (כח) ראו ראינו.

נוישימינ"ט: (כב) ופרינו בארץ. כתרגומו:
 "וניפוש בארעא": (כו) ואחזת מרעהו. כתרגומו:
 "וסיעת מרחמוהו" – סיעת מאוהביו. ויש
 פותרין "מרעהו" – מ"ם מיסוד התבה, כמו
 (שופטים יד, יא): "שלשים מרעים" דשמשון, כדי
 שתהיה תבת "ואחזת" דבוקה. אבל אין דרך
 ארץ לדבר על המלכות כן – סיעת אוהביו,

שד"ל

(כב) הרחיב ה' לנו: זה סימן טוב שגזר ה' להרחיב את גבולי.

ופרינו: לשון הצלחה, כאילן המצליח כשהוא עושה פרי.

(כו) אחזת: שם אדם, כן דעת בעלי המסרה ורבינו סעדיה, היירונימוס, והמתרגם הסורי,
 והאלכסנדר, קלעריקוס, ראז' וגעז'. וכן דעת ר' יהודה בבראשית רבא (פרשה ס"ד אות ט'),
 אלא שלדעת אחזת מרעהו היה שמו, כלומר שהיה שמו מורכב משתי שמות, על דרך דמשק
 אלעזר' (בראשית ט"ו ב'), 'רוממתי עזר' (ד"ה א' כ"ה ד' ול"א). וזה רחוק בעיני, שתהיה מלת
 מרעהו בכנוי נסתר גם היא מן השם, ואולי ט"ס נפל במדרש וצ"ל אחזת היה שמו.

(כח) בינותינו: עיין נתה"ש ודיקדוקי §.1084.

בִּינֵינוּ וּבִינְךָ וּנְכַרְתָּהּ בְּרִית עִמָּךְ: כט אִם־תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ
 רָעָה כַּאֲשֶׁר לֹא נִגְעַנְנוּךָ וְכַאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמָּךְ רַק־טוֹב
 וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם אֵתְהָ עִתָּהּ בְּרוּךְ יְהוָה: ^{חמישי} ל וַיַּעַשׂ
 לָהֶם מִשְׁתָּהּ וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ: לא וַיִּשְׁכְּמוּ בַבֶּקֶר וַיִּשְׁבְּעוּ
 אִישׁ לְאָחִיו וַיִּשְׁלַחֵם יִצְחָק וַיִּלְכוּ מֵאֵתוֹ בְּשָׁלוֹם: לב וַיְהִי |
 בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּבְאוּ עַבְדֵי יִצְחָק וַיַּגִּדוּ לוֹ עַל־אֲדוֹת הַבְּאֵר
 אֲשֶׁר חָפְרוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִצָּאֵנוּ מַיִם: לג וַיִּקְרָא אֶתְהָ שְׁבַעָה
 עַל־כֵּן שֵׁם־הָעֵיִר בְּאֵר שְׁבַע עַד הַיּוֹם הַזֶּה: לד וַיְהִי עֲשׂוֹ
 בֶן־אֲרַבְעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת־יְהוּדִית בֵּת־בְּאֵרִי
 הַחֲתָי וְאֶת־בְּשֻׁמֹת בֵּת־אֵילֹן הַחֲתָי: לה וַתְּהִיֵּן מֵרַת רוּחַ

החזיר הזה כשהוא שוכב, פושט טלפיו, לומר:
 ראו שאני טהור! כך אלו [אלופי עשן] –
 גוזלים וחומסים, ומראים עצמם כשרים. כל־
 ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת יד
 בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן ארבעים אמר:
 אבא בן ארבעים שנה נשא אשה, אף אני כן:
 (לה) מרת רוח. לשון המראת רוח, כמו (דברים

רש"י "ראו" באביך "ראינו" כך: תהי נא אלה בינותינו וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך, תהי גם עתה בינינו וביניך: (כט) לא נגענוך. כשאמרנו (פסוק טז): "לך מעמנו": אתה. גם אתה עשה עמנו כמו כן: (לג) שבעה. על שם הברית: (לד) בן־ארבעים שנה. עשו היה נמשל לחזיר, שנאמר (תהלים פ, יד): "יכרסמנה חזיר מיער" –

שד"ל (כט) עשינו עמך רק טוב: לדעת מהרש"ד מלת לא (לא נגענוך) עומדת במקום שתיים (וכאשר לא עשינו עמך רק טוב). ולדעתי איננו כן, אבל מלת רק ענינה tantum, ואיננה צריכה למלת לא כמו 'ואמלטה רק אני לבדי' (איוב א' ט"ו), ולפעמים תבא לפניו מלת לא, כמו 'לא נשאר רק שבט יהודה לבדו' (מ"ב י"ז י"ח).

(לג) על כן שם העיר באר שבע: נראה כדעת מהרש"ד, עיין יש"ד.

(לד) ויהי עשו וגו' ותהיין מרת רוח וגו': הקדים הספור הזה מפני מה שהוא עתיד לומר למטה (כ"ו מ"ו) 'קצתי בחיי מפני בנות חת', זיצו עלי לאמור לא תקח אשה מבנות כנען' (כ"ז ו') (רשב"ם). ברש"י לעצבון ליצחק ולרבקה, נ"ל דבור אחד, וכן הדפיס רנו"ה.

מרת רוח: מרירות רוח (ר"י חיוג וראב"ע), כמו 'לב יודע מרת נפשו' (משלי י"ד י'), והוא ענין

לִיצְחָק וּלְרַבֵּקָה: כּוּ אֵי־יְהִי כִּי־זֶקֶן יִצְחָק וּתְכַהֵן עֵינָיו מֵרֵאֶת וַיִּקְרָא אֶת־עֵשָׂו | בְּנֵו הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנֵי

ט, כד): "ממרים הייתם" – כל-מעשיהן היו לעצבון: ליצחק ולרבקה. שהיו עובדות עבודה זרה: (א) ותכהין. בעשן של אלו. דבר אחר: כשנעקד על גבי המזבח והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים, וראו מלאכי השרת והיו בוכים, וירדו דמעוניהם

עצבון. ומצאנו 'עצובת רוח' (ישעיה נ"ד י'), 'עצבו את רוח קדשו' (שם ס"ג י'), וגם שרש מרה וכל לשון מרי, עקרו משרש מרר, כי הבלתי שומע בקולנו גורם לנו עצבון (עייין פירושי בישעיה ג' ח'). וגם רש"י ז"ל נראה שהבין כן, כי כתב: לשון ממרים, ואח"כ הוסיף: כל מעשיהם היו לעצבון ליצחק ולרבקה. אבל למה כאן באה המ"ם בחולם (מרת) ובמשלי בקמץ חטוף (מרת)? הדבר פשוט, כי כאן הטעם במ"ם מפני מלה זעירה שאחריה, ואם היתה המ"ם בקמץ והטעם עליה, לא היה הקמץ יכול להיות חטוף, אבל היה קמץ רחב, ככל קמץ שהטעם עליו.

(א) ויהי כי זקן יצחק: על אודות תוכן הספור הזה כלו, עיין מה שכתבתי בבה"ע (תקפ"ט 110-105) שהברכה שברך יצחק את יעקב כשהיה סבור לברך את עשו היתה לו לבדו ולא לזרעו אחריו, ועתה (בשנת תקצ"ט) נ"ל שהוא טעות כי אע"פ שלא נזכר הזרע בפירוש, היה הדבר מובן מאליו שהכוונה לו ולזרעו כי כן מצאנו מנהג האבות בימי קדם כשהיו מברכים את בניהם לא היו מברכים אותם בברכות שתכלינה במותם, אלא גם זרעם וזרעם היו מברכים, כמו שראינו (למעלה כ"ד ס') 'ויברכו את רבקה ויאמרו לה אחתנו את' היי לאלפי רבבה ויירש זרעך' וגו', ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וידגו לרב בקרב הארץ' (למטה מ"ח ט"ז). וכן כשבא יעקב לברך את בניו אמר להם 'האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים' (למטה מ"ט א'). וכן כשאמר אברהם, 'לו ישמעאל יחיה לפניך' (בראשית י"ז ח'), אמר לו ה' 'ולישמעאל שמעתין הנה ברכתי וגו' ונתתיו לגוי גדול' (שם כ'). אשר מכל זה נראה כי סתם ברכת הבנים איננה לעצמם במשך ימי חייהם, אך היא להם ולזרעם לימים רחוקים. על כן נראה לי ברור כי 'ויתן לך האלהים מטל השמים' וגו' 'יעבדוך עמים' וגו' הכוונה שתהיינה הברכות האלה לו ולזרעו אחריו עד עולם. ולענין מחשבת יצחק נ"ל כי רצה לברך את עשו להיותו חביב לו כי ציד בפיו ורצה ליחד לו ברכה והצלחה יותר מאחיו, וכמו שאמר לו 'הוה גביר לאחריך'. וליעקב לא היה בדעתו לברך כלל, כי אמר בלבד: יעקב ישכון עם עשו, ויירשו שניהם את הארץ אשר נתן אלהים לאברהם, וברכת אברהם תתקיים בשניהם, כי שניהם זרע יצחק ובני הגבירה, והנה ברכת אברהם מעצמה תחול עליהם בלי שיברך הוא את יעקב. אך הוצרך לברך את עשו למען יהיה לו יתרון על אחיו ויהיה גביר עליו, ואעפ"י שהיה עשו גביר על יעקב תוכל ברכת אברהם להתקיים בשניהם, ויהיו שניהם ברוכי ה' וישכנו בשלום יחדיו כי ידע טבעו של יעקב שהיה איש תם יושב אוהלים וסבלן ובעל ענוה. ולפיכך בברכה אשר ברך את יעקב בחשבו שהוא עשו לא הזכיר כלל ברכת אברהם ולא הארץ אשר נתן אלהים לאברהם כמו שהזכיר לבסוף, כי אמנם ברכה זאת היא מיוחדת לעשו, אבל ברכת אברהם היא

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַנְּנִי: בַּיּוֹמָאֵם הַנֵּה־נָא זְקַנְתִּי לֹא יִדְעֵתִי יוֹם מוֹתִי: ג וְעַתָּה שְׂאֵנָא כְּלִיךְ תְּלִיךְ וְקִשְׁתְּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה

מתה בת מאה עשרים ושבע. והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך "לא ידעתי יום מותי", שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא: (א) תליך, חרבך, שדרך לתלותה: שאנא. לשון השחזה, כאותה ששנינו (ביצה כח ע"א): אין משחזין את הסכין, אבל משיאה על גבי

רש"י ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. דבר אחר: כדי שיטול יעקב את הברכות: (ב) לא ידעתי יום מותי. אמר רבי יהושע בן קרחה: אם מגיע אדם לפרק אבותיו, ידאג חמש שנים לפניו וחמש לאחר כן. ויצחק היה בן מאה ועשרים ושלוש אמר: שמא לפרק אמי אני מגיע, והיא

שד"ל לשני אחים יחדו: ואמנם רבקה בשמעה דברי יצחק לעשו הבינה שיש בדעתו לתת לו יתרון על יעקב שאם לא כן היה מברך את שניהם או לא היה מברך אחד מהם, וראתה, שהיה זה עול וחמס הנעשה ליעקב בנה החביב לה ובפרט שהיא היתה יודעת מה שנאמר לו מאת ה' כי 'רב יעבוד צעיר' (למעלה כ"ה כ"ג), (ויצחק לא ידע מזה דבר). לפיכך התחכמה להפר עת יצחק, והיתה לה התנצלות במעשה המרמה הזאת, כי לא היתה אלא למנוע העול ולהקים גזרת האל. ואמנם אחרי אשר הצליחה תחבולת רבקה ונתקיימה עצתה ונתברך יעקב, ואחר אשר אמר לו יצחק 'ארריך ארוך ומברכין ברוך', אז הבין יצחק כי מאת ה' היתה זאת, ושאין רצון ה' שיהיה עשו גביר ליעקב, אבל בהפך שיהיה יעקב גביר לעשו, ע"כ לא חרה אפו ביעקב, אך אמר 'גם ברוך יהיה' כלומר אין ספק כי מה' יצא הדבר, שאם לא כן לא היה מצליח במרמתו. הן אמת שאם היה יצחק מכיר מירמת יעקב קודם שיברכהו, היה גוער בו, ואולי היה מקללו, כאשר דאג יעקב באמרו והבאתי עלי קללה ולא ברכה, אבל אחר שנסתייעה מלתא ונתברך יעקב באותה ברכה אשר אין להשיב, כי אמר לו 'אררך ארוך', לא קצף עוד. אך אמר מה' היתה נסבה (דוגמת עדים זוממים שאם לא עשו ב"ד מעשה על פיהם אז הם לא נהרגים, אבל הרגו אין נהרגין), וכשראה יצחק את עשו בוכה ומתאונן, ומבקש ברכה אחרת וראה כי בגאותו ורום לבו לא יוכל לשכון עם יעקב ולהיות נכנע אליו, ולהתענג עמו בארץ אשר נתן אלהים לאברהם, אז ברך אותו שאם לא ירצה לשבת עם יעקב, תנתן לו ארץ אחרת טובה ושמנה, ועל חרבו יחיה וגו'. ואמנם אחרי כן כשבא יעקב להפטור מאביו בטרם ילך אל ארם נהרים, והווקץ יצחק לברכו, אז לא הזכיר לו שיהיה גביר לאחיו כי לא היה צריך לחזור ולכפול לו הברכה ההיא פעם שנית; ואמנם ברכו בברכת אברהם, והיא הברכה שהיה מן הדין שתחול על שניהם יחד, אלא מאחר שכבר זכה יעקב להיות גביר, ומאחר שהבין יצחק שלא יחפוץ עשו לשכון עמו, אך ילך לארץ אחרת, ראה לִיַחַד ברכת אברהם ליעקב לבדו; ואמנם כוונת התורה בהודעת כל הספור הזה להודיע כי מה' היתה נסבה שתהיה ברכת אברהם לישראל לבדם, ושאהבת יצחק לעשו תחת אשר היה לה להביא לעשו יתרון על יעקב, היתה היא עצמה סבה שתחול הברכה על יעקב לבדו ושיהיה יעקב גביר לאחיו.

(ג) תליך: האשפה התלויה על הכתף, אשר בה החצים (ראב"ע), וכן בתרגום ירושלמי בית גירך.

וְצוּדָה לִי צִיד צִידה כתיב: ד וְעָשָׂה לִי מִטַּעַמִּים כַּאֲשֶׁר אָהַבְתִּי
וְהֵבִיֵּאתָ לִי וְאָכְלָה בְּעֵבֹר תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי בְּטָרִם אָמוֹת:
ה וְרִבְקָה שָׁמַעַת בְּדַבֵּר יִצְחָק אֶל־עֵשָׂו בְּנוֹ וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו
הַשָּׂדֶה לְצוּד צִיד לְהֵבִיא: ו וְרִבְקָה אָמְרָה אֶל־יַעֲקֹב בְּנֵה
לְאִמְרֵי הַנָּה שָׁמַעְתִּי אֶת־אָבִיךָ מְדַבֵּר אֶל־עֵשָׂו אֲחִיךָ
לְאִמְרֵי: ז הֵבִיֵּאתָ לִי צִיד וְעָשָׂה לִי מִטַּעַמִּים וְאָכְלָה
וְאִבְרַכְכָּה לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי מוֹתִי: ח וְעַתָּה בְּנִי שְׁמַע בְּקוֹלִי
לְאֲשֶׁר אֲנִי מַצְוָה אִתְּךָ: ט לֶךְ־נָא אֶל־הַצֹּאֵן וְקַח־לִי מִשָּׁם
שְׁנֵי גְדִיִּי עֲזִים טָבִים וְאֶעֱשֶׂה אִתְּם מִטַּעַמִּים לְאָבִיךָ
כַּאֲשֶׁר אָהַב: י וְהֵבִיֵּאתָ לְאָבִיךָ וְאָכַל בְּעֵבֶר אֲשֶׁר יִבְרַכְךָ
לִפְנֵי מוֹתוֹ: יא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־רִבְקָה אִמּוֹ הֲנֵן עֹשֶׂו אֲחִי
אִישׁ שָׂעֵר וְאֲנֹכִי אִישׁ חָלֵק: יב אֲוִלִי יִמְשְׁנִלִי אָבִי וְהֵייתִי

גדדי עזים בכל-יום: שני גדדי עזים. וכי שני גדדי רש"י
עזים היה מאכלו של יצחק? אלא, פסח היה,
האחד הקריב לפסחו והאחד עשה מטעמים.
בפרקי רבי אליעזר (פרק לב): כאשר אהב. כי
טעם הגדי כטעם הצבי: (יא) איש שער. בעל
שער: (יב) ימשני. כמו (דברים כח, כט): "ממשש

חברתה. חדד סכינך ושחט יפה, שלא תאכילני
נבלה: וצודה לי. מן ההפקר ולא מן הגזל:
(ה) לצוד ציד להביא. מהו "להביא"? אם לא
ימצא ציד, יביא מן הגזל: (ז) לפני ה'. ברשותו,
שיסכים על ידי: (ט) וקח-לי. משלי הם ואינם
גזל. שכך כתב לה יצחק בכתובתה – לטול שני

(ד) תברכך נפשי: נפשי הנהנית באכילת המטעמים, תברכך כלומר אברכך בכל נפשי.
(ה) ורבקה שמעת: כשהיה יצחק מדבר היתה רבקה שומעת, וכשהשלים יצחק דבריו עשו הלך
לצוד ציד, וכשהלך עשו רבקה אמרה אל יעקב. וצ"ע למה לא נכתב ותאמר רבקה, ותלמידי
ש"ח (מוהר"ר שלמה חפץ) אומר כי קודם שילך עשו כבר דברה רבקה עם יעקב.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(יב) קללה ולא ברכה: עיין למעלה י"א ל'. (יב) קללה ולא ברכה: הכוונה: תחת

בְּעֵינָיו כְּמַתְעַתֶּעַ וְהִבֵּאתִי עָלַי קָלְלָה וְלֹא בִרְכָה:
 יג וּתְאָמַר לוֹ אֲמוֹ עָלַי קָלַלְתָּךְ בְּנִי אֲךָ שָׁמַע בְּקִלְי וְלֹךְ
 קַח-לִי: יד וְיִלְךְ וְיִקַּח וַיָּבֵא לְאִמּוֹ וַתַּעַשׂ אִמּוֹ מִטַּעַמִּים
 כְּאֲשֶׁר אָהֵב אָבִיו: טו וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת-בְּגֵדֵי עֵשָׂו בְּנֵה
 הַגְּדָל הַחֲמֹדֹת אֲשֶׁר אֵתָהּ בַּבַּיִת וַתִּלְבַּשׂ אֶת-יַעֲקֹב בְּנֵה
 הַקָּטָן: טז וְאֵת עֶרְת גְּדֵי הָעֵזִים הַלְבִּיּוּשָׁה עַל-יָדָיו וְעַל

רש"י בצרהים": (טו) החמדות. הנקיות, כתר גומו: אשר אתה בבית. והלא כמה נשים היו לו, והוא "דכיתא". דבר אחר: שחמד אותן מן נמרד: מפקיד אצל אמו?! אלא שהיה בקי במעשיהן

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

שאת משתדלת בתחבולתך זאת להביא עלי ברכה, הנה זה עצמו יהיה סבה להביא עלי קללה. וכיוצא בזה למטה מ' כ"ג.

(טו) בגדי עשו: נראה שבגדי יעקב ועשו היו שונים בחומר ובצורה לפי התחלפות מלאכתם, ורבקה פחדה שמא יכיר יצחק במישוש היד שאינם בגדי עשו (המעמר).

החמדות: בגד על הרוב לשון זכר, ונמצא בלשון נקבה 'אשר יזה עליה' (ויקרא ו' כ') כמו שהעיר שם ראב"ע, וכן מצאנו 'בגדותיך' (תהלים מ"ה ט'). והנה עשו שהיה איש שדה היה אוהב ריח השדה, והיה חפץ שגם בגדיו החמדות (שלא היה יוצא בהם אל השדה) יהיה בהם ריח שדה. ורבקה שהיתה שומרת אותם היתה נותנת בהם עשבים ופרחים כדי שריחו ריח טוב.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(טז) ועל חלקת צואריו: נ"ל כי צואריו בל' יחיד כולל כל הקף הצואר, 'עד צואר יגיע' (ישעיה ח' ח'), המים השוטפים מקיפים הצואר מכל צדדיו בפעם אחת, 'וישם רביד הזהב על צוארו' (למטה מ"א מ"ג), הרביד מקיף הצואר מכל צדדיו, עלו מעל צוארך' (למטה פסוק מ') העל מקיף כל הצואר; ואומרים 'צוארים' ו'צוארות' והכוונה על צואר אנשים רבים או בעלי חיים רבים, כמו 'על צוארי המלכים (יהושע י' כ"ד), 'בצוארי גמליהם' (שופטים ח' כ"א) 'לא תמישו משם צנארתיתכם'

(טז) ועל חלקת צואריו: נ"ל כי צואריו בל' רבים (כשהוא נאמר על יחיד) ענינו מה שהוא לצדדין לימין ולשמאל, וצואר בל' יחיד כולל כל היקף הצואר, 'עד צואר יגיע' (ישעיה ח' ח'), המים השוטפים מקיפים הצואר מכל צדדיו בפעם אחת. 'וישם רביד הזהב על צוארו' (למטה מ"א מ"ג), הרביד מקיף הצואר מכל צדדיו. 'ופרקת עלו מעל צוארך' (למטה פסוק מ'), העול מקיף כל הצואר; לא כן כאן על חלקת צואריו; הכוונה לימין הצואר ולשמאלו, כי לפנים ולאחור אין הצואר חלק,

חֲלַקְתָּ צְוָאֲרֵיו: יז וַתִּתֵּן אֶת־הַמְּטַעֲמִים וְאֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר עָשָׂתָה בְּיַד יַעֲקֹב בְּנֵה: יח וַיָּבֵא אֶל־אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי מִי אֵתָה בְּנִי: יט וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־אָבִיו אֲנֹכִי עָשׂוּ בְּכֹרֶךָ עֲשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי קוּם־נָא שְׁבֵה וְאָכְלָה מִצִּידֵי בַּעֲבֹר תִּבְרַכְנִי נַפְשֶׁךָ: כ וַיֹּאמֶר יַצְחָק אֶל־בָּנוּ מֵהֲזֵה מֵהֲרַתָּ לְמִצָּא בְּנִי וַיֹּאמֶר כִּי הִקְרָה יְהוָה אֵלָיִךָ לְפָנַי: כא וַיֹּאמֶר יַצְחָק אֶל־יַעֲקֹב גְּשֵׁה־נָא וְאִמְשָׁךְ

וחושדן: (יט) אנכי עשו בכרך. אנכי הוא המביא לך, ועשו הוא בכרך: עשיתי. כמה דברים, כאשר דברת אלי: שבה. לשון מסב על השלחן, רש"י לכך מתרגם "אסתחר": (כא) גשה נא ואמשך.

כתב יד (המשך):
 כי יש בו הזקן והשיער; וכן 'ויפול על צוארי בנימין' (למטה מ"ה י"ד), כשאדם נופל על צואר חברו אינו נופל אלא לצדדין.
 דפוס ראשון (המשך):
 (מיכה ב' ג'), ובארבעה מקומות בא הרבוי אע"פ שמדברים באדם אחד בלבד, והכוונה לדבר על הצואר בבחינת שני חלקיו וצדדיו כגון כאן הצואר לא היה כולו חלק כי גם יעקב היה בעל זקן, אבל מן הצדדין היה חֶלֶק, וכן 'ויפול על צואריו וישקהו' (למטה ל"ג ד'), וכן למטה מ"ה י"ד ומ"ז כ"ט, רואים את הצואר כאילו חלוק לשנים: על הצד האחד נותנים היד, ועל הצד האחר מפילים הפנים.

(יח) ויאמר אבי: אמר אאז"ל כי יעקב לבואו לפני אביו לא אמר אלא אבי, והמתין שישאלהו מי הוא, אבל עשו תכף לבואו לפניו פירש לו למה בא, ולא המתין שישאלהו מי הוא אלא אמר מיד יקום אבי ויאכל. וטעם הדבר כי יעקב ירא היה שמא יכירנו יצחק לקולו, וכדי לנסות הדבר לא אמר תחלה אלא אבי, והיה בדעתו שאם יכיר את קולו ויאמר לו מה לך יעקב בני? אז ידבר לו בענינים אחרים ולא יזכיר כלל ענין הברכה; לא כן עשו שלא היה ירא שמא ימצא שקרן, לא הוצרך לכך, וגלה לו רצונו מיד. ונכון הדבר.

(יט) קום נא שבה: שוכב היה על מטתו, ואמר לו שישא ראשו וישב על המיטה (ראו), או שהיה יושב על הכסא, ואמר לו שיקום וישב על השלחן, וכן דעת אנקלוס שתרגם אסתחר, שענינו הסבה אל השולחן, מפרש קום כמשמעו קום מן המטה ושב על השלחן.

(כ) כי הקרה וגו': עיין למעלה כ"ד י"ב.

(כא) ואמשך: הוקלה השין שהיתה ראויה להדגש או הוא משרש מוש, כמו 'והמישני את העמודים' (שפטים ט"ז כ"ו).

בְּנֵי הָאֵתָהּ זֶה בְּנֵי עֲשׂוֹ אִם-לֹא: כב וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב אֶל-יִצְחָק
 אָבִיו וַיִּמְשָׁהוּ וַיֹּאמֶר הַקֵּל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדִים יְדֵי עֲשׂוֹ:
 כג וְלֹא הִפְרִיזוּ כִּי-הָיוּ יָדָיו בְּיַדֵּי עֲשׂוֹ אָחִיו שְׂעֵרָת וַיְבָרְכֵהוּ:
 כד וַיֹּאמֶר אֵתָהּ זֶה בְּנֵי עֲשׂוֹ וַיֹּאמֶר אָנִי: כה וַיֹּאמֶר הַגֵּשָׁה
 לִי וְאֹכְלָה מִצֵּיד בְּנֵי לְמַעַן תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי וַיִּגַּשׁ-לוֹ וַיֹּאכַל
 וַיָּבֵא לוֹ יֶזֶן וַיִּשֶׁת: כו וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק אָבִיו גְּשָׁה-נָא
 וּשְׁקָה-לִי בְנֵי: כז וַיִּגַּשׁ וַיִּשְׁק-לוֹ וַיֵּרַח אֶת-רִיחַ בְּגָדָיו
 וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רִיחַ בְּנֵי פְרִיחַ שָׁדָה אֲשֶׁר בְּרָכּוֹ

אמר "אני עשו", אלא "אני": (כז) וירח וגו'. והלא
 אין ריח רע יותר משטף העזים?! אלא, מלמד
 שנכנס עמו ריח גן עדן: כריח שדה אשר ברכו
 ה'. שנתן בו ריח טוב, וזה שדה תפוחים. כך
 דרשו רבותינו זכרונם לברכה (תענית כט ע"ב):

אמר יצחק בלבו: אין דרך עשו להיות שם
 שמים שגור בפיו, וזה אמר: "כי הקרה ה'
 אלהיך": (כב) קול יעקב. שמדבר בלשון
 תחנונים: "קום-נא". אבל עשו בלשון קנטוריא
 דבר (פסוק לא): "יקום אביי": (כד) ויאמר אני. לא

רש"י

(כד) אתה זה בני עשו: איננו דרך שאלה ממש, אלא כאומר: א"כ אפוא אתה הוא בני עשו
 (וכן רשב"ם).

(כו) ושקה לי: דרך חבה כדי לברכו בכל לבבו (אח"מ), או רצה להריח ריח בגדיו כדי להכיר
 יותר אם הוא עשו, כי נולד לו ספק מפני הקול (דון יצחק וראו').

(כז) ראה ריח בני וגו': אולי הבגדים ההם החמודות היו מבושמים כמנהג הקדמונים (וריח
 שלמותיך כריח לבנון, שיר השירים ד' י"א) (רשב"ם קלעריקוס וראו').

כריח שדה אשר ברכו ה': השדה מלא נרד וכרכם קנה וקנמון (רשב"ם). וכתב הירודוט (3.113)
 redolet Arabia mirifice iuc quodam odore

וכן פלינאוס (12.5.) Terra cum a siccitate continua immaduerit imbre, tunc emittit
 illum fuum halitum diuinum ex fola conceptum, cui comparari nulla suauitum
 possit

ואח"כ הוסיף וכתב כי הוא סימן ארץ טובה, כשהיא נותנת ריח טוב אחרי החרישה, Is esse
 odor in commota debet, repertusque neminem fallat, ac de terre odor optimè
 judicabit ומה טעם כריח שדה אשר ברכו ה'? שדה האמורה להברך מיד בטל השמים ומשמני
 הארץ.

יְהוָה: שְׂשִׁי כַח וַיִּתֶן-לָךְ הָאֱלֹהִים מִטֵּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי
הָאָרֶץ וְרֵב דָּגָן וְתִירָשׁ: כַּט יַעֲבֹדוּךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ וַיִּשְׁתַּחוּ כְּתִיב
לָךְ לְאֲמִים הָיָה גְבִיר לְאֲחִיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָךְ בְּנֵי אֲמֹךָ

(כח) ויתן-לך. יתן ויחזור ויתן. ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון: ראה ריח בני שנתן לו הקדוש-ברוך-הוא, כריח שדה וגו' ועוד יתן-לך מטל השמים וגו': מטל השמים. כמשמעו. ומדרשי אגדה יש להרבה פנים: [האלהים. מהו "האלהים"? בדין – אם ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך. אבל לעשו אמר: משמני הארץ

יהיה מושבך – בין צדיק בין רשע יתן לך. וממנו למד שלמה כשעשה הבית וסדר תפלתו, ישראל – שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין, לא יקרא עליך תגר, לפיכך "ונתת לאיש ככל-דרכיו אשר תדע את-לבבו" (מלכים-א ח, ט). אבל נכרי – מחסר אמנה, לפיכך אמר (שם, מג): "אתה תשמע השמים וגו'

גם קיקירו (De Orat3.25.) unguentis minús diu deleclamur, summa et acerrima suavitate conditis, quàm his moderatis et magis laudatur quòd TERRAM, quàm quod crocum olere videatur

ופליניאוס כתב על זה (13.3) certè Cicero meliora, inquit unguenta funt quae terram, quàm quae crocum sapiunt Ita ast profecto, illa erit optima (terra) qua unguenta fapiat.

וכן Martialis (3.65) הזכיר בין הדברים הנותנים ריח טוב Mes Arabs, וגם GLEBA, astivo leviter cùm spargitur imbre (כל זה משל קלעריקוס וראו').

ויתכן (כדעת אחרים), שבגדי עשו שהיה איש שדה היה בהם ריח שדה ולכך נשק אותו למען הריח ריח בגדיו שהיה יודע שאיננו כריח בגדי יעקב; ואם היה שהיו הבגדים ההם מבושמים לא היה לו בזה שום סימן, כי גם יעקב היה יכול לבשם בגדיו.

כריח שדה אשר ברכו ה': כי כל השדה הצומח ירק דשא ושהוא מבורך בגדוליו, נותן ריח טוב; וקלער' וראז' מוסיפים כתב (17.5) Dlinias כי הוא סימן שהארץ טובה, כשהיא נותנת ריח טוב אחרי החרישה.

אשר ברכו ה': חוזר לשדה (כדעת בעל הטעמים). ואחר שנתן לו ה' ריח שדה מבורך יתפלל שיתן לו ה' ארץ טובה ומבורכת כריח שדה אשר ברכו ה', כי כל שדה הצומח ירק דשא ושהוא מבורך בגדוליו נותן ריח טוב.

(כח) מטל השמים: בארצות המזרח הגשמים מועטים, ועל הרוב רק שתי פעמים בשנה (יורה ומלקוש) ובהפך הטל מרובה, והוא מרוה את הארץ והולידה והצמיחה (קלעריקוס וראו').

ויתן לך האלהים מטל השמים: אחר שאמר שדה אשר ברכו ה' אמר יתן לך שדה מבורך מטל השמים, וכן אמר משה (דברים ל"ג י"ג) 'מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל' (ליל כ"ט

אָרְרִיךָ אָרוּר וּמְבָרְכִיךָ בְרוּךְ: לַוְיָהִי כַאֲשֶׁר כָּלָה יַצְחָק
 לְבָרַךְ אֶת־יַעֲקֹב וַיְהִי אֵךְ יֵצֵא יֵצֵא יַעֲקֹב מֵאֵת פְּנֵי יַצְחָק
 אָבִיו וַעֲשׂוּ אָחִיו בָּא מֵצִידוֹ: לֹא וַיַּעַשׂ גַּם־הוּא מִטַּעֲמִים
 וַיָּבֵא לְאָבִיו וַיֹּאמֶר לְאָבִיו יִקָּם אָבִי וַיֹּאכַל מֵצִיד בְּנֹו
 בַּעֲבַר תְּבָרְכֵנִי נַפְשֶׁךָ: לֵב וַיֹּאמֶר לוֹ יַצְחָק אָבִיו מִי־
 אַתָּה וַיֹּאמֶר אֲנִי בְנֶךָ בְּכָרְךָ עֲשׂוּ: לֵב וַיַּחֲרֵד יַצְחָק חֲרָדָהּ
 גְּדֹלָה עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר מִי־אֶפֹּא הוּא הַצֵּד־צִיד וַיָּבֵא
 לִי וַאֲכַל מִכָּל בְּטָרִם תְּבוּאָה וַאֲבָרְכֵהוּ גַם־בְּרוּךְ יִהְיֶה:

הקדים קללת אוררים לברכת מברכים. והרשעים תחלתן שלוח וסופן יסורין, לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה: (ז) יצא יצא. זה יוצא וזה בא: (ג) ויחרד. כתרגומו: "ותוה" לשון תימה. ומדרשו (תנחומא ישן זאת הברכה א): ראה גיהנם פתוחה מתחתיו: מי־אפוא. לשון לעצמו, משמש עם כמה דברים. "איפה" – 'איפה פה' – מי הוא, ואיפה הוא הצד ציד: ואכל מכל. מכל־טעמים שבקשתי לטעום טעמתי בו: גם־ברוך יהיה. שלא תאמר: אלולי

ועשית ככל אשר־יקרא אליך הנכרי", בין ראוי בין שאינו ראוי תן־לו, כדי שלא יקרא עליך תגר: (כט) בני אמך. ויעקב אמר ליהודה (בראשית מט, ח): "בני אביך", לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות. וכאן שלא נשא אלא אשה אחת, אמר: "בני אמך": אוריך ארוך ומברכיך ברוך. ובבלעם הוא אומר (במדבר כד, ט): "מברכיך ברוך וארריך ארוך" – הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלוח, ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק

רש"י

אלול תרי"ח). ואח"כ ראיתי כי מהרש"ד מביא בשם רמב"ן ויתן לך האלהים (מדינה מבורכת) מטל השמים, אבל בתרגומו לא הוסיף שתי המילות.

שד"ל

ומשמני: המ"ם הראשונה מאותיות האמנת"ו למשקל השם, מְשָׁמֵן.

(ל) בא מצידו: לא שאז מיד בא לפני יצחק, כי הוצרך תחלה לעשות המטעמים אבל הגיד הכתוב שכל זמן שהיה יעקב לפני יצחק ולבוש בגדי עשו, לא היה עשו בבית ולא חזר לבית עד שיצא יעקב מלפני אביו ופשט את בגדי עשו, ואולי ג"כ נתרחק מן הבית, אז בא עשו מצידו ועשה המטעמים, ואח"כ (ב' או ג' שעות אחרי יציאת יעקב מלפני אביו) בא עשו אל אביו. ובתחלה הייתי מפרש וכבר בא מצידו וכבר עשה מטעמים, ואז (כשיצא יעקב מאת פני יצחק, כדברי רש"י) בא עשו אל אביו.

(לג) מי אפוא: מלות לשון לעצמו משמש עם כמה דברים אינם ברש"י כ"י שבידי.

לד כְּשָׁמַעַ עֵשׂוֹ אֶת־דְּבָרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צְעָקָה גְדֹלָה וּמָרָה
 עַד־מָאֵד וַיֹּאמֶר לְאָבִיו בְּרַכְנִי גַם־אֲנִי אָבִי: לה וַיֹּאמֶר בָּא
 אַחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרַכְתְּךָ: לו וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ
 יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעַמִּים אֶת־בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עַתָּה
 לָקַח בְּרַכְתִּי וַיֹּאמֶר הֲלֹא־אֶצְלַתְּ לִי בְרָכָה: לז וַיַּעַן יִצְחָק

לך? אמר לו: "את-בכרתי לקח". אמר: בכך רש"י הייתי מצר וחרד, שמא עברתי על שורת הדין, עכשו לבכור ברכתי — "גם-ברוך יהיה": ויעקבני. כתרגומו: "וכמני" — ארבני. "וארב" (דברים יט, יא) — "וכמן". ויש מתרגמין: "וחכמני" — נתחכם-לי: אצלת. לשון הפרשה, כמו (במדבר יא, כה): "ויאצל": (לז) הן גביר. ברכה זו שביעית היא, והוא עושה אותה ראשונה? אלא, אמר לו מה-תועלת לך בברכה, אם תקנה

שרמה יעקב לאביו לא נטל את הברכות, לכך הסכים וברכו מדעתו: (לה) במרמה. בחכמה: (לו) הכי קרא שמו. לשון תימה הוא, כמו (בראשית כט, טו): "הכני-אחי אתה" — שמא לכך נקרא שמו יעקב, על שם סופו שהוא עתיד לעקבני. תנחומא (תנחומא ישן סימן כג): למה חרד יצחק? אמר: שמא עון יש-בי, שברכתי קטן לפני גדול ושניתי סדר היחס. התחיל עשו מצעק — "ויעקבני זה פעמים". אמר לו אביו: מה עשה

(לד) כשמע עשו את דברי אביו: עיקר צעקתו היתה על שאמר 'גם ברוך יהיה', שאעפ"י שד"ל שהיתה הברכה בטעות לא היה רוצה או לא היה יכול לבטל אותה והיה הוא נשאר בלא ברכה (תלמידי יוסף ירא). ועיין מה שכתבתי למעלה פסוק א'.

(לה) במרמה: ואעפ"כ מאחר שנסתייעה מלתא, אני רואה כי כן הוא רצון האל ולא אוכל להשיב אחור את הברכה. ואונקלוס ותרגום ירושלמי תרגמו במרמה זו במלת בחכמה, ועשו זה לכבוד יעקב (עייין אוהב גר, נתיב י"ג). ור' יונתן אמר בבראשית רבא (פ' ס"ו ד') 'בחכמת תורתו'. אולי היתה כוונתו על 'אם במחותרת ימצא הגנב' וגו' (שמות כ"ב א'), למדתך תורה אם בא להרגך השכם להרגו (סנהדרין ע"ב ע"א), וכמו שפרשתי למעלה פסוק א' כי רבקה חשבה שהיה יצחק רוצה לעשות עול וחמס ליעקב.

(לו) הכי קרא שמו יעקב: האם לכך נקרא שמו יעקב על שם סופו (רש"י), כלומר להורות שיהיה רמאי? כלומר כשקראוהו יעקב בודאי לא נתכוונו שיהיה רמאי, ואמנם הנה באמת היה רמאי ונתקיימה בו הוראת שמו.

ויעקבני: דבור אחר, כלומר באמת הוא איש עֲקָבָה, וכבר רמני שתי פעמים. מציאנו כי להוראת כן, כמו 'וזאת אומרת לא כי' (מלכים א' ג' כ"ב). ורשב"ם ור"ע ספורנו ורמב"ם פירשו הבשביל שנקרא שמו יעקב עקבני זה פעמים? ואנקלוס וראב"ע והאלכסנדרים והירושנימוס פירשו: יפה ובאמת וצדק נקרא שמו יעקב; וזה אמת לפי עומק כוונת המאמר, וכמו שפירשתי.

וַיֹּאמֶר לַעֲשׂוֹ הֵן גִּבִּיר שִׁמְתִּיו לָךְ וְאֶת־כָּל־אָחִיו נָתַתִּי לוֹ
 לְעִבָדִים וְדָגַן וְתִירֹשׁ סִמַּכְתִּיו וּלְכָה אֶפּוֹא מֶה אֶעֱשֶׂה
 בְּנִי: ^{לח} וַיֹּאמֶר עֲשׂוֹ אֶל־אָבִיו הַבְּרָכָה אַחַת הוּא־לָךְ אָבִי
 בְּרַכְנִי גַם־אֲנִי אָבִי וַיִּשָּׂא עֲשׂוֹ קִלּוֹ וַיִּבְדֵּךְ: ^{לט} וַיַּעַן יִצְחָק
 אָבִיו וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַנֶּה מְשֻׁמְנֵי הָאָרֶץ יִהְיֶה מִזֶּשֶׁבֶךְ וּמִטֶּל
 הַשָּׁמַיִם מֵעַל: ^מ וְעַל־חֲרַבְךָ תַּחֲיֶה וְאֶת־אָחִיךָ תַעֲבֹד

כמו "בחרבך". יש "על" שהוא במקום אות
 ב"ת, כמו: "עמדתם על-חרבכם" (יחזקאל ג,
 כו) – בחרבכם. "על-צבאתם" (שמות ו, כו) –
 בצבאתם: והיה כאשר תריד. לשון צער, כמו
 (תהלים נה, ג): "אריד בשיחי". כלומר, כשיעברו
 ישראל את התורה, ויהיה לך פתחון פה
 להצטער על הברכות שנטל – "ופרקת עלו"

נכסים – שלו הם, שהרי גביר שמתיו לך, ומה-
 שקנה עבד קנה רבו: ולכה אפוא מה אעשה.
 איה איפא אבקש מה לעשות לך: (לח) הברכה
 אחת. ה"א זו משמשת לשון תימה, כמו:
 "הבמחנים" (במדבר יג, ט), "השמנה היא" (שם,
 כ), "הכמות נבל" (שמואל-ב ג, לג): (לט) משמני
 הארץ וגו'. זו איטליא"ה של יון: (מ) ועל-חרבך.

שד"ל (לו) ולכה אפוא: אין ספק שאיננו ענין הליכה. ונראה כי טעות סופרים נפלה בטעמים, וצ"ל
 ולכה אפוא, אבל הטעמים הם כדעת התרגום הירושלמי, איזל ותיטרד, לך לך, כי לא אוכל
 לעשות לך מאומה.

(לט) ומטל: וארץ מבורכת מטל השמים מעל, עיין למעלה פסוק כ"ח.

(מ) ועל חרבך תחיה: כמו 'כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם' (דברים ח' ה); והכוונה שלא תירא
 שיקחו זרים את ארצך, שאם יבאו להלחם בך תגבר ותלחם בחרבך, (אח"מ). 'עמדתם על
 חרבכם' (יחזקאל ל"ג כ"ו), בירך אותו על פי מידותיו, שמלבד שתהיה לו ארץ טובה יהיה ג"כ
 יוצא גדודים לשלול שלל על דרך ידו בכל' (לעיל ט"ז, יב).

תריד: כמו 'אריד בשיחי ואהימה' (תהלים נ"ה ג'), אם ירבה לענותך עד שתהיה נאנח תחת
 שעבודו, אז תפרוק עלו מעל צוארך (רש"י ראב"ע רשב"ם רמב"ן רמבמ"ן).

ודע כי אדום האמור בתורה ובשאר ספרי הקדש הוא עם השוכן בין ים סוף וים המלח ומעולם
 אין הכוונה על מלכות רומי, ולא על אחד מגויי איברופא, וכל ימי עמידת הבית הראשון והשני
 לא נקראו בשם אדום רק בני עשו ממש. אבל אחר חרבן הבית החלו היהודים לקרוא למלכות
 רומי בשם אדום, והיה זה מפני שהקדמונים היו על הרוב צוררים את ישראל, על כן היה שם
 אדום שנוא ומתועב אצלנו, ובפרט אחר שמלך הורדוס שהיה אדומי והרע לישראל מאד,
 וכשנחרב הבית ביד הרומיים עברה שנאת היהודים מאדום לרומי. ע"כ (וגם מפני היראה)

וְהָיָה בְּאֵשֶׁר תִּרְיֵד וּפְרַקְתָּ עָלָיו מֵעַל צְוֹאֲרָךְ: מֵא וַיִּשְׁטֹם
 עָשׂוֹ אֶת־יַעֲקֹב עַל־הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרְכוּ אָבִיו וַיֹּאמֶר
 עָשׂוֹ בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יְמֵי אָבֶל אָבִי וְאֶהְרַגְהָ אֶת־יַעֲקֹב אָחִי:
 מֵב וַיִּגְד לְרַבְקָה אֶת־דְּבָרֵי עָשׂוֹ בְּנֵה הַגָּדֹל וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא
 לַיַּעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן וַתֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עָשׂוֹ אָחִיךָ מִתְנַחֵם
 לָךְ לְהַרְגֶךָ: מֵג וְעַתָּה בְנֵי שְׂמַע בְּקֹלִי וְקוּם בְּרַח־לָךְ אֶל־

וגו': (מא) יקרבו ימי אבל אבי. כמשמעו, שלא
 אצער את אבא. ומדרש אגדה לכמה פנים יש:
 (מב) ויגד לרבקה. ברוח הקדש הוגד לה, מה־
 שעשו מהרהר בלבו: מתנחם לך. נחם על רש"י
 האחזה, לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך
 ולהרגך. ומדרש אגדה (בראשית רבה סו, ט): כבר

כינו את רומי בשם אדום, ואין הכוונה כלל על בעלי האמונה החדשה אלא על מלכות רומי שד"ל
 שהחריבה את ביתנו, ועל כל המקומות שפשטה שם מלכותם ולשונם: ואל תשמע לדברי
 ראב"ע שאמר כי בעלי האמונה החדשה נקראו אדום מפני שהראשונים שהאמינו בנוצרי
 היו מבני אדום; כי אמנם כל זה שקר וכזב, כי הראשונים שהאמינו בנוצרי היו יהודים ויונים
 ורומיים, לא אדומיים, ושם אדום הוא כנוי לרומיים ולעמים אחרים מצד שהיו בימים ההם
 תחת ממשלת הרומיים, ולא מצד אמונתם.

(מא) ויאמר עשו בלבו: הכוונה שהיה מאמין כך יקרבו וגו', כלו' היה מתנחם מתקוותו שעוד
 מעט יוכל להנקם, כי ימי אבל אביו יקרבו לבוא. ואמנם הדבר הזה לא היה מסתירו בלבו,
 אך היה מתפאר בו עם חבריו עד כי נודע הדבר לרבקה. ואמר ואהרגה ולא והרגתי כי הענין
 קשור עם התנאי שימות אביו על דרך 'אם השמאל ואימנה' (למעלה י"ג ט'). (ע' בה"ע תקפ"ז
 עמוד קס"ט וק"ע).

(מב) ויגד וגו': למעלה כתוב 'ויאמר עשו בלבו', שלא גלה דעתו לפני אדם, א"כ איך הוגדו דבריו
 לרבקה? נ"ל כי הדבור למעלה אמרו בלבו ולא גלהו לאדם. אמנם כבר היה אומר שברצונו להרוג
 את אחיו, ולא היה אומר להם שלא יהרגהו בחיי אביו.

מתנחם: שרש נחם נגזר מן נוח (נח זה ינחמנו) וכל נחמה היא שביתה מממחשבה ורעיון מה, בין
 לשון תנחומים ובין לשון נמלך ונחם, שביתת הרעיון, וכן המתנגם משקט רגזו, ונקרא מתנחם, וכן
 'הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי' (ישעיהו א נ"ד). גם נקם אולי נגזר מן נחם. הנה "עשו מתנחם"
 הוא עתיד קרוב (כדרך הבינוני עם מלת הנה), והכוונה הוא מבקש להתנחם ולהתנגם, והוא אומר
 כי מהרה יעשה.

מתנחם לך להרגך: מתנחם מכעסו על ענין במחשבתו אשר הוא חושב להרגך.

לְבֵן אָחִי חֲרָנָה: מִדְּוִישְׁבַת עִמּוֹ יָמִים אַחָדִים עַד אֲשֶׁר-
 תָּשׁוּב חֶמֶת אָחִיךָ: מֵהַ עַד-שׁוּב אֶף-אָחִיךָ מִמֶּךָ וְשָׁכַח
 אֶת אֲשֶׁר-עָשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וְלִקְחָתִיךָ מִשָּׁם לְמָה אֲשַׁבֵּל
 גַּם-שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד: מִוַּתְּאָמַר רַבָּקָה אֶל-יִצְחָק קֶצְתִּי
 בְּחַיִּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חַת אִם-לִקְחָ יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת-חַת
 כְּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לְמָה לִּי חַיִּים: כַּח אֶ וְיִקְרָא יִצְחָק

(בראשית מג, יד): "כאשר שכלתי שכלתיי": גם-
 שניכם. אם יקום עליך ואתה תהרגנו, יעמדו
 בניו ויהרגוך. ורוח הקדש נורקה בה, ונתנבאה
 שביום אחד ימותו. כמו שמפרש בפרק
 "המקנא לאשתו" (סוטה יג ע"א): (מו) קצתי בחיי.

אתה מת בעיניו, ושתה עליך כוס של תנחומים.
 ולפי פשוטו, לשון תנחומים – מתנחם הוא על
 הברכות בהריגתך: (מד) אחדים. מועטים:
 (מה) למה אשכל. אהיה שכולה משניכם.
 הקובר את בניו נקרא "שכול", וכן ביעקב אמר

רש"י

דפוס ראשון:

כתב יד:

שד"ל

(מה) למה אשכל גם שניכם: שמא
 ימיתו הרוצח, עיין שמואל ב' י"ד ו', ועל כל פנים
 יצטרך לברוח ואהיה בלא בנים. שניהם.
 יכו זה את זה וימותו גם שניהם.

למה אשכל: כדי שלא אשכל, כמו 'למה תִּשְׁוֹמִים', 'למה תמות בלא עתך' (קהלת ז' ט"ז ו"ז),
 'למה אככה' (שמואל ב' ב' כ"ב), 'חדל לך למה יכרך' (ד"ה ב' כ"ה ט"ז). והוא כמו בארמי דלמא
 (די-לְמָא עזרא ז' ל"ג), וכן 'שְׁלֵמָה אהיה כעטיה' (שיר א' ז'), הוא תרגום של די למה, וכן 'אשר
 למה יראה את פניכם נזעפים' (דניאל א' י').

למה: בטעם למטה, מפני האל"ף שאחריו.

(מו) אל יצחק קצתי בחיי: הקוף זעירה, נ"ל כי היה מנהג הסופרים בימי קדם כשהיה תיבה
 מתחלת באותה האות שהתבה הקודמת מסיימת, היו משמיטין אחת מהאותיות הדומות,
 ואולי היו מציינין האות ההיא באיזה סימן להודיע שהיא עומדת במקום שתיים; ואחר זמן
 הוסיפו בין שתי התבות האות החסרה, ולהיות המקום צר כתבו אותה זעירה, וכיוצא בזה ו'יקרא
 אל משה' (ויקרא א' א'). והנה מהמנהג להשמיט אחת מהדומות נמשכו כה וכה קצת טעויות,
 קצתם נתקנו אח"כ על ידי כתיב וקרי, וקצתם לא נתקנו, כגון (שמואל ב' ה' ב') 'המבי את
 ישראל', במקום והמביא, (ירמיה ל"ט י"ו) 'הנני מבי את דבריי', במקום מביא, (מלכים ב' י"ג ו')
 'החטי את ישראל', (ירמיה ל"ב ל"ה) 'החטי את יהודה', במקום החטיא, (שם כ"ג י"ד), 'לבלתי
 שבו' (שם כ"ז י"ח) 'לבלתי באו', במקום יִשְׁבוּ, יבאו, (ישעיה מ"ה כ"ה) 'עדין יבא ויבשו',

אֶל-יַעֲקֹב וַיְבַרְךְ אֹתוֹ וַיְצַוְהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא-תִקַּח אִשָּׁה
 מִבְּנוֹת כְּנָעַן: ^ב קוּם לְךָ פַּדְנָה אֲרָם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל אָבִי
 אִמְךָ וְקַח-לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֶן אָחִי אִמְךָ: ^ג וְאֵל
 שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וַיְפַרְךָ וַיְרַבְּךָ וְהָיִיתָ לְקָהָל עַמִּים: ^ד וַיִּתֶּן-
 לְךָ אֶת-בְּרַכַּת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת-
 אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר-נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם: ^ה וַיִּשְׁלַח
 יַצְחָק אֶת-יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פַּדְנָה אֲרָם אֶל-לְבָן בֶּן-בְּתוֹאֵל

מאסתי בחיי: (א) פדנה. כמו לפדן: ביתה בתואל. ברכת אברהם. שאמר לו: "ואעשך לגוי גדול" רש"י
 לבית בתואל. כל-תבה שצריכה למ"ד בתחלתה (בראשית יב, ב), "והתברכו בזרעך" (שם כב, יח).
 – הטיל לה ה"א בסופה: (א) ואל שדי. מי שדי והיו אותן ברכות האמורות בשבילך, ממך יצא
 בברכותיו למתברכין מפיו, יברך אותך: (ד) את- אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: (ה) אם יעקב

(יחזקאל כ' ל"ח) 'ואל אדמת ישראל לא יבא וידעתם', במקום יבאו, (ד"ה א' י"ז י"א) 'כי מלאו
 ימיך', 'משפטו כי מלאו' (שמואל א' י"ט ט') 'דוד מנגן ביד ויבקש', 'צ"ל בידו, ועוד זולת אלה.
 (ב) קום לך פדנה ארם: יצחק לא ידע כלום שעשו מבקש להרוג את יעקב, כי רבקה לא הגידה
 לו זה, והנה אמר לו שילך ויקח לו אשה וישוב, ולפיכך לא נתן לו נכסים; ורבקה לא היתה
 הרשות בידה לתת לו, ואפילו אם היתה בידה לא נתנה לו כדי שלא יכיר עשו שהוא בורח.
 ואמנם לקחת לו אשה נראה שלא היה צריך לנכסים, כי בלא מהר היו נתנים לו, להיותו
 ממשפחתם, מלבד שכבר היו מאמינים שאביו היה עשיר, כי ראו העושר שהביא עמו אליעזר;
 ואליעזר הוצרך לקחת עמו כל טוב אדניו, כי עדיין לא היו יודעים שאברהם עשיר. אמנם לא
 מצאנו שנתן להם מוהר אלא מגדנות בדרך מתנה. ונ"ל כי המוהר מתחלתו היה כסף שהיה
 הבחור נותן לאבי הנערה כדי לפייסו שיתנו לו בתו, כמו שאמר שכם (למטה ל"ד י"ב) 'הרבו
 עלי מהר ומתן, ואח"כ נתפשט המנהג ונעשה חוק ומשפט. אבל בימי יעקב לא היה עדיין החק
 הזה, על כן אמרו רחל ולאה 'הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו' (למטה ל"א ט"ו). ומתחלה לא
 היה נוהג בין בני משפחה אחת, כי כלם היו חפצים להתחתן בקרוביהם. ודע כי בימי קדם שהיה
 האיש לוקח לו יותר מאשה אחת היו הנשים ביוקר, והיה האיש צריך ליתן מהר, ועתה הדבר
 בהפך. והנה לבן לא בקש מיעקב שיתן לו מהר, אלא מאחר שהיה יעקב צריך להתעכב אצלו
 ולאכול משלחנו התחיל לרעות את צאנו, ולבן אמר לו מה משכרתך, והוא אמר לו שיעבדהו
 שבע שנים אם יתן לו אותה מבנותיו אשר ישרה בעיניו.

(ה) אחי רבקה אם יעקב ועשו: כתב רש"י איני יודע מה מלמדנו. ואולי הכוונה כי לכך שלחה

הָאֲרָמִי אֶחֱי רִבְקָה אִם יַעֲקֹב וְעָשָׂו: וַיֵּרָא עָשָׂו כִּי־בָרַךְ
 יַצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וְשָׁלַח אֹתוֹ פְּדֹנָה אֲרָם לַקַּחַת־לוֹ מַשֶּׁם
 אִשָּׁה בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ וַיֵּצֵא עָלָיו לְאֹמֶר לְאֶתְקַח אִשָּׁה מִבְּנוֹת
 כְּנָעַן: מַפְטִיר ז וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל־אָבִיו וְאֶל־אִמּוֹ וַיֵּלֶךְ פְּדֹנָה
 אֲרָם: ח וַיֵּרָא עָשָׂו כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יַצְחָק אָבִיו:
 ט וַיֵּלֶךְ עָשָׂו אֶל־יִשְׁמָעֵאל וַיִּקַּח אֶת־מַחְלַת | בֵּת־יִשְׁמָעֵאל

באותו הפרק בן ששים ושלוש שנים, שהרי ישמעאל בן שבעים וארבע שנים היה כשנולד יעקב, ארבע עשרה שנה היה גדול ישמעאל מיצחק – "ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם" – הרי שבעים וארבע, ושנותיו היו מאה שלשים ושבע, שנאמר (פסוק יז): "ואלה שני חיי ישמעאל" וגו', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ששים ושלוש שנים היה. ולמדנו מכאן, שנטמן בבית עבר ארבע עשרה שנה,

רש"י ועשו. איני יודע מה־למדנו: (ז) וישמע יעקב. מחבר לענין של מעלה: וירא עשו כי־ברך יצחק וגו' וכי שלח אתו פדנה ארם, וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם, וכי רעות בנות כנען – והלך גם הוא אל ישמעאל: (ט) אחות נביות. ממשמע שנאמר: "בת ישמעאל", איני יודע שהיא אחות נביות? אלא, למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו, קדם נשואיה, והשיאה נביות אחיה. ולמדנו שהיה יעקב

רש"ל רבקה את יעקב אצל לבן ולא אל מקום אחר, כי לבן היה קרוב לשניהם בשוה, ואם אולי ילך שם עשו להמית את יעקב ישתדל להציל את שניהם, ולא יציל את הנרדף בנפשו של הרודף. כך כתבתי בתחלת ילדותי בשנת תקע"א, ועתה מקץ שלשים שנה זכיתי לפירוש טוב מזה והוא לתלמידי היקר דח"א על פי מה שכתבתי למעלה בתחלת הענין (כ"ז א') והוא כי הנה בכל התורה מקדימין עשו ליעקב, ויקברו אותו עשו ויעקב בניו' (למטה ל"ה כ"ט), 'בני יצחק עשו וישראל' (ד"ה א' ל"ד), וכאן אומר 'אם יעקב ועשו', להזכירנו שהיתה רבקה אוהבת את יעקב (וכן ביהושע כ"ד ד' 'ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו', הקדים יעקב מפני חביבותו). והיתה כוונת התורה ללמדנו השגחת ה' על ישראל, כי אעפ"י שרבקה היתה אם יעקב ועשו בשוה, מה' היתה נסבה שתהיה אוהבת את יעקב, ומזה נמשך שצותה אותו להערים ולקחת את ברכת אחיו, ומזה נמשך אח"כ כי יצחק בדעת שלמה ובנפש חפצה נתן ברכת אברהם ליעקב לבדו. (ויתכן ג"כ לומר כי לכך נכתב אם יעקב ועשו, לומר כי לא לבד יעקב היה בנה של רבקה, כי גם עשו היה בנה. והיה ראוי שגם הוא יזהר שלא לקחת נשים שתהיינה מורת רוח לה, או לגרשן אחר שלקחן, והוא לא כן עשה, וכל זה בשבח יעקב ובגנות עשו).

(ו) ושלח אותו: בפסוק הקודם וישלח יצחק את יעקב בבנין הקל, וכאן ושלח בפיעל, ועיין מה שכתבתי למעלה ג' כ"ג.

בְּאֲבֵרָהֶם אֲחֻת נְבִיּוֹת עַל-נְשֵׁיו לֹא לְאִשָּׁה:

בזכות התורה, שהרי לא פרש יוסף מאביו אלא עשרים ושתיים שנה, דהינו משבע עשרה עד שלשים ותשע כנגד עשרים ושתיים שפרש יעקב מאביו ולא כבדו, והם עשרים שנים בבית לבן ושתי שנים ששהה בדרך, כדכתיב (בראשית לג, יז): "ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת", ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (מגילה יז ע"א) מזה הפסוק, ששהה שמונה עשר חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסכות הוה בימות החמה. ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל, משפרש דמאביו עד שירד למצרים – שהיה בן מאה ושלשים שנים, ששם אנו מוצאים עוד ארבע עשרה שנים? אלא, ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם, ולא פרש יוסף ממנו אלא עשרים ושתיים שנה, מדה כנגד מדה]: על-נשיו. הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גרש את הראשונות:

ואחר כך הלך לחרון, שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף, אלא ארבע עשרה שנה, שנאמר (בראשית לא, מא): "עבדתיך ארבע-עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך", ושכר הצאן משנולד יוסף היה, שנאמר (בראשית ל, כה): "ויהי כאשר ילדה רחל את-יוסף" וגו', ויוסף בן שלשים שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים תשע שנים, שבע של שובע ושתיים של רעב, ויעקב אמר לפרעה (בראשית מז, ט): "ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה". צא וחשוב, ארבע עשרה שנה שלפני לידת יוסף ושלשים של יוסף ותשע משמלך עד שבא יעקב, הרי חמשים ושלש וכשפרש מאביו היה בן ששים ושלש הרי מאה ושש עשרה, והוא אומר: "שלשים ומאת שנה"? הרי חסרים ארבע עשרה שנים! הא למדת, שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר ארבע עשרה שנים. [אבל לא נענש עליהם,

פרשת ויצא

כַּח וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: יֵא וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם
וַיֵּלֶן שֵׁם כִּי־בֵּא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם

"ופגע ביריחו" (יהושע טז, ז), "ופגע בדבשת" (יהושע יט, יא). ורבותינו (בראשית רבה סח, ט) פרשו לשון תפלה, כמו (ירמיה ז, ז): "ואל-תפגע-בי". ולמדנו, שתקן תפלת ערבית. ושנה הכתוב ולא כתב 'ויתפלל', ללמדך שקפצה לו הארץ. כמו שמפרש בפרק "גיד הנשה" (חולין צא ע"ב): כי בא השמש. היה לו לכתוב 'ויבא השמש'. כי בא השמש" משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה, כדי שילין שם: וישם מראשתיו. עשאן כמין מרזב סביב לראשו, שהיה ירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת: עלי יניח צדיק את ראשו. וזאת אומרת: עלי יניח. מיד עשאן הקדוש-ברוך הוא אבן אחת, וזהו שנאמר (פסוק יח): "ויקח את-האבן אשר-שם מראשתיו": וישכב במקום ההוא. לשון מעוט – באותו מקום שכב, אבל

רש"י (י) ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק, אביו הלך עשו אל ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב, וכתוב (בראשית כח, ו): "וירא עשו כי-ברך" וגו', ומשגמר חזר לענין הראשון: ויצא יעקב מבאר שבע. לא היה צריך לכתוב אלא 'וילך יעקב חרנה', ולמה הזכיר יציאתו? אלא, מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר – הוא הודה, הוא זזה, הוא הדרה, יצא משם – פנה הודה, פנה זזה, פנה הדרה. וכן (רות א, ז): "ותצא מן-המקום", האמור בנעמי ורות: וילך חרנה. יצא ללכת לחרן: (יא) ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום. אלא, במקום הנזכר במקום אחר, הוא הר המוריה, שנאמר בו (בראשית כב, ד): "וירא את-המקום מרחק": ויפגע. כמו:

שד"ל (יא) ויפגע במקום וכו': הכוונה פגע במקום שפגע, ושם לך, כלומר לך במקום אשר פגע, אעפ"י שלא היה מקום ללון, עד שהוצרך לתת ראשו על האבנים; ולפיכך הוסיף 'וישכב במקום ההוא', להגיד צערו. וכל זה הקדמה לספור החלום, כי לכך בא אליו החזיון לנחמו, כי היה בורה מביתו יחידי וגם הוצרך ללון על הדרך.

מראשתיו: שם, והמ"ם מהאמנתי"ו, ותחלת והוראתו מה שתחת הראש ומורה ג"כ המקום שתחת הראש, וישמש כתאר הפעל, והנה וישם מראשותיו כמו במראשותיו, במקום שתחת ראשו, וכיוצא בזה מקום הנחת הראש ומה שאצל הראש מכאן ומכאן (כמו 'את החנית ואת צפחת המים מראשתי שאול', ש"א כ"ו י"ב, וכיוצא בזה, 'שכבת מרגלתיו' (רות ג' ח), במקום הנחת רגליו). והנה לקח יותר מאבן ועשה אותן כעין כסת לראשו ולא הספיק לו באבן אחת לבד, שמה בהיותו ישן יתנועע ויפול ראשו לארץ; אמנם לבסוף לקח את האבן אשר שם מראשותיו כלומר אותה שהיה עקר הנחת ראשו עליה. ור' וואלף הידנהים השכיל וכתב כי אין מראשות מה שתחת הראש דווקא, אך באמרו כי השם הזה נופל על הדברים הנתונים סביבות הראש לא תחתיו, בזה לא צדק, וגם מאגדת רז"ל (חולין צ"א ע"ה) שהביא רש"י זאת אומרת עלי יניח צדיק ראשו, נראה ברור שהם הבינו כי מלת מראשות כוללת גם מה שהראש מונח עליו.

מֵרֵאשִׁיתִי וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: יב וַיִּחַלֵּם וְהִנֵּה סֹלֶם
 מֵצֵב אֲרָצָה וְרֵאשׁוֹ מִגֵּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מְלֹאכֵי אֱלֹהִים
 עֹלִים וְיורֵדִים בּוֹ: יג וְהִנֵּה יְהוָה נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יְהוָה
 אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֲבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתָה
 שׁוֹכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנָּה וּלְזֶרְעֶךָ: יד וְהָיָה זֶרְעֶךָ כַּעֲפַר
 הָאָרֶץ וּפְרֻצַת יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכוּ בְךָ
 כָּל־מְשֻׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ: טו וְהִנֵּה אֲנִי עֹמֵד

אלהי פלוני, משום שנאמר (איוב טו, טו): "הן רש"י
 בקדשיו לא יאמין", כאן יחד שמו על יצחק,
 לפי שכהו עיניו וכלוא היה בבית, והרי הוא
 כמת, ויצר הרע פסק ממנו: שכב עליה. קפל
 הקדוש-ברוך-הוא כל-ארץ ישראל תחתיו,
 רמז לו שתהא נוחה לכבש לבניו [כארבע
 אמות שזה מקומו של אדם]: (יד) ופרצת.
 וחזקת, כמו (שמות א, יב): "וכן יפרץ": (טו) אנכי

ארבע עשרה שנים ששמש בבית עבר לא
 שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה: (יב) עלים
 ויורדים. עולים תחלה ואחר כך יורדים –
 מלאכים שלוהו בארץ אין יוצאים חוצה
 לארץ, ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ
 ללוותו: (יג) נצב עליו. לשמרו: ואלהי יצחק.
 אף-על-פי שלא מצינו במקרא שיחד הקדוש-
 ברוך-הוא שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב

(יב) עלים ויורדים בו: הנכון כדברי דון יצחק, עולים ומביאים לפניו ית' תפלות התחוננים, שד"ל
 ויורדים במצות האל למלא משאלות המתפללים, וזהו שאמר יעקב וזה שער השמים, שמכאן
 תפלות בני אדם עולות השמימה.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יג) נצב עליו: על הסלם, והיו המלאכים
 עולים לקבל צוויי ה', ויורדים לעשות
 שליחותם.

י"ח י"ד) ולפיכך אמר 'אין זה כי אם בית
 אלהים', כי אחר שהמלאכים הביאו לפניו תפלת יעקב כביכול ירדה השכינה אליו להבטיחו.

(יד) ופרצת: הכוונה על זרעו שיפרוץ.

(טו) כי לא אעזבך: אתה זורעך.

את אשר דברתי לך: מה שהבטחתיך עתה, 'הארץ אשר אתה שוכב עליה' וגו' 'והיה זרעך'
 וגו'. ועיין למעלה כ"ד ז'.

וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר-תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל-הָאָדָמָה הַזֹּאת
 כִּי לֹא אֶעֱזֹבְךָ עַד אֲשֶׁר אֶסְעִשִׁי אֶת אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי
 לָךְ: ^{טז} וַיִּקֶץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֹל יֵשׁ יְהוָה בַּמָּקוֹם
 הַזֶּה וְאֲנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי: ^{יז} וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מִה-נֹרָא הַמָּקוֹם
 הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אֶס-בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם:
 יח וַיִּשְׁכֵם יַעֲקֹב בַּבֶּקֶר וַיִּקַּח אֶת-הָאָבֶן אֲשֶׁר-שָׁם

אומר לפי שאמרו רבותינו (חולין צא ע"ב) שאמר הקדוש-ברוך-הוא: צדיק זה בא לבית מלוני, ויפטר בלא לינה? ועוד אמרו (פסחים פח ע"א): יעקב קראה לירושלים "בית אל", וזו לוז היא ולא ירושלים. ומהיכן למדו לומר כן? אומר אני, שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזו היא קפיצת הארץ האמורה ב"שחיתת חלין" (דף צא ע"ב), שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו: "ויפגע במקום". [ואם תאמר: כשעבר יעקב על בית המקדש, מדוע לא עכבו שם? איהו לא יהיב לבה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו? איהו עד חרן אזל, כדאמרין בפרק "גיד הנשה" (שם), וקרא מוכיח: "וילך חרנה". כי מטא לחרן אמר: אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו? ייב דעתה למהדר, וחזר עד בית אל, וקפצה לו הארץ]: מה-נורא. תרגום: "מה דחילו

רש"י עמך. לפי שהיה ירא מעשו ומלבן: עד אשר אס-עשיתי. "אם" משמש בלשון "כי": דברתי לך. לצרכך, ועליך. מה-שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתי ולא לעשו, שלא אמרתי לו: 'כי יצחק יקרא לך זרע', אלא "כי ביצחק" – ולא כל-יצחק. וכן כל-"לי" ו"לך" ו"לו" ו"להם" הסמוכים אצל 'דבור' – משמשים לשון 'על', וזה יוכיח, שהרי עם יעקב לא דבר קדם לכן: ^{טז} ואנכי לא ידעתי. שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה: ^{יז} כי אס-בית אלהים. אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן-זמרא: הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה, בגבול שבין יהודה ובנימין. ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין, בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף. נמצא, שלם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל, מגיע אמצע שפועו נגד ירושלים. ואני

שד"ל ^{טז} יש ה': השגחת ה' היא גם במקום הזה.

ואנכי לא ידעתי: מְגִנָּה עצמו על שהצטער על בריחתו ועל שהוצרך לשכב על הדרך, ולא בטח בה', ואולי מתוך צער קלל את המקום ההוא.

^{יז} אין זה כי אם וגו': לא שכבתי במקום רע, כפי שהייתי סבור, אלא הרי הוא כאלו שכבתי בבית האלהים ובשער השמים כי בזה ראה ה' בעיני.

^{יח} ויצק שמן על ראשה: משח אותה לקדושה (רשב"ם), ולא להקריב עליה קרבנות, אלא

מְרַאֲשֵׁתוֹ וַיִּשֶׂם אֶתְהָ מִצֵּבָה וַיִּצֶק שֶׁמֶן עַל־רֵאשֶׁה:
 יט וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל וְאוֹלָם לוֹז שֵׁם־
 הָעִיר לְרֵאשֶׁנָּה: כ וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נֶגֶד רַגְלָיו לֵאמֹר אִם־יִהְיֶה
 אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן־
 לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לְלַבֵּשׁ: כא וּשְׁבַתִּי בְשָׁלוֹם אֶל־בֵּית

טו: "כי לא אעזבך". והמבקש לחם הוא קרוי רש"י נעזב, שנאמר (תהלים לו, כה): "ולא־ראיתי צדיק נעזב, וזרעו מבקש־לחם": (כא) ושבת. כמו שאמר לי (פסוק טו): "והשבתיך אל־האדמה": בשלום. שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן: והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שאמר (פסוק טו): "אשר־דברתי לך". והבטחה זו הבטיח לאברהם, שנאמר (בראשית יז, ז): "להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך":

דאתרא הדין". "דחילו" – שם דבר הוא, כמו: "סכלתנו", "וכסו למלבש" (פסוק כ): וזה שער השמים. מקום תפלה, לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו (בראשית רבה סט, ז), שבית המקדש של מעלה מכון כנגד בית המקדש של מטה: (כ) אִם־יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי. אם ישמר לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות עמדי, כמו שאמר לי (פסוק טו): "והנה אנכי עמך": ושמרני. כמו שאמר לי (פסוק טו): "ושמרתך בכל אשר־תלך": ונתן־לי לחם לאכל. כמו שאמר (פסוק

כך היה מנהג הקדמונים להקדיש אבנים ומצבות לאלהיהם ולמשוח אותן בשמן. וכן כתב שד"ל

:Amobius (lib I)

Si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset reis praesens adulabar, adfabar והיו קוראים את האבנים הן Bätylia והוא שם (לדעת Scaliger) גגזר מן בית אל. (קלעריקוס וראו').

(יט) לוז: שם העיר, לוז היתה עיר קודם לכן, ואיננה במקום בית אל ממש (עייין יהושע ט"ז ב'), ויעקב קרא בית אל למקום אשר שכב שם, ואז לא היה שם עיר, ואחר זמן נבנתה שם העיר, אך באותה שעה שקרא יעקב שם המקום בית אל לא היה אותו מקום נודע אלא על שם העיר הקרובה שהיא לוז. כי יעקב לא שכב בעיר אלא חוץ לעיר, במקום שהיה בתחומה של עיר ונכלל עמה ונקרא בשמה; ומשם והלאה בני ישראל היו קוראים ללוז בית אל, ואצל הכנענים נקראה לוז כמלפנים, כנראה משופטים א' כ"ג. ומ"ש ביהושע ט"ז ב' 'ויצא מבית אל לזוה' אין ראייה שהיו בית אל ולוז שתי ערים, אלא בית אל לזוה הכל עיר אחת, כלו' בית אל הנקראת לזוה. וא"ת א"כ מה זו הה"א בסוף התיבה? והיל"ל מבית אל לוז, דע כי מצאנו לזוה בה"א יתרה, אל כתף לזוה נגבה היא בית אל (יהושע י"ח י"ג), וגם ממקרא זה ראייה שלא היו בית אל ולוז שתי ערים.

אָבִי וְהִיָּה יְהוָה לִי לְאֱלֹהִים: כב וְהָאֵבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר־שָׂמְתִי
 מִצְבָּה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן־לִי עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרְנוּ
 לָךְ: שני כט א וַיֵּשֶׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיִּלְדָּ אֶרְצָה בְּנֵי־קָדָם:
 ב וַיֵּרָא וְהִנֵּה בְּאֵר בְּשׂוּדָה וְהִנֵּה־שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי־צֹאן
 רֹבְצִים עָלֶיהָ כִּי מִן־הַבְּאֵר הַהוּא יִשְׁקוּ הָעֲדָרִים וְהָאֵבֶן
 גְּדֹלָה עַל־פִּי הַבְּאֵר: ג וַנֹּאסְפוּ־שָׂמָה כָּל־הָעֲדָרִים וַיִּגְלְלוּ
 אֶת־הָאֵבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקוּ אֶת־הַצֹּאן וְהִשְׁיבוּ אֶת־

בשורה טובה שהובטח בשמירה, נשא לבו את רגליו, ונעשה קל ללכת. כך מפרש בבראשית רבה (ע, ח): (ב) ישקו העדרים. משקים הרועים את העדרים. והמקרא דבר בלשון קצרה: (ג) ונאספו. רגילים היו להאסף, לפי שהיתה האבן גדולה: וגללו. וגוללין, ותרגומו: "ומגנדרין". כל-לשון הווה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר, לפי שכל-דבר ההווה

(כב) והאבן הזאת. כך תפרש וי"ו זו של "והאבן": אם תעשה לי את אלה, ואף אני אעשה זאת: והאבן הזאת אשר-שמתי מצבה וגו'. כתרגומו: "אהי פלח עלה קדם ה'". וכן עשה בשובו מפרדן ארם, כשאמר לו (בראשית לה, א): "קום עלה בית-אל", מה-נאמר שם (בראשית לה, יד): "ויצב יעקב מצבה וגו' ויסך עליה נסך": (א) וישא יעקב רגליו. משנתבשר

רש"י

(כב) והאבן הזאת וכו': נ"ל הכוונה המקום אשר בו עתה האבן הזאת יהיה אז לי כבית אלהים ואבנה בו מזבח ואעלה עליו עולות, וכן עשה (למטה ל"ה ז'). וזהו שכתוב יהיה בית אלהים, ולא אמר תהיה כנגד האבן.

שד"ל

אעשרנו: בעולות ובשלמים, הנאכלים בקדושה ובטהרה, וכמו שעשה (ל"ה ב').

(ב) והאבן גדולה: האבן היתה גדולה על פי הבאר, כלו' האבן שעל פי הבאר היתה גדולה (רמבמ"ן), או שעוררו והאבן (אבן גדולה) היתה על פי הבאר. והנה נתנו אבן גדולה על פי הבאר כדי שלא יוכל כל אחד מן הרועים להשקות צאנו כי אם בחברת כל העדרים כדי שלא יאבד אחד מהם את המים שלא לצורך. הן אמת שלא היתה גדולה כל כך שלא יוכלו שנים או שלשה לגלגלה, אבל שנים ושלשה שומרים זה את זה ולא יניחו לאחד לעבור על התנאי.

(ג) וגללו: רועי העדרים, כי הרועים בכלל העדרים, כי אין עדר בלי רועה. כתב רש"י שכל דבר ההווה תמיד כבר היה ועתיד להיות, והיה נ"ל שאין דבריו מדוקדקים, כי מה שהיה נעשה בכל יום בדור אחד, אין צורך שיהיה נעשה בדור אחר, כגון 'ככה יעשה איוב' (איוב א' ה'), כך היה עושה, ובזמן הכותב לא היה עושה עוד. והשיב אהוד כי כוונת רש"י לאותו זמן שהיה הדבר נוהג, לא לזמן שהכותב עומד בו, כגון 'ככה יעשה איוב', הכוונה באותו

הָאָבֶן עַל־פִּי הַבְּאֵר לְמַקְמָה: ד וַיֹּאמֶר לָהֶם יַעֲקֹב אַחֵי
מֵאֵין אַתֶּם וַיֹּאמְרוּ מִחֶרֶן אֲנַחְנוּ: ה וַיֹּאמֶר לָהֶם הִידְעַתֶּם
אֶת־לֶבֶן בֶּן־נַחֹר וַיֹּאמְרוּ יָדַעְנוּ: ו וַיֹּאמֶר לָהֶם הַשְּׁלוֹם לּוֹ
וַיֹּאמְרוּ שְׁלוֹם וְהִנֵּה רָחֵל בְּתוֹ בְּאֵה עִם־הַצָּאן: ז וַיֹּאמֶר
הֵן עוֹד הַיּוֹם גְּדוֹל לֹא־עֵת הָאֶסְף הַמְקַנֶּה הַשְּׁקוֹ הַצָּאן
וּלְכוּ רְעוּ: ח וַיֹּאמְרוּ לֹא נוֹכַל עַד אֲשֶׁר יֵאָסְפוּ כָּל־הַעֲדָרִים

תמיד – כבר היה ועתיד להיות: והשיבו. תרגומו: "ומתיבין": (י) באה עם־הצאן. הטעם באל"ף, ותרגומו: "אתיא". "ורחל באה" (פסוק ט), הטעם למעלה בבי"ת, ותרגומו: "אתת". הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה: (י) הן עוד היים גדול. לפי שראה אותם רובצים, כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להם: "הן עוד היום גדול", כלומר אם שכירי יום אתם – לא שלמתם פעולת היום. ואם הבהמות שלכם – אף־על־פי־כן, לא עת האסף המקנה וגו': (ח) לא נוכל. להשקות, לפי שהאבן גדולה: וגללו. זה

זמן היה דבר זה נוהג תמיד, היה נוהג אתמול והיה עתיד לנהוג מחר. ונכון הדבר. אבל מה שכתב משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר, זה איננו מדויק כי אמנם ונאספו וגללו והשקו והשיבו, אינם ל' עבר, כי הוי"ו שבראשם הופכתם לעתיד וזה לא נעלם מרש"י למטה פסוק ט"ו.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(י) הן עוד היום גדול: חשב שאין כוונתם לרעות עוד, ושהם עושים מלאכתם רמיה, והוכיחם על זה.

הביתה, והלא אמרו לו והנה רחל בתו באה עם הצאן, א"כ יודעים היו כי לא עת האסף המקנה. ונראה לי כי הוא חשב שהם כבר השלימו מלאכת היום, ושרחל נתעכבה ואיחרה לבוא, והם היו יושבים שם בטלים וממתינים רק לראות הנערה ולדבר עמה. ויעקב שעקר הליכתו לחרן היה לקחת לו אשה מבנות לבן, עבר עליו רוח קנאה, ובקש להרחיקם מעליה. ובעל מנחה בלולה כתב: הסיבם מעליו למען יוכל לדבר בהשקט עם רחל ואל יבלבלו אותו.

(ח) לא נוכל: נ"ל לא מחסרון כח, כי היו שם שלשה עדרי צאן, והוא רחוק שיעשה יעקב לבדו, מה שלא יכלו שלשה אנשים, אבל אמרו לא נוכל מפני התנאי שהתנו ביניהם שלא יהיה רשות לאחד מן העדרים להשתמש מימי הבאר בהיותו לבדו. כ"א בחברת כל העדרים, וזה כדי שלא יאבד אחד מהם את המים שלא לצורך. והנה יעקב אולי שאל אם נשארו עדרים אחרים לבא

וּגְלָלוּ אֶת־הָאָבִן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקִינוּ הַצָּאן: ט עוֹדְנוּ
 מְדַבֵּר עִמָּם וְרַחֵל | בָּאָה עִם־הַצָּאן אֲשֶׁר לְאָבִיהָ כִּי
 רָעָה הָיָה: י וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת־רַחֵל בַּת־לָבָן
 אָחִי אִמּוֹ וְאֶת־צָאן לָבָן אָחִי אִמּוֹ וַיֵּגֶשׁ יַעֲקֹב וַיִּגַּל אֶת־
 הָאָבִן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וַיִּשֶׁק אֶת־צָאן לָבָן אָחִי אִמּוֹ:
 יא וַיִּשֶׁק יַעֲקֹב לְרַחֵל וַיֵּשָׂא אֶת־קְלוֹ וַיִּבְדֵּד: יב וַיִּגַּד יַעֲקֹב
 לְרַחֵל כִּי אָחִי אָבִיהָ הוּא וְכִי בֶן־רַבְקָה הוּא וַתִּרְץ וַתִּגַּד

להורגו והשיגו, ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו, אמר לו: מה-אעשה לצווי של אבא, אמר לו יעקב: טל מה-שבידי, והעני חשוב כמת: (יב) כי אחי אביה הוא. קרוב לאביה, כמו (בראשית יג, ח): "אנשים אחים אנחנו". ומדרשו (בראשית רבה ע, יג): אם לרמאות הוא בא – גם אני אחיו ברמאות. ואם אדם כשר הוא – גם אני בן-רבקה אחותו הכשרה:

מתרגום: "ויגדרון", לפי שהוא לשון עתיד: (י) וישק יעקב ויגל. כזה שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית. להודיעך שכחו גדול: (יא) ויבך. לפי שצפה ברוח הקדש שאינה נכנסת עמו לקבורה. דבר אחר: לפי שבא בידיים ריקניות, אמר: אליעזר עבד אבי אבא, היו בידי נזמים וצמידים ומגדנות, ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו

רש"י

ואמרו לו שלא נשאר אלא עדר רחל וכשראה אותה מָהָר וגלל את האבן והשקה את צאנה. ואף אם לא שאל אם נשארו עדרים אחרים שלא באו, הנה הוא לא היה מחוייב לשמור התנאי שהתנו ביניהם. ומצד אחר, הגון עשה (אף אם לא היתה קרובתו), למהר לפטור את רחל, שהיתה נערה אחת בין כמה אנשים.

(י) ויגל את האבן: כדי למהר להשקות צאן לבן כדי שתמהר רחל ללכת לביתה; והנה כשגלל האבן עשה הנאה לשאר הרועים, ועי"כ הניחו לו להשקות צאן לבן תחלה; ואולי ג"כ בראותם גבורתו פחדו מפניו והניחו לו לעשות.

(יא) ויבך: בכיה של שמחה (נתה"ש).

וישק יעקב לרחל: נ"ל שהיתה נערה קטנה, ולפיכך כתוב ותרץ ותגד לאביה, ולא לבית אמה (כמו ברבקה, למעלה כ"ד כ"ח), כי להיותה קטנה היתה עדיין מצויה בין האנשים. והקשה תלמידי יצחק קלינעבערג שאם היתה קטנה איך חשק בה יעקב ובקש לקחתה לו לאשה? ומה שהבאתי ראיה מן 'ותגד לאביה' השיב שבתני אנקונה כי מאחר שיעקב אמר לה כי אחי אביה הוא לכך הגידה הדבר לאביה ולא לאמה, ואף הרמב"ן כתב שהיתה קטנה. ואנקונה מביא לו סיוע ממה שנתרצו גם לבן ויעקב להמתין ז' שנים.

שד"ל

לְאָבִיָּהּ: יג וַיְהִי כַשְׁמַע לְבֶן אֶת־שְׁמַע | יַעֲקֹב בֶּן־אָחִתּוֹ
וַיֵּרָץ לְקִרְאָתוֹ וַיַּחֲבֹק־לוֹ וַיִּנְשָׁק־לוֹ וַיְבִיֵּאֵהוּ אֶל־בֵּיתוֹ
וַיְסַפֵּר לְלֶבֶן אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: יד וַיֹּאמֶר לוֹ לְבֶן אֶדְ
עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים: טו וַיֹּאמֶר לְבֶן
לְיַעֲקֹב הֲכִי־אָחִי אָתָּה וְעַבְדְּתָנִי חֲנָם הַגִּידָה לִּי מֵה־
מִשְׁכַּרְתְּךָ: טז וּלְלֶבֶן שְׁתֵּי בָנוֹת שֵׁם הַגְּדֹלָה לְאָה וְשֵׁם
הַקְּטָנָה רַחֵל: יז וַעֲיִנֵּי לְאָה רַכּוֹת וְרַחֵל הִיְתָה יַפְתַּת־תֹּאֵר
וַיַּפֵּת מֵרְאָה: שְׁלִישִׁי יח וַיֹּאֲהֵב יַעֲקֹב אֶת־רַחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבֹדְךָ

ותגד לאביה. לפי שאמה מתה, ולא היה לה להגיד אלא לו: (יג) וירץ לקראתו. כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים: ויחבק, כשלא ראה עמו כלום, אמר: שמא זהובים הביא, והנם בחיקו: וינשק-לו. אמר: שמא מרגליות הביא, והם בפיו: ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אנס אחיו, ושנטלו ממנו ממנו: (יד) אך עצמי ובשרי. מעתה אין לי לאספך הביתה, הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קרבה אטפל בך חדש ימים. וכן עשה, ואף זו לא לחנם, שהיה רועה צאנו: (טו) הכי-אחי אתה. לשון תימה: וכי בשביל שאחי אתה, תעבדני חנם? ועבדתני. כמו: ותעבדני. וכן כל-תבה שהיא לשון עבר, הוסיף וי"ו בראשה והיא הופכת התבה להבא: (יז) ועיני לאה רכות. שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובוכה, שהיו הכל אומרים: שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדולה לגדול והקטנה לקטן: תאר. הוא צורת הפרצוף, לשון "יתארהו בשרד" (ישעיה מד, יג). קונפא"ש בלעז: מראה. הוא זיו קלסתר: (יח) אעבדך שבע שנים. הם ימים אחדים שאמרה לו אמנו (בראשית

ותגד לאביה. לפי שאמה מתה, ולא היה לה להגיד אלא לו: (יג) וירץ לקראתו. כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים: ויחבק, כשלא ראה עמו כלום, אמר: שמא זהובים הביא, והנם בחיקו: וינשק-לו. אמר: שמא מרגליות הביא, והם בפיו: ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אנס אחיו, ושנטלו ממנו ממנו: (יד) אך עצמי ובשרי. מעתה אין לי לאספך הביתה, הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קרבה אטפל בך חדש ימים. וכן עשה, ואף זו לא לחנם, שהיה

שד"ל

(יג) שִׁמְעוּ: קרוב לשם, וכן 'זיהי שמעו בכל הארץ' (יהושע ו' ל"ז).

כל הדברים האלה: כל מה שהיה סבה לבריחתו.

(טו) ועבדתני חנם: כי מאהבת רחל ולבלתי תתערב עם הרועים התחיל יעקב לרעות בשבילה (רמב"ן).

(טז) וללבן וגו': מקרא זה ושלאחריו מאמר מוסגר.

(יז) ועיני לאה רכות: רך ענין חולשה ויתרון הרגשה, כמו 'רך הלבב' (דברים כ' ח'), 'והבאתי מורך בלבבם' (ויקרא כ"ו ל"ו). והטעם שהזכירה התורה דבר זה הוא (כדברי תלמידי כמוהר"ר איגל) לבלתי נחשוב כי מה שלא היה יעקב אוהב את לאה היה מפני מדות רעות שהיו בה; והיה זה גנאי לשבטים שיצאו ממנה.

שֶׁבַע שָׁנִים בְּרַחֵל בְּתֵךְ הַקְּטָנָה: יט וַיֹּאמֶר לְבֶן טוֹב תִּתֵּי
 אֹתָהּ לָךְ מִתֵּתִי אֵתָהּ לְאִישׁ אַחֵר שְׁבַה עִמָּדִי: כ וַיַּעֲבֹד
 יַעֲקֹב בְּרַחֵל שֶׁבַע שָׁנִים וַיְהִיו בְּעֵינָיו כִּימִים אַחָדִים
 בְּאַהֲבָתוֹ אֹתָהּ: כא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-לְבֶן הָבָה אֶת-אֲשֻׁתִי
 כִּי מָלְאוּ יָמֵי וְאַבּוֹאָה אֵלַיָּהּ: כב וַיֹּאסֹף לְבֶן אֶת-כָּל-אֲנָשֵׁי
 הַמָּקוֹם וַיַּעַשׂ מִשְׁתָּהּ: כג וַיְהִי בְּעֶרְב׃ וַיִּקַּח אֶת-לֵאָה בְתוֹ

השוק. תלמוד לומר: "בתך". ושמה תאמר: אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל. תלמוד לומר: "הקטנה". ואף-על-פי-כן לא הועיל, שהרי רמחו: (כא) מלאו ימי. שאמרה לי אמי. ועוד, "מלאו ימי" — שהרי אני בן שמונים

כז, (מד): "וישבת עמו ימים אחדים". ותדע שכן הוא, שהרי כתיב (פסוק כ): "ויהיו בעיניו כימים אחדים": ברחל בתך הקטנה. כל-הסימנים הללו למה? לפי שהיה יודע בו שהוא רמאי, אמר לו: "אעבדך ברחל". ושמה תאמר: רחל אחרת מן

רש"י

(יט) שבה עמדי: יעקב אמר לו שני דברים, אני אעבדך ז' שנים ואתה תתן לי רחל. ולבן השיב לו על השניה טוב תתי וכו' ועל הראשונה לא רצה לומר בפירוש תעבוד עמי ז' שנים, רק אמר לו שבה עמדי. ויודע היה שלא ישב אצלו בלי שיעבדהו, כי כבר היה עובדו, כמו שאמר ועבדתני חנם.

שד"ל

(כ) ויהיו בעיניו כימים אחדים: בשעה שהבטיח לעבוד שבע שנים היו בעיניו כימים אחדים גם במשך זמן עבודתו היה נראה לו שהזמן קצר בערך השכר המקווה שהיה גדול מאד בעיניו; לא שהיו בעיניו כימים אחדים במשך זמן עבודתו, כי היה בעיניו כל יום מהם כזמן ארוך. ואולי בהפך גם במשך עבודתו היו בעיניו כימים אחדים. ומלבד זה היו לו הימים ההם ימי שלווה ותענוג, כי היה מתענג באהבתו ובתקותו (ואין לנו טובה למעלה מן התקוה). וידוע כי ימי השלוה והתענוג קצרים בעינינו, וימי הרעה ארוכים.

(כא) ואבואה אליה: אקנה אותה בחופה כדרך כל הארץ, עד שיתפרסם היותה אשתי, עיין למעלה ט"ז ב'. שאוכל להתיחד עמה. כי קודם הנשואין לא היו מתיחדים, ועיין למעלה ט"ז ב'.

(כב) משתה: עיין למעלה י"ט ג'.

(כג) ויבא אליה: והוא היחוד ואחריו הבעילה, וכתב ראו' כי מנהג בני קדם שהכלה הולכת אל בעלה עטופת הראש, ועי"כ לא הכיר בה. ואין ספק כי כשמש עמה בחשך היו, ולא הכיר בה עד הבקר.

ויבא אליה: כאן הכוונה תשמיש ממש כי קודם לכן כתוב ויבא אותה אליו, שיעקב היה בחדר במחשכים, ולבן הביא לו את לאה, ולא הלך יעקב בחדר לאה.

וַיָּבֵא אֹתָהּ אֱלֹוֹ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ: כד וַיִּתֵּן לָבָן לָהּ אֶת־זֹלְפָה
 שִׁפְחָתוֹ לְלֵאָה בִּתּוֹ שִׁפְחָה: כה וַיְהִי בִבְקָר וְהִנֵּה־הוּא
 לֵאָה וַיֹּאמֶר אֶל־לָבָן מַה־זֹּאת עָשִׂיתְ לִי הֲלֹא בְרַחֲלִי
 עָבַדְתִּי עִמָּךְ וְלָמָּה רַמִּיתָנִי: כו וַיֹּאמֶר לָבָן לֹא־יַעֲשֶׂה כֵן
 בְּמִקוֹמֵנוּ לָתֵת הַצְּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה: כז מִלֵּא שְׁבַע
 זֹאת וְנִתְּנָה לָךְ גַּם־אֶת־זֹאת בְּעֶבְדָּהּ אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עִמָּדִי
 עוֹד שְׁבַע־שָׁנִים אַחֲרוֹת: כח וַיַּעַשׂ יַעֲקֹב כֵּן וַיִּמְלֵא שְׁבַע
 זֹאת וַיִּתֵּן־לוֹ אֶת־רַחֵל בִּתּוֹ לוֹ לְאִשָּׁה: כט וַיִּתֵּן לָבָן לְרַחֵל
 בִּתּוֹ אֶת־בִּלְהָה שִׁפְחָתוֹ לָהּ לְשִׁפְחָה: ל וַיָּבֵא גַם אֶל־רַחֵל
 וַיֹּאֲהֵב גַּם־אֶת־רַחֵל מִלֵּאָה וַיַּעֲבֹד עִמָּו עוֹד שְׁבַע־שָׁנִים

במועד קטן (פ"א ה"ז) [ואי אפשר לומר שבוע רש"י ממש, שאם כן היה צריך לנקד בפתח השי"ן. ועוד, ששבוע לשון זכר, כדכתיב (דברים טז, ט): "שבעה שבועות תספר-לך". לפיכך, אין משמע "שבע" אלא שבעה. שייטיינ"א בלעז]: ונתנה לך. לשון רבים, כמו: "נרדה ונבלה" (בראשית יא, ז), "ונשרפה" (שם, ג). אף זה לשון 'ונתן': גם-את-זאת. [מיד לאחר שבעת ימי המשתה], ותעבוד לאחר נשואיה: (ל) ויעבד עמה עוד שבע-שנים אחרות. "אחרות" הקישן

וארבע שנה, ואימתי אעמיד שנים עשר שבטים? וזהו שאמר: "ואבואה אליה". והלא קל שבקלים אינו אומר כן?! אלא, להוליד תולדות אמר כן: (כה) ויהי בבקר והנה-הוא לאה. אבל בלילה לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב לרחל סימנים, וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה, אמרה: עכשו תכלם אחותי. עמדה ומסרה לה אותן סימנים: (כו) מלא שבע זאת, דבוק הוא, שהרי נקוד בחטף שבוע של זאת, והן שבעת ימי המשתה. בתלמוד ירושלמי

שד"ל

(כד) ללאה בתו שפחה: להיות שפחה ללאה בתו.

(כו) ונתנה לך: לשון רבים, אני ואנשי המקום ניתן לך גם את זאת, והוא כלפי מה שאמר 'לא יעשה כן במקומנו' (רמב"ן).

(כח) לו לאשה: מלת לו כמיותרת, והמנהג לומר כן במה שהוא קנין מיוחד, כמו האשה שאינה אלא לבעלה, והשפחה (לה לשפחה) שאיננה אלא לגברתה. להיות לו לאשה, להיות אשתו.

(ל) ויאהב גם את רחל מלאה: וגם אהב את רחל מלאה. הרבה גם הפוכים (רשב"ם), כמו 'הגוי גם צדיק תהרג' (למעלה כ' ד), 'ואנכי אעלך גם עלה' (למטה מ"ז ד), 'וכעסתה צרתה גם כעס'

אַחֲרוֹת: לֹא וַיֵּרָא יְהוָה כִּי־שָׁנְאוֹהָ לְאֵה וַיִּפְתַּח אֶת־רַחֲמֶיהָ
וַרְחַל עֵקֶרָהּ: לִב וַתֵּהָר לְאֵה וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן
כִּי אָמְרָה כִּי־רָאָה יְהוָה בְּעֵנָיִי כִּי עָתָה יִאֱהַבֵנִי אִישִׁי:
לִב וַתֵּהָר עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר כִּי־שָׁמַע יְהוָה כִּי־שָׁנְאוֹהָ
אֲנִכִּי וַיִּתֶּן־לִי גַם־אֶת־זֶה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שְׁמֵעוֹן: לִד וַתֵּהָר
עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר עָתָה הִפַּעַם יִלּוֹה אִישִׁי אֵלָי כִּי־

פתחון פה עלי, שהרי נטלתי כל-חלקי בבנים:
על-כן. כל-מי שנאמר בו "על-כן" – מרובה
באוכלוסין, חוץ מלוי שהארון היה מכלה
בהם: קרא-שמו לוי. תמהתי, שבכולם כתיב
"ותקרא", וזה כתב בו "קרא"? ויש מדרש אגדה
באלה הדברים רבה, ששלח הקדוש-ברוך-הוא
גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה, ונתן
לו עשרים וארבע מתנות כהנה. ועל שם
שלוהו במתנות, קראו לוי: (לה) הפעם אודה.
שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש-לי להודות:

לאראשונות – מה ראשונות באמונה, אף
האחרונות באמונה. ואף-על-פי שברמאות בא
עליו: (לב) ותקרא שמו ראובן. רבותינו (ברכות ז
ע"ב) פרשו: אמרה: ראו מה-בין בני לבן חמי,
שמכר הבכורה ליעקב, וזה לא מכרה ליוסף
ולא ערער עליו. ולא עוד שלא ערער עליו,
אלא שבקש להוציאו מן הבור: (לד) הפעם
ילוה אישי. לפי שהאמהות נביאות היו,
ויודעות ששנים עשר שבטים יוצאים מיעקב,
וארבע נשים ישא. אמרה: מעתה אין לו

רש"י

(שמואל א' א' ו'), 'ויאכל גם אכול את כספנו' (למטה ל"א ט"ו). וזה כי המדבר אף להשמיע תחלה
המלה היותר עקרית (אח"מ). גם אחר שנשא שתיהן נשארה אהבתו לרחל בתקפה.

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(לא) שנואה: בלתי אהובה, כמו 'רק שנאתני (לא) שנואה: אי אפשר לומר שנואה ממש,
כי קודם לכן אמר ויאהב גם את רחל מלאה,
אבל לשון שנואה נאמר לפעמים על מיעוט

אהבה. וכאן האהבה והשנואה היא שהיה מצוי הרבה אצל רחל, ואצל לאה לא היה הולך רק
לפרקים.

(לג) כי שמע ה': היה לה לומר כי ראה ה', אלא שכבר קראה לבנה ראשון מלשון ראייה, קראה
לשני מלשון שמיעה. ואיגל אומר כי שמע זה כענין 'כי שמע ה' אל ענין' (למעלה ט"ז י"א),
שענינו השגחה ושימת לב אל הדבר, ונכון.

(לד) ילוה אישי אלי: עיקר דירתו יהיה אצלי, כמו 'ונלוו גוים רבים אל ה' (זכריה ב' ט"ו), 'בן
הנכר הנלוה אל ה' (ישעיה נ"ו ג').

(לה) הפעם אודה את ה': עיין בה"ע תקפ"ז עמוד 156-157.

יִלְדֹתַי לֹא שְׁלֹשָׁה בָנִים עַל־כֵּן קָרָא שְׁמוֹ לְוִי: לֵה וַתֵּהָרֵךְ
 עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר הַפַּעַם אוֹדָה אֶת־יְהוָה עַל־כֵּן
 קָרָאָה שְׁמוֹ יְהוּדָה וַתַּעֲמֵד מִלֹּדֶת: ל^א וַתֵּרָא רָחֵל כִּי לֹא
 יִלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶה רָחֵל בְּאֶחְתָּהּ וַתֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב
 הִבֵּה־לִי בָנִים וְאִם־אֵין מִתָּה אֲנֹכִי: ב וַיִּחַר־אַף יַעֲקֹב
 בְּרָחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר־מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי־
 בֶטֶן: ג וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמַתִּי בְלָהָה בֵּא אֵלַיהָ וַתֵּלֶד עַל־
 בְּרָכִי וְאִבְנָה גַם־אֲנֹכִי מִמֶּנָּה: ד וַתִּתֵּן־לָוּ אֶת־בְּלָהָה
 שְׁפָחָתָה לְאִשָּׁה וַיִּבֵּא אֵלַיהָ יַעֲקֹב: ה וַתֵּהָרֵךְ בְּלָהָה וַתֵּלֶד

אבא, לא היו לו בנים, אני יש-לי בנים. ממך רש"י
 מנע ולא ממני: (ג) על-ברכי. כתר גומו: "ואנא
 ארבי": ואבנה גם-אנכי. מהו "גם"? אמרה לו:
 זקנך אברהם היו לו בנים מהגר, וחגר מתניו
 כנגד שרה. אמר לה: זקנתי הכניסה צרתה
 לביתה. אמרה לו: אם הדבר הזה מעכב –
 "הנה אמתי בלהה": ואבנה גם-אנכי ממנה.

(א) ותקנא רחל באחתה. קנאה במעשיה
 הטובים, אמרה: אלולי שצדקה ממני, לא
 זכתה לבנים: הבה-לי. וכי כך עשה אביך לאמך,
 והלא התפלל עליה?: מתה אנכי. מכאן, למי
 שאין לו בנים שחשוב כמות: (ב) התחת אלהים
 אנכי. וכי במקומו אני: אשר-מנע ממך. את
 אומרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא –

(א) הבה לי בנים: עומק כוונתה לא היה אלא שיקח את שפחתה, ויעקב לא רצה להבין כך שד"ל
 עד שפירשה לו בביאור.

(ג) ותלד על ברכי: כתר גומו, וכן 'לדו על ברכי יוסף' (למטה נ' כ"ג), וכן 'מדוע קדמוני ברכים'
 (איוב ג' י"ב), וכן 'על ברכים תשעשעו' (ישעיהו ס"ו י"ב), אשתדל בגדולם כאלו בני הם.

(ה) ותלד ליעקב בן: הזכיר בכל השפחות 'ליעקב' (ולא כן בראובן שמעון לוי יהודה ויוסף),
 להגיד שאינם כבני שפחות, אך הם בני האדון, כי הוא חפץ ומודה בהם כבני הגבירות. ואמר
 בלאה 'ותלד ליעקב בן חמישי', 'ותלד בן ששי ליעקב', בעבור רבוי בני לאה, לומר כי כולם
 יחפזו ואת כולם יקרב (הרמב"ן). ואולי הטעם שאמר 'ליעקב' בחמישי ובששי הוא, כי מאחר
 שכבר ניתנה שפחתה ליעקב והעמידה על ידה שני בנים (גד ואשר), מלבד ארבעה בנים
 שילדה היא, היה אפשר לומר שהחמישי והששי לא יהיו כבני הגבירות, לכך נאמר בהם
 'ליעקב'.

לִיעֶקֶב בֶּן: וַתֹּאמֶר רַחֵל דְּנַנִּי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקוֹלִי
וַיִּתְּנֵנִי לִי בֶן עַל־בֶּן קָרָאָה שְׁמוֹ דָּן: ז וַתֵּהָר עוֹד וַתֵּלֶד
בְּלָהָה שְׁפַחַת רַחֵל בֶּן שְׁנֵי לִיעֶקֶב: ח וַתֹּאמֶר רַחֵל נִפְתּוּלֵי
אֱלֹהִים | נִפְתַּלְתִּי עִם־אֲחֹתִי גַם־יִכְלְתִי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ
נִפְתָּלִי: ט וַתֵּרָא לְאָה כִּי עֲמָדָה מְלֹדֶת וַתִּקַּח אֶת־זֶלְפָּה
שְׁפַחַתָּה וַתִּתֵּן אֹתָהּ לִיעֶקֶב לְאִשָּׁה: י וַתֵּלֶד זֶלְפָּה שְׁפַחַת
לְאָה לִיעֶקֶב בֶּן: יא וַתֹּאמֶר לְאָה בָּא גֵד בְּגַד כְּתִיב וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ גֵד: יב וַתֵּלֶד זֶלְפָּה שְׁפַחַת לְאָה בֶּן שְׁנֵי

זלפה. בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה, לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקות בשנים, ואין הריון נכר בה. וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה, שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהגם – לתן שפחה הגדולה לגדולה וקטנה לקטנה: (יא) בא גֵד. בא מזל טוב, כמו (שבת סז ע"ב): גֵד גָּדִי וּסְנוּק לֹא. ודומה לו (ישעיה טה, יא): "הערכים לגד שלחן". ו"מדרש אגדה" (סימן יא) שנולד מהול, כמו (דניאל ד, כ): "גדו אילנא". ולא ידעתי על מה נכתבה תבה אחת. דבר אחר: למה נקראת תבה אחת? "בגד" כמו 'בגדת בי' – כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד

כשרה: (ו) דנני אלהים. דנני וחיבני זוכני: (ח) נפתולי אלהים. מנחם בן-סרוק פרשו במחברת: "צמיד פתיל" (במדבר יט, טו) – חבורים, מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון "עקש ופתלתל" (דברים לב, ה) – נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום, להיות שוה לאחותי: גם-יכלתי. הסכים על ידי. ואנקלוס תרגמו לשון תפלה, כמו: נפתולי אלהים נתפללתי – בקשות החביבות לפניו, נתקבלתי ונערתתי כאחותי: נפתלתי. נתקבלה תפלת. ומדרש אגדה יש בלשון נוטריקון: (י) ותלד

רש"י

(ח) נפתולי: ענין התאבקות והתחבקות ומלחמה בידיים להפיל איש את רעהו (ראב"ע) (lotta), מלשון פתיל ונפתל, וקרוב לו שרש לפת, שענינו עוות ("לפתו ארוחת דרכם", איוב ו' י"ח), ומצאנו 'לִפְתָּה שִׁמְשׁוֹן' (שופטים ט"ז כ"ט) שענינו חבוק. אלהים: לחזוק, כמו 'הררי אל' (תהלים ל"ו ז). (מלות כמו נפתולי אלהים נפתלתי אינן ברש"י כ"י).

שד"ל

(יא) בגד: אין צורך לחלק התבה לשתיים, אך הטעם במזל טוב, כמו למטה בְּאֶשְׁרֵי, וכן בתרגום האלכסנדר, ומכל מקום עומק הכוונה אינו אלא בא בגד, כלומר הבן הזה בא לי במזל טוב, וכן באשרי, הבן הזה בא לאשרי, כי עתה יאשרוני.

לִיעֶקֶב: יג וַתֹּאמֶר לְאֵה בְּאֲשֵׁרֵי כִי אֲשֶׁרוּנִי בְּנוֹת וַתִּקְרָא
 אֶת־שְׁמוֹ אֲשֶׁר: רביעי יד וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בְּיָמָי קְצִיר־חֲטָיִים
 וַיִּמְצָא דוּדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיֵּבֵא אֹתָם אֶל־לֵאָה אִמּוֹ
 וַתֹּאמֶר רַחֵל אֶל־לֵאָה תִּנְיָנָא לִי מִדוּדָאֵי בְּנֶךְ: טו וַתֹּאמֶר
 לָהּ הִמְעַט קָחְתְּךָ אֶת־אִישִׁי וְלָקַחְתְּ גַם אֶת־דוּדָאֵי

באשת נעורים: (יד) בימי קציר-חטים. להגיד שבחן של שבטים, שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים, אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו: דודאים. "סיגלי", ועשב הוא. ובלשון ישמעאל "יסמין":

(טו) ולקחת גם את-דודאי בני. בתמיהה – רש"י ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני? ותרגומו: "ולמיסב": לכן ישכב עמך הלילה. שלי היתה שכיבת לילה זו, ואני נותנה לך תחת דודאי בנך. ולפי שזלזלה במשכב הצדיק, לא

(יג) כי אשוני בנות: עבר במקום עתיד, עתה הנשים תאשרנה אותי. אשר פעל נאמר על המִשְׁבָּשׁ את חברו מוצלח, ולפעמים ג"כ מקנא בו, כמו 'אנחנו מאשרים זדים' (מלאכי ג' ט"ו); ותלמידי דוד חנניה ויטרבי אומר שהלשון נגזר מן שור מענין 'שוררי' (תהלים ה' ט' ונ"ג ג') שהם המביטים בהצלחתנו ומתקנאים בנו, ונכון.

(יד) דודאים: המתרגם האלכסנדרני תרגם mandragorae, וכן אנקלוס תרגם יברוחין, שהוא גם בלשון ערבי שם המנדראגורי, והיו הקדמונים עושים מהם כשפים (filtra) להביא אהבתם בלב זולתם, ולפיכך (בעדות דיאוסקורדי) היו קוראים אותם Circææ ע"ש Circe, ואומרים כי כן דודאים נגזר מן דודים שענינו אהבה. וכל זה רחוק מאד בעיני, כי רחל לא היתה צריכה לכשפים כדי שיאהבנה אשה, שכבר היה אוהב אותה מכל נשיו,

כתב יד:

עד שאמרה לה לאה 'המעט קחתך את אישי'. והנכון שהם פרחים הנותנים ריח טוב, ככתוב 'הדודאים נתנו ריח' (שיר ז' י"ד). וקלער' אומר שאם באנו לומר באמזן הדעת איזה פרח היה, אפשר לומר שהוא הנקרא amorno, שריחו טוב, ופריו דומה בצורתו לענבים, וגם לסלים הנקראים דודאים (ירמיה כ"ד א').

דפוס ראשון:

גם לא נזכר כלל שנתנה ליעקב לשתות מיץ הדודאים ההם. וראב"ע הזכיר יש אומרים שהם מועילים להריון, והוא אומר כי בהפך תולדתם קרה. והרמב"ן כתב כי האנשים אומרים כי שרש הדודאים מועיל להריון, אך ראובן לא הביא השרש רק הפרחים, והוא אומר כי לאה רצתה בדודאים להשתעשע בהם ולהתענג בריחם [כמו שכתוב (שיר

השירים ז' י"ד) 'הדודאים נתנו ריח'], ולזה דעתי נוטה, ואנחנו לא נדע איזה פרח הם הדודאים.

בְּנֵי וַתֹּאמֶר רָחֵל לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דְּוֹדָי
 בְּנֵי: ^{טז} וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן־הַשָּׂדֶה בְּעֶרְבֹ וַתֵּצֵא לְאֵה
 לְקִרְאָתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׁכַר שְׂכָרְתִּיךְ בְּדוֹדָי
 בְּנֵי וַיִּשְׁכַּב עִמָּה בַּלַּיְלָה הַזֶּה: ^{יז} וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל־לֵאָה
 וַתִּהְרֶה וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב בֶּן חֲמִישִׁי: ^{יח} וַתֹּאמֶר לְאֵה נָתַן
 אֱלֹהִים שְׂכָרִי אֲשֶׁר־נָתַתִּי שְׂפַחְתִּי לְאִישִׁי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ
 יִשְׁשַׁכָּר: ^{יט} וַתִּהְרֶה עוֹד לְאֵה וַתֵּלֶד בֶּן־שְׁנַיִם לְיַעֲקֹב:

רש"י זכתה להקבר עמו: (טז) שכר שכרתיך. נתתי סיעו, שיצא משם יששכר: (יז) וישמע אלהים לחלל שכרה: בלילה הוא. הקדוש-ברוך-הוא. שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות אל-לאה.

שד"ל (טז) אלי תבא: באהלי.

כי שכר שכרתיך: תחלת הנחת שרש שכר כשהמקבל השכר הוא עצמו עובד עבודה למי ששכרו, ואח"כ הושאל כשמקבל השכר אינו עושה העבודה בידי אלא נותן לשוכר בהמתו או דבר אחר שברשותו על מנת שהשוכר יהיה נהנה מהבהמה או מהדבר ההוא, ע"ד 'ושכר הבהמה איננה' (זכריה ח' י'), 'וימצא אניה ויתן שכרה' (יונה א' ג'), 'בתער השכירה' (ישעיה ז' כ'), וכן בל' חכמים שוכר בית וזולת זה, וכן כאן יעקב היה באופן מה ברשות רחל, כי רוב דירתו היה אצלה, והיא בשכר הדודאים שקבלה נתנה יעקב ללאה.

שכרתיך: לקחתך בשכר.

(יח) נתן אלהים שכרי: יש לשאול ספור דודאים למה נכתב? והיה נראה כי לפי שאמרה 'שכור שכרתיך בדודאי בני' לכך קראה שמו יששכר, ולפיכך הוצרך ספור הדודאים. אך קשה כי הכתוב אומר שקראתו יששכר על שם אשר 'נתן אלהים שכרי כי נתתי שפחתי לאישי', ולא ע"ש 'שכור שכרתיך'. ונ"ל כי רחל קראה שם הילד דרך לעג ע"ש שכור שכרתיך, ולאה הפכה הענין לשבח באמרה נתן אלהים שכרי. ותלמידי שלמה שמואל אולפער אומר כי לאה עצמה היה בדעתה לומר נתן אלהים שכרי כי נתתי דודאי בני לאחותה ואח"כ נמלכה ואמרה דבר שהוא יותר חשוב, והוא אשר נתתי שפחתי לאישי. מחשבת לאה בהנחת השם הזה היה באמת על שם כי שכור שכרתיך בדודאי בני, אך תקנה לשונה והזכירה דבר שהוא יותר חשוב, והוא אשר נתתי שפחתי לאישי, וכיוצא בזה למטה (כ"ג-כ"ד) 'אסף אלהים את חרפתי', ואח"כ החליפה לשונה שלא להזכיר צערה, וקראה שמו יוסף לא על שם אסף חרפתי אלא על שם 'יוסף ה' לי בן אחרי'. ואיגל מוסיף כי הוצרך לכתוב ענין הדודאים, שאם לא כן לא היינו מבינים איך אמרה אח"כ הפעם יזבלני אישי.

כ ותֹאמֶר לְאֵה זְבַדְנִי אֱלֹהִים | אֲתִי זְבַד טוֹב הַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי
 אִישִׁי כִּי־יִלְדֵתִי לוֹ שְׂשֵׁה בָנִים וּתְקַרָּא אֶת־שְׁמוֹ זְבִלּוֹן:
 כא וְאַחַר יִלְדָה בֵּת וּתְקַרָּא אֶת־שְׁמָהּ דִּינָה: כב וַיִּזְכֹּר
 אֱלֹהִים אֶת־רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת־רַחֲמָהּ:
 כג וּתְהָר וּתֵלֵד בֶּן וּתֹאמֶר אֶסְף אֱלֹהִים אֶת־חֲרַפְתִּי:
 כד וּתְקַרָּא אֶת־שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאֹמֶר יוֹסֵף יְהוּה לִי בֶן אַחֵר:
 כה וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יִלְדָה רַחֵל אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־לְבָן
 שְׁלִחְנִי וְאֵלֶכָה אֶל־מְקוֹמִי וְלֹא־רָצִי: כו תִּנָּה אֶת־נַשִׁי וְאֶת־
 יְלָדֵי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּי אֶתְךָ בְּהֵן וְאֵלֶכָה כִּי אֲתָה יִדְעָתָ אֶת־

לא יאסף" (ישעיה ס, כ) – לא יטמן: חרפתי. רש"י
 שהייתי לחרפה, שאני עקרה והיו אומרים
 עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ומדרש
 אגדה (בראשית רבה עג, ה): כל־זמן שאין לאשה
 בן, אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה
 בן תולה בו – מי שבר כלי זה? בנך. מי אכל
 תאנים אלו? בנך: (כד) יסף ה' לי בן אחר. יודעת
 היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד
 אלא שנים עשר שבטים, אמרה: יהי רצון
 שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני. לכך
 לא נתפללה אלא על בן אחר: (כה) כאשר ילדה
 רחל את־יוסף. משנולד שטנו של עשו, שנאמר
 (עובדיה א, יח): "והיה בית־יעקב אש ובית יוסף
 להבה ובית עשו לקש". אש בלא להבה אינו
 שולט למרחוק, משנולד יוסף – בטח יעקב
 בהקדוש־ברוך־הוא, ורצה לשוב: (כו) תנה
 את־נשי וגו'. איני רוצה לצאת כי אם ברשות:

שבטים: (כ) זבד טוב. כתר־גומו: יזבלני. לשון
 "בית זבל" (מלכים־א ח, יג), הירבירייריא"ה
 בלעז – בית מדור. מעתה לא תהא עיקר
 דירתו אלא עמי, שיש־לי בנים כנגד כל־נשיו:
 (כא) דינה. פרשו רבותינו (ברכות ס"א), שדנה
 לאה דין בעצמה: אם זה זכר – לא תהא
 רחל אחותי כאחת השפחות. והתפללה עליו
 ונהפך לנקבה: (כב) ויזכר אלהים את־רחל. זכר
 לה שמסרה סימניה לאחותה, ושהיתה מצירה
 שלא תעלה בגורלו של עשו, שמא יגרשנה
 יעקב לפי שאין לה בנים. ואף עשו הרשע כך
 עלה בלבו, כששמע שאין לה בנים. הוא שיסד
 הפיט (קרוכות דראש השנה שחרית): "האדמון
 כבט שלא חלה צבה לקחתה לו ונתבהלה":
 (כג) אסף. הכניסה במקום שלא תראה, וכן:
 "אסף חרפתנו" (ישעיה ד, א), "ולא יאסף הביתה"
 (שמות ט, ט), "אספו נגהם" (יואל ד, טו), "וירחק

(כ) זבדני: אין לו רַע, והנכון כתר־גומו ירושלמי ואחריו רמב"ן, שהוא מלשון זווין בארמי
 שענינו צידה. ור' יונה ורד"ק פירשו ענין מתנה על פי לשון ערבי.

עֲבַדְתִּי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ: כז וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְבֶן אִם־נָא מִצֵּאתִי
 חן בְּעֵינֶיךָ נְחֹשְׁתִּי וַיְבַרְכֵנִי יְהוָה בְּגִלְגָלֶךָ: חמישי כח וַיֹּאמֶר
 נִקְבָה שְׂכָרְךָ עָלַי וְאַתָּנָה: כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶתָּה יִדְעָתָ אֵת
 אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ וְאֵת אֲשֶׁר־הָיָה מִקִּנְיָן אֶתִּי: ל כִּי מֵעַט
 אֲשֶׁר־הָיָה לְךָ לִפְנָי וַיִּפְרָץ לְרֹב וַיְבָרֶךְ יְהוָה אֶתְּךָ לְרִגְלֶיךָ
 וְעַתָּה מָתִי אֶעֱשֶׂה גַם־אֲנֹכִי לְבֵיתִי: לא וַיֹּאמֶר מָה אֶתָּן־
 לְךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לֹא־תִתֶּן־לִי מְאוּמָה אִם־תַּעֲשֶׂה־לִּי
 הַדָּבָר הַזֶּה אֲשׁוּבָה אֶרְעֶה צֹאנֶךָ אֲשַׁמֵּר: לב אַעֲבֹר בְּכָל־

עם רגלי בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה, כמו: "העם אשר ברגליך" (שמות יא, ח), "לעם אשר ברגליך" (שופטים ח, ה) — הבאים עמי: גם־אנכי לביתי. לצרך ביתי. עכשו אין עושין לצרכי אלא בני, וצריך אני להיות עושה גם אני עמהם לסמכן. וזהו "גם": (לב) נקד. מנמר בחברבורות דקות, כמו "נקדות". פוינטור"א בלעז: וטלוא. לשון טלאים — חברבורות רחבות: חום. שחום, דומה לאדם. רו"ש בלעז.

רש"י (כז) נחשתי. מנחש היה — נסיתי בנחוש שלי, שעל ידך באה לי ברכה. כשבאת לכאן לא היו לי בנים, שנאמר (בראשית כט, ו): "והנה רחל בתו באה עם־הצאן", אפשר יש־לו בנים והוא שולח בתו אצל הרועים. ועכשו היו לו בנים, שנאמר (בראשית לא, א): "וישמע את־דברי בני־לבן": (כח) נקבה שכרך. כתרגומו: "פרש אגרך": (כט) ואת אשר־היה מקנך אתי. את חשבון מעוט מקנך שבא לידי מתחלה, כמה היו: (ל) לרגלי.

שד"ל (כז) אם נא מצאתי חן בעיניך: לשון קצרה, ושיעורו אם מצאתי חן בעיניך אל תלך מאתי כי נחשתי כי ברכני ה' בגללך (נתה"ש פירוש ראשון).

נחשתי: מאמר מוסגר (נתה"ש).

(ל) ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי: כמו שעשית אתה לביתך שנתעשרת על ידי (רמבמ"ן). (לא) לא תתן לי מאומה: לבן הבין מדברי יעקב שאמר ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי, שהוא חפץ שיתן לו איזה עדר שירעה אותו לעצמו, וגם יניח צאנו (של לבן) אצלו שירעה אותם לו (ללבן). ולזה שאל מה אתן לך, ויעקב אמר לא תתן לי מאומה מהצאן לרעות לעצמי כי למחר אם תראה עדרי מרובה תחשדני שלקחתי משלך, אבל אם תעשה לי מה שאומר באופן שאצא מן החשד, ואז אשוב לרעות ולשמור צאנך (רלב"ג) לא תתן לי שום דבר קצוב (רמבמ"ן). (לב) הסר משם וכו': אסיר משם ואמסור בידך כל הצאן אשר הם על התארים האלה, וכל אשר

צֶאֱנֹךָ הַיּוֹם הַסֵּר מִשָּׁם כָּל־שֵׁה | נִקְד וְטָלוּא וְכָל־שֵׁה חוּם בְּכִשְׁבִּים וְטָלוּא וְנִקְד בְּעֵזִים וְהָיָה שְׁכָרִי: לג וְעִנְתָּהּ

לשון משנה (בבא בתרא פג ע"ב): שחמתית ונמצאת לבנה, לענין תבואה: והיה שכרי. אותן שיוולדו מכאן ולהבא נקדים וטלואים בעזים, ושחומים בכשבים – יהיו שלי, ואותן שישנן עכשו – הפרש מהם והפקידם ביד בניך, שלא תאמר לי על הנולדים מעתה: אלו היו שם מתחלה. ועוד, שלא תאמר לי: על ידי הזכרים

שהן נקדים וטלואים תלדנה הנקבות דוגמתן, רש"י מכאן ואילך: (לג) וענתה-בי וגו'. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום – תענה בי צדקתי, כי תבוא צדקתי ותעיד על שכרי לפניך, שלא תמצא בעדרי כי אם נקדים וטלואים. וכל-שתמצא בהן שאינו נקוד או טלוא או חום – בידוע שגנבתיו לך, ובגנבה הוא שרוי

יִלְדוּ מִכָּאן וְלִהְבֵּא עַל הַתַּאֲרִים הָאֵלֶּה הֵם יִהְיוּ שְׁכָרִי, וּבִדְרֵךְ הַזֶּה לֹא יִהְיֶה לְךָ מְקוֹם לַחֲשׂוֹד אֹתִי, אַחֵר שֶׁלֹּא הִנַּחַת בְּיַדִּי כְּלוּם מִן הַגּוֹוִנִים הָאֵלֶּה (רש"י ואחרים).

והיה שכרי: אם היתה הכוונה (כפירוש המדקדק הגדול שהזכיר הראב"ע) אלו שאסיר משם יהיו לי לשכרי, היה הכתוב אומר והיו שכרי, עכשו שכתוב והיה, הכוונה העניין הזה, התנאי הזה, כלומר אותם שיוולדו על התאר הזה, יהיו שכרי.

כתב יד:

דפוס ראשון:

נִקְד: מנומר בגווני הרבה. נִקְד: מנומר בחברבורות דקות כמו נקודה (רש"י).

טלוא: בושארט וראז' אומרים שענינו אדום או שחור ובו חברבורות לבנות, וכן תרגם אנקלוס רקוע, ובערבי רִקְעָא הוא שה הלבן מן הצדדים, וְרִקְעָא הוא מה שהוא שחור ולבן. מה שכתוב ברש"י לשון טלאים צ"ל לשון טלאי, וכן הוא בכ"י.

חום: נוטה לשחור, ונגזר מן חם, ובערבית אַחַס ענינו שחור (וקרוב לו בארמי אוֹס) ומזה ג"כ שָׁחוּם שתרגם אנקלוס, 'זעורי שַׁחַר מעלי' (איוב ל' ל') תרגומו שָׁחַם, וכן 'הקודרים' (שם ו' ט"ז) תרגומו דשחמיין.

(לג) וענתה בי צדקתי וגו': צדקתי תענה לפניך כשתבא אתה לבדוק שכרי (ראב"ע ורשב"ם). וכן נכון, אעפ"י שלפי זה היה ראוי להטעים וענתה' ב' צדקתי' ביום מחר. והנה כל לשון ענה ב... ענינו העיד נגד פלוני, (וגעז' בלעקסיקון אמר כי כאן ובשמואל א' י"ב ג' הכוונה העיד בעד פלוני, ואיך לא הבין כי הנני ענו בי וגו' ענינו העידו נגדי אם לקחתי חמור או שור אחרים?). וכן כאן סיים גנוב הוא אתי, ואיך אמר צדקתי? רשעתי היל"ל, אלא מפני שלא היה בדעתו לפשוט ולגנוב אמר דבור מורכב משני מאמרים: כל אשר איננו נקוד וטלוא וכו' גנוב הוא אתי, א"כ אם אפשר פשעי יענה בי ולא אוכל להסתירו; אך לא פשעי יענה בי אלא צדקתי, כי אז תראה כי צדיק אני, שאין בעדרי אחד שלא יהיה נקוד וטלוא.

וחום בכשבים: מלבד נקוד וטלוא, בעזים נקוד וטלוא בלבד, ובכשבים טלוא ונקוד וחום.

גנוב הוא אתי: אם ימצא אתי בעדרי, גנוב הוא.

בִּי צְדָקְתִּי בְּיוֹם מָחָר כִּי־תָבוֹא עַל־שָׂכְרִי לְפָנֶיךָ כָּל
 אֲשֶׁר־אֵינְנוּ נִקְדָּ וְטָלוּא בְּעַיִם וְחוּם בְּכַשְׂבִּים גָּנוּב הוּא
 אֲתִי: לז וַיֹּאמֶר לָבֵן הֵן לוֹ יְהִי כְדַבְּרְךָ: לה וַיִּסַּר בְּיוֹם הַהוּא
 אֶת־הַתִּישִׁים הַעֲקוּדִים וְהַטְּלָאִים וְאֵת כָּל־הָעַיִם הַנִּקְדָּוֹת
 וְהַטְּלָאֹת כָּל אֲשֶׁר־לָבֵן בּוֹ וְכָל־חוּם בְּכַשְׂבִּים וַיִּתֵּן בְּיַד־
 בְּנָיו: לו וַיֵּשֶׁם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בֵּינוֹ וּבֵין יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹב
 רָעָה אֶת־צֶאֱן לָבֵן הַנּוֹתֶרֶת: לז וַיִּקַּח־לוֹ יַעֲקֹב מִקָּל לְבָנָה

דאת אמר (הושע ד, יג): "תחת אלון ולבנה".
 ואומר אני, הוא שקורין טרינבל"א שהוא לבן:
 לת. כשהוא רטוב: ולז. ועוד לקח מקל לזו,
 עץ שגדלין בו אגוזים דקים, קולדר"א בלעז:
 וערמון. קשטיניני"ר בלעז: פצלות. קלופים
 קלופים, שהיה עושהו מנמר: מחשף הלבן. גלוי
 לבן של מקל. כשהיה קולפו, היה נראה ונגלה

רש"י אצלי: (לז) הן. לשון 'הין' – קבלת דברים: לו יהי
 כדבורך. הלואי שתחפץ בכך: (לה) ויסר. לבן ביום
 ההוא וגו': התישים. עזים זכרים: כל אשר-לבן
 בו. כל-אשר היתה בו חברברת לבנה: ויתן. לבן
 ביד בניו: (לו) הנותרת. הרעועות שבהן, החולות
 והעקרות, שאינן אלא שירים, אותן מסר לו:
 (לז) מקל לבנה. עץ הוא ושמו "לבנה", כמה

רש"י

דפוס ראשון:

כתב יד:

שד"ל

ופירוש ביום מחר בכל זמן שתרצה (וכן
 דעת רמבמ"ן). וזה מבטל דעת מוהר"ר יא"א

ועיין פסוק ל"ט.

שהיה אומר כי העקודים וכל הנולדים מהם (גם אם הם לבנים) היו ליעקב.

(לה) ויסר: לבן.

ויתן: לבן.

ביד בניו: של לבן.

(לו) וישם דרך שלשת ימים וגו': לא עשה הרחקה זאת מיד, אלא הבדיל הטלואים והנקודים
 ולקחם מיעקב ונתנם ביד בניו, ואחר זמן כשראה שהיו צאנו של יעקב מתעברות מהם ויולדות
 כהם, אז הרחיקם ממנו דרך שלשת ימים. כן נ"ל. ועיין למטה.

בינו: הטעם בין מה שהיה בידו, כלומר ביד בניו, או בינו ובין בניו שהיו רועים בשבילו.

(לז) ויפצל: בלשון ערבי וסורי וגם בל"ח שורש פצל מורה לא קליפה אלא פירוד וחילוק
 והסתעפות לכאן ולכאן, כגון (יומא כ"ט) מה איילת זו קרניה מפצילות לכאן ולכאן (ועין ערוך,
 ועיין בכורות ל"ט ובתוספות ד"ה או שראש הזנב). וכן כאן יעקב חלק את המקלות לחלק לבן

לַח וְלוֹז וְעֶרְמוֹן וַיִּפְּעַל בָּהֶן פְּצָלוֹת לְבָנוֹת מַחְשֵׁף הַלְבָן
 אֲשֶׁר עַל-הַמְּקָלוֹת: לַח וַיִּצַּג אֶת-הַמְּקָלוֹת אֲשֶׁר פִּצְּלָה
 בְּרֵהֻטִים בְּשִׁקְתוֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר תָּבֵאן הַצָּאן לְשִׁתוֹת
 לְנֹכַח הַצָּאן וַיַּחְמְנָה בְּבֵאֵן לְשִׁתוֹת: לַט וַיַּחְמְנוּ הַצָּאן אֶל-

לבן שלו במקום הקלוף: (לח) ויצג. תרגומו: "ודעיין" – לשון תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמית, והרבה יש בתלמוד: דצה ושלפה (שבת נ ע"ב), דץ בה מידי (חולין צג ע"ב). "דצה", כמו 'דעצה', אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצת המים, בברכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים

אשר תבאנה הצאן לשתות, שם הציג המקלות רש"י לנכח הצאן: ויחמנה. הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה, והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. רבי הושעיא אומר: המים נעשין זרע במעיהן, ולא היו צריכות לזכר, וזהו: "ויחמנה" וגו': (לט) אל-המקלות. אל מראות המקלות: עקדים. משונים במקום עקדתן, הם

ולחלק שחור, ע"י הקליפה, אך אין הפצול הוא עצמו הקלוף, אלא הקילוף מפורש באמרו שד"ל מחשוף הלבן וגו'.

מַחְשֵׁף: מקור ע"ד לשון ארמית (מְקַטֵּל) וכן 'וּמְסַפֵּר את רבע ישראל' (במדבר כ"ג י').

(לח) ברהטים: לשון מרוצה בארמי, מקום מרוצת מים.

אשר תבאן וגו': במקום שהיה מנהג הצאן לבא לשתות הנקבות לנגד הזכרים, והיה דרך הנקבות להתחמם בבואן לשתות (מהרש"ד), וכל זה פירוש לתחלת הפסוק, כי לכך הציג שם את המקלות, כי שם היו הצאן מתחממות לנגד הזכרים בעת שתייתן. ובעל הרכסים לבקעה פירש אשר תבאן כדי שתבאן, ולא ראה שא"כ היה ראוי להיות ויחמנה בו"ו שוא.

ויחמנה: על דרך לשון ארמית (יְקַטֵּל). ובעלי המסורת קוראים לזה אנדרוגינוס, להיות היו"ד סימן הזכרים, והנו"ן סימן הנקבות, וכמהו 'יִישְׁרְנָה הפרות בדרך' (שמואל א' ו י"ב), 'ארבע מלכיות מגוי יעמדנה' (דניאל ח' כ"ב).

(לט) ויחמו הצאן וכו': המפרשים כלם גם ראו' האמינו שהיה זה בכח הדמיון, כמו שהוא מפורסם שהדמיון פועל בנקבות וגורם להם ללדת מעין מה שנרשם בדמיונם בחוזק. והיירונימוס הביא דברי קוינטיליאנוס שהביא מספרי היפוקראט כי אשה אחת נחשדה למנאפת מפני שילדה בן יפה שלא היה דומה לאישה, והיפוקראט הציל אותה, באמרו כי אולי היה לה בחדרה ציורי אנשים יפים, ויבקש הדבר וימצא. ונראין לי דברי הרופא הצרפתי Blondel אשר 1727 הדפיס בלונדון ספר בלשון אנגלי, שמו The strength of imagination in pregnant Women examin'd בו הוכיח טעות אמונת ההמון על יכלת כח הדמיון לפעול בנשים ההרות על הילדים אשר בקרבן (עיין Biblioteque Angloise, Torre i5, 1727) (pag. 285-295). והוא בספרו התעורר ג"כ לפרש ספור מקלות יעקב, והוכיח שלא בקש יעקב

הַמְקֻלּוֹת וְתַלְדָן הַצֶּאֱן עֶקְדִים וְקָדִים וְטֹלְאִים: מִוְהַכְשָׁבִים הַפְּרִיד יַעֲקֹב וְיִתְּן פָּנָי הַצֶּאֱן אֶל־עֶקֶד וְכָל־חֹם בְּצֶאֱן לְבָן

רש"י קרסולי ידיהם ורגליהם: (מ) והכשבים הפריד יעקב. הנולדים עקדים ונקדים הבדיל והפריד לעצמן, ועשה אותן עדר עדר לבדו, והוליך אותן העדר העקוד לפני הצאן, לפני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם. זהו שנאמר: "ויתן פני הצאן אל־עקד" — שהיו פני הצאן

שד"ל בתחבולתו זאת שהצאן בראותן המקלות תלדנה על ידי זה בלבד כמראה המקלות, רק התחכם שבהיות המקלות ההם לעיני הצאן בעת יחם, תדבק נפשם בגוונים ההם, וכשתבאנה להזקק לזכר תבחרנה הזכרים, אשר מראיהם כמראה המקלות (עיין דוגמא לזה בסנהדרין ס"ג ב'), ועל ידי זה תלדנה נקודים וטלואים כי היו הילודים דומים לאביהם. והביא החכם הרופא הנ"ל ראייה לזה מן הכתוב (ל"א י') ויהי בעת יחם הצאן ואשא עיני וארא בחלום והנה העתודים העולים על הצאן עקודים ונקודים וברודים, ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים ונקודים וברודים, הרי מפורש כי לא כח הדמיון היה הגורם, אלא מראה האבות הוא הגורם. ויש סעד לזה גם מדברי רז"ל בבראשית רבא (הביאם רש"י), "והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו", כלומר כיוצא בְּזָכֵר, לא כיוצא במקלות. והגדתי כל זה מפני שכן האמנתי גם אני במשך שנים רבות, ואולי עוד רבים יש בעולם שאינם מאמינים בפעולת הדמיון, ויהיה הפירוש הזה להם נחת רוח; ואני אחרי אשר קראתי קצת מענייני המאגניטיזמוס, וראיתי עדות אנשים חכמים מאומות שונות, אשכנזים צרפתיים ואיטלקיים, חזרתי להאמין בדברים הרבה שהגידו לנו הקדמונים, ושהייתי מרחיק אפשרותם להיות סבתם בלתי מובנת לנו.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(מ) והכשבים וגו': מלבד עֲרַמַת המקלות עשה עוד ערמה אחרת, והוא שהפריד כל הזכרים שהיו בצאנו, עד שהנקבות לא מצאו להן זכרים, והוצרכו להזקק לעקודים ונקודים וברודים שהיו ביד בני לבן. והנה זה מוכיח כי כשהסיר לבן את הנקודים והטלואים, לא הרחיקם מיד דרך ג' ימים, שא"כ לא היה אפשר לצאן יעקב להזקק להם. ואין לפרש

אל עקוד וכל חום שיהיה הכוונה על הנולדים לו כן על ידי המקלות בכח הדמיון, שא"כ היל"ל אל עקוד וכל חום אשר ילדו לו, כי אָמְרוּ בצאן לבן רומז בהכרח לאותם שהיו ממש צאן לבן, ולא הנקודים והטלואים שנולדו מצאן לבן, אבל היו של יעקב. גם אין לפרש (כדעת מהרש"ד וראו) כי 'בצאן לבן' שב על 'ויתן', ושיעורו שנתן בכל צאן לבן פני הצאן אל כל עקוד וכל חום, כי לפי זה בצאן לבן אך למותר.

וַיֵּשֶׁת לּוֹ עֲדָרִים לְבָדוֹ וְלֹא שָׁתַם עַל-צֶאֱן לְבָן: מֵא וְהָיָה
 בְּכָל-יַחַם הַצֶּאֱן הַמְקַשְׁרוֹת וְשֵׁם יַעֲקֹב אֶת-הַמְקַלּוֹת
 לְעֵינֵי הַצֶּאֱן בְּרֵהִטִים לִיַחְמָנָה בַּמְקַלּוֹת: מֵב וּבְהַעֲטִיף
 הַצֶּאֱן לֹא יִשֵּׂים וְהָיָה הָעֲטָפִים לְלֶבֶן וְהַקְשָׁרִים לְיַעֲקֹב:
 מֵג וַיִּפְרָץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד וַיְהִי-לּוֹ צֶאֱן רַבּוֹת וּשְׁפָחוֹת

עבורן: (מב) ובהעטיפ. לשון אחר, כתרגומו: רש"י
 "בלקישות". ומנחם חברו עם "המחלצות
 והמעטפות" (ישעיה ג, כב) – לשון עטיפת כסות.
 כלומר, מתעטפות בעורן וצמרן, ואינן מתאוות
 להתייחם על ידי הזכרים: (מג) צאן רבות. פרות
 רבות יותר משאר צאן: ושפחות ועבדים.

אל העקדים ואל כל-חום שמצא בצאן לבן:
 וישת לו עדרים. כמו שפרשתי: (מא) המקשרות.
 כתרגומו: "הבכירות", ואין לו עד במקרא
 להוכיח עליו. ומנחם חברו עם: "אחיתפל
 בקשרים" (שמואל-ב טו, לא), "ויהי הקשר
 אמץ" (שם, יב). אותן המתקשרות יחד למהר

שד"ל

דפוס ראשון:

וישת לו עדרים לבדו וגו': לא הניח העקודים
 מעורבים עם הלבנים כדי שלא יהיו העקודים
 באים על הלבנות, והלבנים על העקודות
 כי יותר קרוב הדבר שיהיו יולדות עקודים
 כשהאב והאם שניהם עקודים (אח"ס), והנה
 העקודים שנולדו לו הועילו לו משני צדדים
 שהולידו זה מזה עקודים בהיותם תמיד לנגד
 עיניהם, ועיניהם מסתכלות בהם תדיר.

כתב יד:

וישת לו עדרים לבדו וגו': יעקב הניח לצאנו
 שתתערבנה עם צאן לבן, להוליד דוגמתם,
 מפני שכבר היו מובדלות מהם במראה, כי
 של לבן עקודים וטלואים, ואין גם אחד עקוד
 וטלוא ביד יעקב; אבל אחר שילדו הצאן
 עקודים נקודים וטלואים (על ידי שנתעברו מן
 הזכרים אשר ביד בני לבן), ואז שת לו עדרים
 לבדו מן הנולדים עקודים ונקודים, ולא הניח
 להם שיתערבו עם צאן לבן, כדי שלא יאמרו
 בני לבן שלנו הם, אחר שלא היו נבדלים
 מהם במראה.

(מא) המקשרות: החזקות והבריאות שאבריהם קשורים היטב זה בזה, והן היולדות באביב.
 מקשר: מושאל על החזק, וכן בערבי.

ליחמנה: כמו לִיַחְמָן, מקור עם כנוי הנסתרות.

(מב) ובהעטיפ: כשהיו יולדות וולדות עטופים וחלשים, מלשון 'נפשם בהם תתעטף' (תהלים ק"ז
 ה), והם הנולדים בתשרי. והנה יעקב השתדל בתחבולת המקלות, מפני שלבן כבר רמה אותו
 בלאה, והכריחו לעבוד עמו שבע שנים אחרות בלא שכר. ואמנם אין ספק כי היה לו בזה עזר
 אלהי, כי אמנם איננו מוכרח לפי הטבע שיהיו הנולדים דומים כולם או רובם לאביהם במראה.

וְעִבְדִים וְגַמְלִים וְחֲמָרִים: **לא** * וַיִּשְׁמַע אֶת־דְּבָרֵי בְנֵי־לֶבֶן
 לֵאמֹר לִקַּח יַעֲקֹב אֶת כָּל־אֲשֶׁר לְאֲבִינוּ וּמֵאֲשֶׁר לְאֲבִינוּ
 עָשָׂה אֶת כָּל־הַכָּבֵד הַזֶּה: **ב** וַיֵּרָא יַעֲקֹב אֶת־פְּנֵי לֶבֶן וְהִנֵּה
 אֵינָנו עִמּוֹ כְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁוֹם: **ג** וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יַעֲקֹב שׁוּב
 אֶל־אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמוֹלְדֹתֶיךָ וְאֵהִיה עִמָּךְ: **ד** וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב
 וַיִּקְרָא לְרַחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֵה אֶל־צֹאנֹו: **ה** וַיֹּאמֶר לָהֶן רֵאֵה
 אֲנֹכִי אֶת־פְּנֵי אֲבִיכֶן כִּי־אֵינָנו אֵלַי כְּתִמְלֵל שְׁלֹשׁוֹם וְאֵלֵהי
 אָבִי הִיָּה עִמָּדִי: **ו** וְאֵתְנָה יְדַעְתֶּן כִּי בְּכָל־כַּחֲסֵי עֲבַדְתִּי אֶת־
 אֲבִיכֶן: **ז** וְאֲבִיכֶן הִתֵּל בִּי וְהִחְלַף אֶת־מִשְׁכְּבֹרְתִי עֲשֶׂרֶת

היתה עקר הבית, שבשבילה נזדוג יעקב עם לבן. ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בעז ובית דינו משבט יהודה אומרים (רות ד, יא): "כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם" וגו', הקדימו רחל ללאה: (י) עשרת מניס. אין מונים פחות מעשרה: מניס. לשון סכום כלל החשבון,

מוכר צאנו בדמים יקרים, ולוקח לו כל-אלה: (א) עשה. כנס, כמו (שמואל א יד, מח): "ויעש חיל ויך את-עמלק": (ג) שוב אל-ארץ אבותיך. ושם אהיה עמך, אבל בעודך מחובר לטמא – אי אפשר להשרות שכניתי עליך: (ד) ויקרא לרחל וללאה. לרחל תחלה ואחר כך ללאה, שהיא

רש"י

(ב) והנה איננו: חוזר ללבן, לא לפניו של לבן, כי הפנים ל' רבים. ולא ידעתי מה ראו המתרגמים (אנקלוס וירושלמי) שתרגמו ליתנון. ורמבמ"ן תרגם כאן es, חוזר לפנים, ובפסוק ה' תרגם er חוזר ללבן. ומרש"ד אגב ריהטיא לא דק וכתב והנה איננו מרוצה, ומלת מרוצה תצדק על יעקב (ע"ד מרוצה לקהל) לא על לבן.

שד"ל

(ד) השדה אל צאנו: ע' למטה י"ט, ברש"י שהיא היתה עקרת הבית, בדפוס בולוניא ברע"ח ושאר דפוסים קדמונים עקר הבית, וכן רש"י כ"י וכן נכון כי עקרת הבית ענינו עקרה.

(ה) ואלהי אבי היה עמדי: כלומר אעפ"י שאני לא רמיתיו ולא עשקתיו, רק אלהי אבי היה עמדי (רשב"ם ומהרש"ד). או לשון קצר הוא, ושעורו, וכבר בקש להרע לי, אלא שאלהי אבי היה עמדי, והוא מה שמפרש והולך ואביכן התל בי וכו' ולא נתנו אלהים להרע עמדי (דון יצחק).

(ו) התל: לדעתי הוא הפעיל משורש תלל, וכמהו 'ותוללנו שמחה' (תהלים קל"ז ג). ומזה בתלמוד חוכא וטולולא, ומזה 'ואיש ברעהו יהתלו' (ירמיה ט' ד), 'אם כהתל באנוש התתלו בו' (איוב י"ג ט), בדגש הלמ"ד ונשארה ה"א הבנין באמצע המלה, כמו 'אהודנו' (תהלים כ"ח ז),

מִנִּים וְלֹא־נִתְּנוּ אֱלֹהִים לְהִרְעַע עַמֶּדֶי: ה אֲסִכָּה יֹאמֶר
 נִקְדִּים יְהִי שְׁכָרְךָ וְיִלְדוּ כָּל־הַצָּאן נִקְדִּים וְאֲסִכָּה יֹאמֶר
 עֲקָדִים יְהִי שְׁכָרְךָ וְיִלְדוּ כָּל־הַצָּאן עֲקָדִים: ט וַיֵּצֵל
 אֱלֹהִים אֶת־מִקְנֵה אֲבִיכֶם וַיִּתֶּן־לִי: י וַיְהִי בַּעַת יַחַם הַצָּאן

והן עשיריות. למדנו, שהחליף תנאו מאה פעמים: (י) והנה העתדים. אף-על-פי שהבדלים לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן, היו המלאכים מביאין אותן מעדר המסור ביד בני לבן לעדר שביד יעקב: וברדים. תרגומו: רש"י "ופציחין", פיישי"ד בלעז, חוט של לבן מקיף את גופן סביב, חברבורת שלו פתוחה ומפלטת מזן אל זן, ואין לי להביא עד מן המקרא:

'יהושיע' (שם קט"ו ו'), 'הודוך' (שם מ"ה י"ח) (על דרך לשון ארמית). וקרובה לזה דעת מהרש"ד, שד"ל שגם הוא עושה המלות האלה הפעיל, אלא שהוא אומר שהשרש תול. והקדמונים וראו' וגעז' אמרו כי השורש התל, והוא בנין פעל, ובא הנח תמורת הדגש, ומלה אחת מסייעתם וְיִתְּלַת בהם אליהו' (מלכים א' י"ח כ"ו).

עשרת מנים: עשרה מספר מיוחד נאמר להורות על מספר מרובה בלתי קצוב, כמו 'אפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד' (ויקרא כ"ו נ"ו), וכן שבעה.

מנים: ענינו לפי מקומו פעמים, והוא מענין מנין, כי המנין הוא הוספת אחדים זה על זה, וכן פעמים הוא לשון הנאמר כשאדם חוזר על מעשה מה לעשותו שנית ושלישית, והנה הוא מוסיף אחדים זה על זה, כמו המוּנָה. וענין חלוף משכרתו הוא כי תחלה התנו ביניהם שיהיו כל הנולדים עקודים וטלואים וכל שה חום ליעקב, והנה בשנה השניה כבר היו ליעקב עדרים של עקודים וטלואים שהיו שלו, וכשראה לבן הצלחתו אמר לו מעתה רק הנולדים הנקודים יהיו שלך, ואז היה יעקב נותן פני הצאן אל הנקודים לבדם, והיה מפריד מהן שאר הזכרים, ובכן ילדו כל הצאן נקודים. ובשנה השלישית אמר לו לבן מעתה רק הנולדים עקודים יהיו שלך, ויעקב עשה מעשהו כבראשונה וילדו כל הצאן עקודים. וכן משנה לשנה היה לבן מחליף התנאי, אך לא היה מועיל כלום, כי לא היה יכול להסיר משם כל שה נקוד וטלוא כאשר עשה בפעם הראשונה; כי כבר נולדו עדרים מהגוונים ההם, והם היו ליעקב לפי התנאי הראשון. ולא היה אומר לו לבנים או שחורים יהיה שכרך, כי הם הרוב, וקל וחמר שיצליח.

(ט) **ויצל:** הפריש (קרוב לשרש אצל, מענין 'הלא אצלת לי ברכה' (למעלה כ"ז ל"ו)), וכן כל לשון הצלה הוא ענין הפרשה מן הרע (רש"י למטה פסוק ט"ז).

(י) **והנה העתדים העלים על הצאן עקודים וברדים:** הראה לו ה' בחלום כאלו כל הזכרים העולים על הצאן היו מהגוונים ההם, כלומר כי בהשגחת האל היה שהזכרים היו מולידים עקודים וברודים כאלו הם עצמם היו עקודים וברודים (רלב"ג).

וְאִשָּׁא עֵינַי וְאָרָא בַּחֲלוּם וְהִנֵּה הָעֵתִידִים הָעֲלִים עַל-
הַצָּאן עֶקְדִים נְקָדִים וּבְרָדִים: יא וַיֹּאמֶר אֵלַי מִלְּאֶדָּ
הָאֱלֹהִים בַּחֲלוּם יַעֲקֹב וַאֲמַר הִנְנִי: יב וַיֹּאמֶר שָׂא-נָא
עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל-הָעֵתִידִים הָעֲלִים עַל-הַצָּאן עֶקְדִים נְקָדִים
וּבְרָדִים כִּי רָאִיתִי אֶת כָּל-אֲשֶׁר לָבָן עָשָׂה לָךְ: יג אֲנֹכִי
הָאֵל בֵּית-אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחַת שָׁם מִצְבֵּה אֲשֶׁר נִדְרַת לִי
שָׁם נִדַר עֲתָה קוּם צֵא מִן-הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל-אָרֶץ
מִוְלַדְתְּךָ: יד וְתַעַן רַחֵל וְלֵאָה וְתֹאמַרְנָה לוֹ הֲעוֹד לָנוּ חֶלֶק
וְנַחֲלָה בְּבֵית אָבִינוּ: טו הֲלוֹא נִכְרִיּוֹת נִחְשַׁבְנוּ לָךְ כִּי

אלהים" — שתקריב שם קרבנות: (יד) העוד לנו חלק. למה נעכב על ירך מלשוב? כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו כלום בין הזכרים!?: (טו) הלוא נכריות נחשבנו לו. אפלו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נשואין, נהג עמנו כנכריות, כי מכרנו לך בשכר הפעולה: את-כספנו. שעכב דמי

(יג) האל בית-אל. כמו 'אל בית-אל', הה"א יתרה. ודרך מקראות לדבר כן, כמו (במדבר לד, ב): "כי-אתם באים אל-הארץ כנען": משחת שם. לשון רבוי וגדלה, כשנמשח למלכות, כך (בראשית כח, יח): "ויצק שמן על-ראשה" להיות משוחה למזבח: אשר נדרת לי. וצריך אתה לשלמו, שאמרת (שם, כב): "יהיה בית

רש"י

(יב) כי ראיתי וגו': ועל כן אמרתי להיות בעורך.

שד"ל

(יג) אנכי וכו': כתב רמב"ן כי זה חלום אחר, שבא לו עתה סמוך לבריחתו (והוא מ"ש למעלה פסוק ג'), והחלום הקודם היה באחד מהשנים; ול"נ כי הכל חלום אחד שבא לו עתה מקרוב בזמן יחם הצאן בשנה ההיא. ומה שהראה לו ה' בחלום ענין העתודים העולים על הצאן אע"פ שהוא דבר שא"צ לו עוד בלכתו משם, הכוונה אני האל שהייתי עמך עד כה ועשיתי שילדו הצאן עקודים, אני הוא האומר לך קום צא מן הארץ הזאת, ואני אהיה בעורך.

אנכי האל: המלאך מדבר בל' שולחו.

האל בית אל: טעמו האל, אל בית אל (ראב"ע), ולפיכך בא הפשטא על האל.

(טו) ויאכל גם אכול את כספנו: נ"ל שאין הכוונה שלא נתן להם המוהר שקבל בגללן, כי אמנם המוהר לאב הוא ולא לבתו, אבל נראה שהיה האב רגיל לתת מתנות לביתו כשתנשא (עיי' יהושע ט"ו י"ט, ומלכים א' ט' ט"ז), ולכן לא נתן להם כלום. את כספנו הוא הכסף שהיה לו לתת

מִכְרָנוּ וַיֵּאָכֵל גַּם־אָכֹל אֶת־כֶּסֶפֶנוּ: טז כִּי כָל־הָעֶשֶׂר אֲשֶׁר
הֵצִיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ לָנוּ הוּא וּלְבַנֵּינוּ וְעֵתָה כֹּל אֲשֶׁר
אָמַר אֱלֹהִים אֲלֶיךָ עֲשֵׂה: ששי יז וַיִּקֶּם יַעֲקֹב וַיִּשָּׂא אֶת־בָּנָיו
וְאֶת־נְשָׂיו עַל־הַגְּמָלִים: יח וַיִּנְהַג אֶת־כָּל־מִקְנֵהוּ וְאֶת־
כָּל־רֶכְשׁוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ מִקְנֵה קִנְיָנוּ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּפָדֵן
אָרֶם לְבֹא אֶל־יַצְחָק אָבִיו אֶרְצָה כְּנַעַן: יט וּלְבָן הַלֵּךְ
לְגֹזֵז אֶת־צֹאֲנוּ וּתְגַנֵּב רַחֵל אֶת־הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאָבִיהָ:

שכר פעלתך: (טז) כי כלהעשר. "כי" זה משמש בלשון "אלא". כלומר, משל אבינו אין לנו כלום, אלא מהשהציל הקדוש־ברוך־הוא מאבינו שלנו הוא: הציל. לשון הפריש. וכן כל־לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב: (יז) את־בניו

ואת־נשיו. הקדים זכרים לנקבות. ועשו הקדים נקבות לזכרים, שנאמר (בראשית לו, ו): "ויקח עשו את־נשיו ואת־בניו" וגו': (יח) מקנה קנינו. מה־שקנה מצאנו – עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: (יט) לגזז את־צאנו. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: ותגנב רחל

בשכר פעולתך (רש"י), ואם היה נותן לך שכר עבודתך היית מפרנס אותנו בו, והנה הוא כספנו (רשב"ם).

(טז) כי כל העשר וכו': כי בהיות פני לבן רעים עם יעקב היה נראה שהוא חושד אותו שעשה עמו שלא כראוי, והיה הדבר קרוב שישתדל להוציא את בלעז מפיו, ולפיכך היה ראוי ליעקב לברוח קודם שיקח את כל אשר לו מידו. אין 'כי' זה נותן טעם, אלא לחזוק, כמו שאמרת ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי, כן הוא, וכל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו, ואין לנו להמתין עד שיקחהו אבינו מידנו בתחבולותיו, או ביד חזקה, ע"כ כל אשר אמר אלהים אליך עשה.

(יח) וינהג את כל מקנהו: ואת צאן לבן הניח ביד עבדי לבן, כי אין ספק שאם היה לבן מוצא צאנו ביד יעקב לא היה מחריש, גם יעקב לא היה אומר לו הכר לך מה עמדי וקח לך.

(יט) לגזז את צאנו: שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב (רש"י); ויעקב בחר לברוח בזמן שלא היה לבן בביתו, כי היו יעקב ולבן שכנים, ולפי קרא לרחל וללאה השדה אל צאנו כשרצה לדבר עמהם בסתר.

לגזז את צאנו: היו עושים משתה ושמחה בשעת הגזיזה (עיין שמואל א' כ"ה) שהיא אל הרועים כמו הקציר לעובדי האדמה, ובעל המקנה היה עומד על המלאכה שלא יגנבו הפועלים מן הצמר. אמנם התרפים נ"ל שהיו כלים שהיו קוסמים בהם, לדעת העתידות והנסתרות,

כ וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת־לֵב לְבֶן הָאָרְמִי עַל־בְּלֵי הַגִּיד לֹא כִּי בָרַח הוּא: כא וַיִּבְרַח הוּא וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וַיִּקָּם וַיַּעֲבֹר אֶת־הַנְּהָר וַיִּשָּׂם אֶת־פָּנָיו הַר הַגְּלָעַד: כב וַיִּגַּד לְלֶבֶן בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב: כג וַיִּקַּח אֶת־אָחִיו עִמּוֹ וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים וַיִּדְבֹּק אֹתוֹ בְּהַר הַגְּלָעַד: כד וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־לֶבֶן הָאָרְמִי בַחֲלֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הַשְׁמֵר לְךָ פֶּן־תִּדְבַר עִם־יַעֲקֹב מְטוֹב עַד־רָע: כה וַיִּשְׁגַּ לְבֶן אֶת־יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹב תִּקְעַתְּ אֶת־אֹהֶלוֹ בְּהָר וּלְבֶן תִּקְעַתְּ

יעקב רחוק מלבן ששה ימים ובשביעי השיגו לבן. למדנו, שכל־מה־שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד, [שנאמר: "וירדף אחריו דרך שבעת ימים", ולא נאמר: "וירדף אחריו שבעת ימים"]:(כד) מטוב עד־רע. כל־

את־התרפים. להפריש את אביה מעבודה זרה נתכונה: (כב) ביום השלישי. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: (כג) את־אחיו. קרוביו: דרך שבעת ימים. כל־אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן – הלך יעקב לדרכו, נמצא

רש"י

והיו נקראים אלהים, לא שהיו עובדים אותם ממש, אלא שהיו חושבים שהאל או האלילים משפיעים על הכלים ההם ומודיעים הנסתרות על ידם (דוגמת העגל שעשו ישראל והעגלים שעשה ירבעם, ופסל מיכה). ורחל גנתם, כי האמינה בהם אעפ"י שלא היתה עובדת ע"ז, כי סוף סוף לא היו אלא כעין גורל, והיה אותו כלי מורכב מחלקים רבים. והיו השואלים מנענעים אותם בדרכים ידועים, ולפי מה שהיה יוצא במקרה ע"י הנענוע ההוא היו שופטים כי האל השיב כך וכך, ואין זו ע"ז כי אם לפי מחשבת השואל לפי מה שהוא מאמין באל אחד או ברבים. (כ) על בלי הגיד לו כי ברח הוא: ולא הגיד לו מקודם שיש בדעתו לילך לו מביתו מהרה. כי הולך הוא היל"ל; אלא לפי שבאמת בורח היה מיראת הנזק, תפש הכתוב לשון בורח (נתה"ש). (כא) את הנהר: פרת.

שד"ל

(כג) דרך שבעת ימים: דרך שהולכים אותו לפי המהלך הבינוני בשבעה ימים, ואין אנו יודעים בכמה ימים הלך יעקב אותו הדרך ובכמה ימים הלך לבן, רק ידענו שיעקב היה מתנהל לאטו לרגל המלאכה אשר לפניו ולרגל הילדים, ולבן רדף אחריו עם אנשי חיל במרוצה והשיגו אעפ"י שנסע קרוב לששת ימים אחרי נסיעתו.

(כה) בהר: הוא עצמו הר הגלעד, והנה יעקב שהיה הולך עם ילדיו ומקנהו היה צריך לתקוע

אֶת־אָחִיו בְּהַר הַגִּלְעָד: כו וַיֹּאמֶר לְבֶן לַיַּעֲקֹב מֶה עָשִׂיתָ
וַתִּגְנֹב אֶת־לִבִּי וַתִּנְהַג אֶת־בְּנֹתַי בְּשִׁבּוֹת חָרָב: כז לָמָּה
נִחַבְּאתָ לְבָרַח וַתִּגְנֹב אֹתִי וְלֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְאִשְׁלַחְךָ
בְּשִׁמְחָה וּבְשָׂרִים בְּתַף וּבְכַנּוּר: כח וְלֹא נִטְשָׁתָנִי לְנִשְׁק
לְבָנִי וּלְבִנְתֵי עֵתָה הַסְּכַלְתָּ עֵשׂוֹ: כט יֵשׁ-לְאֵל יָדַי לַעֲשׂוֹת
עִמָּכֶם רַע וְאֱלֹהֵי אֲבִיכֶם אָמֵשׁ | אָמַר אֵלַי לֵאמֹר הַשְׁמַר
לְךָ מִדְּבַר עַם־יַעֲקֹב מְטוֹב עַד־רַע: לו וְעֵתָה הֲלֵךְ הֲלֹכְתָּ
כִּי־נִכְסֶף נִכְסַפְתָּה לְבֵית אָבִיךָ לָמָּה גִנַּבְתָּ אֶת־אֱלֹהֵי:
לא וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלֶבֶן כִּי יֵרְאֵתִי כִּי אֲמַרְתִּי פֶן־תִּגְזַל

טובתן של רשעים, רעה היא אצל הצדיקים: שם עוזו ורב אונים הוא: (ל) נכספתה. חמדת. רש"י
(כו) כשביעות חרב. כל-חיל הבא למלחמה והרבה יש במקרא: "נכספה וגם-כלתה נפשי"
קריו "חרב": (כז) ותגנב אתי. גנבת את דעתי: (תהלים פד, ג), "למעשה ידיך תכסף" (איוב יד, טו):
(כט) יש-לאל ידי. יש כח וחיל בידי לעשות: (לא) כי יראתי וגו'. השיבו על ראשון ראשון,
עמכם רע. וכל-אל" שהוא לשון קדש, על שאמר לו (פסוק כו): "ותנהג את-בנותי" וגו':

אהליו ולעמוד על הדרך כל יום ויום, ואירע שיעקב כבר תקע את אהלו בהר הגלעד, ולפיכך
גם לבן תקע והעמיד שם את אחיו.

(כז) ותגנב אותי: גנבת את דעתי (רש"י וראז' וגעז'). ולדעת רמבמ"ן הכוונה על גניבת התרפים,
אך לא מצאנו פעל הגניבה נקשר ביחס הפעול עם מי שגונבים את אשר לו, אלא עם הדבר
הנגנב (או האיש הנגנב כמו 'גונב איש ומכרו' (שמות כ"א ט"ז)). ולהיות כי לב האיש ודעתו
הוא עקר האדם, יִאָמַר ותגנב אותי במקום ותגנב את לבבי.

(כט) יש לאל ידי: 'אל' לשון כח, והמליצה דוגמת 'כל ראש לחלי' (ישעיה א' ו'). הן אמת כי מלת
'יש' רוב שמושה להורות על מציאות הדבר, כמו 'יש ה' במקום הזה' (למעלה כ"ח ט"ז), 'יש לי
תקוה' (רות א' י"ב), ולא על מקריו, כי לא יִאָמַר פלוני יש גדול לומר פלוני הוא גדול, וא"כ לא
נוכל לומר ידי יש לאל, לומר ידי הוא בכח, היא בעלת כח. אך נ"ל כי מלת יש באה לפעמים
קודם שם דבר, אע"פ שאיננה צריכה, כמו 'לו יש נפשכם תחת נפשי' (איוב ט"ז ד'), שהיה די
שיאמר לו נפשכם תחת נפשי וכן כאן 'יש לאל ידי' במקום לאל ידי.

(לא) פן תגזל את בנותיך מעמי: את צאנך היל"ל, כי לכך ברח יעקב ולא הגיד ללבן שהוא רוצה

אֶת־בְּנוֹתַיךָ מֵעַמִּי: לב עַם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת־אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחִיהֶנּוּ נֶגֶד אֶחָיו הַכָּרֶלֶךְ מִה עַמְדֵי וְקַח־לְךָ וְלֹא־יִדַע יַעֲקֹב כִּי רָחֵל גָּנְבָתָם: לג וַיָּבֵא לְבֶן בְּאֵה־יַעֲקֹב | וּבְאֵה־לֹאָה וּבְאֵה־לִשְׁתֵּי הָאִמָּהוֹת וְלֹא מִצָּא וַיֵּצֵא מֵאֵה־לֹאָה וַיָּבֵא בְּאֵה־רָחֵל: לד וְרָחֵל לָקְחָה אֶת־הַתָּרְפִים וַתִּשְׁמַם בְּכַר הַגִּמְלָה וַתֵּשֶׁב עֲלֵיהֶם וַיִּמְשֵׁשׁ לְבֶן אֶת־כָּל־הָאֵה־לֹאָה וְלֹא מִצָּא: לה וַתֹּאמֶר אֶל־אָבִיהָ אֶל־יִחָר בְּעֵינַי

מאהל לאה חזר לו לאהל רחל, קדם שחפש באהל האמהות. וכל־כך למה? לפי שהיה מכיר בה שהיא ממשמשנית: (לד) בכר הגמל. לשון כרים וכסתות, כתרגומו: "בעביטא דגמלא", והיא מרדעת העשויה כמין כר. ובערובין

(לב) לא יחיה. ומאותה קללה מתה רחל בדרך: מה עמדי. משלך: (לג) באהל־יעקב. הוא אהל־רחל, שהיה יעקב תדיר אצלה, וכן הוא אומר (בראשית מו, ט): "בני רחל אשת יעקב", ובכלן לא נאמר 'אשת יעקב': ויבא באהל רחל. כשיצא

רש"י

לשוב לבית אביו, כי לאחר ששמע את דברי בני לבן שהיו אומרים לקח יעקב את כל אשר לאבינו, חשש שמא אם יראה שהוא הולך לא יניחהו ליקח עמו את ממונו, אך יגזול ממנו הכל או מקצת. ודרך כבוד אמו: 'פן תגזל את בנותיך מעממי שלא לעשותו גזלן, וכאלו לא היה ירא שיקח את ממונו, אלא שיקח את בנותיו מרוב אהבתו אותן.

שד"ל

(לב) עם אשר תמצא: שיעורו (האיש) אשר תמצא עמו, וכן 'המלאך הגואל אותי' (למטה מ"ח ט"ז), וכן 'בשבט יכה' (ישעיה ל' ל"א); וכן 'לאשר כחצת פחלת עיניך' (יחזקאל כ"ג מ') שיעורו אשר להם.

לא יחיה: כי אני אהרגהו (רשב"ם וראב"ע).

(לג) באהל יעקב: כמשמעו, אוהל המיוחד לו (רשב"ם ראב"ע ורמב"ן).

ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות: קודם בדיקת אהל האמהות בדק אהל רחל בצאתו מאהל לאה, אלא שלא הזכיר אהל רחל בתחלה מפני שהיה צריך להאריך בספור בדיקת האהל ההוא והניחו לבסוף (רשב"ם, ראב"ע ורמב"ן).

(לד) ורחל לקחה: קודם לכן על דרך 'והאדם ידע' (למעלה ד' א').

בכר הגמל: בלשון ערבי נקרא פור כלי מושב שנותנים על הגמל, והוא מכוסה ויושבות בו הנשים כמו בבית (ראו').

(לה) כי דרך נשים לי: וראשי כבד עלי; ועל ידי התחבולה הזאת הרחיקתו מעליה שלא יגש אליה לחפש, שלא לקרב אל אשה נדה, כי גם מושבה טמא.

אֲדֹנָי כִּי לֹא אוֹכַל לְקוֹם מִפְּנֵיךָ כִּי־דָרָךְ נָשִׂים לִי וַיַּחֲפֹשׂ
 וְלֹא מֵצָא אֶת־הַתְּרָפִים: לו וַיַּחַר לִיעֲקֹב וַיַּרְבּ בְּלִבּוֹ וַיַּעַן
 יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלִבּוֹ מִה־פִּשְׁעִי מִה חָטָאתִי כִּי דָלַקְתָּ
 אַחֲרָי: זו כִּי־מִשְׁשֶׁת אֶת־כָּל־כְּלֵי מִה־מֵצָאתָ מִכָּל כְּלֵי־
 בֵּיתְךָ שֵׂים כֹּה נֶגֶד אַחֵי וְאַחֶיךָ וַיִּזְכִּיחוּ בֵּין שְׁנֵינוּ: לח זֶה
 עֲשָׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עֹמֵךְ רַחֲלִיךָ וְעֵזֶיךָ לֹא שָׁכְלוּ וְאֵילֵי

(טז ע"א) שנינו: הקיפוח בעביטין. והן עביטי (ז, ג): "מדלק אחרי פלשתים": (לו) ויוכיחו. רש"י
 גמלים, בשט"ל בלעז: (לו) דלקת. רדפת, כמו ויבררו עם מי הדין. אפרובי"ר בלעז: (לח) לא
 (איכה ד, ט): "על-ההרים דלקנו", וכמו (שמואל-א

(לו) ויחר ליעקב: חרה לו על שאמר לו למה גנבת את אלהי, ועצר ברוחו עד שהשלים החפוש, שד"ל
 וכשחפש ולא מצא אז רב עמו על שחשד אותו שגנב לו.

מה פשעי מה חטאתי: מה חטאתי ומה גנבתי לשעבר, שבעבורו חשדת אותי ורדפת אחרי
 כעל גנב.

דלקת: רדיפה על ההרים, כמו 'על ההרים דלקונו' (איכה ד' י"ט). וקרוב לו שרש דלג ('מדלג
 על ההרים' (שיר השירים ב' ח)), כלם ענין עלייה; ומזה הדלקת הנר כטעם 'זהעלה את גרותיה'
 (שמות כ"ה ל"ז).

(לו) מכל כלי ביתך: חשש שמא לא אבדו לו אלהיו, אלא שאמר לו כן כדי לבדוק את כל אשר לו
 אולי דברים אחרים חייב לו (וכן ר"ע ספורנו).

שים כה וגו': תרגום ירושלמי והמבאר לנתה"ש פירשו שיערוך ויכוחו וטענותיו לפנייהם והם
 ישפוטו. וקלעריקוס וראז' (כן נראה דעת בעל הטעמים) פירשו שים כה: מה שמצאת מכל כלי
 ביתך נגד אחד נאמן, והם ישפטו בינינו. ולי נראה שאין כאן מקום למשפט, אמנם ממה שאמר
 לבן ולבנותי מה אעשה לאלה היום או לבניהם, שענינו איך אעשה להם רעה, נ"ל רְאֵיהָ שכוונת
 יעקב לומר ללבן שיערוך עמו מלחמה (וזה על חלול כבודו שחשדו לגנב) ולשון שים מורה עריכת
 מלחמה, כמו 'יאמר אל עבדיו שימו וישימו על העיר' (מלכים א' כ' ב'), ונגד אחי ואחייך ענינו
 אלה נכח אלו. מה שמצאת מכל כלי ביתך שים כה נגד אחי ואחייך (דון יצחק, קלער' וראז',
 וכן דעת בעל הטעמים).

ויוכיחו בין שנינו: ישפטו הם מי משנינו הוא הפושע והגנב, אם אני (שדלקת אחרי כאלו הייתי
 מוחזק לגנב), או אתה (שהחלפת את משכרתי עשרת מונים).

(לח) לא שכלו: לא עשיתי כדרך ששומרי הצאן עושים, שאוכלים או מוכרים הוולדות ואומרים

צֹאנֶךָ לֹא אֶכְלֹתִי: לֹט טְרֵפֶה לֹא־הִבַּאתִי אֵלֶיךָ אֲנֹכִי אֲחַטְּנָה מִיָּדִי תִבְקֶשְׁנָה גְּנֹבְתִי יוֹם וּגְנֹבְתִי לַיְלָה:

(מלכים-א, א, כא) – חסרים. אנכי אחסרנה – אם חסרה חסרה לי, שמדיי תבקשנה: אנכי אחטנה. תרגומו: "דהות שגיא ממנינא", שהיתה נפקדת ומחסרת, כמו (במדבר לא, מט): "ולא-נפקד ממנו איש", תרגומו: "ולא שגא": **גנבתי יום וגנבתי לילה**. גנבות יום או גנבות לילה, הכל שלמתי: **גנבתי**. כמו: "רבתי בגוים

רש"י (הושע ט, יד), "תפלט פרתו ולא תשכל" (איוב כא, י): **ואילי צאנך**. מכאן אמרו (בבא קמא סה ע"ב): איל בן יומו קרוי "איל". שאם לא כן, מה-שבחו? אילים לא אכל אבל כבשים אכל, אם-כן גזלן הוא: (לט) **טרפה**. על ידי ארי וזאב: **אנכי אחטנה**. לשון "קלע באבן אל-השערה ולא יחטא" (שופטים כ, טז), "אני ובני שלמה חטאים"

שמתו. שכל כשהוא פעל עומד, משמש בבנין הקל על מיתת בן אחד או שנים פעם אחת בלבד, כ'אשר שכלתי שכלתי' (למטה מ"ג י"ד), 'למה אשכל גם שניכם יום אחד' (למעלה כ"ז מ"ה). ובפעל 'תפלט פרתו, ולא תשכל' (איוב כ"א י'), וכן כאן, נאמר על מיתת הבנים פעם אחר פעם בזמנים שונים.

(לט) **לא הבאתי אליך: כטעם 'ביאהו עד' (שמות כ"ב י"ב) וכמו ששומרי הצאן עושים, שמביאים לבעל העדר שתי כרעים או בדל און לראיה שנטרפה, ואז פטורים מלשלם, ואני לא הייתי יכול לעשות כן, כי על כל פנים מידי תבקשנה, בין שנגנבה ביום בין שנגנבה בלילה.**

אחטנה: כמו אַחְטָאָה, לשון חטוי וכפרת פשע, אני הייתי נושא העון אם נטרפה.

גנבתי: כמו גנבות, והיו"ד יתרה, כמו 'מלאתי משפט' (ישעיה א' כ"א), 'רבתי עם' (איכה א' א'). ואנקלוס לא תרגם אנכי אחטנה כמשמעו, רק שבה צורתו של מקרא זה, כי במקום אנכי אחטנה מידי תבקשנה אמר מה שהיה חסר מן המנין מידי תבקשהו, ובמקום גנבתי יום וגו' אמר שמרתי ביום שמרתי בלילה. ונ"ל כי שמע את ההמון מקשים ב"ד שנים הראשונות מהיכן היה לו לשלם, והלא לא היה לו כלום; ואע"פ שאפשר להשיב שהיה ממעט במאכלו ובמלבושו, מ"מ אנקלוס השמיט עצמו מן הקושיא ופירש שמתוך שהיה לבן מבקש הטרפה מיעקב והיה גוער בו בחמה, ויעקב לא היה לו לשלם היה מוכרח לשמור ביום ובלילה, וענין זה אמנם הוא נכלל בדברי הפסוק הבא אחריו. ועתה בשנת ת"ר נ"ל כי להיות גנבתי מלה זרה, וגם להיות חסרה וי"ו, יתכן שהיה אנקלוס קורא (וכך אולי היא הקריאה הנכונה) גְּנֹבְתִי יוֹם וּגְּנֹבְתִי לַיְלָה, והכוונה אני הייתי משלם הטרפות ומידי תבקשנה והיה הענין כאלו אני הוא הגונב בין אם נאבדה ביום בין אם נאבדה בלילה. ואנקלוס לא רצה להשמיע אל העם המליצה הזאת שלא היו מבינים אותה, ותרגם לפי הענין שמרתי ביום ושמרתי בלילה, כי מאחר שהיה מעלה עליו לבן כאלו הוא גנב, הוצרך יעקב לשמור יפה בין ביום בין בלילה. ואינו רחוק שקריאת גְּנֹבְתִי אינה אלא תקנת סופרים, שהחכמים הראשונים התקינו שתהיה הקריאה כך, כדי להרחיק המליצה התמוהה גְּנֹבְתִי יוֹם וּגְּנֹבְתִי לַיְלָה. ומה שכתוב ברש"י נפרדת צ"ל נפקדת.

מ הִיִּיתִי בַיּוֹם אֲכַלְנִי חֶרֶב וְקָרַח בַּלַּיְלָה וַתִּדְד שְׁנַתִּי
 מֵעֵינַי: מא זֶה-לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתְךָ עַבְדְּתִיךָ אֲרַבֶּעַ-
 עָשָׂר שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְּנֶתִיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצִאֲנֶךָ וַתַּחֲלֶךְ
 אֶת-מִשְׁכַּבְּתִי עַשְׂרֵת מָנִים: מב לוֹלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי
 אֲבָרְהָם וּפְחַד יִצְחָק הִיָּה לִּי כִּי עַתָּה רִיקָם שְׁלַחְתָּנִי

שרתי במדינות" (איכה א, א), "מלאתי משפט" (ישעיה א, כא), "אהבתי לדוש" (הושע י, יא):
 (מ) אכלני חרב. לשון "אש אכלה" (דברים ד, כד):
 וקרח. כמו (תהלים קמו, יז): "משליך קרחו",
 תרגומו: "גלידא": שנתי. לשון שנה: (מא) ותחלף
 את-משכרתי. היית משנה תנאי שבינינו,
 מנקוד לטלוא ומעקדים לברדים: (מב) ופחד

יצחק. לא רצה לומר "אלהי יצחק", שאין רש"י
 הקדוש-ברוך-הוא מיחד שמו על הצדיקים
 בחייהם. ואף-על-פי שאמר לו בצאתו מבאר
 שבע (בראשית כח, יג): "אני ה' אלהי אברהם
 אביך ואלהי יצחק", בשביל שכהו עיניו
 והרי הוא כמת. ויעקב נתירא לומר: "ואלהי"
 ואמר "ופחד": ויוכח. לשון תוכחה הוא, ולא

(מ) הייתי ביום וכו': הכוונה שמרתי ביום ושמרתי בלילה, והזכיר זה מן הצד שהשמירה כבדה שד"ל
 יותר, לפי הזכיר שמירת היום בקיץ שאז היום ארוך והחום קשה, והזכיר שמירת הלילה בסתו,
 שאז הלילה ארוך והקור קשה (יא"א).

ותדד: קל מן נדד, כמו 'נדדה שנת המלך' (אסתר ו' א'), וענינו נסיעה, כמו 'הנה ארחיק נדוד'
 (תהלים נ"ה ח'), כלו' כ"כ הייתי דואג לשמירת הצאן שלא הייתי יכול לישון.

(מא) זה לי עשרים שנה בביתך: ולמעלה אמר בלא מלת לי, זה עשרים שנה אנכי עמך, הזכיר
 הענין בשתי בחינות, בבחינת לבן ובבחינת יעקב. בבחינת לבן אמר זה עשרים שנה אנכי עמך
 רחליך ועוזיך לא שכלו וכו', כלומר אתה לא הגיעך מצדי שום נזק אלא כל הטוב. ואח"כ הפך
 הדברים וספרם בבחינת עצמו, זה לי עשרים שנה בביתך עבדתיך י"ד שנה בשתי בנותיך
 ושש שנים בצאנך ותחלף את משכורתי עשרת מונים, ולולא אלהי אבי שעזרני עתה ריקם
 שלחתי, והנה אני לא הגיעני מצדך רק רע כל היום.

(מב) לולי וכו' היה לי כי עתה ריקם שלחתי: ע"י שהיית מחליף את משכורתי. אך אלהי אבי
 היה עמדי, ואם כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקדים. ואמנם ריקם שלחתי דרך
 גוזמא היא, והכוונה במעט ממון. או לולי אלהי אבי היה לי והצליח בידי לברוח בלי ידיעתך,
 הנה אז אם הייתי אומר לך לשוב אל ארצי היית משלחנו ריקם, כי היית מעכב אצלך כל אשר
 לי; והואיל וראה אלהים את עניי ואת יגיעי כפי שכל מה שקניתי לא קניתי אלא ברוב עמל
 ועבודת פרך, חמל עלי, ויוכח אמש, גם אחר שרדפת אחרי מנעך מהרע לי.

ויוכח אמש: החליט המשפט, באמרו לך השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע.

אֶת־עַנְיִי וְאֶת־יָגִיעַ כַּפֵּי רְאָה אֱלֹהִים וַיִּזְכַּח אִמְשׁ׃ שביעי
 מִגּוֹ וַיַּעַן לְבָן וַיֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הַבְּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בְּנֵי
 וְהַצָּאן צֵאנִי וְכֹל אֲשֶׁר־אַתָּה רְאָה לִי הוּא וְלִבְנֹתַי מִה־
 אֲעֲשֶׂה לָאֱלֹהִים הַיּוֹם אֹו לְבָנֵיהֶן אֲשֶׁר יִלְדוּ׃ מד וְעַתָּה לָכֶּה
 נִכְרַתָּה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה וְהִיא לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃ מה וַיִּקַּח
 יַעֲקֹב אֲבֹן וַיְרִימָהּ מִצֵּבָה׃ מו וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאָחִיו לְקָטֹו
 אֲבָנִים וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ־גֹל וַיֹּאכְלוּ שֵׁם עַל־הַגֹּל׃

רש"י לשון הוכחה: (מג) מה־אעשה לאלה. איך תעלה ברוך־הוא: (מו) לאחיו. הם בניו, שהיו לו על לבי להרע להן: (מד) והיא לעד. הקדוש־אחים – נגשים אליו לצרה ולמלחמה:

שד"ל (מג) הבנות בנותי וגו': אתה אומר כי יראת פן אגזול את בנותי מעמך, ואני אומר לך כי לא לבד הנשים האלה הן בנותי ושלי הן, כי גם הבנים שלי הם, וגם הצאן לי הם, וכל אשר לך לי הוא, ויכול הייתי לקחת הכול מידך, אבל איך אעשה רעה לאלה שהן בנותי או לבניהן להפרידן מבעלן ומאביהן? לכן לכה ונכרתה ברית אני ואתה. והנה תשובה זו אינה אלא טענת שוא, כי הכל יודעים שאע"פ שהבנות היו בנותיו הנה אחר שנישאו לאיש לא היה בידו לקחתם ממנו, וכן הצאן אע"פ שמתחלה היה הכול שלו, הנה מה שקנה יעקב בשכר עבודתו על פי התנאי שהתנו ביניהם, שלו היה, ולא היה ללבן שום זכות בהן.

(מד) והיא לעד: על כרחנו שאין זה נופל אלא על האל, כי אמר הוא לשון נקבה, וגם הברית איננו עד, ואם הכוונה נציב אבן או גל או דבר אחר שיהיה עד, היל"ל תציב עד, או והיה עד, לא והיה לעד, ואולי לבן הזכיר שם ע"ז שלו והשמיטו הכתוב, או שהרים ידו אל השמים ורמז על האל, או שהיה כתוב שם הויה, ולהיות מלת והיה סמוך לו נשתבש הסופר והשמיט. לדעת רש"י והיה האל לעד, ולדעת אחרים והיה הברית, אלא שברית הוא ל' נקבה; ויש לתרץ והיה אות הברית, האות אשר נעמיד לבריתנו, כמו שהיה דרכם לעשות אות וסימן קיים לברית שהיו כורתים (אח"מ). והכוונה כמו שכתב רמב"ן נכרות ברית בדבר קיים שיהיה לעד בינותינו, ע"כ הרים יעקב אבן. והנה האל לבדו הוא העד באמת, והוא הרואה והוא הדיין אשר יענוש העובר על הברית, וכמו שאומר אח"כ יצף ה' ביני ובינך אלהים ... ביני ובינך... אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו ביננו; ואמנם האבן והגל שהקימו היה לסימן להם שיזכיר להם את בריתם, וכך היה מנהגם להעמיד להם סימנים העומדים לדורות, כמו ביהושע 'הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה' (כ"ד כ"ז).

(מו) ויאמר יעקב לאחיו: לאחיו של לבן, כמו 'ויאמר פרעה אל אָחִיו' (למטה מ"ז ג'), אחיו של יוסף (רמב"ן). ועיין למטה נ"א ונ"ד. ואולי היה מדרך העברים להקים מצבה (כמו שראינו למעלה

מז וַיִּקְרָא-לוֹ לְבֶן יֶגֶר שֶׁהָדוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גַלְעָד:
 מח וַיֹּאמֶר לְבֶן הַגֵּל הַזֶּה עַד בֵּינִי וּבֵינְךָ הַיּוֹם עַל-כֵּן קָרָא-
 שְׁמוֹ גַלְעָד: מט וְהַמְצַפָּה אֲשֶׁר אָמַר יִצְחָק יְהוּה בֵּינִי וּבֵינְךָ
 כִּי נִסְתָּר אִישׁ מֵרַעְהוֹ: נ אֲסִתְּעֵנָה אֶת-בְּנֹתַי וְאֲסִתְּקַח
 נָשִׁים עַל-בְּנֹתַי אֵין אִישׁ עִמָּנוּ רְאֵה אֱלֹהִים עַד בֵּינִי

(מז) יגר שהדותא. תרגומו של "גלעד": ולמה נקרא שמה "מצפה"? לפי שאמר כל-
 (מח) גלעד. גל עד: (מט) והמצפה אשר אמר אחד מהם לחברו: "יצף ה' ביני ובינך", אם
 וגו'. והמצפה אשר בהר הגלעד, וכמו שכתוב תעבר את הברית: כי נסתר. ולא נראה איש
 (שופטים יא, כט): "ויעבר את-מצפה גלעד". את רעהו: (ו) בנות... בנותי. שתי פעמים, אף

כ"ח י"ח), וכמו שמצינו ביהושע כ"ד), והיה מדרך הארמיים להקים גל, ולפיכך יעקב הקים
 המצבה ואמר לאחי לבן שיעשו גל, ולבן אעפ"י שהזכיר כמה פעמים הגל והמצבה הנה
 כשהגיע לעקר שבועתו לא הזכיר אלא גל ('אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה') (אח"מ).
 ואולי הארמיים היו נוהגים להקים גל של אבנים הרבה, סימן לאלהות הרבה שהיו עובדים,
 והעבריים התרחקו ממנהגם והקימו מצבה שהיא אבן אחת, סימן לאל יחיד שהיו עובדים.
 ויאכלו שם על הגל: אצל הגל.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(מח) על כן קרא שמו גלעד: על כן קרא הגל עצמו נקרא
 לאותו מקום גלעד (דון יצחק ורמב"ן, וכן נראה דעת רש"י).

(מט) והמצפה: והמצבה אשר הקים יעקב נקראה, וגם קרא לאותו מקום מצפה על שם
 אשר אמר יצף ה'.

(מט) והמצפה: הגל עצמו נקרא ג"כ בשם המצפה,
 על שם שאמר לבן יצף ה' וגו'.
 (ר') יוסף בכור שור, וכן מתורגם בתרגום ירושלמי).

(מט) יצף: הרואה ואינו נראה נקרא צופה. והנה כאן נרמז למה נקרא ההר ההוא הר הגלעד,
 ובו עיר שנקראת מצפה או מצפה גלעד (שופטים י"א כ"ט). ומה שכתוב למעלה (כ"ג) וידבק
 אתנו בהר הגלעד, משה כתב כן על שם מה שהיה שמו בימיו.

(ו) אין איש עמנו: אין איש זר עתה עמנו (שלא יהיה משועבד תחת ידנו), שישמע שבועתנו
 ויוכל להיות בינינו עד להזכירנו שבועתנו ולהזהירנו מעבור עליה. אמנם 'ראה אלהים עד' מן

וּבִינְיָדָ: נא וַיֹּאמֶר לָבֶן לְיַעֲקֹב הֲנִי | הַגֵּל הַזֶּה וְהַנְּה
 הַמַּצְבָּה אֲשֶׁר יְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְיָדָ: נב עַד הַגֵּל הַזֶּה וְעַד
 הַמַּצְבָּה אִם-אֲנִי לֹא-אֶעְבֹּר אֵלֶיךָ אֶת-הַגֵּל הַזֶּה וְאִם-
 אֶתָּה לֹא-תֵעָבֵר אֵלַי אֶת-הַגֵּל הַזֶּה וְאֶת-הַמַּצְבָּה הַזֹּאת

רש"י בלהה וזלפה בנותיו היו מפילגש: אִם-תֵּעָנֶה החץ: (נב) אִם-אֲנִי. הרי "אם" משמש בלשון אִת־בִּנְתִּי. למנוע מהן עונת תשמיש: (נא) יְרִיתִי. 'אשר', כמו (בראשית כד, לג): "עד אִם-דְּבַרְתִּי כמו (שמות טו, ד): "ירה בים", כזה שהוא יורה דברי": לרעה. לרעה אי אתה עובר, אבל

שד"ל 'יצף ה' עד 'על בנותי' הוא לשון השבועה, כלומר ירא ה' וישפוט אם תעשה כך וכך. ומלת עד נגזרת משרש עהד שענינו בלשון סורי זָכַר, והעיד כמו הזכיר, ולפיכך ענינו הזרהה (עין בה"ע תקפ"ז 194), וכן moneo מן memini ואולי עד ושהד מגזרה אחת, כי השרש הד, ואלה הוסיפו ע', ואלה הוסיפו ש'.

(נא) אֲשֶׁר יְרִיתִי: ענין תקיעה בארץ או בגוף אחר, כמו 'או מי יָרָה אֶבֶן פְּנֵתָה' (איוב ל"ח ו'), וכן 'יורה חצים' (משלי כ"ו י"ח), הוא מתכוון לקבעם בגוף אחר וכן 'ירה בים' (שמות ט"ו ד'), טבע ותקע; אבל לשון הוֹרָה נגזר מן הָרָאָה כדברי ר' שלמה לעווזאהן בבית האוסף. והנה מלת יריתי לפי מה שפירשתי היא מתישבת יותר על המצבה מעל הגל אלא שהזכיר הפועל השייך אל השם הנזכר באחרונה; ואע"פ שיעקב הוא שהקים המצבה ולא לבן, וגם הגל הקימוהו אחי לבן ולא הוא עצמו, אמר לבן אשר יריתי, כי הוא שאמר לכרות ברית, ורק מדבריו התעורר יעקב להרים המצבה ולומר לאחיו לקטו אבנים (אח"מ). או 'אשר יריתי' עבר במקום בינוני, וטעמו הנה הגל הזה והנה המצבה שאני מציב ומעמיד לעד ביני ובינך, ואין הכוונה על פעולה מעשית כלל, אלא על המחשבה והרצון, אני רוצה שיעמוד הגל הזה והמצבה הזאת לעדים ביננו. והנה אחר זמן נקרא ההר ההוא גִלְעָד על שם גִלְעָד, ונבנתה שם עיר ונקראה מצפה (יהושע י"א ג' וי"ח, י"ג כ"ו) ומצפה אחרת היתה לבנימין (שופטים כ' א', כ"א א').

(נב) עַד הַגֵּל הַזֶּה: הגל והמצבה יהיו עדים ומזכירים אותנו שבועתנו, שאם נעבור דרך כאן להרע איש לאחיו, כשנראה אותם נזכור שבועתנו. אִם אֲנִי לֹא אֶעְבֹּר: אם אני אעבור היל"ל, ואמר לא אעבור,

כתב יד:

דפוס ראשון:

כאומר יבואני כך וכך אם אעשה זאת, ובתוך כמו שאומרים על כל צרה שלא תבא. ובעלי כדי דבור מתקן לשונו ואומר: אני לא אעשה הנקוד שנקדו אָנִי ולא אָנִי, נראה שרצו ליישב מלת לא באופן אחר, ותהיה הכוונה זאת.

in quanto a me, כלומר אם במה שנוגע

לי, יהיה עד שלא אעבור, ואם במה שנוגע לך, יהיה עד שלא תעבור.

לְרַעָה: ^{נג} אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם וְאֱלֹהֵי נַחֹר יִשְׁפְּטוּ בֵּינֵינוּ אֱלֹהֵי
 אֲבֵיהֶם וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפֶחַד אָבִיו יִצְחָק: ^{נד} וַיִּזְבַּח יַעֲקֹב
 זֶבַח בְּהָר וַיִּקְרָא לְאָחִיו לְאֹכֵל־לֶחֶם וַיֵּאכְלוּ לֶחֶם וַיְלִינוּ
 בְּהָר: ^{מפסיר} **לב** א וַיִּשְׁכֹּם לְבֶן בְּבֶקֶר וַיִּנְשֹׂק לְבָנָיו וּלְבָנוֹתָיו
 וַיְבָרֵךְ אֹתָהֶם וַיְלַד וַיֵּשֶׁב לְבֶן לְמַקְמוֹ: ^ב וַיַּעֲקֹב הַלֵּךְ
 לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ־בּוֹ מִלְאֲכֵי אֱלֹהִים: ^ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר
 רָאִים מַחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שְׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא
 מַחֲנֵים:

אתה עובר לפרקמטיא: (נג) אלהי אברהם. (דניאל ה, א), "נשחיתה עץ בלחמו" (ירמיה יא, ט): רש"י
 קדש: ואלהי נחור. חול: אלהי אביהם. חול: (ב) ויפגעו־בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ
 (נד) ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: ישראל באו לקראתו, ללוותו לארץ: (א) מחנים.
 לאחיו. לאוהביו שעם לבן: לאכל־לחם. כל־ דבר מאכל קרוי "לחם", כמו: "עבד לחם רב"
 שתי מחנות — של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו:

(נג) אלהי אביהם: דברי משה, כל אחד נשבע באלהי אביו (רמבמ"ן). שד"ל
 (נד) ויזבח וגו': שחט בהמות לסעודה, והיה דרכם לאכול יחד, כשהיו כורתים ברית. עיין
 למעלה כ"ו ל'.

ויקרא לאחיו: של לבן, כי לא יתכן לומר על בני בניו נשיו ועבדיו שקרא אותם אל המשתה,
 כי כל אדם אוכל עם בני ביתו, והקריאה (invito) אינה אלא לזרים, ולפיכך ג"כ לא הזכיר
 שקרא ללבן, כי גם הוא כאחד מבני ביתו.

(ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים: כדרך שבהליכתו לפדן ארם הראה לו ה' הסולם והמלאכים כדי
 לחזק את לבו, כן עתה בשובו אל ארץ מולדתו הראה לו מלאכים, כדי שיתחזק לבו ולא יירא
 מאחיו. והנה ה' עשה שידמָה לעיניו כאלו פתאום הוא רואה מחנה אנשים הבאים לקראתו,
 ואז אמר מחנה אלוהים זה.

(א) מחנים: לשון שנים, אך אין לבקש הוראה וטעם לזה, כי אין מקפידים בשמות.

פרשת וישלח

לִבְדֹ וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל־עֵשָׂו אָחִיו אֲרָצָה
שְׁעִיר שָׂדֵה אֲדוּם: ה וַיֵּצֵא אֹתָם לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּן לְאֲדֹנָי
לְעֵשָׂו כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב עִם־לְבָן גְּרָתִי וְאַחַר עַד־
עַתָּה: ו וַיְהִי־לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר צָאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה וְאֶשְׁלַחְהָ
לְהַגִּיד לְאֲדֹנָי לְמִצְאָחֹן בְּעֵינֶיךָ: ז וַיָּשָׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל־
יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל־אָחִיךָ אֶל־עֵשָׂו וְגַם הִלְךְ לְקִרְאָתְךָ

לי שור וחמור. אבא אמר לי (שם, כח): "מטל השמים ומשמני הארץ", זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ: שור וחמור. דרך ארץ לומר על שורים הרבה "שור", אדם אומר לחברו: בלילה קרא התרנגול, ואינו אומר קראו התרנגולים: ואשלחה להגיד לאדני. להודיע שאני בא אליך: למצאחון בעיניך. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: (ז) באנו אל־אחיך אל־עשו. שהיית אומר "אחי הוא", אבל הוא נוהג עמך

(ד) וישלח יעקב מלאכים. מלאכים ממש: ארצה שעיר. לארץ שעיר. כל־תבה שצריכה למ"ד בתחלתה – הטיל לה הכתוב ה"א בסופה: (ה) גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב, אלא גר. אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני (בראשית כז, כט): "הוה גביר לאחייך", שהרי לא נתקימה בי. דבר אחר: "גרתי" בגמטריא תרי"ג. כלומר, עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי, ולא למדתי ממעשיו הרעים: (ו) ויהי

רש"י

(ד) ארצה שעיר שדה אדום: באותו זמן היתה ארץ שעיר ואח"כ נקראה שדה אדום.

שד"ל

(ה) כה תאמרון לאדני לעשו: אמר כן להם עד שיתברר אצלם שהוא אדוניו וידברו עמו כדרך מוסר העבד (ראב"ע). והשלוחים לא היו יודעים דאגתו של יעקב (רשב"ם), ויעקב לא רצה להגיד להם כל מה שאירע בינו ובין עשו רק עשה עצמו בעיניהם כמכבד אותו הרבה מאד כדי שידברו עמו דרך כבוד.

ואחר: עתיד קל משרש אחר, כמו 'אני אוהבי אֶהב' (משלי ח' י"ז) עיין דקדוקי 554 §.

(ז) ואשלחה וכו': אני שולח להודיע לאדוני שאני בא אליך, ולא להיותי צריך לעזרתך, כי יש לי רב, אלא למצוא חן בעיניך כי תבין שאני שלם עמך ומבקש אהבתך. אמנם כוונת יעקב נראה שהיתה לבדוק את עשו, לדעת איך הוא עמו.

(ח) אל אחיך: אע"פ שהוא אמר לאדוני לעשו, הם דברו דרך כבוד עם אדוניהם ואמרו לו באנו אל אחיך, ולא אמרו אל אדוניך.

וגם הלך לקראתך: ולראיה שבאנו אליו כי הנה הוא בא לקראתך, (גם כמו למטה ל"ח כ"ד ומ"ב כ"ב). והם אמרו זה כסבורים שאין עשו בא אלא לכבודו, ואולי כן היתה באמת כוונת עשו, ואולי ג"כ הבינו מתשובת עשו שלא היה בלבו רעה ושנאה על אחיו, ואולי ג"כ ספרו

וְאַרְבַּע־מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ: ה וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיִּצְרֶה לוֹ
 וַיַּחֲזֵק אֶת־הָעַם אֲשֶׁר־אִתּוֹ וְאֶת־הַצֹּאן וְאֶת־הַבְּקָר
 וְהַגְּמָלִים לְשֵׁנֵי מַחֲנֹת: ט וַיֹּאמֶר אִם־יָבוֹא עֲשׂו אֶל־
 הַמַּחֲנֶה הָאֶחָת וְהִבֵּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לְפִלִּיטָה:
 י וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק יְהוָה
 הָאֵמֶר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמִוְלַדְתְּךָ וְאִיטִיבָה עִמָּךְ:

לשון נקבה. "אש להט" (תהלים קד, ד) – לשון רש"י זכר: והיה המחנה הנשאר לפליטה. על כרחו, כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים: לדורון, לתפלה, ולמלחמה. לדורון – ונתעבר המנחה על-פניו" (פסוק כב). לתפלה – "אלהי אבי אברהם" (פסוק י). "למלחמה" – "והיה המחנה הנשאר לפליטה": (י) ואלהי אבי יצחק, ולהלן (לא, מב) הוא אומר: "ופחד יצחק"? ועוד, מהו שחזר והזכיר שם המיוחד, היה לו לכתוב: 'האמר אלי שוב לארצך' וגו'. אלא, כך אמר יעקב לפני הקדוש-ברוך-הוא: שתי הבטחות הבטחתני – אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע, שאמרת לי (בראשית כח, יג): "אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק", ושם אמרת לי (שם, טו): "ושמרתך בכל אשר-תלך". ובבית לבן אמרת לי (בראשית לא, ג): "שוב אל-ארץ אבותיך

כעשו הרשע – עודנו בשנאתו: (ח) ויירא... ויצר. "ויירא" – שמא יהרג. "ויצר לו" – אם יהרג הוא את אחרים: (ט) המחנה האחת והכהו. "מחנה" משמש לשון זכר ולשון נקבה: "אם-תחנה עלי מחנה" (תהלים כז, ג) – הרי לשון נקבה. "המחנה הזה" (בראשית לג, ח) – לשון זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה: "השמש יצא על-הארץ" (בראשית יט, כג), "מקצה השמים מוצאו" (תהלים יט, ז) – הרי לשון זכר. "והשמש זרחה על-המים" (מלכים ג, כב) – הרי לשון נקבה. וכן רוח: "והנה רוח גדולה באה" (איוב א, יט) – הרי לשון נקבה. "ויגע בארבע פנות הבית" (שם) – הרי לשון זכר. "ורוח גדולה וחזק מפרק הרים" (מלכים-א יט, יא) – הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש: "ואש יצאה מאת ה'" (במדבר טז, לה) –

ליעקב את כל הדברים אשר דבר אליהם, דברי שלום ואחווה; אמנם יעקב לא בטח בכל זה, כי פָּחַד בשמעו שהוא בא אליו בת' איש, והכתוב לא רצה להאריך בדברי עשו והמלאכים, מאחר שלא הועילו כלום, כי לא בטח בהם יעקב. ואמנם טעם בואו בארבע מאות איש היה לשמור את יעקב ואת כל אשר לו מכל אויב בדרך. ונראה (כדעת אח"מ) כי עשו לא אמר למלאכים שהוא רוצה לילך לקראתו בת' איש, אך הם הבינו וראו זה כמרגלים חרש, ועשו לא ידע שראו זה, ולפי היה יכול להאמין שיעקב לא היה יודע שהוא בא לקראתו, ושהעדרים היו שלוחים לשעיר ושהאנשים ההולכים אחרי העדרים לא היו מכירים אותו, עיין למטה פסוק י"ז. ומלת וגם כמשמעה, עשינו שליחותנו, וגם עשתה פירות כי הנה הוא בא לקראתך.

(ח) ויצר לו: עיין דקדוקי § 682.

יֵא קָטַנְתִּי מִכָּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל־הָאֱמֹת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־
 עַבְדְּךָ כִּי בְמִקְלִי עֲבַרְתִּי אֶת־הִירְדָן הַזֶּה וְעַתָּה הֵייתִי
 לְשֵׁנִי מַחְנוֹת: יב הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי־יִרָא
 אֲנֹכִי אֹתוֹ פֶּן־יָבֹא וְהִכָּנִי אִם עַל־בָּנִים: יג וְאַתָּה אֲמַרְתָּ
 הַיֵּטֵב אֵיטֵיב עַמְדָּ וְשִׁמְתִי אֶת־זֶרְעֶךָ כְּחֹל הַיָּם אֲשֶׁר
 לְא־יִסְפָּר מֵרֵב: שני יד וַיִּלֶן שָׁם בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיִּקַּח מִן־
 הַבָּא בִידוֹ מִנְחָה לַעֲשׂו אָחִיו: טו עֲזִים מֵאֲתִים וּתְיָשִׁים

"איטיב" – בזכות אבותיך: ושמתי את־זרעך כחול הים. והיכן אמר לו כן? והלא, לא אמר לו אלא (בראשית כח, יד): "והיה זרעך כעפר הארץ!" אלא, שאמר לו (שם, טו): "כי לא אעזבך עד אשר אם־עשיתי את אשר־דברתי לך". ולאברהם אמר (בראשית כב, ז): "הרבה ארבה את־זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על־שפת הים": (יד) הבא בידו. ברשותו, וכן (במדבר כא, כו): "ויקח את־כל־ארצו מידו". ומדרש אגדה (תנחומא ישן וישלח יא): "מן־הבא בידו" – אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו. דבר אחר: "מן־הבא בידו" – מן החלין, שנטל מעשר, כמה דאת אמר (בראשית כח, כב): "עשר אעשרנו לך", והדר לקח מנחה: (טו) עזים

רש"י ולמולדתך ואהיה עמך", ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו, שנאמר (שם): "ויאמר ה' אל־יעקב שוב אל־ארץ אבותיך" וגו'. בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: (יא) קטנתי מכל החסדים. נתמעטו זכותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי, לכך אני רוא שמא משהבטחתני נתלככתי בחטא, ויגרום לי להמסר ביד עשו: ומכל־האמת. אמתת דברך, ששמרת לי כל־ההבטחות שהבטחתני: כי במקלי. לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה, אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה (תנחומא ישן ויצא ג): נתן מקלו בירדן, ונבקע הירדן: (יב) מיד אחי מיד עשו. מיד אחי, שאין נוהג עמי כאח אלא כעשו הרשע: (יג) היטב איטיב. "היטב" – בזכותך,

שד"ל (יא) קטנתי מכל החסדים: הרי זו הקדמה לתפלתו, כלו' הרבה יותר מדי היטבת לי, ומה יוסיף עבדך לדבר? ואעפ"כ הנני מוכרח לחזור ולהטריח עליך שתצילני מיד עשו. או טעמו (כדעת יא"א), הגנה אתה הפלאת חסדיך עמי, ומה יועיל כל זה אם יבא עשו ויכני? לכן הצילני נא. (יב) והכני אם על בנים: מכת אם על בנים, מכה גדולה מאוד (כמו 'אם על בנים רָטְשָׁה', הושע י' יד), והיא מליצה ממליצות הלשון, וכן 'והכהו נפש' (דברים י"ט ו'), מכת נפש. (יד) מן הבא בידו: מן דאייתי בידיה. (טו) עזים מאתים ותישים עשרים: עיין רש"י, וכן כתב Varro (De re rustica lib. II. cap. 3) כי תיש אחד מספיק לעשר עזים.

עֲשָׂרִים רְחֵלִים מֵאֲתִים וְאֵילִים עֶשְׂרִים: טז גְּמֵלִים מִיְּנִיקוֹת
 וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים פְּרוֹת אַרְבָּעִים וּפְרִים עֲשָׂרָה אֲתַנֶּת
 עֲשָׂרִים וְעִירָם עֲשָׂרָה: יז וַיִּתֵּן בְּיַד־עֲבָדָיו עֶדֶר עֶדֶר לְבָדוֹ
 וַיֹּאמֶר אֶל־עֲבָדָיו עֲבְרוּ לִפְנֵי וְרוּחַ תְּשִׂימוּ בֵּין עֶדֶר וּבֵין

משנתעברה אינה מקבלת זכר. ופרים שעוסקין רש"י במלאכה – לא מסר לזכר, אלא ארבע נקבות. ולחמור שהולך בדרך רחוקה – שתי נקבות לזכר. ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה – נקבה אחת לזכר: (טז) גמלים מיניקות שלשים. ובניהם עמהם. ומדרש אגדה (בראשית רבה עו, ז): "ובניהם" – בנאיהם, זכר כנגד נקבה, ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב: ועירם. חמורים זכרים: (יז) עדר עדר לבדו. כל־מין ומין לעצמו: עברו לפני. דרך יום או פחות, ואני אבוא אחרים: ורוח תשימו. עדר לפני חברו, מלא עין, כדי להשביע עינו של אותו רשע,

מאתים ותישים עשרים. מאתים עזים צריכות עשרים תישים, וכן כולם, הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה (עו, ז) דורש: מכאן לעונה האמורה בתורה: הטילים – בכל־יום, הפועלים – שתיים בשבת, החמרים – אחת בשבת, הגמלים – אחת לשלשים יום, הספנים – אחת לששה חדשים. ואיני יודע לכון המדרש הזה בכון. אך נראה בעיני שלמדנו מכאן שאין העונה שוה בכל־אדם, אלא לפי טורח המוטל עליו, שמצינו כאן שמסר לכל־תיש עשר עזים וכן לכל־איל, לפי שהם פנויים ממלאכה דרכן להרבות תשמיש ולעבר עשר נקבות. ובהמה,

(טז) גמלים מיניקות ובניהם שלשים: אין לברר אם המיניקות היו לבדן שלשים, או היו שלשים בין הנקבות והבנים. ועמהן בניהן (רש"י).

(יז) ורוח תשימו: כדי להשביע עינו (רש"י) שתהיה המנחה נראית גדולה ממה שהיא, וגם להניח לו פנאי להתבונן בה, אולי ישוב מחרון אפו, כי כל עדר ועדר שהיה פוגע בו היה כאילו יעקב מתנפל לפניו ומתחנן לו על נפשו (ראו). ויתכן ג"כ שהיתה כוונת יעקב לעורר את עשו לשאול למי אתה, שאם לא ישאל את הראשון ישאל את השני, ואם לא ישאל את השני ישאל את השלישי, ואם לא ישאל את השלישי ישאל את הרביעי. שהרי אם לא היה עשו שואל לא היו אומרים לו דבר. כי אמנם לא צוה יעקב את אנשיו שימסרו המנחה לעשו, אלא שילכו לדרכם ויעשו עצמם כבלתי מכירים אותו וכמאמינים שעשו הוא עדיין בביתו בהר שער (כדברי רע"ס), ואם ישאלם יגידו לו שהיא מנחה השלוחה לאיש ששמו עשו, וכל זה כי אמר אכפרה פניו במנחה, ואחר שיתפייס בראותו כוונתי לשלוח לו מנחה גדולה, אז אראה פניו וְאֶמַר לו שיקח מנחתי. ואמנם שישלח לו מנחה ע"י עבדיו בלתי שידבר עמו הוא עצמו פנים אל פנים, לא היה דרך כבוד. ונראה שאם היה רצון יעקב שיעשו עצמם כמכירים את עשו ושיתנו לו המנחה לא היה אומר כי יפגשך עשו אחי ושאלך, אלא היה אומר כי תפגוש עשו אחי, גם היה לו לשים בפיהם דברים אחרים לומר שיקח מנחתם מידם, וכיוצא בזה.

עֶדְרָה: יְיָ וַיֵּצֵא אֶת־הָרְאִישׁוֹן לְאֹמֶר כִּי יִפְגַּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וְשָׂאֲלֶךָ לְאֹמֶר לְמִי־אַתָּה וְאָנֹכִי תִלְדָּךְ וְלָמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ:

המנחה הזאת שלוחה. למ"ד משמשת בראש התבה במקום "של", כמו (בראשית לא, מג): "וכל אשר-אתה רואה ליי-הוא" – שלי הוא.

רש"י ולתוהו על רבוי הדורות: (יה) למי אתה. של מי אתה, מי שולחך. ותרגומו: "דמאן את": ולמי אלה לפניך. ואלה שלפניך של מי הם, למי

שד"ל (יה) כי יפגשך: בחומש קע"א הגימ"ל בחטף קמץ (שהוא במקום קמץ כי כן היו הקדמונים כותבים חכמה בחטף). ובגליון כתוב: "בספרי אספמיא יפגשך" בחטף תחת השי"ן להורות שהשוא נע, כמו שהיא קריאתנו.

דפוס ראשון:

אלה לפניך: הוא תוספת ביאור לשאלת ואנה תלך, כל' בשביל מי הם ולמי הם שלוחים, ותרגומו ולמאן אלין, כמו שהוא ברע"ח ובקצת ספרים אחרים וגם בתרגום ירושלמי. וזאת ג"כ דעת רש"י, כי בפסוק שאחר זה כתב: וששאלת ולמי אלה לפניך, מנחה היא שלוחה וגו', הרי כי לדעתו למ"ד למי היא כמשמעה (per chi) אלא שהוא ז"ל ברח מלפרש שתי הלמדי"ן הקרובות זו לזו (למי אתה ולמי אלה) בשתי הוראות שונות (כמו שפירש המזרחי), ופירש ולמי אלה של מי הם, כל' למי הם שלוחים, ושל מי הם עתידים להיות, ואח"כ כתב למ"ד משמשת בראש התבה במקום של, וזה חוזר גם למלות למי אתה וגם למלות ולמי אלה (אייר תרכ"ב).

כתב יד:

מי אלה: רמבמ"ן תרגם של מי הם, ונ"ל שאין הכוונה אלא למי הם, למי הם עתידים להיות, כי בשאלת למי אתה כבר נכנסה שאלת של מי אלה, וא"כ הנוסח הישר בתרגומו הוא למאן אלין, לא דמאן (שהיא נסחת סביאוניטה). גם רש"י ז"ל כן היתה דעתו כי בפסוק שאחר זה כתב: וששאלת ולמי אלה לפניך, מנחה היא שלוחה לאדוני עשו. אך לשון רש"י מואלה אלא שבשוש ..., וראיתי ברש"י כתיבת אינן וגם בקצת נוסחאות הדפוס הושטו המלות האלה ואלה שלפניך של מי הם.

ושאלך לאמר למי אתה וגו': הזכיר ב' שאלות (א' למי אתה ואנה תלך, ב' ולמי אלה לפניך) והכוונה כי בכל אופן שישאל ישיבוהו התשובה היא לעבדך ליעקב וגו' (דון יצחק). ולפי זה ולמי אלה ענינו של מי אלה (לא למי ממש כפי רש"י) ותרגומו ודמאן אלין. כנוסח

קע"א וסביאוניטה. ודע כי מלות 'ואלה שלפניך של מי הם' הכתובות בקצת דפוסים בפירוש רש"י על למי אלה אינן אלא שיבוש וברש"י כתיבת יד אינן

ונ"ל כי גם מלות 'למד משמשת בראש התבה במקום של וכו'', כולו תוספת ואיננו לשון רש"י. ותלמידי יעקב חי פארדו אומר כי מלות אלה שייכות לתחלת המקרא: למי אתה, של מי אתה, מי שולחך, ותרגומו דמאן את, למ"ד משמשת בראש התבה במקום של וכו', ונכון. וכן בתרגום ירושלמי ולמאן אלין.

יט וְאָמַרְתָּ לְעֶבֶדְךָ לְיַעֲקֹב מִנַּחַה הוּא שְׁלוּחָה לְאֲדָנִי
 לַעֲשׂוֹ וְהִנֵּה גַם־הוּא אַחֲרֵינוּ: כִּוְיִצְאוּ גַם אֶת־הַשְּׂנִי גַם
 אֶת־הַשְּׂלִישִׁי גַם אֶת־כָּל־הַהֲלָכִים אַחֲרֵי הָעֲדָרִים לֵאמֹר
 כְּדָבָר הַזֶּה תִּדְבְּרוּן אֶל־עֲשׂו בְּמִצְאָכֶם אֹתוֹ: כא וְאָמַרְתֶּם
 גַּם הִנֵּה עֶבֶדְךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ כִּי־אָמַר אֲכַפְּרָה פָּנָיו
 בַּמִּנַּחַה הַהֲלָכָה לְפָנָיו וְאַחֲרֵי־כֵן אֲרֹאֶה פָּנָיו אוֹלֵי יֵשָׂא

ל'ה' הארץ ומלוואה" (תהלים כד, א) – של ה':
 (יט) וְאָמַרְתָּ לְעֶבֶדְךָ לְיַעֲקֹב. על ראשון ראשון
 ועל אחרון אחרון, ששאלת: "למי אתה?" –
 "לעבדך ליעקב אני". ותרגומו: "דעבדך
 דייעקב". וששאלת: "ולמי אלה לפניך?" –
 "מנחה היא שלוחה" וגו': והנה גם־הוא אחרינו.
 יעקב: (כא) אַכְפְּרָה פָּנָיו. אבטל רגזו, וכן: "וכפר

(יט) לְעֶבֶדְךָ לְיַעֲקֹב: הוא העדר הזה: ואע"פ שהיו עושים עצמם כבלתי מכירים אותו, אמר
 שידברו עמו דרך כבוד ויאמרו לו לעבדך ליעקב ואמנם הם היו עושים עצמם כמכירים את
 עשו נראה ברור שלא היו מזכירים שמו (לאדוני לעשו), ולא היה להם לומר אלא לאדוני.

(כ) בְּמִצְאָכֶם אוֹתוֹ: אם ישאל אתכם.

(כא) כִּי אָמַר אַכְפְּרָה פָּנָיו וכו': הנכון כדעת רמב"ן ור"ע ספורנו שגם דבר זה אמר להם שיאמרו
 לעשו, להגיד לו שהוא מקביל פניו כראות פני אלהים במנחה (כטעם 'זלא יראו פני ריקם' (שמות
 כ"ג ט"ו)), וכמו שאמר לו 'כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים'. ונ"ל ראייה לזה מה שסיים
 המאמר אולי ישא פני, שהוא דרך כבוד ולשון נקיה, ואם היה המאמר הזה מה שאמר יעקב
 בלבו, היל"ל אולי תשוב חמתו מעלי, כי זה היה הציור הגובר בנפשו של יעקב, רצוני חמת עשו.
 והנה רצה יעקב שעבדיו יעשו עצמם כמגידי עניי אדוניהם, כמו שהוא דרך העבדים.

אַכְפְּרָה פָּנָיו: נראין דברי Gussetius כי לשון פְּכָרָה וְכָפָר (פדיון) נגזר מן 'וכפרת אותה מבית
 ומחוץ בכפר' (למעלה ו' י"ד), וענינו כסוי בדבר המגין, כמו הכפר שהוא מגין על הספינות, או
 כסוי על החטא שיהיה כלא נראה (כטעם 'כסוי חטאה' (תהלים ל"ב א')), וכן 'אכפרה פניו' אכסה
 פניו במנחתו (כי השחד יעור פקחים' (שמות כ"ג ח')), כאלו לא יראה אותי, כלומר שלא יראני
 בעין שנאה כמו שהיה רואה אותי לפנים. גם הראב"ע פירש אכפרה אכסה ואסתיר; גם רנה"ו
 פירש לשון כפרה לשון כסוי (והסכים עמו רמבמ"ן), אלא שהוא אומר כי גם כִּפְרַת הספינות נקרא
 כן לפי שמכסין אותן בו, וגוסעציוס אומר כי הוראת הכסוי באה לשרש כפר מן השם כפר,

פְּנִי: כַּבּ וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל־פְּנֵינוּ וְהוּא לֶן בְּלִילָהּ הֵוא
 בְּמִנְחָה: כַּבּ וַיִּקֶּם | בְּלִילָהּ הֵוא וַיִּקַּח אֶת־שְׂתֵי נָשָׁיו וְאֶת־
 שְׂתֵי שְׂפָחֹתָיו וְאֶת־אֶחָד עֶשֶׂר יִלְדֵיו וַיַּעֲבֹר אֶת מַעְבַּר
 יַבֵּק: כַּד וַיִּקְחֶם וַיַּעֲבֵרם אֶת־הַנַּחַל וַיַּעֲבֹר אֶת־אֲשֶׁר־לוֹ:
 כַּה וַיִּוְתָר יַעֲקֹב לְבָדּוּ וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר:

היכן היתה? נתנה בתבה ונעל בפניה, שלא יתן בה עשו עיניו. ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכם: יַבֵּק. שם הנהר: (כד) אֶת־אֲשֶׁר־לוֹ. הבהמה והמטלטלים. עשה עצמו כגשר – נוטל מכאן ומניח כאן: (כה) וַיִּוְתָר יַעֲקֹב. שכח פכים קטנים, וחזר עליהם: וַיֵּאבֶּק אִישׁ. מנחם פרשו:

רש"י "כפורי זהב" (עזרא א, י), על שם שהכהן מקנה ידיו בהן בשפת המזרק: (כב) על־פְּנֵינוּ. כמו לפניו, וכן (ירמיה ו, ז): "חמס ושד ישמע בה על־פְּנֵי תַמִּיד". וכן (ישעיה סה, ג): "המכעסים אתי על־פְּנֵי". ומדרש אגדה (בראשית רבה עו, ח): "על־פְּנֵינוּ" – אף הוא שרוי בכעס, שהיה צריך לכל־זה: (כג) וַאֲת־אֶחָד עֶשֶׂר יִלְדֵיו. ודינה

ואני מוסיף כי כַּפָּר נגזר מעצי גֶפֶר. ותלמידי מרדכי מורטארה אומר כי מענין זה של כסוי נגזר ג"כ לשון כפירה שבל"ח, כי הכופר בדבר מכסה עליו כאלו איננו; ויש לסייעו ממה שאומרים ג"כ בל"ח כפוי טובה, שענינו כופה כלי על הטובה לכסותו. ודע כי רש"י (שפירש כאן לשון קינוח) פירש בשמות ל"ב ל' (מפני מלת בעד) אשים כופר וקינוח וסתימה בעד חטאתכם.

אולי ישא פְּנִי: לשון קבלה ברצון, חבה וכבוד (שרש נשא מורה ג"כ קבלה), כמו 'לא ישא פני כל כפר' (משלי ו' ל"ה), 'אשר לא נשא פני שרים' (איוב ל"ד י"ט), 'הירצך או הישא פניך' (מלאכי א' ח), ומזה 'נשוא פנים' (מלכים ב' ה' א', איוב כ"ב ח', ישעיה ג' ג'). (ואין ענין לזה עם 'ישא ה' פניו אליך' (במדבר ו' כ"ו), כי איננו אומר ישא ה' פניך אלא פניו אליך). והפך מליצת נשא פנים הוא השיב פנים, כי לא אשיב את פניך (מלכים א' ב' כ'). והטעם אמרו לו: גם עבדך יעקב אחרינו, כי רצה להקדים לפניך מנחתו כדרך שעושים למלכים קודם ראות פניהם, וזה כדי שירצהו האדון ההוא ויקבלהו באהבה, כי אור פניך חייו. כל זה צוה אותם לאמר לו מעצמם כדרך העבדים המגידים מה שאין ראוי להגיד.

(כב) על פְּנֵינוּ: לפניו של יעקב מצאנו ל' עֶבְרָה נקשר עם על פְּנִי, כמו 'עוברים על פני המלך' (ש"ב ט"ו י"ח).

במחנה: נשאר במחנה עם נשיו וילדיו וכל אשר לו.

(כג) מעַבֵּר יַבֵּק: גבול בני עמון מצד צפון, ונקרא כהיום Wadi-Serka (ראו).

את שְׂתֵי נָשָׁיו: ודינה היכן היתה? נ"ל שהבנות היו הולכות עם אָמֶן.

(כה) וַיֵּאבֶּק: י"א לשון אבק, התעפר בעפר, העלה עפר ברגליו על ידי נענועו במלחמה

כּו וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לֹא וַיַּגַּע בְּכַף־יָרְכוֹ וַיִּתְקַע בְּכַף־יָרְדֵי יַעֲקֹב

ו'יתעפר איש', מלשון אבק, שהיו מעלים עפר
ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון
'ויתקשר', ולשון ארמי הוא: "בתר דאביקו
בה". "ואביק לה מיבק" – לשון עניבה, שכן
דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו,

שחובקו ואובקו בזרעותיו. ופרשו רבותינו רש"י
זכרונם לברכה (בראשית רבה עז, ג), שהוא שרו
של עשו: (כ) ויגע בכף־ירכו. קולית הירך
התקוע בקלבסת קרוי "כף", על שם שהבשר
שעליה כמין כף של קדרה: ותקע. נתקעקעה

(מנחם ראב"ע רמב"ן ורד"ק). וכן בלשון יוניי palestra נגזר מן pale שענינו עפר, וכן בל' רומי שד"ל
in arenam descendere (ראו' וגעז'); וי"א מלשון חבוק, וכן בל' ארמית אביק לשון דבוק
וחבוק (רש"י), וכן דעתי נוטה. וגעז' (thesaurus) בקש להסתייע מתרגום שומרני שמתורגם
נגשושה עמה, והוא מפרשו לשון גוש עפר, והוא שבוש, כי גוש איננו אבק, והתגושש נגזר
מן גש וגשש שענינו בלשון סורי וארמי משמוש (ויגש יעקב אל יצחק אביו וימשהו' תרגום
ירושלמי וגששיה), והראיה הברורה לזה שהרי בספר הכותים אין כתוב ויאבק אלא ויחבק.
ואיך יתכן שיתרגמוהו מלשון גוש ואבק? נפתה אחרי בוקסטארף אשר בערוך גדול שלו
הביא לשון התגושש שענינו luctari כגון משל לשני אתלטים שהיו עומדים ומתגוששים
לפני המלך (בראשית ר רבה פרשה כ"ב), עומד ומתגושש עם בנו (שם ע"ז), נתגוששת עם העליונים
ויכלת להם (שם ע"ח). ופירשם מלשון גוש עפר, והביאם בשרש גוש, תחת אשר אינם אלא
משורש גשש. וקודם להם הרמב"ם בפירוש המשנה (חלה פרק ב'), ואחריו הרע"ב פירשו
ספינה גוששת, מלשון גוש עפר, ואינו אלא משורש גשש (וכן הביא בעל הערוך), ומענין
משמוש כלומר שהספינה נוגעת בקרקע.

עד עלות השחר: המפרשים כלם פירשו 'עד' זה כמשמעו. ולי נראה ענינו סמוך לעלות השחר,
וכמהו 'ויאהל עד סדום' (למעלה י"ג י"ב), 'ויט אהלו עד אלון בצעננים' (שופטים ד' י"א), 'ויט עד
איש עדלמי' (למטה ל"ח א'), 'עד האלהים יבא דבר שניהם' (שמות כ"ב ח'). והנה גם המאורע הזה
היה ליעקב מאת ה' לחזק את לבו, להודיעו כי הוא בעזרו, כי לבסוף ידע שהוא מלאך, כי
אמר לו כי שרית עם אלהים. והנה נראה אליו מלאך בדמות איש והתחבק עמו לא להזיקו
אלא מלחמת כבוד להפילו לארץ, כדרך האתלטים המתגוששים זה עם זה, ועשה עצמו כאלו
לא יכול לו, ועל ידי זה ברכו וקרא שמו ישראל. וגעז' אומר כי אמר כאן ויאבק על שם הנחל
יבוק.

(כ) וירא כי לא יכל לו: התורה מספרת כפי מה שהיה אדם מספר הענין אם היה שם באותה
שעה.

ותקע: קל משורש יקע, ודומה לו 'פן תקע נפשי ממך' (ירמיהו ו' ח'), ענין פירוד. ורש"י ביחזקאל
כ"ג ט"ז אמר כי לשון הוקעה מורה חבור ותקיעת עץ בארץ (כמו 'זהוקע אותם' (במדבר כ"ה ד)),
והושאל אח"כ להורות שלפית עץ מן הארץ, על דרך מְשַׁרֵּשׁ מְסַעֵף; והנה שרש יקע קרוב
לשרש תקע ושקע, ועיין למעלה י"ב ח'.

כף: כל כף על שם כפיפות וחלל (כף היד, וכן 'כף אחת עשרה זהב' (במדבר ז' י"ד)). וכן זאת

בְּהֶאֱבֹקוּ עֲמוֹ: כו וַיֹּאמֶר שְׁלַחְנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר
 לֹא אֶשְׁלַחְךָ כִּי אִם-בְּרַכְתָּנִי: כח וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה-שְּׂמֶךְ
 וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב: כט וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שְׂמֶךְ כִּי
 אִם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שָׂרִית עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וְתוֹכֵל:
 ל וַיִּשְׂאֵל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲגִידָה-נָא שְׂמֶךְ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה

הוא נגלה עליך בבית אל ומחליף את שמך, ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן. וזה שכתוב (הושע יב, ה): "וישר אל-מלאך ויכל בכה ויתחנן-לו" – בכה המלאך ויתחנן-לו. ומה-נתחנן-לו? "בית-אל ימצאנו ושם ידבר עמנו" – המתן לי עד שידבר עמנו שם. ולא רצה יעקב, ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו (פסוק ל): "ויברך אותו שם", שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה: ועם-אנשים. עשו ולבן: ותוכל. להם: (ל) למה זה תשאל. אין לנו שם

ממקום מחברתה, הינו ממקום שהיא מחברת, רש"י ודומה לו (ירמיה ו, ח): "פן-תקע נפשי ממך", לשון הסרה. ובמשנה (אינו במשנה אלא במדרש אסתר רבה סו"פ א. ועיין גיטין נה ע"א; תענית טז ע"א): "לקעקע ביצתן" – לשרש שרשיהן: (כז) כי עלה השחר. וצריך אני לומר שירה ביום: ברכתני. הודה לי על הברכות שברכני אבי, שעשו מערער עליהן: (כט) לא יעקב. לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה ורמיה, כי אם בשררה וגלוי פנים, וסופך שהקדוש-ברוך-

רש"י

היא הנקראת acetabulum שדומה לכלי שנותנים בו חומץ. ואע"פ שהיך הוא שיצא ממקומו ולא הכף, אומרים ותקע כף כמו שאומרים 'אריק חרבי' (שמות ט"ו ט'). והנה פירוק הירך מן הכף הוא דבר שא"א שיקרה בשום כח טבעי מן החוץ (רק לפעמים בסבות פנימיות בתחלואים ארוכים), וכאן נעשה בנגיעה בעלמא, ואז אין ספק כי הבין יעקב שהיה שם דבר למעלה מן הטבע. ואעפ"כ נראה שעדיין לא הבין שהוא מלאך, שאם הכיר שהוא מלאך לא היה אומר לו לא אשלחך ולא היה שואלו מה שמך. ונ"ל כי כשנפרק ירכו חשב יעקב שהוא איש אלהים, כלו נביא שיש בידו לעשות נסים ברצון שולחו ולא בכחו. ורצה ה' שיכיר זה, כדי שישאל שיברכהו, וכדי שיברכהו ויאמין לברכתו. ויהיה סמוך לבו לא יירא.

שד"ל

(כז) שלחני כי עלה השחר: כאלו הוא מתבייש כי לא יכול לו (קלעריקוס) וגם זה לחזק את לבו.

(כט) כי שרית: לי מריבה ומלחמה בערבי (קלעריקוס וראז) ונ"ל כי מלת שרית מורכבת מעבר ועתיד, וברך אותו שלעתיד, יקראו שמו ישראל, כי אז יראו שכבר נלחם עם אלהים ואנשים, ויכול להם. ואמנם מה שהזכיר אלהים ואנשים הוא לשתי כוונות, האחת (והיא מה שנתכוון המברך) היא שהמלאך אמר אלהים על עצמו, והשנית (והיא מה שהבין יעקב קודם שיכיר שהוא מלאך) לומר שאויביו ואלהיהם העוזרים אותם לא יוכלו להרע לו.

(ל) למה זה תשאל לשמי: גם זה כמתבייש שלא יתפאר עליו יעקב לומר נצחתי את פלוני.

תִּשְׁאַל לְשָׁמַי וַיְבַרְךְ אֹתוֹ שָׁם: שלישי לא וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם
הַמָּקוֹם פְּנִיָּאל כִּי־רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל־פָּנִים וַתִּנְצֹל
נַפְשִׁי: לב וַיִּזְרַח־לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כַּאֲשֶׁר עָבַר אֶת־פְּנוּאֵל וְהוּא
צֹלַע עַל־יָרְכוֹ: לג עַל־כֵּן לֹא־יֵאָכְלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־גִּיד
הַנֶּשֶׁה אֲשֶׁר עַל־כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נָגַע בְּכַף־יָרֵךְ

קבוע, משתנין שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים: (לב) ויזרח־לו השמש. לשון בני אדם הוא: כשהגענו למקום פלוני, האיר לנו השחר. זהו פשוטו. ומדרש אגדה (בראשית רבה עח, ה): "ויזרח־לו" – לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דאת אמר (מלאכי

ג, ט): "שמש צדקה ומרפא בכנפיה". ואותן רש"י שעות שמהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע, מהרה לזרח בשבילו: והוא צלע. היה צולע כשזרחה השמש: (לג) גיד הנשה. ולמה נקרא שמו "גיד הנשה"? לפי שנשה ממקומו ועלה. והוא לשון קפיצה, וכן (ירמיה נא, ל):

(לא) כי ראיתי אלהים: אולי פתאום נעלה מעליו, והכיר בו שהוא מלאך.
(לג) על כן לא יאכלו: מזה נמשך המנהג אצל בני ישראל. לא יאכלו לשון הוה, רגילים שלא לאכול, שאם היה עתיד היה אומר לכן, לא על כן. ועוד מה טעם עד היום הזה? וכן גם אנקלוס וגם הירושלמי תרגמו לא אכלין, ולא תרגמו לא ייכלון.

כתב יד:

דפוס ראשון:

גיד: גיד איננו מה שקוראים nervus שהוא החלק המורגיש, אך הם הנקראים ligament et tendinas והם הדבקים לעצמות ומחברים עצם אל עצם, ועליהם הבשר ועליו העור (עיני יחזקאל ל"ז). ומוהר"ר אברהם לאטאש אומר כי לפי זה יהיה גיד מלשון אגד שבל"ח, אשר ממנו בלשון מקרא אֶגְדָּה.

גיד: איננו דוקא מה שקוראים עתה nervus, אבל גם גיד בלה"ק, וגם nervus בדברי הקדמונים, הם כוללים שלשה ענינים הדומים זה לזה בצורתם, במה שהן כעין חבלים, המין האחד הם הנקראים nervi, והשני הם הנקראים ligamenta והם מחברים עצם אל עצם, והג' הם הנקראים tendines, והם מצד אחד יוצאים מן הבשר (musculus) ומצד אחד נאחזים בעצם;

לדעת געז' ואחרים שרש גיד הוא אחד עם שרש אגד (ענין קשירה), ולדעתי שם גיד הוא משרש נגד (ענין משיכה). ונקראו כן החבלים הנמשכים והולכים על דרך 'נגד ונפק מן קדמוהי' (דניאל ז' יו"ד) ובשס"ה גידים שהזכירו רז"ל נכללו שלשת המינים האלה כולם.

הנשה: על שם שלא עצר כח, כמו 'נִשְׁתָּה גבורתם היו לנשים' (ירמיה נ"א ל'), והוא פעל נגזר מן נשים ואשה, ואולי מזה בל"ח תש כוחם. ודעת Castellus Edmundus ואחריו

יַעֲקֹב בְּגִיד הַנְּשֵׂה: לַג א וַיֵּשָׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה
עֲשׂוּ בָּא וְעַמּוֹ אַרְבַּע מְאֹת אִישׁ וַיַּחֲזֵק אֶת־הַיְלָדִים עַל־
לְאָה וְעַל־רָחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשְּׂפָחוֹת: ב וַיִּשֶׂם אֶת־הַשְּׂפָחוֹת
וְאֶת־יְלִדֵיהֶן רֵאשֻׁנָּה וְאֶת־לְאָה וַיְלִדֶּהָ אַחֲרָנִים וְאֶת־
רָחֵל וְאֶת־יוֹסֵף אַחֲרָנִים: ג וְהוּא עָבַר לַפְּנֵיהֶם וַיִּשְׁתָּחוּ
אֶרְצָה שִׁבְעַת פְּעָמִים עַד־גִּשְׁתּוֹ עַד־אֶחָיו: ד וַיִּרָץ עֲשׂוֹ
לְקִרְאָתוֹ וַיַּחְבְּקֵהוּ וַיִּפֹּל עַל־צוּאָרָיו צוּאָרוֹ כְּתִיב וַיִּשְׁקָהוּ וַיִּבְכּוּ:

משתחוה כל-השתחוואות הללו: וישקוהו. נקוד
עליו. ויש חולקין בדבר הזה בבריתא דספרי
(בהעלותך ט): יש שדרשו נקדה זו לומר שלא
נשקו בכל-לבו. אמר רבי שמעון בן יוחאי:
הלכה היא, בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא

"נשתה גבורתם", וכן (בראשית מא, נא): "כי-נשני
אלהים את-כל-עמליו": (ב) ואת-לאה וילדיה
אחרונים. אחרון אחרון חביב: (ג) עבר לפניהם.
אמר: אם יבא אותו רשע להלחם, ילחם-בי
תחלה: (ד) ויחבקהו. נתגלגלו רחמיו כשראהו

רש"י

ראו' וגעז' כי הוא הנקרא בערבי נסאן, והוא tendo achillis qui per femur et crus ad talos desertum. ואני אומר שאם הדבר כן הוא איננו רחוק שהערביים קבלו השם הזה מן היהודים.

שד"ל

(ב) וישם את השפחות וכו': ולא חלקם לשתי מחנות, כי לא חלק רק הצאן והבקר והמטלטלין (דון יצחק). ולענין הסדר שסדרם רש"י, כתב אחרון אחרון חביב, וראב"ע כתב כי שם רחל ובנה אחרונים אולי ימלטו בעבור אהבתו אותם, ואין זה כלום, אחר שהוא עבר לפניהם, ואם הוא ימות מה יהיה ענין רחל ויוסף, אלמנה ויתום? והנכון כי לא מִפְּחַד סדרם כן, אלא ג"ל כי כן המנהג כשרבים הולכים זה אחר זה, שהמכובד והחביב הולך באחרונה. שאם יהרגו הראשונים, אולי האחרונים ימלטו (נתה"ש).

(ד) וישקוהו: אומר ראז' (ואחרים לפניו) כי הנקדות שעל המלה הזאת, להורות שבקצת ספרים לא היתה כתובה ושכן Origenes לא מצא אותה בספריו. ואמת הוא כי על הרוב אין נפילה על הצואר בין האוהבים אלא לנשק, וא"כ היה אפשר שיאמר הכתוב ויפל על צואריו ויבכו בלא מלת וישקוהו, והיתה הנשיקה מובנת מאליה, כמו ביוסף עם יעקב (למטה מ"ז כ"ט), ויפל על צואריו עוד', שנשק אותו אעפ"י שלא נכתב. ואפשר ג"כ כי בחזק ההתפעלות ישאר האוהב על צוארי אוהבו משתאה ומשתומם, ולא ישקוהו, ויתכן שכן היה הענין ביוסף עם יעקב, אבל יעקב ועשו אין ספק כי לא היתה ביניהם חבה יתרה, ולא היה שם חזק התפעלות שיגרום לאחד מהם שישאר משתאה ומשתומם.

ה וַיִּשָׂא אֶת־עֵינָיו וַיִּרְא אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הַיְלָדִים וַיֹּאמֶר
 מִי־אֵלֶּה לָּךְ וַיֹּאמֶר הַיְלָדִים אֲשֶׁר־חָנַן אֱלֹהִים אֶת־עַבְדְּךָ:
 רביעי ו ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשתחווין: ז ותגש
 גם־לאה וילדיה וישתחוו ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו:
 ח וַיֹּאמֶר מִי לָךְ כָּל־הַמַּחְנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגַשְׁתִּי וַיֹּאמֶר
 לְמַצָּא־חֵן בְּעֵינַי אֲדֹנָי: ט וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ יִשְׁלִי רַב אָחִי יְהִי
 לָךְ אֲשֶׁר־לָךְ: י וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־נָא אֶס־נָא מִצָּאֲתִי חֵן
 בְּעֵינֶיךָ וְלִקְחַת מִנְחָתִי מִיָּדַי כִּי עַל־כֵּן רָאִיתִי פָּנֶיךָ כִּרְאֹת

המנחה. ומדרשו (בראשית רבה עח, יא): כתות של רש"י מלאכים פגע, שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו, ואומרים להם: של מי אתם? והם אומרים להם: של עשו. והן אומרים: הכו! הכו! ואלו אומרים: הניחו! בנו של יצחק הוא. ולא היו משגיחים עליו. בן בנו של אברהם הוא. ולא היו משגיחים. אחיו של יעקב הוא. אומרים להם: אם־כן משלנו אתם: (ט) יהי לך אשר־לך. כאן הודה לו על הברכות: (י) אל־נא. אל־נא תאמר לי כן: אֶס־נָא מִצָּאֲתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלִקְחַת

שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל־לבו: (ה) מי־אלה לך. מי אלה להיות שלך: (ז) נגש יוסף ורחל. בכלן – האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל – יוסף נגש לפניה. אמר: אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה. מכאן זכה יוסף לברכת "עלי־עין" (בראשית מט, כב): (ח) מי לך כל־המחנה. מי כל־המחנה אשר פגשתי, שהוא שלך. כלומר, למה הוא לך. ופשוטו של מקרא [נאמר] על מוליכי

(ה) מי אלה לך: מה יחס יש להם עמך, בניך הם או עבדיך.

(ח) מי לך וכו': מי הוא לך, מה כוונתך לעשות בו, ששלחת אותו לפניך. ואמר מי ולא מה כי המחנה כולל העדרים והאנשים ההולכים עמם. ומלת מי תבא לפעמים גם על זולת בן אדם. דעת רמב"ן כי עשו לא שאל אותם למי אתה ואנה תלך, והם יראו מגשת אליו ולא עשו שליחותם לא אמרו לו דבר, ועשו הבין מעצמו שאינם אלא ליעקב שהיה אחריהם. ויתכן ג"כ ששאל אותם ואמרו לו אך עשו עשה עצמו כבלתי יודע שהם שלוחים אליו, כי חשב שהעבדים הגידו לו זה נגד רצון יעקב (עי' פירושי למעלה ל"ב י"ז) ועשה עצמו כאלו לא אמרו לו אלא שהם ליעקב (אח"מ).

(י) כי על כן ראיתי פניך: ומאחר שראיתי פניך (עי' למעלה י"ח ה'), כמו שרואים פני אלהים, בהביאי לך מנחה (ע"ד 'ולא יראו פני ריקם' (שמות כ"ג ט"ו)), ומאחר שככה רצית אותי

פָּנֵי אֱלֹהִים וְתִרְצָנִי: יֵא קַח־נָא אֶת־בְּרַכְתִּי אֲשֶׁר הִבַּאת לָךְ כִּי־חֲנַנִּי אֱלֹהִים וְכִי יִשְׁלִי־כָל וַיִּפְצַרְבוּ וַיִּקַּח:

אלא לשאלת שלום. וכל-ברכה שהיא לראית פנים, כגון: "ויברך יעקב את-פרעה" (בראשית מז, י). "עשו-אתני ברכה" דסנחריב (מלכים-ב יח, לא). וכן (שמואל-ב ח, י): "לשאל-לו לשלום ולברכו" דתועי מלך חמת, כלם לשון ברכת שלום הן, שקורין בלעז שלודי"ר. אף זו "ברכתי" – מו"ן שלודי"ד: אשר הבאת לך. לא טרחת בה, ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך: חנני. נו"ן ראשונה מדגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן, שהיה לו לומר "חננני", שאין חנן בלא שני נוני"ן. והשלישית לשמוש, כמו: "עשנני" "זבדנני": יש-לי-כל. כל-ספוקי. ועשו דבר בלשון גאוה (פסוק ט): "יש-לי רב" – יותר

רש"י מנחתי מידי כי על-כן ראיתי פניך וגו'. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי, על אשר ראיתי פניך, והן חשובין לי כראית פני המלאך, שראיתי שר שלך. ועוד, על שנתרצית לי למחול על סרחני. ולמה הזכיר לו ראית המלאך? כדי שיתירא הימנו, ויאמר: ראה מלאכים ונצול, איני יכול לו מעתה: ותרצני. נתפסת לי. וכן כל-רצון שבמקרא לשון פיוס, אפיימיני"ט בלעז. וכן (ויקרא כב, כ): "כי לא לרצון יהיה לכם" – הקרבנות באות לפיס ולרצות. וכן (משלי י, לב): "שפתי צדיק ידעון רצון" – יודעים לפיס ולרצות: (יא) ברכתני. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראית פנים, ולפרקים אינה באה

רש"י וקבלתני בסבר פנים יפות, ראוי לך לקבל מנחתי; שאם לא תקבל מנחתי יהיה סימן שאינני רצוי לך, ואתה כבר הוכחת שאני רצוי לך.

דפוס ראשון:

מלת ותרצני היה אפשר שתהיה נקודה שוא, ועכשו שהיא בפתח התיבה לשון עבר להורות על הבטחון שכן יהיה.

כתב יד:

גם היה אפשר לנקד ותרצני בשוא, ראיתי פניך כראות פני אלהים במנחה כדי שתרצני.

(יא) ברכתני: מנחה קטנה שיתן איש אל רעהו לאות על אהבתו אותו, כמו 'ועתה הברכה הזאת אשר הביא שפחתך לאדוני' (שמואל א' כ"ה כ"ז), 'הנה לכם ברכה משלל אִבִּי ה'" (שם שם ל' כ"ו), 'ועתה קח נא ברכה מאת עבדך' (מלכים ב' ה' ט"ו).

אשר הבאת לך: לשון הקרבה לפניו. ויעקב האמין שאנשיו עשו שליחותם לומר לו מנחה היא שלוחה וכו', והם לא עשו כי לא שאל אותם. כטעם 'ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה' (למטה מ"ג כ"ו), ענין הקרבת הדורון, ואע"פ שבאמת העבדים לא הקריבו המנחה לעשו, הנה מאחר שהוא ראה אותה והם אמרו לו שהיא שלוחה לעשו, ואחר שעכשו פירש לו יעקב שהיא למצוא חן בעיניו, יתכן לו למפרע שכבר הובאת לו.

ויפצרו: שרש פצר נגזר מן צר, ענינו הצר ודחק את חברו עד שיעשה את רצונו (דוד חנניה ויטערבי), וקרוב לזה וְתִאֲלָצְהוּ (שופטים ט"ז ט"ז) שהוא ענין לחץ ודוחק.

ויקח: המנחה עברה לאט לפני יעקב, ולא היתה רחוקה מן המקום שהיו שם יעקב ועשו, וכסהסכים עשו לקבלה צוה יעקב לאנשיו שימסרוה ביד אנשי עשו. המבאר לנתה"ש הפריד

יב וַיֹּאמֶר נִסְעָה וְנִלְכָה וְאַלְכָה לְנִגְדְךָ: יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אֲדֹנָי
 יִדַע כִּי־הֵילָדִים רַפִּים וְהֵצֵאן וְהִבְקֵר עֲלוֹת עָלַי וּדְפָקוּם
 יום אֶחָד וּמָתוּ כָל־הֵצֵאן: יד יַעֲבֹר־נָא אֲדֹנָי לִפְנֵי עַבְדּוֹ
 וְאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאֹטִי לְרֹגֶל הַמְּלֹאכָה אֲשֶׁר־לִפְנָי וּלְרֹגֶל

ויותר מכדי צרכי: (יב) נסעה. כמו (דניאל ט, יט): "שמעה", שהוא כמו "שמע". אף כאן, "נסעה" כמו "נסע", והנו"ן יסוד בתבה. ותרגומו: "טול ונהך" – עשו אמר ליעקב: נסע מכאן ונלך: ואלכה לנגדך. בשוה לך. טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי, ללכת לאט כאשר אתה צריך, וזהו "לנגדך" – בשוה לך: (יג) עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות מוטלות עלי לנהלך

לאט: עלות. מגדלות עולליהן, לשון "עולל רש"י ויונק" (איכה ב, יא), "עול ימים" (ישעיה סה, כ), "שתי פרות עלות" (שמואל א ג, ז). ובלעז אינפנטיוו"ש: ודפקום יום אחד. ליגעם בדרך במרוצה – "ומתו כל-הצאן": ודפקום. כמו (שיר השירים ה, ב): "קול דודי דופק" – נוקש בדלת: (יד) יעברנא אדני אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק: אתנהלה.

בקו בין ראיית פנים ולפרקים נראה שפ"י ולפרקים כמו ולפעמים, וזה שבוש. והנני מפרש שד"ל כוונת רש"י ז"ל: תחילה פ"י הענין ואמר: ברכתני מנחתי, כלו' שהוא קורא למנחתו בשם ברכה, ואח"כ מפרש למה ואימתי המנחה נקראת ברכה, והוא אומר כי מנחה כמו זו של יעקב, שהיא מובאת על ראיית פנים לפרקים, שאדם מביא לחברו כשהוא רואה פניו אחר כמה זמן שלא ראהו (כמו שהיה הענין ביעקב עם עשו), אינה באה אלא לשאלת שלום, לפיכך היא נקראת ברכה. וכל ברכה שהיא לראיית פנים כגון 'ויברך יעקב את פרעה' וכו' (למטה מ"ז ז'), כולם אין ענינם ברכה ממש אלא ברכת שלום. לפיכך אף זו ברכתני צריך לתרגם mon salut, ואעפ"י שלפני הענין הכוונה מנחתי. ועיין רש"י למטה מ"ז ז' ויברך יעקב היא שאלת שלום כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים. ונ"ל כי גם כאן צ"ל ראיית פנים לפרקים בלא וי"ו ואחר כמה שנים מצאתי כך בלא וי"ו ברש"י כ"י שבידי, וגם ברע"ח איננה.

(יב) נסעה: לשון רבים, עיין אוהב גר עמוד 42.

לנגדך: אצלך ובצדך, וכן 'ובני גד לנגדם (של בני ראובן) ישבו בארץ הבשן' (ד"ה א' ה' י"א).

(יג) ודפקום: ואם אחרים ידפקו אותם. שורש דפק לא נמצא אלא בשני מקומות אחרים, 'קול דודי דופק' (שיר ה' ב'), 'מְתַדְפְּקִים על הדלת' (שופטים י"ט כ"ב). ונ"ל שאין ענינו הכאת הדלת (picchiare בלעז) אלא דחיה בכח כדי לפתוח, וכן מתדפקים על הדלת, דוחים זה את זה אצל הדלת. ותלמידי מוהר"ר אברהם גריגו אומר כי השרש הוא דף, וממנו הדף ודחף ונדף. ומתו כל הצאן: אף אם לא ימותו הבקר ימותו כל הצאן (יא"א). כי הבקר לא ימות אבל זייק להם (רמב"ן).

(יד) לרגל: לפי הליכתם, לפי מה שהם יכולים לילך (רש"י).

הִילָדִים עַד אֲשֶׁר-אָבָא אֶל-אֲדֹנָי שְׁעִירָה: טו וַיֹּאמֶר עֲשׂו
 אֲצִיגְהֶנָּא עִמָּךְ מִן-הָעַם אֲשֶׁר אֲתִי וַיֹּאמֶר לְמָה זֶה
 אֲמַצָּאֲחֹן בְּעֵינַי אֲדֹנָי: טז וַיֵּשֶׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֲשׂו לְדַרְכּוֹ
 שְׁעִירָה: יז וַיַּעֲקֹב נָסַע סִפְתָּהּ וַיִּבֶן לָוּ בַּיִת וּלְמִקְנֶהוּ עָשָׂה
 סִפְתָּה עַל-כֵּן קָרָא שְׁם-הַמָּקוֹם סִכּוֹת: יח וַיֵּבֵא יַעֲקֹב שָׁלֹם

מושעים בהר ציון לשפט את-הר עשו".
 ומדרשי אגדה יש לפרשה זו רבים: (טו) וַיֹּאמֶר
 למה זה. תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה:
 אמצא-חן בעיני אדני. ולא תשלם-לי עתה שום
 גמול: (טז) וישב ביום ההוא עשו לדרך. עשו
 לבדו. וארבע מאות איש שהלכו עמו נשמטו
 מאצלו אחד אחד. והיכן פרע להם הקדוש-
 ברוך-הוא? בימי דוד, שנאמר (שמואל א, ל, יז):
 "כי אם-ארבע מאות איש-נער אשר-רכבו על-
 הגמלים": (יז) ויבן לו בית. שהה שם שמונה
 עשר חדש: קיץ וחרף וקיץ, "סכות" – קיץ,
 "בית" – חרף, "סכות" – קיץ: (יח) שלם. שלם
 בגופו – שנתרפא מצליעתו. שלם בממונו –

אתנהל. ה"א יתרה, כמו: "ארדה" (בראשית יח,
 כא), "אשמעה" (במדבר ט, ח): לאטי. לאט שלי,
 לשון נחת, [כמו:] "ההלכים לאט" (ישעיה ח, ו),
 "לאט-לי לנער" (שמואל-ב יח, ה). "לאטי" –
 הלמ"ד מן היסוד, ואינה משמשת אתנהל נחת
 שלי: לרגל המלאכה. לפי צרך הליכת רגלי
 המלאכה המוטלת עלי הוליק: ולרגל הילדים.
 לפי רגליהם שהם יכולים לילך: עד אשר-אבא
 אל-אדני שעירה. הרחיב לו הדרך, שלא היה
 דעתו ללכת אלא עד סכות, ואמר לו שילך עד
 שעיר, אמר: אם דעתו לעשות לי רעה – ימתין
 עד בואי אצלו. והוא לא הלך. ואימתי ילך?
 בימי המשית, שנאמר (עובדיה א, כא): "ועלו

רש"י

המלאכה: המקנה נקרא כן, כמו 'כָּל הַמְּלָאכָה נִמְכָּרָה וְנִמְסָה אֶתָּה הַחֲרִימוֹ' (שמואל א' ט"ו ט'),
 מפני שהוא מלאכת הרועים העוסקים בו והוא עבודתם.

שד"ל

עד אשר אבא וגו': נראה שלא הלך שם מעולם, וגם לא היה בלבו ללכת שם, כי לא בטח
 בו.

(טו) למה זה אמצא חן וכו': נ"ל הכל דבור אחד, וכפירוש רד"ק (הביאו בעל מכלל יופי). למה זה
 אמצא חן בעיני אדוני לעשות לי כל הכבוד הזה. וכן 'מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני' (רות
 ב' י), 'אע"פ שאין כן דעת בעל הטעמים. וכן למטה (ל"ד י"א) 'אמצא חן בעיניכם ואשר תאמרו
 אלי אתן', עניינו עשו לי החסד הזה, אף כאן למה זה תעשה לי חסד כזה. ולדעת בעל הטעמים
 [ואחריו רש"י ואחרים] הם שני דבורים, למה זה תציג עמי מן העם אשר אתך? עשה עמי חסד
 שלא לעשות זה.

(יז) סכות: הוא המקום הנזכר ביהושע י"ג כ"ז ושופטים ח' ט"ו, ואיננו הנזכר בשמות י"ב ל"ז
 ובכמדבר ל"ג ה' (ראו').

(יח) שלם: בשלום ובלא נזק (אנקלוס ר' סעדיה רש"י ראב"ע רע"ס רמב"ן וראו') והגיד זה לומר כי

עִיר שְׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאֵוּ מִפְּדַן אֲרָם וַיַּחֲזֵן אֶת־
פְּנֵי הָעִיר: יט וַיִּקֶן אֶת־חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה־שָׁם אֶהְלוֹ
מִיד בְּנֵי־חֲמוֹר אָבִי שְׁכָם בְּמֵאָה קְשִׁיטָה: כ וַיַּצְבֵּב־שָׁם

שם שהיה הקדוש־ברוך־הוא עמו והצילו, קרא רש"י שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם. כלומר, מי שהוא אל, הוא הקדוש־ברוך־הוא – הוא לאלהים לי, ששמי ישראל. וכן מצינו במשה (שמות יז, טו): "ויקרא שמו ה' נסי", לא שהמזבח קרוי "ה'", אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקדוש־ברוך־הוא – "ה' נסי". ורבותינו (מגילה יח ע"א) דרשו, שהקדוש־ברוך־הוא קראו ליעקב "אל". ודברי תורה כפטיש יפצץ סלע (עי"פ ירמיה כג, כט), מתחלקים לכמה טעמים. ואני לישב פשוטו של מקרא באתי:

שלא חסר כלום מכל־אותו דורון. שלם בתורתו – שלא שכח תלמודו בבית לבן: עיר שכם. כמו 'לעיר', וכמוהו (רות א, יט): "עד־בואנה בית לחם": **בנאו מפדן ארם**. כאדם האומר לחברו: יצא פלוני מבין שני אריות, ובא שלם. אף כאן, ויבא שלם מפדן ארם מלבן ומעשו, שנודווגו לו בדרך: (יט) **קשיטה**. מעה. אמר רבי עקיבא: כשהלכתי לכרכי הים, היו קורין למעה – "קשיטה". [ותרגומו: "חורפן" – טובים, חריפים בכל־מקום, כגון: "עובר לסוחר":] (כ) **ויקרא־לו אל אלהי ישראל**. לא שהמזבח קרוי "אלהי ישראל", אלא על

השלים חזרתו בשלום, ועתה שהיה בארץ כנען אירע לו מעשה דינה, ללמדנו כי יותר ראוי שד"ל לנו לדאוג בהיותנו בשלום, כן שאור התאווה יחמיצנו, כמו שקרה לדינה שיצאה לראות בבנות הארץ.

עיר שכם: עיר הנקראת שכם על דרך נהר פרת, נחל יבק, הר חרמון, וכן מצאנו 'עיר מבצר צר' (יהושע י"ט כ"ט) 'עיר סְפָרְנִים' (ישעיה ל"ז י"ג) וכן לדעתי 'ערי ערוער' (ישעיה י"ז ב'), עיין שם פירושי.

(יט) **אשר נטה שם אהלו**: תחלה נטה אהלו ואח"כ קנה המקום (דון יצחק) שאל"כ היל"ל ויט שם אהלו.

קשיטה: לא נמצא אלא באיוב מ"ב י"א. (מלבד יהושע כ"ד ל"ב בספור הזה עצמו). והמתרגם האלכסנדרני ואנקלוס תרגמו כבשות, ובושארט דחה זה בראיות, ואמר (כדעת רש"י ורשב"ם) שהוא מטבע בלתי ידוע לנו, ואומר שהוא אולי מל' קשט, מטבע או משקל שלם ובלתי חסר. וקלעריקוס מוסיף כי קוסטרא בסורי numularius וכן בערבי קסטַר ענינו תקן המטבעות ועשאן שלמות וטובות.

(כ) **אל אלהי ישראל**: אל הוא נשוא המאמר ואלהי ישראל הוא הנושא, אלהי ישראל הוא אל, תקיף וחזק (רשב"ם וראב"ע), ודוגמתו מצאנו שמות שענינם מאמר שלם, כמו 'ה' נסי' (שמות י"ז ט"ו), 'ה' צדקנו' (ירמיה כ"ג ו'), 'עמנו אל' (ישעיה ז' ט"ז), 'ה' שְׁמָה' (סוף יחזקאל), 'חפצי בה' (ישעיה ס"ב ו'), 'פלא יועץ אל גבור' וגו' (ישעיה ט' ה').

מִזְבַּח וַיִּקְרָא-לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: חמישי **לד** א וַתֵּצֵא דִינָה
 בַּת-לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב לְרֵאוֹת בְּבָנוֹת הָאָרֶץ:
 ב וַיֵּרָא אֹתָהּ שָׁכַם בֶּן-חַמּוֹר הַחִוִּי נָשִׂיא הָאָרֶץ וַיִּקַּח
 אֹתָהּ וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ וַיַּעֲנֶה: ג וַתִּדְבַק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַת-
 יַעֲקֹב וַיֵּאָהֵב אֶת-הַנְּעִרָה הַנְּעִרָה כתיב וַיִּדְבַר עַל-לֵב הַנְּעִרָה
 הַנְּעִרָה כתיב: ד וַיֹּאמֶר שָׁכַם אֶל-חַמּוֹר אָבִיו לֵאמֹר קַח-לִי אֶת-
 הַיְלָדָה הַזֹּאת לְאִשָּׁה: ה וַיַּעֲקֹב שָׁמַע כִּי טָמְא אֶת-דִּינָה

רש"י (א) בת-לאה. ולא בת יעקב? אלא, על שם יציאתה נקראת "בת לאה", שאף היא יצאנית היתה, שנאמר (בראשית ל, טז) "ותצא לאה לקראתו". [ועליה משלו המשל (יחזקאל טז, מד):

"כאמה בתה"] (ב) וישכב אותה. כדרכה: ויענה. שלא כדרכה: (ג) על-לב הנערה. דברים המתישבים על הלב: ראי, אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבז — מאה קשיטה! אני

שד"ל (א) ו**ותצא דינה**: הספור הזה ראייה להשחתת דרך הכנענים (יא"א). הסיפור הזה נכתב להבנת דברי יעקב בברכותיו 'ארור אפס' (למטה מ"ט ז') (מ' עהרענריך).
לראות בבנות הארץ: לעיין נשי הארץ ההיא ומנהג מלבושן, כמשפט הבנות. ובס' השומרונים כתוב להראות.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ב) **וישכב אתה**: אולי לשכב אותה הוא לשון המורה בעילה ממש, ושכב עמה הוא ל' נקיה המורה שכיבה אצלה.

ויענה: שכב אותה בעינו, כלי שלא ברצונה.

(ג) **וידבר על לב הנערה**: דברים טובים דברים נחומים, כמו 'דברו על לב ירושלם וקראו אליה' (ישעיה מ' ב'), 'כי נחמתני וכי דברת על לב שפחתך' (רות ב' י"ג), 'זעתה קום צא ודבר על לב עבדיך' (שמואל ב' י"ט ח'), 'וינחם אותם וידבר על לבם' (בראשית נ' א'), 'וידבר יחזקיהו על לב כל הלויים' (ד"ה ב' ל' כ"ב), 'וידבר על לבכם לאמר חזקו ואמצו אל תיראו ואל תחתו' (שם ל"ב ו'), והנחומים הם שיקחה לו לאשה. ברש"י צ"ל אַשְׁאֲךָ בלי יו"ד, וכן הוא ברע"ח.

(ה) **והחריש יעקב**: המתין וישב לו בטל ושקט, כמו 'זעתה למה אתם מחרישים להשיב אל המלך' (שמואל ב' י"ט י"א), 'זאתם תחרישון' (שמות י"ד י"ד). וכן בשרש חשה, 'ואנחנו מקשימים מקחת אותה מיד מלך ארם' (מלכים א' כ"ב ג'), 'זאתם מחשים אל תעצלו' (שופטים י"ח ט').

בְּתוֹ וּבְנֵי הָיוּ אֶת־מִקְנֵהוּ בַשָּׂדֶה וְהַחֲרַשׁ יַעֲקֹב עַד־בָּאָם:
וַיֵּצֵא חֲמוֹר אָבִי־שָׁכֶם אֶל־יַעֲקֹב לְדַבֵּר אִתּוֹ: ז וּבְנֵי יַעֲקֹב
בָּאוּ מִן־הַשָּׂדֶה כְּשִׁמְעָם וַיִּתְעַצְבוּ הָאֲנָשִׁים וַיַּחַר לָהֶם
מְאֹד כִּי־נִבְלָה עָשָׂה בְיִשְׂרָאֵל לְשָׁכֵב אֶת־בְּתֵי־יַעֲקֹב וְכֵן
לֹא יַעֲשֶׂה: ח וַיְדַבֵּר חֲמוֹר אִתָּם לֵאמֹר שָׁכֶם בְּנֵי חֲשָׁקָה
נִפְשׁוּ בְּבִתְכֶם תָּנוּ נָא אֶתְּהָ לּוֹ לְאִשָּׁה: ט וְהִתְחַתְּנוּ אִתָּנוּ
בְּנִתֵיכֶם תִּתְּנוּ־לָנוּ וְאֶת־בְּנֹתֵינוּ תִקְחוּ לָכֶם: י וְאִתָּנוּ
תֵּשְׁבוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה לְפָנֵיכֶם שְׂבוּ וּסְחָרוּהָ וְהֶאֱחִזּוּ בָּהּ:
יא וַיֹּאמֶר שָׁכֶם אֶל־אָבִיָּהּ וְאֶל־אֲחִיָּהּ אֲמַצְאֲחֹן בְּעֵינֵיכֶם
וְאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי אֶתָּן: יב הֲרָבוּ עָלַי מְאֹד מְהֵרָ וּמִתָּן
וְאִתָּנָה כַּאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי וּתְנוּ־לִי אֶת־הַנְּעָרָה הַנַּעֲרָה כתיב
לְאִשָּׁה: יג וַיַּעֲנוּ בְנֵי־יַעֲקֹב אֶת־שָׁכֶם וְאֶת־חֲמוֹר אָבִיו

אשאך ותקני כלהעיר וכלשדותיה: (ז) וכן לא יעשה. לענות את הבתולות, שהאומות גדרו חפצה: (ב) מהר. כתובה: (ג) במרמה. בחכמה: רש"י

(ז) כי נבלה עשה בישראל: נבלה על הרוב נאמר על מעשה שהוא גנאי לעושהו, אך לפעמים נמצא ג"כ על מעשה שהוא חרפה וגנות למי שעושים אותו לו, כמו 'כי אם פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה' (איוב מ"ב ח'). וכן פירושו כאן עשה בישראל דבר שהוא חרפה וגנאי למשפחתנו (Coccejus).

וכן לא יעשה: לענות את הבתולות ההולכות בדרך לא היה מעשה הגון אצל שום אומה, והנה שכם בעשותו דבר זה לישראל מחרפם ומגדפם והראה מיעוט חשיבותם בעיניו, ומחר אם יצא יהרוג איש מהם על אם הדרך. זו כוונתם לפי דעתי, כי אמנם לא היה להם להתעצב אם האיש הנבל עשה נבלה אשר לא תעשה, אלא לנפשם יראו ולכבודם חששו.

(ב) מהר: קרוב קרוב ללשון מחיר, ומזה נקרא החיתון מְכָרוֹת (למטה מ"ט ה') לשון מכירה.

(ג) במרמה: נראה שהיתה דעתם שלא יסכימו להמול, ועל ידי כן יפְטְרוּ מהם ויצילו את אחותם. אך כשראו שנמולו ולא היה להם מנוס מלתתה להם, אז שמעונו ולוי לבדם התעוררו

בְּמַרְמָה וַיְדַבְּרוּ אֲשֶׁר טָמְא אֶת דִּינָה אַחֲתָם: יד וַיֹּאמְרוּ
 אֲלֵיהֶם לֹא נוֹכַל לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה לְתַת אֶת־אֲחֵתְנוּ
 לְאִישׁ אֲשֶׁר־לוֹ עָרְלָה כִּי־חֲרָפָה הוּא לָנוּ: טו אַדְּבִזְאֵת
 נְאוֹת לָכֶם אִם תִּהְיוּ כְּמֵנוּ לְהַמְלֵל לָכֶם כָּל־זָכָר: טז וְנִתְּנוּ
 אֶת־בְּנֹתֵינוּ לָכֶם וְאֶת־בְּנֹתֵיכֶם נִקְחָ־לָנוּ וַיִּשְׁבְּנוּ אֶתְכֶם
 וְהִיָּינוּ לְעַם אֶחָד: יז וְאִם־לֹא תִשְׁמָעוּ אֲלֵינוּ לְהַמְלוֹל
 וְלִקְחָנוּ אֶת־בָּתְּנוּ וְהִלְכָנוּ: יח וַיִּיטְבוּ דְבָרֵיהֶם בְּעֵינֵי חָמוֹר

בנתיכם נקח־לנו. אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור, שתלו החשיבות בבני יעקב – ליקח בנות שכם את שיבחרו להם, ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם, דכתיב: "ונתנו את־בנותינו" – לפי דעתנו. "ואת־בנותיכם נקח־לנו" – ככל־אשר נחפוץ. וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם, הפכו הדברים (פסוק כא): "את־בנותם נקח־לנו לנשים, ואת־בנותינו נתן להם", כדי

אשר טמא. הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם: (יד) חרפה הוא. שמץ פסול הוא אצלנו. הבא לחרף חברו, הוא אומר לו: ערל אתה! או: בן־ערל! "חרפה" בכל־מקום גדוף: (טו) נאות לכם. נתרצה לכם, לשון "ויאתו הכהנים" (מלכים־ב יב, ט): להמל. להיות נמול. אינו לשון 'לפעל', אלא לשון 'להפעל': (טז) ונתנו. נו"ן שניה מדגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן – "ונתננו": ואת־

רש"י

ועשו מה שעשו באף ובחמה, לבלתי יהיו מוכרחים לתת את אחותם לאיש נבל אשר טמא אותה (הרמב"ן). אבל שתהיה כוונתם מתחלה להרגם לא יתכן, שא"כ לא היה יעקב בשעת מותו מקלל אפם של שמעון ולוי לבדם. ועוד, אם היו כלם בעצה אחת איך היה ששאר האחים לא הלכו עמם, כי סוף סוף לא היה המעשה בלי סכנה, כי הנשים היו יכולות להתקומם על שני בני אדם ההורגים את בעליהם ואת בניהם ואת אבותיהם ואת אחיהם.

אשר טמא את דינה אחתם: ולפיכך לא היו רוצים לתתה לו.

(יד) כי חרפה הוא לנו: הערלה. ברש"י כ"י כתוב שמץ (בלי מלת פסול), ונכון.

(טו) נאות: נראה שהוא נפעל משרש אות (ראו' וגעז'). ולרד"ק שרשו יאת והוא קל, והוא מדמהו ללשון 'כי לך יאתה' (ירמיה' ז' ז). וקרוב יותר שיהיה יאתה משורש יאה, שענינו יפה, והוא כמו נאנה שמורה ג"כ יפה והושאל על מה שהוא ראוי. ובלשון ארמי יאות ענינו טוב הדבר, ואולי מזה נבנה לשון נאות על המסכים לדברי רעהו ואומר לו: יאות, כלומר טוב הדבר אשר דברת לעשות. וקרוב לזה בלשון חכמים פעל קלס נגור מן קלוס. שענינו בלשון יוני יפה.

(טז) ונתנו: עיין דקדוקי §§ 464, 465.

שד"ל

וּבְעֵינַי שְׁכַם בֶּן־חַמּוֹר: יט וְלֹא־אַחַר הַנֶּעַר לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר
כִּי חָפֵץ בְּבַת־יַעֲקֹב וְהוּא נִכְבָּד מְכֹל בֵּית אָבִיו: כ וַיִּבֹא
חַמּוֹר וּשְׁכַם בְּנוֹ אֶל־שַׁעַר עִירָם וַיְדַבְּרוּ אֶל־אֲנָשֵׁי עִירָם
לֵאמֹר: כא הֲאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלָמִים הֵם אֲתָנוּ וַיֵּשְׁבוּ בְּאָרֶץ
וַיִּסְחָרוּ אֹתָהּ וְהָאָרֶץ הִנֵּה רַחֲבַת־יָדַיִם לִפְנֵיהֶם אֶת־
בְּנֹתָם נִקְח־לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת־בְּנֹתֵינוּ נָתַן לָהֶם: כב אַךְ־
בְּזֹאת יֵאָתוּ לָנוּ הָאֲנָשִׁים לְשֶׁבֶת אֲתָנוּ לְהִיּוֹת לָעַם אֶחָד
בְּהַמּוֹל לָנוּ כָּל־זָכָר בְּאִשֶּׁר הֵם נְמַלִּים: כג מִקְנֵיהֶם וּקְנִינָם
וְכָל־בְּהֵמָתָם הֲלוֹא לָנוּ הֵם אֶךְ גְּאוּתָהּ לָהֶם וַיֵּשְׁבוּ אֲתָנוּ:
כד וַיִּשְׁמְעוּ אֶל־חַמּוֹר וְאֶל־שְׁכַם בְּנוֹ כָּל־יִצְאָי שַׁעַר עִירוֹ
וַיִּמְלֹךְ כָּל־זָכָר כָּל־יִצְאָי שַׁעַר עִירוֹ: כה וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי

לרצותם שיאותו להמל: (כא) שלמים. בשלום
ובלב שלם: והארץ הנה רחבת ידיים. כאדם שידו
רחבה וותרנית. כלומר, לא תפסידו כלום,
פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים:
(כב) בהמול. בהיות נמול: (כג) אך נאותה להם.
לדבר זה, ועל־ידי־כן ישבו אתנו: (כה) שני
בני יעקב. בניו היו, ואף־על־פי־כן נהגו עצמן
שמעון ולוי כשאר אנשים שאינם בניו, שלא

(יט) אחר: פעל.

שד"ל

והוא נכבד וכו': ולפיכך גם אנשי העיר שמעו לו שמע לו אביו והלך עמו לדבר אל אנשי עירו
(מהרש"ד בפירוש שני).

(כא) את בנותם נקח לנו וגו': כשדברו עם בני יעקב תלו הדבר בהם, בנותיכם תתנו לנו ואת
בנותינו תקחו לכם, וכאן בהפך, לפתות אלה ואלה (רש"י ורשב"ם).

(כב) נמלים: נפעל מן מול, על דרך ל"ח נידון; ועי' דקדוקי § 521.

(כג) מקניהם וקנינם: חשבו רעה על יעקב ובניו (ראב"ע).

(כה) ויבאו על העיר בטח: שהיתה יושבת לבטח, וכן כל בטח שבמקרא על היושבים נאמר
(רשב"ם). וכן תרגם אנקלוס דיתבא לרוחצן וכן הירושלמי דהוה יתבא לרוחצן. אבל רש"י
והמדרש (בראשית רבא פ' ט') פירשו בטח על שמעון ולוי, וכן תרגמת.

בְּהִיזְתֶם כְּאָבִים וַיִּקְחוּ שְׁנֵי־בְנֵי־יַעֲקֹב שְׁמֵעוֹן וְלוֹי אֶחָי
 דִּינָה אִישׁ חֲרָבוֹ וַיָּבֹאוּ עַל־הָעִיר בְּטַח וַיַּהַרְגוּ כָּל־זָכָר:
 כו וְאֶת־חֲמֹר וְאֶת־שָׁכֶם בְּנֵי הָרְגוּ לְפִי־חֲרָב וַיִּקְחוּ אֶת־
 דִּינָה מִבֵּית שָׁכֶם וַיֵּצְאוּ: כז בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל־הַחֲלָלִים
 וַיִּבְזוּ הָעִיר אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֻזְתֶּם: כח אֶת־צֹאֲנָם וְאֶת־
 בְּקָרָם וְאֶת־חֲמֹרֵיהֶם וְאֶת אֲשֶׁר־בָּעִיר וְאֶת־אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה
 לָקְחוּ: כט וְאֶת־כָּל־חֵילָם וְאֶת־כָּל־טַפָּם וְאֶת־נְשֵׁיהֶם שָׁבוּ
 וַיִּבְזוּ וְאֶת כָּל־אֲשֶׁר בַּבַּיִת: לו וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שְׁמֵעוֹן
 וְאֶל־לוֹי עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בִישֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי
 וּבַפְּרָזִי וְאֲנִי מֵתִי מִסָּפֵר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהַכּוֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי

(יא): שבו. לשון שביה, [לפיכך טעמו מלרע]:
 (ל) עכרתם. לשון 'מים עכורים' –
 אין דעתי צלולה עכשו. ומדרש אגדה
 (בראשית רבה פ, יב): צלולה היתה החבית,
 ועכרתם אותה. מסורת היתה ביד כנענים,
 שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים:
 "עד אשר תפרה ונחלת את-הארץ" (שמות
 כג, ל), לפיכך היו שותקין: מתי מספר. אנשים

רש"י נטלו עצה הימנו: אחי דינה. לפי שמסרו עצמן
 עליה, נקראו אחיה: בטח. שהיו כואבים.
 ומדרש אגדה (בראשית רבה פ, פ): בטוחים היו
 על כחו של זקן: (כז) על-החללים. לפשט
 את החללים, [וכן תרגם אנקלוס: "לחלצא
 קטיליא"]:(כט) חילם. ממונם. וכן: "עשה לי את-
 החיל הזה" (דברים ח, יז), "וישראל עשה חיל"
 (במדבר כד, יח), "ועזבו לאחרים חילם" (תהלים מט,

(כז) בני יעקב: שאר בני יעקב, כתרגום ירושלמי. כי אעפ"י שלא היתה ידם עמהם להרוג ולא
 היו עמהם באותה עצה שאם לא כן היו הולכים גם הם להרוג ולא היו מניחים אותם לבדם
 בסכנה, מ"מ אחר שכבר נהרגו בני העיר, הלכו גם הם לבזו.
 אשר טמאו: מפני שטמאו, ולקחו מהם תשלומי צערם ובושתם, וכן דעת בעל הטעמים עיין
 נתה"ש.

(כח) את צאנם וגו': לא היה המקרא ראוי לאתנח, רק לכבודת קריאת הפסוק בלא שום
 הפסקה עשו אותו כאלו הוא שני מאמרים, את צאנם ואת בקרם ואת חמוריהם לקחו, ואת
 אשר בעיר ואת אשר בשדה לקחו, וכיוצא בזה למעלה ז' י"ג, וכן בירמיה ט' כ"א, וביחזקאל
 י' י"ב.

אָנִי וּבֵיתִי: ^א לֹא וַיֹּאמְרוּ הַכּוֹזְנֵה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחוֹתָנוּ:
 לֵה א וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וְשֹׁב־
 שָׁם וַעֲשֵׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנְּרָאָה אֵלֶיךָ בְּבִרְחֹךָ מִפְּנֵי
 עֲשׂוֹ אָחִיךָ: ^ב וַיֹּאמְרוּ יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֵל כָּל־אֲשֶׁר עָמְדוּ
 הָסְרוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנִּכְרָ לְאֲשֶׁר בְּתַכְכֶּם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ
 שְׂמֹלְתֵיכֶם: ^ג וַנִּקְוֹמָה וַנַּעֲלֵה בֵית־אֵל וַאֲעֲשֵׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ
 לְאֵל הָעֵנָה אֲתִי בַיּוֹם צָרְתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
 הִלְכְתִּי: ^ד וַיִּתְּנוּ אֶל־יַעֲקֹב אֶת כָּל־אֱלֹהֵי הַנִּכְרָ לְאֲשֶׁר בְּיָדָם
 וְאֶת־הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזַנֵּיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת

מועטים: (לא) הכזונה. הפקר: את־אחותנו. "ית אחתנא": (א) קום עלה. לפי שאחרת בדרך, עננשת ובא לך זאת מבתך: (ב) הנכר. שיש בידכם משלל של שכם: והטהרו. מעבודה זרה: רש"י והחליפו שמלתיכם. שמא יש בידכם כסות של עבודה זרה: (ד) האלה. מין אילן סרק: עם־שכם.

(לא) הכזונה יעשה שכם, את אחותנו: כלומר ראוי היה לנו להנקם ממנו על כבודנו אשר חָלַל. ואמנם תשובה זו לא השיבו אלא שמעון ולוי באפס וחמתם, והיו דבריהם נגד השכל, כי אחר שהיה לוקח אותה לאשה, לא היה כבודם מזולזל אלא מתרבה, ובפרט אחר שהסכים עמהם להמול. גם לא היה לחוש שמא יקרה להם רע כזה או רע מזה לעתיד, כי משעה שהיו מתחתנים עם נשיא הארץ, מי יזיד לגעת בהם? א"כ לא היה זה אלא שטף אף ונקמה, ועל כן אביהם שמר את הדבר עד יום מותו, וקלל אפס. ורש"י באמרו הכזונה הפקר, את אחותנו ית אחתנא, הוקשה לו שהי"ל לאחותנו, וכן בקצת נוסחאות התרגום נמצא לאחתנא, ורש"י מפרש מלת את כמשמעה, ומפרש הכזונה הפקר: היעשה את אחותנו הפקר כזונה? (א) הנראָה: בינוני ומשמש לעבר ולעתיד. מה שכתב רש"י לפי שאחרת בדרך וכו' צ"ל בְּדֶרֶךְ וכן הוא בתנחומא.

(ב) את אלהי הנכר אשר בתככם: אולי משלל שכם (רש"י) ואולי התרפים שגנבה רחל (אם ידע אחר זמן בגנבתם), והאילים שהביאו עמם העבדים והשפחות.

(ד) ואת הנזמים: הקדמונים היו נוהגים נזמים לשם ע"ז, כמו שהעיד Augustinus על אנשי אפריקא שבימיו:

Execranda autem superstitio ligaturarum, in quibus etiam in aures virorum

הַאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִם־שָׁכֶם: הַ וַיִּסְעוּ וַיְהִי | חֲתַת אֱלֹהִים עַל־
הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי בְנֵי יַעֲקֹב:
וַיָּבֵא יַעֲקֹב לִזְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הִוא בֵּית־אֵל הִוא
וְכָל־הָעַם אֲשֶׁר־עִמּוֹ: ז וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל
בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו הַאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו:
ח וַתִּמַּת דְּבָרָה מִיַּנְקַת רַבְקָה וַתִּקְבֹּר מֵתַחַת לְבֵית־אֵל

אצל שכם: (ה) חתת. פחד: (ז) אל בית־אל. הקדוש־ברוך־הוא בבית אל, גלוי שכינתו בבית אל. יש תבה חסרה ב"ת המשמשת בראשה, כמו (שמואל־ב ט, ד): "הנה־הוא בית מכיר בן־עמיאל" – כמו: 'בבית מכיר'. 'בית אביך' (בראשית לח, יא) – כמו: 'בבית אביך': נגלו אליו האלהים. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו: "אדני יוסף" (בראשית לט, כ), "אם־בעליו עמו" (שמות כב, יד), ולא נאמר 'בעלו'. וכן אלהות, שהוא לשון שופט ומרות, נזכר בלשון רבים. אבל אחד מכל־שאר השמות, לא תמצא בלשון רבים: (ח) ותמת דברה. מה ענין דבורה בבית יעקב? אלא, לפי

שאמרה רבקה ליעקב (בראשית כז, מה): "ושלחתי ולקחתיך משם" – שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם, ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: מתחת לבית־אל. העיר יושבת בהר, ונקברה ברגלי ההר: תחת האלון. "בשפולי מישרא" – שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר, והקבורה מלמטה. ומישור של בית אל היו קורין לו "אלון". ומדרש אגדה (בראשית רבה פא, ה): נתבשר שם באבל שני, שהגד לו על אמו שמתה, ו"אלון" בלשון יוני "אחר", ולפי שהעלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות הכרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא

in summis ex una parte auriculis suspensae deputantur, non ad placendum
hominibus, sed ad serviendum daemonibus adhibetur

(ז) אל בית אל: יש אל בבית אל, האל מתגלה בבית אל (רש"י).

נגלו אליו האלהים: נגלו אליו כחות בעל הכחות כלם כלומר האל עם רבוי כחותיו, כי נראה לו ה' והמלאכים העולים ויורדים לעשות רצונו, והנה השם הוא קדש, אבל הוא נאמר בבחינת רבוי כחותיו. ועיין אוהב גר.

(ח) ותמת דבורה: כבר הלכה מחרן לארץ כנען עם רבקה (למעלה כ"ד נ"ט). ונראה (כדעת רמב"ן) שכבר חזרה לארצה ובנסוע יעקב הלכה עמו לראות את רבקה, וגם מפני שהיתה נפשה קשורה עם רחל ולא וילדיהן. ואמנם התועלת בספור הזה ללמדנו מדה טובה לכבד גם המינקת המשתדלת בגידול היונק גם אחר שגדל, ובפרט זאת שיצאה מארצה ומבית אביה ללכת עם רבקה, והנה הבכיה וקריאת שם המקום על שם הבכי לאות הוא שכבדו אותה גם

תַּחַת הָאֱלֹזִים וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֱלֹזִים בְּכוֹת: ט וַיֵּלֶךְ אֱלֹהִים אֶל-
 יַעֲקֹב עוֹד בְּבָאוֹ מִפְּנֵי אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: י וַיֹּאמֶר לוֹ
 אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם-
 יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: יא וַיֹּאמֶר לוֹ
 אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׁדֵי פְרָה וּרְבֵה גֹי וְקַהֵל גֹּיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ
 וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: שש יב וְאֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי

במנין השבטים: ומלכים. שאול ואיש בשת, רש"י
 שהיו משבט בנימין, שעדין לא נולדו. [ופסוק
 זה דרשו אבנר כשהמליך איש בשת. ואף
 השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב (שופטים
 כא, א): "איש ממנו לא ייתן בתו לבנימן לאשה".
 וחזרו ואמרו: אלמלא היה עולה מן השבטים,
 לא היה הקדוש-ברוך-הוא אומר ליעקב:
 ומלכים מחלצין יצאו: גוי וקהל גוים. שגוים

פרסמה: (ט) עוד. פעם שני במקום הזה, אחד
 בלכתו ואחד בשובו: ויברך אתו. ברכת אבלים:
 (י) לא יקרא שמך עוד יעקב. לשון אדם הבא
 במארב ועקבה, אלא לשון שר ונגיד: (יא) אני
 אל שדי. שאני כדאי לברך, שהברכות שלי:
 פרה ורבה. על שם שעדין לא נולד בנימין, ואף-
 על-פי שכבר נתעברה ממנו: גוי. בנימין: גוים.
 מנשה ואפרים, שעתידיים לצאת מיוסף והם

בחייה ואהבוה מדה כנגד מדה. וכן מצאנו המיניקות חביבות אצל הקדמונים, עיין וירגיל
 (Aenæ. Lib. 7), בתחלתו: Tu quoque litoribus nostris Aeneja nutrix etc.
 ברש"י צ"ל ואלון בל' יוני אָהר, כך הוא ברע"ח ובחומש שנ"א עם ג' תרגומים ובכ"י שבידי,
 וכן צ"ל, והכוונה על המלה היונית αλλος.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(י) יעקב: שהוא מענין עֶקֶב, שהוא בתחתית הגוף, (י) יעקב: שהוא מענין עֶקֶב וגם מלשון
 והנה איננו שם כבוד, ועוד שהוא מלשון עֶקֶבָה.

(יא) פרה ורבה: צווי לברכה כמו 'פרו ורבו' (למעלה א' כ"ב) (ראב"ע).

פרה: השרש הזה נאמר על הבנים לא על בני בנים, ויעקב לא הוליד עוד מכאן ואילך. ומכל
 מקום נולד לו בנימין שכבר היה בבטן אמו, ויתכן שתהיה הכוונה עליו, כדברי רש"י. אבל
 יעקב עצמו בהיות רצונו לכבד את יוסף (בנו החביב) ולתת לו פי שנים, פירש הנבואה הזאת
 דרך דרש כאלו היה הוא עתיד להעמיד עוד שבטים אחרים, והם אפרים ומנשה. ולפיכך
 אמר (מ"ח ג' ד' ה') 'אל שדי נראה אלי בלזו וכו' ויאמר אלי הנני מפרך, ועתה שני בניך וכו' לי
 הם'.

גוי וקהל גוים: כל שבט קרוי גוי, להיותו שוכן בחבל נחלה המיוחד לו.

לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לֵךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיְךָ אֶתְּן אֶת־
הָאָרֶץ: יג וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵתֹו:
יד וַיַּיָּצַב יַעֲקֹב מִצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵתֹו מִצֵּבַת אָבֹן
וַיִּסֹּד עָלֶיהָ נֹסֶד וַיִּצַק עָלֶיהָ שֵׁמוֹ: טו וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת־שֵׁם
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵתֹו שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית־אֵל: טז וַיִּסְעוּ
מִבֵּית אֵל וַיְהִי־עוֹד כְּבָרַת־הָאָרֶץ לָבֹא אֶפְרַתָּה וּתְלַד

אתו. איני יודע מה-מלמדנו: (טו) כבדת הארץ.
מנחם פרש לשון כביר, רבוי, מהלך רב. ומדרש
אגדה (בראשית רבה פב, ז): בזמן שהארץ חלולה
ומנקבת ככברה, שהניר מצוי, הסתיו עבר,

עתידים בניו להעשות – כמנין הגוים שהם
שבעים אמות, וכן כלה-הסנהדרין שבעים. דבר
אחר: שעתידים בניו להקריב בשעת אסור
במות כגוים, בימי אליהו: (יד) במקום אשר-דבר

רש"י

מחלצין: להיות ההולדה נמשכת מהוצאת הזרע, והזרע מתקבץ ונדחה לחוץ מן המקומות
הקרובים לכלי ההולדה, והחלצים הם קרובים להם, ואומרים שהבנים יוצאים מן החלצים; ואין
כן מליצת 'יוצאי ירכו', כי שם ירך הוא כנוי לאבר המוליד, וכן באשה 'ונפלה ירכה' (במדבר ה'
כ"ז) שאם לא כן היה ראוי לומר יוצאי ירכיו בלשון רבים.

שד"ל

(יג) ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו: הכוונה במקום אשר דבר עמו עכשו, לא בחלום
הסולם, והמראה הזאת היתה בהקיץ, ובהעלותו מעליו נתבררה לו אמתת המראה, והתעורר
להציב מצבה אחרת לכבוד האל אשר דבר אתו פעם אחרת מלבד המצבה אשר הציב בפעם
הראשונה על חלום הסולם.

(יד) ויצב וגו': נ"ל כי מקום אחר הוא זה, ובית אל אחר הוא, ולפיכך שנה ושלוש במקום אשר דבר
אתו, לומר שלא עשה זה על אודות חלום הסולם אשר ראה זה עשרים שנה, אלא על מה שדבר
אתו אלהים עתה.

(טו) ויקרא וכו', בית אל: בתחלה קרא אל בית אל למקום המזבח אשר בנה (פסוק ז') ועכשו
קרא בית אל לכל המקום אשר דבר אתו שם עכשו, והוא עצמו מקום חלום הסלם. וחזר וקרא
לו בית אל, על שם הדבור של עכשו. והנה ידוע כי ירבעם העמיד עגל בבית אל, והנה יבושו
המאחרים זמן כתיבת ספר התורה, שאם היה נכתב אחרי ירבעם אין ספק כי הכהן או הלוי
או היהודי שכתב ס' התורה (כי מעשרת השבטים עובדי ע"ז לא יתכן לומר שהיה מי שכתב
סה"ת) לא היה כותב ספור זה המסייע לחטאת ירבעם, בהיותו מייחס קדושה לאותו מקום
הנקרא בית אל.

(טז) כבדת הארץ: מדת קרקע בלתי ידועה. אבל ממה שכתוב בנעמן 'וילך מאתו כבדת ארץ'

רַחֵל וּתְקַשׁ בְּלִדְתָּהּ: יז וַיְהִי בְּהַקְשָׁתָהּ בְּלִדְתָּהּ וַתֹּאמֶר
 לָהּ הַמִּילֶדֶת אֶל־תִּירְאִי כִּי־גַם־זֶה לָךְ בֶּן: יח וַיְהִי בְּצֵאת
 נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶן־אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא־לוֹ
 בְּנִימִין: יט וַתִּמָּת רַחֵל וַתִּקְבַּל בְּדַרְךָ אַפְרָתָה הִוא בֵּית
 לָחֶם: כ וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מַצֵּבָה עַל־קְבֻרָתָהּ הִוא מַצֵּבֶת
 קְבֻרַת־רַחֵל עַד־הַיּוֹם: כא וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וַיֵּט אֶהְלֵה מֵהַלָּאָה

יוסף. ורבותינו (בראשית רבה פב, ח) דרשו: עם רש"י כל־שבט נולדה תאומה, ועם בנימין נולדה תאומה יתרה: (יח) בן־אוני. בן־צערי: בנימין. נראה בעיני, לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהיא בנגב כשאדם בא מארם נהרים, כמו שנאמר: "בנגב בארץ כנען" (במדבר לג, מ), "הלוך ונסוע הנגבה" (בראשית יב, ט): בנימין. בן־ימין.

והשרב עדין לא בא. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו (מלכים ב, ה, ט): "וילך מאתו כברת־ארץ". ואומר אני, שהוא שם מדת קרקע, כמו מהלך פרסה או יותר, כמו שאתה אומר: "צמדי כרם" (ישעיה ה, ז), "חלקת השדה" (בראשית לג, ט), כך במהלך אדם נותן שם מדה – "כברת ארץ": (יז) כִּי־גַם־זֶה. נוסף לך על

(מלכים ב' ה' י"ט), נראה ברור שהיא מדה קטנה, מיל וכיוצא בו, כי מן הסתם לא אָתָר גחזי לחשוב מחשבתו. ואין אנו יודעים אם הכ"ף שרש או שמוש. והרמב"ן אחר שבא לא"י ראה שאין מקבורת רחל עד בית לחם אפילו מיל, וכן נכון, אעפ"י שאין ראיתו ראייה, כי מי יאמין שתהיה מצבת קבורת רחל עדיין במקומה? מה שכתוב ברש"י 'והניר מצוי' צ"ל 'והבר', כן הוא בב"ר (פ"ב ז'), והמדרש דורש מלת כברת מלשון כברה וגם מלשון בר (דגן).

ותקש: שרשו קָשָה, והוא פָעַל, על משקל וַיִּצַו. ואח"כ בהקשותה והוא הפעיל, ופעל הַקְשָה הוא עומד כאן במקום תאר הפעל, כמו 'הקשית לשאול' (מלכים ב' י'), 'היטבת לראות' (ירמיה א' י"ב), אף כאן הַקְשָתָה ללדת, כאמרם בהמה הַמְקַשָה לילד (חולין פרק ד' משנה ז'), וחסרה מלת ללדת, ושיעורו ותקש ללדת בלדתה, כשילדה ילדה בקושי. ונ"ל גם ותקש הוא מבנין הפעיל, והיה משפטו וַתְקַש על משקל וַיִּגַל אלא שנתחלף משקל גָבַר במשקל גָבַר לרוב הקורבה שביניהם, עיין prolegomeni עמוד 125.

(יז) **כי גם זה לך בן:** נחמה אותה שנולד חי ולא נָפַל, וגם בן ולא בת, וכן 'אל תיראי כי בן ילֶדֶת' (שמואל א' ד' כ').

(יח) **כי מתה:** מאמר מוסגר.

בנימין: חביב כמו הימין, כמו 'תהי ירך על איש ימינך' (תהלים פ' י"ח) (רד"ק).

(כא) **מגדל עדר:** נזכר גם במיכה (ד' ח'). מקום רחוק מבית לחם כאלף אמה (היררונימוס).

לְמַגְדֵּל-עֵדֶר: כב וַיְהִי בְּשָׂכַן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַהָוָה וַיֵּלֶךְ
 רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת-בְּלֵהָהּ פִּילְגֶשׁ אִבּוֹ וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל
 וַיְהִי בְּנֵי-יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר: כג בְּנֵי לְאָה בְּכוֹר יַעֲקֹב
 רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי וַיְהוּדָה וַיִּשְׁשֹׁנָה וַיְזַבְּלוֹן: כד בְּנֵי רָחֵל
 יוֹסֵף וּבְנֵימָן: כה וּבְנֵי בְלֵהָהּ שְׁפַחַת רָחֵל דָּן וְנַפְתָּלִי: כו וּבְנֵי
 זְלֵפָה שְׁפַחַת לְאָה גָד וְאָשֶׁר אֵלֶּה בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר יָלְדוּ-
 לוֹ בְּפֶדֶן אֲרָם: כז וַיָּבֵא יַעֲקֹב אֶל-יִצְחָק אָבִיו מִמֶּרָא קְרִית

להמנות ומנאן. ורבותינו (שבת נה ע"ב) דרשו: ללמדנו בא, שכולם שוין וכולם צדיקים, שלא חטא ראובן: (כג) בכור יעקב. אפלו בשעת הקלקלה קראו "בכור": בכור יעקב. בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור למנין. ולא נתנה בכורה ליוסף, אלא לענין השבטים – שנעשה לשני שבטים: (כז) ממרא. שם המישור: קרית הארבע. שם העיר "ממרא קרית הארבע" – איל מישור של קרית ארבע. ואם תאמר: היה לו לכתוב 'ממרא הקרית ארבע'? כן דרך המקרא בכל-דבר ששמו כפול, כגון זה, וכגון: "בית לחם", "אבי עזר", "בית אל". אם הוצרך להטיל בו ה"א, נותנה בראש התבה השניה: "בית-הלחמי" (שמואל-א טז, א), "בעפרת אבי

רש"י לשון "צפון וימין אתה בראתם" (תהלים פט, יג), לפיכך הוא מלא: [דבר אחר: בנימין – בן ימים, שנולד לעת זקנתו. ונכתב בנו"ן, כמו (דניאל יב, יג): "לקץ הימין"]: (כב) בשכן ישראל בארץ ההוא. עד שלא בא לחברון אצל יצחק, ארעוהו כל-אלה: וישכב. מתוך שבלבל משכבו, מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה. ולמה בלבד וחלל יצועו? שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים, ונתנה באהל בלהה. בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?! לכך בלבד: ויהיו בני-יעקב שנים עשר. מתחיל לענין ראשון: משנולד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראויים

שד"ל (כב) וישמע ישראל: ולפיכך הוכיחו בשעת מותו פחו כמים (רשב"ם).

ויהיו בני יעקב י"ב: חוזר למעלה, כשנולד בנימין נשלמו הי"ב שבטים (רש"י ורשב"ם). הטעמים המחברים וישמע ישראל עם ויהיו בני יעקב לפסוק אחד אין ספק שהם מוטעים, כי לפיהם תהיה מלת 'אביו' מופסקת פחות ממלות 'בארץ ההיא'. ואין ספק כי מלת אביו צריכה למפסיק יותר ממלת ההיא, כמו שהוא הענין בטעמים האחרים המסיימים הפסוק במלת ישראל. ונראה ברור כי בעלי הטעמים עשו אותו שני פסוקים, והאחרונים רצו לעשותם פסוק אחד ולא ידעו להשיב טעמיו כהוגן. ואם באת לתקנם כך תקנם: ויהי בשכון ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את-בלהה פילגש אביו וישמע ישראל ויהיו וגו'.

הָאַרְבַּע הוּא חֶבְרוֹן אֲשֶׁר-גָּר-שָׁם אַבְרָהָם וַיִּצְחָק:
 כח וַיְהִי יָמֵי יִצְחָק מֵאֵת שָׁנָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה: כט וַיִּגְוַע יִצְחָק
 וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֶל-עַמּוּי זָקֵן וְשִׁבַּע יָמִים וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֵשָׂו
 וַיַּעֲקֹב בְּנָיו: לו * וְאַלֶּה תִלְדוֹת עֵשָׂו הוּא אָדוֹם: ב עֵשָׂו
 לָקַח אֶת-נָשָׁיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן אֶת-עֵדָה בֵּת-אֵילֹן הַחֲתִי

נולד יוסף, שנאמר (בראשית ל, כה): "ויהי כאשר רש"י
 ילדה רחל את-יוסף" וגו', הרי תשעים ואחת.
 ושבע עשרה עד שלא נמכר יוסף, הרי מאה
 ושמונה. עוד מפורש מן המקרא — משנמכר
 יוסף עד שבא יעקב מצרימה, עשרים ושתים
 שנה, שנאמר (בראשית מא, מו): "ויוסף בן-
 שלשים שנה" וגו', ושבע שנים שובע ושנתים
 רעב, הרי עשרים ושתים, וכתוב (בראשית מז, ט):
 "ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה", נמצא
 יעקב במכירתו מאה ושמונה: (ב) עדה בת-
 אילון. היא בשמת בת-אילון (בראשית כו, לד).
 ונקראת בשמת, על שם שהיתה מקטרת
 בשמים לעבודה זרה: אהליבמה. היא יהודית.

העזרי" (שופטים ו, כד), "בנה חיאל בית האלי"
 (מלכים א טז, לד): (כט) ויגוע יצחק. אין מוקדם
 ומאוחר בתורה — מכירתו של יוסף קדמה
 למיתתו של יצחק שנים עשרה שנה, שהרי
 כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה,
 שנאמר (בראשית כה, כו): "ויצחק בן-ששים שנה"
 וגו', ויצחק מת בשנת מאה ועשרים ליעקב,
 אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה, נשאר
 מאה ועשרים. ויוסף נמכר בן-שבע עשרה
 שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב,
 כיצד? בן-ששים ושלש נתברך, ארבע עשרה
 שנה נטמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע.
 וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה

שד"ל

(כט) ויגוע: עיין למעלה כ"ה ח'.

(ב) את עדה בת אילון החתי: היא הנוכרת למעלה (כ"ז לד) בשם בשמת בת אלון החתי (ראב"ע),
 אמנם יהודית בת בארי החתי לא נזכרה כאן כי לא נתקיים לה זרע ואחריה לקח את אהליבמה
 זאת (רשב"ם).

אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי: יש שחשבו להגיה בן צבעון, וכן הגיהו השומרוניים. והנכון
 כי צבעון מת והיו לו נשים הרבה, ואחת מהן נשארה בלא בנים, ובא ענה בנו ולקחה לו
 לאשה ויבמה, והוליד ממנה בת, ויקרא שמה אהל-יבמה, וקמה על שם אביו המת, ונקראת
 בת צבעון, אך היא באמת בת ענה (אא"ל ועיין בה"ע תקפ"ט 115. ועיין למטה פסוק כ"ד). ויעקב חי
 פארדו מקשה כי היבום הוא להקים שם לאיש שמת בלא בנים, לא לאשה שאין לה בנים, כי
 יכולה היא להינשא לכל מי שתרצה. ואני אומר שהיתה אצלם עגמת נפש אם תהיה אשת
 המת החוצה לאיש זר, והיה חביב להם שתנשא לאחד מבני המשפחה. ומליצת הכתוב 'לא
 תהיה אשת המת החוצה לאיש זר' (דברים כ"ה א) סיוע לזה. ויעקב חי פארדו תלמידי הל"ל
 אמר כי צבעון וענה אחים היו כמפורש למעלה (פסוק כ'), ומת ענה בלא בנים וצבעון אחיו נשא

וְאֶת־אֱהֲלִיבָמָה בַּת־עֵנָה בַּת־צִבְעוֹן הַחֲוִי: ג וְאֶת־בְּשֵׁמֶת
 בַּת־יִשְׁמָעֵאל אָחוֹת נְבִיּוֹת: ד וַתֵּלֶד עֵדָה לְעֵשׂוֹ אֶת־אֱלִיפֹז
 וּבְשֵׁמֶת יִלְדָה אֶת־רְעוּאֵל: ה וְאֱהֲלִיבָמָה יִלְדָה אֶת־יַעֲוֹשׁ
 יַעִישׁ כְּתִיב וְאֶת־יַעֲלָם וְאֶת־קָרַח אֵלֶּה בְנֵי עֵשׂוֹ אֲשֶׁר יִלְדוּ־לוֹ
 בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: ו וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת־נָשָׁיו וְאֶת־בָּנָיו וְאֶת־בְּנֹתָיו
 וְאֶת־כָּל־נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת־מִקְנֵהוּ וְאֶת־כָּל־בְּהֵמָתוֹ וְאֶת־

שמואל (פרק יז): שלשה מוחלין להן עונותיהן: גר שנתגיר, והעולה לגדלה, והנושא אשה. ולמד הטעם מכאן – לכך נקראת מחלת, שנמחלו עונותיו: אחות נביות. על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל, נקראת על שמו: (ה) וְאֱהֲלִיבָמָה יִלְדָה וְגו'. קרח זה ממזר היה, וכן אליפז היה, שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו, שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפז בסוף הענין (פסוק טז): (ו) וַיִּלֶךְ אֶל־אֶרֶץ. לגור

רש"י והוא כינה שמה יהודית, לומר שהיא כופרת בעבודה זרה, כדי להטעות את־אביו: בת־ענה בת־צבעון. אם בת־ענה לא בת צבעון, ענה בנו של צבעון, שנאמר (פסוק כד): "ואלה בני־צבעון ואיה וענה"? מלמד, שבא צבעון על כלתו אשת ענה, ויצאת אהליבמה מבין שניהם. והודיעך הכתוב, שכלן בני ממזרות היו: (ג) בשמת בת־ישמעאל. (ולהלן) [ולעיל] (כח, ט) קורא לה: מחלת, מצאתי באגדת מדרש ספר

יבמתו, והוליד ממנה בן וקרא שמו ענה להקים שם המת. והנה היו בני צבעון איה (מאשתו) וענה (מיבמתו) וענה זה היה אלוף וראש משפחה במקום ענה אחי אביו, והוא ילד את דישון ואת אהליבמה. והנה אהליבמה היתה בת ענה ממשפחת צבעון (על דרך בת מטרוד בת מי זהב), כי ענה היה בן צבעון. ודעת הרמב"ן ע' למטה פסוק כ'. ולדעת רבנו תם ענה אשה היתה.

(ג) ואת בשמת בת ישמעאל: למעלה (כ"ח ט') נקראת מחלת. ונ"ל כי שני השמות ענינם אחד, כי מחלת לשון מתוק בלשון ארמית, תרגום של מתוק חלי, וכן בשם בארמית ענין מתיקות ברש"י כ"י שבידי כתוב עונותיה (לא עונותיו).

(ו) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו: גם קודם שחזר יעקב מפדן ארם כבר היה עשו בארץ שעיר, אך נראה שלא קבע שם דירתו עם כל בני ביתו אך הניח נשיו ובניו ומקצת מקנהו וקנינו אצל יצחק אביו בארץ כנען, והוא היה גר בארץ שעיר ורועה שם שאר מקנהו, כדרך הרועים שהיו הולכים ממקום למקום. ואולי היתה עמו בשעיר אהליבמה שהיתה בת ענה החרי מיושבי הארץ. ומה שכתוב 'אלה בני עשו אשר יולדו לו בארץ כנען' יתכן שהוא חוזר על רובם, ולא על בני אהליבמה. והנה קודם מיתת יצחק בא עשו אצל אביו והיה בקבורתו, ואז ראה כי אין הארץ רחבת ידים למקנהו ולמקנה יעקב ולקח נשיו וקנינו וקבע דירתו בהר שעיר.

כֹּל־קִנְיָנֹו אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיִּלְדֵּךְ אֶל־אֶרֶץ מִפְּנֵי
 יַעֲקֹב אָחִיו: ז כִּי־הָיָה רִכּוּשׁם רַב מִשְׁבַּת יַחֲדוֹ וְלֹא יִכְלֶה
 אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם לְשֵׁאת אֹתָם מִפְּנֵי מִקְנֵיהֶם: ח וַיֵּשֶׁב עֲשׂוֹ
 בְּהַר שְׁעִיר עֲשׂוֹ הוּא אֲדוּם: ט וְאֵלֶּה תִּלְדוֹת עֲשׂוֹ אֲבִי
 אֲדוּם בְּהַר שְׁעִיר: י אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי־עֲשׂוֹ אֲלִיפֹז בֶּן־עֲדָה
 אֲשֶׁת עֲשׂוֹ רְעוּאֵל בֶּן־בְּשֶׁמֶת אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: יא וַיְהִיו בְּנֵי
 אֲלִיפֹז תִּימָן אוֹמֵר צָפוֹ וְגַעְתָּם וְקִנְזוֹ: יב וְתַמְנֵעַ | הִיתָה
 פִּילֶגֶשׁ לְאֲלִיפֹז בֶּן־עֲשׂוֹ וַתֵּלֶד לְאֲלִיפֹז אֶת־עַמְלֹק אֵלֶּה
 בְּנֵי עֲדָה אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: יג וְאֵלֶּה בְּנֵי רְעוּאֵל גַּחַת וְזָרַח שִׁמְהָ
 וּמִזָּה אֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי בְּשֶׁמֶת אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: יד וְאֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי
 אֶהֱלִיבָמָה בַת־עֲנָנָה בַת־צַבְעוֹן אֲשֶׁת עֲשׂוֹ וַתֵּלֶד לְעֲשׂוֹ
 אֶת־יְעוֹשׁ יְעִישׁ כְּתִיב וְאֶת־יַעֲלָם וְאֶת־קָרַח: טו אֵלֶּה אֱלוֹפֵי

באשר ימצא: (ז) ולא יכלה ארץ מגוריהם. להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה (בראשית רבה פב, ג): "מפני יעקב אחיו" – מפני שטר חוב של גזרת "כִּי־גַר הָיָה זֶרַעַךְ" (בראשית טו, ג) המוטל על זרעו של יצחק, אמר: אלך־לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר. ומפני הבושה שמכר בכורתו: (ט) ואלה. התולדות שהולידו בניו עכשו, משהלך לשעיר: (יב) ותמנע היתה פילגש. להודיע גדולתו של אברהם, כמה היו תאבים לדבק בזרעו – תמנע זו בת אלופים

היתה, שנאמר (פסוק כב): "ואחות לוטן תמנע", רש"י ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה: איני זוכה להנשא לך, הלואי ואהיה פילגש. ובדברי הימים (דבה"א א, לו) מונה אותה בבניו של אליפז, מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם, וכשגדלה נעשית פילגשו, וזהו: "ואחות לוטן תמנע". ולא מנאה עם בני שעיר, שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: (טו) אלה אלופי בני־עשו. ראשי משפחות: (כ) יושבי הארץ. שהיו יושביה קדם שבא עשו לשם. ורבותינו

(יב) ותמנע היתה פילגש: תמנע בפתח היא אשה ובקמץ הוא איש, חוץ מאחד 'ואחות לוטן שד"ל תמנע' (למטה כ"ב) שהוא בקמץ מפני ההפסק.

(טו) אלה אלופי: המשפחה אשר עליה שר אחד נקראת אלף, כמו 'הנה אלפי הדל במנשה'

בְּנֵי־עֵשָׂו בְּנֵי אֱלִיפַז בְּכוֹר עֵשָׂו אֱלוֹף תִּימָן אֱלוֹף אוֹמֵר
 אֱלוֹף צָפוֹ אֱלוֹף קָנָז: ט אֱלוֹף־קָרַח אֱלוֹף גַּעְתָּם אֱלוֹף
 עַמְלָק אֵלֶּה אֱלוֹפֵי אֱלִיפַז בְּאֶרֶץ אֲדוֹם אֵלֶּה בְּנֵי עֲדָה:
 י וְאֵלֶּה בְּנֵי רְעוּאֵל בֶּן־עֵשָׂו אֱלוֹף נַחַת אֱלוֹף זָרַח אֱלוֹף
 שָׁמָּה אֱלוֹף מִזֶּה אֵלֶּה אֱלוֹפֵי רְעוּאֵל בְּאֶרֶץ אֲדוֹם אֵלֶּה
 בְּנֵי בִשְׁמַת אִשְׁתּוֹ עֵשָׂו: יח וְאֵלֶּה בְּנֵי אֶהֱלִיבְמָה אִשְׁתּוֹ
 עֵשָׂו אֱלוֹף יַעֲוֹשׁ אֱלוֹף יַעֲלָם אֱלוֹף קָרַח אֵלֶּה אֱלוֹפֵי
 אֶהֱלִיבְמָה בֶּת־עֵנָה אִשְׁתּוֹ עֵשָׂו: יט אֵלֶּה בְּנֵי־עֵשָׂו וְאֵלֶּה
 אֱלוֹפֵיהֶם הוּא אֲדוֹם: שביעי כ אֵלֶּה בְּנֵי־שַׁעִיר הַחֲרִי יֹשְׁבֵי
 הָאֶרֶץ לוֹטָן וְשׁוּבַל וְצַבְעוֹן וְעֵנָה: כא וְדִשׁוֹן וְאַצָּר וְדִישׁוֹן

שד"ל (שופטים ו' ט'), 'לשבטיכם ולא לפיכם' (שמואל א' י"ט), 'חפשתי אותו בכל אלפי יהודה' (שם כ"ג כ"ג), והאלוף הוא שר האלף ונשיא בית אב. והנה הנזכרים כאן הם שמות בתי אבות שנחלקה בהם אומת אדום, ולכל בית אב היה אלוף ונשיא, והנה היו באדום אלופים לכל המשפחות ומלך לכל האומה, ושמות האלופים היה נשאר תמיד ובלתי משתנה, כי הוא שם המשפחה אעפ"י שכבר היה לכל אלוף שמו הפרטי. אבל בלה"ק אלוף ענינו רַע וחבר ומוֹדֵעַ, והוא מן אֶלֶף שענינו ידיעה והכרה, והן 'מִן־דְּעִי' (תהלים נ"ה י"ד) 'מוֹדֵעַ לאִישָׁה' (רות ב' א'), 'מוֹדֵעַתְנוּ' (רות ג' ג'), 'מִכְרָו' (מלכים ב' י"ב ו'). בני עשו ואלופיהם הנזכרים הם הם האומה הנקראת אדום (אח"מ).

אלה בני שעיר: להודיע שהיתה בשעיר אומה גדולה נחלקת לאלופים, ובני עשיו השמידום לקיים מה שנ' לו על חרבך תחיה (רמב"ן).

(כ) **החרי:** שהיו שוכנים במערות, וכתב היירונימוס בעובדיה ד':

Omnis australis region Idumaeorum in Specubus habitatiunculas habet

לוֹטָן וְשׁוּבַל וְצַבְעוֹן וְעֵנָה וְדִישׁוֹן וְאַצָּר וְדִישׁוֹן: לדעת הרמב"ן שבעתם אחים בני שעיר, ושתי ענה היו, א' אחי צבעון וא' בנו, וב' אהליבמה היו, אחת בת ענה בן צבעון והיא נקראת בת ענה, כי בני בנים נקראים בנים, ואחת הנזכרת בפסוק כ"ה היא בת ענה אחי צבעון, ולכך באשת עשו אומר בת ענה בת צבעון, להודיע שאיננה בת ענה אחי צבעון.

אֵלֶּה אֱלוֹפֵי הַחֲרִי בְּנֵי שְׁעִיר בְּאָרֶץ אֲדוֹם: כב וַיְהִיו בְּנֵי
 לוֹטָן חֲרֵי וְהִימָם וְאַחֹת לוֹטָן תַּמְנֶע: כג וְאֵלֶּה בְּנֵי שׁוּבַל
 עֵלּוֹן וּמִנַּחַת וְעֵיבֵל שְׁפּוֹ וְאוֹנָם: כד וְאֵלֶּה בְּנֵי צְבֵעוֹן וְאִיהָ
 וְעֵנָה הוּא עֵנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת־הֵימָם בַּמִּדְבָּר בְּרַעְתּוֹ
 אֶת־הַחֲמָרִים לְצְבֵעוֹן אָבִיו: כה וְאֵלֶּה בְּנֵי־עֵנָה דִּישָׁן

והוליד את ענה: את־הימם. פרדים. הרביע רש"י
 חמור על סוס נקבה וילדה פרד, והוא היה
 ממזר והביא פסולין לעולם. ולמה נקרא שמם
 "ימים"? שאימתן מוטלת על הבריות, דאמר
 רבי חנינא: מימי לא שאלני אדם על מכת
 פרדה לבנה, וחיה. (והלא קא חזינן דחיה?! אל
 תקרי "וחיה" אלא 'וחיתה', כי המכה לא
 תתרפא לעולם. רש"י ישן) ולא הוזקק לכתוב
 לנו משפחות החורי, אלא מפני תמנע. ולהודיע

(שבת פה ע"א) דרשו, שהיו בקיאים בישובה של
 ארץ – 'מלא קנה זה לזיתים', 'מלא קנה זה
 לגפנים', שהיו טועמין העפר ויודעין אי זו
 נטיעה ראויה לו: (כד) ואיה וענה. וי"ו יתרה,
 והוא כמו 'איה וענה'. והרבה יש במקרא: "תת
 וקדש וצבא מרמס" (דניאל ח, יג), "נרדם ורכב
 וסוס" (תהלים עו, ז): הוא ענה. האמור למעלה
 (פסוק כ), שהוא אחיו של צבעון. וכאן הוא
 קורא אותו בנו, מלמד שבא צבעון על אמו

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

וכבר כתבתי כי לדעתי כל האלופים האלה
 ענינם משפחה ושבט.

גם היה אפשר לומר כי ב' אלה אינם אחים
 אלא לוטן ושובל וצבעון ואצר ודישן. וצבעון
 וענה ודישון הם אב ובנו ובן בנו, ואין הכוונה
 להזכיר בני שעיר ממש, אלא אלופי חורי, וכמו שמפרש מיד אלה אלופי החורי בני שעיר. והנה
 זה כלל, ואח"כ מפרש כי צבעון הוליד את ענה, וענה הוליד את דישון, וזה שמפרש תולדותיהם
 הוא להודיע כי תמנע שהיתה פלגש לאליפז היתה אחות אלוף, ואהליבמה אשת עשו היתה
 בת אלוף ובת בת אלוף ואחות אלוף.

(כד) ואיה: לדעת אא"זל השמיט אהליבמה שהיתה נקראת בת צבעון ולא היתה אלא בת
 ענה, ורמז עליה בוי"ו, ואח"כ פירש ואהליבמה (היא) בת ענה; ולדעת יח"ף הוי"ו היא לחלק
 המשפט איה היה נקרא על שמו, וענה היה נקרא על שם ענה אשר מת בלא זרע, והנה טעם
 ואיה וענה כי גם זה וגם זה היו בני צבעון. ולדעת רשב"ם כך היה שמו ואיה כמו ושתי וזתא
 ופסי, ולדעת אחרים הוי"ו יתרה.

את הימם: אמרו שענינו פרדים. והקשה Bochart כי פרדים שָׁמָם, ולא ימים. ואני אומר
 כי ידוע כי שני מיני פרדים יש, אמו סוס ואביו חמור, או אמו חמור ואביו סוס. והנה רוב
 הפרדים שמשתמשים בהם לרכיבה אמם סוס ואביהם חמור, והם הנקראים פרדים בכל
 המקרא, ואמנם הימים יתכן שהם אותם שאמם חמור ואביהם סוס. והנה ענה היה רועה

וְאֵלֵיבִמָּה בַת־עֵנָה: כו וְאֵלָהּ בְּנֵי דִישׁוֹן חֲמִדָּן וְאַשְׁבֵּן
 וַיִּתְּרָן וַיְכַרְזוּ: כז אֵלָהּ בְּנֵי־אַצָּר בְּלֵהֶן וְזַעְזֵן וְעֵקֹן: כח אֵלָהּ
 בְּנֵי־דִישׁוֹן עֹזָן וְאַרְזָן: כט אֵלָהּ אֱלוֹפֵי הַחֲרִי אֱלוֹף לֹטָן
 אֱלוֹף שׁוֹבָל אֱלוֹף צַבְעֹן אֱלוֹף עֵנָה: ל אֱלוֹף דִּישׁוֹן אֱלוֹף
 אֶצָּר אֱלוֹף דִּישׁוֹן אֵלָהּ אֱלוֹפֵי הַחֲרִי לְאַלְפֵיהֶם בְּאַרְץ
 שַׁעִיר: לא וְאֵלָהּ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאַרְץ אֲדוּם לְפָנַי

רחבעם, אביה, אסא, יהושפט. ובימי יורם בנו
 כתיב (מלכים ב' ח, כ): "בימיו פשע אדום מתחת
 יד־יהודה וימלכו עליהם מלך". ובימי שאול
 כתיב (מלכים א' כב, מח): "ומלך אין באדום נצב

גדולת זרע אברהם, כמו שפרשתי למעלה
 (פסוק יד): (לא) ואלה המלכים וגו'. שמנה היו,
 וכנגדן העמיד יעקב ובטל מלכות עשו בימיהם,
 ואלו הן: שאול ואיש בשת, דוד ושלמה,

רש"י

חמורים, וקרה מקרה שאחת או יותר מחמוריו נזדווגו לסוס שמצאו בדרך וילדו ימים, והם
 הנקראים בלשון רומי hinnus ובלשון אשכנז maulesel, והפרד נקרא mulus, ובלשון אשכנז
 Maulthier. והיירונימוס וראז' פירשו חמין (thermæ). ואונקלוס ואחריו בושארט וקלעריקוס
 מפרשים מלשון אַמִים, כלומר ענקים שבאו עליו וגבר עליהם ועשה לו שם בגבורתו, אך לפי
 זה אשר הכה היל"ל.

שד"ל

(כה) וְאֵלֵיבִמָּה בַת עֵנָה: נראה כמיותר, אבל ענינו (לדעת אאז"ל) כי גם אהליבמה אעפ"י
 שנקראת בת צבעון היתה בת ענה. (וזה ענה הוא לפי דעת יח"ף).

(כו) דִּישׁוֹן: הוא דישון, פסוק כ"א. עיין רמב"ן או נתה"ש.

(ל) לְאַלְפֵיהֶם: חסר וי"ו, ונ"ל כי ראוי לקרוא לְאַלְפֵיהֶם.

(לא) וְאֵלֵה הַמְּלָכִים וגו': הכוונה קודם זמנו של משה. ואעפ"י שבימיו עדיין לא מלך מלך
 לבני ישראל, אין זה כלום, כי הוא כאומר כל המלכים האלה מלכו באדום ועדיין לא היה
 מלך לישראל, כן דעת G. B. Michæelis ובנו וראז'. ויתכן ג"כ לפרש לפני מֶלֶךְ-מֶלֶךְ לבני
 ישראל, קודם שיהיו ישראל לעם אחד בארץ וראויים להמליך עליהם מלך, ומיד אחרי משה
 היו יכולים להמליך עליהם מלך. ורשב"ם וראב"ע ואחרים פירשו כי משה עצמו נקרא מלך,
 ככתוב 'ויהי בישורון מלך' (דברים ל"ג ה'). וזה עולה יפה לפי דעתי שהשם מלך נגזר מן מוליך
 (dux) ומשה היה מוליך ומנהל את ישראל אע"פ שפסוק 'ויהי בישורון מלך' איננו לדעתי על
 משה. ויש שואלים. והלא מיעקב ועשו למשה לא היו אלא ד' דורות, ואיך מלכו בתוך כך
 שמונה מלכים אחרי מות עשו, ומי יודע כמה זמן אחרי מותו התחילו המלכים? לזאת אשיב
 ראשונה כי במקום אחר אבאר בלא פקפוק כי אי אפשר שלא עברו יותר מד' דורות מיעקב

מִלֶּךְ-מֶלֶךְ לְבַנֵּי יִשְׂרָאֵל: ^{לב} וַיִּמְלֹךְ בְּאָדָם בְּלַע בֶּן-בְּעֹזַר
 וְשֵׁם עִירוֹ דְּנֶהְבָּה: ^{לג} וַיִּמַּת בְּלַע וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו יוֹבָב בֶּן-
 זֶרַח מִבְּצָרָה: ^{לד} וַיִּמַּת יוֹבָב וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו חֲשֵׁם מֵאֲרָץ
 הַתִּימָנִי: ^{לה} וַיִּמַּת חֲשֵׁם וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הֶדֶד בֶּן-בְּדָד הַמֶּכָּה
 אֶת-מְדִינַת בְּשָׂדָה מוֹאָב וְשֵׁם עִירוֹ עֵוִית: ^{לו} וַיִּמַּת הֶדֶד

מלך": (לב) יובב בן־זרח מבצרה. בצרה מערי מואב היא, שנאמר (ירמיה מח, כד): "ועל־קרויות ועל־בצרה" וגו'. ולפי שהעמידה מלך לאדום, עתידה ללקות עמהם, שנאמר (ישעיה לד, ו): "כי זבח לה' בבצרה": (לה) המכה את־מדין בשדה מואב. שבא מדין על מואב למלחמה, והלך מלך אדום לעזור את מואב. ומכאן אנו למדים, שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה, ובימי

עד משה, באופן כי בלא ספק ת' שנים שלמות ישבו אבותינו במצרים. והשנית כי המלכים האלה לא היו אב ובנו, אלא כלם בני משפחה אחרת, ומי יודע כמה מלחמות היו באדום וכמה מלכים מתו במלחמה וישבו אחרים תחתיהם. והנה C. B. Michäelis הביא ראיה ברורה שאין המלכים האלה עד ימי דוד, כי המלכים האלה הם ממשפחות משונות, ולא אחד בהם מלך בן מלך, א"כ לא היתה המלוכה מורשה אצלם. והנה בימי דוד מצאנו שלא היה הדבר כן, כי הדד האדומי היה מזרע המלך (מלכים א' י"א י"ד), א"כ לא הרי מלכות אדום בימי דוד כהרי מלכות אדום בימי המלכים האלה הנזכרים בתורה. א"כ לפני מלך ישראל, אין הכוונה בו עד זמן דוד או שאול, וא"כ לא נכתבה הפרשה הזאת בימי מלכי ישראל ויהודה, כדעת קלעריקוס ואחרים, וכדעת היצחקי שהביא הראב"ע.

(לב) ושם עירו: עיר מולדתו.

דנהבה: היירונימוס כתב שהיה בימיו כפר ששמו דנהבה שמונה מילין מהעיר ער (אשר בארץ מואב) לנחל ארנון.

בלע בן בעור: אין ספק שהוא קודם בזמן הרבה לבלעם בן בעור, וא"א שיהיה הוא, מלבד כי בלעם נקרא קוסם ולא מלך, ושם עירו פתור ולא דנהבה.

(לג) בצרה: עיר באדום, עיין ישעיה ל"ד ו', וס"ג א', ועמוס א' י"ב, (הרמב"ן) ולדעת חז"ל ורש"י היא בצרה אשר במואב, ירמיה מ"ח כ"ד.

(לד) מארץ התימני: שם היחס הנאמר על האומה כמו הכנעני והפריזי. ואולי כן נקראו צאצאי תמן בן אליפז, או יושבי ארץ תימן (דרום), ומצאנו שם תמן לאחת ממדינות אדום בירמיה מ"ט ז' ו', ביחזקאל כ"ה י"ב, ובעובדיה א' ט'.

(לה) המכה את מדין וכו': מלחמה ידועה בימים ההם, והדד עשה לו שם בגבורתו.

וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו שִׁמְלָה מִמֶּשֶׁרָקָה: לו וַיִּמַּת שִׁמְלָה וַיִּמְלֹךְ
 תַּחְתָּיו שָׂאוּל מִרְחֲבֹת הַנֶּהָר: לח וַיִּמַּת שָׂאוּל וַיִּמְלֹךְ
 תַּחְתָּיו בַּעַל חֲנָן בֶּן־עֲכָבוֹר: לט וַיִּמַּת בַּעַל חֲנָן בֶּן־עֲכָבוֹר
 וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הָדָר וְשֵׁם עִירוֹ פָּעוּ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהִיטְבָּאֵל
 בַּת־מְטַרְד בַּת מִי זָהָב: מ מפטיר מ וַאֲלֵה שְׁמוֹת אֱלוֹפֵי עֵשָׂו
 לְמִשְׁפַּחֹתָם לְמִקְמַתָּם בְּשִׁמְתָם אֱלוֹף תִּמְנַע אֱלוֹף עֲלוֹה

רש"י בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: (מ) ואלה שמות אלופי עשו. שנקראו על
 (לט) בת מי זהב. [שהיה אומר:] מהו זהב?! שם מדינותיהם לאחר שמת הדר, ופסקה
 עשיר היה, ואין זהב חשוב בעיניו לכלום: מהם מלכות, והראשונים הנזכרים למעלה –

שד"ל (לט) הדר: ובדברי הימים (א' א' מ"ז) הדר בדל"ת, וכן בס' הכותים. ונראה שהגיהו או טעו לכתוב
 בדל"ת מפני הדר הנזכר למעלה פ' ל"ה, ובמלכים א' י"א י"ד, שהיה באדום מזרע המלוכה,
 גם טעו בברן הדר שהיה מלך בארם (שם ט"ז י"ח).

ושם אשתו מהיטבאל: הדר זה מלך בימי משה ואשתו גם היא היתה בימי משה ואולי היתה
 אשה מפורסמת, או מיוחסת, והאחרון קרוב יותר, מפני שהאריך ביחוסה.

בת מטרד בת מי זהב: אולי מטרד שם אשה והיא היתה בת מי זהב, או כי מהיטבאל על
 ידי שהיתה בת מטרד היתה מזרע מי זהב, שהיה מפורסם בימים ההם. אך לומר שהיה
 מטרד שם אביה ומי זהב שם אמה, או להפך כמו שכתב ראב"ע, נ"ל שאיננו ע"ד לה"ק, כי
 אז היל"ל ושם אביה מטרד ושם אמה מי זהב. והנה הדר זה היה מלך בימי משה. והנה בכל
 שמות המלכים הקודמים הם באתנח, וזה לבדו בסגולתא, והיה ראוי שיהיה גם הוא באתנח,
 ומילת פָּעוּ בזקף, אבל מפני שנשתנה המלך הזה שהוסיף בו הכתוב שם אשתו ושם ייחוסה,
 רצו להפריד התוספת מן העקר, ונתנו האתנח במקום שהיה שם סוף הפסוק אלמלא התוספת.
 ושם המלך שהיה בשאר פסוקים באתנח, לא הורידוהו שתי מדרגות מאתנח לזקף, אך נתנו
 עליו הוד מלכות על ידי הסגולתא שהוא המפסיק הגדול אחר האתנח.

(מ) ואלה שמות אלופי עשו וכו': דעת C. B. Michäelis (והסכים עמו ראז') כי האלופים האלה
 אינם אלא תולדות יעוש ויעלם וקרח בני אהליבמה שלא נזכרו להם תולדות למעלה, כי לא
 היו מרובים באכלוסים, וברוב הימים נתרבו עד כי בימי הדר התפרדו לאלופים. וזה רחוק, כי
 כאן נזכר אלוף אהליבמה שנראה שכולל כל צאצאי האשה ההיא, ועוד נזכרו כאן אלוף קנז
 אלוף תימן, ואלה נראה שאינם אלא בני אליפז. ואני אומר כי אלה הנזכרים כאן הם שמות
 משפחות שלא היו תחת עול מלך אדום, אלא מרדו בו ויעשו עצמן רעפובליק; והנה בימי

אלוף יתת: מא אלוף אהליבמה אלוף אלה אלוף פינן: מב אלוף קנז אלוף תימן אלוף מבצר: מג אלוף מגדיאל אלוף עירם אלה | אלופי אדום למשבתם בארץ אחזתם הוא עשו אבי אדום:

הם שמות תולדותם. וכן מפרש בדברי הימים (דבה"א א, נא): "וימת הדד, ויהיו אלופי אדום אלוף רש"י תמנע" וגו': (מג) מגדיאל. היא רומי:

שד"ל משה היה מלך באדום על קצת האומה, וקצת מן האומה לא היו תחת המלך כי אם תחת יד אלופיהם. וזה עלה בדעתי אחרי ראותי דברי רשב"ם בדברים ב' ד': אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר, "לא אלה הם אותן אדום שיצאו בחרב לקראת ישראל (במדבר כ' כ') שהרי באלה כתוב כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, אבל אדום לא מכרו כלום, דכתיב בהם ויט ישראל מעליו". ונראין דבריו מוכרחים לבאר סתירת הכתובים, כי מלך אדום יצא לקראתם בעם כבד וביד חזקה, ובני עשו אמר וייראו מכם, ואמר 'כאשר עשו לי בני עשו' (דברים ב' כ"ט) שנתנו להם אכל בכסף, ובהפך במלך אדום כתוב 'ויט ישראל מעליו' (במדבר כ' כ"א). והנה האלופים הנזכרים כאן שמותם שונים מאותם הנזכרים למעלה (ט"ו – י"ח), רק שנים, תימן וקנז, הם שנים בשתי הפרשיות. ונראה כי המשפחות המורדות במלך אדום היו רובם משפחות חדשות שמתחלה לא היו מרובות באוכלוסין ולא היו חשובות להיות עליהם אלופים; ונספחו אליהן בקשר גם המשפחות העתיקות תימן וקנז. ומה שלא נזכר כאן עמלק, אעפ"י שגם הוא היה מבני עשו, ולא היה משועבד למלך אדום, נראה שהוא מפני שלא היה באגודת אלופי עשו, אבל היה לעם בפני עצמו. ונראה שגם בימי משה היה לעמלק מלך מיוחד, הנקרא אגג, שכן בלעם אמר 'וירם מאגג מלכו' (במדבר כ"ד ז').

(מג) הוא עשו אבי אדום: זה ספור מה ששייך לעשו אבי אדום ותולדותיו, וכיוצא בזה 'הוא אהרון ומשה' (שמות ו' כ"ה) ועיין למטה ל"ז ב'.

אלה אלופי: המתרגמים והמפרשים כלם פירשו שרים ומושלים, וכן תרגמתי ופירשתי גם אני עד היום הזה, ועתה בתשרי תרי"ט, בהיותי עוסק בהגהת תרגומי לשלוח אותו אל המדפיס המוציאו לאור בעיר מולדתי, ראיתי כי יותר נכון ויותר קרוב אל הדעת הוא שלא תהיה הכוונה במלת אלוף על השר והמושל אלא על המשפחה והשבט. כי הנה אחר שהזכיר בישראל (למעלה ל"ה כ"ב) 'ויהיו בני יעקב שנים עשר בני לאה וגו' בני רחל וגו' ובני בלהה וגו' ובני זלפה וגו', ואלה השנים עשר היו אח"כ למשפחות גדולות שנקראו בשם מסות ושבטים, יזכיר גם באדום שמות נשי עשו ושמות בני כל אחת ואחת. אבל מפני שקצת מבני עשו נפרדו לכמה משפחות ושבטים, יזכיר ג"כ (פסוק ט"ו עד י"ח) שמות אלופי בני עשו, כל' שמות המשפחות שהיו באדום כמו השבטים בישראל. אלא שבאדום נקראו בשם אלוף, והמלה נגזרת מן אַלף (כדעת בושארט וגו'), אלא שלדעתם האלוף הוא שר האלף ונשיא המשפחה).

שד"ל
 ובלשון הקדש מצאנו (שופטים ו' ט"ו) 'הנה אלפי הדל במנשה', והכוונה משפחתי ובית אבי. והנה מליצת אלופי בני עשו ענינה כמליצת מטות בני ישראל (במדבר ל"ו ט'), וכמו שמטה יוסף נחלק למטה אפרים ומטה מנשה, ככה זרע אליפז נחלק לשבעה אלופים, ומשפחת רעואל נפרדה לארבעה אלופים, ורק שלשת בני אהליבמה נשארו שמותם על צאצאיהם אלוף יעוש, אלוף יעלם, אלוף קרח, כמו שנשארו שמות בני יעקב על מטותם. וחתם ואמר (פסוק י"ט) אלה בני עשו ואלה אלופיהם הוא אדום, כלו' אלה הם תולדות עשו, ואלה הם שמות השבטים והאלופים שעמדו מהם, קצתם נקראו על שם בני עשו עצמם, כי צאצאי כל אחד מהם נשארו דבקים ואגודים יחדיו, וקצתם נקראו על שם בני בניו, כי נפלגו למשפחות שונות. וקבוץ כל המשפחות האלה הוא הנקרא אדום, כלו' אומת אדום כוללת כל השבטים האלה. ואח"כ הזכיר שמות בני שעיר החורי ובני בניו, והודיע כי הבנים לבדם נקראו אלופים, ולא בני הבנים. גם נ"ל כי כמו שבלה"ק קראו אֶלְף לַחֶלֶק מִן הַשֶּׁבֶט, כן גם בלשון בני שעיר היה האלוף נחלק לאלפים, וזה טעם (פסוק ל') אלה אלופי החורי לאלפיהם, חסר וי"ו, והכוונה לומר לְאֶלְפֵיהֶם. והנה משפחות אדום ואלופיו (בזמן מן הזמנים) הסכימו כלם או רובם להעמיד עליהם מלך, ומשה הזכיר שמות המלכים ההם עד אותו שהיה בימיו, ואח"כ חוזר ומזכיר (פסוק מ') שמות אלופי עשו. ואינם הנזכרים למעלה, שהיו כלולים במלכות אדום, אבל הם שמות משפחות חדשות (חוץ מקנז ותימן), שנפרדו מממלכת אדום, ונקראו אלופי אדום. ובימי משה היו אלופי אדום (שמות ט"ו ט"ז) והם אלה, והיה ג"כ מלך אדום. ובעל ד"ה טעה וחשב כי האלופים האלה קמו אחרי המלכים (וימת הדד, ויהיו אלופי אדום (שם א' א' נ"א)). וכאן ראוי להתבונן במליצת 'למקומותם בשמותם' (פסוק מ'), שהיא מליצה קשה מאד (ואלה שמות בשמותם). ולא ראיתי מי שהתעורר על זה אלא בעל בוצר עוללות הי"ו, והוא פירש שהיו מושלים בשם עצמם ולא בשם מלך אדום. אך נ"ל שאיננו מדרך לשון הקדש לומר על ההוראה הזאת 'מושלים בשמותם', מלבד כי כאן לא נזכר לשון ממשלה, ופירושו מיוסד על דעת האומרים כי אלוף ענינו משל, ואין כן דעתי. ולדעתי 'למקומותם בשמותם' הכוונה בו שהמקומות נקראו על שם האלופים, כמו שמצאנו (פסוק ל"ד) 'מארץ התימני', על שם אלוף תימן. וכיוצא בזה בישראל אומרים ארץ יהודה, ארץ אפרים, הארצות על שם השבטים. ומלת 'למשפחותם' ענינה (כמו בשאר מקומות) שהאלופים נחלקו למשפחות שונות, וכמה משפחות קטנות היו נכללות במשפחה גדולה הנקראת אלוף. והנה מלת אלוף בלשון שעיר החורי (ומן החורי קבלו אותה בני עשו) היא נגזרת מן אֶלְף, וענינה משפחה ושבט. אבל בלה"ק היא שם התאר נגזר מן הפעל אֶלַף וענינו מכיר, מְיַדַע ואוהב ואמרו 'אלופי ומיִדְעֵי' (תהלים נ"ה י"ד) כמו שאמרו 'ולנעמי מודע לאישה' (רות ב' א'), 'איש מאת מְכָרו' (מלכים ב' י"ב, ו' וחי'). וכן 'אל תאמינו בְרַעַל אל תבטחו באלוף' (מיכה ז' ה'), ענינו אוהב ומכיר, וכן 'העוזבת אלוף נעוריה' (משלי ב' י"ו), וכן 'ונרגן מפריד אלוף' (שם ט"ז כ"ח), וכן 'זשונה בדבר מפריד אלוף' (שם י"ז ט'). ואח"כ אמרו 'כבש אלוף' (ירמיה י"א י"ט), והוא (כדעת בושארט) תאר לכבש ביתי היודע קונוהו ואוהב אותו ומלומד ללחוך בגדו, וכן הוא בלשון ערבי. אבל 'אלופי יהודה' שבזכריה י"ב ה' - ו' אין לברר פירושה, כי המקראות ההם סתומים מלבד שהם כתובים בלא וי"ו; וכן 'והיה כאלוף ביהודה' (שם ט' ז') הוא סתום וחתום, וגם הוא חסר וי"ו. לא נשאר רק פסוק א' בירמיה, 'ואת לְמַדְתְּ אותם עליך אלופים לראש', שנראה כמסייע למה שחשבו עד היום במלת אלוף. וגם אני לא היה עולה בדעתי לפרש מה שפירשתי כאן בענין

אלופי אדום, לולא שכבר זה כ"ו שנים בפירושי לירמיה נטיתי בפירוש הכתוב ההוא מפירוש שד"ל המפרשים. עיין מה שכתבתי בירמיה י"ג כ' וכ"א. אחרי כתיבי כל זה מצאתי כי רש"י ז"ל כתב כאן: אלה אלופי בני עשו ראשי משפחות. נראה שהיתה דעתו כדעתי, אלא שלא הוסיף לבאר כי משפחות אח"כ על שם אבותם, כמו שמטות ישראל נקראו על שם ראובן ושמעון ושאר בני יעקב. אבל הרא"ם לא רצה להבין דברי רש"י כמשמעם, כי ראה שהם מתנגדים לדברי רז"ל (סנהדרין צ"ט ע"ב), שאמרו כל אלוף מלכותא בלא תגא, ופירש ראשי משפחות, שרים ונשיאים כל אחת על משפחה אחת. ונ"ל שאם היתה כוונת רש"י לפרש כן, היה מביא סיוע מן התרגום ומן התלמוד, אבל אם היתה כוונתו כפירושי, ונגד התרגום והתלמוד, בחכמה קיצר לשונו, וגילה דעתו ברמז קל. ולמטה פסוק מ' פירש וכתב: והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם. אח"כ מצאתי כי גם ק' ב' מיכעליס אמר כי האלופים הם המשפחות. ובענין מליצת ואלה שמות... בשמותם, מצאתי כי עוד במקום אחד היא כתובה בתורה (ולא בשום מקום אחר בתנ"ך), והוא בבני ישמעאל (כ"ה י"ג) 'ואלה שמות בני ישמעאל בשמותם לתולדותם'. וכאן פירשו רש"י ואחרים שהשמות מסודרים כסדר שנולדו הבנים, ויהיה דקדוק המלות כאלו כתוב ואלה שמות בני ישמעאל בהזכרת שמותם על סדר תולדותם. אלא שלפי זה יותר היה ראוי שיאמר כתולדותם בכ"ף, כמו (שמות כ"ח י') 'ששה משמותם על האבן האחת... כתולדותם'. והנכון שהכוונה לומר שהשמות האלה הם השמות שנשארו לתולדותם, שהמשפחות שיצאו מהם נקראו על שם אבותם משפחת נביות, משפחת קדר, משפחת דומה וזולתן (ט' מרחשון תרי"ט).

פרשת וישב

לֹא וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: ב אֱלֹהִים |
תְּלֻדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן־שִׁבְעֵ-עָשָׂר שָׁנָה הָיָה רֹעֵה
אֶת־אָחִיו בְּצֹאן וְהוּא נֶעַר אֶת־בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת־בְּנֵי זְלָפָה

[דבר אחר: "וישב יעקב", הפשתני הזה נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה: אנה יכנס כל-הפשתן הזה? היה פקח אחד משיב לו: נצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו. כך יעקב, ראה כל-האלופים הכתובים למעלה תמה ואמר: מי יכול לכבש את כלן? מה כתיב למטה (פסוק ב): "אלה תלדות יעקב יוסף", דכתיב (עובדיה א, יח): "והיה בית-יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש" – נצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם]: (ב) אלה תלדות יעקב. אלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל ישוב, סבה ראשונה – "יוסף בן-שבע עשרה" וגו', על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר

רש"י (א) וישב יעקב וגו'. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ראויים וחשובים לפרש היאך נתישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי, פרש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל-גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח – פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם – קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית.

(א) וישב יעקב: כנגד מה שאמר כי עשו הלך לו אל ארץ אחרת, אמר עתה כי יעקב נשאר בארץ מגורי אביו.

(ב) אלה תלדות יעקב: הנכון כדעת רשב"ם, כי תולדות ענינו הבנים ובני הבנים. אמנם כדרך שמליצת 'הוא עשו' (למעלה ל"ז מ"ג), כולל כל מה ששייך לו ומה שאירע לו, כן אלה תולדות יעקב כולל מה שאירע לבני יעקב. ואין ספק שאם יאמר אדם כי כוונת כל הספור הזה להודיע הבנים אשר נולדו ליהודה וליוסף, אינו אלא טועה, וע' למעלה כ"ה י"ט. ומלות 'ואלה של תולדות יעקב' אינן ברש"י כ"י שלי.

יוסף בן שבע עשרה שנה: אחת עשרה שנים עברו משעה שחזר יעקב לארץ כנען עד שנמכר יוסף, ובמשך השנים ההן ירד יהודה מאת אחיו והוליד ער ואונן, והכתוב לא רצה להתחיל בספור ההוא שהיה ענין פרטי ליהודה, והתחיל בספור יוסף שהוא מאורע הנוגע לכל המשפחה. עיין למטה ל"ח א'.

הוא נער: משרת (ראב"ע), כמו 'ומשרתו יהושע בן נון נער' (שמות ל"ג י"א), 'ויאמר לנערו רץ מצא נא את החצים' (שמואל א' כ' ל"ו), 'הנה ציבא נער מפיבושת' (שם ב' ט"ז א').

את בני בלהה: היה משרת עמם, לא אותם כדעת ראב"ע.

נְשֵׁי אָבִיו וַיְבֵא יוֹסֵף אֶת־דְּבַתָּם רָעָה אֶל־אָבִיהֶם: וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת־יוֹסֵף מִכָּל־בָּנָיו כִּי־בֶן־זִקְנִים הוּא לּוֹ

שיהיה נראה יפה: את־בני בלהה. כלומר, ורגיל רש"י אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן: את־דבתם רעה. כל־רעה שהיה רואה באחיו בני לאה, היה מגיד לאביו – שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות. ובשלשתן לקה: על אבר מן החי – "וישחטו שעיר עזים" (פסוק לא) במכירתו, ולא אכלוהו חי. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים – "לעבד נמכר יוסף" (תהלים קה, יז). ועל העריות שספר עליהם – "ותשא אשת־אדניו" וגו' (בראשית לט, ז): דבתם. כל־לשון דבה פרלידי"ץ בלעז. כל־מה־שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר: דבה. לשון "דובב שפתי ישנים" (שיר השירים ז, י): (ג) בן־זקנים. שנולד

פשוטו של מקרא להיות [דבר] דבור על אפניו. ומדרש אגדה (בראשית רבה פד, ו) דורש: תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף, מפני כמה דברים: אחת, שכל־עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל. ושהיה זיו אקונין של יוסף דומה לו. וכל־מה־שארע ליעקב ארע ליוסף. זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (שם). ועוד נדרש בו: "וישב" – בקש יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוה, אומר הקדוש־ברוך־הוא: לא דין לצדיקים מה־שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה? והוא נער. שהיה עושה מעשה נערות – מתקן בשער, ממשמש בעיניו, כדי

ויבא יוסף את דבתם: נ"ל כדברי רש"י לא של בני השפחות שהיה משרת עמהם, אלא של בני לאה שהיו מחזיקים בו כמשרת. וכנוי דבתם חוזר לאחיו הנזכרים בראש הפסוק, ולפיכך האתנח תחת אביו, כי מלות 'והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו' הוא כעין מאמר מוסגר.

דבה: כמו שמועה, ובארמי טְבָא, ומשרשו 'דובב שפתי ישנים' (שיר השירים ז' י). וראז' ואחרים מפרשים דובב מן דַב בערבי leniter incessit, repisit ומזה דבה, rumor, obtrectatio, clanculum serpens. התביר שבמלת יוסף ראוי היה להנתן תחת דבתם, ו'רעה' דבק עם ויבא, שאם לא כן היה לו לומר דבתם הרעה.

כתב יד יח"ף:

(א) כי בן זקנים הוא לו: אעפ"י שבנימין נולד אחריו כבר היה יוסף חביב לו ביותר כשנולד בנימן (רשב"ם) כי נולד לזקוניו, ואחר שנולד יוסף לא נולדו עוד בנים ליעקב במשך שש שנים, ובמשך הזמן ההוא היה יוסף בן זקונים ונתחזקה אהבתו בלב אביו ולא רפתה אפ"י בהולד לו בנימן. ואמנם דברי רמב"ן (שמנהג הזקנים לקחת אחד מבניהם

כתב יד י"ף:

(ג) כי בן זקנים הוא לו: אעפ"י שבנימין נולד אחריו כבר היה יוסף חביב לו ביותר כשנולד בנימן (רשב"ם) כי נולד לזקוניו, ואחר שנולד יוסף לא נולדו עוד בנים ליעקב במשך שש שנים, ובמשך הזמן ההוא היה יוסף בן זקונים ונתחזקה אהבתו בלב אביו ולא רפתה אפ"י בהולד לו בנימן. ואמנם דברי רמב"ן (שמנהג הזקנים לקחת אחד מבניהם

וַעֲשֵׂה לָּו כְּתַנַּת פְּסִים: דַּוִּירָאוּ אָחִיו כִּי־אֲתוֹ אָהֵב
 אָבִיהֶם מִכָּל־אָחִיו וַיִּשְׁנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יִכְלוּ דַבְּרוּ לְשָׁלֵם:
 הַוַּיְחַלֵּם יוֹסֵף חֵלֹם וַיִּגְדַּל לְאָחִיו וַיִּזְכְּפוּ עוֹד שְׁנָא אֹתוֹ:
 וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁמְעוּ־נָא הַחֵלֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלַמְתִּי:

דַּתְמַר וַאֲמַנּוּן. וּמַדְרַשׁ אַגְדָּה (בְּרַאשִׁית רַבָּה פֶּד, ח):
 עַל שֵׁם צְרוּתִיו – שֶׁנִּמְכַר לְפּוֹטִיפֶר, וְלִסְוֹחָרִים,
 וְלִישְׁמַעְאֵלִים, וְלַמְדִּינִים: (ד) וְלֹא יִכְלוּ דַבְּרוּ
 לְשָׁלֵם. מִתּוֹךְ גְּנוּתָם לְמַדְנוּ שְׁבַחָם, שֶׁלֹּא
 דַּבְּרוּ אַחַת בְּפֶה וְאַחַת בְּלֵב: דַּבְּרוּ. לְדַבֵּר עִמּוֹ:

לו לעת זקנתו. ואנקלוס תרגם: "בר חכים
 הוא לה", כל-מה-שלמד משם ועבר, מסר
 לו. דבר אחר: שהיה זיו אקונין שלו דומה לו:
 פסים. לשון כלי מלת, כמו (אסתר א, 1): "כרפס
 ותכלת", וכמו (שמואל-ב יג, יח): "כתנת פסים"

רש"י

כתב יד י"ף (המשך):

הַקְּטָנִים לְהִיּוֹת עִמָּהֶם לְשִׂרְתָּם (תְּמִיד) אֵין לְהֵם עֵנִין
 לְכַאֵן כִּי הֵנָּה רֵאִינוּ יוֹסֵף רוּעָה אֶת אָחִיו בְּצֹאן, א"כ
 לֹא הִיָּה תְּמִיד אֲצֵל אֲבִיו.

כתב יד יח"ף (המשך):

תְּמִיד עִם הַזֶּקֶן כִּי יוֹסֵף רֵאִינוּ רוּעָה אֶת
 אָחִיו בְּצֹאן, אֲלֵא בְּמַקְרָא בֶן זְקוּנִים הַבֵּן
 הַחֲבִיב אֵל הַזֶּקֶן.

שד"ל

כַּתְנַת פְּסִים: שֶׁהִיָּתָה מַגְעַת עַד פֶּס יָדוּ (ב"ד פ"ד אוֹת ה') וְעַד פֶּס רִגְלוֹ, וְכֵן תִּרְגַּם עֵקִילָס. וְאוֹרֵךְ
 הַבְּגָדִים הוּא סִימָן שֶׁחֲרוּר וְגְדוּלָה, שֶׁאֵינוּ צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת מִלְּאָכָה. וּמִלַּת פֶּס יָד וְרִגְלָה לְדַעַת גְּעוֹז'
 הִיא מֵעֵנִין קֶצֶה וְסוּף, כְּמוֹ 'כִּי פֶסוּ אֲמוּנִים' (תְּהִלִּים י"ב ב'). וְלְדַעַת תְּלַמִּידֵי דַח"ו מִשְׁרַשׁ פֶּשֶׁה
 וּפְסִיּוֹן, לְהִיּוֹתָהּ מְקוּם מִתִּיחַת הַיָּד וְהַרְגֵל.

דפוס ראשון:

(ד) וְלֹא יִכְלוּ דַבְּרוּ לְשָׁלֵם: הַמְּפָרְשִׁים פִּרְשׁוּ
 וְלֹא יִכְלוּ דַבֵּר עִמּוֹ לְשָׁלוֹם, אֲךָ לֹא מִצְאָנוּ
 בְּשׁוּם מְקוּם דַּבְּרוּ בְּמַקּוּם דַּבֵּר עִמּוֹ.

כתב יד:

(ד) וְלֹא יִכְלוּ דַבְּרוּ לְשָׁלֵם: הַמְּפָרְשִׁים פִּרְשׁוּ
 וְלֹא יִכְלוּ דַבֵּר עִמּוֹ לְשָׁלוֹם, אֲךָ לֹא מִצְאָנוּ
 דְּבַר נִקְשֵׁר עִם הַפְּעוּל.

וְל"נ וְלֹא יִכְלוּ שֶׁאֵת דַּבְּרוּ לְשָׁלוֹם, כְּשֶׁהִיָּה מְדַבֵּר עִמָּהֶם אֲפִילוֹ דַּבְּרֵי שָׁלוֹם לֹא הִיוּ יִכְלוּ
 שֶׁאֲתוֹ. מִצְאָנוּ לְשׁוֹן שֶׁאֵת נִשְׁמַט אַחַר לֹא יִכּוֹל, כְּמוֹ 'גְּבַה עֵינַיִם וְרַחֵב לֵבב אֹתוֹ לֹא אוֹכֵל'
 (תְּהִלִּים ק"א ה'), 'לֹא אוֹכֵל אוֹן וְעֲצָרָה' (יִשְׁעִיָּה א' ג'). עֵינֵי שֵׁם פִּירוּשׁוֹ.

(ה) וַיְחַלֵּם יוֹסֵף חֵלֹם וַיִּגְדַּל: אוֹלֵי אֵין זֶה חֵלֹם הָאֱלוּמוֹת אֲלֵא חֵלֹם אַחַר אֲשֶׁר לֹא נִכְתַּב,
 וְזֶה טַעַם וַיִּזְכְּפוּ עוֹד שֶׁנּוֹא אוֹתוֹ שֶׁנִּכְתַּב שְׁתֵּי פַעַמִּים, וְזֶה טַעַם 'חֲלוּמוֹתָיו' הָאֲמוֹר לְמַטָּה
 (פְּסוֹק ח') בִּלְ רַבִּים, אַעֲפ"י שֶׁעֲדִיין לֹא נִכְתַּב אֲלֵא חֵלֹם אַחַד. וְאַחַר זְמַן מִצְאָתִי כִּי גַם רַד"ק
 (לְמַטָּה פְּסוֹק ח') כְּתַב: אוֹלֵי חֵלֶם ג"כ פַּעַם אַחֲרַת קוֹדֵם זֶה הַחֵלֹם וְכוּ', אֲךָ גַם הוּא לֹא אָמַר
 שֶׁהַחֵלֹם הָאֲמוֹר כֹּאֵן אֵינְנוּ הָאֲמוֹר בְּפִסּוֹק שֶׁאֲחַר זֶה. וְתַלְמִידֵי שְׁבַתִּי אֲנִקוּנָא אוֹמַר שֶׁאֵין סַפֵּק
 כִּי הַפְּסוֹק הַזֶּה וְשֶׁלֹּאֲחֲרָיו עַל חֵלֹם אַחַד נִאֲמָרוּ, וְמָה שֶׁכְּתוּב לְמַטָּה עַל חֲלוּמוֹתָיו וְעַל דַּבְּרֵיו
 הַכוּוֹנָה עַל שֵׁם הָעֵתִיד, כְּלוּי עַל הַחֵלֹם הַהוּא וְעַל הַשְּׁנֵי הַנִּכְתָּב אַח"כ.

יֵאָמְרוּ אֲבוֹתָיו וְאָחִיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת־הַדָּבָר: שְׁנֵי יָב וְיִלְכוּ
 אֲחִיו לְרַעוֹת אֶת־צֶאֱן אַבְיָהֶם בְּשִׁכְמָם: יג וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל
 אֶל־יוֹסֵף הֲלוֹא אֶחָיִךְ רַעִים בְּשִׁכְמָם לָכֵה וְאֶשְׁלַחְךָ אֵלֵיהֶם
 וַיֹּאמֶר לוֹ הַנְּנִי: יד וַיֹּאמֶר לוֹ לְדָנָא רְאֵה אֶת־שְׁלוֹם אֶחָיִךְ
 וְאֶת־שְׁלוֹם הַצֶּאֱן וְהַשְׁבִּנִי דָבָר וַיִּשְׁלַחְהוּ מֵעֵמֶק חֲבֵרוֹן
 וַיָּבֵא שְׁכֶמָה: טו וַיִּמְצְאוּהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תַעֲהָ בַשָּׂדֶה
 וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לֵאמֹר מַה־תַּבְקֶשׁ: טז וַיֹּאמֶר אֶת־אָחִי

שנאמר (במדבר יג, כב): "ויעלו בנגב ויבא עד-
 חברון"?! אלא, מעצה עמוקה של [אותו] צדיק
 הקבור בחברון, לקים מה-שנאמר לאברהם
 בין הבתרים (בראשית טו, יג): "כי-גר יהיה
 זרעך": **ויבא שכמה**. מקום מוכן לפרענות –
 שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם
 נחלקה מלכות בית-דוד, שנאמר (דבה"ב י, א):
 "וילך רחבעם שכמה" וגו': (טו) **וימצאוהו איש**.
 זה גבריאל, [שנאמר (דניאל ט, כא): "והאיש

"הבוא נבוא" וגו' – כשם שאי אפשר באמך,
 כך השאר הוא בטל: (יא) **שמר את-הדבר**. היה
 ממתין ומצפה מתי יבוא, וכן (ישעיה כו, ב):
 "שמר אמנים", וכן (איוב יד, טז): "לא-תשמר
 על-חטאתי" – לא תמתין: (יב) **לרעות את-צאן**.
 נקוד על "את", שלא הלכו אלא לרעות את
 עצמן: (יג) **הנני**. לשון ענוה וזריזות, נזדרז למצות
 אביו, ואף-על-פי שהיה יודע באחיו ששונאין
 אותו: (יד) **מעמק חברון**. והלא חברון בהר,

חלום כזה, אמנם הבין ג"כ שאם היה גוער בו על שספר אותו היה זה מחזק האמונה בחלום
 ההוא, והיה יוסף מוסיף להתגאות ואחיו היו מוסיפים לשנוא אותו, ולפיכך אמר לו מה
 החלום הזה וגו', כלומר הלא חלום הוא ושקר הוא זה.

(יא) **שמר את הדבר**: המתין (פרחון), וכמהו 'ועין נאף שמרה נשף', (איוב כ"ד ט"ו).

דפוס ראשון:

כתב יד:

(יד) **רעים בשכם**: במקום סכנה, שהרגו אנשי המקום (רשב"ם בשם ר' יוסף קרא).
 (יד) **רעים בשכם**: בשדה אשר בסביבות שכם, כמו שכתוב 'ובניו היו את מקנהו בשדה' (למעלה ל"ד ה').

(טו) **והנה תעה בשדה**: שרש תעה נאמר על מי שהולך אנה ואנה וזה לפעמים להיות המקומות
 ההם בלתי ידועים לו והוא משוטט כשה אובד. ולפעמים הוא מכיר המקומות, אך איננו יודע
 איזה מהם הוא הראוי לו ובאיזה מהם ימצא מבוקשו, וכאן מכיר היה יוסף את השדה שהיו
 אחיו רגילים לרעות בו, והיה המקום רחב ידים והיה משוטט בו ומבקש אותם והאיש שמצאו

אֲנֹכִי מִבְּקֶשׁ הַגִּידָה-נָא לִי אֵיפֹה הֵם רַעִים: יז וַיֹּאמֶר
הָאִישׁ נִסְעוּ מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי אִמְרִים גְּלוּכָה דְתִינָה וַיִּלְךְ
יוֹסֵף אַחֲרֵי אָחָיו וַיִּמְצָאֵם בְּדֹתָן: יח וַיֵּרְאוּ אֹתוֹ מֵרַחֵק
וּבְטָרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַבְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ: יט וַיֹּאמְרוּ
אִישׁ אֶל-אָחָיו הֲנֵה בְּעַל הַחֲלוּמוֹת הַלְזָה בָּא: כ וַעֲתָה |
לָכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנִשְׁלַכְהוּ בְּאֶחָד הַבְּרוֹת וְאִמָּרְנוּ חַיָּה רָעָה
אֲכָלְתָהּ וְנִרְאָה מֵה־יְהִיו חֲלֹמְתָיו: כא וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן

אמר רבי יצחק: מקרא זה אומר דרשני, רוח רש"י הקדש אומרת כן: הם אומרים נהרגוהו, והכתוב מסים: "ונראה מה־יהיו חלמתיו" – נראה דבר מי יקום, או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם "ונראה מה־יהיו חלמתיו", שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו: (כא) לא נכנו נפש.

גבריאל^[1]: (יז) נסעו מזה. הסיעו עצמן מן האחוה: נלכה דתינה. לבקש לך נכלי דתות, שימיתוך בהם. ולפי פשוטו: שם מקום הוא. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: (יח) ויתנבלו. נתמלאו נכלים וערמומיות: אתו. כמו 'אתו' 'עמו', כלומר, אליו: (כ) ונראה מה־יהיו חלמתיו.

היה מכיר אותו ויודע שלא היה תועה ואובד ממש, אלא שהיה מבקש דבר מה ואמר לו 'מה' תבקש', וראוי לתרגם *mentre vagava* ("ב' תמוז תרכ"ב).

(יח) ויתנבלו אתו: אין פעול אחר בנין התפעל, לפיכך אין מלת אתו מורה כאן על הפעול, אלא דרך מלת את ועם לשמש אצל הפעלים המורים מריבה ומלחמה, כמו 'ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי' (תהלים ל"ה א'), 'וילחם עם ישראל' (שמות י"ז ח'), 'הרוב רב עם ישראל' (שופטים י"א כ"ה). (כל זה בכח דברי רש"י).

(יט) הלזה: כל הלזה כשורואים אותו מרחוק, וכן 'מי האיש הלזה' (למעלה כ"ד ס"ה) (רשב"ם). ונ"ל שנפל טעות סופרים בטעמים, וראוי להטעים בעל החלומות בדרגא תביר. ונ"ל ג"כ כי הלזה, שהוא מורכב מן הלאה זה, איננו חוזר כאן אל האדם, כי אם אל המקום, הנה הלזה (שם במקום לא קרוב ולא רחוק באותו מקום) בעל החלומות שהוא בא, ולפי זה הלזה דבק עם הנה לא עם בעל החלומות, ולפי זה היה ראוי להיות בטעם פחות מן התביר, והוא גרש, הנה בעל החלומות הלזה בא. כלומר הנה באותו מקום בעל החלומות שהוא בא. וכן 'הנה השונמית הלז' (מלכים ב' ד' כ"ה) הנה השונמית שם באותו מקום.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(כא) ויצלהו מידם: (כא) ויצלהו מידם: מליצה היא, והכוונה התחכם להצילו שלא במאמרו. בהרגוהו כשיבא לידם, כי אמנם לא היה עדיין בידם, אבל היה מרחוק.

וַיִּצְלְהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לָא נַכְנֹו נַפְשׁ: כב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים |
 רְאוּבֵן אֶל־תִּשְׁפְּכוּ־דַם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל־הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר
 בַּמִּדְבָּר וַיֵּד אֶל־תִּשְׁלַחוּ־בוֹ לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם
 לְהַשִּׁיבוֹ אֶל־אָבִיו: שלישי כג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־בָּא יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו
 וַיִּפְשְׁטוּ אֶת־יוֹסֵף אֶת־כְּתָנָתוֹ אֶת־כְּתָנָת הַפָּסִים אֲשֶׁר
 עָלָיו: כד וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׁלַכוּ אֹתוֹ הַבֶּרֶה וְהַבּוֹר רֶק אֵין בּוֹ
 מַיִם: כה וַיִּשְׁבּוּ לְאֹכֶל־לֶחֶם וַיִּשְׂאוּ עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ וְהִנֵּה

מכת נפש זו, היא מיתה: (כב) למען הציל אתו. רוח הקדש מעידה על ראובן, שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו משם, אמר: אני בכור וגדול שבכלן, לא יתלה הסרחון אלא בי: (כג) את־כתנתו. זה חלוק: את־כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו: (כד) והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר: "והבור רק" – איני יודע שאין בו מים?! מה־תלמוד לומר: "אין בו מים"? מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש־בו: (כה) ארחת. כתרגומו: "שירת", על שם הולכי ארח: וגמליהם נשאים וגו'. למה פרסם הכתוב את משאם? להודיע

רש"י מכת נפש זו, היא מיתה: (כב) למען הציל אתו. רוח הקדש מעידה על ראובן, שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו משם, אמר: אני בכור וגדול שבכלן, לא יתלה הסרחון אלא בי: (כג) את־כתנתו. זה חלוק: את־כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו:

לא נכנו נפש: מכת נפש זו היא מיתה (רש"י). ואמנם מה שנתעורר ראובן לבדו להציל את יוסף לא שהיה רחמני יותר משאר אחיו, כי כשראה שהילד איננו לא דאג אלא לעצמו באמרו 'ואני אנה אני בא' (פסוק ל'). ואולי (כדעת אח"מ), ראובן לא היה שונא כ"כ את יוסף, כי הוא הבכור, והיה סבור שגם אם ירצה אביו לרומם את יוסף, לא יִנְשָׂאוּ למעלה מבנו הבכור. או שהיה ראובן ירא שמא יעקב יתלה הסרחון בו לבדו, כי יאמר הנה ראובן להיותו הבן הבכור לשנואה ובראותו שאני מחבב את יוסף, דאג שמא אבכר את בן האהובה על פני בן השנואה, על כן הרג אותו (הנ"ל). או (כדעת דון יצחק) מאשר חטא לאביו בחללו יצועי אביו, חשב שבזה יתקן את אשר עותו. ועכ"פ היה ירא להוסיף על חטאתו פשע אם היה מניח לאחיו שיוציאו מחשבתם הרעה אל הפעל (יא"א).

(כב) השליכו אתו אל הבור הזה: אחר שראה שלא הועילו דבריו הראשונים שאמר להם לא נכנו נפש, כי קמו עליו ולא אבו לשמוע לו, כמו שנראה ברור מדברי ראובן (למטה מ"ב כ"ב): 'הלא אמרת אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם', אז התחכם לומר להם 'השליכו אותו אל הבור', והיה בדעתו לשוב לקחתו ולהשיבו אל אביו (יח"ף) (רמב"ן).

(כה) ארחת: חברת בני אדם עוברי ארח, שיירה, ובלשון ערבי קי'רוֹאן וממנו carovana.

נכאת: המתרגם האלכסנדרני תרגם מיני בשמים (thymiamata), וכן היירונימוס aromata, אנקלוס שעוה, בושארט storax. ולודוביקוס de Dieu אומר כי המילה משרש נכת שענינו

אַרְחַת יִשְׁמְעֵאלִים בָּאָה מִגְּלֶעַד וּגְמִלְיָהִם נְשָׂאִים נְכֹאת
 וְצָרִי וְלֹט הַחֲלָכִים לְהוֹרִיד מִצְרַיִמָּה: כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־
 אַחִיו מֵהַבְּצַע כִּי נִהְרַג אֶת־אֲחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת־דָּמֹ: כז לָכֵן
 וּנְמַכְרֵנוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים וַיְדַנּוּ אֶל־תְּהִיבּוּ כִּי־אֲחִינוּ בְּשָׂרְנוּ

ע"א): (כו) מה־בצע. "מה־ממון", כתרגומו: רש"י
 וכסינו את־דמו. ונעלים את מיתתו: (כז) וישמענו.
 "וקבילו מנה", וכל־שמיעה שהיא קבלת
 דברים, כגון זה, וכגון: "וישמע יעקב אל־אביו"
 (בראשית כח, ז), "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז),
 מתרגם: "נקבל". וכל־שהוא שמיעת האזן,
 כגון: "וישמעו את־קול ה' אלהים מתהלך בגן"
 (בראשית ג, ח), "ורבקה שמעת" (בראשית כז, ה),
 "וישמע ישראל" (בראשית לה, כב), "שמעתי את־
 תלונת" (שמות טז, יב), כולן מתרגם: "וישמעו",

מתן שכון של צדיקים, שאין דרכן של ערביים
 לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו
 בשמים שלא יזק מריח רע: נכאת. כל־כנוסי
 בשמים הרבה קרוי "נכאת", וכן (מלכים ב כ, ג):
 "ויראם את־כל־בית נכתה" – מרקחת בשמיו.
 ואנקלוס תרגמו לשון שעוה: וצרי. שרף הנוטף
 מעצי הקטף, והוא "נטף" הנמנה עם סמני
 הקטרת (שמות ל, לד): ולט. [תרגומו: "לוטם",
 כמו בלשון משנה (שביעית ז, ו). ורבותינו פרשוהו
 לי שרש עשב. (ושמו אשטרולוזיא"ה. במסכת נדה ח

נְשָׂה, והוא (כמו נְכִית בערבי) כל מה שנותנים בפיהם לנשוק, לטהר הַשְּׂנִיִּים ולהיטיב ריח שד"ל
 הפה.

צרי: הוא opobalsamum.

לט: תרגם אנקלוס לְטוֹס, והוא laindanum או ladanum. ובאיטלקי lādano, o laudano
 והוא

umore grasso e viscoso che trasuda da un frutice detto volgarmente imbrentano
 o rimbrentano, del quale pascendosi le capre, riman loro attaccato ai peli della
 barba.

(כו) מה בצע וכו': מה תועלת לנו ומה הנאה לנו אם נהרוג אותו ונסתיר את מיתתו? הנה על
 כרחנו צריכים אנו להסתיר מיתתו, ולא נוכל להתפאר במה שעשינו, פן נביא עלינו קללת
 אבינו. והנה אין לנו הנאת הנקמה כשלא נוכל להתפאר בה ולפרסמה (וקרובים לזה דברי דון
 יצחק). וטעם 'כי נהרוג את אחינו', כי אם היו מניחים אותו בבור היה מת ברעב, והוא כאלו
 יהרגוהו. ויהודה דָּבַר בחכמה, פתח בבחינת הנאת עצמם, וסיים בבחינת החמלה והחנינה.

(כז) וידנו אל תהי בו: כי אחר שהשלכנוהו אל הבור, אם ימות שם, ידנו המיתה אותו.

וישמעו אחיו: וראובן שתק, כי אחר שכבר אמר השליכו אותו אל הבור לא היה בידו שיתנגד
 ליהודה שאמר נמכרנו לישמעאלים, כי בזה היה סותר דבריו הראשונים, וקרוב שיבינו אחיו כי
 רוח אחרת עמו (אח"מ) עיין בפסוק שאחר זה.

הוא וישמעו אחיו: כח ויעברו אנשים מדינים סחרים
 וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף
 לישמעאלים בעשרים כסף וביאו את יוסף מצרימה:

רש"י "ושמעת", "ושמע", "שמיע קדמי": (כח) ויעברו הכתוב, שנמכר פעמים הרבה: וימשכו בני
 אנשים מדינים. זו היא שירה אחרת. והודיעך יעקב את יוסף מן הבור, וימכרוהו לישמעאלים,

שד"ל (כח) וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים: רוב העולם מאמינים
 כי אחי יוסף מכרו אותו. ורשב"ם ראה בחכמתו כי לא כן היה הדבר, ואחריו החזיק החזקוני.
 וידידי ובן דודי שחבד"ל, מהר"ר שמואל חיים בן דוד לא-לי זצ"ל העמיק החקירה בענין
 הספור הזה וכיין לדעת רשב"ם, והשכיל לברר כל עניני המכירה הזאת באר היטב, באגרתו
 אלי (כ"ח כסלו תקפ"ט). ותמצית דבריו הוא כי מעולם לא מכרו בני יעקב את יוסף אחיהם,
 וגם לא ידעו דבר ממכירתו, ומעשה שהיה כך היה: כאשר ראו אחי יוסף אותו מרחוק
 התנכלו להמיתו, ויאמרו וכו' לכו ונהרגוהו וכו' וישמע ראובן ויצילהו מידם, ויעץ אותם
 להשליך אותו הבורה (למען הציל אותו מידם). ונעשתה עצתו וישליכוהו הבורה. ואח"כ ישבו
 לאכול לחם וירחקו מן הבור שלא לשמוע זעקת יוסף בהתחננו אליהם, כעדות הכתוב
 (למטה מ"ב כ"א) 'אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו'. עודם אוכלים וישאו
 את עיניהם ויראו אורחת ישמעאלים, ויאמר יהודה לכו ונמכרנו וכו'. וישמעו אחיו, כלו'
 הסכימו כלם, כי אחרי כלותם לאכול ישובו אל הבור ויעלו משם את יוסף ויביאוהו אל
 הישמעאלים למכרו להם (כי לא נמצא רמז בכתובים שהישמעאלים יהיו צריכים על פי
 דרכם להגיע עד אצל בני יעקב). ויהי עד כה ועד כה, עודם מדברים ביניהם, רחוק מן הבור,
 והנה (בלי ידיעת אחד מהם), 'ויעברו אנשים מדינים סחרים' (במקרה אשר הקרה ה') אצל
 הבור, וימשכו המדינים ויעלו את יוסף מן הבור ויביאוהו אל הישמעאלים, וימכרוהו להם
 בעשרים כסף, ויביאו את יוסף מצרימה. והנה אחרי אכלם, וימהר ראובן לבדו, ויפרד מאחיו
 בלא ראותם, וישב בוריוזות אל הבור להעלות את יוסף ולהשיבו אל אביו, טרם יגיעו אחיו
 להעלותו ולמכרו. אבל... כהמס דונג מפני אש כן נמס לב ראובן ויהי למים בהביטו אל
 תוך הבור ואין עוד יוסף שם. ויקרע את בגדיו כי חשב בדעתו באין ספק כי דוב או אריה
 טורף בדי גורותיו ומחנק ללבאותיו טרפהו, וישאהו חי כמו שהוא ראשו על כרעיו ועל
 קרבו אל אחד החורים או לאחת המעונות למלאת טרף חוריו ומעונותיו טרפה, ולכן לא
 נמצא שם דם או עצמות. וישב ראובן ביגון ובבהלה אל אחיו, ויצעק ויאמר הה! כי הילד
 איננו עוד כי נטרף, ועצתי כעצתכם נבערה, ואני אנה אני בא, כי אני אשם יותר מכלכם,
 כי בעצתי השלכתם אותו הבורה, וכאלו אני הסיבותי מיתתו. ויאמינו כן כל אחיו ויתמהו
 על הדבר הזה, כי האלהים אינה לידם שימות אחיהם, אך לא הצר להם, כי שמחו בידיעת
 מיתת שנואם, בלי פגיעת ידם בו, ולכן לא ענו דבר. וינעצו אחרי כן מה לעשות למען
 הציל גם את ראובן מתלונת אביהם, ולכן טבלו את כתנת יוסף בדם וישלחוהו לאביהם,

למען יאמין כי יוסף נטרף טרם הגיעו אליהם. והנה כאשר באו בני יעקב אל אביהם ויראו איך התאבל יעקב עד מאד על בנו, התחרטו מיד על כל אשר עשו. ואולם ומה לעשות? אם יוסף כבר נטרף והיה למאכל חיות השדה, לא נשאר להם אלא לנחמו בדברים. וכן עשו. והנה על פי הדברים האלה יתבאר כי בני יעקב שבטי יה אשר בחר לסגולתו אינם רשעים מתכונת נפשם הרעה, ואינם מאותם שנאמר עליהם 'ויטרופו לעד אפו ועברתו שמרה נצח' (עמוס א' י"א). ואף אם ברגע קטן יחטאו, מסַפֵּת הקנאה והשנאה, כי הלא דרך אנוש למעול, אינם עומדים ח"ו במרדם, וקל מהרה יכירו חטאתם וינחמו על כל אשר עשו, ויטרחו בכל יכלתם להנקות ממנו. וזה נראה ממה שכתוב 'ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו'; כי שבו כלם הביתה, איש לא נעדר, לעשות ככל מאמצי כחם לנחם את אביהם. ומה שלא הלכו לבקש את יוסף, כי כלם האמינו באמונה שלמה ובלי שום צד ספק כי נטרף, ואין עוד תקוה להחזירו בחיים. ומה ששתק ראובן כאשר שמע את עצת יהודה למכור את יוסף, היה בכוונה להסתיר מאחיו מחשבתו הטובה אשר חשב על יוסף, למען לא יתנו אחיו עיניהם עליו לראות מה הוא עושה בלכתו לבדו אל הבור, ובפרט אחרי שמעו עצת יהודה, וידע או דָּמָה לַפְּחוֹת שאחיו לא יתנגדו ליהודה הגביר באחיו, ואחרי דבריו לא ישנו ויִדְמֻ לְמוֹ עצתו, ואלו יגלה דעתו להם לא יניחוהו בלי ספק ללכת לבדו אל הבור כאשר חשב, מיראתם פן ימנעם מלעשות באחיהם כרצונם. ויובן ג"כ איך היה שלא השיבו דבר לראובן כשאמר אליהם הילד איננו, והיה להם לומר לו אנחנו מכרוהו, כי אמנם לא השיבוהו דבר באשר לא מכרוהו ולא ידעו מה היה לו יותר ממה שידע ראובן. ויובן ג"כ למה אמר יוסף 'כי גנב גנבתי' (למטה מ"א ט"ו), כי היתה כוונתו על המדינים אשר באמת גנבוהו והרחיקוהו מארץ העברים, כי לא חשב את אחיו שיהיו הם המוכרים אותו מתחלה למדינים. ומה שכתוב אחר זה: 'המדנים מכרו אותו אל המצרים', לדעתו הם הם הישמעאלים הנזכרים למעלה, כי לדעתו ישמעאלים הוא שם כולל לכל בני אברהם זולתי יצחק. ואפשר שהיו מבני מדין בן אברהם (למעלה כ"ה ב'). ואולם המדינים המוכרים את יוסף לישמעאלים אף שגם הם מבני אברהם, הם בוודאי אנשים אחרים אשר לא היו בארחת הישמעאלים, וא"א שיהיו אחד המוכרים והקונים, ולכן נקראו בשם לזוי פרטי סוחרים. ועוד ראייה כי הישמעאלים והמדנים אחד הם, כי פה אמר הכתוב והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר, ואחר זה אמר ויקנהו פוטיפר וכו' מיד הישמעאלים. ואחרי הדברים והאמת האלה, לא יקשה לפרש פסוק א' הנשנה פעמים שנראה כסותר כל הבנין הזה, והוא מאמר יוסף לאחיו בהודעו להם 'אני יוסף אחיכם אשר מכתם אותי מצרימה ועתה אל תעצבו' וכו' (למטה מ"ה ד') 'כי מכתם אותי הנה' (שם ה'), כי הכוונה בו הוא לדעתו, אתם הסיבותם מכירתי ובואי מצרימה. כמו 'ויבן שלמה את הבית' (מ"א ו' י"ד) שהבונה סָבַב בציוויו לבונים שיבנה הבית. [אמר שד"ל יש להוסיף דוגמאות דומות יותר, כגון 'והורדתם את שיבתי ביגון שאולה' (למטה מ"ב ל"ח), 'אתם המתם את עם ה'" (במדבר י"ז ו'), 'ואת העיר הזאת תשרף באש' (ירמיה ל"ח ג)]. וכן אחיו הסבו בשנאתם שְׂיַמְכֵר יוסף למצרים. והראיה על זה היא כי עכ"פ הם לא מכרוהו למצרים, והיה די שיאמר אשר מכתם אותי, וכן אמר אח"כ 'לא אתם שלחתם אותי הנה', וידוע שהם לא שלחוהו, אלא סָבְבוּ שישלח למצרים. ואם נרצה לפרש הפסוק כי 'גנב גנבתי' (למטה מ' ט"ו) כדברי כל המפרשים שהכוונה על אחיו שגנבוהו ומכרוהו, אז נוכל ג"כ לומר

כט וַיֵּשֶׁב רְאוּבֵן אֶל־הַבּוֹר וְהִנֵּה אֵיזֶי־יוֹסֵף בְּבוֹר וַיִּקְרַע
 אֶת־בְּגָדָיו: ל וַיֵּשֶׁב אֶל־אָחִיו וַיֹּאמֶר הֲיִלֵּד אֵינָנו וְאֲנִי אָנֹכִי
 אֲנִי־בֹא: לא וַיִּקְחוּ אֶת־כֶּתֶנֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁחָטוּ שְׂעִיר עִזִּים

רש"י והישימעאלים למדינים, והמדינים למצרים: אביו: (ל) אנה אני־בא. אנה אברח מצערו של (כט) וישב ראובן. ובמכירתו לא היה שם, אבא: (לא) שעיר עזים. דמו דומה לשל אדם: שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר: הכתנת. זה שמה. וכשהיא דבוקה לתבה עסוק היה בשקו ובתעניתו, על שבלבל יצועי אחרת, כגון: "כתנת יוסף" (פסוק לא), "כתנת

שד"ל כי יוסף בראותו המדינים המושכים ומוכרים אותו כאדונים לא ידע באמת מי הם הגנבים, האָחִיו אם המדינים. ואולי חשב בדעתו כי אחיו מתחלה מכרוהו למדינים, ולכן אמר להם בהודעו כי מכרתם אותי. וא"ת אם אחיו לא מכרוהו למה שתקו כשאמר להם כי מכרתם אותי? תשובתך בצדך כי לא יכלו אחיו לענות אותו גם לשאלת 'העוד אבי חי', כי נבהלו מפניו, ואיך יעזו מצח להתוכח עמו בענין חטאתם? עד כאן לשון ידידי שחברד"ל זצ"ל, וגם כי אינני מסכים עמו בכל פרטי הפירוש, הנה בעיקר הענין דבריו ודברי רשב"ם נכונים בעיני. ונראה לי כי המושכים את יוסף מן הבור היו המדינים, והם מכרוהו לישמעאלים, ובני יעקב לא ראו זה ולא ידעו מכל זה מאומה, ויוסף האמין כי הם מכרוהו אל המדינים ואמרו להם לכו מְשֻׁכוֹהוּ מִן הַבּוֹר. ואחי יוסף לא אמרו לו מעולם כי הם לא מכרוהו, שהרי קים לָהּ בְּרָכָא מְנִיָּה, כי כוונתם היתה שימות בבור, ואיך יאמרו לו: אל תחשוב כי אנחנו מכרנוך, כי אמנם היה בלבנו שתמות בבור. ואח"כ בעצת יהודה הסכמנו למכור אותך והמדנים קדמו ומכרו אותך. וטעם כי גנב גנבתי על אחי יוסף שמכרוהו (לפי מה שהאמין יוסף), והם גנבוהו מאביו.

(כט) וישב ראובן אל הבור: הלך שם בסתר להצילו קודם שימכרוהו.

(ל) ואני אנה אני בא: אם הכוונה אנה אברח מצערו של אבא, היל"ל אנה אלך, כמו 'אנה אלך מרוחק' (תהלים קל"ט ז). אבל שרש בוא נאמר על הכניסה במקום, ועל כן נ"ל בכמה צרות אני נכנס מעתה, דוגמת מליצת 'בא בימים' (למעלה כ"ד א'), 'אבוא בגבורות' (תהלים ע"א ט"ז) וכמו 'צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו' (משלי י"א ח), וכן בטובה, 'ואל יבאו בצדקתך' (תהלים ס"ט כ"ח). כי כמו שאומרים שהצרה באה לאדם, כן אומרים שהוא בא בצרה, כמו שאומרים 'ממצאוהו רעות רבות וצרות' (דברים ל"א י"ז), ואומרים גם כן 'צרה ויגון אמצא' (תהלים קט"ז ג). ואמנם ראובן היה מיצר על זה יותר משאר אחים לאחת מן הסבות שהזכרתי למעלה (פסוק כ"א).

(לא) ויטבלו את הכתנת בדם: אין ספק שעשו בה קרעים כדי שיהיה נראה שהיתה בפי חיה רעה והכתוב לא חש להזכיר זה. ויש אומרים כי זה טעם וישלחו, והוא רחוק.

וַיִּטְבְּלוּ אֶת־הַכֶּתֶנֶת בַּדָּם: לַבּ וַיִּשְׁלְחוּ אֶת־כֶּתֶנֶת הַפָּסִים
וַיָּבִיאוּ אֶל־אֲבֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ זֹאת מִצְאָנוּ הַכֶּרֶן־נָא הַכֶּתֶנֶת
בְּנֶדֶךָ הוּא אִם־לֹא: לַג וַיִּכִּירָה וַיֹּאמֶר כֶּתֶנֶת בְּנֵי חַיָּה רָעָה

פס"ם" (פסוק ג), "כתנת בד" (ויקרא טז, ד) — נקוד
"כתנת": (לג) ויאמר כתנת בני. היא זו: חיה רעה
אכלתהו. נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה
בו אשת פוטיפר. ולמה לא גלה לו הקדוש־
ברוך־הוא? לפי שהחרימו וקללו את כל־מי
שיגלה, ושתפו להקדוש־ברוך־הוא עמהם.
אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר: היאך
אגלה, והקדוש־ברוך־הוא אינו רוצה לגלות

(לב) וישלחו: ע"י בני אדם שלא יגידו מי השולחים, אלא שיאמרו זאת מצאנו (רשב"ם), ולא
מלאם לבם להטעות אביהם בפיהם, או לראותו בשעת בוא הכתנת לפניו.

דפוס ראשון:

כתב יד:

ויביאו: הוא פירוש הקודם, עשו שתגיע אל אביהם.

ויביאו: על ידי שליח.

ויאמרו: השולחים שהביאו אותה.

(לג) ויכירה ויאמר: ביהודה למטה (ל"ח כ"ז) 'ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני', ספור ההכרה
מופסק בטעם רביעי, וכאן ההכרה רהוט למלת ויאמר, כי יעקב תכף שראה צווח כתנת בני!
אבל יהודה התמהמה והרהר מעט קודם שיודה חטאו (כך שמעתי מפי כמוהר"ר אברהם חי די קולוניא
זצ"ל).

כתנת בני וגו': התבונן בשלשת המאמרים הקצרים האלה, תחלה תכף בראותו את הכתנת
אמר כתנת בני היא זאת, אח"כ בהתבוננו על הדם אשר עליה ועל מה שאמרו לו שמצאו
הכתנת, ויוסף עדיין לא שב לביתו, שפט כי חיה רעה אכלתהו. ובבוא הרעיון הזה אל לבו,
מיד נכמרו רחמיו על בנו, ונצטייר בדמיונו כאלו הוא רואה את יוסף בין שני החיה, וקרא
במר נפשו: טרוף טרוף יוסף! כלומר מקרה אכזר כזה אירע ליוסף, לְבְנֵי חַיִּיבִי! והציור הזה
הבהיל רוחו, עד אשר לא יכל לדבר עוד. והנה שני המאמרים הראשונים הם מחשבות השכל,
והשלישי הוא תולדת ההתפעלות, לפיכך במאמר השני חיה רעה אכלתהו התחיל מן הפועל,
כי כראותו כתנת בנו מגוללה בדמים התחיל מְחַפֵּשׂ וחוקר בשכלו איך נהיתה כזאת, וחשב
כי הפועל היה בלי ספק חיה רעה שאכלתהו; אבל במאמר האחרון להיותו יליד ההתפעלות
לא אמר יוסף נטרף, כי הציור הגובר בנפשו באותה שעה היה צערו של יוסף בין שני החיה,
על כן התחיל טרוף טרף. והנה הציור הזה (טרוף טרף) הוא מעצמו ציור מכאיב, יהיה הנטרף
מי שיהיה, אבל המכאוב יתגבר ויבוא עד נפש כשהנטרף הוא הבן החביב. על כן התפעלותו
ומכאובו נתן בפיו מלת יוסף, ואז נשאר שוּמֵם, ולא דָּבַר עוד. והנה ידוע כי הדיבור הוא נתוח
(analysis) המחשבה וההתפעלות, והנה זו מעלה בלה"ק שאיננה בשאר לשונות, שאפשר
להפשיט בה הפעולה מציורי הזמן והגוף, ולדבר על הפעולה לבדה, ואח"כ על הפעולה עצמה

אֲכַלְתֶּהוּ טָרֵף טָרֵף יוֹסֵף: לֹד וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׂמֹלְתָיו וַיִּשֶׂם
שֵׁק בְּמַתְּנָיו וַיִּתְּאֵבֵל עַל־בְּנָיו יָמִים רַבִּים: לֵה וַיִּקְּמוּ כָּל־
בָּנָיו וְכָל־בְּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ וַיִּמָּאֵן לְהִתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי־אֲרֹד

ללבן (בראשית לא, מא): "זה-לי עשרים שנה בביתך" – לי הן, עלי הן, וסופי ללקות כנגדן: (לה) וכל-בנותיו. רבי יהודה אומר: אחיות תאומות נולדו עם כל-שבט ושבט, ונשאום. רבי נחמיה אומר: כנעניות היו. אלא, מהו "וכל-בנותיו"? כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו, ולכלתו בתו: וימאן להתנחם. אין אדם יכל לקבל תנחומין על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזרה שישתכח מן הלב ולא על החי: ארד אל-בני. כמו: 'על

רש"י לז!?: (לד) ימים רבים. עשרים ושתים שנה, משרש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר (פסוק ב): "יוסף בן-שבע-עשרה שנה" וגו', ובן-שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השבע, ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים, הרי עשרים ושתים שנה. כנגד עשרים ושתים שנה שלא קים יעקב כבוד אב ואם – עשרים שנה שהיה בבית לבן, ושתי שנים בדרך בשוכו מבית לבן, שנה וחצי בסכות, ושהה חדשים בבית אל. וזהו שאמר

בצירוף אל הזמן ואל הגוף הפועל או הנפעל. וכן כאן הזכיר תחלה פעולת הטרפה לבדה, טרוף, ואח"כ הפעולה עצמה בצירוף אל הזמן שעבר ואל הגוף הנפעל, טרף. והמעלה הזאת מוספת חוזק ותוקף הרבה אל המאמרים, כמו 'בכו לא תבכה חנון יתןך' (ישעיה ל' י"ט), כאלו תאמר: Di piangere non ti accadrà: pietà sentirà egli di te:

וכן למעלה 'המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו' (פסוק ח'), יפה תרגם אנקלוס המלכו את מְדַמִי לממלך עלנא, או שולטן את סביר למשלט בנא, וכאלו תאמר: Dunque regnare? dovresti tu su di noi? Dunque signoria dovresti avere su di noi (לה) כי ארד: לא אתנחם אלא ארד (רשב"ם), כי במלת מאן נכללה מלת לא. אל בני: על אודות בני, כמו 'אֵל הַלְקַח אֲרוֹן הָאֱלֹהִים, וְאֵל חֲמִיָּה וְאִישָׁה' (שמואל א' ד' כ"א), 'אל שאול ואל בית הדמים' (שמואל ב' כ"א א'). (רש"י).

אל בני: על מות בני, כמו 'לנחמו ביד עבדיו אל אביו' (שמואל ב' י"ב). וכל בנותיו: לדעת ראב"ע ורמב"ן היו דינה וסרח בת אשר, ויש אומרים כלותיו. ואברהם גריגו (וכן הביא ראב"ע בספק) אומר כי בנות אחרות נולדו ליעקב (ככתוב למטה מ"ו ז' בנותיו ובנות בניו אתו), ולא הזכיר רק דינה מפני המאורע, כי כן בכל מקום בספור התולדות אינו מזכיר אלא הזכרים, ואותן הנקבות שאירע בהן איזה ענין פרטי, או שהיו מפורסמות באיזה דרך שיהיה. והקשה תלמידי יקותיאל הכהן כי לא יתכן לומר שהיו ליעקב בנות אחרות, כי לא מצאנו אותן בכלל שבעים נפש. והוא עצמו השיב כי מצאנו בנותיו ובנות בניו (למטה מ"ו ז'), א"כ היו לו ולבניו בנות אחרות מלבד דינה וסרח. ונ"ל כי באמת אין ספק שבנות אחרות היו ליעקב ולבניו, אמנם לא נכנסו בכלל השבעים נפש, כי נישאו לבני אחיהן ולבני דודיהן כיוכבד שנישאת לעומר,

שד"ל

אֶל־בְּנֵי אָבִל שְׁאֵלָה וַיִּבְדַּךְ אֶתְּו אָבִיו: לוֹ וְהַמְדָּנִים מְכָרוּ
 אֶתְּו אֶל־מְצָרִים לְפֹטִיפֵר סְרִיס פְּרָעָה שֶׁר הַטְּבַחִים:
 לח א וַיְהִי בַעַת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט

בני". והרבה "אל" משמשין בלשון 'על': "אל-
 שאול ואל-בית הדמים" (שמואל-ב כא, א), "אל-
 הלקח ארון האלהים, ואל-חמיה ואישה"
 (שמואל-א ד, כא): **אבל שאלה**. כפשוטו, לשון
 קבר הוא – באבלי אקבר, ולא אתנחם כלי-ימי.
 ומדרשו (תנחומא ויגש ט): גיהנם – סימן זה היה

מסור בידי מפי הגבורה: אם לא ימות אחד
 מבני בחיי, מובטח אני שאיני רואה גיהנם: **ויבך**
אתו אביו. יצחק היה בוכה מפני צרתו של
 יעקב, אבל לא היה מתאבל, שהיה יודע
 שהוא חי: (לו) **הטבחים**. שוחטי בהמות המלך:
 (א) **ויהי בעת ההוא**. למה נסמכה פרשה זו

והנה כתוב 'מלבד נשי בני יעקב' (למטה מ"ו כ"ו). לפיכך לא נמנו, רק דינה ושרח שנמנו נראה שד"ל שהיו פנויות.

(לו) **והמדנים**: נ"ל כתרגום אנקלוס וקלעריקוס שהם הם המדינים הסוחרים (אבל בחומש קע"א ומדנאי בלא יו"ד). וראז' אומר כי המדנים שהיו בני מדין בן קטורה היו סוחרים עם המדינים, כי היו אחיהם.

אל מצרים: מכרוהו לישמעאלים שהיו הולכים מצרימה, נמצא שמכרוהו באופן שילך אל מצרים (וכן ראז').

לפוטופר: הישמעאלים מכרוהו לפוטופר (וכמו שמפורש למטה ל"ט א'). והכתוב השמיט זה שכבר נודע, וייחס סוף הפעולה למי שהתחיל בה והיה סְבָתָה.

פוטופר: אומרים כי בלשון מצרית והוא הלשון הנקראת Coptica, מלת piot ענינה אב, ומלת pi-uro ומזה furo ומזה farro ענינה מלך (ומזה פרעה). וטעמו כטעם 'וישימני לאב לפרעה' (למטה מ"ה ז'). בתרגום יווני Petefre, ואומרים האחרונים שענינו בלשון מצרי מיוחד לְשָׁמֶשׁ. (qui solis est, idest soli proprius et quasi addictus), וכן Petamun, מי שהוא מיוחד לאמון (שם אליל), Patusiri מי שהוא לאוזירי.

סריס: לא סריס ממש שהרי היתה לו אשה, אלא כל שרי המלך נקראים סריסים, מפני שקצתם (שומרי הנשים) היו סריסים.

שר הטבחים: כתרגומו. וכן בירמיה נ"ב נבווראדן רב הטבחים היה שר צבא, ועד היום במלכות פרס מי שהוא שר סוסי המלך הוא ג"כ ממונה על אסירי המלך לשמרם ולעשות בהם משפט כתוב (ראז').

(א) **ויהי בעת ההוא**: חז"ל בסדר עולם פירשו 'בעת ההיא' על זמן מכירת יוסף, שאז ירד יהודה מאת אחיו. והנה מאז עד בוא יעקב מצרימה לא עברו רק כ"ב שנה, כי בן י"ז שנה היה יוסף כשנמכר, ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ואח"כ שבע שני השבע ושתיים שני הרעב

עַד־אִישׁ עֲדֻלָּמִי וְשִׁמוֹ חִירָה: ב וַיֵּרָא־שָׁם יְהוּדָה בֶּת־אִישׁ
 כְּנַעֲנִי וְשִׁמוֹ שׁוּעַ וַיִּקְחֶהָ וַיָּבֵא אֵלָיָה: ג וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן
 וַיִּקְרָא אֶת־שִׁמוֹ עֵר: ד וַתֵּהָר עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־
 שְׁמוֹ אוֹנָן: ה וַתִּסָּף עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־שִׁמוֹ שִׁלָּה

רש"י לכאן, והפסיק בפרשתו של יוסף? ללמד, להשיבו – הינו שומעים לך: ויט. מאת אחיו: שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם, אמרו: אתה אמרת למכרו, אלו אמרת עד-איש עדלמי. נשתתף עמו: (ב) כנעני. "תגרא": (ה) והיה בכזיב. שם המקום. ואומר

שד"ל הרי כ"ב, ובשעת ירידתם למצרים כבר נולדו חצרון וחמול בני פרץ בן יהודה שהוליד מתמר, וכשנולדו פרץ וזרח כבר היה שלה גדול וכבר מתו ער ואונן אחר שלקחו אשה. וכל זה לא יתכן שהיה בכ"ב שנה, והם אמרו כי ער ואונן ופרץ הולידו בני שבע או שמונה שנים, מה שהוא רחוק ובלתי אפשר לפי הטבע. והנכון כדברי ראב"ע ורלב"ג וראו' כי בעת ההיא לא היתה ירידת יהודה מאת אחיו, כי היא היתה קודם לכן קצת שנים, אבל קצת ממה שמספר כאן קרה בעת ההיא, אולי היה אז שיהודה שכב עם תמר. וכתב רלב"ג ואל יקשה בעיניך איך היה יהודה נפרד מאחיו קודם מכירת יוסף והנה הוא היה עם אחיו במכירתו, כי הוא היה הולך ושב, והנה היה לו לבדו צאן מלבד צאן אביו, וזה הצאן אולי היה משלל שכם עכ"ל;

כתב יד:

דפוס ראשון:

וסיוע לזה שהיה הולך ושב מה שכתוב: והנה 'בעת ההיא' דבק עם 'וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען' ושם היה 'היה בכזיב בלדתה אותו'. מקום הספור הזה, (עיין למעלה ל"ז ב'). אלא

(כדברי תלמידי מוה"ר אהוד לא-לי, בנו של שחבד"ל הנ"ל) לא רצה להזכיר תחלה מאורע פרטי של יהודה שנפרד מאחיו, אך רצה להקדים מה שאירע לכל המשפחה, שהאחים כלם שנאו את יוסף, וזה גרם אבל גדול אל האב. ועכשיו מזכיר מה שאירע ליהודה לבדו, ואח"כ חוזר להשלים מה שאירע ליוסף לבדו תחלה, ואח"כ לכל המשפחה.

(ב) **בת איש כנעני:** כמשמעו. ור' יהודה אומר תאומות נולדו עם השבטים ונשאום, ור' נחמיה אומר כנעניות היו (בראשית רבא פ"ד י"ט). ואנקלוס ורש"י ורשב"ם ורמב"ן ורלב"ג ורמבמ"ן פירשו סוחר. ונ"ל כי הסוחר שלא היה מארץ כנען היה נקרא כנען (הושע י"ב ח', ישעיה כ"ג ח'), אבל כנעני אינו אלא שם אומה, וכן באנקלוס גירסת יא"ר ליסבונא קוסטנטינא וסביוניטה כנענאי, וכן 'חגור נתנה לכנעני' (משלי ל"א כ"ד), אין שום ראייה לומר שאיננו כנעני ממש.

(ה) והיה בכזיב: לכך קראתו שלה מלשון 'לא תשלה אותי' (מלכים ב' ד' כ"ח) שהוא כמו 'אל תכזב בשפחתך' (שם שם ד' ט"ז) (הרמב"ן). וכזיב נקראת ג"כ אכזיב. והיא מערי יהודה ונזכרת ביהושע ט"ו מ"ד ובמיכה א' י"ד, ואיננה הנזכרת בשופטים א' ל"א.

וְהָיָה בְּכֹזֵב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ: וַיִּקַּח יְהוּדָה אִשָּׁה לְעַר בְּכוֹרוֹ
 וּשְׁמָהּ תָמָר: ז וַיְהִי עַר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינָי יְהוָה
 וַיִּמְתְּהוּ יְהוָה: ח וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוֹנָן בֶּן אֶלְאִישֶׁת אַחִיךָ
 וַיְבִיט אֵתְּהָ וְהִקֵּם זֶרַע לְאַחִיךָ: ט וַיֵּדַע אוֹנָן כִּי לֹא לוֹ
 יִהְיֶה הַזֶּרַע וְהָיָה אִם־בָּא אֶל־אִשְׁתִּי וְשָׁחַת אֶרְצָהּ
 לְבַלְתִּי נִתֵּן־זֶרַע לְאַחִיו: י וַיִּרַע בְּעֵינָי יְהוָה אֲשֶׁר עָשָׂה
 וַיִּמְתְּ גַם־אֹתוֹ: יא וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתָמָר פְּלֹתוֹ שְׁבִי אֵלַימְנָה
 בֵּית־אָבִיךָ עַד־יִגְדַּל שִׁלְהָ בְנֵי כִּי אֶמַר פְּנֵי־יָמוֹת גַּם־הוּא

אתו" – כמיתתו של ער מיתתו של אונן. ולמה רש"י היה ער משחית זרעו? כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: (ח) והקם זרע. הבן יקרא על שם המת: (ט) ושחת ארצה. דש מבפנים וזורה מבחוץ: (יא) כי אמר וגו'. כלומר, דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו: כי אמר פני־ימות. מחזקת היא זו שימותו אנשיה:

אני, על שם שפסקה מלדת נקרא "כזיב", לשון "היו תהיה לי כמו אכזב" (ירמיה טו, יח), "אשר לא־יכזבו מימיו" (ישעיה נח, יא). דאם־לא־כן, מה־בא להודיענו?! ובבראשית רבה (פה, ד) ראיתי: "ותקרא [את־]שמו שלה" [וגו'] – פסקת: (ז) רע בעיני ה', כרעתו של אונן – משחית זרעו, שנאמר באונן (פסוק ז): "וימת גם

(ח) והקם זרע לאחיו: הבכור מן הזרע הנולד מן היבמה היה נקרא על שם המת והיה יורשו. שד"ל ואין הכוונה שהיו קוראים אותו באותו שם שהיה נקרא המת, אך הכוונה שהיה נחשב כאלו הוא בנו של מת (בנו של ער, אע"פ שבאמת היה אביו אונן). והרבה יש לתמוה על הרמב"ן שתפש על רש"י ולא הבין כי נקרא בשם המת לחוד, ונקרא על שם המת לחוד. והרא"ם תמה גם הוא על הרמב"ן והאריך לשון ולא הבין מליצת על שם, ומהרש"ד העתיק דברי הרמב"ן ולא העיר עליהם מאומה. גם יש"ר כתב: לא שהבן יקרא על שם המת; ולא הבין, והיל"ל לא שהבן יקרא בשם המת.

(ט) לבלתי נתן זרע לאחיו: כדי לירש הוא את אחיו, או מרוע לב כדי שלא יהיה שם אחיו מתקיים. ואין נראה שיהיה כדי לירש הוא את אחיו, כי לא היתה ליהודה נחלת שדה וכרם.

(יא) כי אמר פן ימות וכו': דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו (פירש"י), כי חשש שמא היא קטלנית (ראז), או ירא היה להשיאו אשה בעודו רך בשנים, כי חשב שמא גם אחיו מתו מפני שנשאו אשה בעודם נערים (דון יצחק). ואחר שגדל אולי שכח להשיאו, ואולי לא רצה להשיאו לתמר, בחשבו שהיא קטלנית (ראז).

כְּאֲחִיו וַתִּלְךְ תִּמְרָה וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ: יב וַיִּרְבוּ הַיָּמִים
וַתִּמָּת בֵּת־שׁוּעַ אֲשֶׁת־יְהוּדָה וַיִּנָּחַם יְהוּדָה וַיַּעַל עַל־גְּזֵזִי
צֹאנָו הוּא וְחִירָה רַעְהוּ הֶעֱדֵלְמִי תִמְנַתָּה: יג וַיַּגֵּד לְתִמְרָה
לֵאמֹר הִנֵּה חָמִיךְ עִלָּה תִמְנַתָּה לָגֹז צֹאנָו: יד וַתִּסֹּר בְּגָדֶי
אֲלִמְנוֹתָהּ מֵעָלֶיהָ וַתִּכַּס בַּצְּעִיף וַתִּתְעַלֶּף וַתֵּשֶׁב בַּפֶּתַח
עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל־דַּרְךָ תִמְנַתָּה כִּי רָאִתָּה כִּי־גָדַל שֵׁלָה
וְהוּא לֹא־נִתְּנָה לּוֹ לְאִשָּׁה: טו וַיִּרְאֶה יְהוּדָה וַיַּחְשְׁבָהּ

ורבותינו (סוטה י ע"א) דרשו: בפתחו של אברהם אבינו, שכל-עיניים מצפות לראותו: כי ראתה כי גדל שלה וגו'. לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים: (טו) ויחשבה לזונה. לפי שיושבת בפרשת דרכים: כי כסתה פניה. ולא יכל לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו (סוטה י ע"ב): "כי

רש"י (יב) ויעל על-גזזי צאנו. ויעל תמנתה לעמוד על גוזזי צאנו: (יג) עלה תמנתה. בשמשון הוא אומר (שופטים יד, א): "וירד שמשון תמנתה?" בשפוע ההר היתה יושבת, עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן: (יד) ותתעלף. כסתה פניה, שלא יכיר בה: ותשב בפתח עינים. בפתחת עינים, בפרשת דרכים שעל דרך תמנתה.

שד"ל (יב) וינחם: אחר שניחם, שכלו ימי האבל. על גזזי צאנו: שהיה אצלם שמחה ויום טוב. (יד) ותכס: פעל, כסתה עצמה או פניה.

בפתח עינים: היא העיר הנקראת העינים (יהושע ט"ו ל"ד). והיא עיר סמוכה לצרעה ואשתאול (שם שם ל"ג), וצרעה ואשתאול סמוכות לתמנה (שם י"ט מ"א ומ"ג), א"כ העינים סמוכה לתמנה. גם מצאנו כי העינים סמוכה לעדולם (שם ט"ו ל"ד ול"ה), וחירה היה עדולמי. ומה שהקשה רשב"ם כי כתוב 'בְּעֵינַיִם' (למטה פסוק כ"א) בקמ"ץ להורות על ה"א הידיעה, א"כ איננו שם פרטי, לא יקשה כלל, כי ביהושע מצאנו העינים בה"א והוא בלא ספק שם עיר. ואפשר שנקראת העיר עינים על שם שני מעינות מים, ולפיכך היתה מקבלת ה"א הידיעה, כמו שהעיר ר' שלמה לעויוזאהן, בבית האוסף.

(טו) ויחשבה לזונה: עיין רש"י ורד"ק.

כי כסתה פניה: כן היה מנהג הקדשות, לבלתי יכירו בהן, וכן Petronius בְּדָבְרוּ עַל אִשָּׁה זוֹנָה אמר Mulier autem erat aperto capite (ראו'). ואלמלא שהיה מנהג הזונות לכסות פניהן, איך יתכן שיגש יהודה לאשה שאינו מכיר ויאמר לה הבה נא וכו? ואין הכוונה שלא הכירה שהיא כלתו מפני שכסתה פניה, כי זה אמור למטה כי לא ידע כי כלתו היא. (רמב"ן).

לְזוּנָה כִּי כִסְתָה פָנֶיהָ: טז וַיֵּט אֶלֶיהָ אֶל-הַדָּרֶךְ וַיֹּאמֶר
הֲבֵה נָא אָבוֹא אֵלֶיךָ כִּי לֹא יָדַע כִּי כָלְתוּ הוּא וְתֹאמֶר
מֵה־תִּתֶן-לִי כִּי תָבוֹא אֵלַי: יז וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדֵי-
עֲזִים מִן-הַצֹּאן וְתֹאמֶר אֶס-תִּתֶן עֲרָבוֹן עַד שְׁלַחְךָ:
יח וַיֹּאמֶר מָה הָעֲרָבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶן-לָךְ וְתֹאמֶר חֲתָמְךָ
וּפְתִילְךָ וּמִטְעָךָ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ וַיִּתֶן-לָהּ וַיָּבֹא אֵלֶיהָ וַתַּהַר לוֹ:
יט וַתִּקֶּם וַתִּלְדָּךְ וַתִּסֶּר צְעִיפָה מֵעַלֶיהָ וַתִּלְבַּשׁ בְּגָדֵי
אֲלֻמְנוֹתָהּ: כ וַיִּשְׁלַח יְהוָה אֶת-גְּדֵי הָעֲזִים בְּיַד רַעְיָהוּ
הַעֲדָלְמִי לִקְחַת הָעֲרָבוֹן מִיַּד הָאִשָּׁה וְלֹא מִצֹּאֵהּ:
כא וַיִּשְׁאַל אֶת-אַנְשֵׁי מְקוֹמָהּ לֵאמֹר אֵיךָ הִקְדַּשְׁתָּ הוּא

בלשון נתינה, ואף אותן של הזמנה קרובים רש"י
ללשון נתינה הם: (יז) ערבון. משכון:
(יח) חתמך ופתילך. "עזקתך ושושיפך" – טבעת
שאתה חותם בה, ושמתך שאתה מתכסה
בה: ותהר לו. גבורים כיוצא בו, צדיקים כיוצא
בו: (כא) הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות:

כסתה פניה", כשהיתה בבית חמיה היתה
צנועה, לפיכך לא חשדה: (טז) ויט אליה אל-
הדרך. מדרך שהיה בה, נטה אל הדרך אשר
היא בה. ובלשון לעז דישטול"ר: הבה נא.
הכיני עצמך ודעתך לכך. כל-לשון "הבה"
לשון הזמנה הוא, חוץ ממקום שיש לתרגמו

(טז) ויט אליה אל הדרך: מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה (רש"י). מה שהוסיף רש"י
'ודעתך' נ"ל שכוונתו כאלו אמר ותני דעתך, וזה כדי להראות שלשון הזמנה הוא קרוב ללשון
נתינה, כמו שכתב בסוף הדבור.

(יז) ערבון: מזה ביוני arrabon וברומי arrhabo ובאיטלקי arra, וממנו caparra.

עד שלחך: בקל, תשלח שליח להביא הגדי, כמו 'מנחה הוא שלוחה' (למעלה ל"ב י"ט), 'הנה
שלחתי הגדי הזה' (למטה כ"ג), אעפ"י שרוב שליחות שלא על מנת לחזור נאמר על הרוב
בפעל, וכמו שאמר 'אנכי אשלח' (רשב"ם ומהרש"ד).

(יח) חותמך: כן כתב הירודוט (lib I cap. 195) כי כל אנשי בבל הולכים בחותם ומטה (קלער'
וראז').

ופתילך: שהחותם תלוי בו (ראז').

בְּעֵינַיִם עַל־הַדָּרֶךְ וַיֹּאמְרוּ לֹא־הִיתָה בָּזָה קְדֻשָּׁה: כַּבּ וַיֵּשֶׁב
 אֶל־יְהוּדָה וַיֹּאמֶר לֹא מִצְּאֲתָיָה וְגַם אֲנֹשֵׁי הַמָּקוֹם
 אָמְרוּ לֹא־הִיתָה בָּזָה קְדֻשָּׁה: כַּבּ וַיֹּאמֶר יְהוּדָה תִּקַּח־
 לָהּ פֶּן נִהְיֶה לְבוֹז הַנֶּה שְׁלַחְתִּי הַגְּדִי הַזֶּה וְאַתָּה לֹא
 מִצְּאֲתָה: כַּד וַיְהִי | כַּמְשָׁלֶשׁ חֲדָשִׁים וַיֵּגֵד לְיְהוּדָה לֵאמֹר
 זָנַתְהָ תִּמְרַךְ כַּלְתֶּךָ וְגַם הַנֶּה הָרָה לְזִנוּנִים וַיֹּאמֶר יְהוּדָה

שלם. ולשון "כמשלש חדשים" – כהשתלש
 החדשים, כמו: "ומשלח מנות" (אסתר ט, כב),
 "משלוח ידם" (ישעיה יא, יד). וכן תרגום אנקלוס:
 "כתלתות ירחיא": הרה לזנונים. שם דבר –
 מעוברת, כמו (שמות כא, כב): "אשה הרה", וכמו
 (שיר השירים ו, י): "ברה כחמה": ותשרף. אמר
 אפרים מקשאה משום רבי מאיר: בתו של שם

(כג) תקחלה. יהיה שלה מהשבירה: פן נהיה
 לבוז. אם תבקשנה עוד, יתפרסם הדבר ויהיה
 גנאי, כי מה עלי לעשות עוד לאמת דברי: הנה
 שלחתי הגדי הזה. ולפי שרמה יהודה את אביו
 בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמזוהו
 גם אותו בגדי עזים: (כד) כמשלש חדשים.
 רובו של ראשון, ורובו של אחרון, ואמצעי

רש"י

(כג) פן נהיה לבוז: לחזור אחר הקדשות, או כדברי ראב"ע ילעגו עלינו שאשה רמתה אותנו
 ולקתה ממנו חותם ופתיל בשביל ביאה אחת.

שד"ל

הנה שלחתי וגו': כלו' ומה עלי לעשות עוד? (רש"י).

(כד) הוציאווה ותשרף: אולי כן היה משפט הנואפות, ותמר היתה כאשת איש בעבור היותה
 זקוקה ליבם (רשב"ם). ויש לשאול: והלא היתה בבית אביה, ואיך לא דבר אביה בעדה לאמר
 אתה בגדת בה, כי לא נתתה לשלה, ולמה תשב אלמנות חיות? ויש לומר כי אביה ידע במה
 שהערימה תמר לקחת הערבון מידו, והניח שיוציאוה, כדי שאח"כ כשיכיר חותמו ופתילו
 יאספה אל ביתו.

ותשרף: אומר י' ד' מיכאעליס שהוא אחר מיתה, שהיו סוקלים אותה תחלה, וכן ביהושע
 ז' כ"ה ודניאל ז' י"א. ונ"ל שהוא כמשמעו, שאל"כ ותסקל היל"ל. והנה בימי קדם היו ראשי
 המשפחה שולטים באנשי ביתם למות ולחיים, והנואפת היתה מחללת כבוד המשפחה והיה
 ענשה לפי כבוד המשפחה (ולפי' בת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש
 תשרף' (ויקרא כ"א ט)). ובני יעקב היה כבוד משפחתם יקר בעיניהם מאד, כמו שראינו ממה
 שעשו בשכם לנקום נקמת כבודם, באמרם 'הכזונה יעשה את אחותנו' (למעלה ל"ד ל"א), לכך
 צוה יהודה שימיתוה במיתה היותר חמורה והיא השרפה. מה שכתב רש"י הרה שם דבר, כוונתו
 שאיננו פועל עבר (וכתרגום רמבמ"ן) שא"כ היל"ל הרתה. והביא לדוגמא אשה הרה, כי מלת
 אשה עדות שהרה שם התאר. וכן 'ברה כחמה' (שיר השירים ו' י'), איננו פעל כמו ולא ילא

הוֹצִיאָוּהָ וְתִשְׁרָף: כה הוא מוצאת והיא שלחה אל-
 חמיה לאמר לאיש אשר-אלה לו אנכי הרה ותאמר
 הכר-נא למי החתמת והפתילים והמטה האלה: כו ויבר
 יהודה ויאמר צדקה ממני כי-עלבן לאנתתיה לשלה
 בני ולא-יסף עוד לדעתה: כז ויהי בעת לדתה והנה
 תאומים בבטנה: כח ויהי בלדתה ויתן-יד ותקח
 המילדת ותקשר על-ידו שני לאמר זה יצא ראשונה:

חמיה, גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט רש"י
 יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: כי-על-
 כן לא-נתתיה. כי בדין עשתה, על אשר לא
 נתתיה לשלה בני: ולא-יסף עוד. יש אומרים:
 לא הוסיף. ויש אומרים: לא פסק. [וחברו גבי
 אלדד ומידד (במדבר יא, כה): "ולא יספו",
 ומתרגמן: "ולא פסקו"]:(כו) בעת לדתה.
 וברבקה הוא אומר (בראשית כה, כד): "וימלאו
 ימיה ללדת" – להלן למלאים וכאן לחסריים:
 והנה תאומים. מלא, ולהלן (שם): "תומם"
 חסר – לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם
 צדיקים: (כח) ויתן-יד. הוציא האחד ידו לחוץ,
 ולאחר שקשרה על ידו השני – החזירה:

היתה, שהוא כהן, לפיכך דונה בשרפה:
 (כה) הוא מוצאת. לשרף: והיא שלחה אל-חמיה.
 לא רצתה להלבין פניו ולומר: ממך אני
 מעוברת, אלא לאיש אשר-אלה לו. אמרה: אם
 יודה מעצמו – יודה, ואם לאו – ישרפוני, ואל
 אלבין פניו. מכאן אמרו (סוטה י ע"ב): נח לו
 לאדם שיפילוהו לכבשן האש, ואל ילבין פני
 חברו ברבים: הכר-נא. אין "נא" אלא לשון
 בקשה – הכר-נא בוראך, ואל תאבד שלוש
 נפשות: (כו) צדקה. בדבריה: ממני. היא
 מעוברת. ורבותינו זכרונם לברכה (עיין סוטה י
 ע"ב) דרשו, שיצאה בת קול ואמרה: ממני
 ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית

ברא אתם לחם' (שמואל ב' י"ב י"ז), אבל הוא שם התאר. אך נראה כי רש"י לא היה מחלק בין שד"ל
 שם דבר לשם התאר, והיה קורא לזה ולזה שם דבר, וכן מצאתי אח"כ בס' הזכרון. ברש"י כ"י
 וברע"ח ובהרבה דפוסים עתיקים ובקצת מן האחרונים כתוב שיפילוהו, וכן נכון, אבל בתלמוד
 כתוב (ברכות מ"ג ע"ב) שיפיל עצמו.

(כו) ויכר יהודה ויאמר: מלבד מה שכתבתי למעלה (ל"ו ל"ג) בשם מוהר"ר די קולוניא, הנה
 האמת הפשוט בענין טעמי הפסוק הזה ופסוק ויכירה ויאמר, הוא כי שם מאמר כתנת בני
 הוא הודעת ההכרה, אבל צדקה ממני הוא רעיון אחר, ואם היה יהודה אומר לי הם, אפשר
 להטעים ויכר יהודה ויאמר ל"י הם.

ולא יסף עוד לדעתה: כי כבר קיים מצות יבום.

צדקה ממני: יותר ממני. (רשב"ם, ר"י בכור שור, רמב"ן, רד"ק ורמבמ"ן).

כט וַיְהִי | כְּמִשֵּׁיב יָדוֹ וְהִנֵּה יֵצֵא אָחִיו וְתֹאמַר מֶה־פָּרַצְתָּ
עֲלֶיךָ פָּרֶץ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פָּרֶץ: ל וְאַחַר יֵצֵא אָחִיו אֲשֶׁר
עַל־יָדוֹ הַשָּׁנִי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ זֶרַח: חמ"שי לט א וַיֹּסֶף הוֹרֵד
מִצְרַיִם וַיִּקְנֶהוּ פּוֹטִיפָר סֹרִיס פְּרֹעֶה שֶׁר הַטַּבָּחִים אִישׁ
מִצְרַיִם מִיַּד הַיִּשְׁמַעֲאֵלִים אֲשֶׁר הוֹרְדָהוּ שָׁמָּה: ב וַיְהִי יְהוָה
אֶת־יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרַיִם:
ג וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי יְהוָה אִתּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יְהוָה
מִצְלִיחַ בִּידָו: ד וַיִּמָּצֵא יוֹסֵף חָן בְּעֵינָיו וַיִּשְׂרַת אֹתוֹ

של יהודה למכירתו של יוסף, לומר
לך שבשבילו הורידהו מגדולתו. ועוד, כדי
לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה
תמר, לומר לך: מה-זו לשם שמים אף זו לשם
שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה
להעמיד בנים ממנו, ואינה יודעת אם ממנה
אם מבתה: (ג) כי ה' אתנו. שם שמים שגור בפיו:
(ד) וכל-יש-לו. הרי לשון קצר, חסר "אשר":

(כט) פרצת. חזקת עליך חזק: (ל) אשר על-
ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן, כנגד
ארבע חרמים שמעל עכן, שיצא ממנו. ויש
אומרים: כנגד ארבעה דברים שלקח: אדרת
שנער, ושני חתיכות כסף של מאתים שקלים,
ולשון זהב אחד: ויקרא שמו זרח. על שם
זריחת מראית השני: (א) ויוסף הורד. חוזר לענין
ראשון. אלא שהפסיק בו, כדי לסמוך ירידתו

רש"י

(כט) מה פרצת עליך פרץ: לפי הטעמים הם שני מאמרים, מה פרצת גדר ויצאת קודם אחר
שהוציא ידו קודם לכן, והנה עליך משפט הפרץ הזה (ראב"ע),
עליך פרץ: מאמר בפני עצמו, אבל אנקלוס תרגם מה תקף גדול אתה עתיד להיות תקיף,
הכוונה על שיצא ממנו דוד, כמפורש בתרגום ירושלמי.

שד"ל

(ל) זרח: כמו שהשמש נסתר ואח"כ זורח.

(ב) ויהי בבית אדניו: על ידי שהיה מצליח בכל אשר היה עושה נשאר בבית עם אדניו, ולא
שָׁלְחוּ הַשָּׂדֵה לַעֲבוֹד אֶת הָאֲדָמָה, וזו תחלת עלייתו. (והמבאר כתב בהפך). והנה העלייה הזו
לא היתה על ידי פוטיפר (כי הוא לא השגיח עליו מתחלה), אבל היתה על ידי אחרים, אולי
היה שם איש אשר על הבית.

(ד) וישרת אתו: זו עלייה שניה, שלקחו אדוניו להיות משרתו המיוחד לו, ולשון שרות מעולה
מלשון עבודה.

ויפקדהו: זו עלייה שלישית.

וַיִּפְקְדֵהוּ עַל-בֵּיתוֹ וְכָל-יִשְׁלֹוֹ נָתַן בְּיָדוֹ: הַ וַיְהִי מֵאִזֹּ
הַפְקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל-אֲשֶׁר יִשְׁלֹוֹ וַיְבָרֶךְ יְהוָה אֶת-
בֵּית הַמְצָרִי בְגִלְלַי יוֹסֵף וַיְהִי בְרַכַּת יְהוָה בְּכָל-אֲשֶׁר יִש-
לֹו בְּבַיִת וּבְשָׂדֵה: וַיַּעֲזֹב כָּל-אֲשֶׁר-לֹו בְּיַד-יוֹסֵף וְלֹא-יָדַע
אֹתוֹ מֵאֹמֶה כִּי אִם-הִלָּחַם אֲשֶׁר-הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף
יִפְהֶתְאָר וַיִּפֶּה מְרָאָה: ש שִׁי ז וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
וַתִּשָּׂא אֶת-אֲדָנָיו אֶת-עֵינָיָהּ אֶל-יוֹסֵף וַתֹּאמֶר שְׂכָבָה

(ו) ולא ידע אתו מאומה. לא היה נותן לבו
לכלום: כי אם-הלחם. היא אשתו, אלא
שדבר בלשון נקיה: ויהי יוסף יפה-תאר. כיון
שראה עצמו מושל, התחיל אוכל ושותה

ומסלסל בשערו, אמר הקדוש-ברוך-הוא: אביך
מתאבל ואתה מסלסל בשערך?! אני מגרה
בך את הדוב! מיד – (ו) ותשא אשת-אדוני
וגו'. כל-מקום שנאמר "אחר" – סמוך:

(ו) ויעזב: תחלה נתן כל אשר לו בידו, כלומר היה מוסר לו בחשבון, ואח"כ כשראה שהיתה
ברכת ה' בביתו, עזב בידו כל אשר לו בלא חשבון. (יח"ף יעקב חי פארדו זצ"ל).

ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם וכו': לא היה משגיח אתו על שום דבר כי אם על המאכל,
שהיה אומר לו האכילני היום מאכל פלוני ידיעה ענין השגחה. לא היה מעיין ומביט כלל בכל
צרכי ביתו עד שעה שרואה את מאכלו על השלחן ואוכלו (רשב"ם) כלומר לא היה יודע
כלום מעניני הבית, רק כשהיה אוכל היה יודע מה היה אוכל, וראב"ע פירש כי לא היה
מניח מאכלו ביד יוסף להיותו עברי, ולא היה אפילו נוגע בו. ואני אומר כי אע"פ שהיו
המצרים נזהרים מלאכול עם העברים, לא היו נזהרים ממגע עבד עברי, כי משעה שהיה אדם
משועבד בבית אחרים כעבד, היה מוכרח לקבל עליו דת בעל הבית ומנהגיו, כמו שידענו
שהעבד הכנעני אשר בבית ישראל היה נימול ושומר שבת וחייב בכל המצוות שאינן תלויות
בזמן.

אתו: לא היה משתתף עמו בהשגחתו, אלא היה סומך עליו.

ויהי יוסף יפה תאר וגו': הקדמה למה שהוא בא לספר.

(ו) ויהי אחר הדברים האלה: אחר שנתעלה יוסף ולא היה עוד כעבד נבזה, אז נשאה אליו
עיניה, והביטה אל יפיו ואהבתהו.

ותאמר שכבה עמי: לא התחילה עמו בדברי חיבה או מעשה געגועין כמו שהיה נראה שהיתה
צריכה לעשות, וזה כי להיותו עבד לא היתה יכולה להשפיל עצמה לכך. אבל אמרה לו מיד

עָמִי: ח וַיִּמְאָן | וַיֹּאמֶר אֶל-אִשְׁתּוֹ אֲדֹנָי הֵן אֲדֹנָי לֹא-יָדַע
 אֶתִּי מֵהַבַּיִת וְכָל אֲשֶׁר-יֵשׁ-לוֹ נָתַן בְּיָדִי: ט אֵינְנוּ גָדוֹל
 בַּבַּיִת הַזֶּה מִמְּנֵי וְלֹא-חָשַׁד מִמְּנֵי מְאוֹמָה כִּי אִסְ-אוֹתָךְ
 בַּאֲשֶׁר אֶתְ-אִשְׁתּוֹ וְאִיךָ אֶעֱשֶׂה הֲרַעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת
 וְחָטָאתִי לְאֱלֹהִים: י וַיְהִי כַּדְבָרָה אֶל-יוֹסֵף יוֹם | יוֹם וְלֹא-

רש"י (ט) וחטאתי לאלהים. בני נח נצטוו על העריות: (י) לשכב אצלה. אפילו בלא תשמיש: להיות עמה.

שכבה עמי, כסבורה שבודאי לא יסרב בדבר, אבל יחזיק הדבר לכבוד גדול לו, מלבד שהיה הענין קרוב לריוח ורחוק מהפסד. ואולי שהכתוב השמיט כל ההקדמות אשר אין צורך בידיעתן והגיד סוף הענין. ולדעת אח"מ טעם ותשא אשת אדוני עיניה אל יוסף כטעם 'אליך נשאתי אֶת עֵינֵי הַיְשָׁבִי בְּשָׁמַיִם' (תהלים כ"ג א'). ואין הכוונה שאז התחילה להסתכל בו, אלא נשאה אליו עיניה אליו דרך חבה ובקשה.

(ח) לא ידע אתי מה בבית: נ"ל כי 'מה' איננו דבק ל'בבית', אלא 'מה' ענינו מאומה, איזה דבר, כמו 'וראיתי מה והגדתי לך' (שמואל א' י"ט ג'), 'פתיות ובל ידעה מה' (משלי ט' י"ג). לא ידע אתי בבית מה לא ישגיח עמי על מאומה ממה שבית כמו למעלה 'ולא ידע איתו מאומה'.

נתן בידי: לא אמר עזב מפני המוסר, שלא יהיה נראה כמתפאר (דח"א).

הן אדני לא ידע אתי מה בבית: זה דרך כלל, ואח"כ אמר בהדרגה 'וכל אשר יש לו נתן בידי, כנגד 'ויפקידהו על ביתו' ואח"כ 'איננו גדול' וכו' כנגד 'ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף' (דח"א).

(ט) הרעה הגדלה הזאת: לשלם רעה תחת טובה.

וחטאתי לאלהים: ולא לפוטיפר כי לא ידע בדבר, ולא היה בכך משלם לו רעה תחת טובה, אחר שלא היתה הרעה נרגשת לו אבל היה החטא אלא לאלהים.

(י) לשכב אצלה: אפילו בלא משגל (רש"י).

כתב יד:

להיות עמה: אפילו בלא להתיחד עמה (ראב"ע ורשב"ם). ואולי כי להיות עמה הוא כנוי לתשמיש, כמו 'האמינון אחיך ה'ה עמך' (שמואל ב' י"ג כ'). והכוונה 'לא שמע אליה לשכב אצלה', כי ידע שלבסוף תתבעהו גם להיות עמה.

דפוס ראשון:

להיות עמה: להתעכב אצלה אפי' בלא שכיבה. ומה שמצאנו 'האמינון אחיך ה'ה עמך' (ש"ב י"ג כ'), אע"פ שהכוונה על המשגל, פשט המלות איננו אלא נתעכב עמך.

ואולי לא היה בוטח בכוחו ובגבורת לבו, אם יתחיל להתקרב אליה.

שָׁמַע אֵלֶיהָ לְשֹׁכֵב אֶצְלָהּ לְהִיזֹת עִמָּה: יא וַיְהִי כִּהְיוֹם
הַזֶּה וַיָּבֵא הַבֵּיתָהּ לַעֲשׂוֹת מְלֹאכְתּוֹ וְאִין אִישׁ מֵאֲנָשֵׁי
הַבַּיִת שָׁם בַּבַּיִת: יב וַתִּתְּפֹשֶׁהוּ בְּבִגְדוֹ לֵאמֹר שֹׁכֵבָה עִמִּי
וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ בַּיְדָה וַיֵּנֶס וַיֵּצֵא הַחוּצָה: יג וַיְהִי כִּרְאוֹתָהּ כִּי-
עָזַב בְּגָדוֹ בַּיְדָה וַיֵּנֶס הַחוּצָה: יד וַתִּקְרָא לְאֲנָשֵׁי בֵּיתָהּ
וַתֹּאמֶר לָהֶם לֵאמֹר רְאוּ הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עֲבָרִי לְצַחֵק בְּנוֹ
בָּא אֵלַי לְשֹׁכֵב עִמִּי וְאֶקְרָא בְּקוֹל גְּדוֹל: טו וַיְהִי כִּשְׁמֵעוֹ
כִּי-הִרְמִיתִי קוֹלִי וְאֶקְרָא וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ אֶצְלִי וַיֵּנֶס וַיֵּצֵא

לעולם הבא: (יא) ויהי כהיום הזה. כלומר, ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק, יום איד שלהם, שהלכו כולם לבית עבודה זרה, אמרה: אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה. אמרה להם: חולה אני, ואיני יכולה לילך:

לעשות מלאכתו. רב ושמואל, חד אמר: רש"י מלאכתו ממש. וחד אמר: לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב): (יד) ראו הביא לנו. הרי זה לשון קצרה: "הביא לנו", ולא פרש

(יא) ויהי כהיום הזה: יום כשאר הימים, שלא היה מיוחד, אלא יום שהוא דומה לכל יום ויום, שבכל יום נוכל לומר עליו כהיום הזה (אהוד).

ויבא הביתה: לא היה צריך להזכיר שבא הביתה, אלא לומר שהיה עליו הבגד העליון שאינו אדוק על מתני איש ע"י אזור, מפני שבאותה שעה בא מן החוץ, וכשהיה יושב בבית היה פושט אותו. ומיד בבואו תפשה אותו ובגדו ונשאר הבגד בידה. מזה שאין כן הבגד התחתון שהוא אדוק ע"י אזור, ואם היתה תופשת בו לא היה נשאר בידה (אח"מ).

שם בבית: אבל היו בחצר או בגן, כי אמנם כשקראה לאנשי ביתה באו שם אנשים (איגל). (יד) הביא: בעלי, ודרך הנשים לדבר על בעליהם בסתם, הוא.

איש עברי: לשון בזוי, להיותו מארץ אחרת ומעם אחר.

לצחק בנו: אין הכוונה על המשגל, אלא להתעולל בנו ולזלזל בכבודנו (ועיין למעלה כ"ו ח', ולמטה פסוק י"ז). ואעפ"י שגם היא ידעה כי כשהביא אותה אל ביתו לא נתכוון שיתעולל באנשי ביתו, הנה אין בני אדם נמנעים מליחם המסבב למי שהיה סבתו הרחוקה, כאלו לכך נתכוון, אע"פ שלא לכך נתכוון. ובני אוהב גר אומר כי בזמן ההוא היתה מצרים תחת יד הרועים שהיו עברים או לפחות היו נכרים ולא מצרים, והיו מחבבים את העברים והנכרים ומנשאים

הַחֹצֵצָה: טו וַתִּנַּח בְּגָדוֹ אֶצְלָהּ עַד-בּוֹא אֲדָנָיו אֶל-בֵּיתוֹ:
 יז וַתִּדְבֹר אֵלָיו כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר בָּא אֵלַי הָעֶבֶד
 הָעֵבְרִי אֲשֶׁר-הֵבֵאתָ לָנוּ לְצַחֵק בֵּי: יח וַיְהִי כַּהֲרִימִי קוֹלִי
 וְאֶקְרָא וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ אֶצְלִי וַיִּנָּס הַחֹצֵצָה: יט וַיְהִי כְשָׁמַע
 אֲדָנָיו אֶת-דְּבָרֵי אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר דִּבְרָה אֵלָיו לֵאמֹר כַּדְּבָרִים
 הָאֵלֶּה עָשָׂה לִי עֶבְדְּךָ וַיַּחַר אַפּוֹ: כ וַיִּקַּח אֲדָנָי יוֹסֵף אֹתוֹ
 וַיִּתְּנֵהוּ אֶל-בֵּית הַסֹּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר-אֶסְרִי אֲסוּרֵי כְתִיב הַמֶּלֶךְ
 אֲסוּרִים וַיְהִי-שָׁם בְּבֵית הַסֹּהַר: כא וַיְהִי יְהוָה אֶת-יוֹסֵף

מי הביאנו. ועל בעלה אומרת כן: עברי. מעבר
 הנהר, מבני עבר: (טו) אדניו. של יוסף: (יז) בא
 אלי. לצחק-בי, "העבד העברי אשר הבאת
 לנו": (יט) ויהי כשמע אדניו וגו'. בשעת תשמיש
 אמרה לו כן, וזהו שאמרה: "כדברים האלה
 עשה לי עבדך" – עניני תשמיש כאלה:
 (כא) ויט אליו חסד. שיהא מקובל לכל-רואיו.
 לשון 'כלה נאה וחסודה' שבמשנה (כתובות יז

רש"י

אותם יותר מהמצרים. לפיכך אמרה 'הביא לנו איש עברי' והיה לו להבין כי לבסוף יצחק בנו,
 כי אנחנו קלים בעיניהם, להיות כי המלך והשרים אינם מצרים אלא עברים או מעם אחר.

(יז) לצחק בי: גם זה לשון ולזול, ואל"כ היל"ל אתי.

(יח) ויעזב בגדו אצלי: כי כבר פשט אותו לשכב עמי, ובהרימי קולי נבהל והניח הבגד.

(יט) כדברים האלה: כך וכך, וכמהו 'כזאת וכזאת דברה הנערה' (מלכים ב' ה' ד').

(כ) בית הסהר: לא נמצא אלא בפרשיות האלה. ונראה כדברי ראב"ע שהוא לשון מצרי,
 כי פירושו אחריו מקום אשר וכו', דוגמת 'פור הוא הגורל' (אסתר ט' כ"ד). וגם מכאן ראיה
 על קדמות ס' התורה, כי משה משתמש במלה מצרית ידועה בדורו, ובלתי ידועה בדורות
 שאחריו, כי כמה פעמים כתוב בנביאים בית הכלא, ולא גם פעם בית הסהר. והנה דעת ראב"ע
 כי פוטיפר לא המית את יוסף מפני שהיה הדבר ספק אצלו. ודעת הכורם כי ידע כי יוסף נקי
 מפשע אך נתנו בבית הסהר לחפות את אשתו. וזה נכון לולא מלות ויחר אפּו. ולפירושו היל"ל
 ויחר לו או וירע בעיניו. וקרוב לזה בב"ר.

ויהי שם בבית הסהר: דבק למטה, ובהיותו בבית הסהר היה ה' איתו (תלמידי שלום מודינה),
 ואיננו כלל שאחר הפרט, כרמבמ"ן ומהרש"ד. וראוי לתרגם: E mentre egli era ivi ...

(כא) ויט אליו חסד: על הרוב החסד הוא באוהב והחן הוא בנאהב, חסד amore, favore, חן
 amabilita, grazia. אבל לפעמים אומרים חסד להוראת החן, כמו 'זכרתי לך חסד נעוריך' (ירמיה

וַיֵּט אֱלֹהֵי חֶסֶד וַיִּתֵּן חֲנוּן בְּעֵינֵי שֶׁר בֵּית־הַסֶּהַר: כב וַיִּתֵּן
 שֶׁר בֵּית־הַסֶּהַר בִּידֵי־יוֹסֵף אֶת כָּל־הָאֲסִירִים אֲשֶׁר בְּבֵית
 הַסֶּהַר וְאֶת כָּל־אֲשֶׁר עֲשִׂים שָׁם הוּא הֵיךְ עָשָׂה: כג אִין |
 שֶׁר בֵּית־הַסֶּהַר רָאָה אֶת־כָּל־מְאוּמָהּ בִּידּוֹ בְּאֲשֶׁר יְהוָה
 אָתּוֹ וְאֲשֶׁר־הוּא עָשָׂה יְהוָה מִצְלִיחַ: שביעי מ א וַיְהִי אַחַר
 הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חֲטָאוּ מִשְׁקָה מִלְּךְ־מִצְרַיִם וְהָאִפָּה

ע"א): (כב) הוא היה עשה. כתרגומו: "במימרה הוה מתעביד": (כג) באשר ה' אתו. בשביל שה' אתו: (א) אחר הדברים האלה. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כולם לדבר בו

בגנותו, הביא להם הקדוש־ברוך־הוא סרחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו. ועוד, שתבוא הרוחה לצדיק על ידיהם: חטאו. זה נמצא זבוב בפילי פוטרין שלו, וזה נמצא צרור בגלוסקין

ב' ב'), 'וכל חסדו כציץ השדה' (ישעיה מ' ו'), 'ועלי הטה חסד לפני המלך' (עזרא ז' כ"ח), 'ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס (שם ט' ט'). אך לא יאמר חן להוראת חסד. ועיין ירמיה ב' ב' וי"ו י"ג. ואם היתה הכוונה שהאל עשה עמו חסד, היל"ל חסדו, כמו 'משוך חסדך ליודעך' (תהלים לו י"א). אמר תחלה דרך כלל שהטה עליו חסד, שחסד כל רואיו ויודעיו היה נוטה אליו, ואח"כ אמר דרך פרט 'ויתן חנו בעיני שר בית הסהר'. ומה שכתוב 'ועלי הטה חסד לפני המלך' (עזרא ז', כ"ח), 'ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס' (שם ט' ט'), נראה שאמר לפני במקום מלפני.

(כב) ואת כל אשר עשים שם וגו': כל מה שהיה נעשה שם היה נעשה בדברו וברצונו. עשים: ל' רבים. והוא פעל סתמי שלא נזכר שם פועלו (ראזי). ואין הכוונה על מה שהיו האסירים עושים, אלא על מה שהיה נעשה להם.

(כג) ראה את כל מאומה בידו: לא היה משגיח ופוקח עינו על דבר ממה שהיה עושה.

(א) משקה מלך מצרים והאפה: פעמים שהוא קורא אותם שר המשקים ושר האופים ופעמים המשקה והאופה. ודעת רע"ס כי העבדים שהיו משקים ואופים ממש הם חטאו, ופרעה קצף על השרים שלא השגיחו על מעשיהם. אמנם מחלומותם נראה ברור שהם עצמם היו המשקה והאופה, ע"כ נ"ל כי הם עצמם חטאו, אעפ"י שקרוב הדבר שהיו להם עבדים המשמשים אותם בעבודתם ולכן נקראו שרים. ואח"מ מוסיף כי כשאומר משקה מלך מצרים, או המשקה והאופה אשר למלך מצרים, אז אינו קורא אותם שרים, וכשרוצה לקצר אומר שר המשקים ושר האופים. והכל אחד, כי לא יקרא שר המשקים אלא מי שהוא משקה למלך, ומי שהוא משקה למלך בידוע שהוא שר. והנה מאחר שישבו במשמר שנה תמימה (עיין למטה פסוק ד') ונשלמה השנה ויצא שר המשקים מבית הסהר ביום הולדת את פרעה (למטה פסוק כ'), א"כ (כדברי תלמידי משה הלוי החרענריך) גם היום שחטאו בו היה יום הולדת את פרעה,

לְאֲדַנְיָהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם: ב וַיִּקְצֹף פְּרַעֲהַ עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו
עַל שֵׁר הַמְּשָׁקִים וְעַל שֵׁר הָאוֹפִים: ג וַיִּתֵּן אֹתָם בְּמִשְׁמַר
בֵּית שֵׁר הַטְּבָחִים אֶל־בֵּית הַסֹּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף
אָסוּר שָׁם: ד וַיִּפְקֹד שֵׁר הַטְּבָחִים אֶת־יוֹסֵף אֹתָם וַיִּשְׁרַת
אֹתָם וַיְהִיו יָמִים בְּמִשְׁמַר: ה וַיַּחְלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם אִישׁ
חֲלֹמוֹ בְּלַיְלָה אֶחָד אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ הַמְּשָׁקָה וְהָאֹפֶה

רש"י שלו: והאפה. את פת המלך. ואין לשון אפיה
אלא בפת. ובלעז פישטור: (ד) ויפקד שר
הטבחים את־יוסף. להיות אתם: ויהיו ימים
במשמר. שנים עשר חדש: (ה) ויחלמו חלום

שד"ל וקרוב הדבר כי לגודל הסעודה ולרובי הקרואים לשלחן המלך ביום חגו, אירע להם שנכשלו
באיזה מעוות, והמלך קצף עליהם קצף גדול מפני שהמרו את רוחו ביום שמחתו. מה שכתב
רש"י פישטור איננו patissier כמו שכתוב בביאור נתה"ש, אבל היא מלה איטלקית ורומיית
pistor. ודע כי ברש"י כ"י שבידי במקום פוטירי כתוב פושרין והנה פיילי (phiala) הוא שם
הכלי ופושרין הם המים שבתוכו.

(ג) במשמר: לפי הנקוד הוא סמוך. והדבר קשה מאד שתהיה מלה סמוכה בטעם מפסיק ותבה
שלפניה במפסיק פחות ממנו, והנכון שתהיה המי"ם בקמץ.
בית שר הטבחים: הוא בית הסוהר שהיה תחת ממשלת פוטיפר, ותחת פוטיפר היה שר בית
הסוהר.

מְקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף: מלת מקום, כשאחריה אשר או ש... דרכה לבוא בסמיכות, כמו 'אל מְקוֹם
שהנחלים הולכים' (קהלת א' ז'), 'במקום אשר תשחט העולה' (ויקרא ו' י"ח).

כתב יד י"ף:

כתב יד יח"ף:

(ד) שר הטבחים: נ"ל שהוא שר בית הסוהר, (ד) שר הטבחים: הוא פוטיפר, ולכבוד השרים לא
שהיה שר הטבחים גם הוא, ועל גביו הניח הענין ביד שר בית הסוהר, אלא הוא עצמו
פוטיפר גבוה מעל גבוה. השגיח עליהם וצוה ליוסף לשרתם.

והנה לחשיבותם של שר המשקים ושר האופים לא נִתְּנָם ביד יוסף, אלא פקד על יוסף
לשרתם, ולהיות אתם לכל צרכיהם.

ימים: שנה תמימה, כמו 'ימים תהיה גאולתו' (ויקרא כ"ה כ"ט).

(ה) איש חלמו: כל אחד חלם חלום פרטי. והכוונה שהיו חלומותם משונים זה מזה.

אֲשֶׁר לְמַלְךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר אֲסוּרִים בְּבֵית הַסֵּהר: וַיִּבְאֵ
 אֲלֵיהֶם יוֹסֵף בְּבֹקֶר וַיֵּרָא אֹתָם וְהֵגֶם זַעֲפִים: ז וַיִּשְׁאַל
 אֶת־סֹרִיסֵי פְרַעֲה אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּמִשְׁמֶר בֵּית אֲדֹנָיו לֵאמֹר
 מִדּוּעַ פְּנִיכֶם רָעִים הַיּוֹם: ח וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו חֲלוֹם חֲלָמָנוּ
 וּפְתָר אֵין אֵין אִתּוֹ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הֲלוֹא לְאֱלֹהִים פְּתַרְנִים
 סִפְרוּנָא לִי: ט וַיִּסְפֹּר שְׁרֵה־מִשְׁקִים אֶת־חֲלָמֹ לְיוֹסֵף
 וַיֹּאמֶר לוֹ בְּחִלּוּמַי וְהִנֵּה־גֹפֶן לְפָנַי: י וּבִגְפֹן שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים
 וְהוּא כְּפִרְחַת עֲלֵתָה נֹצֵה הַבְּשִׁילוֹ אֲשֶׁכְּלֵתִיהָ עֲנָבִים:

רש"י שקורין וידי"ץ: והיא כפרחת. דומה לפורחת. רש"י
 "והיא כפרחת" – נדמה לי בחלומי כאילו היא
 פרחת, ואחר הפרח "עלתה נצה", ונעשו
 סמדר. אישפני"ר בלעז. ואחר כך הבשילו.

פתר": איש כפתרון חלמו. כל-אחד חלם חלום
 הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: (ה) זעפים.
 עצבים, כמו: "סר וזעף" (מלכים-א כ, מג), "זעף ה'
 אשא" (מיכה ז, ט): (י) שריגים. זמורות ארכות

שד"ל

דפוס ראשון:

איש כפתרון חלמו: שגם הפתרון היה פרטי
 ומיוחד לכל אחד מהם, ודוגמתו 'איש אשר
 כברכתו ברך אותם' (למטה מ"ט כ"ח), וכן
 'איש כמתנת ידו' (דברים ט"ז י"ז). והכוונה
 לפי דעתי להגיד כי הם עצמם הרגישו שאין
 פתרונו של זה כפתרונו של זה, ולפיכך היו
 זועפים הרבה, והיו נכספים למצוא פותר.

כתב יד:

איש כפתרון חלמו: רש"י רמבמ"ן וראו'
 פירשו דומה למה שהיה עתיד לבוא על כל
 אחד מהם. אמנם למה לו להקדים הודעה
 זו כאן? ורשב"ם (ואחריו החזקוני) פירש חלום
 הראוי, שנראה שהוא עקר, ולא חלום של
 הבלים. וזה נ"ל עקר, ונ"ל להטעים כך איש
 כפתרון חלמו, כלומר חלמו של כל אחד היה
 כפתרון, ויהיה פתרון תאר לדבר ראוי לפירושו.

(ח) הלא לאלהים פתרנים: האל יש לו פתרונים, יש לו דרך להודיעכם הפתרון, שאם הפתרונים
 הלא כלם ביד האל, ואם לא היה רוצה שתדעו הפתרון, לא היה מביא לכם החלום. מעתה,
 אחר שאתם כאן בבית הסהר ואי אפשר לכם לשאול את פי החכמים והחרטומים, ספרו נא
 לי, כי אע"פ שאינני חכם וחרטום, יש להאמין כי ה' יתן בפי דבר אמת, כי בכל הקב"ה עושה
 שלחותו.

(י) שריגים: מלשון 'משרכת דרכיה' (ירמיה ב' כ"ג). וכן בלעז intralcio, וממנו intralcio. וכן
 בארמי תרגום שריגים שבשין, וממנו 'נְרַבְרַבְנֹהִי מִשְׁתַּבְּשִׁין' (דניאל ה' ט').

יֵא וְכֹס פְּרָעָה בְּיָדֵי וְאָקַח אֶת־הָעֲנָבִים וְאֶשְׁחַט אֶתֶם
 אֶל־כֹּס פְּרָעָה וְאֶתֶן אֶת־הַכֹּס עַל־כַּף פְּרָעָה: יב וַיֹּאמֶר
 לוֹ יוֹסֵף זֶה פִּתְרוֹנוֹ שְׁלֹשֶׁת הַשָּׁרְגִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם:
 יג בְּעוֹד | שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשָׂא פְּרָעָה אֶת־רֹאשׁוֹ וְהִשְׁיבֶהָ

רש"י "והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין". עד כאן תרגום של "פרחת". "נץ" גדול מ"פרח", כדכתיב (ישעיה יח, ה): "ובסר גמל יהיה נצה", וכתב (במדבר יז, כג): "ויצא פרח", והדר "ויצץ ציץ": (יא) ואשחט. כתרגומו: "ועצירת". והרבה יש בלשון משנה: (יב) שלשת ימים הם. סימן הם לך לשלשת ימים. ויש מדרשי אגדה הרבה: (יג) ישא פרעה את־ראשו. לשון חשובון,

והיא כפרחת: מיד שפרחה, כמו למעלה (ל"ח כ"ט) 'זיהי כמשיב ידו'.

נצה: משפטו נצתה (כמו וַיִּשְׁלַף כְּנִית נֶצְתוֹ (איוב ט"ו ל"ג)). וכמהו 'עובר בשוק אצל פנה' (משלי ז' ח'), וכן 'ארכה מארץ מדה' (איוב י"א ט'), והנפרד נצה, וממנו 'הנצו הרמונים' (שיר ז' י"ג), משרש נצץ (אעפ"י שרד"ק הביאו בשורש נוץ), ענין זריחה ויציאה לאור. וכן ציץ מורה זריחה, והוא ג"כ שם הפרח (והכל מן יצא).

הבשילו אשכלתיה ענבים: הלשון מיחס פעולה לגוף השלם על חלקיו, כמו 'מקרין מפריס' (תהלים ס"ט ל"ב). וכאן מיחס לאשכול שהוא חלק מהגפן פעולה על הענבים שהם חלקים מהאשכול, וכאלו האשכול הוא המבשיל את ענביו. ואנקלוס ברח ממליצה זו שתקשה על ההמון ותרגם הו ענבין. ועכשיו בשנת תר"ז נ"ל כי גם 'הו ענבין' איננו מדוייק, כי האשכלות לא יתהפכו לענבים, והיה ראוי לומר הו בהון ענבין. ודע כי ברש"י כ"י שבידי אין בלעז בפסוק זה, ואחר מלות 'דומה לפורחת' כתוב: דבר אחר והיא כפורחת (וכו' כמו בדפוס).

(יא) ואשחט אתם: המצרים קודם זמן המלך Psammetichus לא היו שותים יין ואף לא היו מנסכים אותו לאלהיהם, כי אמרו שהוא המצאת Typhon הוא השטן, אך העשירים היו שותים מיץ הענבים הלחים (ראו:).

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יג) בעוד שלשת ימים: אין ספק כי יודע היה יוסף כי בעוד שלשת ימים הוא יום לידת פרעה, ושהיה מנהגו לשאת את ראש עבדיו בעשותו לכלם משתה.

שהיה מהשגחת האל הוא שהבדיל בין זה לזה וידע מי מהם יחיה ומי ימות או (כדברי תלמידי יהודה אריה לוצאטו) שר המשקים ושר האופים היו מזכירים היום ההוא, כי היתה להם תקוה שיעלה זכרונם לטובה לפני המלך, ומהם למד יוסף.

עַל־כַּנְךָ וְנָתַתְּ כּוֹס־פַּרְעֹה בְיָדוֹ כַּמְשַׁפֵּט הַרְאֵשׁוֹן אֲשֶׁר
הָיִיתָ מְשַׁקֵּהוּ: יד כִּי אִם־זִכְרְתָנִי אֶתְךָ כַּאֲשֶׁר יֵיטֵב לָךְ
וְעָשִׂיתָ־נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְהִזְכַּרְתָּנִי אֶל־פַּרְעֹה וְהוֹצֵאתָנִי
מִן־הַבַּיִת הַזֶּה: טו כִּי־גָנַב גָּנַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעֵבְרִים וְגַם־פָּה
לֹא־עָשִׂיתִי מְאוּמָה כִּי־שָׁמוּ אֹתִי בַבּוֹר: טז וַיֵּרָא שֵׁר־
הָאֲפִים כִּי טוֹב פָּתַר וַיֹּאמֶר אֶל־יוֹסֵף אֶף־אֲנִי בְחַלּוּמֵי
וְהִנֵּה שְׁלֵשָׁה סֵלִי חָרִי עַל־רֹאשִׁי: יז וּבִסֵּל הֵעֲלִיזוֹן מִכָּל
מֵאֲכָל פַּרְעֹה מַעֲשֵׂה אִפָּה וְהָעוֹף אֲכָל אֶתֶם מִן־הַסֵּל

כשיפקד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה, ימנה אותך עמהם: כנך. בסיס שלך, ומושברך: עמדי חסד. אין "נא" אלא לשון בקשה: רש"י (יז) סלי חרי. סלים של נצרים קלופים חורין חורין, ובמקומנו יש הרבה. ודרך מוכרי פת כיסנין שקורין אובלידי"ש, לתתם באותם אתך, מאחר שייטב לך [כפתרוני]: ועשית־נא

על כנך: משרש כנך, והוא אחד בענין עם שרש כון, וענינו מקום כמו מכן בערבי, עיין שמות שד"ל ט"ו י"ז.

(יד) והוצאתני מן הבית הזה: אעפ"י שיוסף לא היה עבד פרעה אלא עבד פוטיפר, הנה אחר שפוטיפר הוציאו מעבודתו ונתנו בבית אסירי המלך לא היה הדבר נגד הדין אם המלך יוציאו משם, לא להחזירו בבית פוטיפר (כי זה לא ייטב לא לפוטיפר ולא ליוסף), אלא להוציאו לחרות דרך חסד כמנהג המלכים ביום שמחתם. וכדי שלא ישיבהו שר המשקים ואתה העבד איך תבקש לצאת לחרות? לכך הקדים כי גנוב גנבתי.

(טו) כי גנב גנבתי: כי אמנם אעפ"י שאני עתה עבד לא נולדתי עבד אלא אנגנבתי, והכוונה על אחיו שגנבוהו לאביו, והוא האמין כי הם מכרוהו למדינים.

מארץ העברים: אין זאת ארץ כנען כלה, אלא חברון וסביבותיה ארץ מגורי אברהם יצחק ויעקב (הרמב"ן, ר"ש דובנא וראו').

(טז) כי טוב פתך: שפתר לטובה.

סלי חרי: במשנה (ביצה פרק ב') פתין גריזין וחורי, ופירושו בירושלמי (שם פרק ב' הלכה ו'): מלשון סלי חרי. ופירוש רד"ק לדעת הירושלמי שהוא מלשון חררה, וזה עולה יפה לפי כתיבת המלה שהיא חסרה וי"ו כדרך הכפולים. ובתרגום ירושלמי סלים דפיתא נקיא, מלשון חנור, פת לבנה ונקיה. וכן פירש געז'. ואחרים מפרשים שהיו הסלים עשויים נקבים נקבים.

מֵעַל רֵאשִׁי: יח וַיַּעַן יוֹסֵף וַיֹּאמֶר זֶה פְּתָרְנִי שְׁלֹשֶׁת הַסָּלִים
 שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם: יט בְּעוֹד | שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשָׂא פְּרֻעָה
 אֶת־רֹאשׁוֹ מֵעֲלֵיָךְ וְתָלָה אוֹתָךְ עַל־עֵץ וְאָכַל הָעוֹף אֶת־
 בְּשָׂרְךָ מֵעֲלֵיָךְ: מפטיר כ וַיְהִי | בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הַלְּדוֹת
 אֶת־פְּרֻעָה וַיַּעַשׂ מִשְׁתָּה לְכָל־עֲבָדָיו וַיֵּשָׂא אֶת־רֹאשׁוֹ |
 שֶׁר הַמְּשָׁקִים וְאֶת־רֹאשׁ שֶׁר הָאֲפִים בְּתוֹךְ עֲבָדָיו:
 כא וַיָּשָׁב אֶת־שֶׁר הַמְּשָׁקִים עַל־מִשְׁקָהוּ וַיִּתֵּן הַכּוֹס עַל־כַּף
 פְּרֻעָה: כב וְאֵת שֶׁר הָאֲפִים תָּלָה כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵף:

נקראת "מילדת", וכן (יחזקאל טו, ד): ומולדותיך
 ביום הולדת אותך". וכן (ויקרא יג, נה): "אחרי
 הכבס את-הנגע" — שכבסו על ידי אחרים:
 וישא את-ראשו וגו'. מנאם עם שאר עבדיו,

רש"י (כ) יום הולדת את-פרעה. יום לידתו,
 וקורין לו "יום גנוסיה". ולשון "הולדת",
 לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים,
 שהחיה מילדת את האשה, ועל כן החיה

רש"י

(יט) ישא פרעה את ראשו מעליך: לא היל"ל בלשון הזה, אלא רצה להתחיל באותו לשון
 עצמו שאמר לשר המשקים (תלמידי שמואל חיים זלמן רופא). ואח"כ הוסיף מלת מעליך
 להורות שאין הכוונה ענין פקידה אלא ענין הריגה (קלער' וראז'). ויש אומרים כי מלת מעליך
 טעות סופרים, כי הסופר דלג שיטה אחת וכתב כאן מעליך שבסוף הפסוק, אבל יוסף לא
 אמר לשר האופים אלא כמו שאמר לשר המשקים, 'ישא פרעה את ראשו', לשון פקידה,
 אלא שלזה אמר 'ותלה אותך על העץ', ולזה אמר 'והשיבך על כנף'. וכן שר המשקים אומר
 (למטה מ"א י"ג) 'ויהי כאשר פתר לנו כן היה אותי השיב על כני ואותו תלה', וכן כאן אומר
 מיד 'וישא את ראשו שר המשקים ואת ראשו שר האופים וגו' וישב את שר המשקים וגו' ואת
 שר האופים תלה'. מלבד שלא יובן למה תלה אותו אחר שכבר הסיר ראשו מעליו, גם ראפסי
 מצא שני כ"י בלא 'מעליך' הראשון.

שד"ל

(כ) הולדת את פרעה: מצינו 'ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם' (למעלה כ"ה כ"ו) בבנין הקל,
 והכוונה כשרבקה ילדה אותם, ומצינו 'בהולד לו את יצחק בנו' (כ"א ה'). בנפעל, והוא על דרך
 פעל סתמי, עיין שם פירושי. וכאן בא בהפעל תולדה דהפעיל. והכוונה כפירוש רש"י על שם
 שהמילדת עוזרת לילדת, וגם זה פועל סתמי עם מלת את, כמו 'בהולד לו את'.

(כא) על משקהו: להיות פקיד על מה שהיה שותה; משקה שם דבר, ולמעלה שם התאר
 (ראב"ע ורד"ק).

כג וְלֹא־זָכַר שְׂרֵה־הַמְּשָׁקִים אֶת־יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ:

שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו, וזכר את אלו בתוכם, כמו (במדבר א, ב): "שאו את־ראש" – לשון מניין: (כג) וְלֹא־זָכַר שְׂרֵה־הַמְּשָׁקִים. בו ביום: וישכחהו. לאחר מכאן. מפני שתלה בו יוסף בטחונו לזכרו – הוזקק להיות

אסור עוד שתי שנים, שנאמר (תהלים מ, ה): רש"י "אשרי הגבר אשר־שם ה' מבטחו, ולא־פנה אל־רהבים" – ולא בטח על מצרים הקרוים "רהב" (ישעיה ל, ז):

(כג) וְלֹא זָכַר וְכו' וישכחהו: כן דרך לה"ק כמו 'ונחיה ולא נמות', ורבים כן. ע' למעלה י"א ל'. שד"ל הכוונה במקום שהיה ראוי שיזכרהו שכח אותו, ועיין למעלה כ"ז י"ב ולמטה מ"ב ב'. ברש"י כ"י שבידי כתוב: מפני שתלה יוסף בטחונו בו וכו' להיות אסור עוד שתי שנים.

פרשת מקץ

מא וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנַת־יָמַיּוֹם וּפְרָעָה חָלַם וְהִנֵּה עֹמֵד
עַל-הַיָּאֵר: בַּוְהֵנָּה מִן-הַיָּאֵר עֹלָה שִׁבְעַת פָּרוֹת יְפוֹת מְרֹאָה
וּבְרִיאַת בֶּשֶׂר וַתִּרְעֶינָה בְּאָחוּ: גַּוְהֵנָּה שִׁבְעַת פָּרוֹת אַחֲרוֹת
עֹלֹת אַחֲרֵיהֶן מִן-הַיָּאֵר רַעוֹת מְרֹאָה וְדִקּוֹת בֶּשֶׂר
וַתַּעֲמִדְנָה אֶצֶל הַפָּרוֹת עַל-שִׁפְתַי הַיָּאֵר: דַּוְתֹאכְלָנָה
הַפָּרוֹת רַעוֹת הַמְרֹאָה וְדִקְתָּ הַבֶּשֶׂר אֶת שִׁבְעַת הַפָּרוֹת
יְפֹת הַמְרֹאָה וְהַבְּרִיאַת וַיִּקַּץ פְּרָעָה: הַוַיִּשְׁן וַיִּחְלֹם
שְׁנֵית וְהֵנָּה | שִׁבְעַת שְׁבָלִים עֹלֹת בְּקִנְיָה אֶחָד בְּרִיאֹת
וְטָבוֹת: וְהֵנָּה שִׁבְעַת שְׁבָלִים דִּקּוֹת וְשִׁדוּפַת קִדְּיִם צְמָחוֹת

צרה בחברתה: באחו. באגם, מריש"ק בלעז, כמו (איוב ח, יא): "ישגא-אחו": (א) ודקות בשר. טינבי"ש בלעז, לשון דק: (ד) ותאכלנה. סימן שתהא כל-שמחת השבע נשכחת בימי הרעב: (ה) בקנה אחד. טודי"ל בלעז: בריאות. שייני"ש בלעז: (ו) ושדופת. השלידי"ש בלעז. "ושקיפין קדום" – חבוטות, לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: קדים.

(א) ויהי מקץ. כתרגומו "מסוף", וכל-לשון "קץ" – סוף הוא: על היאר. כל-שאר נהרות אינם קרוים "יאורים", חוץ מנילוס. מפני שכל-הארץ עשוין יאורים יאורים בידי אדם, ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות: (ב) יפות מראה. סימן הוא לימי השבע, שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה

רש"י

(א) שנתים ימים: שתי שנים שלמות, מיום יציאת שר המשקים מבית הסהר. והנה היה חלום פרעה ביום לידתו, ולפיכך היה חושש לו הרבה והאמין כי מן השמים בא לו לתועלת כל עמו. היאור: Jaro בל' מצרי נהר, והוא נילוס.

שד"ל

שנה: נקרא כן הזמן הכולל כל תקופות השנה, זרע וקציר וקור וחם וקיץ וחרף, כי משנה לשנה הקור והחם והימים הארוכים והקצרים חוזרים ובאים פעם שנית. (ב) באחו: מלה מצרית, ענינה העשב הגדל באגם.

(ו) ושדופת קדים: שהכתה אותם רוח מזרחית הבאה מְעָרְב וכוש, והיא שודפת ומשחתת התבואות במצרים ובא"י, ככתוב 'ורוח הקדים הוביש פריה' (יחזקאל י"ט י"ב), 'הלא כגעת בה רוח קדים תיבש' (שם י"ז י'). והעיד עובר ארחות ימים Thevenot (שהיה בשנת 1660) כי במצרים

אֲחֵרֵיהֶן: וְתַבְלַעְנָה הַשְּׂבָלִים הַדְּקוֹת אֶת שֵׁבַע הַשְּׂבָלִים
הַבְּרִיאוֹת וְהַמְּלֵאוֹת וַיִּיקֶץ פְּרָעָה וְהִנֵּה חֲלוּם: ה וַיְהִי
בַּבֶּקֶר וַתִּפְּעַם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת־כָּל־חַרְטָמֵי
מִצְרַיִם וְאֶת־כָּל־חַכְמֵיהָ וַיִּסְפֹּר פְּרָעָה לָהֶם אֶת־חֲלֻמּוֹ

רוח מזרחית שקורין ביש"א: (ו) הבריאות. שייני"ש בלעז: והנה חלום. והנה נשלם חלום שלם לפניו, והוצרך לפותרים: (ה) ותפעם רוחו. "ומטרפא רוחה" – מקשקשת בתוכו כפעמון. ובנבוכדנצר אומר (דניאל ב, א): "ותתפעם רוחו", לפי שהיו שם שתי פעימות – שכחת החלום והעלמת פתרונו: חרטמי, הנחרים בטימי מתים, ששואלים בעצמות. "טימי" – הן עצמות רש"י בלשון ארמי, ובמשנה (עיין רש"י ברכות נט ע"א; שבת קנב ע"ב): "בית שהוא מלא טימיא" – מלא עצמות: ואין פותר אותם לפרעה. פותרים היו אותם אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונם, שהיו אומרים: שבע בנות אתה מוליד, שבע בנות

אצל Cairo מתחלת חדש Aprile עד משך חמשים יום בקירוב נושבות רוחות רעות ומזיקות, והימים ההם נקראים חמשיין.

(ו) וייקץ פרעה והנה חלום: עכשו הקיץ ולא ישן עוד, ונשלם החלום (רד"ק).

(ה) ותפעם רוחו: לשון קשקוש ונדנדוד, ומזה פעמון, גם פעם שהוא הסדן שמכים עליו.

חרטמי מצרים: לדעת קלער' מן חור שענינו בארמי וסורי ראה, וטום. כמו אטם, רואה הנעלמות והצפונות. ולדעת בושארט מן רטן שענינו לחישה ודבור בלחש. ולדעת אחרים (ואחרים רמב"ן) מן חרט, שבו היו חורטים ורושמים על האבנים הצוירים העומדים להם במקום כתיבה, והכהנים והחכמים לבדם היו מבינים הכתיבה ההיא הנקראת hieroglyphica כלומר חקיקה קדושה. וכן געז' תרגם Zeichendeuter, Bilderschrift Kenner, והוא מוסיף כי נכון הדבר שיהיה עקר המלה מל' מצרים, ושהיהודים שנו אותה מעט ועשו אותה מלה עברית משרש חרט. ולענין תכונת המלה והוראתה בל' מצרית Jabloski אומר שעיקרה Erson או Erthom שענינו עושה פלא. ודעת Ignatius Rossi שעיקרה Karethom שהוראתו שומר הסודות. וברוך היודע.

ואין פותר אותם לפרעה: לא היה מי שידע לפתור אותם לפרעה להנאתו ולהנאת עמו, כי זה הוא מה שהיה פרעה מבקש, שייבינו מתוך חלומנו דבר העתיד לבוא על עמו, ושיועיל למצרים היותו נודע בטרם יבא, כי היה מאמין כי לא לחנם שלח לו האלהים את החלומות ההם, ובפרט ביום לידתו, אלא להזהירו על דבר שיועיל לו ולעמו שידעוהו ויזהרו ממנו. שאם אין אתה אומר כן, מי מנע אותם לומר לו פתרון ככל העולה על רוחם? ולפי זה יובן למה נכנס יוסף לתת עצה למלך, כי זה אמנם היה המבוקש, לא לידע העתיד, אלא לידע אותו כדי להשמר ממנו. וכמו שכתבתי בבה"ע תקפ"ז עמוד 200. והנה הכתוב אומר 'ויספר פרעה להם

וְאִין־פּוֹתֵר אוֹתָם לְפָרְעָה: ט וַיִּדְבֹר שֶׁר הַמְּשָׁקִים אֶת־
 פָּרְעָה לֵאמֹר אֶת־חֲטָאֵי אֲנִי מִזְכִּיר הַיּוֹם: י פָּרְעָה קֶצֶף
 עַל־עֲבָדָיו וַיִּתֵּן אֹתִי בְּמִשְׁמֵר בֵּית שֶׁר הַטְּבָחִים אֹתִי וְאֵת
 שֶׁר הָאֲפִים: יא וַנַּחֲלֵמָה חֲלוֹם בְּלֵילָה אֶחָד אֲנִי וְהוּא
 אִישׁ כְּפַתְרוֹן חֲלֵמוֹ חֲלֵמְנוּ: יב וְשֵׁם אֲתָנוּ נָעַר עֲבָרֵי עֶבֶד
 לְשֶׁר הַטְּבָחִים וְנִסְפָּר־לוֹ וַיִּפְתָּר־לָנוּ אֶת־חֲלֵמֵתֵינוּ אִישׁ
 כְּחֲלֵמוֹ פִּתָּר: יג וַיְהִי כִּאֲשֶׁר פִּתַּר־לָנוּ כֵּן הָיָה אֹתִי הַשֵּׁבִיב
 עַל־כַּפְּנָי וְאֵתוֹ תִּלְהֶ: יד וַיִּשְׁלַח פָּרְעָה וַיִּקְרָא אֶת־יֹסֵף
 וַיְרִיצֵהוּ מִן־הַבּוֹר וַיַּגְלַח וַיַּחַלֵּף שְׂמֹלֵתוֹ וַיָּבֵא אֶל־פָּרְעָה:

שבידו להשיב, והוא פרעה הנזכר למעלה, כמו שאמר (פסוק י): "פרעה קצף על-עבדיו". הרי מקרא קצר, ולא פרש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש מי השיב. וכן דרך כל-מקראות קצרים, על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: (ד) מן-הבור. מן בית הסהר שהוא עשוי כעין גומא, וכן כל-בור שבמקרא לשון 'גומא' הוא, ואף אם אין בו מים קרוי 'בור', פוש"א בלעז:

אתה קובר: (יא) איש כפתרון חלמו. חלום הראוי לפתרון שנפתר לו ודומה לו: (יב) נער עברי עבד. ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה, מזכירו בלשון בזיון: "נער" – שוטה ואין ראוי לגדולה. "עברי" – אפילו לשוננו אינו מכיר. "עבד" – וכתוב בנמוסי מצרים, שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים: איש כחלמו. לפי החלום וקרוב לענינו: (ג) השיב על-כני. מי

רש"י

את חלמו' בלשון יחיד, כי באמת חלום אחד הוא. אבל החרטומים היו חושבים שהם שני חלומות, ולא היו יודעים לפתור אותם, לכך כתוב ואין פותר אותם בל"ר. ברש"י כ"י שבידי כתוב: "כתרגומו ומטרפא רוחיה כמו ביצים טרופות מקשקשת" וכו'.

(יא) איש כפתרון חלמו חלמנו: נ"ל איש כפתרון חלומן חלמנו, עיין למעלה מ' ה'.

(יד) ויגלח: המצרים לא היו מגדלים זקן אלא לאבל (ראו' בשם היהודוט), לפיכך כשיצא יוסף מבית האסורים הוצרך לגלח. ובלאו הכי היה אפשר לפרש ויגלח על גלוח השער.

ויגלח: יוסף הוא הפועל והפעול הוא השער או הזקן, ע"ד ואלו מגלחין במועד (מ"ק פרק ג' משנה א'). ומסייע לזה האתנח שתחת הבור כי הפעלים וישלח ויקרא ויריצוהו, הנושא בהם זולת יוסף, והפעלים ויחלף ויגלח ויבא, הנושא בהם יוסף. ואף אם לא גלח עצמו בידי, רק אחרים גלחוהו, יאמר עליו שגלח או שהתגלח.

שד"ל

שני טו וַיֹּאמֶר פֶּרְעָה אֶל־יוֹסֵף חֲלוֹם חֲלַמְתִּי וּפְתָר אֵין אֶתּוֹ
וְאֲנִי שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפִתָּר אֶתּוֹ:
טז וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת־פֶּרְעָה לֵאמֹר בְּלִעְדֵי אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת־
שְׁלוֹם פֶּרְעָה: יז וַיִּדְבֹּר פֶּרְעָה אֶל־יוֹסֵף בְּחֻלְמֵי הַגִּנִּי עִמָּד
עַל־שֵׁפֶת הַיָּאֵר: יח וְהִנֵּה מִן־הַיָּאֵר עֹלֹת שִׁבְעַת פָּרוֹת
בְּרִיאֹת בְּשָׂר וַיִּפֹּת תָּאֵר וַתִּרְעֵנָה בְּאָחוּ: יט וְהִנֵּה שִׁבְעַת
פָּרוֹת אַחֲרוֹת עֹלֹת אַחֲרֵיהֶן דְּלוֹת וְרָעוֹת תָּאֵר מְאֹד
וְרִקּוֹת בְּשָׂר לֹא־רָאִיתִי כַּהֲנָה בְּכָל־אָרֶץ מִצְרַיִם לְרַע:

ויגלה. מפני כבוד המלכות: (טו) תשמע חלום לפתור אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה, כמו: "שמע יוסף" (בראשית מב, כג), "אשר לא־תשמע לשנו" (דברים כח, מט). אינטינדר"א בלעז: (טז) בלעדי

אין החכמה משלי, אלא "אלהים יענה" – יתן ענייה בפי לשלום פרעה: (יט) דלות. כחושות כמו (שמואל ב יג, ד): "מדוע אתה ככה דל", דאמנון: ורקות בשר. כל־לשון "רקות" שבמקרא חסרי בשר, בלושי"ש בלעז:

(טו) לפתור אתו: ותפתור אותו כתרגום אנקלוס, ע"ד 'אשר ברא אלהים לעשות' (למעלה שד"ל ב'ג').

(טז) בלעדי: המפרשים פירשו היו"ד לכינוי (sine me) וכן דעת בעל הטעמים, שהפסיק המלה באתנח. ונ"ל שאין היו"ד כינוי, אלא בלעדי הוא הנפרד, וכמוהו 'בלעדי רק אשר אכלו הנערים' (בראשית י"ד כ"ד). וענין המלה בל-עד, בל-עוד (עד כמו עוד, כמו 'עד זה מדבר', איוב א' י"ח), כלומר לא עוד, אל תדבר עוד, אל תשבחני עוד. וכן 'בלעדי רק אשר אכלו הנערים', לא עוד, לא אקח דבר אחד מכל אשר לך רק אשר אכלו וכו'.

אלהים יענה את שלום פרעה: ההודעה הבאה מן האל נקראת ענייה, כמו 'מה עָנָה ה' (ירמיה כ"ג ל"ז). וראו' וגעז' אומרים כי באמרו 'יענה את שלום פרעה' קודם שישמע החלום, וכבר היה אפשר שהיה פתרונו לרעה, החליק אליו בדיבורו. ול"נ כי באמת דָּבַר, כי גם אם יהיה עניין החלום לרעה הנה לכך בא החלום, כדי שיוכל להישמר מן הרע העתיד לבוא עליו, וזה לשלום פרעה.

(יט) רקות: יבשות, ומזה ריקק. דברי רש"י ז"ל כאן קשין, כי לא נמצא רקות חוץ מכאן. וברש"י כ"י שבידי כך הוא הלשון: "ורקות בשר, לשון חסר, כל רקין שבתורה חסרין בשר". ונ"ל מילת בשר טעות סופר וכונת רש"י על מילת רק שהיא תמיד למעט ולהורות חסרון.

כ ותאכלנה הפרות הרקות והרעות את שבע הפרות
הראשנות הבריאות: כא ותבאנה אל-קרננה ולא נודע
כי-באו אל-קרננה ומראיהן רע כַּאֲשֶׁר בַּתְּחִלָּה וְאִיקָץ:
כב וְאָרָא בְּחִלְמֵי וְהִנֵּה | שֶׁבַע שִׁבְלִים עֲלֵת בְּקִנְיָה אֶחָד
מֵלֶאָת וְטֹבוֹת: כג וְהִנֵּה שֶׁבַע שִׁבְלִים צְנֻמוֹת דְּקוֹת
שְׂדֵפוֹת קָדִים צְמָחוֹת אַחֲרֵיהֶם: כד ותבלעון השבלים
הַדִּקְתָּ אֶת שֶׁבַע הַשִּׁבְלִים הַטֹּבוֹת וְאָמַר אֶל-הַחֲרֻטָּמִים
וְאִין מַגִּיד לִי: כה וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-פְּרַעֲהַ חֲלוֹם פְּרַעֲהַ
אֶחָד הוּא אֶת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֲשָׂה הַגִּיד לְפְרַעֲהַ: כו שֶׁבַע
פָּרֹת הַטֹּבֹת שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה וְשֶׁבַע הַשִּׁבְלִים הַטֹּבֹת
שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה חֲלוֹם אֶחָד הוּא: כז וְשֶׁבַע הַפְּרוֹת

שנים. כלן אינן אלא שבע. ואשר נשנה החלום פעמיים, לפי שהדבר מזמון, כמו שפרש לו בסוף (פסוק לב): "ועל השנות החלום" וגו'. בשבע שנים הטובות נאמר (פסוק כה): "הגיד לפרעה",

(כג) צנמות. "צנמא" בלשון ארמי "סלע". הרי הן כעץ בלי לחלוח, וקשות כסלע. ותרגומו: "ניצן לקיין". "ניצן" – אין בהן אלא הנץ, לפי שנתרוקנו מן הזרע: (כו) שבע שנים. ושבע

רש"י

(כא) קרננה: מן קרננה, כמו לַבְדָּהָן (למעלה כ"א כ"ח), והוא ע"ד לשון ארמי.

(כג) צנמות: רש"י פירש (ואחריו ראז') מן צונמא בארמית סלע. ואולי שרש צנם כמו צמם, ענין צמצום, וקרוב לשורש צמם ג"כ צמק, אשר ממנו 'שָׁדִים צְמָקִים' (הושע ט' י"ד), מצטמק ויפה לו (שבת ל"ז ע"ב), כולן לשון התכווצות ויובש.

(כד) מגיד: מלשון 'מגיד החידה' (שופטים י"ד י"ט).

(כה) חלום פרעה אחד הוא: הדבר הנרמז בשני החלומות אינו אלא אחד (רמבמ"ן), ואינו אלא חלום אחד שנכפל להורות על מהירות בא החלום, כמפורש למטה פסוק ל"ב (יוסף ירא).

(כז) יהיו שבע שני רעב: ולא אמר כן בפרות הטובות יהיו שבע שני שבע, כי הרעב הוא העקר, כי לכך בא החלום, למען יוכל פרעה להציל עמו מן הרעב. אבל אם היה יוסף מתחיל בזכרון שבע שני שבע, היה פרעה אומר מה לי בכך? יבוא השבע ונראהו.

שד"ל

הַרְקוֹת וְהִרְעַת הָעֵלֶת אַחֲרֵיהֶן שִׁבַּע שָׁנִים הִנֵּה וְשִׁבַּע
הַשָּׁבָלִים הַרְקוֹת שְׂדֵפוֹת הַקְּדִים יִהְיוּ שִׁבַּע שָׁנֵי רָעֵב:
כח הוא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל־פְּרַעֲהַ אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים
עָשָׂה הִרְאָה אֶת־פְּרַעֲהַ: כט הִנֵּה שִׁבַּע שָׁנִים בָּאוֹת שִׁבַּע
גְּדוֹל בְּכָל־אָרֶץ מִצְרָיִם: ל וקָמוּ שִׁבַּע שָׁנֵי רָעֵב אַחֲרֵיהֶן
וְנִשְׁכַּח כָּל־הַשִּׁבַּע בְּאָרֶץ מִצְרָיִם וְכָל־הָרָעֵב אֶת־הָאָרֶץ:
לא וְלֹא־יִוָּדַע הַשִּׁבַּע בְּאָרֶץ מִפְּנֵי הָרָעֵב הֵוא אַחֲרֵי־כֵן
כִּי־כָבַד הֵוא מְאֹד: לב וְעַל הַשָּׁנוֹת הַחֲלוּם אֶל־פְּרַעֲהַ
פְּעָמִים כִּי־נִכְזַן הַדָּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים וּמִמֶּהָר הָאֱלֹהִים
לְעַשְׂתּוֹ: לג וְעַתָּה יֵרָא פְּרַעֲהַ אִישׁ נְבוֹן וְחָכָם וַיִּשְׁיֵתֵהוּ
עַל־אָרֶץ מִצְרָיִם: לד יַעֲשֶׂה פְּרַעֲהַ וַיִּפְקֵד פְּקִדִים עַל־
הָאָרֶץ וְחִמְשׁ אֶת־אָרֶץ מִצְרָיִם בְּשִׁבַּע שָׁנֵי הַשִּׁבַּע:

לפי שהיה סמוך. ובשבע שני רעב נאמר (פסוק כח): "הראה את-פרעה", לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק, נופל בו לשון מראה: (ל) ונשכח רש"י כל-השבע. הוא פתרון הבליעה: (לא) ולא יודע השבע. הוא פתרון (פסוק כא): "ולא נודע כי באו אל-קרבנה": (לב) נכון. מזומן: (לד) וחמש.

(לג) ועתה ירא פרעה וגו': לפי מה שאמרתי מבואר הוא שהוצרך יוסף להכנס למחיצה שאינה שלו ולעוץ אל המלך עצה, כי המבוקש מן החלום הוא לקבל ממנו תועלת למלך ולא רצו. (לד) יעשה פרעה: תחלה אמר לו מה שלדעתו היה יותר טוב שיעשה, והוא שיבחר איש נבון וחכם ויעזוב הענין כלו בידו, והוא יפקיד פקידים בכל מדינות המלך, שישלח להם כסף למען יקנו התבואות בשני השבע, ואח"כ ימכרו אותם בשני הרעב וישלחו לידו את הכסף המקובץ. אך ראה יוסף כי דבר כזה לא ייטב בעיני המלך שיהיה אדם אחר המוציא והמביא בענין גדול כזה באופן שיהיה שליט בכל ארץ מצרים, כמעט כמו המלך, ובפרט כי אולי (כדברי דח"א) יוכל החושב לחשוב שהיתה כוונתו בזה לכבוד עצמו, ולכך הוסיף שאם ירצה יוכל פרעה לעשות זאת, מבלי שימנה אדם אחד על כל ארץ מצרים, אלא שיפקיד פקידים הרבה שיהיו כלם תחת ידו ולא תחת איש אחר.

לֵה וַיִּקְבְּצוּ אֶת־כָּל־אֲכָל־הַשָּׂנִים הַטֹּבוֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה

רש"י כתרומה: "ויזרוזון", וכן "וחמשים" (שמות יג, יח): באל"ף ונקוד בפתח קטן, ו"אוכל" שהוא (לה) את־כל־אכל. שם דבר הוא, לפיכך טעמו פועל, כגון (ויקרא ז, כה): "כי כל־אכל חלב" –

שד"ל יעשה: יעש היה ראוי לומר, ורבים כן.

וְחָמֵשׁ: רשב"ם ראב"ע רד"ק רמבמ"ן קלעריקוס וגעז' פירשו יקח החמש, תחת העשירית שאולי היה לוקח בכל שנה. וזה לא יתכן, כי אחר שקנה פרעה את אדמת מצרים, אז היתה לחומש (מ"ז כ"ד – כ"ו), ואיך תהיה לחומש עתה בטרם תהיה שלו? וראב"ע וראו' אומרים שקנה החומש בדמים. והנכון לדעתי כתרומה וכפירוש רש"י, וכמהו 'וחמושים' עלו בני ישראל מארץ מצרים' (שמות י"ג י"ח), ענינו מזוינים. ולהיות כלי זיין דבר צריך מאד לבני אדם בימים הקדמונים, הושאלה מלת armato להורות על מי שיש לו דבר שצריך לו, יהיה זה מה שיהיה, וכן כאן יזיין את ארץ מצרים ויכין לה מה שצריך לה לבלתי תכרת ברעב וזה על ידי הפקידים שיקנו כל התבואה העודפת שאינה צריכה לבעליה.

(לה) וַיִּקְבְּצוּ וּגו': הדברים הצבורים קרובים זה אל זה יותר מן הנקבצים, כטעם 'ויצברו אותם חמרים חמרים' (שמות ח' י'). והנה אמר תחלה שיקבצו בכל עיר ועיר את המותר מכל אכל השנים הטובות, והנה יהיה האכל ההוא מקובץ ברשות פרעה אך עדיין הוא מפוזר בכל עיר ועיר, ואח"כ אמר שיצברו וישמרו בר תחת יד פרעה באוצרותיו בעיר המלוכה, וגם כן יצברו וישמרו אכל בערים בכל עיר ועיר, שיהיו אוצרות תחת יד פרעה בעיר, ואוצרות ג"כ בכל עיר ועיר. והאוצרות אשר בעיר המלוכה היו לצורך שאר ארצות, והאוצרות אשר בכל עיר היו לצורך אנשי העיר: באוצרות עיר המלוכה לא היה אלא בר (דגן מנוקה מתבן), שהוא עקר מזון האדם, ומחירו יקר בערך המקום המצטרף לו; ובכל עיר ועיר היו אוצרות של כל מיני אוכלים הנשמרים, כגון קטניות ופרות יבשים, כי לשאר ארצות לא גנו אלא ההכרחי למזון שהוא הבר, ולאנשי ארצו גנו כל מה שאפשר לגנוז לשמור.

וַיִּקְבְּצוּ: היא הגבייה מבעלי השדות, ויצברו היא האסיפה אל ידי שומרי האוצרות, וכן למטה ויקבוץ וכו' ויצבור (רשב"ם). אלא שלדעת רשב"ם היו גובים בלא כסף ובלא מחיר, ולדעת ראב"ע ולדעתי היו קונים בכסף, ולא דבר יוסף על מה שיקבצו למכור לאנשי שאר ארצות (כמו שחשבתי זה עשר שנים) (בה"ע הנ"ל עמוד 198), כי העקר אינו אלא שלא תכרת הארץ ברעב.

תחת יד פרעה: ברשותו כלומר באוצרותיו בכל עיר ועיר, ושמרו דבק עם ויצברו, וכן דעת בעל הטעמים. אעפ"י שיש להבדיל בין בר לאכל, כי בר הוא הדגן המנוקה מן התבן ואכל כולל כל מין מאכל, בפרשה הזאת ענין אחד להם. ומה שדקדקתי בה"ע איננו צודק, שהרי אחי יוסף אמרו 'נרדה ונשברה לך אכל' (למטה מ"ג ד'), אחר שבאו למצרים, וראו שאין מוכרים שם רק בר. ונראה כי יוסף לא צבר רק בר, ומשה הזכיר לפעמים השם הפרטי בר, ולפעמים השם הכולל אכל.

וַיַּצְבְּרוּ־בָרַךְ תַּחַת יַד־פְּרַעֲה אֲכָל בְּעֵרִים וְשָׁמְרוּ: לו וְהָיָה
הָאֲכָל לְפִקְדוֹן לְאָרֶץ לְשִׁבַע שָׁנֵי הַרְעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה
בְּאָרֶץ מִצְרַיִם וְלֹא־תִכְרַת הָאָרֶץ בְּרַעֲב: לז וַיִּיטֵב הַדָּבָר
בְּעֵינַי פְּרַעֲה וּבְעֵינַי כָּל־עַבְדָּיו: לח וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל־
עַבְדָּיו הֲנִמְצָא כֹּהֵא אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ: שלישי
לט וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל־יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ
אֶת־כָּל־זֹאת אֵין־נִבּוֹן וְחָכָם כְּמוֹךָ: מ אַתָּה תִּהְיֶה עַל־
בֵּיתִי וְעַל־פִּיךָ יִשַׁק כָּל־עַמִּי רַק הַפֶּסֶא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ:

לבקש איש נבון וחכם שאמרת, לא נמצא רש"י
כמוך: (מ) ישק. "יתזון" – יתפרנס. כל־צרכי עמי
יהיו נעשים על ידך, כמו (בראשית טו, ב): "ובן־
משק ביתי", וכמו (תהלים ב, יב): "נשקור־
בר", גרנישו"ן בלעז: רק הנסא. שיהיו קורין לי
מלך: כסא. לשון של מלוכה, כמו (מלכים־א א,
לז): "ויגדל את־כסאו מכסא אדני המלך".

טעמו למטה בכ"ף, ונקוד קמץ קטן: תחת יד־
פרעה. ברשותו ובאוצרותיו: (לו) והיה האכל.
הצבור כשאר פקדון הגנוז לקיום הארץ:
(לח) הנמצא כזה. "הנשכח כדין" – אם נלך
ונבקשנו הנמצא כמוהו. "הנמצא" – לשון
תמיהה, וכן כל־ה"א המשמשת בראש תבה
ונקודה בחטף פתח: (לט) אין־נבון וחכם כמוך.

(לו) והיה האכל לפקדון לארץ: הזכיר לו העקר שהוא שלא תכרת הארץ ברעב, והשמיט את הטפל שד"ל
שהוא המכירה לשאר ארצות.

(לח) איש אשר רוח אלהים בו: שהבין מן החלום דבר רב התועלת כזה, ומצא כל התקנות
הראויות בענין.

רוח אלהים: רוח ושכל שהוא למעלה ממדרגת רוב בני אדם.

(לט) אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת: הכוונה אחרי שידעת והבנת כל זה. ואין הכוונה
ממש שידע כל זה בנבואה, שא"כ אין מכאן ראייה שאין נבון וחכם כמהו, כי נבואה לחוד
וחכמה לחוד.

(מ) על ביתי: בעל השררה הראשונה אחרי המלך היה נקרא אשר על הבית (עיי' מלכים ב' י"ח י"ח
וישעיה כ"ב ט"ו – כ"ב), וכן אצל מלכי צרפת הראשונים.

ישק: יתנהג, כמו 'בן משק ביתי' (למעלה ט"ו ב'), ובערבי נסק ענינו סדור הדברים על סדר הגון.
רק הכסא אגדל ממך: ע' למעלה א' כ'.

מא וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל-יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֶתְךָ עַל כָּל-אֶרֶץ
מִצְרָיִם: מַבַּ וַיֹּסֶר פְּרָעָה אֶת-טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֶתָּה
עַל-יַד יוֹסֵף וַיִּלְבַּשׂ אֹתוֹ בְּגָדֵי-שֵׁשׁ וַיַּעַם רֶבֶד הַזָּהָב עַל-
צְוָארָו: מַג וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמַרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר-לוֹ וַיִּקְרָאוּ

הוא במצרים: רבד. ענק. ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי "רביד", וכן (משלי ז, טז): "רבדתי ערשי" – רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה: "מוקף רובדין של אבן" (מדות א, ח), "על הרבד שבעזרה" (יומא מג ע"ב) – והיא ריצפה: (מג) במרכבת המשנה. השניה למרכבתו, המהלכת אצל שלו: אברך. כתרגומו: "דין אבא

רש"י (מא) נתתי אתך. "מניתי יתך". ואף-על-פי-כן לשון נתינה הוא, כמו (דברים כו, יט): "ולתתך עליון". בין לגדולה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו, כמו (מלאכי ב, ט): "נתתי אתכם נבזים ושפלים": (מב) ויסר פרעה את-טבעתו. נתינת טבעת המלך, היא אות למי שנותנה לו, להיות שני לו לגדולה: בגדי-שש. דבר חשיבות

(מב) ויסר פרעה את טבעתו וכו': כן המנהג גם עתה אצל מלכי אוטומאן במנוי הויזיר הגדול, וכן אלכסנדר במותו נתן טבעתו אל Perdicca.

שש: בספרים המאוחרים נקרא בוץ, ובל' מצרי נקרא שִׁנְשֻׁ. ופליניוס (1-19) כתב על הבוץ שהוא צומח במצרים, ועל הבגדים הנעשים ממנו כתב: nec ulla sunt eis candore mollitieve praferenda.

רביד הזהב: בה"א הידיעה, אותו רביד שהיו נותנים בצואר המשנה למלך.

דפוס ראשון:

(מג) במרכבת המשנה אשר לו: פירוש המרכבה המיוחדת למי הוא משנה למלך (רשב"ם רד"ק ורמב"ן). וטעם אשר לו, כי לא היתה ביד המשנה, כי המשנה היתה לו מרכבה אחרת, אבל כשהיה הולך עם המלך היה הולך במרכבה שהיתה למלך מיוחדת למשנה.

מרכבת סמוכה למשנה, ולפי הענין אחד הוא אֶמְרָךְ מרכבת המשנה בסמיכות או המרכבה השניה, כמו אנשי קדש, אנשים קדושים.

ודע כי רשב"ם פירש מרכבת לא הרכב אלא הסוס או הפרדה שהיה רוכב עליה המשנה למלך ואמת כי מרכבה נאמר על הרכב ונאמר גם על הבהמה שרוכבים עליה, אך נ"ל שאם היה הכוונה כאן על הבהמה על מרכבת היל"ל, לא במרכבת.

כתב יד:

(מג) במרכבת המשנה אשר לו: המרכבה השניה במעלה, שאין רק אחת למעלה ממנה, שהיא מיוחדת למלך (אנקלוס רש"י רמב"ן וראו'). ורשב"ם רד"ק ורמב"ן פירשו המרכבה המיוחדת למי שהוא משנה למלך. ונ"ל כי לפי זה אין מקום למלות אשר לו, או במרכבת המשנה למלך היל"ל. והנה מלת משנה איננו שם התאר, אלא שם דבר, ומלת

לִפְנֵי אַבְרָם וְנָתַן אֹתוֹ עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם: מִדְּוִיָאֵמֶר
פְּרַעַה אֶל־יוֹסֵף אֲנִי פְּרַעַה וּבִלְעָדִיךָ לֹא־יָרִים אִישׁ אֶת־
יָדוֹ וְאֶת־רִגְלוֹ בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם: מֵהַ וַיִּקְרָא פְּרַעַה שֵׁם־
יוֹסֵף צִפְנַת פְּעֻנָּח וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־אֶסְנַת בַּת־פּוֹטִי פְּרַעַה כְּהֵן

גזרות על מלכותי, ואני גזור שלא ירים איש רש"י את ידו בלעדיך, שלא ברשותך. דבר אחר: "אני פרעה" – אני אהיה מלך ובלעדיך וגו', וזהו דוגמת "רק הכסא" (פסוק מ). אלא שהוצרך לפרשה בשעת נתינת הטבעת: את־ידו ואת־רגלו. כתרגומו: (מה) צפנת פענח. מפרש הצפונות. ואין ל"פענח" דמיון במקרא: פוטי פרע. הוא פוטיפר, ונקרא פוטיפרע, על שנסתרס מאליו, לפי שלקח את יוסף למשכב

למלכא – "רך' בלשון ארמי 'מלך'. בהשותפין (בבא בתרא ד ע"א): לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה (ספרי דברים ס"פ א): דרש רבי יהודה: "אברך", זה יוסף, שהוא אב בחכמה ורך בשנים. אמר לו רבי יוסי בן־דרמסקית: עד מתי אתה מעות עלינו את הכתובים, אין "אברך" אלא לשון ברכים, שהכל היו נכנסין ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר: "ונתון אותו" וגו': (מד) אני פרעה. שיש בידי יכלת לגזור

אברך: אם הוא בלה"ק, הנכון כפירוש ר' יונה וגעז' שיהיה הפעיל משרש ברך מענין כריעה, והאל"ף במקום ה"א, כמו 'אשְׁכִים' (ירמיה כ"ה ג), אלא שאין ההפעיל מתישב יפה. והנכון שהוא לשון מצרי, ומלת rēk ענינה indirare הַטִּיָּה, ומלת abe o ape ענינה ראש. והנה אברך ענינו הטו ראשכם (געז' בשם Ignatius Rossi). ודע כי במקום שכתוב ברש"י ריך בלשון ארמי מלך, מצאתי ברש"י כ"י ישן על קלף שבידי בלשון רומי, וכן נכון.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(מד) אני פרעה: אני שיש בידי לגזור (מד) אני פרעה: אני אהיה מלך.

גזרות על מלכותי (רש"י), אני אומר ומצוה

שבלעדיך לא ירים איש וכו'. ודוגמת זה 'לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים' (שמות ו' ו').

ובלעדיך וגו': והוא דוגמת 'רק הכסא אגדל ממך' (רש"י בדבר אחר ורשב"ם).

לא ירים איש וגו': מליצה היא דרך משל, כי רוב מה שיעשה האדם, בהרמות ידיו או רגליו יעשה.

(מה) ויקרא: כך היה דרכם לשנות שם ההדיוט כשהיה עולה לגדולה, וכן עשה משה ליהושע וכן נבוכדנצר לדניאל חנניה מישאל ועזריה (רשב"ם). ועיין למעלה א' ה'.

צפנת פענח: נראה שהיא מלה מצרית, ופירש היירונימוס מושיע העולם. והאחרונים נדחקו למצוא מקור לפירוש זה, ואומרים שראוי להפך האותיות ולקרות צפנת, וכן כתוב בתרגום

אֵן לְאִשָּׁה וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם: מו וַיֹּסֶף בֶּן-
 שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעַמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם וַיֵּצֵא יוֹסֵף
 מִלִּפְנֵי פַרְעֹה וַיַּעֲבֹר בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם: מז וַתַּעַשׂ הָאָרֶץ
 בְּשִׁבְעַ שָׁנֵי הַשָּׁבַע לְקַמְצִים: מח וַיִּקְבֹּץ אֶת-כָּל-אֲכָל |
 שִׁבְעַ שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּתֵּן-אֲכָל בְּעָרִים
 אֲכָל שְׂדֵה-הָעִיר אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיהָ נָתַן בְּתוֹכָהּ: מט וַיַּעֲבֹר
 יוֹסֵף בָּר כָּחוֹל הַיָּם הַרְבֵּה מְאֹד עַד כִּי-חָדַל לְסַפֵּר כִּי-

פרותיה, ונותנין בתבואה מעפר המקום ומעמיד את התבואה מלרקב: (מט) עד כי-חדל לספר. עד כי חדל לו הסופר לספר. והרי זה מקרא קצר: כי-אין מספר. לפי שאין מספר,

זכר: (מז) ותעש הארץ. כתרגומו. ואין הלשון נעקר מלשון עשיה: לקמצים. קמץ על קמץ, יד על יד היו אוצרים: (מח) אכל שדה-העיר אשר סביביתה נתן בתוכה. שכל-ארץ וארץ מעמדת

רש"י

אלכסנדרי, וברוך היודע. והנה צפנת אפשר לפרשה ע"ד לה"ק, לפיכך אנקלוס והמתרגם הערבי והסורי פירשו מְגֵלָה הנעלמות, אמנם פענח (אעפ"י שִׁבְנו ממנו הספרדים 'המפענח נעלמים') איננו בל"הק ולא באחת מאחיותיה, והוא בן ארבע אותיות שאין אחת מהן דומה לחברתה.

שד"ל

פוטי פרע: איננו פוטיפר (רשב"ם), כי זה שר הטבחים וזה כהן און.

און: Heliopolis, עיר השמש, שהיו עובדים בה השמש, והיה שם בכל שנה חג לשמש, ואומרים כי גם און במצרי שמש.

ויצא יוסף וגו': ככתוב אח"כ ויעבור בכל ארץ מצרים.

(מו) ויעבר בכל ארץ מצרים: לתקן התקנות הצריכות לענין קיבוץ התבואה.

(מז) לקמצים: יש אומרים בקנה אחד מלא קומץ שבליים (רשב"ם רד"ק רע"ס ורמב"ם ז"ל). והוא רחוק, כי אין מדרך החטה שיהיה בקנה יותר משבולת אחת, ואם צמחו שתיים (ואין צ"ל עשר ויותר) לא יהיה זה שבע גדול, אלא נס גלוי. והנכון שהיא מליצה ממליצות הלשון. ותלמידי יוסף חי הלוי אומר שכל שבולת היתה ממלאה את הקומץ, שהיו הגרעינים גסות מאד, ומרובות מאד.

(מט) ויצבר יוסף בר: זה ענין אחד והוא מה שעשה בעד הממלכה.

כי אין מספר: דרך גוזמא, כמו שאומרים בלעז innumerabile, immenso.

אִין מִסְפָּר: נ וְלִיוֹסֵף יִלְדֵ שְׁנַי בָּנִים בְּטָרָם תָּבוֹא שְׁנַת
הָרֶעֶב אֲשֶׁר יִלְדֶה-לוֹ אֶסְנֶת בַּת-פּוֹטִי פָּרַע כִּהֵן אֹזֶן:
נא וַיִּקְרָא יוֹסֵף אֶת-שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה כִּי-נִשְׁנֵי אֱלֹהִים
אֶת-כָּל-עַמְלֵי וְאֶת כָּל-בֵּית אָבִי: נב וְאֶת שֵׁם הַשְּׁנֵי קָרָא
אֶפְרַיִם כִּי-הִפְרַנִּי אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ עַנְיִי: נג רביעי וַתִּכְלִינָה
שְׁבַע שְׁנֵי הַשְּׁבַע אֲשֶׁר הָיָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: נד וַתַּחֲלִינָה
שְׁבַע שְׁנֵי הָרֶעֶב לָבוֹא כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיְהִי רָעֵב בְּכָל-
הָאָרְצוֹת וּבְכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לָחֵם: נה וַתִּרְעֵב כָּל-

להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים: כך רש"י
הוא אומר לנו. אמר להם: למה לא צברתם בר?
והלא הכריז לכם ששני הרעב באים?! אמרו לו:
אספנו הרבה, והרקיבה. אמר להם: אם כן, כל-
אשר-יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה

והרי "כי" משמש בלשון 'דהא': (ז) בטרם תבוא
שנת הרעב. מכאן שאדם אסור לשמש מטתו
בשני רעבון: (נה) ותרעב כל-ארץ מצרים.
שהרקיבה תבואתם שאצרו, חוץ משל יוסף:
אשר-יאמר לכם תעשו. לפי שהיה יוסף אומר

(ז) בטרם תבוא שנת הרעב: להודיע שאלה נולדו קודם בוא יעקב מצרימה, כי הוא בא בתחילת
ימי הרעב. והודיע זה מפני שיעקב אמר ליוסף (למטה מ"ח ה') 'שני בניך הנולדים לך עד בואי
אליך מצרימה לי הם, ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו' (רשב"ם).

(נא) כי נשני: חסרה מלת לאמר, כדרכה פעמים רבות.

נשני: פעל משרש נשה, והיה משפטו נשני בחירק, ובא בפתח (ע"ד לשון ארמית), כן
דעת ר' משה הכהן וגעז'. ולדעת ר' יהודה חיוג ורשב"ם הוא מן הכפולים, אעפ"י שלא
נמצא שרש נשש; וזה רחוק מאד, שא"כ תהיה המלה מבנין הקל, ותהיה הכוונה שכחני, לא
השכיחני.

ואת כל בית אבי: מה שעשו לי בית אבי (הם אחיו). ואין הכוונה ששכח ממש, כי הנושא על
שפתיו זכרון דבר מה, הנה לא שכח אותו; אך הטעם נתנני אלהים במצב שלא ארגיש עוד
ברעה אשר מצאתני בבית אבי, כי במה נחשבת היא נגד הצלחתי וגדולתי?

(נד) בכל הארצות: הקרובות למצרים.

ותחלינה: הפעיל מן הכפולים. והחירק או הצירי סימן הבנין, כמו יפקיד תפקדנה, ולא מצאנו
לשון התחלה בקל אלא בהפעיל, החל, החלותי, 'יחלל נח' (למעלה ח' י'). והתימה על ראב"ע
ומהרש"ד שאמרו שהוא מן הקל, ואם היה מן הקל הייתה החי"ת בשלש נקודות, כמו תִּסְפְּינָה.

אָרֶץ מְצֻרִים וַיִּצְעַק הָעַם אֶל־פְּרַעֲה לֶלֶחֶם וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה
 לְכָל־מְצֻרִים לָכוּ אֶל־יוֹסֵף אֲשֶׁר־יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ:
 וְהָרַעַב הָיָה עָלַי כָּל־פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת־כָּל־
 אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבֹּר לְמְצֻרִים וַיַּחְזֹק הָרַעַב בְּאָרֶץ מְצֻרִים:
 וְכָל־הָאָרֶץ בָּאוּ מְצֻרִימָה לְשֹׁבֵר אֶל־יוֹסֵף כִּי־חָזַק

אכל" (בראשית מג, ב) – לשון קנין. ואל תאמר: אינו כי אם בתבואה. שאף בין וחלב מצינו (ישעיה נה, א): "ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב": (ז) וכל-הארץ באו מצרימה. אל-יוסף לשבור. ואם תדרשהו כסדרו, היה צריך לכתוב

והרקיבה, מה אם יגזר עלינו ונמות: (ז) על כל-פני הארץ. מי הם פני הארץ? אלו העשירים: את-כל-אשר בהם. כתרגומו: "די בהון עבורא": וישבר למצרים. "שבר" לשון 'מכר' ולשון 'קנין' הוא, כאן משמש לשון מכר, "שברו לנו מעט

רש"י

אחרי כן מצאתי כי בשני ראב"ע כ"י שבידי ובדפוס נאפולי מלות "ותחלינה מבנין הקל פועל הכפל", אינו.

שד"ל

(ז) את כל אשר בהם: המפרשים פירשו אחרי אנקלוס את כל האוצרות אשר בהם התבואה. ולפי זה 'אשר בהם' מיותר, כי אשר לא היה בהם תבואה למה פתחם? ועוד, וכי היו אוצרות שלא נתמלאו בתבואה, אחר שבע שני שבע גדול? ואני מפרש את כל האוצרות אשר היו בין המצרים ובעריהם, כלומר בכל עיר ועיר. הנני חוזר בי ממה שפירשתי בבה"ע האוצרות אשר היו בין המצרים ובעריהם, כלומר בכל עיר ועיר, כי רחוק הוא שתהיה מלת בהם כמו ביניהם (או עמם כפירוש ראב"ע). ונ"ל עתה (שנת תר"ג) כי 'את כל אשר בהם' הוא כינוי לאוצרות, ואינו מקרא קצר (כדברי המבאר), אבל 'את כל אשר בהם' הוא כאלו אמר את כל האוצרות. כי מה הוא אוצר? מה שנותנים בו דבר מה. ואולי לכך לא אמר האוצרות, כי לרובי התבואות שאסף הוצרך לתת אותן בכל מיני מקומות, בכל מקום שהיה מחזיק תבואה, אע"פ שקודם לכן היה משמש לתשמישים אחרים.

וישבר: קנין הדגן ומכירתו נקרא כן מטעם ששובר הרעב, ע"ד 'ישברו פראים צמאם' (תהלים ק"ד י"א). וכן מצאנו לשון שבר אצל מאכלים ומשקים אחרים 'ולכו שברו וכו' יין וחלב' (ישעיה נ"ה א'), וכן כתוב 'שבר רעבון בתיכם' (למטה מ"ב י"ט) (רד"ק ונתה"ש). ולא כראו' וגעז' שפירשו ע"ש שהדגן נשבר ונטחן בריחים וכאן הכוונה על המכירה, ועיין למטה מ"ב ו'.

(ז) וכל הארץ: שאר ארצות הקרובות אליה.

לשבר אל יוסף: אין לסרס המקרא נגד הנגינות כי הבאים לא היתה כוונתם ללכת אל יוסף, אלא לילך למצרים (אא"א), ושיעור הכתוב לפי זה ולפי הטעמים כך הוא: וכל הארץ באו מצרימה, ואח"כ הכתוב מוסיף שתי הודעות שהיתה כוונת ביאתם כדי לשבור, ושהיתה ביאתם אל יוסף דוקא.

הֲרַעַב בְּכָל־הָאָרֶץ: **מב** א וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשְׁשָׁבֵר בְּמִצְרַיִם
וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לְמָה תִּתְרָאוּ: ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי
כִּי יֵשְׁשָׁבֵר בְּמִצְרַיִם רְדוּ־שָׁמָּה וְשַׁבְרוּ־לָנוּ מִשָּׂם וְנַחֲיָה
וְלֹא נָמוּת: ג וַיִּרְדּוּ אַחֵי־יוֹסֵף עֶשְׂרֵה לְשָׁבֵר בַּר מִמִּצְרַיִם:
ד וְאֶת־בְּנֵימִין אָחִי יוֹסֵף לֹא־שָׁלַח יַעֲקֹב אֶת־אָחִיו כִּי אָמַר

כחושים ברעב. ודומה לו (משלי יא, כה): "ומרוה רש"י גם־הוא יורה": (ב) רדו שמה. ולא אמר 'לכו', רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים, כמנין "רדו": (א) וירדו אחי־יוסף. ולא כתב 'בני יעקב', מלמד שהיו מתחרטים במכירתו, ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה, ולפדותו בכל־ממון שיפסקו עליהם: עשרה. מה־תלמוד לומר? והלא כתיב (פסוק ד): "ואת־בנימין אחי יוסף לא־שלח"! אלא, לענין האחוה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כלם ושנאת כלם שווה לו. אבל לענין לשבור בר — כלם לב אחד להם: (ה) פן־יקראנו אסון. ובבית לא יקראנו אסון. אמר רבי אליעזר בן יעקב: מכאן,

'לשבור מן יוסף': (א) וירא יעקב כי יש־שבור במצרים. ומהיכן ראה? והלא לא ראה אלא שמע, שנאמר (פסוק ב): "הנה שמעתי" וגו', ומהו "וירא"? ראה באספקלריא של קדש, שעדין יש־לו שבר במצרים, ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפרוש שזה יוסף: למה תתראו. למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים. שבאותה שעה עדין היה להם תבואה. [ולי נראה פשוטו: "למה תתראו" — למה יהיו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה־שבידכם]. ומפי אחרים שמעתי, שהוא לשון 'כחיש' — למה תהיו

(א) למה תתראו: למה תביטו איש בפני אחיו (ר' אליה בחור, רע"ס ורמבמ"ן), כאנשים חסרי עצה ומשועממים בצרתם ואין בהם דעת להמלט ממנה. ההתפעל מורה על הרוב פעולה שאדם פועל על עצמו, ולפעמים יבוא ג"כ על פעולה ששני בני אדם (או יותר) פועלים זה על זה, כמו 'לכה נתראה פנים' (מ"ב י"ד ח'). מה שכתוב ברש"י שעדיין יש לו שבר, צ"ל סבר (תקוה), עיין בראשי' רבא (פ' צ"א א') וכן בכ"י שבידי הוא בסמ"ך.

(ב) ונחיה ולא נמות: הכוונה ונחיה, תחת שאם לא תרדו שמה נמות ודוגמת זה למעלה מ' כ"ג, וכ"ז י"ב.

(ד) אסון: מיתה משונה במקרה רע, כמו 'זאם אסון יהיה' (שמות כ"א כ"ג). ויראה זאת היה לו לירוא גם על שאר בניו, כי כל הדרכים בחזקת סכנה, אלא חשב כמו שחשב בבואו אל עשו 'זהיה המחנה הנשאר לפלטה' (למעלה בראשית ל"ב ט'), ומכלם בחר בבנימין שהיה בן אהובתו, ואחיו איננו, ואמו מתה. ודעת רלב"ג ודון יצחק כי מפני שמתה רחל בדרך ובנה יוסף ג"כ לפי מחשבתו, היה יעקב ירא שמא ימות גם בנימן בדרך. ויעקב חי פארדו אומר כי אולי היה יעקב חושד את בניו שמא הם היו סבת מיתתו של יוסף כי ידע שלא היו אוהבים אותו והיו מקנאים

פֶּן־יִקְרָאנוּ אֶסּוֹן: ה וַיָּבֵאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְשֹׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים
כִּי־הָיָה הָרֶעֶב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן: וַיּוֹסֶף הוּא הַשְּׁלִיט עַל־
הָאֶרֶץ הוּא הַמְּשַׁבֵּיר לְכָל־עַם הָאֶרֶץ וַיָּבֵאוּ אֹתִי יוֹסֵף
וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ־לוֹ אַפַּיִם אֶרְצָה: ז וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת־אָחִיו וַיִּכְרַם
וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אֲתָם קְשׁוֹת וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵאֵין
בְּאֲתָם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לְשֹׁבֵר־אֶכֶל: ח וַיַּיְבֵּר יוֹסֵף

(ז) ויתנכר אליהם. נעשה להם כנכרי בדברים, לדבר קשות: (ח) ויכר יוסף וגו'. לפי שהניחם חתומי זקן: והם לא הכרהו. שיצא מאצלם בלא חתימת זקן, ועכשו בא בחתימת זקן. ומדרש אגדה (בראשית רבה צא, ז): "ויכר יוסף את-אחיו" – כשנמסרו בידו, הכיר שהם אחיו ורחם עליהם. "והם לא הכירוהו" כשנפל בידם,

רש"י שהשטן מקטרב בשעת הסכנה: (ה) בתוך הבאים. מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כלם בפתח אחד, אלא שיכנס כל-אחד בפתחו, כדי שלא תשלוט בהם עין הרע, שכלם נאים וכלם גבורים: (ו) וישתחוו-לו אפיים. נשתטחו לו על פניהם. וכן כל-השתחואה' – פשוט ידים ורגלים הוא:

בו. ואחר שיוסף איננו ויעקב היה מחבב את בנימין כבן זקונים ולהיותו בן רחל אהובתו, חשש שמה גם בו יקנאו וישנאוהו. והנה לא היה יעקב רוצה לגלות לבניו החשד הזה שהיה חושד אותם, שלא להרבות הקטטה בתוך ביתו, אך שמר את הדבר בלבו, ולא רצה לשלוח עמם בנימין פן יקראנו אסון, כלומר פן יגרמו מיתתו ואח"כ יאמרו לו שנטרף. ואח"כ כשספרו לו דברי יוסף התחזק בלבו החשד הזה, כי הדברים שהיו מספרים היו זרים ובלתי מצויים. רק אחר שיהודה ערב את הנער אז האמין שלא יעשו לו רעה, ואז שלח אתם את בנימין.

(ה) בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען: נראה כמיותר, אבל הכוונה (כדברי משה עהרענרייך) כי להיות שהיה הרעב בארץ כנען, אחרים רבים באו משם לשבור אוכל, ואע"פ כן לא אמר להם יוסף מרגלים אתם, ואלו נבדלו לרעה מכל שאר הבאים.

(ו) הוא המשביר: שבר בקל ענינו על הרוב קנין, ועל המעט (למעלה מ"א נ"ו, וגם שם היה אפשר לעשותו הפעיל וַיִּשְׁבֵּר) יורה על המכירה. והנה נקרא משביר מי שמוכר וגורם לאחר שיקנה, וכן בעמוס (ח' ה') 'מְתֵי יַעֲבֹר הַחֹדֶשׁ וַיִּשְׁבִּירָה שְׁבֵר', 'ומפל בר נשביר' (שם ו'), ולא כדברי מהרש"ד (ומכלל יופי ורד"ק), שהמוכר נקרא שובר ויוסף נקרא משביר שהיה מצוה לאנשיו שימכרו.

(ז) קשות: זה כלל, ואח"כ מפרש.

(ח) ויכר יוסף וגו': חזר ואמר שהכירם, לומר כי אחר ששמע קולם נתחזקה הכרתו בהם, והם אולי לא שמעו קולו, כי בלחש היה אומר דבריו אל המליץ והמליץ היה מפרש להם בלה"ק,

אֶת־אֲחִיו וְהֵם לֹא הִכְרִהוּ: ט וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלָמוֹת
 אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְרַגְלִים אַתֶּם לְרֵאוֹת
 אֶת־עֲרוֹת הָאָרֶץ בְּאֶתְכֶם: י וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדֹנָי וְעַבְדֶּיךָ
 בָּאוּ לְשִׁבְר־אֶכָּל: יא כָּלֵנוּ בְּנֵי אִישׁ־אֶחָד נָחֵנוּ כְּנִים אֲנַחְנוּ
 לֹא־הָיוּ עַבְדֶּיךָ מְרַגְלִים: יב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לֹא כִי־עֲרוֹת

לנהוג בו אחוה: (ט) אשר חלם להם. עליהם. וידע שנתקומו, שהרי השתחוו לו: ערות הארץ. גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה לכבש, כמו (ויקרא כ, יח): "את־מקרה הערה", וכמו (יחזקאל טז, ז): "ערם ועריה". וכן כל־ערוה' שבמקרא לשון 'גלוי'. ותרגם אנקלוס: "בדקא דארעא", כמו (מלכים־ב יב, ו): "בדק הבית" – רעוע הבית. אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: (ז) לא אדני. לא תאמר כן, שהרי עבדיך באו לשבר־אכל: (יא) כלנו בני איש־אחד נחנו. נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם, שאף הוא בן־אביהם: כנים. אמתיים, כמו: "כן דברת" (שמות י, כט), "כן בנות צלפחד דברות" (במדבר כז, ז), "ועברתו לא־כן בדיו" (ישעיה טז, ו): (יב) כי־ערות

ואף אם אולי שמעו קולו אין ספק שנשתנה קולו ומראה פניו במשך עשרים שנה. מלבד שהוא היה יודע שהם צריכים לבוא אליו, והם היו מאמינים שהוא נטרף זה עשרים שנה. והנה אין ללמוד מכאן אם היה זקנו מגודל אם לא.

(ט) אשר חלם להם: אין נ"ל לפרש חלם עליהם כי שמוש הלמ"ד הוא להנאת פלוני, וכאן היה הענין צער להם (אע"פ שלבסוף נהפך לטובתם), לפיכך נ"ל שהוא לשון קצרה, אשר חלם והגיד להם.

מרגלים אתם: נ"ל כי בדבריהם מצא מקום להתלות כי הוא שאלם מאין באתם, והם השיבוהו יותר משאלתו, מארץ כנען לשבור אוכל, וזה דרך הרמאים להקדים השקר, לבלתי יולד החשש, ולפיכך אמר מאחר שמהרתם לומר כי לשבור אכל באתם, מה שלא שאלתי מכם, ידעתי כי לא לכך באתם *excusatio non petita accusatio manifesta*.

ערות הארץ: ראז' וגעז' פירשו מקום שהארץ ערומה וגלויה ונוחה להכבש, כדעת רש"י. וראב"ע וגוסעציוס פירשו כל דבר שמסתירים אותו נקרא ערוה, והטעם מסתרי הארץ יהיה מה שיהיה.

(יא) כלנו בני איש אחד נחנו: לכך אנו הולכים יחד, ולא בשביל עצה רעה כמרגלים (רשב"ם).

כנים: אמתיים, כמו 'כן דברת' (שמות י' כ"ט) (רש"י). ועיקר המלה ענין קיום כמו 'וכנו נחשת' (שמות ל"ח י"ח). וכן מלת נכון ענינה קיים וענינה אמת, וכן אמת ואמונה ונאמן עיקרם ענין קיום, וכן בלשון ארמי יציב תחלת הוראתו נטוע בארץ שלא ימוט ממקומו. והנה אמת ויציב ונכון וקיים כלם עיקר ענינם דבר קבוע שלא יזוז.

הָאָרֶץ בְּאַתֶּם לְרֵאוֹת: יג וַיֹּאמְרוּ שְׁנַיִם עָשָׂר עֲבָדֶיךָ
 אֲחִים | אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ־אֶחָד בְּאָרֶץ כְּנָעַן וְהִנֵּה הַקְטָן
 אֶת־אֲבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינָנוּ: יד וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הוּא
 אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵכֶם לֵאמֹר מְרַגְלִים אַתֶּם: טו בְּזֹאת תִּבְחָנוּ
 חֵי פְרַעַה אֲסִתְּצָאוּ מִזֶּה כִּי אֲסִבְּבוּא אֲחֵיכֶם הַקְטָן

אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה, תפדוהו?
 אמרו לו: הן. אמר להם: ואם יאמרו לכם שלא
 יחזירוהו בשום ממון, מה-תעשו? אמרו: לכך
 באנו – להרוג או ליהרג. אמר להם: הוא אשר
 דברתי אליכם, להרוג בני העיר באתם, מנחש
 אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול
 של שכם: (טו) חי פרעה. אם יחיה פרעה.

הארץ באתם לראות. שהרי נכנסתם בעשרה
 שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד?
 (יג) ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. ובשביל אותו
 אחד שאיננו נתפורנו בעיר לבקשו: (יד) הוא
 אשר דברתי. הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים
 הוא האמת והנכון. זהו לפי פשוטו. ומדרשו
 (בראשית רבה צא, ז): אמר להם: ואלו מצאתם

רש"י

(יג) שנים עשר: אולי יפלא בעיניך בראותך עשרה אחים, לכן דע כי באמת י"ב היינו.

(יד) הוא אשר דברתי וכו': בכל שעה היו מוסיפים לומר דבר שלא שאל מהם, והוא אומר כי
 זה מחזק סברתו שהם בדאים, כי שקרים הרבה מוכנים בפיהם לרמות את הבריות, ולכן א"א
 להם לצאת מן החשש אלא א"כ יביאו את אחיהם הקטון להראות אמתת דבריהם.

(טו) בזאת תבחנו: בזה שאמרתם שיש לכם עוד אח אחר.

שד"ל

דפוס ראשון:

חי פרעה: נתחבטו המדקדקים בדקדוק
 מלת חי, ר' יהודה חיוג (ואחריו געזעניוס)
 אומר שהיא שם דבר כמו חיים, ובל' יחיד
 חי ובסמיכות חי. וזה רחוק מאד. כי הנה
 שם חיים מצוי במקרא כחמשים ומאה
 פעמים, ותמיד הוא בלשון רבים, כמו פנים,
 ובשום מקום לא נמצא בלשון יחיד, וגם
 בסמיכות אומרים 'חיי שרה' (למעלה כ"ג
 א'), ובכינויים חיי חייך. ולמה בלשון שבועה
 יאמרו אותו בלשון יחיד? לכך נטה רד"ק
 מדרך זו, ואמר כי שם חיים הוא בלשון רבים
 לעולם, ולא יתפרד, ואמר כי חי הוא כמו

כתב יד:

חי פרעה: המפרשים והמדקדקים אמרו
 כי חי שם דבר כמו חיים, וזה לא יתכן, כי
 לא מצאנו חיים בלשון יחיד. והאמת כי
 לפי הדקדוק חי סמוך מן חי, (על דרך בית
 בית, זית זית, די די), והוא שם התאר כמו
 'וישבע בחי העולם' (דניאל י"ב ז). הכוונה במי
 שהוא חי לעולם, שהוא חי הנצחיות, כלומר
 חי לנצח, והוא שם התאר סמוך, כמו יפה
 מראה, גדל-כח. ור' יעקב לומברו טעה
 בדברי הרמב"ם שאמר (יסודי תורה פ"ב הלכה י'),
 כי לכך אין אומרים חי ה' כמו חי פרעה, מפני
 שהוא וחיי אחד, לא יתפרדו. והוא לא הבין

כתב יד (המשך):

כי אין ענין לזה כאן אצל ה' העולם כי כאן אין המלה סמוכה לשם האל אלא להעולם שענינו נצחיות. וּמְלֹאוּ לְבוֹ לְהַגִּיחַ בַּתְנַ"ךְ שְׁלוֹ (ויניציאה שצ"ט) וישבע בְּה' העולם, והשחית הכוונה, כי ה' העולם הוא כאלו תאמר בלא סמיכות יָפָה מראה, גְדוֹל כח, שאין לו הבנה, או נשתנתה הכוונה, כי אז משמע שהמראה הוא יפה, והכח הוא גדול, וכן העולם הוא חי. ולפי זה גם בתפלה צריך לומר ה' העולמים. אמנם ה' פרעה וכן ה' נפשו ג"ל שאיננו סמוך מן חי ושאיננו שם התאר, אבל הוא לשון עתיד יְחִי, ובארמית יְחִי ונבלעה אות האית"ן (יְחִי פרעה, תְּחִי נפשך), לרוב שמושם במליצה הזאת. ומצאתי סמך לזה בכתוב 'יְחִי אַחֲרַי עִמָּךְ' (ויקרא כ"ה ל"ו) שענינו יְחִי, שאין לומר היותו עבר מהופך לעתיד כמו יְחִי, שהרי לא מצאנו סמיכות בפעל עבר. ולפי זה יפה יובן מה טעם חי פרעה. חי נפשך בצירי, וחי ה' בפתח, כי חי פרעה וחי נפשך הכוונה לעתיד, והוא שבועה שיחיה המלך (כלומר שימות) אם לא אעשה כך וכך. ואין השבועה על הזמן ההווה עתה, כי היות המלך חי עתה זה דבר ידוע אמנם אצל האל השבועה הוא על הזמן ההווה, האל הוא חי (כלומר בהפך ח"ו) אם לא אעשה כך וכך, כלו' כמו שא"א שלא יהיה האל חי כן לא יהיה הדבר שלא אעשה כך וכך. אבל 'וישבע בְּה' העולם' (דניאל י"ב ז') אינו אלא שם התאר, והכוונה במי שהוא חי לעולם, וכמוהו 'וְשִׁלְנִי עוֹלָם' (תהלים ע"ג י"ב), שהם שלווים ושאננים תמיד. ור' יעקב לומברוזו טעה בדברי הרמב"ם שאמר (יסודי תורה פ"ב הלכה י') כי לכך אין אומרים ה' ה' כמו ה' פרעה, מפני שהוא וחיוו אחד, לא יתפרדו, והוא לא הבין כי אין ענין לזה כאן אצל ה' העולם כי כאן אין המלה סמוכה

דפוס ראשון (המשך):

חַי, אלא שיו"ד השרש נעלמת, ועמו הסכים המבאר. וזה אמנם יתכן אם היה השם חַיִּים כמו מַיִם (בסמיכות מ'), אבל השם הוא חַיִּים ביו"ד דגושה, ואיך יתכן שישמיטו יו"ד דגושה? ואני בראותי יְחִי אַחֲרַי עִמָּךְ (ויקרא כ"ה ל"ו), נ"ל כי מלת חַי איננה שם, אלא פעל, וגם רד"ק אומר שזה הוא פעל, אלא שלדעתו הוא עבר, ובא על משקל פִּעַל. וזה ג"כ דוחק גדול, ובראותי כי על כל פנים אין מנוס שתהיה קצת זרות בתבה זאת, נ"ל כי להיות מליצת חי פלוני וחי נפשך שגורה הרבה בפי ההמון כשרוצים להשבע שבועה, באה במלת חַי זרות שאין כמוה בכל לה"ק, והיא השמטת אות האית"ן. והנה וחי אַחֲרַי עִמָּךְ משפטו לפי דעתי יְחִי, וכן חי פרעה משפטו יְחִי פרעה, חי נפשך משפטו תחי נפשך. ולפי זה יובן למה נשתנה הנקוד בין חי פרעה, חַי נפשך ובין חַי ה', כי חי פרעה וחי נפשך הם זמן עתיד, והכוונה שיחיה המלך (כלומר שימות) אם לא אעשה כך וכך, ואין השבועה על הזמן ההווה עתה, כי היות המלך חי עתה זה דבר ידוע. אמנם חי ה' הוא בינוני, והשבועה היא על הזמן ההווה, כלומר האל הוא חי (כלומר בהפך ח"ו) אם לא אעשה כך וכך, כלו' כמו שא"א שלא יהיה האל חי, כן לא יהיה הדבר שלא אעשה כך וכך. אבל 'וישבע בְּה' העולם' (דניאל י"ב ז') אינו אלא שם התאר, והכוונה במי שהוא חי לעולם, וכמוהו 'וְשִׁלְנִי עוֹלָם' (תהלים ע"ג י"ב), שהם שלווים ושאננים תמיד. ור' יעקב לומברוזו טעה בדברי הרמב"ם שאמר (יסודי תורה פ"ב הלכה י') כי לכך אין אומרים ה' ה' כמו ה' פרעה, מפני שהוא וחיוו אחד, לא יתפרדו, והוא לא הבין כי אין ענין לזה כאן אצל ה' העולם כי כאן אין המלה סמוכה

שד"ל

הנה: טו שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם ואתם האסרו

רש"י כשהיה נשבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה: **אתכם**, אם אמת אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח, **אס-תצאו מזה**. מן המקום הזה: (טו) **האמת** שהוא כמו בלשון תימה. ואם לא תביאוהו –

שד"ל

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

וכשאמרת שהוא חי כבר הודית שהוא חי לשם האל אלא להעולם שענינו נצחיות; ומלאו לבו להגיה בתנ"ך שלו (ויניציאה לעולם.

שצ"ט) וישבע בְּחַי העולם, והשחית הכוונה

כי חי העולם לא יורה אלא שהעולם הוא חי. ובעל ויעתר יצחק (סימן קל"א), על אל חי העולמים, האריך ולא אמר כלום. ותחלת דברי פיו סכלות, כי אמר כי חיים הוא רבוי זוגי. ולפי מה שאמרת יש לקיים גם דברי הרמב"ם כי לכך אומרים באדם חי פרעה וחי נפשך בל' עתיד מפני שהוא עלול למות, אבל באל אומרים שהוא חי בזמן הווה, כי תאר חי אצל האל אין ענינו כענינו אצל בשר ודם, חי בזמן מיוחד ומת בזמן אחר, אך ענינו חי לנצח ובלתי עלול למות. וכשאמרת שהוא חי, כבר הודית שהוא חי לעולם.

ולפיכך לא יעלה על הדעת לומר יחי האל כמו שאומרים יחי פרעה ותחי נפשך, כי הוא וחייו לא התפרדו, כי א"א להעלות על הדעת אלוה שלא יהיה חי לנצח, אשר ע"כ תאר Immortales הוא נרדף למלת Dii. זה הוא לדעתי טעם החילוף הזה בין נקוד חי פרעה וחי נפשך לנקוד חי ה'.

אם תצאו מזה: כל אם שבלשון שבועה ענינו הפך משמעות המליצה: 'חי פרעה אם תצאו', ענינו אני נשבע שלא תצאו. 'חי אני אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם' (במדבר י"ד כ"ח), ענינו אני נשבע כי כאשר דברתם כן אעשה לכם. והסבה בזה כי מלת חי בשבועה ענינה ההפך: ימות פרעה אם תצאו, אינני חי אם לא אעשה לכם כאשר דברתם באזני. וכן היו אומרים כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא אעשה כך וכך, ולא היו מוציאים מפהם

הקללה. וזה לשון (Buxtorfius (Thesaurus Gram. lib. 2 c 21

Profanæ ethnicorum voces fuerunt Peream, dispeream, et aliæ similes. Pejores et plures nostræ ætatis profanæ fauces, ex nimis vulgata consuetudine effundunt. Hoc sanete evitavit lingua hebraea, hic, ut et alias, honestatis ac sanctitatis in loquendo studiosissima. Unde per euphemiam elliptica jurandi simpliciter posita negat; אַם forma hebraei usi fuerunt, in qua conditionalis affirmat, לא addita negatione

(טו) **האסרו:** צווי אחר צווי, שלחו והאסרו, ענינו לעתיד, כמו 'דרשוני וחי' (עמוס ה' ד'), וכן למטה (פסוק י"ח) 'זאת עשו וחי'.

האמת אתכם: לשון קצר, ויבחן אם אמת אתכם.

וַיִּבְחַנּוּ דְבָרֵיכֶם הָאֵמֶת אֲתֶכֶם וְאִם-לֹא חַי פְּרֻעָה כִּי
 מְרַגְלִים אַתֶּם: ^{יז} וַיֹּאסֶף אַתֶּם אֶל-מִשְׁמֵר שְׁלֹשֶׁת יָמִים:
 יח וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף בְּיֹם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת עָשׂוּ וַחֲיוּ אֶת-
 הָאֱלֹהִים אֲנִי יֹרָא: ^{יט} חמישי יט אִם-כִּנְיִם אַתֶּם אֲחִיכֶם אֶחָד
 יֹאסֵר בְּבֵית מִשְׁמַרְכֶּם וְאַתֶּם לָכוּ הָבִיאוּ שֹׁבֵר רַעְבּוֹן
 בְּתֵיכֶם: ^כ וְאַתֶּם-אֲחִיכֶם הֶקְטַן תִּבְיִאוּ אֵלַי וַיֹּאמְנוּ דְבָרֵיכֶם
 וְלֹא תָמוּתוּ וַיַּעֲשׂוּ-כֵן: ^{כא} וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו אֲבָל־

חי פרעה כי מרגלים אתם: (יז) משמר. בית האסורים: (יט) בבית משמרם. שאתם אסורים בו עכשו: ואתם לנו הביאו. לבית אביכם: שבר רעבון בתיכם. מה-שקנייתם לרעבון אנשי

בתיכם: (כ) ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקימו, כמו (במדבר ה, כב): "אמן אמן", וכמו (מלכים א ה, כו): "יאמן נא דברך": (כא) אבל. כתרגומו: "בקשטא". ראיתי בבראשית רבה (צא, ח):

(יז) ויאסף אתם וכו': הנכון כדברי החכם יש"ר כי כשאמר להם יוסף שלחו מכם אחד ענו ואמרו לא יוכל הנער לעזוב את אביו וכו' ככתוב למטה. ולא רצו לשלוח אחד מהם כי ידעו שאביהם ימות בצער אם לא ישוב אליו כי אם בן אחד תחת עשרה ואף אם לא ימות הנה לא ישמע ולא יאבה לשלוח את בנימן עם אחד מהם לבדו. ויוסף נתנם כלם במשמר עד שיבררו אחד שילך, כי לא היה אחד שיחפוץ ללכת, וכלם היו בוחרים להיות במאסר מלראות בצרת אביהם, או שאמרו לחכות עד יעבור זעם, אז הלך הוא אליהם והחליף גזרתו.

(יח) וחיו: באופן שתחיו, כלומר וייטב לכם ויחיו אנשי בתיכם, כי אמנם במאסר אין ספק שלא היו מתים ברעב, אמנם בעודם שם לא היה לחם לבני ביתם. ולדעת אחרים שאם לא ילכו לקחת אחיהם ויאמנו דבריהם, אז ימותו כמרגלים.

(יט) שבר רעבון בתיכם: מה שישברו בו רעבונם.

(כ) ולא תמותו: כי אז תוכלו לשוב ולשבור שבר כל עת שתרצו, כי לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם.

(כא) אבל: עיין למעלה י"ז י"ט.

אשמים אנחנו: שרש אשם עקר ענינו הכרת החטא, כמו 'ואשם או הודע אליו חטאתו' (ויקרא ד' כ"ב כ"ג וכ"ו כ"ח). והנה האחד אמר לחברו אני מכיר שחטאתי על אחי, ואמר בלשון רבים אשמים אנחנו, לפי שרבים מהם אמרו כן זה לזה. ואח"כ הושאל לשון אשם להורות על

אֲשֶׁמִים | אֲנַחְנוּ עַל-אֲחֵינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ
 בְּהִתְחַנְנוּ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמַעְנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה
 הַזֹּאת: כב וַיֵּעַן רְאוּבֵן אֶתְּם לֵאמֹר הֲלוֹא אִמְרָתִי אֵלֵיכֶם |
 לֵאמֹר אֶל-תְּחַטְּאוּ בִילֵד וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְגַם-דָּמּוּ הַנֶּה
 נְדַרְשׁ: כג וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שָׁמַע יוֹסֵף כִּי הִמְלִיץ בֵּינְתֶם:
 כד וַיִּסֹּב מֵעֲלֵיהֶם וַיִּבֶךְ וַיֵּשֶׁב אֲלֵהֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם וַיִּקַּח

סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: המליץ. זה מנשה: (כד) ויסב מעליהם. נתרחק מעליהם, שלא יראוהו בוכה: ויבך. לפי ששמע שהיו מתחרטין: את-שמעון. הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי (בראשית לו, ט): "הנה בעל החלמות הלזה בא". דבר אחר: נתכון יוסף להפרידו מלוי, שמא יתעצו שניהם להרוג אותו: ויאסר אתו לעיניהם. לא אסרו אלא לעיניהם, וכיון שיצאו – הוציאו והאכילו והשקהו:

רש"י לשנא דרומאה הוא: "אבל" – "ברם": באה אלינו. טעמו בבית, לפי שהוא בלשון עבר – שכבר באה. ותרגומו: "אתת לנא": (כב) וגם-דמו. אתיין וגמייין רבויין – דמו וגם דם הזקן: (כג) והם לא ידעו כי שמע יוסף. מבין לשונם, ובפניו היו מדברים כן: כי המליץ בינתם. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם, היודע לשון עברי ולשון מצרי, והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם, לכך היו

החרטה, כמו 'ולא יאשמו כל החסים בו' (תהלים ל"ד כ"ג). לא יצטרכו להתחרט על בטחונם בו; 'כל אכליו יאשמו' (ירמיה ב' ג'), 'ושנאי צדיק יאשמו' (תהלים ל"ד כ"ב), יתחרטו כי רעה תבא אליהם, וכן 'יאשם בבעל וימת' (הושע י"ג א') הוצרך להתחרט על שעבד את הבעל כי רעה באתה וימות, וכן 'תאשם שמרון כי מרתה באלהיה' (הושע י"ד א'). וכן כאן 'אשמים אנחנו על אחינו, אנו חייבים עונש על מה שעשינו לו. אם היה כתוב חטאנו לאחינו היתה חרטתם על שהרעו לו, אבל באמרם אשמים אנחנו על אחינו הכוונה אנו ראויים לעונש מפני מה שעשינו לו.

(כב) הלוא אמרתי אליכם וגו': עיין למעלה ל"ז כ"ב.

וגם דמו: כי סבורים היו שמת, כי לא מכרוהו (עיין למעלה ל"ז כ"ח באגרת שחבד"ל), וזה היה ג"כ סבה שלא הכירוהו.

(כג) בינתם: בינם מצד אחד ובינו מצד אחר, ע' למעלה כ"ו, כ"ח.

(כד) את שמעון: אחר ששמע כי ראובן אמר אל תחטאו בילד, אמר א"כ מי שבא אחריו בסדר תולדותם הוא היה המסית אותם, כי מסתמא הקטנים נשמעים לגדולים, ואם שני האחים הראשונים, ראובן ושמעון, לא היו מסכימים בדבר, לא היה נעשה.

מֵאֲתָם אֶת־שִׁמְעוֹן וַיֵּאָסֶר אֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם: כה וַיֵּצֵאוּ יוֹסֵף
וַיִּמְלְאוּ אֶת־כְּלֵיהֶם בָּרֶ וְלֶהֱשִׁיב כַּסְפֵיהֶם אִישׁ אֶל־שִׁקּוֹ
וְלִתְתֹת לָהֶם צִדָּה לִדְרֹךְ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן: כו וַיִּשְׂאוּ אֶת־
שִׁבְרָם עַל־חֲמֹרֵיהֶם וַיֵּלְכוּ מִשָּׁם: כז וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת־
שִׁקּוֹ לִתְתֹת מִסְפּוֹא לְחֲמָרוֹ בַּמְלוֹן וַיֵּרָא אֶת־כַּסְפּוֹ וְהִנֵּה־
הוּא בְּפִי אֲמַתְחָתוֹ: כח וַיֹּאמֶר אֶל־אָחִיו הַיּוֹשֵׁב כַּסְפִּי
וְגַם הִנֵּה בְּאֲמַתְחָתִי וַיֵּצֵא לָבָס וַיַּחְרְדּוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו
לֵאמֹר מִה־זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ: כט וַיָּבֵאוּ אֶל־יַעֲקֹב
אֲבֵיהֶם אֶרְצָה כְּנַעַן וַיִּגִּידוּ לוֹ אֵת כָּל־הַקְּרֹת אֲתָם לֵאמֹר:
ל דָּבָר הָאִישׁ אֲדֹנָי הָאָרֶץ אֲתָנוּ קָשׁוֹת וַיִּתֵּן אֲתָנוּ
כְּמַרְגְּלִים אֶת־הָאָרֶץ: לא וַנֹּאמֶר אֵלָיו כְּנִים אֲנַחְנוּ לֹא
הָיינו מְרַגְּלִים: לב שְׁנַיִם־עָשָׂר אֲנַחְנוּ אֲחִים בְּנֵי אָבִינוּ
הָאֶחָד אֵינָנו וְהַקֵּטָן הַיּוֹם אֶת־אֲבִינוּ בְּאָרֶץ כְּנַעַן:

(כז) ויפתח האחד. הוא לוי, שנשאר יחיד אמתחתנו. הוא שק: (כח) וגם הנה באמתחתי. גם משמעון בן זוגו: במלון. במקום שלנו בלילה: הכסף בו עם התבואה: מה־זאת עשה אלהים

(כה) ולהשיב: ויצו להשיב. שד"ל

(כז) ויפתח האחד: אחד מהם (ראב"ע ורד"ק). ואין צורך שיהיה אחד מיוחד, אבל כן הוא דרך הלשון, כמו (ויקרא י"ד ה') 'ולקח למטהר שתי צפרים חיות... ושחט את הציפור האחת', ורבים ככה.

אמתחתו: שק גדול הנמתח על גוף הבהמה מכאן ומכאן, ואין צורך שיהיה לו שתי פיות (bisaccia) כדעת רמב"ן. ולפי דעתו היה מן הראוי שתהיה המלה בל' זוגי, כמו מכנסים: ולדעת אנקלוס שתרגם טועניה אין ענינו שק אלא דרך כלל כל משא שמותחים על הבהמה.

(לב) בני אבינו: בני אב אחד, ולא בני אם אחת (יח"ף).

לג וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ הָאִישׁ אֲדֹנָי הָאָרֶץ בְּזֹאת אִדְעַ כִּי כְנִים
 אַתֶּם אֲחֵיכֶם הָאֶחָד הִנֵּיחוּ אֹתִי וְאֶת־רַעְבּוֹן בְּתִיכֶם קָחוּ
 וּלְכוּ: לד וְהִבִּיאוּ אֶת־אֲחֵיכֶם הַקָּטָן אֵלַי וְאִדְעָה כִּי לֹא
 מְרַגְלִים אַתֶּם כִּי כְנִים אַתֶּם אֶת־אֲחֵיכֶם אֲתֵן לָכֶם וְאֶת־
 הָאָרֶץ תִּסְחָרוּ: לה וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שְׂקִיהֶם וְהִנֵּה־אִישׁ
 צָרוּר־כֶּסֶף בִּשְׂקוֹ וַיֵּרָא וְאֶת־צָרוּרֹת כֶּסְפֵיהֶם הִמָּה
 וְאֲבִיהֶם וַיֵּרָאוּ: לו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֹתִי

שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא: (לה) צרוּר־
 כספו. קשר כספו: (לו) אתי שכלתם. מלמד
 שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף:

לנו. להביאנו לידי עלייה זו, שלא הושב אלא
 להתעולל עלינו: (לד) ואת־הארץ תסחרו.
 תסובבו. וכל־לשון סוחרים וסחורה, על־שם

רש"י

(לג) ואת רעבון בתיכם: נראה כדעת אנקלוס וראב"ע האוכל הצריך לרעבון בתיכם קחו; אך זה
 נגד הטעמים, והטעמים צריכים עיון כי נראה שהיה ראוי להיות בתיכם בתביר וקחו בטפחא;
 ותלמידי דח"ו אמר ליישב לפי הטעמים, שהכוונה ולענין רעבון בתיכם קחו האוכל ולכו. ונראה
 שהוא ממשפטי הטעמים לחבר יחד שני פעלים שפעולתם נעשית כאחת, וכן למעלה (י"ט)
 'ואתם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם', לפי ההגיון היה נראה שמלת לכו ראויה לטעם מפסיק,
 כי אין שבר רעבון בתיכם נקשר עם לכו, וצ"ע מ"ג י"ג 'וקומו שובו', ולא כן מ"ד ד' 'קום רדוף
 ומ"ה י"ז ולכו־באו.

שד"ל

(לה) והנה איש צרוּר כספו בשקו: מצאו כל אחד היה צרוּר כספו בשקו. פעמים הרבה מלת
 והנה ענינה כמו וימצא, וימצאו, כמו 'ויהי בבקר והנה היא לאה' (למעלה כ"ב) וימצא שהיא
 לאה.

(לו) אתי שכלתם: לא חשד אותם שהמיתו את שמעון, אך מאחר שלא היה רוצה לשלוח את
 בנימין, הרי שמעון לא יוכל לשוב, והרי הוא אבוד ממנו.

עלי היו כלנה: אין הכוונה על הצרות האלה בפרט (כדעת ראב"ע ורמבמ"ן), אלא על כל צרות
 שבעולם, אין צרה שלא באה אלי. ולדעתי היה ראוי שתהיה מלת שכלתם בסגול, ואת בנימן
 תקחו באתנת, כי עלי היו כלנה כולל כל מיני צרות, גם מלבד אבדת הבנים. היה נ"ל כי 'ואת
 בנימין תקחו' דבק למעלה, ולפי זה היה ראוי להטעים ושמעון איננו ברביע, לא בזקף (יוסף)
 איננו ושמעון איננו, אך בעל הטעמים מפרש כך ואם את בנימין תקחו אז עלי יהיו כל הצרות
 שבעולם, ונכון הדבר.

שְׁכַלְתֶּם יוֹסֵף אֵינָנו וְשִׁמְעוֹן אֵינָנו וְאֶת־בְּנֵימִן תִּקְחוּ עָלַי
הָיָה כְּלָנָה: ^{לח} וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל־אָבִיו לֹא־תִשְׁגֶּה בְנֵי
תְּמִית אִם־לֹא אָבִיָּאֵנו אֵלֶיךָ תִּנָּה אֶתֹּךְ עַל־יָדַי וְאָנִי
אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיךָ: ^{לח} וַיֹּאמֶר לֹא־יֵרֵד בְּנֵי עִמְכֶם כִּי־אֶחָיו מֵת
וְהוּא לְבָדּוֹ נִשְׁאָר וּקְרָאֵהוּ אֶסּוֹן בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ־בָהּ
וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־שִׁיבְתִי בִּיגּוֹן שְׂאוּלָה: ^{מג} וְהִרְעַב כָּבֵד
בְּאֶרֶץ: ^ב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לֶאֱכֹל אֶת־הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הֵבִיאוּ
מִמִּצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אָבִיהֶם שִׁבוּ שְׁבֵרוּ־לָנוּ מִעֵט־
אֶכְלִ: ^ג וַיֹּאמֶר אֲלֵיו יְהוּדָה לֹא־אֶמַר הָעֵד הָעֵד בָּנוּ הָאִישׁ

שכלתם. כל-מי שבניו אבודים קרוי "שכול":
(לח) לא ירד בני עמכם. לא קבל דבריו של ראובן,
אמר: בכור שוטה הוא זה. הוא אומר להמית
בניו, וכי בניו הם ולא בני?!: (ב) כאשר כלו לאכל.
יהודה אמר להם: המתינו לזקן, עד שתכלה
פת מן הבית: כאשר כלו. "כד שציאו".

(לו) את שני בני: שנים מבני (רד"ק, וכן דעת שאר הקדמונים). הן אמת כי מלת את מורה
על דבר מיוחד ויודע, כמו ה"א הידיעה, ומשמעות 'את שני בני' הוא שני בני הידועים, כלו'
שלא היו לו אלא שני בנים. וידענו כי היו לו ארבעה בנים (למטה מ"ו ט'), לפיכך יש אומרים
(יש"ר ובוצר עוללות) כי חצרון וכרמי לא נולדו עדיין. ודעתי נוטה לדעת הקדמונים, כי בכמה
מקומות מצאנו ה"א הידיעה על דבר בלתי מיוחד, כמו למעלה 'ויפתח האחד את שקו', עיין
שם.

על ידי: על אחריותי (מהרש"ד. מליצת על יד נמצאת להוראת הנתניה ביד שומר שאחריות
הפקדון עליו, עיין שמואל א' י"ז כ"ב, מלכים ב' יו"ד כ"ד, י"ב י"ב, וכ"ב ה' וט').

(ב) ויהי כאשר כלו: לא כלו ממש, אלא שלא נשאר מהשבר רק מעט, שאם אתה אומר כלו
ממש א"כ מה אכלו הנשים והטף משעה שהלכו הגדולים עד שובם ממצרים? (יוסף ירא).

(ג) לא תראו פני: דעו שאם תבואו בלא אחיכם, לא תראו פני, לא יהיה לכם רשות לבא לפני
ולא יותן לכם שבר. זה טעם 'העד העיד בנו האיש', הזהירנו והודיענו: אם תעשו כך וכך יקרה

לֵאמֹר לֹא־תִרְאוּ פָנַי בְּלִתִּי אַחֲיִכֶם אִתְּכֶם: ד אִם־יִשְׁכַּח
 מִשְׁלַח אֶת־אֲחִינוּ אֶתְּנוּ גִרְדָּה וְנִשְׁבְּרָה לָךְ אֶכֶל: ה וְאִם־
 אֵינְךָ מִשְׁלַח לֹא נִרְדַּד כִּי־הָאִישׁ אָמַר אֵלֵינוּ לֹא־תִרְאוּ פָנַי
 בְּלִתִּי אַחֲיִכֶם אִתְּכֶם: ו וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לָמָּה הִרְעַתֶּם לִי
 לְהַגִּיד לְאִישׁ הָעוֹד לָכֶם אַח: ז וַיֹּאמְרוּ שָׂאוּל שְׂאֵל־הָאִישׁ
 לָנוּ וּלְמוֹלְדֹתָנוּ לֵאמֹר הָעוֹד אֲבִיכֶם חַי הַיֵּשׁ לָכֶם אֲח
 וְנִגְד־לוֹ עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַיְדוּעַ גִּדְעַ כִּי יֹאמֶר
 הוֹרִידוּ אֶת־אֲחֵיכֶם: ח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יִשְׂרָאֵל אֲבִיו

אשר שאל הזקקנו להגיד: כי יאמר. אשר יאמר.
 "כי" משמש בלשון 'אם', ו'אם' משמש בלשון
 'אשר'. הרי זה שמוש אחד מארבע לשונותיו
 שמשמש "כי" והוא 'אם', שהרי "כי" זה כמו
 'אם', כמו (בראשית כד, לג): "עד אם־דברתי
 דברי": (ח) ונחיה. נצנצה בו רוח הקדש – על
 ידי הליכה זו תחי רוחך, שנאמר (בראשית מה,
 כז): "ותחי רוח יעקב אביהם": ולא נמות. ברעב.
 בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כולנו

רש"י בפני עדים. וכן: "העדתי בכם" (דברים ל, ט), "רד
 העד בעם" (שמות יט, כא): לא־תראו פני בלתי
 אחיכם אתכם. לא תראוני בלא אחיכם אתכם.
 ואנקלוס תרגם: "אלהין כד אחוכון עמכון",
 יישב באור הדבר על אופנו, ולא דקדק לתרגם
 אחר לשון המקרא: (ז) לנו ולמולדתנו.
 למשפחותינו. ומדרשו (בראשית רבה צא, י): אפילו
 עצי עריסותינו גלה לנו: ונגד־לו. שיש לנו אב
 ואח: על־פי הדברים האלה. על־פי שאלותיו

לכם כך וכך. ואולי גם אנקלוס לכך נתכוון הודיע שאינו צווי אלא הזהרה, ולכך נטה מלשון
 המקרא (עייני רש"י) ותרגם אלהן כד אחוכון עמכון.

(י) העוד לכם אח: למה נכנסתם בענין זה להגיד לו אם יש לכם אח אם אין. לא אמר שהיה
 להם לומר שקר, אך לא היה להם להכנס בענין זה.

למה הרעתם לי: אין זו שאלה אלא תרעומת. והנה היה לו להתרעם על זה מיד כשראה שאין
 עמהם שמעון, אך החריש ולא רצה להכעיס תשעה בנים גדולים בשביל דבר שכבר היה ואין
 לו תקנה, מלבד כי שמעון לא היה חביב לו כבנימין, ותמיד היה מקוה שישוּבו לשבור אוכל
 גם בלי שילך עמהם בנימין. אבל עכשו שראה שלא היו רוצים ללכת בלתי אחיהם אתם, לא
 יכול עוד לשים לפיו מחסום, והתרעם עמהם.

(י) שאל שאל האיש: הוצרכו לִשְׁנוֹת ממה שהיה אמתת הענין, כדי להתנצל מתרעומת אביהם
 (דון יצחק) ועיין למטה מ"ד י"ט.

שְׁלַחַה הַנֶּעַר אֶתִּי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָּה וְנִחִיָּה וְלֹא נָמוֹת גַּם-
 אֲנַחְנוּ גַם-אֶתָּה גַם-טַפְּנוּ: ט אֲנָכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיַּדִּי תִבְקֶשְׁנוּ
 אִם-לֹא הִבִּיאֲתוּ אֵלַיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחָטֵאתִי לְךָ כָּל-
 הַיָּמִים: י כִּי לֹלֵא הִתְמַהֲמְהֵנוּ כִּי-עֲתָה שָׁבְנוּ זֶה פְּעַמִּים:
 יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָאֵל אָבִיהֶם אִם-כֵּן | אִפּוֹא זֹאת עֲשׂוּ
 קַחוּ מִזְמַרְת הָאָרֶץ בְּכָלֵיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ מִנְּחָה מֵעֵט
 צָרִי וּמֵעֵט דְּבֶשׂ נִכָּאת וְלֹט בְּטָנִים וְשִׁקְדִים: יב וְכִסְף
 מִשְׁנֵה קַחוּ בִידְכֶם וְאֶת-הַכֶּסֶף הַמוֹשֵׁב בְּפִי אֲמַתְחִיתִכֶם

צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה רש"י להשיאכם, ואומר אני: זאת עשו: מזמרת הארץ. מתרגם: "מדמשבח בארעא" – שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: נכאת. שעוה: בטנים. לא ידעתי מה-הם. ובפרושי א' ב' של רבי מכיר ראיתי פישטציא"ס. ודומה לי שהם אפרסקין: (יב) וכסף משנה. פי שנים כראשון: קחו בידכם. לשבור אכל, שמא הוקר

מתים ברעב אם לא נלך, מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי: (ט) והצגתיו לפניך. שלא אביאנו אליך מת, כי אם חי: וחטאתי לך כל-הימים. לעולם הבא: (י) לולא התמהמהנו. על ירך, כבר היינו שבים עם שמעון, ולא נצטערת כל-הימים הללו: (יא) אפוא. כל-לשון "אפוא" לשון יתר הוא, לתקון מלה בלשון עברי. אם כן אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם,

שד"ל

(יא) מזמרת הארץ: מן הפרות היותר משובחים ומהוללים.

דבש: דבש דבורים מצוי הוא במצרים הרבה, וכן דבר תמרים; ודעת Shaw (ואחריו ראו) כי הוא עשוי מצמוקים Succum ex uvis passis ad mellis propemodum spissitatem decoctum והוא נקרא בלשון ערבי dibs, ועד היום מביאים ממנו בחברון למצרים משא שלש מאות גמל בכל שנה, ומערבים בו מים ושותים אותו במקום יין, והיין מעט במצרים.

(יב) וכסף משנה: אנקלוס תרגם על חד תרין, וכן פירש רש"י פי שנים כראשון, ואמר שהוא חשב אולי הוקר השער. נראה כי דעתו שלקחו כסף שלש פעמים בראשון, אחד להשיב מה שהושב בפי אמתחותם, ושנים לקנות דגן שמא הוקר השער. גם רמב"מ תרגם כסף כפול, אך לדעתו זאת הכסף המושב איננו כסף שלישי, אלא פירוש הקודם, למה כפלים? כדי להחזיר הכסף המושב. ודעת Gussetius וראו' ו'געז' ולפניהם ראב"ע ורשב"ם ורד"ק כי כסף משנה ענינו כסף שני, כסף אחר, וכן נכון; והוא כמו 'וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר' (דברים י"ז י"ח), שענינו העתקה שנית (ועיין למעלה מ"א מ"ג), ומכל מקום נראה שאין להכחיש כי לפעמים משנה ענינו

תָּשִׁיבוּ בְיַדְכֶם אוֹלֵי מִשְׁגָּה הוּא: יג וְאֶת־אֲחֵיכֶם קָחוּ
 וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל־הָאֵישׁ: יד וְאֵל שְׂדֵי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי
 הָאֵישׁ וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת־אֲחֵיכֶם אַחַר וְאֶת־בְּנֵימִין וְאֶנִּי

מנעורי – צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין: **ושלח לכם**. "ויפטר לכוון", תרגומו, יפטרנו מאסיריו, לשון "לחפשי ישלחנו" (שמות כא, כו). ואינו נופל בתרגום [לתרגומו:] לשון "וישלח", שהרי לשם הם הולכים אצלו: **את־אחיכם**. זה שמעון: **אחר**. רוח הקדש נזרקה בו, לרבות

רש"י השער: **אולי משגה הוא**. שמא הממונה על הבית שכחו שוגג: (יד) **ואל שדי**. מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה, הריני מתפלל עליכם: **ואל שדי**. שדי בנתינת רחמיו וכדי היכולת בידו לתן – יתן לכם רחמים. זהו פשוטו. ומדרשו (בראשית רבה צב, א): מי שאמר לעולם די – יאמר די לצרותי, שלא שקטתי

רש"ל כפלים, וכן למטה פסוק ט"ו ומשנה כסף ענינו בהכרח כסף כפול. כסף כפול, כתרגומו, ומה שכתוב אח"כ 'ואת הכסף המושב' איננו כסף שלישי (כדעת רש"י), אך הוא (כדעת רמבמ"ן) פירוש הקודם, והטעם תיקחו בידכם כסף כפול, כלומר (מלבד הכסף הצריך לשבור אכל) עוד תשיבו בידכם הכסף המושב. ודע כי משנה כשהוא נפרד ונקוד סגול ענינו כָּפַל, כמו 'לחם מְשֻׁנָּה' (שמות ט"ז כ"ב), 'כסף מְשֻׁנָּה' 'ומשנה שברון' (ירמיה י"ז י"ח) 'ומשנה כסף' (למטה ט"ו). אבל כשהוא סמוך לדבר אחר ונקוד צרי אז ענינו שני לאותו דבר, כגון את 'משנה התורה הזאת' (דברים י"ז י"ח), העתקה שנית דומה לראשונה, וכן 'משנה עונם' (ירמיה ט"ז י"ח), עונש שוה לענין. וכן כשאחריו למ"ד, אעפ"י שהוא נפרד, ענינו שני, כמו 'משנה למלך' (אסתר י' ג), שני למלך,

כתב יד:

דפוס ראשון:

וכן 'מרכבת המשנה' (למעלה מ"א מ"ג) מרכבה שהיא משנה למרכבת המלך, כלו' שהיא שניה לה במעלה. ודרך קצרה אומרים ג"כ משנה במקום משנה למלך (מרכבת המשנה, למעלה מ"א מ"ג), וכן 'ושם משנהו אביה' (ש"א ח' ב') שני לו, שנולד אחריו.

(יד) **כאשר שכלתי שכלתי**: אפילו אשכל, שלא תשובו אלי. או שלא ישוב בנימן, הנה אשכל כאשר שכלתי, לא תהיה לי רעה חדשה וגדולה מאותה שכבר באה עלי, כי כבר אני שכול מיוסף ומשמעון. וכמו שפירש רש"י, כאשר שכלתי מיוסף ומשמעון שכלתי מבנימן. והטעם שמי שכבר הפסיד הרבה ראוי לו לבקש תקנתו גם בדרכים מסוכנים שאולי יפסיד עוד יותר, מאחר שכבר הפסיד הרבה. ודומה לזה מאמר אסתר (ד' ט"ז) 'וכאשר אבדתי אבדתי', אם אוֹבֵד, אוֹבֵד כאשר אבדתי כבר, כי כבר אני אוֹבֵדת באבדן מולדתי.

שכלתי שכלתי: ענינם אחד, ונשתנה הנקוד לתפארת הקריאה, שלא תהיינה שתי המלות שוות ממש, כמו 'אָנָּה וְאָנָּה' (מ"א ב' ל"ו).

כַּאֲשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכַלְתִּי: טו וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־הַמִּנְחָה
הַזֹּאת וּמִשְׁנֵה־כֶּסֶף לָקְחוּ בְיָדָם וְאֶת־בְּנֵימֶן וַיִּקְמוּ וַיֵּרְדּוּ
מִצְרַיִם וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי יוֹסֵף: ששי טז וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת־אֶת־
בְּנֵימִין וַיֹּאמֶר לְאִשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ הֲבֵא אֶת־הָאֲנָשִׁים הַבְּיָתָה
וּטְבַח טְבַח וְהָכֵן כִּי אֲתִי יֵאָכְלוּ הָאֲנָשִׁים בַּצֹּהָרִים:
יז וַיַּעַשׂ הָאִישׁ כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁים
בְּיָתֵהּ יוֹסֵף: יח וַיֵּירָאוּ הָאֲנָשִׁים כִּי הוֹבֵאוּ בֵּית יוֹסֵף

יוסף: ואני. עד שובכם אהיה שכול מספק: כאשר שכלתי. מיוסף ומשמעון: שכלתי. מבנימין: (טו) ואת־בנימין. מתרגמינן: "ודברו ית בנימין", לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי, בדבר הנקח ביד מתרגם: "ונסיב", ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמינן "ודבר": (טז) וטבח טבח והכן. כמו

'ולטבח טבח ולהכין', ואין "טבח" לשון צווי, רש"י שהיה לו לומר 'וטבח': בצהרים. זה מתרגם: "בשירותא", שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי, ובלעז דישני"ר. ויש הרבה בתלמוד: שדא לכלבא שירותה (תענית יא ע"ב), בצע אכלא שירותא (ברכות לט ע"ב). אבל כל־תרגום של "צהרים" — "טיהרא": (יח) וייראו

(טו) ואת בנימין: דברי רש"י אינם כאן בתכלית הדיוק כי פעל דבר בארמית משמש ג"כ בהנהגת הבהמות ('וינהג את הצאן', ודבר ית ענא, וכן למטה י"ח ולמדבר ית חמרנא) והנהגתם איננה בדברים ממש, אלא בקול ובמקל, ושרש דבר בארמי הונח על ההנהגה ולא על הדבור.

(טז) וירא יוסף אתם את בנימין: כשראה אותו עשה עצמו כאילו (לרוב עסקיו עם אנשים אחרים שהיו שם לשבור אוכל) לא ראה אותו, וכאילו שכח מה שיצוה אותם להביא את אחיהם הקטון, ואח"כ כשהיו בביתו והיה מופנה מעסקיו נשא עיניו וראה את בנימין (למטה פ' כ"ט), כאלו רק אז ראה אותו. וכל זה להעלים מהם כוונתו, שהיתה לעכב אצלו את בנימין.

וטבח טבח: היה משפטו וטבח אך יש יוצאים מן הכלל, עיין דקדוקי סימן 386, ורש"י פירש שהוא מקור,

כתב יד:

דפוס ראשון:

ונראה שכן הוא לפי דעת בעלי הנקוד, שאמר לו וטבוח מקור, והכוונה לטבוח, כלומר לא שישחט הוא אלא שיצוה לעבדיו לשחוט.

(יח) להתגלל עלינו ולהתנפל עלינו: להתגלגל עלינו, לנפול עלינו כאילו הם דבר עגול המתגלגל

וַיֹּאמְרוּ עַל־דְּבַר הַכֶּסֶף הַשֶּׁבַב בְּאִמְתַּחֲתֵינוּ בַתְּחִלָּה
 אֲנַחְנוּ מוֹבָאִים לְהַתְגַּלֵּל עָלֵינוּ וּלְהַתְנַפֵּל עָלֵינוּ וּלְקַחַת
 אֶתְנוּ לְעִבָדִים וְאֶת־חַמְרֵינוּ: יט וַיִּגְשׁוּ אֶל־הָאִישׁ אֲשֶׁר
 עַל־בֵּית יוֹסֵף וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו פֶּתַח הַבַּיִת: כ וַיֹּאמְרוּ בִּי
 אֲדֹנָי יָרֵד יָרְדְנוּ בַתְּחִלָּה לְשִׁבְר־אֶכְל: כא וַיְהִי כִּי־בָאוּ
 אֶל־הַמְּלֹזֶן וּנְפַתְחָה אֶת־אִמְתַּחֲתֵינוּ וְהָנָה כֶּסֶף־אִישׁ
 בְּפִי אִמְתַּחֲתוֹ כִּסְפָנוּ בְּמִשְׁקָלוֹ וַנִּשֶּׁב אֹתוֹ בִּידְנוּ:

"ולאסתקפא עלנא", הוא לשון להתעולל, כדמתרגמינן (דברים כב, יד) "עלילת דברים" – "תסקופי מלין". ולא תרגמו אחר לשון המקרא. "ולהתגלל" שתרגם "לאתרברבא", הוא לשון "גלת הזהב" (קהלת יב, ו), "והצב גלתה העלתה" (נחום ב, ח), שהוא לשון 'מלכות': (כ) **בי אדני**. לשון בעיא ותחנונים הוא, בלשון

האנשים. כתוב בשני יודי"ן, ותרגומו: "ודחילו": כי הובאו בית יוסף. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר, ללון בבית יוסף, כי אם בפנדקאות שבעיר: וייראו. שאין זה אלא לאספם אל משמר: אנחנו מובאים. אל תוך הבית הזה: להתגלל. להיות מתגלגלת עלינו עלילת הכסף, ולהיותה נופלת עלינו. ואנקלוס שתרגם

רש"י

והולך ומכה בכל גוף אשר ימצא בדרכו, וכן להתנפל עלינו, לנפול עלינו בתחבולה כאדם העושה עצמו כאלו דבר אחר דחף אותו על חברו.

שד"ל

ואת חמרינו: אחר שיהיו הם עצמם עבדים, מה איכפת להם אם יקחו את חמוריהם? אך הכוונה אולי העלילות האלה הן מפני שהאדון חפץ בנו לקחת אותנו לעבדים, ואולי אינו חפץ בנו דווקא, אבל הוא חפץ בחמורינו, אשר אולי ישרו בעיניו. לומר האדון הזה מעליל עלינו איזו עלילה להנאתו כדי לקחת אותנו ואת חמורינו.

(כ) **בי אדני**: מלת בי לשון קצרה, והיא בקשה מאדם שיטה אנו לדברי המדבר ויסב מחשבתו אליו, כאלו תאמר ראה בי, 'ישם בי' (איוב כ"ג ו') (Gussetius, Coccejus). וכן 'בי אדני אני וְהָאִשָּׁה הַזֹּאת, יִשְׁבֶּת בְּבֵית אָחִד' (מלכים א' ג' י"ז), 'בי אדני חי נפשך אדני אני האשה הנצבת עמכה בזה' (שמואל א' א' כ"ו), אין ענינם בקשה ממש, אלא בקשת המדבר שיעיין השומע בו ובדבריו. ונשארה המלה הזאת בלשון יחיד גם כשהמדברים רבים, כמו שנשארה מלת אדוני (עיין למעלה כ"ג ו'). וגעז' אומר כי המלה נגזרת מן בְּעִי כמו בְּעוּ, וכמו שתרגם אנקלוס בְּעִזוּ רבוני, שהוא כמו בבקשה, ונראה שכן היא או קרובה לזו דעת רש"י. והראשון נ"ל עקר, אבל בייא בייא שהביא רש"י הוא פועל סורי, ענינו נחם, ומי שהוא בצרה צועק נחם נחם, כאומר הושיעה הושיעה.

כב וְכִסֶּף אַחַר הוֹרְדָנוּ בְיַדְנוּ לְשֶׁבֶר-אֶכֶל לֹא יִדְעֵנוּ מִי-
שֵׁם כִּסְפָנוּ בְּאִמְתַּחַתֵּינוּ: כג וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם לְכֶם אֶל-תִּירְאוּ
אֱלֹהֵיכֶם וְאֱלֹהֵי אֲבִיכֶם נָתַן לְכֶם מַטְמוֹן בְּאִמְתַּחַתֵּיכֶם
כִּסְפְּכֶם בָּא אֵלַי וַיֹּצֵא אֱלֹהִים אֶת-שִׁמְעוֹן: כד וַיָּבֵא הָאִישׁ
אֶת-הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה יוֹסֵף וַיִּתֶּן-מֵיִם וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּתֶּן
מִסְפּוֹא לַחֲמֵרֵיהֶם: כה וַיִּכְנֹו אֶת-הַמִּנְחָה עַד-בּוֹא יוֹסֵף
בְּצִהְרִים כִּי שָׁמְעוּ כִּי-שָׁם יֵאָכְלוּ לֶחֶם: כו וַיָּבֵא יוֹסֵף
הַבַּיִתָּה וַיָּבִיאוּ לוֹ אֶת-הַמִּנְחָה אֲשֶׁר-בִּידָם הַבַּיִתָּה

ארמי: ביא ביא: יד ידנו. ירידה היא לנו – רגילים היינו לפרנס אחרים, עכשו אנו צריכים לך: (ג) אלהיכם. בזכותכם, ואם אין זכותכם כדאי – "ואלהי אביכם" – בזכות אביכם נתן לכם מטמון: (ד) ויבא האיש.

הבאה אחר הבאה, לפי שהיו דוחפים אותו חוץ, עד שדברו אליו פתח הבית. ומשאמר להם (פסוק כג): "שלום לכם" – נמשכו ובאו אחריו: (כה) ויכינו. הזמינו, עטרוהו בכלים נאים: (כו) הביתה. מפרוזדור לטרקלין: רש"י

(כב) לא ידענו מי שם כספנו באמתחתינו: כתב המעמר שהיה מקום המאמר הזה בפסוק הקודם, אבל דברו כך מפני שהיו נבהלים מאוד. ואין הדבר כן, אבל סיימו במה שפתחו, כי זה היה עיקר דאגתם, כמו שאמרו 'על דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה אנחנו מובאים' (פסוק י"ח). לפיכך תחלה הגידו כי מצאו הכסף בפי אמתחותם ושהחזירוהו בידם וגם כסף אחר לקחו בידם לשבר אכל, ואח"כ סיימו באמרם כי נקיים הם מכל פשע, כי באמת לא ידעו מי שם כספם בשקיהם.

(ג) אלהיכם ואלהי אביכם נתן לכם מטמון: תלמידי יהודה לוצאטו אומר כי הם הבינו שהמאמר הזה הוא זר מאד בפי איש מצרי שלא יהיה מכיר אותם ואת משפחתם, ורוצים היו לשאול מי הוא זה האיש אדוני הארץ, אולי היה זמן מה בארץ כנען והכיר את משפחתם, אבל שמרו מחסום לפיהם, כדי שלא ליתן מקום לומר שהם מרגלים.

(ד) ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף: כבר נכנסו (פ' י"ז), אבל נתעכבו בפתח הבית (והוא פרוזדור, כמו פתח אהל מועד). ואחר שהשקיט לבבם בדבריו (כמו שהעיר רש"י), נכנסו אל הבית. וגם הבית נראה שהיה נחלק לחלק חיצון (ורש"י קורא לו פרוזדור), ובו רחצו רגליהם ונתנו מספוא לחמוריהם והכינו את המנחה, וחלק פנימי (רש"י קוראו טרקלין), ושם הביאו את המנחה אל יוסף ושם אכלו עמו.

וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לֹא אֶרֶץ: כו וַיִּשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם וַיֹּאמֶר הַשָּׁלוֹם
 אֲבִיכֶם הַזֶּקֶן אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם הָעוֹדְנֵנוּ חַי: כח וַיֹּאמְרוּ שְׁלוֹם
 לְעַבְדְּךָ לְאֲבֵינוּ עוֹדְנֵנוּ חַי וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ: כט וַיִּשָּׂא עֵינָיו
 וַיֵּרָא אֶת־בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן־אִמּוֹ וַיֹּאמֶר הַזֶּה אֲחִיכֶם הַקָּטָן
 אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם אֵלַי וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יַחְנֵךְ בְּנֵי: שביעי ל וַיִּמְהַר

רש"י (כח) ויקדו וישתחוו. על שאלת שלום. 'קדה' – חנינה: "אשר-חנן אלהים את-עבדך" (בראשית כפיתת קדקד. 'השתחואה' – משתטח לארץ: לג, ה), ובנימין עדין לא נולד, לכך ברכו יוסף (כט) אלהים יחנך בני. בשאר שבטים שמענו בחנינה: (ל) כי-נכמרו רחמיו. שאלו: יש-לך אח

שד"ל (כז) וישאל להם לשלום: שאל לשלום, כמו 'וישאלו איש לרעהו לשלום' (שמות י"ח ז) 'ושאלו לך לשלום' (ש"א י' ד'), וכן רבים.

השלום אביכם: בלא למ"ד, כמו 'ואתה שלום וביתך שלום' (שמואל א' כ"ה ו). והוא על דרך 'אני תפלה' (תהלים ק"ט ד), 'כי חמודות אתה' (דניאל ט' כ"ג), 'כי מרי המה' (יחזקאל ב' ז), שענינם איש תפלה, איש חמודות, אנשי מרי. ואין כאן חסרון למ"ד כדעת ראב"ע, גם אין שלום שם התאר כדעת רד"ק.

השלום אביכם וכו': להיותו זקן לא יתכן שיהיה שלום לו ממש, ושלא יהיה סובל איזה חולי וחסרון בריאות, אבל אני שואל העודנו חי והם השיבוהו על פי שאלתו 'שלום לעבדך לאבינו עודנו חי', ואין צורך לדיוק יידי מוהר"ר איגל נ"י.

(כח) ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי: השומרונים (וכן בתרגום אלכסנדרי) הוסיפו 'ויאמר ברוך האיש ההוא לאלוהים', והיא תוספת כדי לעשות את יוסף מכבד את אביו, כי היה נראה להם שלא יתכן שיאמר לבנימין 'אלהים יחנך בני', ולא יוציא מפיו שום ברכה לאביו. וכל זה הבל, כי לא ברך את בנימין אלא מפני שראה אותו, אך יעקב לא היה שם, ולא היה מן הראוי לאיש אדוני הארץ שיאמר כזאת על מי שלא ראה ולא ידע.

(כט) יחנך: משפטו יחנך, אלא שהוקלה המלה, כמו 'ונבֵלָה שם שפתם' (למעלה י"א ז), 'זמו לעשות' (שם ו), וכמוהו 'חנן יחנך לקול יעקב' (ישעיה ל' י"ט). והנה ראוי לשאול: אחר שכל כך יום עליהם כדי שביאו את אחיהם הקטון אליו, איך הביאם אל ביתו וכבדם ודבר עמהם קודם שיבקש איה אחיהם הקטון? והתשובה בזה כי מסתמא כבר הוגד לו שבאו אחד עשרה במקום עשרה, והבין שהיה בנימן עמהם, והוא הואיל וכונתו היתה לערב אצלו את בנימן אחיו התחכם להעלים מהם כוונתו, ועשה עצמו כאלו שכח מה שצוה אותם להביא את בנימן. ולענין חלוף הנקודות (יחנך במקום יחנך) עיי' Prolegomeni עמוד 125.

(ל) נכמרו: בערו ונתחממו, כמו 'עורנו כתנור נכמרו' (איכה ה' י'). ודעת ראו' (ולפניו התרגום

יוסף כִּי־נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל־אָחִיו וַיִּבְקֶשׁ לְבָכוֹת וַיָּבֵא
הַחֲדָרָה וַיִּבְנֶה שָׁמָּה: לא וַיִּרְחֹץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק וַיֹּאמֶר
שְׂיָמוּ לָחֶם: לב וַיִּשְׂיָמוּ לוֹ לְבָדוֹ וְלָהֶם לְבָדָם וְלַמְצָרִים
הָאֹכְלִים אֶתֹּ לְבָדָם כִּי לֹא יוּכְלוּן הַמְצָרִים לֶאֱכֹל אֶת־

כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב). מיד נכמרו רחמיו: נכמרו. נתחממו. ובלשון משנה (בבא מציעא עד ע"א): על הכמר של זיתים. ובלשון ארמי (פסחים נח ע"א): מכמר בשרא. ובמקרא (איכה ה, י): "עורנו כתנור נכמרו" – נתחממו ונקמטו קמטים קמטים, "מפני זלעפות רעב". וכן דרך כל-עור, כשמחממין אותו נקמט ונכוץ: (לא) ויתאפק. נתאמץ. והוא לשון "ומזיח אפיקים רפה" (איוב יב, כא), וכן (איוב מא, ז): "אפיקי מגנים" – חזק: (לב) כִּי־תוֹעֵבָה הוּא. דבר שנאווי הוא למצרים לאכל את העברים.

מאם? אמר לו: אח היה לי, ואיני יודע היכן הוא. יש-לך בניס? אמר לו: יש-לי עשרה. אמר לו: ומה-שמים? אמר לו: בלע ובכר וכו'. אמר לו: מה-טיבן של שמות הללו? אמר לו: כלם על שם אחי, והצרות אשר מצאוהו. בלע – שנבלע בין האומות. בכר – שהיה בכור לאמי. אשבל – ששבאו אל. גרא – שנתגיר באכסניא. ונעמן – שהיה נעים ביותר. אחי וראש – אחי היה וראשי היה. מפים – מפי אבי למד. וחפים – שלא ראה חופתי, ולא ראיתי אני חופתו. וארד – שירד לבין האמות.

אלכסנודי) כי רחמים תחלת הוראתו מַעֲיָם, כענין רַחֲם; ורחוק הוא שיקראו האהבה (רַחֲם בארמי) שד"ל והחנינה (רַחֲם בעברי) ע"ש המעיים, ויותר נראה שהוא מגזרת חם.

(לב) לו לְבָדוֹ וְלָהֶם לְבָדָם: דרך כבוד, כי אין כבוד השר הגדול שיאכלו על שלחנו אנשים נכרים ובני בלי שם, ולמצרים לְבָדָם ולא עם אחי יוסף כי לא יוכלון המצרים וכו', וכן נראה דעת בעל הטעמים (נתה"ש והכורם).

כי לא יוכלון וכו': גם עם היונים לא היו אוכלים, כעדות הירודוט, מפני חקים הרבה שהיו להם בעניני איסור והיתר באכילה. הן אמת כי אם היו למצרים הרבה איסורי אכילה, כאשר לנו, היה ראוי שיוכלו לאכול גם עם אנשי דת אחרת כשיהיה המאכל מתוקן על פי חקותיהם, כאשר גם אנחנו היום אין אנו נמנעים מלקרוא לביתנו איש נכרי ולאכול עמו על שלחנו. ורחוק הוא לומר שיוסף להיותו עברי לא היה שומר חקי האכילה הנוהגים אצל המצרים, באופן שהמאכל הנעשה בביתו היה בחזקת איסור למצרים; כי הנה ראינו משה אומר 'הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו' (שמות ח' כ"ב), ואיך יתכן שאיש נבון וחכם כיוסף ישחט בביתו את תועבת מצרים, ובפרט כי אשתו היתה מצרית ובת איש כהן. לפיכך נ"ל ודאי כי האיש אשר על בית יוסף היה מכין כל מאכלי הבית מן המותר לפי המצרים וגם ביום ההוא לא שנה את המאכלים בעבור האנשים הקרואים אל שלחן יוסף, שהיו עברים, ולפי זה הקושיא שהקשיתי במקומה עומדת. ואולם רואה אנכי כי אין בידנו לשפוט על חקות המצרים הקדמונים, ואין ספק שהיתה האכילה עם העברים אסורה להם, אעפ"י שאין טעם האיסור מובן לנו. ויש בידי להביא

הַעֲבָרִים לֶחֶם כִּי־תוֹעֵבָה הוּא לַמִּצְרָיִם: ^{לג} וַיֵּשְׁבוּ לַפְּנֵי
הַבָּכַר כִּבְכָרְתּוֹ וְהֶעָעִיר כַּצְּעָרְתּוֹ וַיִּתְמָהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ
אֶל־רֵעֵהוּ: ^{לד} וַיֵּשָׂא מִשָּׂאת מֵאֵת פָּנָיו אֱלֵהֶם וַתָּרַב
מִשָּׂאת בְּנִימָן מִמִּשָּׂאת בְּלָם חֲמֵשׁ יָדוֹת וַיִּשְׁכְּרוּ
עִמּוֹ: ^{מד} וַיֵּצֵו אֶת־אֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ לֵאמֹר מַלְא אֶת־
אֲמַתְּחַת הָאֲנָשִׁים אֲכַל בַּאֲשֶׁר יוֹכְלוֹן שָׂאת וְשִׂים בְּכֶסֶף־
אִישׁ בְּפִי אֲמַתְּחָתוֹ: ^ב וְאֶת־גְּבִיעֵי גְבִיעֵי הַכֶּסֶף תְּשִׂים בְּפִי
אֲמַתְּחַת הַקְּטָן וְאֵת בְּכֶסֶף שִׁבְרוֹ וַיַּעַשׂ כַּדְּבַר יוֹסֵף אֲשֶׁר
דִּבֶּר: ^ג הַבֶּקֶר אֹזֶר וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ הֵמָּה וַחֲמִרִיהֶם: ^ד הֵם

לי אם – ישב אצלי: (לד) משאת. מנות: חמש ידות. חלקו עם אחיו, ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים: וישכרו עמו. ומיום שמכרוהו לא שתו יין, ולא הוא שתה יין, ואותו היום שתו: (ב) גביע. כוס ארוך, וקורין לו מדירנ"א:

ראש"י ואנקלוס נתן טעם לדבר: (לג) הבכר כבכרתו. מכה בגביע וקורא: ראובן שמעון לוי ויהודה, יששכר וזבולון, בני אם אחת, הסבו כסדר הזה, שהוא סדר תולדותיכם, וכן כלם. כיון שהגיע לבנימין, אמר: זה אין לו אם, ואני אין

דוגמא לזה מהאומה היותר קדומה שבעולם כי פעם אחת בהיותי בעיר טריעסטע באה שמה אניה מארץ קינא, והיו כל אנשי העיר הולכים לראות האניה ואת האנשים אשר בה ומלבושיהם ומנהגיהם, ויהי היום והם היו כלם יושבים אל הלחם לאכול תבשיל של אורז ותבא שם אשה הרה ותושט ידה ותקח תרווד אחד מן התבשיל ונתטעם, ויראו האנשים ולא אמרו לה דבר, אך תכף ומיד לקחו את כל התבשיל אשר לפני כל אנשי הספינה ויטילוה אל הים.

(לג) ויתמהו האנשים איש אל רעהו: הביטו איש אל רעהו בפנים של תמהון, זה טעם מלת אל.

(לד) וישכרו עמו: אצלו (רמב"ן). והתחכם יוסף להשתדל שישתו וישכרו כדי שלא ירגישו בענין הגביע. ברש"י כ"י במקום ומשאת יוסף כתוב ושל יוסף.

(ג) הבקר אור: פעל עבר, בפלס 'מה טבו אהליך' (במדבר כ"ד ה'); וכן 'פי ארו עיני' (ש"א י"ד כ"ט).

(ד) לא הרחיקו: פעל יוצא והטעם לא הרחיקו היציאה לא הרחיקו לצאת ע"ד 'היטבת לראות' (ירמיה א' י"ב), 'הקשית לשאול' (מ"ב ב' י'). וקרוב לזה 'הקעותם אשר עשיתם' (פסוק ה').

יֵצְאוּ אֶת־הָעִיר לֹא הִרְחִיקוּ וַיּוֹסֶף אָמַר לְאֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ
 קוֹם רְדֹף אַחֲרַי הָאֲנָשִׁים וְהַשְׁגַּתְם וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם לָמָּה
 שַׁלַּמְתֶּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה: ה הֲלוֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתָּה אֲדֹנָי
 בּוֹ וְהוּא נַחֵשׁ נַחֵשׁ בּוֹ הֲרַעַתְם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם: ו וַיִּשְׁגְּם
 וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: ז וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה
 יְדַבֵּר אֲדֹנָי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה חֲלִילָה לְעַבְדֶּיךָ מִעֲשׂוֹת
 כַּדְּבָר הַזֶּה: ח הֵן כָּסֶף אֲשֶׁר מִצָּאנוּ בְּפִי אִמְתַּחֲתֵינוּ
 הִשִּׁיבֵנוּ אֵלֶיךָ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְאֵיךְ נִגְנַב מִבַּיִת אֲדֹנֶיךָ כֶּסֶף
 אוֹ זָהָב: ט אֲשֶׁר יִמְצָא אֹתוֹ מִעַבְדֶּיךָ וּמֵת וְגַם־אֲנַחְנוּ

(ז) חלילה לעבדיך. חלין הוא לנו. לשון גנאי. ברוך-הוא יהי עלינו, מעשות זאת. והרבה "חס רש"י ותרגום: "חס לעבדיך" – חס מאת הקדוש-ושלום" יש בתלמוד, בלשון הזה: (ח) הן כסף

(ה) הלוא זה: לא הזכיר הגביע ועשה עצמו כאלו אין ספק שהם יודעים למה רדף אחריהם כי שד"ל היה להם לידע מה שעשו ומה שגנבו.

והוא נחש ינחש בו: לא יחוש אדוני על מחיר הגביע, כי במה נחשב הוא, רק נחש ינחש בו, כי הוא אשר שותה בו, ויחשוב אבדתו לסימן רע, כענין פתו נפלה מפיו. וראו' פירש והוא תמיד מנחש בו שאם יפול מידו הוא לו לסימן רע, ואם ישבר, הוא סימן יותר רע, ואם יאבד ממנו הוא סימן רע עד מאד. ויש מפרשים שהיה קוסם בו לדעת הנעלמות, ונ"ל שאין זה ענין שרש נחש אלא שרש קסם. אבל שורש נחש אין ענינו אלא כקבלת רבותינו (סנהדרין ס"ה וס"ו), לקיחת סימן מן המאורע על מה שעתיד להיות כאמרם מנחש זה האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו, צבי הפסיקו בדרך וכו'. וכן המלה שגורה בלשונם תמיד להוראה זו כגון 'אם אין נחש יש סימן' (חולין צ"ה ע"ב), וכן 'נחשתי ויברכני ה' בגללך' (למעלה ל' כ"ז), מכל מה שקרה לי אחר שבאת אצלי שפטתי כי ברכני ה' בגללך. וכן (מ"א כ' ל"ג) 'והאנשים ינחשו וימהרו וגו',

כתב יד:

דפוס ראשון:

לקרוא דבריו לסימן טוב וגם בפ' שלפנינו מלת בו חזוק גדול לפירושי ולא תתפרש יפה בשאר הפירושים. היו מקשיבים לדבריו בכוונה גדולה לראות אם יתן להם בתשובתו אות לטובה או לרעה, והיו כאדם המנחש, היושב ומצפה איך יהיה הנחש אם לטוב ואם לרע.

נְהִיָּה לְאֲדֹנָי לְעִבְדִּים: וַיֹּאמֶר גַּם־עַתָּה כְּדַבְּרֵיכֶם כֹּךְ
הוא אֲשֶׁר יִמְצָא אֹתוֹ יִהְיֶה־לִּי לְעֶבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם:
יֵא וַיִּמְהָרוּ וַיִּזְרְדוּ אִישׁ אֶת־אֲמֹתַתּוֹ אֶרְצָה וַיִּפְתְּחוּ אִישׁ
אֲמֹתַתּוֹ: יב וַיַּחֲפֹשׂ בְּגָדוֹל הַחֵל וּבִקְטָן כֻּלָּה וַיִּמְצָא
הַגְּבִיעַ בְּאֲמֹתַת בְּנֵי־מִן: יג וַיִּקְרְעוּ שְׂמֹלְתָם וַיַּעֲמֹס אִישׁ
עַל־חֻמְרוֹ וַיֵּשְׁבוּ הָעִירָה: מפטיר יד וַיָּבֵא יְהוָה יְהוּדָה וְאָחִיו בֵּיתָה
יוֹסֵף וְהוא עוֹדְנֵנו נָשׁ וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אֶרְצָה: טו וַיֹּאמֶר לָהֶם
יוֹסֵף מִה־הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הֲלוֹא יָדַעְתֶּם כִּי־
נַחֲשׁ יִנְחֹשׂ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמֹנִי: טז וַיֹּאמֶר יְהוָה מִה־נֹּאמַר

העירה. מטרפולין היתה, והוא אומר "העירה" – עיר כל-שהיא? אלא, שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם, לענין המלחמה: (יד) עוֹדְנֵנו שֵׁם. שהיה ממתין להם: (טו) הֲלוֹא יָדַעְתֶּם כִּי־נַחֲשׁ יִנְחֹשׂ וְגו'. הֲלוֹא יָדַעְתֶּם כִּי אִישׁ חָשׁוּב כְּמוֹנִי יוֹדַע לַנְּחֹשׁ וְלַדַּעַת מַדְעַת וּמַסְבְּרָא וּבִינָה, כִּי אַתֶּם גִּבְרֹתָם הַגְּבִיעַ?!: (טז) הֲאֵלֵהֶם מִצָּא. יודעים אנו שלא סרחנו, אבל מאת הקדוש ברוך-הוא נהיתה להביא לנו זאת, מצא בעל חוב מקום לגבות

אשר מצאנו. זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה. וכלן מנויין בבראשית רבה (צב, ז): (י) גַּם עַתָּה כְּדַבְּרֵיכֶם. אף זו מן הדין. אמת "כדבריכם כן הוא" שכלכם חיבים בדבר – עשרה שנמצאת גנבה ביד אחד מהם, כלם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפני משורת הדין – "אשר ימצא אתו יהיה-לי עבד": (יב) בְּגָדוֹל הַחֵל. שלא ירגישו בו שהיה יודע היכן הוא: (יג) וַיַּעֲמֹס אִישׁ עַל־חֻמְרוֹ. בעלי זרוע היו, ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון: וישבו

רש"י

(י) גַּם עַתָּה כְּדַבְּרֵיכֶם כֵּן הוּא: ראו' פירש כרש"י. ויותר מכוון פירוש רלב"ג בשם אביו (ואחריו החזיקו דון יצחק ורמבמ"ן) גַּם עַתָּה בַּפֶּעַם הַזֹּאת (אעפ"י שאני חושד אחד מכם) כְּדַבְּרֵיכֶם כֵּן הוּא שֵׁאתֶם (כלומר הרוב מכם) אֲנִשִּׁי אֲמַת, כֹּאֲשֶׁר הֵייתֶם לְשַׁעֲבֵר בַּעֲנִין הַכֹּסֵף אֲשֶׁר מִצַּאתֶם בְּאֲמֹתַתּוֹתֵיכֶם, וּלְפִיכֶן אִם אֲמַצָּא הַגִּנְבָה בִּיד אִישׁ אֶחָד מִכֶּם לֹא אֲחַשׁוּד אֶתְכֶם שֶׁנִּגְנַבְתֶּם בַּהֶסְכְּמַת כּוֹלְכֶם, וְלֹא לֹא יִהְיֶה נַעֲנֵשׁ כ"א מִי שֶׁתִּמְצָא בִּידוֹ הַגִּנְבָה.

שד"ל

(יד) וַיָּבֵא יְהוָה: יהודה שעשה עצמו עָרַב נִכְנַס בְּרֹאשׁ.

(טו) כִּי נַחֲשׁ יִנְחֹשׂ וְכו': מי שהוא שליט על הארץ ראוי לו לנחש, וממה שיקרה לו ישפוט על מה שעתידי לבוא על כל המלכות, והנה עכרתם את הארץ.

(טז) הֲאֵלֵהֶם מִצָּא וְכו': עשה עצמו כמודה, כי ראה שאם היה מכחיש, לא היה מועיל כלום,

לְאֲדָנִי מֵהַנְּדָבָר וּמֵהַנְּצַטְדֵּק הַאֱלֹהִים מָצָא אֶת־עֲוֹן
 עֲבָדֶיךָ הִגָּנוּ עַבְדֶּיךָ לְאֲדָנִי גַם־אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר־נִמְצָא
 הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ: יז וַיֹּאמֶר חֲלִילָה לִּי מִמַּעֲשׂוֹת זֹאת הָאִישׁ
 אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא יִהְיֶה־לִּי עֶבֶד וְאַתֶּם עֲלוּ
 לְשָׁלוֹם אֶל־אֲבִיכֶם:

כה). ותבה שתחלתה סמ"ך או שי"ן, כשהיא רש"י מתפעלת – התי"ו מפרדת את אותיות העקר, כגון: "ויסתבל החגב" (קהלת יב, ה), מגזרת: 'סבל'. "משתכל הוית בקרניא" (דניאל ז, ח), [מגזרת: 'סכל']. "וישתמר חקות עמרי" (מיכה ו, טז), מגזרת: 'שמר'. "וסר מרע משתולל" (ישעיה נט, טו), מגזרת: "מוליך יועצים שולל" (איוב יב, יז). "מסתולל בעמי" (שמות ט, יז), מגזרת: "דרך לא סלולה" (ירמיה יח, טו):

שטר חובו: ומה-נצטדק. לשון 'צדק', וכן כל-תבה שתחלת יסודה צד"י, והיא באה לדבר בלשון 'מתפעל' או 'נתפעל' – נותן טי"ת במקום תי"ו, ואינה נתנת לפני אות ראשונה של יסוד התבה, אלא באמצע אותיות העקר, כגון "נצטדק", מגזרת: 'צדק', ו"יצטבע" (דניאל ד, כ), מגזרת: 'צבע', "ויצטירו" (יהושע ט, ד), מגזרת: "ציר אמונים" (משלי יג, יז). "הצטידנו" (יהושע ט, יב), מגזרת: "צדה לדרך" (בראשית מב,

והיה מקציפו יותר, ובהפך אולי המודה ירחם. ואחר שראה שאין תקנה להציל את בנימין, בחר שד"ל שתהיה האשמה על כלם יחדו ולא על בנימין לבדו, ובפרט כי בתחלה אמרו אשר ימצא אתו מעבדיך ומת. ואעפ"י שהאיש אמר להם אשר ימצא אתו יהיה לי עבד הנה אם היה נשאר לבדו עבד מי יצילהו מיד אדוניו, אם ירצה להעליל עליו פעם אחרת? והנה אם מאהבתו את בנימין ואם מפני שערב אותו לאביו ואם מפני החרטה על מה שעשו ליוסף בחר להיות הוא ואחיו בעבדות עם בנימין ואולי במשך הזמן ימצאו מקום לברוח משם כלם יחדו. וראצ' אומר כי יהודה האמין שבנימן גנבו, וזה לא יתכן, כי אמר עון עבדיך, והוא היה יודע כי לא כלם (וגם יהודה בכללם) היו באותה עצה, א"כ אין ספק כי לא היה פיו כלבו בדבריו אלה, אלא כמו שפירשתי.

פרשת ויגש

מד יח וַיִּגֶשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי יְדַבְּרֵנָּא עִבְדְּךָ
דָּבַר בְּאַזְנֵי אֲדֹנָי וְאַל־יַחַר אַפְּךָ בְּעִבְדְּךָ כִּי כְמוֹךָ כְּפָרְעָה:
יט אֲדֹנָי שְׂאֵל אֶת־עֲבָדְךָ לֵאמֹר הֵישַׁלְכֶם אָב אוֹ־אָח:

ואינו עושה, אף אתה כן. וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו? דבר אחר: "כי כמוך כפרעה" – אם תקניטני, אהרוג אותך ואת אדונך: (יט) **אדני שאל את-עבדיו**. מתחלה בעלילה באת עלינו, למה היה לך לשאול כל-אלה, בתך היינו מבקשים? או אחותנו אתה מבקש? ואף-על-פי-כן – "ונאמר אל-אדני" –

(יח) **ויגש אליו וגו' דבר באזני אדני**. יכנסו דברי באזניך: **ואל-יחר אפך**. מכאן אתה למד שדבר אליו קשות: **כי כמוך כפרעה**. חשוב אתה בעיני כמלך. זהו פשוטו. ומדרשו (בראשית רבה צג, ו): סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה על ידי זקנתי שרה, על לילה אחת שעכבה. דבר אחר: מה-פרעה גוזר ואינו מקים, מבטיח

רש"י

(יח) **ויגש אליו יהודה**: אחר שאמר להם דרך חבה 'ואתם עלו לשלום אל אביכם', הרהיב בנפשו עוז לבקש ממנו דבר לפניו משורת הדין מצד החמלה והחנינה. ר' יהודה המכונה מיסיר ליאון בספרו נפת צופים האריך לבאר יקר תפארת המאמר הזה כלו.

שד"ל

כי כמוך כפרעה: אינני בא לבקש דבר על פי הדין (כי כבר הודה שהיו חייבים עונם), אלא לפניו משורת הדין ולהיותך כפרעה תוכל לעשות את בקשתי, מה שאיננו יכול לעשות מי שאיננו אלא דיין, כי יאתה למלך החנינה, ולא לשופט.

ידבר נא עבדך דבר וגו': הרשני לדבר לפניך עוד דבר אחד, אעפ"י שמן הדין לא היה לי להעזי פני לדבר לפניך ולהתנגד למוצא שפתיך, כי כמוך כפרעה ומעלתך וממשלתך כמעלתו וכממשלתו (אח"מ). ואמנם עקר כוונת יהודה במאמרו אשר הוא בא לדבר באזני יוסף הוא מה שפירש בסוף דבריו 'ועתה ישב נא עבדך תחת הנער' וגו', כי למעלה אמר לו 'הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו, וזה לא רצה יוסף לקבל, כי היה זה מעשה עָוֹל שיעניש מי שלא יחטא. ועכשו יהודה מבקש ממנו שיתרצה בחליפין, וישלח את בנימין לאביו ויקח יהודה במקומו, וזה מפני שהוא היה ערב בשבילו, וכמו שבזמן שאין הלָוָה יכול לפרוע חובו נפרעים מן הערב, כך עכשו שבנימין לא יוכל להשאר שם בלתי שימות אביו, יתרצה לקחת יהודה במקומו. והכורם מפרש 'ידבר נא' וכו' אעפ"י שאתה חשוב כפרעה. ורשב"ם ורמב"ן ורלב"ג וראז' פירשו כי ירא אנכי לדבר לפניך כי אתה כפרעה. ורע"ס פירש כי מה שאטיח דברים נגדך איננו למיעוט חשיבותך בעיני, כי אמנם אתה בעיני כמלך. ויותר קרוב לומר בהפך, כי אמנם אעפ"י שאני נגש לדבר עמך לא אזול בכבודך ולא אומר דבר שיהיה רע בעיניך. כי באמת חשוב אתה בעיני כמלך, וכן דעת קלעריקוס, אלא שלפי זה היל"ל כי כמוך כפרעה בעיני.

(יט) **אדני שאל**: באמת לא שאל אותם על כך, אך אמר להם מרגלים אתם, והיה זה מה שהכריחם לומר לו שנים עשר עבדיך וגו. ויהודה לא רצה להזכיר מאומה ממה שדבר אתם

כ וַנֹּאמֶר אֶל-אֲדֹנָי יֵשׁ-לָנוּ אָב זָקֵן וַיֵּלֶד זְקֻנִים קָטָן וְאָחִיו
 מֵת וַיּוֹתֵר הוּא לְבָדּוֹ לְאִמּוֹ וְאָבִיו אָהָבּוֹ: כא וַתֹּאמֶר אֶל-
 עֲבָדָי הַזֹּרְדֵהוּ אֵלַי וְאֲשִׁימָה עֵינַי עָלָיו: כב וַנֹּאמֶר אֶל-
 אֲדֹנָי לֹא-יֻכַל הַנֶּעַר לַעֲזֹב אֶת-אָבִיו וְעִזֹּב אֶת-אָבִיו וּמֵת:
 כג וַתֹּאמֶר אֶל-עֲבָדָי אִם-לֹא יֵרֵד אֲחֵיכֶם הַקָּטָן אִתְּכֶם
 לֹא תִסְפּוּן לְרֹאוֹת פָּנָי: כד וַיְהִי כִי עָלִינוּ אֶל-עֲבָדָי אָבִי
 וַנִּגְדַּלּוּ אֶת דְּבָרַי אֲדֹנָי: כה וַיֹּאמֶר אָבִינוּ שָׁבוּ שְׁבוּ-לָנוּ
 מֵעַט-אֲכָל: כו וַנֹּאמֶר לֹא נוֹכַל לָרֶדֶת אִם-יֵשׁ אֲחֵינוּ הַקָּטָן
 אִתָּנוּ וַיִּרְדָּנוּ כִּי-לֹא נוֹכַל לְרֹאוֹת פָּנַי הָאֵישׁ וְאָחֵינוּ הַקָּטָן
 אֵינָנו אִתָּנוּ: כז וַיֹּאמֶר עֲבָדָי אָבִי אֵלֵינוּ אַתֶּם יַדְעֶתֶם כִּי
 שְׁנַיִם יֻלְּדֵה-לִי אֲשֶׁתַּי: כח וַיֵּצֵא הָאֶחָד מֵאִתִּי וְאָמַר אֶדְ

לא כחדנו ממך דבר: (כ) ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו, אמר: אם אומר לו שהוא קים, יאמר: הביאוהו אצלי: לבדו לאמו. מאותו האם אין לו עוד אח: (כב) ועזב רש"י את-אביו ומת. אם יעזוב את אביו, דואגים אנו שמא ימות בדרך, שהרי אמו בדרך מתה:

קשות, והחליף הספור מעט, בחכמה ובתבונה (אח"מ). ולדעת אוהב גר ז"ל באמת שאל אותם יוסף על כל זה והכתוב קיצר למעלה.

(כא) ואשימה עיני עליו: לא יתכן לפרש אשגיח עליו לטובתו, כמו 'קחננו ועיניך שים עליו' (ירמיה ל"ט י"ב), וכדעת רמב"ן רלב"ג וכמבאר לנתה"ש, שא"כ נראה כאלו דעתו לעכבו אצלו. כי בלאו הכי מה צורך שישגיח עליו בבואו דרך עראי עם אחיו לשבור שבר? ואם היה אביו ירא פן יקראנו אסון, פחדו היה על סכנת הדרכים, לא על איזו שעה שהיה לו להתעכב במצרים. ע"כ נראה כדעת הראב"ע שאין הכוונה אלא שאראה אותו, אעפ"י שראב"ע סתר דבריו בתהלים ל"ג י"ח. והנה גם כאן התחכם יהודה ולא הזכיר שמה שרצה יוסף שיביאו אחיהם הקטן היה כדי לברר אם כנים דבריהם, והזכיר הענין כאילו רק דרך חבה בקש לראותו (אח"מ). (כב) ועזב את אביו ומת: ימות אביו (רשב"ם וראב"ע). כי דאגת מיתת אביו היא הגוברת בדברי יהודה, אם כי באמת היתה אהבת אביו חזקה בלבו, ואם כי חשב כי גם יוסף יחוש ויחמול על הזקן יותר ממה שיחוס על בניו כלם.

טָרַף טָרַף וְלֹא רֵאִיתִיו עַד־הַנָּה: כט וְלִקְחֹתֶם גַּם־אֶת־זֶה
 מֵעַם פְּנִי וְקָרְהוּ אֶסּוֹן וְהוֹרְדֹתֶם אֶת־שִׁיבְתִי בְרָעָה
 שְׂאֵלָה: ל וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל־עַבְדְּךָ אָבִי וְהַנְעֵר אֵינְנוּ אֶתְנוּ
 וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ: שני לא וְהִיָּה כְּרֵאוֹתוֹ כִּי־אֵין הַנְעֵר
 וּמַת וְהוֹלִידוֹ עֲבָדֶיךָ אֶת־שִׁיבַת עַבְדְּךָ אָבִינוּ בִּיגּוֹן
 שְׂאֵלָה: לב כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת־הַנְעֵר מֵעַם אָבִי לֵאמֹר
 אִם־לֹא אָבִיאֲנוּ אֵלֶיךָ וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל־הַיָּמִים: לג וְעַתָּה
 יִשְׁבֶּנָּא עַבְדְּךָ תַּחַת הַנְעֵר עֶבֶד לְאֲדֹנָי וְהַנְעֵר יַעַל עִם־
 אָחִיו: לד כִּי־אֵיךְ אֶעְלֶה אֶל־אָבִי וְהַנְעֵר אֵינְנוּ אֶתִּי פֶן
 אֲרֹאֶה בְרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת־אָבִי: מה א וְלֹא־יִכָּל יוֹסֵף
 לְהִתְאַפֵּק לְכָל הַנְּצָבִים עָלָיו וַיִּקְרָא הוֹצִיאֻ אוֹ כָּל־אִישׁ

ואם תאמר: למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי? הם כולם מבחוח ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בשני עולמות: (ג) ישב נא עבדך וגו'. לכל־דבר אני מעולה ממנו – לגבורה, ולמלחמה, ולשמש: (א) ולא־יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול

רש"י (כט) וקרהו אסון. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: והורדתם את־שיבתי וגו'. עכשו כשהוא אצלי, אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו, ואם ימות זה – דומה עלי ששולשתן מתו ביום אחד: (לא) והיה כראותו כי־אין הנער ומת. אביו, מצרתו: (לב) כי עבדך ערב את־הנער.

שד"ל (לד) פן אראה ברע: סיום הענין דבק עם תחלתו, ישב נא עבדך תחת הנער והנער יעל עם אחיו, פן אראה ברע אשר ימצא את אבי ודוגמת זה ע' למטה מ"ה י"א.

(א) ולא יכל יוסף: בתחלה היה בלבו לעכב אצלו בנימן ולשלח את אחיו בלי שיתודע אליהם. ועתה כשאמר לו יהודה 'והיה בראותו כי אין הנער ומת', נכמרו רחמיו על אביו, ומצא עצמו מוכרח להניח לבנימן שישבו אל אביו לבלתי ימות אביו. אך עם כל זה חשקו לקרב אליו בנימן נשאר בתקפו. והנה לא מצא תחבולה לשלח את בנימן אל אביו וגם לקרבו אצלו, אלא כשיתודע אליהם ויקראם כלם לבא אצלו (או (כדעת אח"מ) בראותו עוצם התאמצות יהודה להשאר הוא עבד תחת בנימן, נכמרו רחמיו אל אחיו והסכים להתודע אליהם). אך היה מתאפק ומושל ברוחו שלא להתודע אליהם בפני המצרים הנצבים עליו, לבלתי ישמעו גנותם

מַעֲלֵי וְלֹא־עֲמַד אִישׁ אֶתֹּו בְּהַתְּוֹדַע יוֹסֵף אֶל־אָחָיו: ב וַיִּתֵּן
 אֶת־קִלְוֹ בְּבִכְי וַיִּשְׁמְעוּ מִצְרַיִם וַיִּשְׁמַע בַּיִת פְּרַעָה:
 ג וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָחָיו אֲנִי יוֹסֵף הָעוֹד אָבִי חַי וְלֹא־יָכְלוּ
 אָחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנָיו: ד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־
 אָחָיו גִּשְׁוֹנָא אֱלֵי וַיִּגְשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אָחִיכֶם אֲשֶׁר־
 מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיִמָּה: ה וַעֲתָה | אֶל־תַּעֲצְבוּ וְאֶל־יַחַר

שיהיו מצרים נצבים עליו, ושומעין שאחיו מתבישין בהודעו להם: (ב) וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה. כלומר, עבדיו ובני ביתו. ואין זה לשון 'בית' ממש, אלא כמו: "בית ישראל" (תהלים קטו, יב), "בית יהודה" (מלכים א יב, כא). מיישניד"א בלעז: (ג) נבהלו מפניו. רש"י מפני הבושה: (ד) גשׁוֹנָא אלי. ראה אותם נסוגים לאחוריהם, אמר: עכשו אחי נכלמים. קרא להם בלשון רכה ותחנונים, והראה להם שהוא מהול: (ה) למחיה. להיות לכם למחיה:

ששנאו את אחיהם ומכרוהו. ואולם בסוף מאמרו של יהודה נכמרו רחמיו כל כך שלא יכול עוד להתאפק, והוכרח לצעוק 'הוציאו כל איש מעלי'.

להתאפק לכל הנצבים: להתאפק כמו שהיה ראוי להתאפק בסבת כל הנצבים עליו.

להתאפק: כמו 'המון מעיק ורחמך אלי התאפקו' (ישעיה ס"ג ט"ו).

הנצבים עליו: כמו 'וכל העם נצב עליך' (שמות י"ח י"ד).

(ב) ויתן את קולו בככי: היה ראוי להנקד בככי מפני האתנח. והנה לפי האמת אם היה האתנח תחת 'וישמעו מצרים' היה ג"כ נכון, ששמיעת המצרים היתה מיד, ושמיעת בית פרעה היתה אחר כך. ונראה כי בעלי הנקוד היו מסופקים בזה, ונקדו בככי לפי השיטה האחת, ונתנו הטעמים לפי השיטה האחרת.

(ג) העוד אבי חי: חתימת דברי יהודה החרידה את דמיונו ונדמה בעיניו כאלו אביו בסכנה, ע"כ צעק העוד אבי חי, אעפ"י שכבר אמרו לו שהוא חי (הכורם).

(ד) גשו נא אלי: ראה אותם נסוגים לאחור, וקרא להם בלשון רכה ודרך חבה (רש"י), או לא היה רוצה לומר בקול רם אשר מכרתם אותי שלא ישמעו המצרים (בעל הטורים). ואאז"ל אמר שלא רצה להשמיע ענין המכירה לבנימן, ולכך אמר שיגשו אליו כלם חוץ מבנימן וזה טעם 'והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין': פרט את בנימן, כי באותה שעה היה עומד לבדו רחוק מעט מהם.

(ה) כי מכרתם אתי הנה: מכרתם אותי באופן שאבא לכאן. כל הנה נאמר על תנועה למקום מה, לא לשיבה במקום.

בְּעֵינֵיכֶם כִּי־מִכַּרְתֶּם אֹתִי הֲנֵה כִּי לְמַחֲזֵה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים
 לְפָנֵיכֶם: וְכִי־זֶה שְׁנַתִּים הָרַעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֲמֵשׁ
 שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין־חֲרִישׁ וְקָצִיר: ז וַיִּשְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֵיכֶם
 לָשׂוּם לָכֶם שְׂאֲרִית בְּאָרֶץ וּלְהַחְיוֹת לָכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה:
 שְׁלִישִׁי ח וְעַתָּה לֹא־אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֲנֵה כִּי הֵאֱלֹהִים
 וַיְשִׁימֵנִי לְאָב לְפָרְעָה וּלְאֶדוֹן לְכָל־בֵּיתוֹ וּמִשָּׁל בְּכָל־אָרֶץ
 מִצְרַיִם: ט מָהֲרוּ וְעָלוּ אֶל־אָבִי וְאִמְרַתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר
 בְּנֵךְ יוֹסֵף שָׁמַנִּי אֱלֹהִים לְאֶדוֹן לְכָל־מִצְרַיִם רְדֵה אֵלַי אֶל־
 תַּעֲמֹד: י וַיִּשְׁבַּת בְּאָרֶץ־גֶּשֶׁן וְהָיִתָּ קְרוֹב אֵלַי אַתָּה וּבְנֵיךָ
 וּבְנֵי בְנֵיךָ וְצִאֲנֶךָ וּבְקֶרֶךָ וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ: יא וְכָלכֹּלְתִי אֶתְךָ
 שָׁם כִּי־עוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים רַעַב פְּנוֹת־תּוֹרֵשׁ אֶתָּה וּבֵיתְךָ וְכָל־
 אֲשֶׁר־לָךְ: יב וְהֵנָּה עֵינֵיכֶם רְאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בְנִימִין כִּי־פִי
 הִמְדַּבֵּר אֵלֵיכֶם: יג וְהִגַּדְתֶּם לְאָבִי אֶת־כָּל־כְּבוֹדִי בְּמִצְרַיִם

ושאני אחיכם, שהרי אני מהול ככם. ועוד,
 "כי־פי המדבר אליכם" בלשון הקדש: ועיני
 אחי בנימין. השוה את כלם יחד, לומר שכשם
 שאין לי שנאה על בנימין אחי, שהרי לא
 היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם:

(ו) כִּי־זֶה שְׁנַתִּים הָרַעַב. עברו משני הרעב:
 (ח) לֹאב. חבר ופטרון: (ט) ועלו אל־אבי. ארץ
 ישראל גבוה מכל־הארצות: (יא) פְּנוֹת־תּוֹרֵשׁ.
 "דלמא תתמסכן", לשון "מוריש ומעשיר"
 (שמואל־א ב, ז): (יב) וְהֵנָּה עֵינֵיכֶם רְאוֹת. בכבודי,

רש"י

(ז) לְפָלִיטָה גְדֹלָה: פליטה אין ענינו תשועה וכיוצא בו, ואיננו שם מופשט, רק הוא שם אל
 הנמלטים הנשארים אחרי שמתו רבים (Gussetius).

שד"ל

(יא) פֶּן תִּנְרֵשׁ: תִּכְרַת כְּמוֹ 'להוריש גוים' (דברים ד' ל"ח) (ראב"ע). ואין לפרש תתמסכן כי לא
 יתישב על ז'כל אשר לך', שהם העבדים והשפחות. והנה פן תורש חוזר למעלה, רדה אלי פן
 תכרת. ועיין אוהב גר pag. 46.

(יב) כִּי פִי: בלא מליץ.

וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר רְאִיתֶם וּמִהֲרַתֶּם וְהוֹרַדְתֶּם אֶת-אֲבֵי הַנָּהָ:
 יד וַיִּפֹּל עַל-צִוְאָרֵי בְנֵימִן-אָחִיו וַיִּבְדַּךְ וּבְנֵימִן בָּכָה עַל-
 צִוְאָרָיו: טו וַיִּנְשֶׁק לְכָל-אָחִיו וַיִּבְדַּךְ עֲלֵהֶם וְאָחֵרֵי כֵן דִּבְרוּ
 אָחִיו אִתּוֹ: טז וְהִקְלָ נִשְׁמַע בַּיִת פְּרָעָה לְאֹמֶר בָּאוּ אָחֵי
 יוֹסֵף וַיִּיטֹב בְּעֵינָי פְּרָעָה וּבְעֵינָי עֲבָדָיו: יז וַיֹּאמֶר פְּרָעָה
 אֶל-יוֹסֵף אָמַר אֶל-אָחִיךָ זֹאת עָשׂוּ טַעֲנוּ אֶת-בְּעֵירְכֶם
 וּלְכוּ-בָאוּ אֶרְצָה כְּנַעַן: יח וּקְחוּ אֶת-אֲבִיכֶם וְאֶת-בְּתִיכֶם
 וּבָאוּ אֵלַי וְאֶתְנֶנָּה לָכֶם אֶת-טוֹב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶכְלוּ אֶת-
 חֶלֶב הָאָרֶץ: יט רביעי יט וְאֶתְהָ צִוִּיתָה זֹאת עָשׂוּ קְחוּ-לָכֶם
 מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגֻלוֹת לְטַפְכֶם וּלְנִשְׁיֶכֶם וּנְשֵׂאתֶם אֶת-
 אֲבִיכֶם וּבָאתֶם: כ וְעֵינֶיכֶם אֶל-תַּחַס עַל-כְּלֵיכֶם כִּי-טוֹב

בושים ממנו: (טו) והקל נשמע בית פרעה. כמו רש"י
 'בבית פרעה', וזהו לשון 'בית' ממש: (יז) טענו
 את-בעירכם. תבואה: (יח) את-טוב ארץ מצרים.
 ארץ גשן. נבא ואינו יודע מה-נבא – סופם
 לעשותה כמצולה שאין בה דגים: חלב הארץ.
 כל-"חלב" לשון מיטב הוא: (יט) ואתה צויתה.

(יד) ויפל על-צוארי בנימן אחיו ויבך. על שני
 מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין
 וסופן ליחורב: ובנימן בכה על-צואריו. על משכן
 שילה, שעתיד להיות בחלקו של יוסף וסופו
 ליחורב: ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה, ולבו
 שלם עמהם: דברו אחיו אתו. שמתחלה היו

שד"ל

(יד) על צוארי: עיין למעלה כ"ז ט"ז.

(יח) חלב הארץ: מדינה שהיא ארץ דשנה, והיא הטובה במדינת מצרים, כמו החלב שהוא החלק
 היותר שמן בבהמה.

(יט) ואתה צויתה זאת עשו: תחלה אמר לו 'אמור אל אחיך זאת עשו טענו את בעירכם', וזה
 היה בידם לעשות. ועכשו מוסיף וזה אני מצוה אותך ואתם יחדו, (כי אין הדבר תלוי בהם),
 זאת עשו וכו' אתה והם.

ועינכם אל תחוס: נראה כי תחלת הוראת שרש חוס כענין חוש וחשש בלשון חכמים, שענינו
 כאב והרגשה, לא תהיה עינכם כואבת על אבדת כליכם. וכיוצא בזה 'ואין חולה מכם עלי'
 (שמואל א' כ"ב ח').

כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא: כֹּא וַיַּעֲשׂוּ־כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּנוּ
 לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת עַל־פִּי פִרְעֹה וַיִּתְּנוּ לָהֶם צֹדֵה לְדַרְךָ:
 כֵּב לְכֹלֶם נָתַן לָאִישׁ חֲלָפוֹת שְׂמֹלֶת וּלְבַנְיָמִן נָתַן שְׁלֹשׁ
 מֵאוֹת כֹּסֶף וְחֲמֵשׁ חֲלָפֹת שְׂמֹלֶת: כֵּג וּלְאָבִיו שְׁלַח בְּזֹאת
 עֲשֵׂרָה חֲמֹרִים נְשֹׂאִים מְטוֹב מִצְרַיִם וְעֶשֶׂר אֲתָנֹת נְשֹׂאֹת
 בָּר וּלְחֶם וּמְזוֹן לְאָבִיו לְדַרְךָ: כֵּד וַיִּשְׁלַח אֶת־אֲחִיו וַיֵּלְכוּ
 וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶל־תִּרְגְּזוּ בְּדַרְךָ: כֵּה וַיַּעֲלוּ מִמִּצְרַיִם וַיָּבֹאוּ

רש"י

מפי לומר להם: זאת עשו. כך אמר להם, שברשותי הוא: (כג) שלח כזאת. כחשבון הזה. ומהו החשבון?— עשרה חמורים וגו': מטוב מצרים. מצינו בתלמוד (מגילה טז ע"ב), ששלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. ומדרש אגדה (בראשית רבה צד, ב): גריסין של פול: בר

מפי לומר להם: זאת עשו. כך אמר להם, שברשותי הוא: (כג) שלח כזאת. כחשבון הזה. ומהו החשבון?— עשרה חמורים וגו': מטוב מצרים. מצינו בתלמוד (מגילה טז ע"ב), ששלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. ומדרש אגדה (בראשית רבה צד, ב): גריסין של פול: בר

(כג) כזאת: כמו כן (רשב"ם). ואין ענינו כחשבון הזה (כדעת רש"י), ויפה ננקדה הכף שוא, ואין כמוה (כי כל השאר בקמץ כזאת), כי במקום הזה הוראת המלה הזאת משונה, ויפה ג"כ ננקדה המילה במפסיק קטן.

שד"ל

(כד) אל תרגזו בדרך: לשון רגז בלה"ק עקר ענינו נענוע ורעדה (רשב"ם), כמו 'ומוסדי הרים ירגזו' (תהלים י"ח ח'), 'שמעתי ותרגזו בטני' (חבקוק ג' ט"ז), 'ירגזון יריעות' (חבקוק ג' ז') 'ירגזו ההרים' (ישעיה ה' כ"ה). והושאל על שאון וְהִמִּית הַנֶּפֶשׁ לְכֹל סָבָה שִׁיחִיה, כמו 'ורגזו וחלו מפניך' (דברים ב' כ"ה), 'ופחדו ורגזו' (ירמיה ל"ג ט'), 'לב רגזו' (דברים כ"ח ס"ה), שהם על חרדת הפחד, 'מעצבך ומרגזך' (ישעיה י"ד ג'), 'ורגזו המלך' (שמואל ב' י"ט א'), שהם על חרדת העצבון, 'למרגיזי אל' (איוב י"ב ו'), 'ברגז רחם תזכור' (חבקוק ג' ב') שהם על החמה והחרון. ובלשון ארמית נאמר תמיד על החמה והחרון. וכאן הנכון כפי' רש"י שלא יריבו זה עם זה על דבר מכירתו. והוסיף מלת בדרך, כי כשיגיעו לביתם אין ספק שלא ידברו דבר ולא יריבו על מכירתו, כי ייראו להודיע הענין לאביהם, אבל בדרך היה אפשר שיתקוטטו על זה. ורשב"ם ורמב"ן ורמבמ"ן פירשו אל תפחדו מן הלסטים. ונ"ל כי בכלל אל תרגזו בדרך יש ג"כ שלא ייראו שמה בבואם מצרימה עם אביהם, יוסף יאמר לאביהם מה שעשו לו. וכדברי ר' יונה (הביאו רד"ק). אל תתקוטטו זה עם זה על מכירתו לאמר זה לחברו אתה גרמת מכירתו, וכן היא ג"כ דעת הרלב"ג.

אָרֶץ כְּנָעַן אֶל־יַעֲקֹב אָבִיהֶם: כּו וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף
 חַי וְכִי־הוּא מִשָּׁל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפַּג לְבָבוֹ כִּי לֹא־
 הָאֱמִין לָהֶם: כּז וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו אֶת כָּל־דְּבָרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר
 דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיֵּרָא אֶת־הָעַגְלוֹת אֲשֶׁר־שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת
 אֹתוֹ וּתְחֵי רוּחַ יַעֲקֹב אָבִיהֶם: חמ"שי כח וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב

זה עם זה ולומר 'על ידך נמכר', 'אתה ספרת לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו': (כו) וכי הוא מושל. ואשר הוא מושל: ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים. לשון 'מפיגין טעמן' בלשון משנה (ביצה יד ע"א). וכמו: "מאין הפגות" (איכה ג, מט). "וריחו לא נמר" (ירמיה מח, יא), מתרגמינן:

"וריחה לא פג": (כז) את כל־דברי יוסף. סימן רש"י מסר להם במה היה עוסק כשפרש ממנו – בפרשת עגלה ערופה. זהו שאמר: "וירא את־העגלות אשר שלח יוסף", ולא אמר: 'אשר שלח פרעה': ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכינה, שפרשה ממנו: (כח) רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה, הואיל ו"עוד־יוסף בני חיי":

(כו) ויפג לבו: מענין 'פיק ברכים' (נחום ב' י"א), וכן 'תפוג תורה' (חבקוק א' ד'), תמעד ונוטה בלי קיום משפט, וכן 'נפוגותי ונדכיתי' (תהלים ל"ח ט'), פקו כחותי מרפיון; והושאל על בטול והשבתה 'כמו נגרה ולא תפוג' (- ע"ז ג') לא תשבות, וכן 'אל תתני פוגת לך' (איכה ב' י"ח), 'מאין הפגות' (שם ג' מ"ט) (בן זאב באוצר השרשים), ומזה בל"ח פקפוק, גם ספק, וראז' וגעז' פירשו מל' סורי וערבי נשאר קר, ולא נתפעל לדבריהם כי לא האמין להם. ואני מפקפק בזה כי נ"ל כי גם בל' סורי עקר ענין השרש הזה, languescere, deficere והוא קרוב לענין שביתה וביטול שהזכרתי למעלה כמו 'וריחו לא נמר' (ירמיה מ"ח י"א), תרגם יונתן וגם בתרגום סורי לא פג. וכן בברית חדשה (Matth. 24. 12). וּמָטֵל סְגִיאוֹת עוֹלָא (או עוֹלָא) נפוג חוּבָא דְסִגְיָא, ובעבור ריבוי הרשע (או הרשעים) תפוג, תְּחַלֵּשׁ אהבת רבים, ר"ל אהבת ה'. וכן בל"ח מפיגין טעמם (טעמם נחלש), שתפוג צנתו (תחלש צנתו), וכן אנקלוס תרגם כאן והווי מליא פייגן על לביה, הדברים (שהיו בניו אומרים לו) היו חלשים ובלתי נכנסים בלבו.

(כז) את העגלות: שהיו משונות להוד והדר, אז האמין אמונה שלמה (הכורם). שלא היו עמהם בהליכתם.

ותחי רוח יעקב: אחר כמה שנים שהיה מתאבל, חזרה רוחו לקדמותו.

(כח) רב: אחרי ראותו העגלות אמר די במה שהייתי עד היום ביגון ואבל כי עתה אין עוד ספק כי יוסף בני חיי, תיבה זו ראויה לזקף גדול.

אלכה ואראנו: אלך לראותו ואשוב, לא אלך לראות את כבודו ואת גדלו, ולא כדי שיכלכל אותי, רק אלכה ואראנו (דון יצחק).

עוֹד־יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֶלְכָה וְאַרְאֶנּוּ בְּטָרִם אָמוֹת: מו א וַיֵּסַע
 יִשְׂרָאֵל וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וַיְבֹא בְּאֶרֶה שֶׁבַע וַיִּזְבַּח זִבְחִים
 לַאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק: ב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים | לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת
 הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב | יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: ג וַיֹּאמֶר אָנֹכִי
 הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֶל־תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִמָּה כִּי־לִגְוֵי גְדוֹל
 אֲשִׁימְךָ שָׁם: ד אָנֹכִי אֶרְדָּ עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה וְאָנֹכִי אֶעֱלֶךָ
 גַּם־עֲלֶה וַיֹּסֵף יִשְׁתֵּי יָדוֹ עַל־עֵינָיו: ה וַיִּקַּם יַעֲקֹב מִבְּאֵר
 שֶׁבַע וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־יַעֲקֹב אָבִיהֶם וְאֶת־טַפָּם
 וְאֶת־נְשֵׂיהֶם בַּעֲגָלוֹת אֲשֶׁר־שָׁלַח פְּרָעָה לְשֵׂאת אֹתוֹ:
 ו וַיִּקְחוּ אֶת־מִקְנֵיהֶם וְאֶת־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ בְּאֶרֶץ

רש"י (א) בארה שבע. כמו 'לבאר שבע', ה"א בסוף תבה במקום למ"ד בתחלתה: לאלהי אביו יצחק. חיב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו, לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: (ב) יעקב יעקב. לשון חבה: (ג) אלתירא מרדה מצרימה. לפי שהיה מצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ: (ד) ואנכי אעלך. הבטיחו להיות נקבר בארץ: (ו) אשר רכשו בארץ כנען. אבל מה-

שד"ל (א) ויבא בארה שבע ויזבח זבחים: באר שבע היא גבול דרומי לא"י (כמו שכתוב 'מדן ועד באר שבע', שמואל ב' י"ז י"א). וקודם שיצא מא"י רצה לדעת רצון האל, שמא ימנענו כאשר מנע את אביו ואמר לו 'אל תרד מצרימה' (למעלה כ"ו ב'), וזבח זבחים כדי שתבוא אליו רוח נבואה (רד"ק). ואולי היה דואג שמא בלכתו מצרימה עם כל בני ביתו לא יוכל עוד לרשת את א"י, ולכך אמר לו 'אל תירא מרדה מצרימה', כי שם תהיה לגוי גדול, וזרעך ישובו הנה ויכבשו את הארץ.

(ב) במראת: חסר כתיב, והוא ראוי להנקד פתח, וכן תרגם אנקלוס בחווא לשון יחיד. באחת ממראות הלילה, ובתחלה עלה בדעתי לומר כי להיות התבה כתובה בלא וי"ו יתכן לקרא במראת בפתח, ועתה נ"ל שאין מקום לדבר זה, שאם תהיה הקריאה במראת הלילה, תהיה הכוונה במראה מיוחדת הנודעת כבר.

(ד) אנכי ארד: משל על השגחתו.

אעלך: את זרעך.

כְּנֵעַן וַיָּבֹאוּ מִצְרִימָה יַעֲקֹב וְכָל־זֶרְעוֹ אִתּוֹ: ז בְּנָיו וּבְנֵי
 בְּנָיו אִתּוֹ בְּנֹתָיו וּבְנֹת בְּנָיו וְכָל־זֶרְעוֹ הֵבִיא אִתּוֹ מִצְרִימָה:
 ח וְאֵלֶּה שְּׁמוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרִימָה יַעֲקֹב וּבְנָיו

שרכש בפדן ארם, נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר: נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי, וזהו (בראשית נ, ה): "אשר כריתי לי" – העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי, ואמר לו: טול את־אלו: (ז) ובנות בניו. סרח רש"י בת אשר, ויוכבד בת לוי: (ח) הבאים מצרימה. על שם השעה קורא להם הכתוב "באים", ואין לתמוה על אשר לא כתב 'אשר באו':

ויוסף ישית ידו על עיניך: במותך, כן מנהג החיים עם המתים (ראב"ע), כך היה מנהג הקדמונים שהבן או הקרוב יסגור עיני המת (קלער' וראז'). וכן בהומירוס אמרה Penelope לאישה Ulisse על בנם Telemaco:

Dii precor hoc jubeant, ut euntibus ordine fatis, illa meos oculos comprimat, ille tuos. Respice laërtem, ut jam sua lumina condas, Extremum fati sustinet ille dies

כתב יד יח"ף:

כתב יד י"ף:

(ח) ואלה שמות בני ישראל: בני ישראל הוא שם המשפחה והאומה, וגם יעקב נכלל עמהם, וזה טעם 'יעקב ובניו', ושיעור הכתוב כך הוא: ואלה שמות הנקראים בני ישראל הבאים מצרימה, כלו' יעקב ובניו. ולכך במספר הראשון שהזכיר, והוא מנין בני לאה, מנה גם יעקב, באמרו שהם ל"ג, אעפ"י שאינם רק ל"ב, ואעפ"י שאמר כל נפש בניו ובנותיו, הכוונה כל נפש משפחתו, והוא עמהם. וכן אמר משה 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה' (דברים י' כ"ב), וא"ס שלא הוציא את יעקב מן המנין (רשב"ם וראב"ע). ואח"כ אמר 'כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים', כי גם יעקב נכלל במשפחה הנקראת בית יעקב. רק באמרו כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה הפריד הבאים (שהם הבנים) מאביהם אשר אליו יתיחסו (הבאה ליעקב), ופירש שהם יוצאי ירכו, ע"כ

(ח) ואלה שמות בני ישראל: מנין מספר שבעים נפש יורדי מצרים יקשה, שבבני לאה כתוב כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש, ובפרטם אין אתה מוצא אלא ל"ב, ואח"כ אמר כל נפש ששים ושש, ואח"כ הוסיף שלשה שהם יוסף ובניו ובנותיו שבעים. והנה חז"ל השלימו המנין עם יוכבד שאמרו שגולדה בבואם למצרים. ורשב"ם וראב"ע (ואחריהם ראז') אמרו כי מספר ל"ג וע' נשלם עם יעקב שלכך התחיל יעקב ובניו, ושאמנם איננו נכלל במספר ששים ושש כי שם אמר יוצאי ירכו והוא לא היה מיוצאי ירכו. הדרך הזה נכון וקרוב מאוד אלא שעדיין יקשה אם לא היה יכול לומר ששים ושבע מפני שאין יעקב בכלל יוצאי ירכו, איך אמר כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלוש ויכלול יעקב עם בניו ובנותיו. על כן אמרתי כי אולי דינה נתעברה משכם וילדה בת, והבת ההיא קראו שמה הכנענית, כי

בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן: ט וּבְנֵי רְאוּבֵן חֲנוּךְ וּפְלֹא וַחֲצֹרָן
 וְכַרְמִי: י וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וַיְמִין וְאֶהֱד וַיְכִין וְצַחֵר וְשֹׁאֹל
 בְּוֵהֲפִנְעָנִית: יא וּבְנֵי לֵוִי גִרְשׁוֹן קָהָת וּמְרָרִי: יב וּבְנֵי יְהוּדָה
 עֵר וְאוֹנָן וְשִׁלָּה וּפְרָץ וְזָרַח וַיְמַת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן
 וַיְהִיו בְּנֵי־פְרָץ חֲצֹרָן וְחַמּוּל: יג וּבְנֵי יִשְׁשַׁכָּר תּוֹלַע וּפְנֵה
 וַיּוֹב וְשִׁמְרוֹן: יד וּבְנֵי זְבֻלֹן סֶרֶד וְאַלּוֹן וַיְחַלְאֵל: טו אֵלֶּה |
 בְּנֵי לְאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב בְּפֶדֶן אֲרָם וְאֵת דִּינָה בְּתוֹ
 כְּלַנְפֹּשׁ בְּנֵיו וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשִׁלְשׁ: טז וּבְנֵי גָד צְפִירֹן
 וְחֲגִי שׁוּנִי וְאַצְבֹּן עֲרִי וְאַרְזוּדִי וְאַרְאֵלִי: יז וּבְנֵי אֲשֶׁר יָמְנָה

תלה בלאה, והנקבות תלה ביעקב. ללמדך, אשה מזרעת תחילה – יולדת זכר, איש מזרע תחילה – יולדת נקבה: שלשים ושלש. ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים?

כתב יד י"ף (המשך):

אמר ששים ושש עם יעקב הם ס"ז. וחז"ל השלימו המנין עם יוכבד שאמרו (סוטה י"ב ע"א) שנולדה בין החומות בבואם למצרים. ואני בילדותי אמרתי כי אולי דינה נתעברה משכם וילדה בת, והבת ההיא קראו שמה הכנענית, כי היה אביה כנעני, ולקח אותה שמעון על נשיו לו לאשה וילדה לו שאול, וזה טעם ושאלו בן הכנענית, שלא היה צריך להזכיר שם אמו, אלא הזכירה להיותה גם היא מיוצאי ירך יעקב, ובה נשלמו השלשים ושלש נפשות בני לאה. וכשבא לומר כל

הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו לבד נשי בני יעקב הוציאה מן הכלל ואמר ששים ושש, מפני שגם היא אחת מנשי בני יעקב, ועמה היו ס"ז, ועם יוסף ובניו הרי שבעים. ודעת רשב"ם וראב"ע היא עקר.

רש"י (י) בן־הכנענית. בן דינה שנבעלה לכנעני. כשהרגו את שכם, לא היתה דינה רוצה לצאת, עד שנשבע לה שמעון שישאנה: (טו) אלה בני לאה וגו' ואת דינה בתו. הזכרים

כתב יד יח"ף (המשך):

היה אביה כנעני, ולקח אותה שמעון על נשיו לו לאשה וילדה לו שאול, וזה טעם ושאלו בן הכנענית, שלא היה צריך להזכיר שם אמו, אלא הזכירה להיותה גם היא מיוצאי ירך יעקב, ובה נשלמו השלשים ושלש נפשות בני לאה. וכשבא לומר 'כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו לבד נשי בני יעקב' הוציאה מן הכלל ואמר ששים ושש, מפני שגם היא אחת מנשי בני יעקב, ועמה היו ס"ז, ועם יוסף ובניו הרי שבעים.

שד"ל

וַיִּשְׂוּהוּ וַיִּשְׂוּי וּבְרִיעָה וְשָׂרַח אַחֲתָם וּבְנֵי בְרִיעָה חֶבֶר
 וּמִלְכֵי־אֵל: יח אֵלָה בְנֵי זִלְפָּה אֲשֶׁר־נָתַן לָבֶן לְלֵאָה בְּתוֹ
 וַתֵּלֶד אֶת־אֵלָה לִיעֶקֶב שֵׁשׁ עָשָׂרָה נַפְשׁ: יט בְנֵי רָחֵל
 אֲשֶׁת יַעֲקֹב יוֹסֵף וּבְנֵימָן: כ וַיּוֹלֵד לְיוֹסֵף בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
 אֲשֶׁר יִלְדָה־לוֹ אִסְנַת בַּת־פּוֹטִי פָּרַע כִּהֵן אֵן אֶת־מִנְשֵׁה
 וְאֶת־אֶפְרַיִם: כא וּבְנֵי בְנֵימָן בְּלַע וּבְכָר וְאֲשֶׁבֶל גֵּרָא וְנַעֲמָן
 אַחֵי וְרֵאשׁ מִפִּיּוֹם וְחַפִּיּוֹם וְאַרְדֵּי: כב אֵלָה בְנֵי רָחֵל אֲשֶׁר
 יָלְדָה לִיעֶקֶב כָּל־נַפְשׁ אַרְבַּעַה עָשָׂר: כג וּבְנֵי־דָן חֲשִׁיּוֹם:
 כד וּבְנֵי נַפְתָּלִי יַחְצֵאֵל וְגוֹנִי וַיִּצֶר וְשִׁלֵּם: כה אֵלָה בְנֵי בְלָהָה
 אֲשֶׁר־נָתַן לָבֶן לְרָחֵל בְּתוֹ וַתֵּלֶד אֶת־אֵלָה לִיעֶקֶב כָּל־
 נַפְשׁ שִׁבְעָה: כו כָּל־הַנְּפֹשׁ הַבָּאָה לִיעֶקֶב מִצְרַיִמָּה
 יֵצְאֵי יִרְכּוּ מִלְבָּד נִשְׂי בְנֵי־יעֶקֶב כָּל־נַפְשׁ שְׁנַיִם וְשָׁשׁ:

ששים ושש. והשני (פסוק כז): "כל-הנפש רש"י לבית-יעקב הבאה מצרימה שבעים" – הוא לשון עבר, לפיכך טעמו למעלה בבי"ת, לפי שמשבאו שם היו שבעים שמצאו שם יוסף ושני בניו, ונתוספה להם יוכבד בין החומות. ולדברי האומר: תאומות נולדו עם השבטים, צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה (ה. ו): עשו – שש נפשות היו לו, והכתוב (בראשית לו, ו) קורא אותן: "נפשות ביתו" – לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה. יעקב –

אלא, זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו, ט): "אשר ילדה אתה ללוי במצרים" – לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: (ט) בני רחל אשת יעקב. ובכלן לא נאמר בהן "אשת", אלא שהיתה עקרו של בית: (כ) כל-הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבא למצרים. ואין הבאה זו לשון עבר אלא לשון הווה, כמו (אסתר ב, ד): "בערב היא באה", וכמו (בראשית כט, ו): "והנה רחל בתו באה עם-הצאן", לפיכך טעמו למטה באל"ף, לפי שכשיצאו לבא מארץ כנען לא היו אלא

(כו) יצאי ירכו: כנוי לאבר המוליד, לפי שהוא בין הירכים. וכן באשה 'ונפלה ירכה' (במדבר ה' שד"ל כ"ז), כנוי לרחם (תשבי ערך אבר). ואין זה כמו 'מחלצין יצאו' (למעלה ל"ה י"א), שאם כן היה לו לומר ירכיו.

כז ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים כל הנפש
 לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים: ששי כח ואת יהודה
 שלח לפניו אל יוסף להזרת לפניו גשנה ויבאו ארצה
 גשן: כט ויאסר יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו
 גשנה וירא אליו ויפל על צואריו ויבך על צואריו עוד:
 ל ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם אחרי ראיתי
 את פניך כי עודך חי: לא ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית
 אביו אעלה ואגידה לפרעה ואמרה אליו אחי ובית אבי

אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו. אף כן, הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל. אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו, שהיה קורא את שמע: (ל) אמותה הפעם. פשוטו כתרגומו. ומדרשו (תנחומא ויגש ט): סבור הייתי למות שתי מיתות – בעולם הזה ובעולם הבא, שנסתלקה ממני שכניה, והייתי אומר שיתבעני הקדוש-ברוך-הוא מיתתך. עכשו – שעודך חי – לא אמות אלא פעם אחת: (לא) ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו (פסוק לב): "והאנשים רעי צאן" וגו'.

רש"י שבעים היו לו, והכתוב קורא אותן: "נפש" – לפי שהיו עובדים לאל אחד: (כח) להורת לפניו. כתרגומו – לפנות לו מקום, ולהורות היאך יתישב-בה: לפניו. קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה (בראשית רבה צה, ג): "להורות לפניו" – לתקן לו בית תלמוד, שמשם תצא הוראה: (כט) ויאסר יוסף מרכבתו. הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה, להזדרז לכבוד אביו: וירא אליו. יוסף נראה אל אביו: ויבך על-צואריו עוד. לשון הרבות בכיה, וכן (איוב לד, כג): "כי לא על-איש ישים עוד", לשון רבוי הוא –

שד"ל (כז) הבאה: לשון עבר, והה"א במקום אשר עיין למעלה כ"א ג'.

(כח) שלח: יעקב.

להורת: כדי שיוסף יורה לו הדרך לגשן קודם בואו של יעקב.

(כט) וירא אליו: תיכף כשנראה אליו נפל יעקב על צואריו (הרמב"ן).

דפוס ראשון:

(ל) אמותה הפעם: הלואי ואמות עתה, כלומר אין רע אם אמות עתה, אחרי ראיתי שאתה חי, ואם עתה אמות, אמות בשיבה טובה, ולא ביגון, כמו שהייתי אומר קודם לכן 'כי ארד אל בני אבל שאולה' (ל"ז ל"ה).

כתב יד:

(ל) אמותה הפעם: טוב לי אם אמות עתה, כי לשמחה גדולה מזאת לא אקוה, ובהפך יש לי לדאוג פן תקראינה אותי צרות אחרות.

אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן בָּאוּ אֵלַי: לִבְ וְהָאֲנָשִׁים רָעִי צֹאן כִּי־
 אֲנָשֵׁי מְקֹנָה הָיוּ וְצֹאֲנָם וּבְקָרָם וְכָל־אֲשֶׁר לָהֶם הֵבִיאוּ:
 לִג וְהָיָה כִּי־יִקְרָא לָכֶם פְּרֹעָה וְאָמַר מִה־מַּעֲשֵׂיכֶם:
 לד וְאָמַרְתֶּם אֲנָשֵׁי מְקֹנָה הָיוּ עֲבַדְיָךְ מִנְעוּרֵינוּ וְעַד־עַתָּה
 גַּם־אֲנַחְנוּ גַם־אֲבֹתֵינוּ בְּעֵבֹר תִּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גְּשֹׁן כִּי־
 תֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל־רָעָה צֹאן: מו ז וַיָּבֹא יוֹסֵף וַיִּגַּד
 לְפְרֹעָה וַיֹּאמֶר אָבִי וְאֲחִי וְצֹאֲנָם וּבְקָרָם וְכָל־אֲשֶׁר לָהֶם
 בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְהֵנָּה בְּאֶרֶץ גְּשֹׁן: ב וּמְקַצֵּה אָחִיו לְקַח

רש"י שמוותם כשברכו. אבל שמות הגבורים כפל: "וזאת ליהודה... שמע ה' קול יהודה" (דברים ל, ז), "ולגד אמר ברוך מרחיב גד" (שם, כ), "ולנפתלי אמר נפתלי" (שם, כג), "ולדן אמר דן" (שם, כב), וכן לזבולן (שם, יח), וכן לאשר (פסוק כד). זהו לשון בראשית רבה (צה, ד) שהיא אגדת ארץ ישראל. אבל בתלמוד בבלי שלנו (בבא קמא צב ע"א): מצינו, שאותן שכפל משה שמותם – הם החלשים, ואותן הביא

(לד) בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם, שהיא ארץ מרעה. וכשאתמרו לו, שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת – ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: כִּי־תֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל־רָעָה צֹאן. לפי שהם להם אלהות: (ב) ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה, שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים – יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם: ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין, אותן שלא כפל משה

(לד) בעבור תשבו: הם דברי יוסף, ומדבריו למדו לומר לפרעה (למטה מ"ז ד') 'ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן'.

כי תועבת וכו': כי המצרים היו עובדים קצת הבהמות, ולא שוחטין אותן, ולא היו נהנין מהן, ועל כן רצה יוסף שישבו לבדם ולא יתערבו עם המצרים. ובפרט כי ארץ גשן לפי הנראה ולפי דעת מיכאלעלס וראו' וגעז' היתה קרובה לארץ כנען ואולי שלא היה מנהג יושביה כמנהג המצרים.

(ב) ומקצה: המ"ם לשמוש. והראיה 'ולמקצה השמים ועד קצה השמים' (דברים ד' ל"ב), 'מקצה הארץ ועד קצה הארץ' (שם י"ג ח' וכ"ח ס"ד). כי קודם עד תבוא מ"ם משמשת, וכאן הכוונה מהם, מתוכם, מביניהם, חמשה מביניהם. וכן 'ולקחו עם הארץ איש אחד מקציהם' (יחזקאל ל"ג ב'), מתוכם, מביניהם (וכן Lud. De Dieu וראו'). ואעפ"י שמלת מקצה עיקרה מן קצה, נהפכה לשמש כאלו היא שם על חלקי הדבר, וכן בל"ח מקצת, כגון 'מקצת היום ככלו' (פסחים ד' ע"א), וכן כאן בתרגום אנקלוס 'מקצת מן אחוהי'.

חֲמֹשֶׁה אַנְשִׁים וַיִּצְגֹּם לִפְנֵי פְרַעֲהַ: ג וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ אֶל־
 אָחִיו מֵה־מַּעֲשֵׂיכֶם וַיֹּאמְרוּ אֶל־פְּרַעֲהַ רַעַה צֵאן עֲבָדֶיךָ
 גַּם־אֲנַחְנוּ גַם־אֲבוֹתֵינוּ: ד וַיֹּאמְרוּ אֶל־פְּרַעֲהַ לְגֹר בְּאֶרֶץ
 בְּאֵנוֹ בִּי־אֵין מְרַעַה לְצֵאן אֲשֶׁר לְעֲבָדֶיךָ כִּי־כָבֵד הָרַעַב
 בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יִשְׁבוּ־נָא עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן: ה וַיֹּאמֶר
 פְּרַעֲהַ אֶל־יֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ וְאֶחָיֶךָ בָּאוּ אֵלֶיךָ: ו אֶרֶץ
 מִצְרַיִם לִפְנֶיךָ הִוא בְּמִיטֵב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת־אֲבִיךָ וְאֶת־
 אֶחָיֶךָ יִשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וְאִם־יִדְעַתָּ וַיִּשְׁבְּבֶם אַנְשֵׁי־חֵיל
 וְשִׁמְתֶם שָׂרֵי מְקַנָּה עַל־אֲשֶׁר־לִי: ז וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־יַעֲקֹב
 אָבִיו וַיַּעֲמְדֵהוּ לִפְנֵי פְרַעֲהַ וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת־פְּרַעֲהַ:

לפני פרעה. ויהודה שהוכפל שמו, לא הוכפל
 משום חלשות, אלא טעם יש בדבר. כדאיתא
 בבבא קמא (צב ע"א). ובבריתא דספרי שנינו בה
 ב"זאת הברכה" (סימן שנד), כמו תלמוד שלנו:
 (1) אנשי־חיל. בקיאין באמנותן לרעות צאן:
 על־אשר־לִי. על צאן שלי: (1) ויברך יעקב. היא

רש"י

(ג) רעה צאן: יש ספרים כתוב רעי ביו"ד כמשפט.

שד"ל

(ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה: ולא נוכל להתפרנס על ידי מלאכתנו שהיא מלאכת המרעה,
 לפיכך באנו לכאן לראות אם נמצא פרנסה באיזה אופן שיהיה, על דרך 'ויהי רעב בארץ וילך
 איש מבית לחם יהודה לגור בשדי מואב' (רות א' א').

(ה) באו אליך: יוסף אמר באו מארץ כנען והנם בארץ גשן, ולא אמר באו אלי, כאילו אינם
 צריכים לו, ופרעה אמר באו אליך, כדי שתעזרם, ועיין דון יצחק.

(1) ושמתם שרי מקנה על אשר לי: אמר ראב"ע על הסוסים והפרדים,

דפוס ראשון:

כתב יד:

ועל פי מה שאביא למטה (שמות א' ח') בשם
 יאסט כי המלך הזה לא היה מצרי אלא מן
 המלכים הרועים שבאו מארץ אזיאה וכבשו את
 מצרים, יתכן שהיה המלך בעל מקנה צאן ובקר.
 ונ"ל גם על מקנה הבקר, כי תועבת
 מצרים רועי צאן ולא רועי בקר, וכן
 כתב ראז' כי לא מצאנו שהיו רועי בקר
 תועבת למצרים, אבל רועי חזירים.

(1) ויברך: כל דרישת שלום יש בה ברכה, כגון שלום לך, יברכך ה'.

ח וַיֹּאמֶר פֶּרְעֹה אֶל־יַעֲקֹב כַּמָּה יָמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ: ט וַיֹּאמֶר
 יַעֲקֹב אֶל־פֶּרְעֹה יָמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה
 מֵעֵט וְרַעִים הָיוּ יָמֵי שְׁנֵי חַיֵּי וְלֹא הִשְׁיֵגוּ אֶת־יָמֵי שְׁנֵי חַיֵּי
 אֲבֹתַי בְּיָמֵי מְגוּרֵיהֶם: י וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת־פֶּרְעֹה וַיֵּצֵא
 מִלִּפְנֵי פֶּרְעֹה: שביעי יא וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת־אָבִיו וְאֶת־אָחִיו
 וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיֶּטֶב הָאֶרֶץ בְּאֶרֶץ

שאלת שלום, כדרך כלהנראים לפני המלכים לפרקים. שלודי"ר בלעז: (ט) שני מגורי ימי גרותי – כלימי הייתי גר בארץ אחרים, ולא השיגו בטובה: (י) ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים, מברכים אותם, ונוטלים

רשות. ומה-ברכה ברכו? שיעלה נילוס לרגליו, רש"י לפי שאין ארץ מצרים שותה מי גשמים, אלא נילוס עולה ומשקה. ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילוס, והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ: (יא) רעמסס.

(ט) ימי שני מגורי: רמז להשארות הנפש, כמו 'כי גר אנכי עמך' (תהלים ל"ט י"ג), 'כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ' (ד"ה א' כ"ט ט"ו) (החכם יש"ר). וגעז' (Thesaurus pag. 275) כתב

Ubique hæc metaphora ad vitæ brevitatem refertur, nunquam ad id quod homo proprie melioris mundi civis in his terris nonnisi peregrinus sit et hospes.

כתב יד:

דפוס ראשון:

ונ"ל שאין הדבר כן כי כל לשון גרות הוא בבחינת מקום אחר של דירה קבועה, וכן היו המצרים (כדברי ראו"י) קוראים בית הקברות בית עלמין, וידוע איך היו מפארים בתי מתיהם, ואיך היו בונים להם מגדלים גבוהים ונפלאים (piramides), ואיך היו חונטים את מתיהם.

ולדעת בני ז"ל אין הכוונה על קוצר חיי העה"ז, אלא על שאין האדם שליט במאורעותיו ושהכל ביד ההשגחה האלהית, וזה טעם 'כי גר אנכי עמך תושב' וגו' (תהלים ל"ט י"ג), שהאל הוא כבעל הבית והאדם דר אצלו כגר תושב.

מעט ורעים וגו': לפי שנראה יעקב בעיניו זקן יותר מדאי, ששאל לו כמה ימי שני חייו, השיב לו יעקב מעט הם, אבל רעים הם, ולכך אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי, גם כי אבותי חיו עוד יותר (רשב"ם ורמב"ן). ורש"י בתיבה אחת תירץ הקושיא, ואמר ולא השיגו בטובה, וכמו שפירש בעל ס' הזכרון שהיו חייו חיי צער ולא השיג חיים טובים כאבותיו, ומלת 'ולא השיגו' איננה לענין מספר השנים, כי מי אמר לו שלא ישיג שנותם?

(יא) בארץ רעמסס: נראה שהוא חלק מארץ גשן (רש"י וראו"י). ודעת Jablonski כי רעמסס

רַעְמָסָס כַּאֲשֶׁר צָוָה פֶּרְעֹה: יב וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת־אָבִיו
 וְאֶת־אָחִיו וְאֶת כָּל־בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף: יג וְלֶחֶם אִין
 בְּכָל־הָאָרֶץ כִּי־כָבֵד הָרַעֲב מְאֹד וַתִּלָּה אֶרֶץ מִצְרַיִם
 וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הָרַעֲב: יד וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת־כָּל־הַכֶּסֶף
 הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנָעַן בַּשֶּׁבֶר אֲשֶׁר־הֵם

רש"י מארץ גשן היא: (יב) לפי הטף. לפי הצריך ותלה. כמו 'ותלאה' – לשון עיפות, כתרגומו. לכלבני ביתם: (יג) ולחם אין בכל-הארץ. ודומה לו (משלי כו, יח): "כמתלהלה הירה חוזר לענין הראשון, לתחלת שני הרעב: זקים": (יד) בשבר אשר-הם שברים. נותנין לו

שד"ל מורכב מן rem שענינו בלשון מצרי אדם, sos שענינו רועה, ושנקרא כן על שם שישבו שם בני ישראל שהיו רועים (ע' שמות ו' כ'). ולדעת גיז' ואחרים הוא שם אחד ממלכי מצרים והוראתו בן השמש, והיתה הארץ ההיא נקראת כן בימי משה ולא בימי יוסף.

(יב) לפי הטף: לפי מספר בניהם ובנותיהם.

(יג) ולחם אין בכל הארץ: לדעת רש"י חוזר לענין הראשון לתחלת שני הרעב, וזה מפני שהוא מפרש (בפסוק י"ח) 'ויבאו אליו בשנה השנית', שנית ממש. והוא על פי המדרש, שכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה והתחילו לזרוע (עיין רש"י פסוק י"ט). אך לפי הפשט, וכן דעת רמב"ן רד"ק ורע"ס, לקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען במשך חמש שנים הראשונות, ובששית לא היה להם עוד כסף ונתנו לו מקניהם, ואח"כ באו אליו בשנה השנית ר"ל בשנה שאחריה, והיא השביעית, והגידו לו כי לא נשאר להם רק גיתם ואדמתם, ואמרו לו ותן זרע לזרוע בשנה הבאה, כי כבר נשלמו שבע שני הרעב.

דפוס ראשון:

כתב יד:

ותלה: ותלה מן להה, כמו 'ותכה' (איוב י"ז ז') מן כהה ועניינו כדעת אנקלוס רבנו סעדיה, רש"י געז' ואחרים, כמו לאה לשון עיפות. וכן בארמית אומרים בה"א אשתלהי, ומזה שלהי פרקא, סוף הפרק, שאדם עיף בהגיעו לשם.

ותלה: רד"ק פירש ותשתגע, וכן דעת שולטענס, והוא אומר כי שרש המלה ילה, ובערבי ולה, ענינו יצא מדעתו מרוב הצרה, אבל 'כמתלהלה היכה זקים' (משלי כ"ו י"ח), הוא אומר שהוא משרש להה וענינו צחוק, ואני אומר כי אולי זה וזה משרש להה, וכאן שהוא קל ענינו שגעון ממש, ושם שהוא

התפעל ענינו צחוק והשתגעות רצונית. ותלה מן להה, כמו 'ותכה' (איוב י"ז ז') מן כהה. ויתכן ג"כ כדעת אנקלוס, רבנו סעדיה, רש"י געז' ואחרים להיות ותלה משרש להה, וענינו כמו לאה לשון עיפות.

וְיָבֵאוּ יוֹסֵף אֶת־הַכֶּסֶף בֵּיתָה פְּרָעָה: טו וַיִּתְּם
 הַכֶּסֶף מֵאֲרָץ מִצְרָיִם וּמֵאֲרָץ כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ כָּל־מִצְרָיִם אֶל־
 יוֹסֵף לְאֹמֶר הִבֵּה־לָּנוּ לֶחֶם וְלָמָּה נָמוֹת נִגְדָדְךָ כִּי אָפֶס
 כֶּסֶף: טז וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הֲבֹ מִקְנֵיכֶם וְאַתְּנָה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם
 אִם־אָפֶס כֶּסֶף: יז וַיָּבִיאוּ אֶת־מִקְנֵיהֶם אֶל־יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם
 יוֹסֵף לֶחֶם בַּסּוּסִים וּבַמִּקְנֵה הַצֹּאן וּבַמִּקְנֵה הַבָּקָר
 וּבַחֲמֹרִים וַיִּנְהַלֵּם בַּלֶּחֶם בְּכָל־מִקְנֵיהֶם בַּשָּׁנָה הַהִוא:
 יח וַתֵּתֶם הַשָּׁנָה הַהִוא וַיָּבֵאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּת וַיֹּאמְרוּ
 לוֹ לֹא־נִכְתַּד מֵאֲדֹנָי כִּי אִם־תָּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה

את הכסף: (טו) אפס. כתרגומו: "שלים": (תהלים כג, ב): (יח) בשנה השנית. שלישיית לשני רש"י
 (יז) וינהלם. כמו 'וינהגם', ודומה לו: "אין־מנהל הרעב: כי אם־תם הכסף וגו'. כי אשר תם
 לה" (ישעיה נא, יח), "על־מי מנחות ינהלני" הכסף והמקנה, ובא הכל אל יד אדני: בלתי

(טו) ולמה: כמו פן, כמו 'למה אשכל גם שניכם' (למעלה כ"ז מ"ה), 'שלמה אהיה כעוטיה' (שיר
 השירים א' ז), שהוא מן הארמי דילמא. וכן נראה דעת בעל הטעמים, ששם האתנח בנגדך. ובכ"י
 שלי כתוב 'למה' בלא וי"ו גם בעברי גם בתרגום.

(יז) בסוסים ובמקנה הצאן וכו': המצרים הביאו סוסים וחמורים ואולי גם בקר, ואנשי גשן
 הביאו צאנם (יא"א).

דפוס ראשון:

כתב יד:

וינהלם בשנה ההיא: עשה שישלימו גם וינהלם בשנה ההיא: ענין כלכלה וחזוק, כמו
 fecit illos eum בחיים בדי"ה ב' כ"ח ט"ו, ול"ב כ"ב.
 .annuim absolvere (Coccejus)

(יח) ותתם השנה ההיא: היא השנה הששית לשני הרעב.

ויבאו אליו בשנה השנית: היא השנה שלאחריה, והיא השביעית, (רמב"ן ורד"ק ורע"ס וראו'),
 אשר אין חריש וקציר, והיא השנית. ודון יצחק פירש 'השנית', השנית מן החמש שנים שאמר
 יוסף 'ועוד חמש שנים' אחרי בוא יעקב מצרימה, והיא הרביעית לשבע שני הרעב, ואחר
 שנתנו לפרעה גויתם ואדמתם הוצרך לכלכלם בשאר שני הרעב. ונ"ל כי מאמר 'ותן זרע'
 (פסוק י"ט) מורה שהיו עומדים בשנה השביעית.

אֶל-אֲדֹנָי לֹא נִשְׂאָר לִפְנֵי אֲדֹנָי בְּלִתי אִם-גּוֹיִתָנוּ וְאֲדַמְתָּנוּ:
 יט לָמָּה נִמְוֹת לְעֵינֶיךָ גַּם-אֲנַחְנוּ גַּם אֲדַמְתָּנוּ קָנָה-אֲתָנוּ
 וְאֶת-אֲדַמְתָּנוּ בְּלֶחֶם וְנִהְיָה אֲנַחְנוּ וְאֲדַמְתָּנוּ עֲבָדִים
 לְפִרְעָה וְתִן-זֶרַע וְנִחְיָה וְלֹא נִמְוֹת וְהֵאֲדַמָּה לֹא תִשָּׁם:
 כ וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת-כָּל-אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפִרְעָה כִּי-מָכְרוּ
 מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי-חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעַב וְתִהְיֶה הָאָרֶץ
 לְפִרְעָה: כא וְאֶת-הָעָם הָעֵבְרִי אֲתוֹ לְעָרִים מְקֻצָּה גְבוּל-

שאינו חרוש: (ב) ותהי הארץ לפרעה. קנויה לו:
 (כא) ואת-העם העביר. יוסף מעיר לעיר, לזכרון
 שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו
 בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת, אלא
 להודיעך שבחו של יוסף, שנתכונן להסיר חרפה
 מעל אחיו, שלא יהיו קורין אותם גולים: מקצה
 גבול-מצרים וגו'. כן עשה לכל-הערים אשר

אם-גויתנו. כמו 'אם לא גויתנו': (יט) ותן-זרע.
 לזרע האדמה. ואף-על-פי שאמר יוסף (בראשית
 מה, ה): "ועוד חמש שנים אשר אין-חריש
 וקציר", מכיון שבא יעקב למצרים – באה
 ברכה לרגליו והתחילו לזרוע, וכלה הרעב. וכן
 שנינו בתוספתא דסוטה (י, ה): לא תשם. לא
 תהא שממה. "לא תבור" – לשון שדה בור,

רש"י

לא נכחד מאדוני: רמב"מ תרגם לא נוכל להסתיר מאדוני. ואין טעם למליצה זאת, כי איך
 יהיו בושים מהודיעו דלותם, אחר שכבר אמרו לו בשנה הקודמת כי אפס כסף? וג"ל שהכוונה
 אין אנחנו מסתירים ממך עֲשָׂרָנוּ לבלתי תתו בידך.

שד"ל

כי אם וגו': כי מאחר שתם הכסף ומקנה הבקר כבר בא אל אדוני, לא נשאר וגו' כן היא דעת
 אנקלוס ובעל הטעמים. ומוהר"ר שש"א תלמידי אומר לקרוא לא נִכְחַד מאדוני, כלומר גלוי
 וידוע לפניך שאחר שתם הכסף וכו' לא נשאר לפני אדוני וכו'. וא"צ לשנות הקריאה.

(יט) גם אדמתנו: שאין לנו זרע לזרעה בשנה הבאה שלא יהיה עוד רעב, ואם לא נזרע נהי
 כמת.

(כא) ואת העם העביר וגו': העתיק אותם מעיר לעיר, לסימן שאין האדמה שלהם (רש"י), וכמו
 שעשה סנחריב לגוים אשר כבש (רשב"ם).

מקצה גבול מצרים וכו': כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים מקצה גבולה ועד קצה גבולה
 (רש"י). ושיעורו ואת העם היושבים מקצה גבול מצרים ועד קצה העביר אותו לערים, כלומר כן
 עשה לעם כלו, רק אדמת הכהנים לבדם לא קנה.

לערים: אנקלוס והמפרשים פירשו מעיר לעיר, ואמנם לפ"ז היה לו למקרא לומר אל ערים,

מְצָרִים וְעַד־קֶצֶהוּ: כַּב־רַק אֲדַמְתֶּם הַפְּהַנִּים לֹא קָנְהוּ כִּי חֶק
 לְכַהֲנִים מֵאֵת פְּרֵעָה וְאָכְלוּ אֶת־חֶקֶם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם
 פְּרֵעָה עַל־כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת־אֲדַמְתָּם: כַּג־וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־
 הָעָם הִנֵּה קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת־אֲדַמְתְּכֶם לְפְרֵעָה הֲאֵ־

במלכות מצרים, מקצה גבולה ועד קצה גבולה: כמו: "כהן מדין" (שמות ג, א), "כהן אן" (בראשית רש"י כב) הַכַּהֲנִים. הכמרים. כל-לשון 'כהן' – משרת מא, מה: חק לכהנים. חק כך וכך לחם ליום: באלהות הוא, חוץ מאותן שהם לשון גדולה, (כג) הא. כמו 'הנה', כמו (יחזקאל טו, מג): "וגם-

או מעיר אל עיר, לא לערים, כי הפרש גדול יש בין אות הלמ"ד ומלת אל, ומעולם לא תמצא שד"ל בתנ"ך מ... ל... אלא מ... אל, כמו 'מיום אל יום' (במדבר ל' ט"ו), מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו כ"ח), רק באסתר 'מיום ליום ומחדש לחדש' (אסתר ג' ז), ובד"ה (ב' ל' י) 'מצאנו 'מעיר לעיר', ואין מביאין ראייה מספרי הגולה. וכן שרש עבר לא תפול אחריו אות הלמ"ד, אלא מלת אל, כגון 'ואעברה אל בני עמון' (שופטים י"ב ג), 'ונעברה אל מצב פלשתים' (ש"א י"ד א), כי הלמ"ד לא תבא אלא לענין ההנאה והתועלת, ומלת אל תבא תמיד להורות על המקום. כגון 'מי יעבר לנו אל עבר הים' (דברים ל' י"ג), 'עברו לכם אל ארץ אחזת ה'" (יהושע כ"ב י"ט) לנו ולכם נופלים על בני אדם שלהנאתם תהיה העברה, ואל נאמר על המקום שאליו תהיה. ואומרים 'והעברתם את נחלתו לבתו' (במדבר כ"ז ח'), כי אין הנחלה עוברת ממש ממקום למקום, רק הנאת אחזתה תעבור מאיש לאיש. ע"כ לא יתכן שתהיה פירוש לערים מעיר אל עיר, וע"כ נ"ל כדעת תלמידי מוהר"ר משה הלוי עהרענרייך כי מלת לערים היא מליצה בפני עצמה ובלתי קשורה עם העביר, אלא על דרך 'תפקדו אותם לצבאותם' (במדבר א' ג), 'בני שמעון למשפחותם' (שם כ"ו י"ב), 'ונקרבם בבקר לשבטיכם... יקרב למשפחות... יקרב לבתים... יקרב לגברים' (יהושע ז' י"ד) שענינם: חלוקים לצבאות, למשפחות, לשבטים וכו'; אף כאן חלוקים לערים, כלומר שלא הפריד אנשי עיר א' ולא שלח קצת מאנשי העיר אל מקום א' וקצתם אל מקום אחר, אבל העביר כל יושבי עיר אחת אל מקום אחד, וכל יושבי עיר אחרת אל מקום אחר, כדי שלא להפריד בין הדבקים ולבלתי הרחיק איש ממיודעיו ורעיו. ומלת העביר קשורה עם מקצה גבול מצרים ועד קצהו, העביר את העם מקצה אל קצה, אך בהעבירו אותם לא לקחם א' א', אבל לקחם אגודות אגודות, והיו כל יושבי עיר אחת לאגודה אחת. ולענין הטלטול הזה Clericus הביא קצת דמיון לזה ממה שהירודוט מעיד כי אנשי המלחמה אשר במצרים היו להם שדות שהיו העם עובדים אותם בשבילם, אך לא היו שדות מיוחדים להם, אלא שנה כאן ושנה אחרת כאן; ובס' שמרוני, וכן בתרגום אלכסנדר העביד אותו לעבדים; ויפה אמר ראז' כי מליצה כזאת העביד לעבדים לא נמצאת, ואין לה ענין.

(כב) חק: דבר קצוב לפרנסתם.

לא מכרו: לא הוצרכו למכור. גם הירודוט וגם דיאודורוס כתבו כי אדמת הכהנים במצרים היתה

לְכֶם זָרַע וְזָרַעְתֶּם אֶת־הָאֲדָמָה: כד וְהָיָה בְּתַבּוּאֹת וּנְתַתֶּם
 חֲמִישִׁית לְפָרְעָה וְאַרְבַּע הַיָּדָת יִהְיֶה לְכֶם לְזָרַע הַשָּׂדֶה
 וְלֹא־כִלְכֶם וְלֹא־אֲשֶׁר בְּבִתְיֹכֶם וְלֹא־כֹל לְטַפְכֶם: מפטיר כה וַיֹּאמְרוּ
 הַחִיתָנוּ נִמְצָא־חֵן בְּעֵינַי אֲדֹנָי וְהֵינּוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה:
 כו וַיֵּשֶׁם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחֶק עַד־הַיּוֹם הַזֶּה עַל־אֲדַמַּת מִצְרַיִם
 לְפָרְעָה לְחֶמֶשׁ רֶק אֲדַמַּת הַכְּהֻנִּים לְבָדָם לֹא הָיְתָה
 לְפָרְעָה: כז וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ
 בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד:

והיינו עבדים לפרעה. להעלות לו המס הזה
 בכל-שנה: (כו) לחק. שלא יעבר: (כז) וישב
 ישראל בארץ מצרים. והיכן? בארץ גשן, שהיא
 מארץ מצרים: ויאחזו בה. לשון אחוזה:

אני הא דרכך בראש נתתי": (כד) לזרע השדה.
 שבכל-שנה: ולאשר בבתיכם. ולאכול העבדים
 והשפחות אשר בבתיכם: טפכם. בנים קטנים:
 נמצא-חן. לעשות לנו זאת, כמו שאמרת:

רש"י

פטורה מכל מס. ברש"י כ"י שבידי כתוב חוק כך וכך להם למס. אך בשני כ"י אלמנצי מצאתי
 כמו בספרים שלנו כל כך לחם ביום.

שד"ל

(כה) נמצא חן בעיני אדני: הרי אנו מחזיקים לך טובה על זה. וכיוצא בזה בשמואל (ב' ט"ז ד')
 'השתחיתני אמצא חן בעיניך אדוני המלך'. וטעם המליצה הזאת יהי רצון שגם לעתיד אמצא
 חן בעיניך כמו שמצאתי עתה.

(כו) רק אדמת הכהנים לבדם וגו': חזר ואמר זה, אולי כדי שיתרשם הענין יותר בלב ישראל,
 ולא ירע בעיניהם רוב מתנות כהונה.

פרשת ויחי

מִזֶּה כַּח וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עָשָׂר שָׁנָה וַיְחִי
יְמֵי־יַעֲקֹב שְׁנַיִם חֲמִיּוֹן שְׁבַע שָׁנִים וְאַרְבַּעִים וּמֵאֵת שָׁנָה:
כֵּן וַיִּקְרְבוּ יְמֵי־יִשְׂרָאֵל לְמוֹתוֹ וַיִּקְרָא | לְבָנָו לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר
לֹא אֶסְגָּא מִצָּאֲתִי חַן בְּעֵינֶיךָ שִׁים־נָא יָדְךָ תַּחַת יָרְכִי
וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאַמֶּת אֶל־נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם:
וַיִּשְׁכַּבְתִּי עִם־אֲבֹתִי וְנִשְׁאַתְנִי מִמִּצְרַיִם וְקִבַּרְתְּנִי
בְּקִבְרֹתָם וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כְּדַבְּרֶךָ: לא וַיֹּאמֶר
הַשִּׁבְעָה לִּי וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל־רֹאשׁ הַמֶּטֶה:

(ומרחשין תחת גופי). ושאינ מתי חוצה לארץ רש"י
חיים, אלא בצער גלגול מחילות. ושלא יעשוני
מצרים עבודה זרה: (ל) ושכבתי עם־אבותי. וי"ו
זו מחוברת למעלה לתחלת המקרא – "שים
נא ירך תחת ירכי" והשבע לי, ואני סופי
לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים. ואין
לומר "ושכבתי עם אבותי" – השכיבני עם
אבותי במערה, שהרי כתיב אחריו: "ונשאתני
ממצרים וקברתני בקברתם". ועוד, מצינו
בכמה מקומות לשון שכיבה עם אבותיו היא
הגויעה ולא הקבורה, כמו (מלכים א' ב' י): "וישכב
דוד עם־אבותיו", ואחר כך: "ויקבר בעיר דוד":
(לא) וישתחו ישראל. תעלא בעדנה – סגיד
לה: על־ראש המטה. הפך עצמו לצד השכינה.

(כח) ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה? לפי
שכיון שנפטר יעקב אבינו, נסתמו עיניהם
ולכם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו
לשעבדם. דבר אחר: שבקש גלות את הקץ
לבניו, ונסתם ממנו: (כט) ויקרבו ימי־ישראל
למות. כל־מי שנאמר בו קריבה למות – לא
הגיע לימי אבותיו. [יצחק חי מאה ושמונים,
ויעקב מאה ארבעים ושבע. בדוד נאמר
'קריבה' – אביו חי ארבע מאות שנים והוא
חי שבעים]: ויקרא לבנו ליוסף. למי שהיה
יכולת בידו לעשות: שים־נא ירך. והשבע: חסד
ואמת. חסד שעושים עם המתים – הוא חסד
של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול: אל־
נא תקברני במצרים. סופה להיות עפרה כנים

(כט) חסד ואמת: מעשה של אהבה ושל אמונה, והאמונה שתשמור לי חסדך גם אחרי מותי. שד"ל
שים נא ירך תחת ירכי: עיין למעלה כ"ד ב'.

(לא) וישתחו ישראל וכו': השתחוה ליוסף כמחזיק לו טובה על שאמר לעשות את בקשתו,
ועשה זה ממקום שהיה, על המטה (רשב"ם ונתה"ש). וטעם 'על ראש המטה', כי לא היה אז
שוכב, אלא יושב והיתה ישיבתו על החלק העליון מהמטה (אח"מ). וראב"ע רד"ק רע"ס וראו'
פירשו השתחוה לאל וגם זה אפשר. ורלב"ג הביא שני הפירושים, וכיוצא בזה בן־דן (מלכים א')

מח א וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ
 חָלָה וַיִּקָּח אֶת־שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת־מְנַשֶּׁה וְאֶת־אֶפְרַיִם:
 ב וַיִּגְדַּל לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְנֵךְ יוֹסֵף בָּא אֵלַיךָ וַיִּתְחַזַּק
 יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל־הַמֶּטֶה: ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־יוֹסֵף אֵל

אפרים אצל אביו למצרים והגיד לו: ויקח את־
 שני בניו עמו. כדי שיברכם יעקב לפני מותו:
 (ב) ויגד. המגיד ליעקב. ולא פרש מי, והרבה
 מקראות קצרי לשון: ויתחזק ישראל. אמר:
 אף-על-פי שהוא בני, מלך הוא, ואחלק לו
 כבוד. מכאן, שחולקין כבוד למלכות. וכן משה
 חלק כבוד למלכות (שמות יא, ח): "וירדו כל־
 עבדיך אלה אלי". וכן אליהו (מלכים א יח, מו):

מכאן אמרו (שבת יב ע"ב), שהשכינה למעלה
 מראשותיו של חולה. דבר אחר: "על-ראש
 המטה" – על שהיתה מטתו שלמה שאין
 בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה
 לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו: (א) ויאמר
 ליוסף. אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר.
 ויש אומרים: אפרים היה רגיל לפני יעקב
 בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גשן, הלך

רש"י

א' מ"ז) 'וגם באו עבדי המלך לברך את אדננו המלך דוד לאמר ייטיב אלהים את שם שלמה
 משמך ויגדל את כסאו מכסאך וישתחו המלך על המשכב, וגם ככה אמר המלך ברוך ה'
 וגו', גם שם אפשר לפרש שהשתחוה לה' או שהשתחוה לאותם שאמרו לו ייטיב אלהים
 וכו'. וקלעריקוס והחכם יש"ר (בה"ע תקפ"ו עמוד 36) פירש כשכלה לדבר עמו הרכין ראשו על
 מראשותיו והשתטח בכל גופו על המטה, וזהו 'וישתחו ישראל על ראש המטה'. אמנם לא
 מצאנו לשון השתחויה בענין זה. ומה שהביא החכם יש"ר 'ואת המשתחויים על הגגות לצבא
 השמים' (צפניה א' ה'), גם הוא לשון השתחויה לכבוד, ועל הגגות הוא דומה ל'על ראש המטה',
 ועל המשכב, כלומר משתחויים לצבא השמים בהיותם על הגגות. ועוד כל השתחויה היא
 לפנים ולא לאחור, וכאן לפי דעתו הרכין ראשו על המטה אחורנית או מן הצד. והמתרגם
 האלכסנדרני תרגם על המטה, והוא שבוש, שאם היה עומד ומקלו בידו והרכין ראשו וסמך
 גופו על ראש מקלו, אין זו השתחויה; ועוד למה היה לו ליעקב להיות עומד? וכשאמר שים
 נא ירך תחת ירכי אין ספק שהיה יושב; ואם עתה עמד, היל"ל ויקם ישראל וישתחו.

שד"ל

(א) ויאמר: האומר, וכן 'ויגד ליעקב' (פס' ב). והיה עולה על הדעת לפרש ויאמר על ידי שליח
 כמו 'ויאמר אל משה אני חתנך יתרו' (שמות י"ח ו), אך לפי זה היל"ל אני אביך חולה. גם היה
 עולה על הדעת לקרוא ויאמר ויגד. אלא שלפי זה היל"ל ויגד ליעקב לאמר, אבל ויגד ליעקב
 ויאמר היא מליצה זרה.

(ב) וישב על המטה: ורגליו חוץ למטה ולמטה לארץ, ולכך כתוב לפנינו, 'ויוצא יוסף אותם
 מעם ברכיו' ולבסוף (מ"ט ל"ג) כתוב 'ויאסוף רגליו אל המטה' (קלער').

(ג) אל שדי נראה אלי: למעלה ל"ה י"א.

שְׂדֵי נְרָאֵה-אֱלִי בְלוּז בְּאָרֶץ כְּנַעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי: ד וַיֹּאמֶר
 אֵלַי הֲנִי מִפְּרֶךְ וְהִרְבִּיתֶךָ וְנִתְתִּיךָ לְקַהֵל עַמִּים וְנִתְתִּי
 אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזִרְעֶךָ אַחֲרַיךָ אַחֲזַת עוֹלָם: ה וְעַתָּה
 שְׁנֵי-בָנֶיךָ הַגּוֹלְדִים לָךְ בְּאָרֶץ מִצְרַיִם עַד-בָּאִי אֵלַיךָ
 מִצְרַיִמָּה לִי-הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֵאוּבֵן וְשָׁמְעוֹן יִהְיוּ-
 לִי: וּמוֹלַדְתֶּךָ אֲשֶׁר-הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לָךְ יִהְיוּ עַל שְׁם

"וישנס מתניו" וגו': (ד) ונתתיך לקהל עמים. בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים. ואף-על-פי שאמר לי (בראשית לה, יא): "גוי וקהל גוים", "גוי" אמר לי – על בנימין, "קהל גוים" – הרי שנים לבד מבנימין. ושוב לא נולד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי ליחלק. ועתה, אותה מתנה אני נותן לך: (ה) הנולדים לך וגו' עד-באי אליך. לפני בואי אליך. כלומר, שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אצלך: ליהם. בחשבון שאר בני הם, ליטול חלק בארץ איש כנגדו: (ו) ומוולדתך וגו'. אם תוליד עוד – לא יהיו במנין בני, אלא בתוך שבטי

(ד) ונתתי את הארץ הזאת וכו': ומאחר שהארץ הזאת עתידה להיות שלי אני נותן לך בה מתנה זו (רשב"ם וראב"ע).

(ה) אפרים ומנשה: הקדים אפרים למנשה, כי תמיד היה בדעתו שיהיה אפרים גדול ממנשה (תלמידי יוסף שבתי באזיבי).

כראובן ושמעון יהיו לי: לא אמר שיהיה יוסף הבכור כראובן וגם אחר זה יעקב עצמו אמר 'ראובן בכרי אתה' (למטה מ"ט ג), ולא אמר ליוסף שיהיה הוא הבכור. ע"כ נ"ל כי עד יעקב לא היה פי שנים נוהג, רק מאהבתו את יוסף רצה שיהיו שני בניו במספר השבטים ואולי מזה נמשך אח"כ משפט פי שנים לבכור, ע"כ בד"ה (א' ה' א') 'נתנה בכרתו ליוסף',

דפוס ראשון:

כתב יד:

קורא למתנה זו בכורה להיותה כעין פי שנים, גם כי באמת לא היה שם יתרון נחלה, רק קריאת שם שבט בלבד, שיהיו מנשה ואפרים נקראים שני שבטים. ואמנם היה זה דבר חשוב אצלם, כי יקר אצלם הקרא להם שם אחרי מותם, כענין 'להקים לאחיו שם בישראל' (דברים כ"ה ז), וכאן היה השם כפול, ועיין למטה פסוק כ"ב.

קורא למתנת פי שנים בכורה מפני שהבכור היה נוטל פי שנים, ואוהב גר ז"ל מוסיף כי גם ממה שאמר 'כראובן ושמעון יהיו לי', משמע שלא היה פי שנים לראובן; ואם היה שכבר ניטלה הבכורה מראובן (כדעת בעל ד"ה) היה לו לפרש זה, ולפחות היה לו לומר כשמעון ולוי, לא כראובן ושמעון.

(ו) ומוולדתך אשר הולדת וכו': רשב"ם ורע"ס מפרשים על בני בנים, והקשה ראב"ע א"כ

אַחֵיהֶם יִקְרְאוּ בְּנַחֲלָתָם: וְאֶנִּי | בְּבֹאֵי מִפְּדֹן מִתָּה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֵרֶת-אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה

ושבט, ודגלים לזה ולזה: (י) ואני בבאי מפדן וגו'. ואף-על-פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה: כברת-ארץ. מדת ארץ, והם אלפים אמה כמדת תחום שבת, כדברי רבי משה הדרשן. ולא תאמר לי שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון, עת

אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה. ואף-על-פי שנחלקה הארץ למנין גלגלותם, כדכתיב (במדבר כו, נד): "לרב תרבה נחלתו", וכל-איש ואיש נטל בשוה, חוץ מן הבכורות. מכל-מקום, לא נקראו שבטים אלא אלו [להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים, ונשיא לכל-שבט

רש"י

מה טעם על שם אחיהם? והיל"ל על שם אבותם. ורע"ס השיב כל אחד מבני מנשה יקרא כאחיו על שם מנשה לנחול עמם בנחלתו, וכן כל אחד מבני אפרים יקרא כאחיו על שם אפרים לנחול עמם בנחלת אפרים; וזה פירוש דחוק ובלתי מתיישב ואנקלוס ורש"י וראב"ע ורד"ק פירשו אשר תוליד, אם תוליד. ורמבמ"ן עשאו זמן מורכב מעבר ועתיד (che avrai generato), כי בעת בואם לנחלה תהיה לידתם בזמן עבר, וכשהיה יעקב מדבר היתה לעתיד, וגם לפי זה הכוונה אם תוליד. ונ"ל כפשוטו שיעקב לא ידע או שכח באותה שעה שאין ליוסף אלא שני בנים, וע"כ כשראה אותם אמר מי אלה, כי נולד לו ספק אם הם מנשה ואפרים או אחיהם הדומים להם, ויוסף השיבו שאין לו בנים אחרים זולתם כי אלה הם בניו אשר נתן לו ה' במצרים.

שד"ל

על שם אחיהם: שלא יהיו נקראים שבטים, אלא יכנסו תחת שבטי מנשה ואפרים.

(י) ואני בבואי מפדן וכו': לדעת רש"י רשב"ם ראב"ע ורד"ק, הוא התנצלות על שלא הוליד את אמו למערת המכפלה, כי מתה על הדרך, ולא היו לו רופאים לחנוט אותה ולהוליכה אל המערה. וקלער' אומר כי רצה להודיעו מקום קבורת אמו שאם ירצה להוציא עצמותיה ולקברם במערה, ידע היכן הם. ואמנם לא מצאנו שהיו מוציאים העצמות מקבריהם. ויוסף הושם בארון, אך לא מצאנו שנקבר ואח"כ הוציאוהו מקברו, מלבד כי יוסף כבר ידע מקום קבורת רחל, כי מתה קודם מכירתו, שאל"כ לא היה יוסף יודע שיש לו אח ששמו בנימין. ודעת Hesse וראז' שהכוונה אני עושה זה (ששני בניך יהיו לי כראובן ושמעון) בעבור אהבת רחל אמך; אמנם מה ענין להזכיר כאן קבורתה?

כתב יד:

דפוס ראשון:

ונ"ל שהכוונה לומר, צר לי מאד כי לא יכלתי לקברה במערת המכפלה, וגם לא אוכל לומר לך שתקברני אצלה, כי עם כל מה שאני אוהב אותה, יותר אני חייב בכבוד אבותי, אך לעדות על אהבתי אותה אמרתי כי שני בניך יהיו נחשבים כשני שבטים.

ונ"ל כי בדברו על עסקי קבורה עלתה בזכרונו מיתת רחל אהובתו וקבורתה שצר לו שנקברה בדרך, ולא אמר דבר זה לתכלית מיוחדת, אלא כי נכמרו רחמיו על אשתו.

וְאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדַרְדָּר אֶפְרַת הִוא בֵּית לָחֶם: ה וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל
 אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי־אַלֶּה: ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֲבִיו בְּנֵי
 הֵם אֲשֶׁר־נָתַן־לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר קַח־סֵנָא אֵלַי
 וְאֶבְרַכְכֶם: שני י וְעֵינַי יִשְׂרָאֵל בְּבָדוּ מִזְקֵן לֹא יוּכַל לְרְאוֹת
 וַיִּגַּשׁ אֹתָם אֲלָיו וַיִּשַׁק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם: יא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל

רש"י אחת, קרואיד"א בלעז, כדאמרינן: כרוב ותני (בבא מציעא קז ע"א). כמה דמסיק תעלא מבי כרבא (יומא מג ע"ב): (ה) וירא ישראל את־בני יוסף. בקש לברכם, ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה: ויאמר מי־אלה. מהיכן יצאו אלו? שאינן ראויין לברכה: (ט) בזה. [הראה לו] שטר ארוסין ושטר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקדש: ויאמר קח־סֵנָא אלי ואברכם. זה שאמר הכתוב (הושע יא, ג): "ואנכי תרגלתי לאפרים, קחם על־זרועתי". תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו: (יא) לא פללתי. לא

הגריד היה, שהארץ חלולה ומנקבת ככברה: ואקברה שם. ולא הולכתיה אפלו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל־פי הדבור קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם בנזוראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא, יד): "קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה". והקדוש־ברוך־הוא משיבה (שם, טו־טז): "יש שכר לפעלתך נא־מִה' וגו' ושבו בנים לגבולם". ואנקלוס תרגם: "כרוב ארעא" – כדי שעור חרשית ארץ. ואומר אני, שהיה להם קצב, שהיו קורין אותו כדי מחרשה

שד"ל

(ח) וירא ישראל את בני יוסף: שבאו עם יוסף

דפוס ראשון:

כתב יד:

אך דרך כבוד לא נתקרבו אל יעקב כמו יוסף, ולפי' אמר 'קחם נא אלי' (תלמידי מוהר"ר יצחק פארדו).

ונשארו מחוץ לחדר משכבו של יעקב כדי שלא יהיו עליו לטרח (תלמידי יצחק פארדו).

(ט) קחם נא אלי: הביאם אלי, כמו 'זקח לי משם' (ברא' כ"ז ט'), 'ולך קח לי' (ברא' כ"ז י"ג), 'קחה לי עגלה משלשת' (ט"ז ט'), 'ועתה שלח וקח אתו אלי' (שמואל א' כ' ל"א), 'קחו לי הרב (מלכים א' ג' כ"ד), 'קחו לי צלחית' (מלכים ב' ב' כ'), 'קחו לי מנגן' (מלכים ב' ג' ט"ו).

(י) ועיני ישראל וגו': זהו פירוש למה שאמר למעלה שראה את בני יוסף ולא הכירם, ואמר מי אלה. והנה ביצחק אמר בתחלת הפרשה (למעלה כ"ז א') 'וַיְהִי כִּי זָקֵן יַעֲקֹב וַיִּתְקַיֵּן עֵינָיו מִן־אֹתוֹ, כִּי כְהֵינֶנּוּ עֵינָיו יַעֲקֹב לֹא גִרְמָה שׁוֹם דְּבַר' רק ששאל מי אלה. ע"כ לא חש להזכירו בתחלה, והזכירו דרך פירוש אחר שהגיד שאלת יעקב ותשובת יוסף.

אֶל-יוֹסֵף רָאָה פָּנָיֶךָ לֹא פָלַלְתִּי וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים
 גַּם אֶת-זִרְעֶךָ: יב וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֶתְּם מֵעַם בְּרַכּוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ
 לְאִפּוֹ אַרְצָה: יג וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת-שְׁנֵיהֶם אֶת-אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ
 מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת-מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאֵלוֹ מִיְמִין יִשְׂרָאֵל
 וַיִּגַּשׁ אֵלָיו: יד וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת-יָמֵינוּ וַיִּשֶׁת׀ עַל-רֹאשׁ
 אֶפְרַיִם וְהוּא הַצָּעִיר וְאֶת-שִׁמְאֵלוֹ עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שְׁכַל
 אֶת-יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר: טו וַיְבָרֶךְ אֶת-יוֹסֵף וַיֹּאמֶר
 הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכּוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אֲבָרְכֶם וַיִּצְחָק
 הָאֱלֹהִים הִרְעָה אֹתִי מֵעוֹדֵי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה: טז הַמְּלֶאךָ

בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו – ימינו כנגד שמאל חברו, וכן שיהא הבכור מיומן לברכה: (יד) שכל אתידינו. כתרגומו: "אחכמנון לידוהי" – בהשכל וחכמה השכיל את ידיו לכך ומדעת, כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף-על-פי-כן לא שת ימינו עליו: (טז) המלאך הגאל אתי. מלאך הרגיל להשתלח

מלאני לבי לחשוב מחשבה שאראה פניך עוד. "פללתי", לשון מחשבה, כמו (ישעיה טז, ג): "הביאי עצה עשו פלילה": (יב) ויוצא יוסף אתם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו, כדי לישבם זה לימין וזה לשמאל, לסמוך ידיו עליהם ולברכם: וישתחו לאפיו. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: (ג) את-אפרים

רש"י

(יב) מעם ברכיו: עיין למעלה פסוק ב'. ברש"י כ"י ובדפוסים עתיקים מיומן לברכה (לא מזומן), והכוונה שתהיה ברכתו גדולה וחזקה יותר.

(יד) שכל את ידיו: אנקלוס ורש"י ואחרים פירשו נתן ידיו בהשכל וחכמה, ובכוונה עשה מה שעשה, אעפ"י שמנשה היה הבכור. ורשב"ם ורלב"ג פירשו מן 'סכל נא את עצת אחיתופל' (ש"ב ט"ו ל"א), 'ודעתם יסכל' (ישעיה מ"ד כ"ה), ענין מעוקם ונפתל, כלומר ששם ידיו באלכסון. והנכון כדעת תלמידי יצחק פארדו עשה ידיו סכלות, נתן אותם באופן שהוראים יחשבו שאין בהן דעת, כי אמנם מנשה היה הבכור ולו משפט הברכה ביד ימין. ודון יצחק פירש עשה ידיו כאלו אינן יודעות שמנשה הוא הבכור, פירש פועל סכל ignorare, כי להוראה זו השתמשו המתפלספים שבימינו, אך אין זו הוראת הפעל הזה במקרא.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(טז) המלאך הגאל וכו': חלילה שיהיה (טז) המלאך הגאל וכו': מלאך הרגיל

הַגְּאֵל אֹתִי מִכָּל־רַע יְבַרְךָ אֶת־הַנְּעָרִים וְיִקְרָא בָהֶם שְׁמִי
 וְשֵׁם אֲבֹתַי אֲבָרְהָם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לְרֹב בְּקָרֵב הָאָרֶץ: ^{שלישי}
 וַיִּירָא יוֹסֵף כִּי־יִשְׁתִּי אֲבִיו יִדְּיָמִינוּ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם
 וַיִּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמַךְ יֶדְאָבִיו לְהִסִּיר אֶתְּהָ מֵעַל רֹאשׁ-

אלי בצרתי, כענין שנאמר (בראשית לא יא-יג): "ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית-אל": יברך את-הנערים. מנשה ואפרים: וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין [הרע] שולטת בהם: (יז) ויתמך יד-אביו. הרימה מעל ראש בנו ותמכה בידו:

שד"ל

דפוס ראשון (המשך):

כתב יד (המשך):

המלאך הוא המברך, וכבר פתח בהאל, גם לא אמר והמלאך.

שהוא יברך בשליחות שולחו. ובאמרו

המלאך כבר הודיע שאינו פועל ברצון עצמו, אלא ברצון שולחו, והנה איננו מתפלל אל המלאך, אלא כאומר יהי רצון מלפני האל לשלוח מלאכו לברך את הנערים. וכל זה רמז רש"י בקוצר לשונו. והשומרונים הגיהו: המלך הגואל. ולדעתי שיעור הכתוב האל אשר מלאכו הוא הגואל אותי מכל רע, (כמו 'ענייכם ראות', למעלה מ"ה י"ב), כטעם 'הוא ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך' (למעלה כ"ד מ'). והוא כמו 'עם אשר תמצא את אלהיך' (למעלה ל"א ל"ב), שענינו: אשר תמצא עמו, ועיין שם.

וידגו: מן דג, וכן 'ינון שמו' (תהלים ע"ב י"ז) מן נון בארמי דג. וזה כי הדגים משרצים לרוב מאד. ודעת cocejus כי מן דגה נגזר שם דגן. ומהרש"ד פירש האלהים הנזכר ישלח המלאך הגואל, וזה רחוק. ורע"ס פירש האלהים דרך קריאה: אתה האלהים שאתה הוא שהתהלכו אבותי לפניו (ע' פירושי לישעיה א' ד'), אתה האלהים הרועה אותי וגו', אתה הוא נא שהמלאך הגואל יברך את הנערים. וזה פירוש נחמד ונעים, ועדיין קשה לי מה צורך שיהיה המלאך הוא המברך ולמה לא שאל שיברכם האל? והוא רעס תירץ ואמר אם אינם ראויים לברכתך בלתי אמצעי. וזה הבל כי כל ישראל מאז מקדם אומרים זה לזה יברכך ה', וכל ישראל מבקשים מהאל שיברכם, ומעולם לא מצאנו הברכה מיוחדת למלאך. ואאז"ל היה דבר זה קשה בעיניו עד מאד, והוא נדחק לפרש שיהיה המלאך לא המברך אלא המקבל הברכה, ואמר כי יעקב כינה את יוסף בכנוי המלאך הגואל אותי מכל רע, ושיעור הכתובים האלה כך הוא: האלהים אשר וגו' הוא יברך את המלאך הזה (יוסף). וזה ג"כ קשה בעיני. ודח"א ז"ל אומר כי הכוונה על המלאך הנאבק עמו (ל"ב כ"ה), וברכו וקרא שמו ישראל. והנה יעקב מתפלל שאותו המלאך שברך אותו יברך גם אותם ויקראו גם הם בני ישראל, וכמו שהיה, שהיו אפרים ומנשה שני שבטים.

אֶפְרַיִם עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה: יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹא־כֵן
אָבִי כִי־זֶה הַבְּכֹר שֵׁים יְמִינִךָ עַל־רֹאשׁוֹ: יט וַיִּמָּאֵן אָבִיו
וַיֹּאמֶר יַדְעֹתִי בְנֵי יַדְעֹתִי גַם־הוּא יִהְיֶה־לָּעַם וְגַם־הוּא
יִגְדֹל וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדֹל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא־
הַגּוֹיִם: כו וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמּוֹר־בְּךָ יְבָרַךְ יִשְׂרָאֵל
לֵאמֹר יִשְׁמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה וַיֵּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם

לישראל: וזרעו יהיה מלא־הגוים. כל־העולם
יתמלא בצאת שמעו ושמו, כשיעמיד חמה
בגבעון וירח בעמק אילון: (כ) בך יברך ישראל.
הבא לברך את בניו יברכם בברכתם, ויאמר
איש לבנו: "ישיםך אלהים כאפרים וכמנשה":

(יט) ידעתי בני ידעתי. שהוא הבכור: גם־הוא
יהיה־לעם וגם־הוא יגדל. שעתיד גדעון לצאת
ממנו, שהקדוש־ברוך־הוא עושה נס על ידו:
ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. שעתיד יהושע
לצאת ממנו, שינחיל את־הארץ וילמד תורה

רש"י

(יט) ידעתי בני ידעתי: כי הוא הבכור (רש"י). ועל כן אני מברכו (וכן יהיה) שגם הוא יהיה לעם
וכו'.

שד"ל

יגדל ממנו: וכן היה, כי במנין במדבר (א' ל"ג ול"ה), היו בני אפרים 40500 ובני מנשה 32200.
וארץ ישראל נחלקה ליוצאי מצרים, למספר גולגולותם, כפי מה שהיו בשעת יציאת מצרים
(אאו"ל).

כתב יד:

דפוס ראשון:

מלא הגוים: גוים רבים יצאו ממנו (ראב"ע).
מלא: ענינו רבוי, כמו 'אֲשֶׁר יִקְרָא עָלָיו מְלֹא
רעים' (ישעיה ל"א ד') 'יַחַד עָלַי יִתְמַלְאוּן' (איוב
ט"ז י') (מהרש"ד). וכן 'קָרְאוּ מְלֹאוּ' (ירמיה ד'
ה') 'קָרְאוּ אֶתְרִיף מְלֹא' (שם י"ב ו'). והנה מלא
הגוים, כמו 'גוי וקקהל גוים יהיה מִמֶּךָ' (למעלה
ל"ה י"א).

מלא הגוים: ירבה זרעו ויפרוץ עד שיוכל
בריבוי אוכלסותיו למלאות הארצות
אשר יכבוש, ולא תהיה הארץ שממה.
גוי תחלת הוראתו (כמו גֵּיָא) ארץ נושבת,
ואח"כ הושאל על בני אדם היושבים
בארץ אחת (עיין בה"ע תקפו עמוד 174-176).

(כ) יברך ישראל: כל אחד מבני ישראל כשירצה לברך את חברו.

ויברכם ביום ההוא: ביום ההוא נראה כמיותר, ונ"ל כי יעקב כבר ברך אותם ואמר המלאך
הגואל אותי יברך את הנערים וידגו לרוב בקרב הארץ, ואם לא היה יוסף תומך יד אביו להסיר
אותה וכו' לא היה יעקב מפרש כוונתו בדבריו, אלא בנתנית ידי. אבל ביום ההוא באותה
שעה שבקש יוסף להסיר ידו מעל ראש אפרים הוצרך לפרש כוונתו, ולתת אפרים לפני מנשה.

לפני מנשה: כא ויאמר ישראל אל-יוסף הנה אנכי מת
 והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל-ארץ אבותיכם:
 כב ואני נתתי לך שכם אחד על-אחיך אשר לקחתי מיד
 האמרי בתרבי ובקשתי: רביעי מט א ויקרא יעקב אל-בניו

וישם את-אפרים. בברכתו "לפני מנשה", להקדימו בדגלים ובחנכת הנשיאים: (כב) ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה. ואי זו? זו שכם, שנאמר (יהושע כד, לב): "ואת-עצמות יוסף אשר-העלו בני-ישראל ממצרים קברו בשכם": שכם אחד על-אחיך. שכם ממש היא תהיה לך, חלק אחד יתרה על אחיך: בחרבי ובקשתי. כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל-סיביותיהם להזדוג להם וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר: שכם אחד הוא

הבכורה שיטלו בניו שני חלקים ושכם לשון חלק הוא כתרוממו, והרבה יש לו דומים במקרא (תהלים כא, יג): "כי תשיתמו שכם" – תשית שונאי לפני לחלקים. "אחלקה שכם" (תהלים ס, ח), "דרך ירצחור-שכמה" (הושע ו, ט) – איש חלקו. "לעבדו שכם אחד" (צפניה ג, ט): אשר לקחתי מיד האמרי. מיד עשו שעשה מעשה אמורי. דבר אחר: שהיה צד אביו באמרי פיו: בחרבי ובקשתי. היא חכמתי ותפלתי: (א) ואגידה לכם. בקש לגלות את הקץ, ונסתלקה שכינה ממנו, והתחיל אומר דברים

(כב) שכם אחד על אחיך: הכוונה על שני גורלות שיהיו לו בהמנות שבטו לשנים. ויפה אמר רלב"ג כי אפשר שיעקב דמה שיהיה בזה יתרון ליוסף שינחל נחלה כפולה, אעפ"י שלפי מה שצוה ה' אח"כ בתורתו נחלקה הארץ לגולגלות. ואפשר ג"כ כדברי רלב"ג שהיתה המתנה הזאת שנתן יעקב ליוסף ברכה שיפרו וירבו בניו עד שיהיו ראויים להחלק לשני שבטים. וכן היה, כי מספר מנשה ואפרים במנין שנת הארבעים (במדבר כ"ו) היה 85200, ומספר ראובן ושמעון יחדו לא היה אלא 65930. ונראה ג"כ רבוי בני יוסף ביהושע י"ז י"ד, וכן נראה כי לרבוים נקראו כל עשרת השבטים בשם יוסף ובשם אפרים.

שכם: חלק.

אשר לקחתי: עבר במקום עתיד, והכוונה שיקחו בניו.

האמרי: כל שבעה העממים נקראים על שמו, להיותו החזק והגדול שבהם (ראב"ע). ויש מפרשים שכם, עיר שכם שהיתה ליוסף ובה נקבר, ולפי זה אין טעם למלת אחד. ומלבד זה בני יעקב כשהרגו את חמור ואת יושבי עיר שכם, לא כבשו אותה, רק בזזו את שללה והלכו להם. אחד: משפטו אָחַד, כי איננו סמוך ואין אחריו מ"ם כמו 'כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ' (למעלה ג' כ"ב). ולדעת אח"ם שיעורו הנה נתתי לך על אחיך שכם א' מאשר לקחתי וגו'.

(א) ויקרא יעקב אל בניו: נראה שלא עמדו אצלו בעודו מדבר עם יוסף ובניו, מפני כבודו של יוסף.

וַיֹּאמֶר הָאֱסָפוּ וְאֶגְיְדָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר-יִקְרָא אֶתְכֶם
 בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: ^ב הַקְּבִצּוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל-
 יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם: ^ג רְאוּבֵן בְּכָרִי אֶתָּה פְּחִי וְרֵאשִׁית אוּנֵי

רש"י אחרים: (א) וראשית אוני. היא טפה ראשונה שלו, שלא ראה קרי מימיו: אוני. כוחי, כמו: "מצאתי און לי" (הושע יב, ט), "מרב אונים" (ישעיה מ, כו), "ולאין אונים" (שם, כט): יתר שאת. ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה. לשון נשיאות כפים: ויתר עז. במלכות, כמו (שמואל א

האספו: הכנסו, נאסף כמו נכנס, ואסף כמו כנס. שד"ל

יקרא: כמו יקרה, כמו 'פן יקראנו אסון' (למעלה מ"ב ד').

באחרית הימים: בימים הבאים, בימים האחרונים. ויש אחרון שאחריו אחרון, כמו 'זאת לאה וילדיה אחרונים' (למעלה ל"ג ב). וכל מה שאינו ראשון נקרא אחרון, וכן מלת אחרית ענינה avvenir, כמו 'כי אם יש אחרית' (משלי כ"ג י"ח), 'כי אחרית לאיש שלום' (תהלים ל"ז ל"ז), ועיין ירמיה כ"ט י"א ובמדבר כ"ד י"ד. ואין הכוונה כאן על ימות המשיח, אלא על כבוש ארץ ישראל וחלוקה. וכבר היו אנשים בין האחרונים מכחישי הנבואה שאמרו שלא אמר יעקב הפרשה הזאת, רק אחר כמה דורות נכתבה, כגון Jo. Godo fr. Hasse, Jo. Henr. Heinrichs, Jo. Severin, Vater

והאחרון הכביד Jo. Cristoph. Friedrich (1811) שאמר כי נתן הנביא כתבה. וכבר הכו על קדקדם Jo. Jac. Staaehelin, Jo. Ernest. Cristoph. Schmid, Hensler (Basilea 1827). ואחריהם ראז'. ובאמת א"א להעלות על הדעת שאדם בימי דוד או אפי' בימי משה יתעורר להטיח דברים נגד שבט ראובן ושמעון, ובפרט נגד שבט לוי שכבר היה מקודש, ויאמר 'בסודם אל תבוא נפשי' וגו' 'ארור אפם כי עז' וכו', על מעשה ישן נושן שכבר נשכח, ויקובלו דבריו אשר בדה מלבו ולא יתרעמו השבטים ההם וימחקו דבריו, אחר שלא היו הדברים ההם בקבלה אצלם מימות יעקב. ובפרט הכהנים בני לוי שהיו תופשי התורה, איך קיימו הדברים האלה בס' התורה, אם לא שכן קבלו מאבותיהם כי כן אמר להם יעקב אביהם בעת מותו?

(א) כחי: פרי כחי, כמו 'לא תוסף תת כחה לך' (למעלה ד' י"ב).

וראשית אוני: דברים כ"א י"ז 'כי הוא ראשית אונו', הבן הבכור לאביו נקרא ראשית אונו, כלו' ראשית פרי כחו, הפרי הראשון אשר יצא מכחו. ואף אם קודם לכן ראה קרי אין הכח ההוא עושה פירות ולא יאמר עליו כחי ואוני.

יתר שאת: יתרון מעלה וחשיבות כמו 'הלא שאתו תבעת אתכם' (איוב י"ג י"א).

ויתר עז: ויותר עז, שאת שם דבר, ועז שם התאר, על כן יתר הראשון הוא סמוך, יתרון של שאת, והשני נפרד, והוא תאר הפעל, כמו 'גדול יתר מאד' (ישעיה נ"ו י"ב). והסתכל איך מתוך

יִתֵּר שְׂאֵת וַיִּתֵּר עֵז: ד פָּחַז כַּמִּים אֶל־תּוֹתֵר כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ אֲזַ חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֶה: ה שְׁמַעוֹן וְלוֹי אֲחִים

לפיכך טעמו למעלה, וכלו נקוד פתח. ואלו רש"י היה לשון עבר, היה נקוד חציו קמץ וחציו פתח וטעמו למטה: יצועי. לשון משכב, על שם שמציעים אותו על ידי לבדין וסדינין. והרבה דומים לו: "אם אעלה על-ערש יצועי" (תהלים קלב, ג), "אם זכרתך על-יצועי" (תהלים סג, ז): (ה) שמעון ולוי אחים. בעצה אחת על שכב ועל יוסף: "ויאמרו איש אל-אחיו וגו' ועתה לכו

ב, ז): "ויתן-עז למלכו". ומי גרם לך להפסיד כל-אלה: (ד) פחז כמים. הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם. לכך: אל תותר. אל תרבה ליטול כל-היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחז אשר פחזת?: כי עלית משכבי אביך אז חללת. אותו שעלה על יצועי – שם שכינה, שדרכו להיות עולה על יצועי: "פחז" – שם דבר הוא,

שבחו בא מעט מעט לספר בגנותו: יתר שאת הוא שבח, יתר עז תוכחה קלה, ואח"כ תוכחה קשה. שד"ל

כתב יד יח"ף:

(ד) פחז כמים אל תותר: אם להיותך בכור היית יותר עז, לא היה ראוי שיהיה בך יתרון על אחיך גם במדה זו שהיא הפחז והחפזון וקלות הדעת ומרוצת שטף ללכת אחר יצרן, כמים שוטפים אשר אין להם מעצור.

פחז: שם דבר, ושם התאר ממנו פחזים, וקרוב לו שורש חפז, חפזון.

אל תותר: כמו זאל תעמוד על הפרק' (עובדיה י"ד). ועיין שם אחרים כדוגמת זה, ואל תרא, ואל תשמח, ואל תגדל, ואל תסגר. וכן דבר ידברו בראשונה שאול ישאלו באבל' (ש"ב כ' י"ח). היה להם לדבר היה להם לשאול, וכן הלא הצאן ירעו הרועים' (יחזקאל ל"ד ב'). וכמו שפירשתי 'זאל תשא להם' (ישעיה ב' ט').

כתב יד י"ף:

(ד) פחז כמים אל תותר: אבל להיותך פחז כמים, אין ראוי שיהיה לך שום יתרון על אחיך. פחז: עניין נמהרות וקלות הדעת, כאיש אשר איננו מושל ברוחו, כמו אנשים ריקים ופוחזים' (שופטים ט' ד'), וכן בתלמוד ופחז יצרי עלי (נדריים כ' ע"ב). והוא קרוב לשרש חפז (רמב"ן) והוא שם דבר, ועומד כאן במקום שם התואר, ע"ד 'כִּי מְרִי הִמָּה' (יחזקאל ב' ז'). ושעור הכתוב: אתה שאתה איש פחז כמים אל תותר.

אל תותר: אל יהי לך יתרון. והיל"ל לא תותר, כי מלת לא נאמרת על הגדת העתיד, ומלת אל נאמרת כשהדבור הוא דרך בקשה או דרך עצה. וכאן מרוב כעסו עליו אמר כמתפלל (ולא כמתנבא), יהי רצון שלא יהיה לך יתרון.

אז חללת: מחרון אפו לא השלים מאמרו והפך פניו לצד אחר ואמר יצועי עלה.

יצועי: מה שמציעים תחת האדם, כל מה שאדם שוכב עליו, וכן 'אַצְעִיעָה שְׂאוֹל הַנֶּנֶף' (תהלים קל"ט ח'), אם אשכב בשאול, ויהיה שאול למצע תחת.

(ה) אחים: שוים ודומים זה לזה יותר משאר אחים.

כָּלִי חֲמֵס מְכַרְתִּיהֶם: וּבְסֻדָּם אֶל־תִּבְאֵ נַפְשֵׁי בְּקֹהֶלֶם אֶל־תִּתְחַד כְּבֹדִי כִּי בְּאַפִּים הֲרִגוּ אִישׁ וּבְרִצְנָם עֲקְרוּ־שׁוֹר:

מכרתיהם. לשון כלי זין. הסיף בלשון יוני – מכי"ר. דבר אחר: "מכרתיהם" – בארץ מגורתם נהגו עצמן בכלי חמס, כמו (יחזקאל טז, ג): "מכרתיך ומלדתיך". וזהו תרגום של אנקלוס: (1) **בסדם אל תבא נפשי**. זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה ואמרו לו: זו אסורה או מותרת? אם תאמר אסורה – בת יתרו מי התירה לך? אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה, יד): "זמרי בן־סלוא נשיא בית־אב

ונהרגהו" (בראשית לו, יט-כ). מי הם? אם תאמר: ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו. אם תאמר: בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלמה, שנאמר (שם, ב): "והוא נער את־בני בלהה ואת־בני זלפה" וגו'. יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם. על כרחך, שמעון ולוי הם, שקראם אביהם "אחים": **כלי חמס**. אמנות זו של רציחה חמס הוא בדיכם – מברכת עשו היא זו, אמנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו:

רש"י

דפוס ראשון:

כלי חמס מכרותיהם: בימי נעורי פירשתי מכרותיהם ענין התחתנות, מלשון סורי (עיין אוהב גר עמוד קי"ב), ואחר כמה שנים מצאתי שכן כתב ג"כ קלעריקוס. ועתה רואה אנכי שאין הפירוש הזה נכון, כי לפי מה שפירשתי למעלה (ל"ד י"ג) כשאמרו אל חמור ואל שכם 'ונתנו את בנותינו לכם', לא להרגם נתכוונו, אבל חשבו שלא יסכימו להמול. ונראין לי עתה דברי קצת קדמונים (פרקי ר' אליעזר, מדרש תנחומא, היירונימוס), שפירשו מכרותיהם כלי זין, מל' יוני $\mu\alpha\chi\alpha\rho\alpha$ וכן היא ג"כ דעת ראז' וגיד', ואין ספק כי מלות הרבה באו מלשון הקודש ללשון יונית.

כתב יד:

כלי חמס מכרותיהם: בל' סורי מְכַר ענינו נתינת אשה לאיש, וקוראים לארוס מְכוּרָא, ולאירוסין מְכוּרָא, וכן תרגום 'ומה' אשה משכלת' (משלי י"ט י"ד) ומן אלהא מתמכרא אתתא לגברא. וכאן נ"ל הכוונה: מה שאמרו לשכם 'ונתנו את בנותינו לכם', לא היה אלא כלי ותחבולה של חמס (וכן קלער'). ואונקלוס תרגם בארץ מגוריהם, מלשון 'מכורותיך ומולדותיך' (יחזקאל ט"ז). ובמדרש תנחומא לשון כלי זין $\mu\alpha\chi\alpha\rho\alpha$ ביוני חרב. וכן פירש ראז', ואמר כי כן מלות הרבה באו מלשון הקודש ללשון יונית.

שד"ל

(1) אל תבא: לנסתרת.

אל תחד: לנכה, כמו 'האזינו השמים.. ותשמע הארץ' (דברים ל"ב א').

תחד: משרש יחד.

כבודי: כנוי שיריי לגוף ולעצם האדם, כמו 'וכבודי לְעֶפְרַיִם יִשְׁכֵּן' (תהלים ז' ו) 'לכן שמח לבי ויגל כבודי' (שם ט"ז ט'), 'למען יזמרח כבודי' (שם ל' י"ג).

הרגו איש: הורגים אדם, כך היא תכונתם, והוא דרך כלל, והרמז על הריגת שכם.

ז אָרוֹר אַפֶּס כִּי עָז וְעִבְרַתֶּם כִּי קָשְׁתָּה אַחֲלֶקֶם בִּיעֲקֹב וְאַפִּיִצִים בְּיִשְׂרָאֵל: ה יְהוּדָה אֶתָּה יוֹדוּךָ אַחֲיֶיךָ יִדְּךָ

לשמעוני", ולא כתב 'בן-יעקב': **בקהלם**. כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי, את כל-העדה על משה ועל אהרן: **אלי-תחד כבדי**. שם אל תתיחד כבודי ושמי עמהם, שנאמר (במדבר טז, א): "קרח בן-יצהר בן-קהת בן-לוי", ולא נאמר 'בן-יעקב'. אבל בדברי הימים (דבה"א ו, כב: כג) כשנתיחסו בני קרח על הדוכן, נאמר: "בן-קרח בן-יצהר בן-קהת בן-לוי בן-ישראל": **אל תחד כבדי**. "כבוד" לשון זכר הוא, ועל כרחך אתה צריך לפרש כמדבר אל הכבוד, ואומר: אתה כבודי – אל תתיחד עמם, כמו (ישעיה יד, כ): "לא-תחד אתם בקבורה": **כי באפם הרגו איש**. אלו חמור ואנשי שכם ואינן חשובין כלם אלא כאיש אחד. וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו, טז): "והכית את-מדין כאיש אחד". וכן במצרים (שמות טו, א): "סוס ורכבו רמה בים". זהו מדרשו (בראשית רבה צט, ו). ופשוטו: הרבה

אנשים קורא "איש", כל-אחד לעצמו באפם הרגו כל-איש שכעסו עליו, וכן (יחזקאל יט, ג): "וילמד לטרף-טרף אדם אכל": **וברצנם עקרו שור**. רצו לעקור את יוסף שנקרא "שור", שנאמר (דברים לג, יז): "בכור שורו הדר לוי". "עקרו" – אישיריטי"ר בלעז, לשון "את-סוסיהם עקר" (יהושע יא, ט): (ז) **ארוו אפס כי עז**. אפלו בשעת תוכחה, לא קלל אלא את אפם. וזהו שאמר בלעם (במדבר כג, ח): "מה-אקב לא קבה אל": **אחלקם ביעקב**. אפרידם זה מזה, שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר: אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות, אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים. ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד: (ח) **יהודה אתה יודוך אחיך**. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים, התחיל יהודה לסוג

שד"ל

וברצנם: אפי' שלא בשעת כעס.

עקרו שור: הם מעקרים הבהמות להשחיתן, Succiderunt poplites, aut suffragines taurorum, quo maleficio operi rustico prorsus inutiles fiebant בסוסים, כדי שלא יועילו לאויבים במלחמה, עיין יהושע י"א ו' וט', שמואל ב' ח' ד' וד"ה א' י"ח ד'. והנה עקרו עבר במקום בינוני, והכוונה על תכונת נפשם, אף אם מעולם לא עשו כן בפעל (נתה"ש).

(ז) **אחלקם וגו'**: אפרידם זה מזה, שלא יווסדו יחד לבלע ולהשחית, וכן היה על ידי שלא היתה ללוי נחלה כי אם מ"ח ערים מפוזרות (רש"י ורשב"ם). וראב"ע חשב כי גם שמעון היו ערי מפוזרות וזה הבל, עיין נתה"ש.

(ח) **יהודה אתה יודוך**: לשון נופל על הלשון, ויח"ף וצ"ל מוסיף כי גם ידך ל' נופל על ל' יהודה ויודוך.

אתה: כלומר אבל אתה אינך כראובן ושמעון ולוי.

ידך בערף איביך: כי ינוסו מפניך, ותרדוף אחריהם ותשיגם מאחריהם.

ישתחוו לך וכו': שהיה הנכבד בכל השבטים, כי נשיא יהודה הביא את קרבנו ביום הראשון

בְּעָרְף אֵיבִיךָ יִשְׁתַּחֲוֶה לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ: ט גּוֹר אַרְיֵה יְהוּדָה מִטָּרְף בְּנֵי עָלִית כָּרַע רֶבֶץ כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא מִי יְקִימֵנוּ:

עלינו אתה היית המוציא והמביא את ישראל, ולבסוף "אריה" – כשהמליכוהו עליהם. וזהו שתרגם אנקלוס: "שלטון יהא בשרויא" – בתחלתו: מטָרְף. ממה-שחשדתיך ב"טרף טרף יוסף... חיה רעה אכלתהו" (בראשית לו, לג), וזהו יהודה, שנמשל לאריה: בני עלית. סלקת את עצמך ואמרת (שם, כו): "מה-בצע" וגו'. וכן

לאחוריו [שלא יוכיחנו על מעשה תמר], וקראו יעקב בדברי רצו: יהודה, לא אתה כמותם: ידך בערף איבִיךָ. בימי דוד, שנאמר (שמואל-ב כב, מא): "ואיבי תתה לי ערף": בני אבִיךָ. על שם שהיו מנשים הרבה, לא אמר 'בני אמך' כדרך שאמר יצחק (בראשית כז, כט): (ט) גור אריה. על דוד נתנבא בתחלה "גור" – בהיות שאול מלך

רש"י

(במדבר ז' י"ב), ונסע מחנה יהודה בתחלה (שם י' י"ד). וכן בשופטים יהודה יעלה בתחלה (א' ב', ו' י"ח), ומיהודה היו כל מלכי בית דוד.

שד"ל

(ט) גור אריה יהודה: יהודה דומה לאריה, בחור אמיץ וגבור.

כתב יד:

דפוס ראשון:

מטרף בני עלית: אמר תחלה בלשון נסתר, יהודה הוא גור אריה, ואח"כ מדבר עמו לנכח ואומר לו אתה בני כבר עלית למעונותך אחר שטרפת טרף, והכוונה אני רואה אותך יושב לבטח בא"י וכבר כבשת ארץ נחלתך. וראב"ע ורמבמ"ן פירשו דמית לגור אריה כאשר אתה בני עולה מטרף, אך אין ספק כי מאמר גור אריה יהודה בלי מלת אתה איננו לנכח אלא לנסתר.

מטרף בני עלית: מאמר נפרד, אתה בני עולה בשלום אחר שטרפת טרף, והוא משל לקוח מן האריה שיווד מן ההר וטורף טרף וחוזר ועולה למעונותו (קלעריקוס וראז'). ואין לפרש דמית לי לגור אריה כשאתה עולה מלטרוף טרף (כדעת ראב"ע רשב"ם ורמבמ"ן), כי לשון טרף איננו נופל על האדם הנלחם, אלא על החיה הטורפת. א"כ גם מאמר זה הוא משל, והם שני מאמרים, הראשון לנסתר, והשני לנכח, דרך חבה.

כתב יד:

דפוס ראשון:

כרע רבץ כאריה וכו': חוזר לדבר עליו בלשון נסתר, כמו ברוב הברכות האלה, והכוונה שישכון לבטח בארצו ואין מחריד.

כרע רבץ כאריה וכו': מאמר אחר, והוא לנסתר, להרבות בשבחו, כי אין אומרים כל שבחו של אדם בפניו, וכמה היה הדבור מפסיד אם היה אומר מי יקימך. כי (כדברי

תלמידי יוסף חי הלוי) אז היה כשואל אותו מי הוא שיהיה חזק ממך, והשאלה הזאת, אעפ"י שהיא דרך מליצת השיר, מ"מ לא תתכן, כי ידוע שהוא ישיב אין אדם חזק ממני; אבל באמרו מי יקימנו הוא שואל לכל בני אדם, היש מי שיקימנו? וזה מוכיח כי ברור לו שאין אדם שיענה יש מי שיקימנו או אני אקימנו.

יִלְאֵי־סוּר יִשְׁבֹּט מִיְהוּדָה וּמִחֶקֶק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כַּי־

היא ביסוד, כמו (יחזקאל כח, ז): "יפתחך". רש"י ופעמים שנופלת ממנו. וכמה אותיות משמשות בלשון זה, והם נקראים "עקר נופל", כגון נו"ן של "נוגף" ושל "נושך", ואל"ף שב"אחותי באזניכם" (איוב יג, ז), ושב"אבחת-חרב" (יחזקאל כא, כ), ו"אסוך שמן" (מלכים ב, ד). אף זה "יקהת עמים" – אספת עמים, שנאמר (ישעיה יא, ז): "אליו גוים ידרשו". ודומה לו (משלי ל, ז): "עין תלעג לאב, ותבוז ליקהת אם" – לקבוץ קמטים שבפנים מפני זקנתה. ובתלמוד: דיתבי ומקהו אקהתא בשוקי דנהרדעא.

מהריגת תמר, שהודה (בראשית לח, כו): "צדקה ממני". לפיכך, "כרע רביך" וגו' בימי שלמה – "איש תחת גפנו" וגו' (מלכים א, ה, ה): (י) **לא־יסור שבט מיהודה**. מדוד ואילך, אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט, שממונים על־פי המלכות: **ומחקק מבין רגליו**. תלמידים, אלו נשיאי ארץ ישראל: **עד כייבא שילה**. מלך המשיח, שהמלוכה שלו. וכן תרגם אנקלוס. ומדרש אגדה (בראשית רבה צז, ז): "שילו" – שי לו, שנאמר (תהלים עו, יב): "ויבילו שי למורא": **ולו יקהת עמים**. אספת העמים, שהיו"ד עקר

(י) **לא יסור שבט מיהודה: שרביט המלוכה** (sceptrum), אך להיות אחריו מחוקק שהוא אדם, נ"ל כי גם שבט הוא אדם. וכבר רצה הערדער לפרש גם. ולא מצאנו כן כל מחוקק שבמקרא, והוא הביא ראיה מן 'במחוקק במשענותם' (במדבר כ"א י"ח), אבל משענותם מוכיח שאין המחוקק משענת מקל, כי מה טעם במקל במקלותם? אמנם אומר אני כי שבט ענינו קנין ושופט וראש, כמו 'דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל' (להלן ט"ז), וכן 'וקם שבט מישראל' (במדבר כ"ד ט"ז), 'הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות את עמי את ישראל' (שמואל ב' ז' ז'), 'ראשיכם שבטיכם' (דברים כ"ט ט'). ואולי עקר המלה מענין שרביט הממשלה, והיה שבט במקום 'תומך שבט' (עמוס א' ה' ה'). ויתכן ג"כ לפרשו בלי חסרון שום מלה, כי כן שבט הוא כנוי לאבות המטות כגון ראובן ושמעון נקראים שבטים, ובניהם נקראים מטה ראובן (ועל המעט הוא שיקרא המטה שבט והוא דרך השאלה). והנה שבט ענינו ראש המשפחה, והושאל לשאר ראשים ונשיאים.

ומחקק: הוא הסופר הכותב גזרת השופט ומשפטו, והשופט יושב על הכסא, והמחוקק למטה בין רגליו (רע"ס). מחוקק משרש חקק המורה חקיקה וכתביה, 'ומי יתן בספר ויחוק' (איוב י"ט כ"ג) 'ועל ספר חק' (ישעיה ל' ח'). ונקראו השופטים חוקקים וכתבים, 'הוי החוקקים חקקי אבן ומכתבים עמל כתבו' (שם י' י"א), וכן 'כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו' (שם ל"ג כ"ב), על שם שהשופט כותב פסק דינו. וכן ברומי Dictator וכן נקרא המשפט והדין 'מחוקק' (משלי ל"א ה'); והסופר הכותב במצות השופט נקרא ג"כ מחוקק כי הוא הכותב, כמו 'מני מכיר ירדו מחוקקים ומזבולן מושכים בשבט סופר' (שופטים ה' י"ד). מחוקק; מְקַל הממשלה (Befehl – stab) כמו 'במחוקק במשענותם' (במדבר כ"א י"ח).

מבין רגליו: מתחתיו, כי השופט היה יושב למעלה על כסא רם, כי כן דרך כל סופר להיות יושב בין רגלי הקצין (ראב"ע ורע"ט, ודון יצחק), וכן 'בין רגליה כרע נפל' (שם שם כ"ז), הכוונה תחתיה. ורבים גם ראו' וגעז' פירשו מבין רגליו, מצאצאיו על דרך 'ובשלי־תה היוצאת מבין רגליה' (דברים כ"ח נ"ז). וגעז' (Thesaur pag. 204) אומר כי מבין רגליו כמו ממעיו, מפרי בטנו מזרעו, אמנם

שד"ל

לפי זה היה צריך להיות כאן עוד מ"ם אחת, כי המ"ם הכתובה במלת מבין היא צריכה אחרי פעל סור כמו לא יסור שבט מיהודה, א"כ לא נשאר אלא בין רגליו, ולא יתכן שיהיה בין רגליו מורה על פרי הבטן היוצא מבין הרגלים, אך יהיה ענינו כלי ההולדה עצמם, לא מה שנולד מהם.

מבין רגליו: כך היה מנהג מלכי קדם, שהיה המלך יושב על כסא רם ותחת רגליו הדום, ובין רגליו מקל הממשלה [הערדער ופיליפזאהן].

לא יסור: לא יחדל ויפסוק, כמו 'וסר מהם הנגע' (ויקרא י"ג נ"ח), 'וסר ממני כחי' (שופטים ט"ז י"ז), 'לא תסור מעליו אָנְלֹתו' (משלי כ"ז כ"ב). לפיכך אין הכוונה כפירוש רמב"ן כל זמן שיהיה שבט בישראל יהיה ביהודה, ולא יסור ממנו לשבט אחר, אלא הכוונה בהחלט לא יפסוק שבט מיהודה. אלא שעם כל זה אין הכוונה עד סוף כל הדורות שתמיד יהיה שבט ביהודה, כי לא על סוף כל הדורות נתנבא יעקב אבינו, עיין למעלה פסוק א'.

עד כי: לא מצאנו מלות אלה להוראת הזמן, אלא להפלטת השיעור (a segno che), 'זילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד' (בראשית כ"ו י"ג), 'עד כי חדל לספר' (שם מ"א מ"ט), 'עד כי יגעה ידו ותדבק ידו אל החרב' (שמואל ב' כ"ג י"ח), 'הפליא להַעֲזֹר עד כי חזק' (ד"ה ב' כ"ז ט"ז). אבל להוראת הזמן אומרים עד אשר ('עד אשר תשוב חמת אחיך' בראשית כ"ז מ"ד), עד אִם ('עד אם דברתי דברי', בראשית כ"ד ל"ג), או עד אשר אם ('עד אשר אם שאו ערים' ישעיה ו' י"א), או עד ואחרי מקור ('עד שוב אף אחיך ממך', בראשית כ"ז מ"ה), או עתיד ('עד יגדל שלה בני' בראשית ל"ח מ"א) בלא מלת כי.

עד כי יבא שילה: שילה שם עיר, ושם השליך יהושע גורל לישראל וחלק להם את הארץ, ושם השכינו את אהל מועד (יהושע י"ח). ואולי לשון זה של יעקב שנשאר להם בקבלה ושנכתב בתורה היה הסבה לשיבחר יהושע את שילה לתת שם אהל מועד ולהשליך שם הגורל.

יקהת עמים: יקהה obedientia, וכן 'ליקהת אם' (משלי ל' י"ז), וכן בערבי וְקָה obbedire. והטעם כל כך יהיה יהודה חשוב ונכבד באחיו, עד כי גם אחר שיבא ישראל לשילה ויחלקו את הארץ בגורל, ואיש איש יֶאֱחֶז בנחלתו, עדיין יהיו כל השבטים נשמעים לו ומכבדים אותו, כענין 'יהודה יעלה' (שופטים א' ב'). וגם אחר זמן ימלוך דוד ותהיה הממלכה ביהודה. זה הוא מה שנראה לי לפי פשט הכתוב הזה אשר רבו בו הדעות, ואלה ראשיהם:

א. חכמי התלמוד (סנהדרין ה' ע"א הוריות י"א ע"ב) ומדרש רבא (פ' צ"ח סימן ח') ורש"י מפרשים שבט ומחוקק על הסנהדרין וראשי גליות שבבבל והנשיאים שבא"י, כלומר שאף אחר שפסקה מלכות מישראל או שבאה הממלכה ביד בית חשמונאי ובית הורודוס וגם אחר חרבן בית שני, נשאר קצת שלטון ביהודה; ומפרשים 'עד כי יבא שילה' זה מלך המשיח; שילה: שי לו, שיוכל שי לו, או שילה. כמו שְלוּ, דדיליה היא מלכותא. ודון יצחק מוסיף לפי הפירוש הזה כי שבט ומחוקק כולל גם כל החכמים ונכבדים שבכל דור ודור. והוא מפרש 'עד כי יבא שילה' לא להגבלת הזמן, כי אם להפלטת גדולת שבט יהודה, שגם המשיח עתיד לצאת ממנו; ומפרש שילה בנו מלשון וּבְשִׁלְתָהּ (דברים כ"ח נ"ז). וקרובה לזה דעת ר' יצחק עראמה. והוא מפרש 'כרע רבץ כאריה' ביום חליו, ו'מי יקימנו', וזה על גלותנו זאת, ובגלות הזאת

לא יסור שבט ושלטון מיהודה, הם הנשיאים וכל גדולי הדורות; עד כי יבא שילה והוא הבן הקטן העתידי לצאת מבין רגליו, כמו שתרגם אנקלוס ובשליטה ובזעיר בנהא, כי הוא אשר יקהלו אליו כל הגוים וימלוך עליהם מלכות שלמה, והוא משיח, ומשם ואילך לא יוסיף לכרוע.

ב. רמב"ן: מפרש כל זמן שיהיה שבט מישראל יהיה מיהודה, עד כי יבא שילה, בנו, הוא המשיח.

ג. ראב"ע ורלב"ג: עד כי יבא בנו והוא דוד. וראב"ע הביא פירוש אחר בשם אחרים, עד כי יבא שילה מלשון 'ובא השמש' (ויקרא כ"ב ז) או עד כי יבא קץ שילה, ככתוב 'ויטוש משכן שילה... ויבחר בדרך עבדו', (תהלים ע"ח ס'-ע'), ואז לו יקתה עמים, כי היו עמים רבים תחת יד דוד ושלמה.

ד. רשב"ם חזקוני רמבמ"ן ויש"ר עד יבא יהודה לשילה ואילו יתקבצו השבטים להמליך את רחבעם, אז יסור שבט מיהודה, כי ימלוך ירבעם על עשרת השבטים. ואעפ"י שהענין ההוא היה בשכם (ר"ה ב' י"א), הנה שכם קרובה לשילה. והחזקוני מוסיף שילה זה אחיה השילוני, ודון יצחק מוסיף עד יבא חטאו שלשלמה, שילה מן שלו, בארמי שגגה וחטא. (אמר שד"ל: לפירוש רשב"ם קשה מאד כי 'ולו יקתה עמים' איננו לפי זה ברכה אלא קללה כי כשנאספו השבטים לשכם נחלקה המלכות. והחכם יש"ר פירש ולו יקתה עמים שעכ"ז לא תפסוק אז לגמרי המלוכה מזרעו, כי גם לרחבעם תהיה יקתה עמים, קבוץ שני שבטים יהודה ובנימן; וזה דחוק כי יותר היה נכון שיאמר ובו ימרדו עמים).

ה. רבי שלמה רבו של רבנו בחיי (הביאו ר' בחיי) פירש 'לא יסור שבט מיהודה' לעד לעולם כשיבא שילה והוא משיח. והוא אומר כי כן דעת אנקלוס, ושצריך למחוק מלת עד קודם דייתי משיחא. (אמר שד"ל: א"כ היה האתנח ראוי להיות תחת עד, כי היתב שתחת עד אין כחו אלא בכח פשטא, והוא מפסיק פחות הרבה מהאתנח).

ו. רבנו בחיי כתב: והזכיר לא יסור שבט מיהודה עד כי יבא שילה, שבא להורות על גאולת מצרים העתידה הקרובה, כי איך יתכן שיתחיל הגלות עתה ביעקב ובזרעו, ולא יזכיר ענין הגואל הראשון הקרוב ולא יתנבא עליו ולא יבשרם, ויזכיר העתידה הרחוקה בגואל האחרון שבאחרית הימים? (אמר שד"ל: העתקתי הלשון הזה, כי נכון הוא מאד, והרעיון הזה בעצמו הוא אשר הביאני לפרש שילה על ימי יהושע, כי לדעת הגאולה והישועה הגדולה שהיו בני יעקב מצפים אינה אלא כבוש הארץ, לא הגאולה ממצרים, כי עדיין לא התחיל השעבוד). ומפני זה אמר עד כי יבא שילה והוא רמז למשה, וביאור הכתוב כי המלכות ליהודה עד זמנו של משה, שתשוב המלכות והממשלה לבית לוי. והוא משה רבנו הגואל הראשון המולך על ישראל, כענין שכתוב 'ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם' (דברים ל"ג ה'), כי כל ישראל נאספו אליו, ועל זה אמר ולו יקתה עמים. (אמר שד"ל: אינני רואה מהיכן בא לו לפרש שילה על משה אם לא מפני כי חשבונו של זה כחשבונו של זה, וכן אחרים אמרו יבא שילה בגמטריא משיח).

ז. ר' עובדיה ספורנו מפרש לא יסור כפירוש רמב"ן, ומפרש שילה מורכב מן שול ושלה, שול

לשון שולִים וסוף, ושילה לשון שלווה הוא המשיח שהוא השלום האחרון שיהיה בסוף, ואז גם שאר העמים יִשְׁמְעוּ ליראה.

ת. הכורם מפרש לא יסורו מיהודה חכמים וסופרים מנהיגי העם בחמתם, עד כי יבא שילה הוא שמואל הנביא, כי בשילה התפללה חנה. ובשילה גָּדַל שמואל אצל עלי, ובשילה נגלה אליו ה'. ולו יקתה עמים: אל שמואל נקבצו ישראל לשאול להם מלך.

ט. המתרגם האלכסנדרני נראה שפירש שְׁלוֹ כאַנְקְלוֹס, כי תרגם Donec veniant quæ ipsi reposita sunt.

י. היירונימוס תרגם: donec veniat qui mittendus est כאלו כתב שלוח.

יא. קלעריקוס פירש לא יסור שבט מיהודה למטה אחר, עד כי יבא קצו וסופו של שבט, של מחוקק או של יהודה, כלו' עד שתפסוק המלכות מישראל. כלומר כל זמן שתהיה מלכות בישראל לא תסור מיהודה. שילה מן שלה בארמי שקט, ושבט רמזה לדעתו שולִים על הקֶצֶה.

יב. G. A. Teller מפרש כי יהודה היה חשוב ונכבד מאחיו והיה נוסע בראש, עד שבאו לשילה ואז נפרדו השבטים איש לנחלתו וסר ממנו השבט.

יג. Herder מפרש שילה שם עיר ולשון שלווה, והכוונה עד שיבאו אל המנוחה ואל הנחלה, ושאמנם יעקב הזכיר שילה כי היתה בין בית אל ובין שכם, אשר ישב שם גם הוא. והוא מוסיף כי גם אחר בוא ישראל אל שילה ואל הנחלה היתה הגדולה ליהודה, הן על ידי מלכי בית דוד, והן על ידי זורובבל ושאר הנשיאים. וקרובים דבריו להיות כדברי, אלא שלא הזכיר כי בשילה נחלקה הארץ, ולא פירש עד כי כפירוש; והוא מפרש מחוקק מקל הממשלה, ומפרש מבין רגליו מְפַעְמִיו והליכות רגליו כלומר מוצאיו ומובאיו למלחמה (von seinen Ziigen)

יד. Coccejus מתרגם שילה מן שלווה Princeps pacis, וכן Schultens מפרש Tranquillator,

וכן ראז' Jacobus tribui Judæ, tranquillitatis auctor, pacificator Promittit itaque non recessurum ab eo imperium, donec veniat magnus ille princeps, qui extremo mundi ævo turbata omnia ad pacem et tranquillitatem sit revocaturus :et totius orbis terrarum imperiem sit suscepturus, quod his verbis exprimitur ולו יקתה עמים.

ט"ו. פיליפזאהן פירש כי יהודה יבא לשילה, ושילה תהיה המקום הנבחר מקום המשכן, ונקודה עיקרית בא"י ובטבור הארץ, וע"י כן לו (ליהודה) תהיה יקתה עמים. והוא מוסיף כי חצי הברכה נתקיים, כי היה המשכן ימים רבים בשילה, וחצי לא נתקיים, כי לא היתה שילה ליהודה אלא לאפרים.

ודע כי בס' השומרונים כתוב מבין דגליו בדל"ת, וכן בתרגום שומרוני מתורגם מבין סדריו. וכבר הסכימו ראז' וגעז' שאינו אלא תקון. ולענין מלת שילה בס' השומרונים כתוב שלה בלא יו"ד וגם בתרגומים הניחו המלה כן בלא תרגום, נראה שפירשוה גם הם שם העיר שילה.

יבֹא שִׁילָה וְלוֹ יִקְהֶת עַמִּים: יא אֲסָרִי לְגַפְן עֵירָה וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹו כַּבֵּס בֵּינָן לְבָשׁוּ וּבְדַם-עֲנָבִים סוּתָה:

אלו ישראל, "ואנכי נטעתך שורק" (ירמיה ב, רש"י כא): בני אתנו. "יבנון היכלה", לשון "שער האיתון" בספר יחזקאל (מ, טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים: "גפן" – אלו צדיקים. "בני אתנו" – עבדי אוריתא באולפן, על שם "רכבי אתנות צחרות" (שופטים ה, י). [כבס ביין" – היא ארגון טב לבושה, שצבועו דומה ליין. וצבעונין הוא לשון "סותה", שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר לתן עיניו בה, ואף רבותינו פרשו בתלמוד לשון הסתת שכרות, במסכת כתבות (קיא ע"ב). ועל היין – שמא תאמר: אינו מרוה, תלמוד לומר: "סותה":

ביבמות (קו ע"ב). ויכל היה לומר 'קהית עמים': (יא) אסרי לגפן עירה. נתבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין. איש יהודה יאסר לגפן עיר אחד ויטעננו מגפן אחת, ומשורק אחד בן אתון אחד: שרקה. זמורה ארוכה, קורייד"א בלעז: כבס ביין. כל-זה לשון רבוי יין: סותה. לשון מין בגד הוא, ואין לו דמיון במקרא: אסרי. כמו אוסר, דוגמתו: "מקימי מעפר דל" (תהלים קיג, ז), "הישבי בשמים" (תהלים קכג, א). וכן "בני אתנו" כענין זה. ואנקלוס תרגם במלך המשיח: "גפן" – הם ישראל. "עירה" – זו ירושלים. "שורקה" –

(יא) אסרי לגפן וכו': הכל סימן לברכת הארץ, ולריבוי הגפנים והיין הטוב בארצו של יהודה. שד"ל אסרי: בינוני בתוספת יו"ד, כמו 'המגביהי לשבת, המשפילי לראות... מקימי מעפר דל' (תהלים קי"ג ה'-ז).

אסרי לגפן עירה: ולא יחוש שהעיר ישחית הגפן.

ולשרקה: גפן מובחרת. ואמרו הקדמונים שהיא גפן שענביה אין בהם חרצן (uva senz'osso) וגם בלשון ערבי שריק ענינו גפן מובחרת. ואולי המלה נגזרת מן ריק, ועל שם שאין בו חרצנים, וכן אילני סרק, ריקים מפרי, וכן בסורי סריקא vacuus, vanius, inanis.

בני אתנו: בן אתנו, והיו"ד יתרה. ויתכן ג"כ שתהיה הקריאה בְּנֵי לשון רבים.

כבס ביין לבושו: גם זה מרוב היין, כי הדורך הענבים בגדיו מתלכלכים ביין, כטעם 'מדוע אדם ללבושיך ובגדיך כדורך בגת' (ישעיה ס"ג ב). וכאן הוא אומר כי מרוב הענבים שידרוך, יתאדמו כל בגדיו כאלו כבסם ביין (רשב"ם).

סותה: לפי ענינו פירושו כמו כסותו. והשומרונים הגיהו כסותו. ומוהר"ר מרדכי מורטארה אומר כי אולי שורש סות תחלת הוראתו כסוי, והמסית נקרא כן מפני שכל השתדלותו היא לכסות ולהסתיר מעיני המוסת את הטענות העומדות נגד מה שכוונתו ליעץ אותו. וכבר הייתי מתמיה על מה שכתב רש"י 'עבדי אוריתא באולפן ע"ש רוכבי אתונות צחרות', ותלמידי גדעון פינצי הזכירני כי הוא לקוח ממה שאמרו בערובין נ"ד ב' רוכבי אתונות אלו תלמידי חכמים שמהלכים מעיר לעיר וכו'. במקום שכתב ברש"י 'ויטעננו מגפן אחת' כתוב בכ"י שלי 'ויטענו', ונכון.

יב חַכְלִילִי עֵינַיִם מֵיַיִן וּלְבַן־שָׁנַיִם מִחֶלֶב: יג זְבוּלֹן לְחֹף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחֹף אֲנִית וִירְכָתוּ עַל־צִידוֹן: יד יִשְׁשַׁכֵּר

אניות, במקום הנמל שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג, יח): "שמח זבולן בצאתך, ויששכר באהליך" – זבולון יוצא בפרקמטיא, ויששכר עוסק בתורה באהלים: וירכתו על־צידוֹן. סוף גבולו יהיה סמוך לצידוֹן. "ירכתו" – סופו, כמו (שמות כו, כב): "ולירכתי המשכן": (יד) יששכר חמור גרם. חמור בעל עצמות. סובל עול תורה, כחמור חזק שמתעניין אותו משאוי כבד: רבץ בין המשפטים. חמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח – רובץ בין התחומין, בתחומי העירות שמוליך שם

רש"י (יב) חכלילי. לשון אודם, כתרגומו. וכן (משלי כג, כט): "למי חכללות עינים", שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין: מחלב. מרב חלב שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן. וכן פרוש המקרא: אדם עינים יהא מרב יין, ולבן־שנים יהא מרב חלב. ולפי תרגומו – "עינים" לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרות: לשון מעינות וקלוח היקבים "נעוהי" – יקבים שלו. ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (עד ע"ב): נעוה ארתחו. "יחורן בקעתה" – תרגום של שנים, לשון "שני הסלעים" (ע"פ שמואלא יד, ד): (יג) לחוף ימים. על חוף ימים תהיה ארצו. "חוף" כתרגומו: ספר, מרק"א בלעז. והוא יהיה מצוי תדיר על חוף

שד"ל (יב) חכלילי: לא נמצא לו רע אלא 'חכלילות עינים' (משלי כ"ג כ"ט), וענינו אדם, ונמצא לו סיוע בל' ערבי. וגעז' (על פי ל' ערבי ג"כ) מפרש ענין כהיית עינים מפני השכרות. ורמב"ן אומר שהוא הפוך מן כחל.

מיינ: מרוב היין, וכן מחלב, מרוב החלב, והמ"ם משמשת הרבה להורות על הסבה, כמו 'מחטאת נביאיה' (איכה ד' י"ג).

(יג) זבולן לחוף ימים ישכון: וכן היה, שנחלת זבולון בין ים כנרת (ים טבריה) והים הגדול. והוא לחוף אנית: הוסיף לה לבאר שתהיה לו תועלת מקרבת הים על ידי המסחר, ולכך סיים 'ירכתו על צידוֹן', שקצה נחלתו יהיה אצל צידוֹן שהיתה מפורסמת במרקלתה.

חוף: שפת הים, שהים חופף שם ומתחכך (רשב"ם). ושרש חפף ידוע בל"ח להוראת החיכוך, כמו 'נזיר לא יחוף ראשו באדמה' (ביצה ל"ה ע"ב). ואין ענין חוף נמל (portus). ירכתו: לשון קצה, כמו 'ירכתי ארץ' (ירמיה ו' כ"ב). וקלעריקוס אומר כי ממה שלא הזכיר צור שהיא קרובה לזבולון יותר מצידוֹן נראה שעדיין לא נבנתה צור. וכן הוכיח Yoan. Marsham כי צידוֹן עתיקה מצור; והנה גם זו ראייה על קדמות הפרשה הזאת.

(יד) יששכר חמור גרם: גרם ענינו עצם, ובערבי גוף, ואומרים בערבי פָּרֶשׁ גָּרֶס סוס גדול, בעל גוף, בעל בשר, וכן חמאר גרם, חמור גדול וחזק, והחמור בארצות המזרח הוא יותר יפה וחזק ואיננו נבוה כמו שהוא אצלנו (ראו' געז'), וקרוב לזה עצום מן עצם. ואולי מזה Gar mari על שם חזקם בימי קדם.

חֲמֹר גָּרַם רִבְץ בֵּין הַמְּשֻׁפְּתִים: טו וַיֵּרָא מְנַחָה כִּי טֹב וְאֶת־הָאָרֶץ כִּי נַעֲמָה וַיֵּט שַׁכְּמוֹ לְסִבְלָ וַיְהִי לְמִסַּעֲבָד:

פרקמטיא: (טו) וירא מנחה כי טוב. ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פרות: ויט שכמו לסבל. עול תורה: ויהי. לכל-אחיו ישראל: למסעבד. לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר (דבה"א יב, לג): "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, לדעת מה-יעשה ישראל ראשיהם מאתים" – מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל-אחיהם על פיהם: ויט שכמו. השפיל שכמו, כמו: "ויט שמים" (שמואל-ב כב, י), "הטו אזנכם" (תהלים עח, א). ואנקלוס תרגמו

בין המשפּתים: שרש שפת ידוע בעניין שפיתת הקדרה כלומר עריכתה על האש, 'שפות' שד"ל הסיר הגדולה' (מלכים ב' ד' ל"ח), 'שפות הסיר שפות' (יחזקאל כ"ד ג'), ובלשון מושאל על כל עריכה ושימה, 'ה' תשפות שלום לנו' (ישעיה כ"ו י"ב), 'ולעפר מות תשפּתני' (תהלים כ"ב ט"ז). ומשפּתים וּשְׁפָתִים נמצא במליצות המורות על מנוחה והשקט 'למה ישבת בין המשפּתים' (שופטים ה' ט"ז), 'אם תשכּוּן בין שפּתים' (תהלים ס"ח י"ד), וכן כאן 'רבץ בין המשפּתים וירא מְנַחָה כי טוב'. (רק פעם אחת (יחזקאל מ' מ"ג) נמצא שפּתים להוראה אחרת, ואולי קריאתו הנכונה שְׁפָתִים). ונראה (כדעת Coccejus וראו' בתהלים ס"ח ועזו') שהכוונה במשפּתים, מחיצה של קנים הערוכים זה בצד זה, שהבהמות כלואות שם. ואנקלוס והיררונימוס (ואחיהם רש"י רשב"ם וראו') תרגמו בין התחומים (inter terminos), והמתרגם האלכסנדרני, תרגם בין הנחלות, בין השדות. ורד"ק פירש שתי משואות שנותנים על החמור אחת מכאן ואחת מכאן, כלומר שהוא כל כך חזק שהוא רובץ ביניהם וקם עמהם. וזה שבוש, שאם הוא רובץ אינו קם, ולהיות רובץ עם המשא אין בזה גבורה, כי המשא נוגע בארץ, וכטעם 'כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו' (שמות כ"ג ה').

(טו) וירא מְנַחָה כי טוב: המפרשים פירשו מנוחה מקום המנוחה, כלומר ארצו ונחלתו כמו 'אל המנוחה ואל הנחלה' (דברים י"ב ט'). וכן תרגם אנקלוס חולקא, ויתכן שיהיה כמשמעו, המנוחה ישרה בעיניו (כטעם רובץ בין המשפּתים). וראה ג"כ כי אחזת נחלתו טובה ונעימה, על כן הטא שכמו לסבול לתת מס, והיא דרך משל על דרך החמור שנוטה שכמו לסבול המשא, ואח"כ פירש הנמשל ואמר שהיה למס עובד, וזה כי לרבוני תבואת אדמתו לא יכבד עליו המס. והכוונה שלא יהיה שבטו אוהב מלחמות, ויבחר לתת מס למלכי הגוים מלהלחם. אולי כך היה טבעו של יששכר, להיות אוהב שלום וסבלן, ולפיכך קראו חמור גרם. ומהרש"ד דקדק כי בד"ה א' י"ב נאמרו בכל השבטים תארי אנשי צבא הולכי בקרב, וביששכר כתוב (שם פס' ל"ב) 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל', שהיו חכמים ונבונים בעצות, ולא אנשי המלחמה. וכן חז"ל אמרו (ב"א פ' צ"ט סימן י') שהיו בני יששכר עוסקים בתורה, וכן משה אמר 'ויששכר באהליך' (דברים ל"ג י"ח).

כי טוב: שהיא דבר טוב.

למס עבד: יהושע ט"ז י', ומלכים א' ט' כ"א.

טז דן יִדִין עֵמוּ כְּאֶחָד שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל: יז יְהִי־דָן נַחֵשׁ

כל-ישראל יהיו כאחד עמו, ואת כולם ידין. ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש: "כאחד שבטי ישראל" – כמיוחד שבשבטים, הוא דוד שבא מיהודה: (יז) שפיפן. הוא נחש. ואומר אני, שקרוי כן על שם שהוא נושף, כמו

רש"י בפנים אחרים: "ויט שכמו לסבל" מלחמות ולכבש מחוזות, שהם יושבים על הספר, "ויהי" האויב כבוש תחתיו "למס־עובד": (טז) דן יִדִין עֵמוּ. ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו (דברים לב, לו): "כי־ידין ה' עמו": כאחד שבטי ישראל.

שד"ל (טז) דן יִדִין: לשון הנופל על הלשון.

ידין: יריב ריבם, כמו 'שפטני אלהים וריבה ריבי' (תהלים מ"ג א'), 'שפטו יתום ריבו אלמנה' (ישעיה א' י"ז), 'דנני אלהים' (בראשית ל' ו'), 'ודין עני ואביון' (משלי ל"א ט').

עמו: בני שבטו.

כאחד שבטי ישראל: יש מפרשים אחרי אנקלוס כל שבטי ישראל כאחד, ולפי זה היה ראוי לקרוא כְּאֶחָד. וראב"ע פירש כאחד מבני הגבירות, אמנם היכן מצאנו שלא יהיו בני השפחות בכלל שבטי ישראל כבני הגבירות? ולדעתי שבת ענינו שופט, קצין, וראש, כמו 'וקם שבת מישראל' (במדבר כ"ד י"ז), 'הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות את עמי את ישראל' (ש"ב ז' ז'), 'ראשיכם שבטיכם' (דברים כ"ט י'). ואולי עיקר המלה מענין שרביט הממשלה, ויהיה שבת במקום תומך שבת (עמוס א' ה' ו'), או בעל שבת. ויתכן ג"כ לפרשו בלא חסרון שום מלה, כי שבת הוא כנוי לאבות המטות, כגון ראובן ושמעון נקראים שבטים, ובניהם נקראים מטה ראובן, מטה שמעון, אינם נקראים בל' מקרא שבת ראובן שבת שמעון, והנה שבת ענינו ראש המשפחה, והושאל לשאר ראשים ונשיאים; ומן שבת נגזר אח"כ שרש שפט: והנה אמר דן יושיע את בני שבטו וכו' וכו'. והנה מליצת 'כאחד שבטי ישראל' גם היא לשון הנופל על הלשון דן יִדִין, כי שבת כולל ענין שופט ודיין, ואח"כ הושאל לפעמים שם שבת להוראת מטה ומשפחה, כגון 'עשרה אנשים למאה לכל שבטי ישראל' (שופטים כ' י'). והנה אמר דן יושיע את בני שבטו כאחד מראשי ישראל ושופטיו ומושיעיו. ויש מפרשים זה על שמשון, ורשב"ם מפרש על שהיה שבת דן מאסף לכל המחנות, שהיה הולך בסוף הדגלים (במדבר י' כ"ה), והיה צריך להלחם במי שיבא לזנב הנחשלים. והנכון שזה להיות דן יושב על הגבול לצד צפון (מדן עד באר שבע) אשר משם תפתח תמיד הרעה לישראל מפני חיל ארם ובבל, והנה אמר שיושיע את בני שבטו כאחד ממושיעי ישראל, ושיהיה כנחש עלי דרך נגד האויב (יח"ף).

(יז) הנושף עקבי סוס: מיד שישוך עקבי הסוס, הסוס ורוכבו נופלים, וזה להיות השפיפון בעל אָרֶס, שאינו צריך לנשוך, כי הסוס נרתע ומתחלחל, ורוכבו נופל לארץ. והנה השפיפון נחש קטן לא יוכל לנשוך הסוס בבטנו או להתכרך סביבותיו כמו שעושים הנחשים הגדולים; ויתכן שהוא נחש קטן ואולי (כדעת שש"א) אותיות ון שבסופו מורות על קטנותו; ואנקלוס תירגם פתנא; והיירונימוס בושארט וראז' תרגמו cerasta והוא נחש אשר לו כמין קרנים בראשו (tentacula) ומזה נקרא cerasta לשון χέρας שענינו קרן. ואנקלוס והמתרגם הסורי תרגמו

עַל־יֶדְרָךְ שְׁפִיפֹן עַל־יֶאֱרַח הַנִּשְׁךְ עֶקְבֵי־סוֹס וַיִּפֹּל רֶכְבּוֹ אַחֲזֹר: יח לִישׁוּעַתְךָ קוּיִתִּי יְהוָה: חמישי יט גֹּד גְּדוּד

(בראשית ג, טו): "ואתה תשופנו עקב": הנשך עקבי־סוס. כך דרכו של נחש. ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס, ונופל רכבו אחור, שלא נגע בו. ודוגמתו מצינו בשמשון (שופטים טז, כט): "וילפת שמשון את־שני עמודי התורן" וגו', ושעל הגג מתו. ואנקלוס תרגם: "כחיוי חורמן" – שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו, והוא "צפעוני", וקרוי "חורמן" על שם שעושה הכל חרם. "וכפתנא" – כמו פתן. "יכמן" –

יארב: (יח) לישועתך קויתי ה'. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו, וסופו לומר (שופטים טז, כח): "זכרני נא וחזקני נא, אך הפעם" וגו': (יט) גֹד גְּדוּד יגודנו. כולם לשון גודד הם, וכך חברו מנחם. ואם תאמר: אין גודד בלא שני דלתי"ן? יש לומר: "גדוד" שם דבר צריך שני דלתי"ן, שכן דרך תבה בת שתי אותיות להכפל בסופה, ואין יסודה אלא שתי אותיות, וכן אמר (משלי כו, ב): "כצפור לנוד", מגזרת (איוב ז, ד): "ושבעתי

מלת נחש תַרְמֵן, ויעקב Edassenus איש סורי כתב כי זה (תַרְמֵן) מין נחש רע ומזיק משאר נחשים והוא יושב ומסתתר בדרכים ובין ירק עשב דומם ובלתי מתנועע: וכל זה על שבת דן ולא על שמשון. ברש"י כ"י שבידי ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס ונופל רוכבו שלא נגע בו (וכן נכון).

(יח) לישועתך קויתי ה': כשבא לברך את גד עלה בדעתו לומר גם עליו לשון הנופל על הלשון, כי גד ענינו מזל טוב, והיה יכול לומר: גד, טוב יהי גְדוּ, או גד יהי אתו, וכיוצא בזה; אך מיד נמלך מעצתו וראה כי בה' לבדו ראוי לבטוח, ולא במזלות ובצבא השמים, על כן אמר לישועתך קויתי ה', ולא לישועת המזל; ומיד בקש ומצא לשון אחר נופל על הלשון, בלא הזכרת המזל, ואמר 'גד גודד יגודנו' (אאז"ל), ונכון מאד. ולפי זה טעמי הפסוק הזה מוטעים, והוא צריך למרכא טפחא, כי כנוי לישועתך חוזר לה', לא לדן, ודוגמתו 'שברתי לישועתך ה' (תהלים קי"ט קס"ו). ופירוש מהרש"ד (ואחריו יש"ר) כי חזק החולי על יעקב וכו', הוא שבוש שהרי יודע היה יעקב שהוא מת, ואם התפלל לחיות עוד שעה קלה עד שישלים ברכתיו אין זו ישועה. והערדער אומר כי להיות דן יושב על הגבול התפלל יעקב לישועת ה'. אמנם אין קויתי לשון תפלה.

(יט) גֹד גְּדוּד יגודנו וגו': יגודנו לשון גודד, כמו 'לעלות לעם יגודנו' (חבקוק ג' ט"ז) 'יגודו על נפש צדיק' (תהלים צ"ד כ"א).

והוא יגד עקב: לשון כריתה, כמו 'גדו אילנא' (דניאל ד' י"א) (רדק). וכן המנהג כשאומרים לשון נופל על לשון פעם אחר פעם, אומרים אותו בהוראות שונות. והנה יגד כתוב חסר וקרוב שהוא מן הכפולים, וקריאתו יגד. ומצאנו ההוראות האלה במלת התגודד, 'לא תתגודד' (דברים י"ד א'), לשון חיתוך, 'ובית זונה יתגודדו' (ירמיה ה' ז') לשון קבוץ גדודים גדודים. וטעם יגוד עקב, שינוסו מפניו, והוא יִזְנַבּם מאחור. ואולי מ"ם של מאשר שייכה למלת עקב והוא יגוד עקבם: אשר שמנה לחמו.

יְגוֹדְנוּ וְהוּא יִגְדֵנוּ עֵקֶב: כַּמֵּאֲשֶׁר שְׁמֵנָה לַחֲמוֹ וְהוּא יִתֵּן מֵעֲדֵנֵי מֶלֶךְ: כא נִפְתְּלֵי אֵילָה שְׁלַחַה הַנֶּתֶן אֲמָרֵי-

שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל-חלוץ, עד שנכבשה הארץ: והוא יגד עקב. כל-גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן, ולא יפקד מהם איש: עקב. בדרך ובמסלולם שהלכו ישובו, כמו (תהלים עז, כ): "ועקבותיך לא נדעו", וכן (שיר השירים א, ח): "בעקבי הצאן". בלשון לעז טרצי"ש: (ב) מאשר שמנה לחמו. מאכל הבא מחלקו של אשר — יהא שמן, שיהיו זיתים מרובים בחלקו והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו משה (דברים לג, כד): "וטבל בשמן רגלו", כמו ששינו במנחות (פה ע"ב): פעם אחת הצרכו אנשי לודקיא לשמן וכו': (כא) אילה שלחה. זו בקעת גינוסר, שהיא קלה

רש"י נדדים". "שם נפל שדוד" (שופטים ה, כז), מגזרת (תהלים צא, ו): "ישוד צהרים". אף "יגוד" "יגודנו" ו"גדוד", מגזרה אחת הם. וכשהוא מדבר בלשון 'פעל' — אינו כפול, כמו: "יגוד", "יגוד", "יגוד", "ישוד", "ישוד", "ישוד", וכשהוא 'מתפעל' או 'מפעיל' אחרים — הוא כפול, כמו: "יתגודד", "יתרומם", "יתבולל", "יתעודד". ובלשון 'מפעיל' — "יתום ואלמנה יעודד" (תהלים קמו, ט), "לשובב יעקב אליו" (ישעיה מט, ה), "משבב נתיבות" (ישעיה נח, יב). "יגודנו" האמור כאן, אינו לשון שיפעילוהו אחרים, אלא כמו יגוד הימנו, כמו (ירמיה י, כ): "בני יצאני" — יצאו ממני. "גד גדוד יגודנו" — גדודים יגודו הימנו,

שד"ל (כ) מאשר שמנה לחמו: Nominativus absolutus, כמו 'הצור תמים פעלו' (דברים ל"ב ד'), וכן 'גד גדוד יגודנו'. ושמשון יינטילומו ע"ה אומר כי יש לחזק קריאת אשר בלא מ"ם ממה שאנו רואים בברכות האלה שמות השבטים כלם בתחלת המאמר ובלא שום אות משמשת. רק ביוסף לבדו הקדים לשמו מלת 'בן פורת', וכבר יכול היה לומר בְּלֶתֶן יוסף בן פורת עלי עין, כמו שאמר 'נפתלי אילה שלוחה', 'בנימן זאב יטרף'. אפס כי מאהבתו את יוסף רצה לכפול עליו התאר בן פורת. ורמבמ"ן פירש בדוחק גדול כל היוצא מאשר הנה לחמו שמנה. והחזקוני פירש גד שמנה לחמו יותר מאשר ואשר יתן מעדני מלך, וזה נכון ליישוב הפסוק. שמנה לחמו: אין לחם לשון נקבה (כדעת ראב"ע וראו'). אלא הוא כמו 'זמאכלו בראה' (חבקוק א' ט"ו), דבר בריא, דבר שְׁמֵן, כמו 'קטנה או גדולה' (במדבר כ"ב י"ח).

מעדני מלך: מעדניכם ראויים למלכים. רשב"ם פירש שיתן מס למלך ישראל שמן זית יקר שסכין בו לעדן את הבשר, כמו שאמרו במנחות דף פ"ו. וכן משה אמר על אשר 'וטבל בשמן רגלו' (דברים ל"ג כ"ד). ואין להביא ראיה מכאן על איחור זמן הברכות האלה (כדעת Heinrichs) כאילו היה אז מלך בישראל; שהרי די שהיה בימי יעקב מלך באומות, כגון במצרים, לשיאמר מעדני מלך, מעדנים יקרים הראויים למלך. ורשב"ם פירש שיתן מס למלך ישראל שמן זית יקר וטוב שסכין בו לעדן את הבשר, כמו שאמרו במנחות דף פ"ו, וכן משה אמר על אשר 'וטבל בשמן רגלו'.

(כא) נפתלי אילה שלוחה: אילה משולחת לרוץ (רש"י).

הנותן: שב על נפתלי, לא על אילה שהיא נקבה.

שֶׁפֶר: כַּב בֶּן פָּרֶת יוֹסֵף בֶּן פָּרֶת עֲלֵי־עֵין בְּנוֹת צַעֲדָה

לבשל פרותיה, כאילה זו שהיא קלה לרוץ. "אילה שלחה" – אילה משלחת לרוץ: הנתן אמרי־שפר. כתרגומו. דבר אחר: על מלחמת סיסרא נתנבא – "ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי" וגו' (שופטים ד, ו), והלכו שם בזריזות. וכן נאמר שם לשון שלוח: "בעמק שלח ברגליו" (שופטים ה, טו): הנתן אמרי־שפר. על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב, כשערער עשו על המערה, במסכת סוטה (יג ע"א). ותרגומו:

"יתרמי עדבה" – יפול חבלו, והוא יודה על רש"י חלקו אמרים נאים ושבח: (כב) בן פרת. בן חן. והוא לשון ארמי: אפריון נמטה לרבי שמעון. בסוף בבא מציעא (ק"ט ע"א): בן פרת עלי־עין. חנו נטוי על העין הרואה אותו: בנות צעדה עלי־שור. בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביפיו. ובנות הרבה, צעדה כל־אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם: "עלי־שור" – על ראיתו, כמו (במדבר כד, ז): "אשורנו ולא קרוב". ומדרשי אגדה יש רבים, וזה נוטה

אמרי שפר: אמרי נעם, מלשון שפיר בארמי, וכן 'אף נחלת שפרה עלי' (תהלים ט"ז ו), שענינו שד"ל יפה. רש"י ורלב"ג פירשו על ברק בן אבינועם שמהר ללכת בשליחות דבורה, ולבסוף שרו שירה. ורשב"ם פירש גבורים, קלים כאילות, כדכתיב 'גברי החיל אשר צבא למלחמה ערכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר' (ד"ה א' י"ב ט), וכן 'משוה רגלי כאילות' (תהלים י"ח ל"ד), ובשובם מן המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות מְשֻׁפְרוֹת של נצחון המלחמה. ודון יצחק ורמבמ"ן וראז' וגעז' פירשו שיצאו ממנו בעלי צחות המליצה. וקלעריקוס מפרש אילה שלוחה, משולחת והולכת אנה ואנה אל כל אשר תחפוץ, והוא סימן החפשויות, ופירש 'הנותן אמרי שפר', מלשון 'שפר קדמי' (דניאל ג' ל"ב), מדבר מה שטוב בעיניו בלא יראת אדם; וזה דחוק. והמתרגם האלכסנדר תרגם אֵילָה שלוחה (arbor diffusa), ותרגם אמרי שפר פרות יפים; והלכו אחריו בושארט והערדער, וקראו אַמְרִי לשון ענף. Vriemaet קורא אַמְרִי בדגש המ"ם, מלשון אַמֵר בארמי שענינו שָה, ואומר שאולי נאמר ג"כ על קטני האֵילָה; וגעז' דחה את דבריו, כי כתוב הנותן לא הנותנת. ודעת Jac. Robertson בספרו Clavis Pentateuchi שנמשל נפתלי לאילה על אודות נחלתו שהיתה ארץ הרים, ועל מדת הקלות והחן שאולי היתה בו; ופירש הנותן אמרי שפר carminum in laudes suas ואיינו רחוק שיהיה הפסוק הזה נאמר על נפתלי עצמו ועל תכונתו ומדותיו, כדרך שאמר על יוסף 'זימררוהו ורבו וישטמוהו' וכו' שהכוונה על מה שאירע ליוסף עצמו. ולפי זה שֶׁבַח את נפתלי ולא ברכו, ואנחנו לא נבין שבחו כי לא ידענו תכונתו. ואולי היה נפתלי בעל שמחה שמח בחלקו ורץ כצבי כדרך עליזי לב, ומדבר אמרי נעם. ואולי טעם 'הנותן אמרי שפר', נותן תודה לאלהיו על נחלתו אשר שפרה עליו (וזה מתיישב יותר על מלת הנותן, ומלת שפר לפי זה יהיה ענינה contentezza). ולפי זה יש כאן גם ברכה, כי ברכו שכן יהיה תמיד: שֶׁמַח ומודה לאל; וזה נ"ל יותר קרוב בפירוש המקרא הסתום הזה, וקרובה לזה דעת אנקלוס. (כב) בן: נטיעה, כמו 'ועל בן אמצת לך' (תהלים פ' ט"ז) (ראב"ע). ועל הדרך הזה שם יונק ויונקת ועוללות הושאלו על הצמחים.

עֲלֵי-שׁוֹר: כג וַיִּמְרְרוּהוּ וְרָבּוּ וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְּעַלֵי חֲצִים:

עין רעה. ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים, שאין עין רעה שולטת בהם: (כג) וַיִּמְרְרוּהוּ וְרָבּוּ. וַיִּמְרְרוּהוּ אַחִיו, וַיִּמְרְרוּהוּ פוּטִיפֵר וְאִשְׁתּוֹ לְאֶסְרוֹ, לְשׁוֹן "וַיִּמְרְרוּ אֶת-חֵייהֶם" (שמות א, יד): וְרָבּוּ. נַעֲשׂוּ לוֹ אַחִיו אֲנָשֵׁי רִיב. ואין הלשון הזה לשון 'פעלו', שאם כן היה לו לנקד 'ורבו', כמו (במדבר כ, יג): "המה מי מריבה אשר-רבו" וגו'. ואף אם לשון רבית חצים הוא, כך היה לו להנקד. ואינו אלא לשון 'פועלו', כמו (ירמיה ב, יב): "שמו שמים", שהוא לשון 'הושמו', וכן (איוב כד, כד): "רומו מעט", שהוא לשון 'הורמו'. אלא שלשון "הורמו" ו"הושמו" – על ידי אחרים, ולשון "שמו" "רמו" "רבו" – מאליהם הוא, משוממים את עצמם, נתרוממו מעצמם, נעשו אנשי ריב, וכן (ישעיה כג, ב): "דמו ישבי אי" – כמו 'נדמו'. וכן תרגם אנקלוס: "ונקמוהו": **בעלי חצים**. שלשונם כחץ. ותרגומו [מרי פלגותא] לשון

רש"י לישוב המקרא: **פרת**. תי"ו שבו הוא תקון הלשון, כמו (קהלת ג, ח): "על-דברת בני האדם": **שור**. כמו 'לשור'. דבר אחר: "עלי-שור" – בשביל לשור. ותרגום של אנקלוס: "בנות צעדה עלי-שור" – "תרין שבטין יפקון מבנוהי" וכו'. וכתב "בנות" על שם בנות מנשה בנות צלפחד, שנטלו חלק בשני עברי הירדן. "ברי דיסגי יוסף". "פרת" – לשון פריה ורביה. ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון. בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב (בראשית לג, ז): "נגש יוסף ורחל וישתחוו" – אמר יוסף: רשע זה עיני רמה, שמא יתן עיניו באמי. יצא לפניו, ושרבב קומתו לכסותה. והוא שברכו אביו: "בן פרת" – הגדלת עצמך יוסף 'עלי עין' של עשו, לפיכך זכית לגדולה: **בנות צעדה עלי-שור**. להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו לענין שלא תשלט בזרעו

פרת: תאר ל' נקבה, כמו פוריה, ובן כשהוא להוראה זאת הוא לשון נקבה, וכן כאן הרבוי ממנה בנות.

עלי עין: אצל עין המים, על דרך 'כעץ שתול על פלגי מים' (תהלים א' ג).
בנות: ענפי הנטע הזה.

צעדה עלי שור: יגבהו ויעלו על הקיר 'עלו בשרותיה ושחתו' (ירמיה ה' י), וכן 'בין שורתם יצהירו' (איוב כ"ד י"א) והמשל לקוח מן הגפן.

בנות צעדה: רבוי הנקבות פעמים רבות יבא אחריו הפעל בלשון יחיד, כמו 'תשיגהו כמים בלהות' (איוב כ"ז כ'), 'ועיניו קמה' (שמואל א' ד' ט"ו), 'כי קמה על בכל מחשבות ה' (ירמיה נ"א כ"ט), 'מפי עליון לא תצא הרעות והטוב' (איכה ג' ל"ח), 'וחטאתנו ענתה בנו' (ישעיה נ"ט י"ב), 'מחשבות בעצה תכון' (משלי כ' י"ח), וכן המנהג גם בל' ערבי. ובס' הכותים בני צעירי עלי שור, ויוסף לא הצעיר (כי בנימין צעיר ממנו), ולמה יזכירוהו בתאר פחות, והוא היה בדעתו לגדלו על אחיו? (כג) וַיִּמְרְרוּהוּ: לשון 'וימררו את חייהם' (שמות א' י"ד). ונ"ל כי לא יתכן זה לפי מליצת המאמר, שהוא אומר 'ותשב באיתן קשתו' וכו', לומר שנלחמו לו ולא יכלו לו, לפיכך אני מפרש מענין 'זיתמרמר אליו ויך את האיל' (דניאל ח' ז), 'זיתמרמר מלך הנגב ויצא ונלחם עמו' (שם י"א י"א), לשון התגרות, התגררו בו במרירות ובשנאה קשה, וכן תרגם אנקלוס ואתמררו עמיה.

כד וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְּזוּ זְרַעֵי יָדָיו מִיַּד אֲבִיר יַעֲקֹב

"ותהי המחצה" (במדבר לא, לו) – אותן שהיו ראויים לחלוק עמו נחלה: (כד) **ותשב באיתן קשתו**. נתישבה בחזק: **קשתו**. חזקו: **ויפזו זרעי ידיו**. זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון "זהב מופז" (מלכים א' י, יח). זאת היתה לו מידי הקדוש-ברוך-הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רעה אבן ישראל – עקרן

ורבו: לשון יריית חצים והוא קל עבר ממשקל פעול, משרש רבב, כמו 'סִוְפוּ עֲלֵי רִבּוֹי' (איוב ט"ז י"ג), 'וברקים רב' (תהלים י"ח ט"ו), שהם לשון יריית חיצים, כמו שורש רבה (רד"ק). ואמרו רבו ממשקל פעול, להבדילו עם רבו ענין ריבוי (נתה"ש). ודברי רש"י קשה להולמם, כי הוא עושה המלה מבנין פעל, והוא מפרש הוראתה בבנין התפעל. ואולי חשב רש"י כי 'בושו' ו'אורו עיני' (ש"א י"ד כ"ט) הם ג' בנין פעל, ולהיות הוראתם עומדת, והפועל פועל בעצמו, ולא מקבל הפעולה מאחרים, חשב שיתכן להיות פעל להוראת ההתפעל. ומלות שמו רמו דמו שהם צווי מן הקל הם לדעתו עבר פעל.

וישטמהו: הוא פירוש המשל, וכן דעת בעל הטעמים שנתן אתנח תחת ורבו, ועשה אותם שני מאמרים, וכל זה על אחיו ששנאוהו, ולדעת רשב"ם על המצרים שנתנו אותו בבית הסהר. אולי אמר כן בחשבו כי יעקב לא ידע מאומה משנאת בניו את יוסף. ומרדכי מורטארה אומר כי לא יתכן לומר שיעקב לא ידע דבר מזה, שא"כ לא היה מקום לאחי יוסף שיאמרו ליוסף 'אביך צוה' וגו' (למטה נ' ט"ו), אם יוסף היה יודע שלא נודע הדבר לאביו, גם רחוק הוא עד מאד שיחשוב יוסף כי אחיו הגידו הענין לאביהם קרוב למותו, ואם יקשה להרשב"ם כי אחר שהם לא מכרוהו (כדעתו וכדעתנו) לא יתכן לומר וימררוהו ורבו; אין זה כלום

כתב יד:

דפוס ראשון:

כי אע"פ שלא מכרוהו הנה כי הנה יוסף האמין שהם מכרוהו, וכן האמין יעקב, כי בודאי שנואוהו, והיו סבת המכרו.

בניו לא הגידו לו שהשליכוהו לבור כדי שימות שם. ולדעת

דח"א ז"ל הכוונה על הקרובים לשכם, שהיו שונאים לבני יעקב, וקרוב הדבר כי בני יעקב אמרו לאביהם (או הוא עצמו חשב כך והם הניחוהו במחשבתו) כי כשהלך יוסף לראות את אחיו בשכם טעה בדרך והלך בדרך רחוקה ופגעו בו לסטים בעלי חצים ובקשו להרגו, וה' היה אתו והתקומם נגדם ונמלט מידם, ואח"כ לא ידע הדרך לשוב לבית אביו, ופגעו בו אחרים ותפשוהו ומכרוהו לעבד. והוא אומר כי רחוק הוא שימשיל יעקב את בניו (שהיו רועי צאן) לבעלי חצים, גם מאמר 'ותשב באיתן קשתו' לא יתכן אם הכוונה על אחיו כי הנה יוסף לא התקומם נגדם כלל, אך נשאר כצאן לטבח יובל.

(כד) **ותשב באיתן קשתו**: כלפי מה שאמר כי בעלי חצים נלחמו בו, אמר כי אמנם קשתו גברה על קשתם ונצבה נגדם באיתן ובחוזק.

מִשֶׁם רָעָה אֲבִן יִשְׂרָאֵל: כה מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעְזְרְךָ וְאֵת שְׂדֵי

זרועי ידיו", כמו 'ויפוצו', שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו. "מידי אביר יעקב", שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו'. כדאיתא בסוטה (לו ע"ב): (כה) **מאל אבין**. היתה לך זאת, והוא יעזרך: **ואת שדי**. ועם הקדוש-ברוך-הוא היה לך, כשלא שמעת לדברי אדונתך, והוא יברכך: **ברכת שדים ורחם**. "ברכתא דאבא

בשביל שאיתנו של הקדוש-ברוך-הוא היתה לו לקשת ולמבטח. "בכך יתרמא דהב על דרעהו", לכך 'ויפזו זרעי ידיו', לשון פז. "אבן ישראל" – לשון נוטריקון: "אב ובן" – אבהן ובנין, יעקב ובניו: [ורבותינו דרשו: "ותשב באיתן קשתו" על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו "קשת", על שהזרע יורה כחץ. "ויפזו

רש"י

איתן: הוא ג"כ שם דבר, כמו 'וישב הים לפנות בקר לאיתנו' (שמות י"ד כ"ז).

שד"ל

ויפזו זרעי ידיו: היו זרועיו קלים בדריכת הקשת, לשון 'מפזז ומכרכר' (שמואל ב' ו' ט"ז). וקרוב לזה שרש פחו ושורש חפו על קלות התנועה.

מידי אביר יעקב: זאת היתה לו מידי האל שהוא אביר יעקב. ואביר לשון אברה מטעם 'ישאהו על אברתו' (דברים ל"ב י"א), 'אברתו יסך לך' (תהלים צ"א ד') ענין הגנה, כענין 'אשר באת לחסות תחת כנפיו' (רות ב' י"ב).

משם רעה וכו': יש מפרשים (הביאם ראב"ע) משם מאז. וכן פירשו רמבמ"ן וראז', מאותה שעה נעשה יוסף רועה ישראל. ומהרש"ד מפרש משם על המקום שסבל בו צרותיו והוא הבור אשר שמוהו בו, כי מבית האסורים יצא למלוך. ונ"ל כי מאחר שנאמר למעלה 'מידי אביר יעקב', ונאמר למטה 'מאל אבין ויעזרך', ראוי שגם משם רועה וכו' נאמר כלפי מעלה. לפיכך מסכים אני עם המתרגם הסורי שהיה קורא משם בצירי, והוא כטעם 'ישגבך שם אלהי יעקב' (תהלים כ' ב'). וכן תרגם גם הערדער.

רועה אבן ישראל: רשב"ם ורמבמ"ן פירשו רועה בית ישראל, ומהרש"ד וראז' ולפניהם רש"י קוצעיוס וקלער' פירשו רועה ישראל ואבן ישראל, כלומר צור מעוזם סלעם ומפלטים. ואני לא ידעתי למה בתהלים י"ח ג' נקדו ומפלטי פעל ולא ומפלטי שם דבר (וכמו 'אחישה מפלט לי', שם נ"ה ט); כמו סלעי ומצודתי, צורי מגני וקרן ישעי משגבי שבפסוק ההוא; ונראה שנקדו כן להשוותו עם מה שכתוב בש"ב כ"ב ב', ושם כתוב ומפלטי לי. ולא יתכן לומר ומפלטי לי, כי מלת לי מיותרת, ועל כרחנו צריך לומר כי שם הוא בינוני יהודי נוספת כיו"ד 'היושבי' (תהלים קכ"ג א'), 'המגביהי' (שם ק"ג ה'). אלא שהם מפרשים על יוסף, ואני מפרש על האל, וכן דעת געז' (Thesaur. pag. 16). שאבן ישראל כנוי לאל, ולא ידעתי איך הוא מפרש משם.

(כה) **מאל אבין:** הצלחת וגדלת בעזרת אלהי אבין אשר יעזרך לעתיד.

ואת שדי: ומאת.

ברכת שמים מעל: הטל והמטר.

ברכת תהום וכו': מעינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר.

ברכת שדים ורחם: ברכות השמים והארץ, כי השמים הנותנים המטר מגדלים הצמחים, כמו

וַיְבָרֶכֶךְ בְּרֶכֶת שְׁמַיִם מֵעַל בְּרֶכֶת תְּהוֹם רַבְּצַת תַּחַת
 בְּרֶכֶת שְׁדַיִם וְרַחֵם: כו בְּרֶכֶת אַבִּיךָ גָּבְרוּ עַל־בְּרֶכֶת הוֹרֵי
 עַד־תַּאֲוֹת גְּבַעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָה לְרֵאשׁ יוֹסֵף וּלְקַדְקֹד נְזִיר

רש"י בלי מצרים, מגעת עד ארבע קצות העולם, שנאמר (בראשית כח, יד): "ופרצת ימה וקדמה" וגו', מה-שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר (בראשית יג, יד-טו): "שא נא עיניך וראה... צפנה וגו' כי את-כל-הארץ אשר אתה רואה לך אתננה", ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד. ליצחק אמר (בראשית כו, ג): "כי לך ולזרעך אתן את-כל-הארצות האל, והקימתי אתה-השבעה" וגו', זהו שאמר ישעיה (ישעיה נח, יד): "והאכלתיך נחלת יעקב אביך",

ודאמא". כלומר, יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טפה הראויה להריון, והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: שדיים. כמו (שמות יט, ג): "ירה יירה", דמתרגמינן: "אישתדאה ישתדי", אף "שדיים" כאן על שם שהזרע יורה כחץ: (כו) ברכת אביך גברו וגו'. הברכות שברכני הקדוש-ברוך-הוא, גברו והלכו על הברכות שברך את-הוריי: עד-תאות גבעת עולם. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה

רש"ל השדים שמגדלים ומיניקים התינוק, והארץ יולדת הצמחים כמו הרחם, כטעם 'והולידה והצמיחה' (ישעיה נ"ה י') (רד"ק בשם אחרים). ושאר המפרשים פירשו שלא יהיה בזרעו 'רחם משכיל ושדים צמקים' (הושע ט' י"ד). וזה אין לו ענין עם האמור במקרא הזה. ואנקלוס תרגם ברכות אביך ואמך, אמנם השדים והרחם כלם באשה, לא באיש ורש"י תירץ בדוחק.

(כו) ברכת אביך גברו וכו': רוב המפרשים פירשו הורי יולדי, מלשון 'האנכי הרייתי' (במדבר י"א י"ב), כתרגום אנקלוס, אעפ"י שזה באמת רחוק מאד כי אין הזכר הורה, ומאמר אנכי הרייתי אינו אלא בתמיהה. רש"י פירש הברכות שברכני הקב"ה גברו והלכו על הברכות שברך את הורי. ורד"ק ומהרש"ד וקלער' וראז' פירשו הברכות אשר אני מברך אותך יגברו על ברכות הורי שברכו אותי. אמנם רשב"ם (ואחריו הערדער) פירש הורי לשון הרים, והוא כפל לשון של גבעות עולם, והביא ראיה מברכות משה שאמר (דברים ל"ג ט"ו) 'ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם'. ויש סמך לזה מתרגום ירושלמי ברכתא דאבוך יתוספן עלך על ברכתא דבריכו יתך אבהתך אברהם ויצחק דמתילין לטוריא. וכן בתרגום האלכסנדרי מתורגם לשון הר, אלא שהמתרגם ההוא הדביק מלת הורי למילת עד, הורי עד, הרי עד, כמו גבעות עולם. והלכו אחריו י' ד' מיכאעליס, Ilgen, Vater וגעז', אלא שמיכאעליס מגיה הרי, והאחרונים אומרים שמלת הור היא מלה קדמונית, נשאר ממנה רמז בהור ההר, וכן בלשון יוני שקורים להר horos. ומביאים ראיה לקשור שתי המלות הורי עד מגבעות עולם שאחריו ומברכות משה, ומדברי חבקוק (ג' ו') 'וַיִּתְפַּצְצוּ הַרְרֵי־עַד, שְׁחוּ גְבַעוֹת עוֹלָם'. ומלת תאות: מנחם בן סרוק ורש"י וראב"ע ורשב"ם ורד"ק ורמבמ"ן וראז' פירשו לשון גבול וקצה, מלשון 'התאויתם לכם' (במדבר ל"ד י'), כלומר עד סוף גבעות עולם. וזה לדעת קצת (רד"ק וראז') בבחינת הזמן: תהיינה לך הברכות האלה עד סוף העולם, עד שלא ימושו ההרים אשר הם עומדים לעולם.

שד"ל

ולדעת אחרים הוא בבחינת המקום, רש"י פירש ברכה בלי מְצָרִים, וראב"ע שתהינה הברכות גבוהות. אמנם אנקלוס פירש תאות כמשמעו, דחמידו להן רברביא דמן עלמא, וכן קלער' פירש מה שאדם מתאוה על הגבעות, כלומר המרעה הטוב וכיוצא בזה. וגעז' וחבריו גם הם פירשו הדר הגבעות וחמודותן. ואני אומר שאין להוציא מלת תאות מענינה הידוע בכל המקרא, ומעולם לא מצאנו תאוה לענין סוף וגבול, וגם מברכות משה אתה למד, שאמר 'זמראש הררי קדם וממגד גבעות עולם', ותאוה כמו מגד, דבר נחמד, וכן חמודות ומחמדים, וכן 'וכי תאוה הוא לעינים' (למעלה ג' ו'), ומזה נֶאֱוָה נָאָה ונוי'. וכן תאות הוא כנגד ברכות, ברכות הורי עד, תאות גבעות עולם. ומפני שמלת עד איננה מתיישבת לפי זה אצל תאות גבעות עולם, ומאחר שאם נחבר אותה אל ברכות הורי, יהיו שני חלקי המליצה הולכים צמדים כנהוג, ובעבור הראיות המובאות ג"כ מדברי משה ומדברי חבקוק, מוכרח אני להסכים עם געז' וחבריו הקוראים בשיטת המתרגם האלכסנדרני, ברכות הורי עד. אמנם אינני מסכים עמהם במה שהם מחברים מלת על לברכות הורי, ברכות אביך גדולות וגבוהות ועצמות מברכות הררי עד, ראשונה שלא היה לו לסתום אלא לפרש מה הן הברכות האלה אשר למעלה מברכות הררי עד, ועוד כי היל"ל על תאות גבעות עולם, ושלישית כי משה אמר שיהיה לו ממגד גבעות עולם, ולא אמר שברכתו תהיה למעלה ממגד גבעות עולם. גם ראז' כתב כי המליצה הזאת ברכות אביך גברו על ברכות הררי עד, היא מליצה זרה ובלתי נאותה. לפיכך אומר אני כי ברכות אביך גברו על, הוא מאמר בפני עצמו, ומלת על נפרדת, כמו 'ונָאָם הַגִּבֹּר הֶקֶם עַל' (ש"ב כ"ג א'), כלומר למעלה. ושיעור הכתוב כך הוא:

בְּרִכּוֹת אַבְיֶיךָ גִּבְרוּ עַל
בְּרִכּוֹת הוֹרֵי עַד
תְּאוֹת גִּבְעוֹת עוֹלָם
תְּהִיִן לְרֵאשׁ יוֹסֵף
וּלְקָדְקֵד נְזִיר אַחִיו:

כלומר ברכות שאביך מברך אותך גברו וגבהו למעלה למעלה. גבר קרוב בענין לשרש גבה, כמו 'ויגברו המים' (בראשית ז' י"ח), 'המים גברו מאד מאד על הארץ' (שם שם י"ט), 'חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים' (שם שם כ'), 'כי כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו' (תהלים ק"ג י"א). כי גם ברכות הררי עד וברכות גבעות עולם וחמודותיהן תהיין לראש יוסף, תבאנה על ראשו, כטעם 'יחלו על ראש יואב' (ש"ב ג' כ"ט), 'על ראש רשעים יחול' (ירמיה כ"ג י"ט ול' כ"ג). ומלות עד ועולם מורות על גובה בלתי מוגבל, ע"ד 'שוכן עד מרום וקדוש' (ישעיה נ"ז ט"ו). עיין שם פירושי.

נזיר אחיו: פרישא דאחוהי, כלומר בחר אחיו, הנבדל מהם במעלה וחשיבות (רש"י וכן ראז'). ורשב"ם וראב"ע ורמבמ"ן וקלער' מפרשים מלשון נְזִיר, המוכתר ונכבד שבהם, וכן 'מְנַזְרִין כארבה' (נחום ג' י"ז). והראשון נ"ל עקר, כי כן רוב שמוש מלת נזיר הוא מענין הפרשה והבדלה, ולא מענין נזר ונשיאות, ועוד כי יוסף אם היה שר ושליט במצרים לא היה שר על אחיו בפרט, לשַׁקְרָא נשיא אחיו או מלך אחיו. ועוד הנה גם משה השתמש בברכתו במליצה זאת, ואז לא היה יוסף חי ולא היה לשבטו שלטון על שאר שבטים ואולי נזר שענינו עטרה הוא ג"כ מענין

אֲשֶׁר־דָּבַר לָהֶם אָבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אִשׁ אֲשֶׁר כָּבְרָכְתוּ
 בָּרַךְ אֹתָם: כט וַיֵּצֵאוּ אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲנִי נֶאֱסַף אֶל־
 עַמִּי קִבְרוּ אֹתִי אֶל־אֲבֹתַי אֶל־הַמֶּעָרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה
 עַפְרוֹן הַחֲתָי: ל בַּמֶּעָרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה הַמִּכְפֵּלָה אֲשֶׁר־
 עַל־פְּנֵי מִמְרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת־
 הַשְּׂדֵה מֵאֵת עַפְרוֹן הַחֲתָי לְאַחֲזַת־קֶבֶר: לא שָׁמָּה קִבְרוּ
 אֶת־אַבְרָהָם וְאֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ שָׁמָּה קִבְרוּ אֶת־יִצְחָק
 וְאֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ וְשָׁמָּה קִבְרָתִי אֶת־לֵאָה: לב מִקְנָה

בכל-הברכות? תלמוד לומר: "ברך אותם":
 (כט) נאסף אל-עמי. על שם שמכניסין הנפשות
 אל מקום גניזתן. שיש אספה בלשון עברי
 שהיא לשון הכנסה, כגון: "ואין איש מאסף-
 אותם הביתה" (שופטים יט, טז), "ואספתו אל-
 תוך ביתך" (דברים כב, ב), "באספכם את-תבואת
 הארץ" (ויקרא כג, לט) — הכנסתם לבית מפני
 הגשמים. "באסף את-מעשיך" (שמות כג, זט).
 וכל-אספה האמורה במיתה, אף היא לשון

כך פרושו: "וזאת אשר דבר להם אביהם" —
 מה-שנאמר בענין. יכול, שלא ברך לראובן
 שמעון ולוי? תלמוד לומר: "ויברך אותם" —
 כולם במשמע: איש אשר כברכתו. ברכה
 העתידה לבא על כל-אחד ואחד: בוך אתם. לו
 היה לו לומר אלא 'איש אשר כברכתו ברך
 אותו', מה-תלמוד לומר: "ברך אותם"? לפי
 שנתן ליהודה גבורת ארי, ולבנימין חטיפתו של
 זאב, ולנפתלי קלותו של איל, יכול שלא כללן

לא שבט, כמו מטה לוי שבט אביך, לוי הוא שבט אביך, ועל המעט ימצא שבט במקום מטה דרך
 השאלה.

איש אשר כברכתו בוך אותם: אשר איש איש מהם, ברך אותם כברכתו, ברכה פרטית לכל אחד
 מהם (וכן מצאתי אח"כ לרמב"ן בפרשת מקץ); ואם יש מהם שלא ברך אותם, הגה על הרוב
 ידבר. וכן למטה (פסוק ל', ו' ג') 'אשר קנה אברהם את השדה', שענינו השדה אשר קנה אברהם.
 (לא) שמה קברו את יצחק ואת רבקה אשתו: לא אמר שמה קברתי את יצחק; נראה מכאן כי
 רבקה מתה בעוד יעקב בבית לבן, לפיכך לא היה יכול לומר קברתי את רבקה, ולפיכך סתם
 ואמר שמה קברו.

(לב) מאת בני חת: ברשותם, כי בתוכם ולעיני בני עמו מכר עפרון, ואמר זה ליוסף שלא יירא
 שיעכבו החתים בידו לקבור שם את אביו, כי לא יוכלו להכחיש המכירה, כי במעמד כלם
 היתה.

אָשֶׁר כָּרִיתִי לִי בְּאָרֶץ כְּנָעַן שָׁמָּה תִקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֶעֱלֶה-
נָא וְאֶקְבְּרָה אֶת־אָבִי וְאֲשׁוּבָה: וַיֹּאמֶר פְּרַעְהָ עָלֶיהָ
וּקְבֹר אֶת־אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעְךָ: ז וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת־
אָבִיו וַיַּעַל וְאִתּוֹ כָּל־עַבְדָּי פְּרַעְהָ זְקֵנֵי בֵיתוֹ וְכָל זְקֵנֵי
אֶרֶץ־מִצְרָיִם: ה וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם
וְצִאֲנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן: ט וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם־רֶכֶב גַּם־
פָּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כְּבֹד מְאֹד: י וַיָּבֹאוּ עַד־גְּרֹן הָאֲטֹד
אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ־שָׁם מִסְפַּד גָּדוֹל וּכְבֹד מְאֹד
וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֲבֵל שְׁבַעַת יָמִים: יא וַיֵּרָא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ

אעבר על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקדש שאני מכיר עודף על שבעים לשון, ואתה אינך מכיר בו. כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב): (י) גרן האטד. מוקף אטדין היה. ורבותינו (סוטה יג ע"ב) דרשו על שם המאורע, שבאו כל-מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כלן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים, כגרן המוקף סיג של קוצים:

איש". ומדרשו (סוטה יג ע"א) עוד, מתישב על הלשון — כמו 'אשר קניתי'. אמר רבי עקיבא: כשהלכתי לכרכי הים, היו קורין למכירה "כירה". ועוד מדרשו: לשון "כרי", "דגור" — שנטל יעקב כל-כסף וזהב שהביא מבית לבן, ועשה אותו כרי, ואמר לעשו: טול זה בשביל חלקך במערה: (י) כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה — לא הייתי מניחך. אבל ירא לומר: עבר על השבועה. שלא יאמר: אם כן,

רש"י

(י) זקני: תאר זקן נאמר לכבוד ולחשיבות, גם למי שאיננו זקן, אלא שהוא שופט ושר. וכן בל' ערבי שידך, ובלשון ספרדי Señor ובאיטלקי Signore הנגזר מן Senior (ראו'), כי מתחלה היו הזקנים הם השופטים והשרים, וכן senatus.

שד"ל

(י) גרן האטד: כך היה נקרא המקום ההוא, ואטד מין ממיני הקוצים (שופטים ט' י"ד וט"ו), 'וקוץ ודרדר' (למעלה ג' י"ח) תרגם אנקלוס וכובין ואטדין.

אשר בעבר הירדן: בא"י ונקרא בעבר הירדן כלפי המקום שהיו בו משה וישראל.

אבל שבעת ימים: קודם הקבורה (מהרש"ד).

(יא) אשר בעבר הירדן: אחר שאמר שקראו שם המקום אבל מצרים, חשש שמא יחשוב אדם שהמקום הזה הוא במצרים, לפיכך חזר ואמר שהוא בעבר הירדן בא"י ולא במצרים.

טז וַיִּצְוּ אֱלֹהִים לְאָמֵר אָבִיךָ צֹה לְפָנַי מוֹתוֹ לְאָמֵר:
יז כֹּה־תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פְּשַׁע אַחִיךָ וַחֲטָאתָם
כִּי־רָעָה גְמְלוֹךְ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפָנַי עֲבָדִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ
יח וַיִּבֶן יוֹסֵף בְּדִבְרָם אֵלָיו: יח וַיִּלְכוּ גַם־אָחִיו וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו

ויש "אולי" לשון בקשה, כגון: "אולי יראה ה' בעיניי" (שמואל-ב טז, יב), "אולי ה' אותי" (יהושע יד, יב), הרי הוא כמו (בראשית ל, לד): "לו יהי כדברך".
ויש "אולי" לשון 'אם': "אולי יש חמשים צדיקים" (בראשית יח, כד): (טז) ויצו אל-יוסף. כמו (שמות ו, יג): "ויצום אל-בני ישראל" — צוה למשה ולאהרן להיות שלוחים אל בני ישראל, אף זה — ויצו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף, לומר לו כן. ואת מי צווי את בני בלהה שהיו רגילין אצלו, שנאמר (בראשית לו, ב): "והוא נער את-בני בלהה": **אביך צוה**. שנו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן, שלא נחשד יוסף בעיניו: (יז) **שאנא לפשע עבדי אלהי אביך**. אם אביך מת — אלהיו קיים, והם עבדיו: (יח) וילכו

רש"י אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב — לא קרבן: לו ישטמנו. שמא ישטמנו. "לו" מתחלק לענינים הרבה: יש "לו" משמש בלשון בקשה ולשון 'הלואי', כגון: "לו יהי כדברך" (בראשית ל, לד), "לו שמעניי" (בראשית כג, ג), "ולו הואלנו" (יהושע ז, ז), "לו-מתנו" (במדבר יד, ב). ויש "לו" משמש בלשון 'אם' ו'אולי', כגון: "לו חכמו" (דברים לב, כט), "לוא הקשבת למצותי" (ישעיה מח, יח), "ולוא אנכי שקל על-כפי" (שמואל-ב יח, יב). ויש "לו" משמש בלשון 'שמא': "לו ישטמנו", ואין לו עוד דומה במקרא, והוא לשון 'אולי', כמו (בראשית כד, לט): "אלי לא-תלך האשה אחריי", לשון 'שמא' הוא.

(יז) **ועתה שאנא**: אינם דברים המיוחסים ליעקב, אך השליחים המצרים אחר שאמרו ליוסף דברי המת, כאלו הוא בעצמו דבר אליהם קודם מותו וצוה אותם לאמר לו 'אנא שאנא פשע אחיך וחתאתם כי רעה גמלוך', הוסיפו מעצמם כדי להטות לבבו אליהם ואמרו לו ועתה שאנא לפשע עבדי אלהי אביך (מהרש"ד) (דח"ו).

לפשע עבדי אלהי אביך: לפי שהיותם אחים לו לא היה מועיל לשיסלח להם, כי הם לא נהגו עמו כאחים, לפיכך הזכירו לו אחוה אחרת שהיתה להם עמו, והוא שהם בעלי דת אחת עמו. כי המצרים היו מחבבים בעלי אמונתם ושונאים בעלי אמונה אחרת, לפיכך קרוב היה שיסלחו לפשעי אנשי אמונתם, והנה השליחים חשבו שכן יעשה גם יוסף, ע"כ יסלח לבעלי אמונתו אעפ"י שאינם ראויים להקרא אחיו.

בדברים: השליחים.

ויבן יוסף: הבין כי אחיו הם הם ששלחו השליחים ושמו הדברים בפייהם, ולא יעקב צוה כל זאת, שאם היה בדעתו לצוות על זה היה אומר לו או שולח לו בחייו. ע"כ בכה בראותו צרת אחיו היראים לנפשם ומוכרחים להמציא תחבולות להנצל מחרון אפו.

(יח) **וילכו גם אחיו**: כששמעו שבכה ושלא קצף עליהם ולא אמר כי רצונו להנקם מהם, והבינו

וַיֹּאמְרוּ הַגֵּנּוּ לְךָ לְעֲבָדִים: יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף אֶל-
 תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי: כ וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה
 אֱלֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה בַיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיֵת עִם-
 רַב: שביעי כא וְעַתָּה אֶל-תִּירָאוּ אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת-
 טַפְּכֶם וַיִּנְחֶם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל-לִבָּם: כב וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף
 בְּמִצְרַיִם הוּא וּבֵית אָבִיו וַיְחִי יוֹסֵף מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים:

גם אחיו. מוסף על השליחות: (יט) כי התחת אלהים אני. שמא במקומו אני?! בתמיהה: אם הייתי רוצה להרע לכם, כלום אני יכול? והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקדוש-ברוך-הוא חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע

לכם?!: (כא) וידבר על-לבם. דברים המתקבלים על הלב: עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואם אני הורג אתכם – מה-הבריות אומרות: כת של בחורים ראה ונשתבח בהם ואמר אחי

שהבין תחבולתם, מהרו ללכת אליו ולהתנפל לפניו כדי שתתברר לו כניעותם אליו, ושתתברר להם כוונתו הטובה.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יט) כי התחת אלהים אני: לענוש אתכם על המחשבה, הנה אני אין לי לתת עליכם עון אשר חטא כי באמת לא עשיתם רק טוב, והנה אפילו סליחה אין אתם צריכים.

לא אוכל לשפוט אתכם על הכוונה, אלא על

המעשה. והנה אם אתם חשבתם עלי רעה, מחשבה שלכם לא נתקיימה, אבל מחשבת האל נתקיימה, והיא היתה לטובה. והנה אין אתם צריכים להשפיל עצמכם לפני ולבקש ממני סליחה ומחילה, כי אינני רואה בכם אלא שלוחי ההשגחה לטובת עם רב. והנה זו אחת מן הטובות הגדולות הנמשכות מהאמונה באלהים ובהשגחתו, כי האדם שליט במעשיו, אבל השלמת הפעולה איננה בידו, אלא בידי שמים. (עייין מה שכתבתי בס' ויקרא כ"א ז'). ואם זומם רשע לצדיק ומבקש להרע לו, ה' לא יעזבנו בידו, ושנאת הרשע תהיה סבה להצלחת הצדיק. ומי שזאת אמונתו לא יכעס על שום אדם ולא ישנא שום אדם.

(כ) חשבה: כנוי הנקבה חוזר אל הדבר, האל חשב הדבר הזה לטובה. כל מקום שמשמיטין מלת דָּבָר אומרים ל' נקבה, כגון 'קטנה או גדולה' (במדבר כ"ב י"ח), והנקבות חוזרת לתיבת מִלְתָּא שענינה בל' ארמית כמו דָּבָר.

(כא) וידבר על לבם: עיין למעלה ל"ד ג'.

מפסיר כג וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מִכַּיִל בֶּן־
 מְנַשֶּׁה יִלְדוּ עַל־בְּרֵכֵי יוֹסֵף: כד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו אֲנֹכִי
 מֵת וְאֱלֹהִים פָּקְדוּ יִפְקְדוּ אֶתְכֶם וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן־הָאָרֶץ
 הַזֹּאת אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב:
 כה וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת־בְּנָיו יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקְדוּ יִפְקְדוּ אֱלֹהִים
 אֶתְכֶם וְהֶעֱלִתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה: כו וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן־מֵאָה

רש"י הם, ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחי? דבר אחר: עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, וכו' [נר אחד היאך יכל לכבות עשרה נרות]: (כג) על ברכי יוסף. כתרגומו ["ורבי יתהוון"]]: גדלן בין ברכיו:

שד"ל (כג) בני שלשים: בני בנים נקראים לפעמים שלשים, כי הם דור שלישי אם נתחיל למנות מן האב, ככתוב בעשרת הדברות (שמות כ' ד') 'על בנים על שלשים ועל רבעים' (וכן 'תמול שלשום' (שם ה' ח'), מתחילים מן היום שעומדים בו. וכן 'ביום השלישי' הכוונה אחר המחרת). ולפעמים נקראים שלשים בני הנכדים, כמו בי"ג מדות 'על בנים ועל בני בנים ועל שלשים ועל רבעים' (שמות ל"ד ז'). ונראה כי לכך אומרים בני שלשים להסיר הספק, והכוונה בני הנכדים, שהם דור השלישי מן הבן, לא מן האב. וכן 'בני רבעים' יָשְׁבוּ לָךְ על פסא 'שְׂרָאֵל' (מלכים ב' י' ל'), הם דור רביעי אחר הבן וחמשי אחר האב, כי האב הוא יהוא, ומלכו אחריהו יהואחז בנו, ויואש בן יהואחז, וירבעם בן יואש, וזכריה בן ירבעם. ולא אדע למה לא נקדו בני רבעים אחר שהתבה כתובה בלי יו"ד אחר הבי"ת. והנה יוסף ראה לאפרים דור אחד יותר ממה שראה למנשה, כברכת יעקב שאחיו הקטון יגדל ממנו.

ילדו על ברכי יוסף: קבלם יוסף אחר שנולדו, ועיין למעלה ל' ג'.

בני מכיר: עיין במדבר כ"ו כ"ט.

(כו) ויישם בארון במצרים: היל"ל ויושם, וכמהו 'על בשר אדם לא ייסד' (שמות ל' ל"ב). ונ"ל שהם מבנין התפעל רפה, שענינו כענין הנפעל, והם במקום אֶתְשֵׁם אֶתְסָךְ בארמית, ועיין שמות ט' י"ח.

בארון: אשר הכין לו להיות שם עד צאת בני ישראל מארץ מצרים, עיין שמות י"ג י"ט, ויהושע כ"ד ל"ב. וקלער' וראו' הביאו בזה מנהג המצרים לתת מתיהם בארון עץ, שהיו גונזים מתחת לארץ, והיה המת נשאר שם מעומד, כאשר כתב הירודוט, וכאשר ראה גם Thevenot, ובארון מחוץ היה חקוק תאר פני המת, והיה הארון מעצי שקמים (Sicomori) שהמצרים קוראים התאנה של פרעה, ויש ג"כ ארונות של אבן. וכל זה איננו ענין לכאן, כי

וְעָשָׂר שָׁנִים וַיַּחְנֲטוּ אֹתוֹ וַיִּשָּׂם בְּאֲרוֹן בְּמִצְרַיִם:

הגניזה ההיא היתה לעולם, והיתה במקום קבורה שלנו אבל ארונו של יוסף לא היה אלא שד"ל לפיקדון עד צאתם משם.

ת"ו ש"ל ב"ע

פירוש ספר בראשית

אשר חָבַר שמואל דוד לוצאטו

שמו תהלתו.

התלמיד יעקב חי פארדו

כתב יום כ"ד סיון שנת תקצ"ה